Trencsényi-Waldapfel Imre

MITOLÓGIA

(A digitalizálás a budapesti Gondolat kiadó 1983. évi azonos című kiadványa alapján készült.)
ISBN 963 281 214 X

A mítoszok eredete, fejlődése és jelentősége

A múzsák

A világ keletkezése (kozmogonia) és az Istenek születése (theogonia)

Az Olympos

Zeus és Héra

Pallas Athéné, Arés és Héphaistos

Apollón és Artemis

Aphrodité

Hermés

Poseidón és a tenger istenei

Démétér és Hadés

Dionysos

Héraklés

Homéros és a trójai mondakör

A görög tragédia mítoszai

A görög istenek Rómában és a római mitológia

A római hősmonda

Kelet istenei nyugaton

Mítosz és mese

2009

A mítoszok eredete, fejlődése és jelentősége

1. Mítoszok és mitológiai jelképek

Fél esztendővel a nagy márciusi napok előtt, 1847 őszén egyik, a magyar nép felszabadításáért vele együtt küzdő barátjához, Kazinczy Gáborhoz intézett költői levelében írta Petőfi Sándor:

Ott fekszik, mint egy új *Prométheus*,
Évezred óta a bilincsbe-vert nép,
És rágja a saskeselyű,
És vérzi lábát és kezét a lánc...

A hasonlat az ókori görögök több ezer esztendős mondájára utal. Azokban a görög mondákban, amelyek közé Prométheus története is tartozik, természetfeletti képességekkel rendelkező hősök mellett örök ifjúnak és halhatatlannak képzelt istenek és istennők szerepelnek. Az ilyen, *istenekről és természetfeletti képességekkel rendelkező, többnyire isteni származású hősökről szóló elbeszélő hagyományokat* görög eredetű szóval *mítoszoknak*, és ezek összességét, illetőleg a mítoszokkal foglalkozó tudományt *mitológiának nevezzük*. Ahhoz tehát, hogy Petőfi imént idézett verssorait - s a magyar költészet és a világirodalom még számos más, hasonló jelképekre utaló alkotását - tökéletesen megértsük, *a mítoszok tudományától, a mitológiától* kell felvilágosítást kérnünk.

Így tudjuk meg, hogy az ókori görögök elképzelése szerint az embereket az istenekkel szemben az istenek rokona, Prométheus pártfogolta. S az emberek kezdetben nagyon is rászorultak erre a pártfogásra. Ügyefogyottak voltak és tudatlanok, tehetetlenek a természet erőivel, védtelenek az állatokkal szemben, amelyektől alig különböztek még, vagy ha különböztek is, legfeljebb annyiban, hogy ügyetlenebbek és védtelenebbek voltak a legtöbbnél. Ekkor Prométheus megszánta az embereket és ellopta az égből a tüzet, amely idáig csak a boldog istenek tulajdona volt. Prométheus ajándéka az állatvilág fölé emelte az embert. Ha fázott, tüzet rakhatott, s a tűzön emberhez méltó táplálékot tudott magának készíteni. Nyirkos barlang és faodú helyett, amelyekben idáig meghúzta magát, téglát égetett agyagból és házat emelt. A föld mélyén rejtőzködő érceket megolvasztva, vadászfegyvereket és szerszámokat kovácsolt. Ha gyors volt a szarvas, még gyorsabb az érchegyű nyíl meg a dárda, amellyel az ember űzőbe vette. Ha meleg volt a prémes állatok bundája, az ember már erősebb volt náluk s a legyőzött állatok préméből maga számára tudott meleg ruhát csinálni. Ha idáig avval kellett beérnie, amit a föld önként adott neki, most már vasekével szántotta fel, és így kényszerítette ki belőle a bőséges termést. A tűz segítségével alakultak ki a különféle mesterségek. A kovácsmesterség fegyvereket és szerszámokat állított elő, a fazekasság kisebb-nagyobb cserépedényeket, amelyekben az ősszel betakarított termést, a gabonát, az olajat és a bort egész esztendőre elraktározhatta az ember. Mert a tűzzel a természet adta nyersanyagot a saját szükségletei szerint tudta átalakítani. És a nyersanyag átalakítása közben átalakult maga az ember is, keze egyre hajlékonyabban állt a munkához, agyában egyre több tapasztalat halmozódott fel. Egyre találékonyabban fejlesztette tovább munkaeszközeit s közben maga is egyre továbbfejlődött, egyre tervszerűbben számította ki saját alkotó tevékenységének a hatását. Ezért gondolhatták a görögök, hogy amikor Prométheus a tűzzel ajándékozta meg az embert, egyben az emberi öntudat szikráját is lángra gyújtotta.

De az istenek - szőtte tovább a mitológiai képzelet - megirigyelték Prométheus ajándékát az emberektől, mindenféle bajjal, betegséggel, öregséggel, halállal sújtották őket, és megbüntették magát Prométheust is, amiért ellopta a tüzet az istenektől. Zeus, a legfőbb isten, aki az Olympos

orman az egész világ felett uralkodik, Héphaistosszal, az isteni kováccsal ember nem járta vidéken magányos sziklához láncoltatta az emberek jótevőjét. Prométheus évezredeken át zord sziklához láncolva szenvedte a nyári nap hevét és a tél zivatarait; májából, amely mindig újranőtt, Zeus madara, a sas lakmározott mindaddig, amíg Zeus halandó anyától született fia, Héraklés meg nem szabadította.

Most már teljesen értjük a hatalmas képet Petőfi soraiban. A dolgozó nép az új Prométheus. A dolgozó nép az, amely alkotó munkájával az emberi haladást szolgálja, de a dolgozó népet az osztálytársadalomban láncra verték a kizsákmányoló osztályok és alig elviselhető, nemzedékről nemzedékre megújuló szenvedésekre kárhoztatták. S ha a jobbágysorban sínylődő népet Petőfi a mitológia Prométheusához hasonlítja, azokat a hősöket, költőket és szabadságharcosokat, akik a nép igazáért küzdenek, kimondatlanul is Héraklés jelképezi, a hős, aki gonosz királyoktól és embertelen szörnyetegektől szabadította meg a földet, lelőtte a Prométheus máján lakmározó kegyetlen sasmadarat is, s a nagy szenvedő bilincseit feloldotta. Mint ahogyan a mitológiai kép Petőfi költeményében is a szabadító hősi cselekedetben folytatódik[1]:

Le fogjuk rázni róla a vasat,
S elűzzük tőle a saskeselyűt!
Mienk, mienk lesz majd a győzelem,
Mert jó az ügy, mely fölfegyverze minket,
Mert a jó ügynek végre győzni kell.

Sokatmondó jelkép, de természetesen csak jelkép lehet a magyar költő számára Prométheus mítosza, aminthogy jelkép volt a német Goethe és az angol Shelley számára is, akiknél a Prométheus-mítosz másik oldalára esik az erősebb megvilágítás: Prométheus mint a harcot az istenekkel szemben vállaló hős, a vallási korlátozottságból kibontakozó emberi öntudat hőse lép előtérbe, lényegében Marx értelmezésével egyezően, aki Prométheust "a filozófiai kalendáriumban a legnemesebb szentnek és vértanúnak" mondta[2].

Bizonyos értelemben jelképes jelentősége volt már a mítosznak i. e. az V. században a nagy görög tragikus költő, *Aiskhylos* számára is, aki drámai trilógiában dolgozta fel a leláncolt Prométheus szenvedéseit és megszabadítását. A trilógia első - egyedül ránk maradt - darabja ugyanis, a *Leláncolt Prométheus*, úgy állítja elénk az emberszerető titánt, amint büszkén vállalja inkább a szenvedést, mintsem hogy megalázkodjék Zeus előtt: arra az emberi öntudatra, amelyet a tűzzel együtt ajándékozott az embereknek, ő maga mutat példát. Abban az időben, amikor a dráma bemutatásra került, görög filozófusok már élesen bírálták a haladást gátló, elavult intézményeket, köztük nem utolsósorban a hagyományos vallást. Azokban a dacos szavakban, amelyeket Prométheus ajkára ad a költő, joggal látjuk a hagyományos vallási képzetekkel szembeszálló, a természet és a társadalom valóságának tudományos megismerésére törekvő filozófusok álláspontjának költői kifejezését. Mint ahogyan ugyancsak Marx írta: "Görögország istenei tragikus körülmények között kaptak halálos sebet Aiskhylos Leláncolt Prométheusában[3]."

Mindamellett, Aiskhylos álláspontja a hagyományos vallási képzetekkel s e képzeteket fantasztikus történetek szálai közé szövögető mitológiával szemben távolról sem egyértelmű, nem egyértelmű akkor sem, amikor a Prométheus-mítoszt viszi színpadra. Az istenekkel szemben Prométheus az emberek mellé áll, s Aiskhylos rokonszenve éppen ezért fordul leplezetlenül Prométheus felé, holott két évszázaddal korábban *Hésiodos* még úgy ítélkezett, hogy Prométheus méltán bűnhődik azért, mert megcsalta az isteneket. Természetesen ennek az ítélkezésnek is megvannak a maga osztálygyökerei, elsősorban a boiótiai paraszt költő bizalmatlansága az iparral szemben. Viszont Athénben, melynek rabszolgatartó demokráciája

[1] Petőfi Sándor: Kazinczy Gáborhoz.
[2] Marx előszava doktori értekezéséhez. Marx és Engels összes műveinek német nyelvű kiadása (= MEGA). I./i. 1927. 10. l.
[3] Marx: A hegeli jogfilozófia bírálatához. Uo. 611. l.

valójában a kézművesműhely-tulajdonosok és az athéni ipar termékeivel messze földre hajózó kereskedők osztályuralma, Prométheus, a kézműves mesterségek más pártfogóival, *Pallas Athénével* és *Héphaistosszal* együtt isteni tiszteletben részesült. Az *Akadémos* hősről elnevezett ligetben - amelyet később *Platón* filozófus-iskolája az " Akadémia" tett közismertté - közös szentélye állt a három istenségnek. Prométheust itt *Pyrphoros theos, azaz "tűzhozó isten"* melléknévvel tisztelték, s oltáráról, ahol jobbjában fáklyát tartó szobra állt, évről évre a tűzgyújtás ünnepén versenyfutásszerű körmenetben vitték a szent tüzet a város kézműves negyedébe, a kovácsok és a fazekasok műhelyeibe, annak az első tűzgyújtásnak az emlékezetére, amelyet Prométheusnak tulajdonított a hagyomány. Minden jel arra vall, hogy Aiskhylos Prométheus- trilógiájának harmadik része, a *Tűzhozó Prométheus (Prométheus Pyrphoros)*, amely ugyanúgy elveszett, mint a középső rész, a *Megszabadított Prométheus*, Zeus és Prométheus kiengesztelődése után az athéni tűzgyújtó ünnep megalapításával végződött.

Aiskhylos tehát, ugyanakkor, amikor az emberi öntudatot felszabadító és az istenek trónját merészen ostromoló filozófiának ad hangot, ébren tartja a tiszteletet egy hagyományos athéni intézmény, a *Prométheia* ünnep iránt, ugyanúgy, mint egyetlen teljesen ránk maradt drámai trilógiájában, az Oresteiaban, amely egy másik régi athéni intézmény, az areopág (Areiopagos) nevű legfelső törvényszék megalapításának a legendájával végződik. "Saját véleményem van, mely másokétól eltér" - adja Aiskhylos mint önvallomást az Agamemnón c. tragédiában az argosi vének karának az ajkára, amikor tagadásba veszi a szerencse forgandóságáról szóló "vén tanítást, amely régóta jár az emberek száján", és az egyéni felelősség új tanítását, tehát az erkölcsi öntudatot állítja a vallásos-babonás félelem helyébe. Az ember önmagába, alkotó erejébe és értelmébe vetett bizalmát állítja Prométheus-drámája is az istenek előtt megalázkodó rettegéssel szembe, de szülővárosának hagyományos intézményeit tiszteletben tartja, sőt e tiszteletet alkalomadtán az intézmények okát fürkésző alapítási mítosz, ún. aetiologiai monda (aitia görög szó, a. m. "ok") felidézésével is támogatja.

A mítosz és a mítosz cselekményét időről időre szigorúan megszabott keretek között megismétlődő vallási szertartás (rítus) viszonya egyfelől - amire az athéni Prométheia ünneptől kezdve a Krisztus kínszenvedését a nagyheti szertartás keretében évről évre felújító passióig számtalan példát ismer a vallások története -, másfelől a mítosznak és a mítosz hagyományos értelmezésével gyakran szembeforduló költői feldolgozásainak a viszonya kettős feladat elé állítja a mitológia tudományát. A mitológia tudományának egyfelől vizsgálni kell - a vallások történetén belül - a mítoszok eredetét, kialakulását, a vallástörténeti fejlődés során a társadalmi változásokat jórészt öntudatlanul tükröző jelentésváltozásait, másfelől vizsgálni kell - az irodalomtörténet, sőt a művészettörténet nélkülözhetetlen kiegészítő részeként a - mítoszokat, mint a nép költői szájhagyományából vallástörténeti feltételek között kialakult, de a vallástól hovatovább kisebb vagy nagyobb mértékben magukat függetlenítő, s a tudatos költői továbbfejlesztésre és művészi alakításra kínálkozó jelképeket és motívumokat. Kettős feladatról beszélünk, de a klasszikus ókorra nézve a két feladat egymástól el nem választható. Nem választható el egyrészt azért, mert többnyire csak az irodalom és a művészet adatainak segítségével vagyunk képesek megvilágítani a mítosz kialakulását és eredeti vallástörténeti szerepét is. De nem választható el azért sem, mert minden egyes költő esetében külön kell megvizsgálni, ki milyen mértékig veszi vallási értelemben "komolyan" a mítoszt, s mikor fordul hozzá azért, hogy burleszk feldolgozásával egyenesen támadja a vallást, mikor tekinti - már-már az antik mitológiai emléket felújító újabb költőkhöz hasonlóan - egyszerűen költői jelképnek vagy éppen díszítménynek, illetőleg minden költő rendelkezésére álló tárgykészletnek, amelyből merítve a közös mítoszt már korábban feldolgozó elődhöz mérheti a maga költői erejét.

2. Mitológiai irányok

A mítoszt már bizonyos kritikai távlatból tekintő görög tudomány - Hérodotos, a "történetírás atyja" lényegében elismerő hangsúllyal, Xenophanés és más filozófusok annál súlyosabb szemrehányások kíséretében - Homérosnak és Hésiodosnak tulajdonította a mitológia megalapítását. Mi ebben az igazság?

A mítosz ősalakjai - azok az alapformák, amelyekhez egy vagy más tekintetben hasonlót a legkülönbözőbb népeknél ki tud mutatni az összehasonlító mitológia - az emberi tudat fejlődésének azon a kezdeti fokán jöttek létre, amelyen a később élesen elkülönülő hit, képzelet és megismerés még tagolatlan egységbe fonódtak. Elkülönülésük, differenciálódásuk a görög műveltség fejlődésében már évszázadokkal Homéros és Hésiodos előtt megindult, sőt bizonyára elég magas fokot is ért el. Abban a költői szájhagyományban, amelynek egyre bővülő, változó, színesedő anyagából Homéros és Hésiodos i. e. a VIII., illetőleg a VII. században merítettek, a mítosz ősalakjai - tehát azok a kezdetleges alapformák, amelyek a fejlődésnek azonos körülményei között a legkülönbözőbb népek hagyományaiban többé-kevésbé azonos motívumokat tartalmaznak - már a görög törzsek sajátos történeti tapasztalataival gyarapodtak, részben a fejlődésben előbbre járó népek fejlettebb hagyományai által is megtermékenyítve. De Homérosé és Hésiodosé az érdem, hogy éppen változatainak végtelen lehetőségeiben ismerték fel a mítosz jelentőségét a költészet számára. Ezt a lehetőséget Homéros és Hésiodos meglepő művészi tudatossággal használták ki. Megalkották a folyékony halmazállapotú szájhagyomány alapján az első olyan költői alkotásokat, amelyek mint alkotások már a megváltoztathatatlanság igényével léptek fel, ugyanakkor más alkotókat a mítosz új meg új lehetőségeinek a kibontakoztatására ösztönöztek.

Így került a mitológia - egyetlen mitológia sem olyan mértékig, mint a görög - a költői képzelet hatáskörébe, bár evvel párhuzamosan a hiedelmek körében maradó folyamat a mítosz alapformáit a rítusban, éppen a rítus - vallási szertartás és babonás cselekmény - kötelezően ismétlendő szokásrendje révén meg is merevítette. Teljesen elszakadni a vallástól természetesen ez a mitológián alapuló költészet is csak a legritkább esetben tud - többnyire akkor, amikor egyenesen szembefordul a vallással, mint pl. i. sz. II. századában a szatirikus dialógusaiban mítoszokat is feldolgozó Lukianosnál -, mégis egyre inkább függetlenedik tőle.

A megismerés önálló szerepe válik a legkésőbben tudatossá. Hésiodos - sőt a maga módján Homéros is -, majd utánuk a mítosz legnagyobb költői továbbfejlesztői sorra nem is minden alap nélkül hivatkoznak arra, hogy szép szavukban az igazság fénye ragyog fel. Mégis, mihelyt a görög filozófia a természet és társadalom tudományos megismerése felé az első világtörténelmi jelentőségű módszertani lépéseket megtette, elsősorban éppen annak mitológiai tartalma miatt lépett fel élesen a költészet ellen. A görög filozófusok közül Xenophanés (i. e. VI-V. sz.) helyezkedik szembe a leghatározottabban a mitológiával. Szerinte Homéros és Hésiodos kitalálták a mítoszokat, s az istenekre ráfogtak minden gonoszságot, ami csak feltalálható az emberek között: lopnak, egymást csalják, házasságot törnek, s mindenki a költőktől tanulta, hogy az istenek ilyenek. De nemcsak azokon a vonásokon ütközik meg, amelyeket erkölcsi szempontból kifogásolhat. Elveti a mitológiát általában anthrópomorfizmusai miatt, azaz amiért az isteneket emberi alakban, emberi jellemvonásokkal felruházva mutatja be (görög anthrópos, a. m. ember, morphé, a. m. alak). Ő már felismeri azt, hogy az emberek saját képükre és hasonlatosságukra alkották meg az isteneket, ezért van az, hogy az aithiopsok piszeorrúaknak és feketéknek, a thrákok kékszeműeknek és vöröshajúaknak képzelik őket. Sőt - teszi hozzá a költők mellett a művészek felé is vágó éles gúnnyal -, ha a lovak vagy a szarvasmarhák festeni és szobrot faragni tudnának, istenképmásaik ló vagy szarvasmarha alakját öltenék magukra.

Igaz ugyan, hogy a görög filozófia, kivált a kozmogonia (a világ keletkezésének tana) terén eleinte maga sem vágta el azokat a szálakat, amelyek a mítoszhoz mint a világ megismerésének és magyarázatának ősi formájához kötötték. Homéros például azt mondja, hogy mindennek a világot körülfogó őstenger, Okeanos az apja, és felesége, Téthys tengeri istennő az anyja. Thalés,

akivel a görög filozófia történetét kezdeni szokás, i. e. a VI. században még határozottan tudományos célkitűzése ellenére sem kerül ezzel a mitológiai állásponttal élesen szembe, amikor azt tanítja, hogy minden a vízből származik mint őselemből.

De a filozófusok hamarosan tisztába jönnek avval, hogy az ő világmagyarázatuk csak a mitológia kiszorításával emelkedhetik kizárólagos érvényre, s ezért ők a mítosz legtermészetesebb "képrombolói". Voltak filozófusok, akik oly módon próbálták ártalmatlanná tenni a mítoszokat, hogy létrejöttük ésszerű magyarázatát igyekeztek adni, s ezáltal a mitológia tudományának a megalapítói lettek. A lampsakosi Métrodóros, Anaxagoras tanítványa i. e. az V. században az első, aki Homéros mítoszait allegorikusan a természet jelenségeire magyarázta, Euémeros pedig i. e. a III. században történeti személyek kegyeletes emlékezetben tartott alakjait vélte felfedezni az istenekben, és így a mítoszokban történeti események emlékét kereste. Utóbbinak nevéről nevezzük euhémerizmusnak az olyan mítoszmagyarázatot, amely a mítoszokban csupán történeti eseményeknek a nép képzelete által kiszínezett, a hosszú hagyományozás során átalakult emlékét látja.

Métrodóros és Euémeros nevével jellemezhető a mitológia modern tudományának is két, sokáig uralkodó, egyoldalúságukban egymással gyakran mereven szemben álló iránya. Voltak, akik minden mítoszt a primitív embernek az égitestekre és más természeti jelenségekre vonatkozó megfigyeléseire vezettek vissza; mások a mítoszok burkából minden esetben történelmi események magvát igyekeztek kifejteni. Az egyik magyarázat szerint két isten harca a mítoszban mindig a Nappal és az Éjszaka, a Világosság és a Sötétség küzdelmét példázza, a másik szerint mindig két különböző istent tisztelő két nép - egyben két vallási közösség - összecsapásának az emlékét őrzi. A "szoláris" (a latin sol, a. m. "nap" szóból) mítoszmagyarázatát például Létó két gyermekében, a ragyogó ikrekben, Apollónban és Artemisben, semmivel sem lát többet, mint a Napot és a Holdat. A modern euhémerizmus szerint a kentaurok: lovasnép, melyet a lovat még nem ismerő őslakosság összenőttnek tartott a lovaival. Az összehasonlító mitológiai módszer vagy az összehasonlító nyelvészet által már rokonnak igazolt népek mítoszait vetette egybe s ezáltal az "ősnép" mitológiáját igyekezett rekonstruálni, vagy pedig a világ minden tájának legkülönbözőbb népei köréből gyűjtötte anyagát a "primitív kultúra" általános vonásainak az igazolására. De többnyire, sajnos, megelégedett avval, ha az égitestek mozgására és más természeti jelenségekre vezette vissza a mítoszok "eredeti" tartalmát, vagy más egyoldalúságba esve a "primitív" ember halálfélelméből és a halál utáni létre vonatkozó elképzeléseiből vezette le minden vallásos képzettel együtt a mitológiát is.

A polgári tudománynak az imperializmus korszakában bekövetkező hanyatlása során az összehasonlító mitológiának különösen az összehasonlító nyelvtudománnyal párhuzamos iránya nemegyszer a fajelmélet szolgálatába szegődött. A szélesebb körű összehasonlító anyagra támaszkodó általános mitológia pedig - különösen, amikor az idegbetegeknek a tudat ellenőrzése alól szabaduló lélektani megnyilvánulásait a mítoszokkal szinte egyenrangú források gyanánt kezdte értékelni - a mitológiát hovatovább a szellem olyan irracionális megismerő képessége jellegzetes területének igyekezett feltüntetni, amelytől szerinte a civilizáció fejlődése fosztotta meg az embert. Lényegében evvel egy megítélés alá esik az az etnológiai irány, amely a mítoszokban a mai gondolkodásmódunktól merőben különböző "primitív észjárás" törvényszerűségeinek a megnyilvánulását látja; "józanabbnak" csupán annyiban mondható, amennyiben nem követeli meg mindenkitől, hogy e "primitív észjáráshoz" mint eszményhez fejlődjék vissza, "legfeljebb" azok számára tartja ezt a visszafejlődést elengedhetetlennek, akik a "mítosz lényegébe" akarnak behatolni. Mint az "észjárás" törvényeit a valóság törvényeitől elszakító, a gondolkodás fejlődésében nem a valóság egyre hívebb visszatükrözését látó, s így a mítoszt is a maga történetiségéből, azaz társadalmi összefüggéseiből kiszakító, merőben idealista módszer a mítosz eredetének, fejlődésének és jelentőségének tudományos feltárására ez sem alkalmas. Sőt az ún. primitív népek és a civilizált ember gondolkodásmódjának elvi különbségeit hangoztatva, maga is - az összehasonlító mitológia rasszista eltorzulásához sok tekintetben hasonló áleredményekre jutva - a gyarmati elnyomás politikájához szolgáltatott hamis érveket.

3. A vallás és a mitológia a marxizmus-leninizmus megvilágításában

A különböző tudományos és áltudományos irányok zűrzavarában, mint minden más tudomány, úgy a mitológia területén is csak a dialektikus és történelmi materializmus biztos iránytűjével a kezünkben tudunk eligazodni. Minthogy a mítoszokat isteni és isteni származású, természetfölötti képességekkel rendelkező hőseik a népek vallási képzeleteikhez kötik, a mítoszok eredetének a kérdése elválaszthatatlan a vallás eredetének kérdésétől. A vallás Engels szerint nem egyéb, "mint *ama külső hatalmaknak fantasztikus visszatükrözése az emberek fejében, melyek az emberek mindennapi léte felett uralkodnak*, oly visszatükrözés, amelyben a földi hatalmak földöntúli hatalmak alakját öltik[4]". Ezek a földöntúli hatalmak, az istenek és istennők, akiket imával és egyéb mágikus jellegű szertartásokkal igyekeznek maguk mellé állítani az emberek, a mitológiának is a főszereplői. S a mitológiai képzelet eredetileg szorosan összefügg az ilyen vallási cselekményekkel. "*A mitológia* - tanítja Marx - *a képzeletben és a képzelet által győzi le, tartja uralma alatt és alakítja a természeti erőket*: eltűnik tehát a természeti erők feletti valóságos uralom esetén.[5]"

Engels a vallás - és ezzel együtt a mitológia - fejlődésének fő korszakaira nézve is fontos útbaigazítást ad, amikor megállapítja, hogy a "történelem kezdetén először a természeti hatalmak azok, amelyek ezen a visszatükröződésen átesnek és a további fejlődés során a különböző népeknél a legkülönfélébb és legtarkább megszemélyesítéseken mennek keresztül... A természeti hatalmak mellett azonban csakhamar társadalmi erők is kezdenek működni, olyan erők, melyek ugyanoly idegenül és kezdetben ugyanoly megmagyarázhatatlanul állanak az emberekkel szemben, ugyanazzal a látszólagos természeti szükségszerűséggel uralkodnak fölöttük, mint maguk a természeti hatalmak. A képzeletszülte alakok, melyekben eleinte csak a természet titokzatos erői tükröződtek vissza, ezzel társadalmi attributumokat nyernek, *történelmi erők* képviselőivé válnak.[6]" Ebből mindjárt az is világosan következik, hogy természet és történelem nem két egymást kizáró elve a mitológia értelmezésének - mint azt Métrodóros és Euémeros modern követőinél láttuk az imént -, hanem a mitológia kialakulásában és az egyes istenalakok és mítoszok fejlődésében is - egymást követően, de egymást meg nem semmisítve érvényesülő tényezők. Az összehasonlító mitológiának, melynek korabeli eredményeit ismeri és sok tekintetben el is ismeri, éppen azt veti szemére Engels, hogy "az istenekben mindig csak egyoldalúan természeti hatalmak visszatükröződését" látta, s az "istenalakok későbbi kettős jellegét" nem vette észre[7]. Lássunk egy-két jellemző példát.

A görög mitológia legfőbb istenét, Zeust, és római megfelelőjét, Juppitert - Dies-pitert, Jov-pitert, azaz eredetileg "Ég-atyát" - indoeurópai rokonsága - dyãúh a szanszkrit nyelvben a. m. égbolt, dies a latinban a. m. nappal, Zio a germán mitológiában a viharos ég vonásait magán viselő hadisten - ugyanúgy az égbolt megszemélyesítésének mutatja, mint egy egész sor mellékneve (ő a "magasban mennydörgő" és a "felleggyűjtő") és isteni jelvénye; attributuma, mindenekelőtt a villám, amelyet ő küld a magasból. De meteorológiai vonásai idővel társadalmi-erkölcsi értelmezést kapnak, az emberi világ mintájára elképzelt Olymposon ő a király, s a villám hatalmi jelvénnyé válik, a földi királyok jogarához hasonlóan, amellyel a leányát, Dikét, az igazság megszemélyesítőjét megsértő bűnös emberekre lesújt. Théseust eredetibb fokon tengeri istenségnek mutatja isteni származását igazoló szerencsés búvárkalandja, valamint többszörös kapcsolata jellegzetes tengeri istenekkel, mindenekelőtt Poseidónnal, kit forrásaink egy része atyjának mond, de nem járnak messze ettől azok az általánosabban elfogadott hagyományok sem, amelyek szerint Théseus atyja Aigeus athéni király volt. Az Aigaios melléknév ugyanis Poseidónt s a tenger másik istenét, Néreust is megilleti, amennyiben elsődlegesen a tengernek azt a tulajdonságát jelzi, hogy hullámai ugrándoznak, akár a kecskék, bár a mítosz megfordítja a

[4] Engels: Anti-Dühring. Szikra 1948. 299. l. (Kiemelés tőlem.)
[5] Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951. 37. l. (Kiemelés tőlem.)
[6] Engels i. m. 299-300 1. (Kiemelés tőlem.)
[7] Uo. 300. 1.

viszonyt, és arról tud, hogy az Égei-tenger ("Aigaion pelagos") a hullámai között halálát kereső athéni királyról kapta a nevét. De a természet-mítosz alaprétegére történeti mítoszok rakódnak. Théseus az ember békés fejlődését megzavaró szörnyeket és kegyetlen királyokat ölt meg, megöli a Minótaurost, s ezzel Athént gyalázatos véradótól szabadítja meg. Ezekben a mítoszokban már Athén őstörténetének felejthetetlenül a nép emlékezetébe vésődő eseményei - a görög szárazföld függetlenségének biztosítása a hanyatló Krétával szemben - s a szabadító hőshöz fűződő remények - a hősmonda más és más nevek alatt újra meg újra visszatérő eszményei - tükröződnek. Itt mindjárt arra is rámutathatunk, hogy a természet-mítosz fölé épülő történeti mítosz keretében az istenség gyakran - de nem szükségképpen - humanizálódik, azaz az isten alakja - bár rendkívüli tulajdonságokkal rendelkező és többnyire isteni származású, de mégiscsak - emberi hőssé alakul át.

A bibliai Sámson neve héberül a napot jelenti, a személynévképző szóvégi -n hangot nem számítva, azonos a mezopotámiai mitológia Napistenének, Samasnak a nevével. A Napra utalnak mitológiai alapvonásai is: a Nap sugarait jelképező hosszú haja, mely az ugyancsak naptermészetű görög Apollón aranyfürtjeire emlékeztet. S mint ahogy a nap ereje sugaraiban, Sámson ereje is hosszú hajában rejlik, hosszú haját és evvel erejét ő is árulás következtében veszti el, akárcsak a görög mitológiában Nisos, Megaris királya, kit saját leánya, Skylla szolgáltat ki ellenségének, Minós krétai királynak azáltal, hogy elárulja: Nisos sorsa az, hogy bíbor hajfürtjeivel együtt életét is elveszítse[8]. A szoláris alapmítosz szempontjából lényeges vonás az is, hogy hajfürtjeinek és csodálatos erejének elvesztése után Sámson hamarosan szeme világát is elveszti, mint ahogyan a legrövidebb téli nap idején - sugarait elvesztve - a nap is elhomályosodik. Hasonló szemlélet magyarázza meg a januári évkezdet kétfejű római istenének, Janusnak azokat az ábrázolásait, amelyeken az istenség egyik arca szakállat visel, másik arca meg sima, hiszen egyik arcával a legrövidebb téli nappal záruló óesztendő, másik arcával a megújuló nap növekedésével párhuzamosan előrehaladó újesztendő felé tekint. Vagy hivatkozhatunk arra a múlt században feljegyzett adatra, amely szerint a nápolyi Santa Maria di Carmine templomban szokás karácsonykor egy Krisztusszobrot megnyírni. A karácsony magyar neve is valószínűleg a "legrövidebb téli nap" régi szláv nevének - a latin bruma szó fordításának - a származéka; december 25, mielőtt keresztény ünneppé lett volna, már a rómaiaknál mint a "legyőzhetetlen Nap születésnapja" (natalis Solis invicti) szerepelt. A nápolyi szokás világosan utal arra a sok más adattal is igazolható vallástörténeti tényre, hogy Krisztus régi napmítoszok hőseinek a vonásait örökölte, s világosan utal éppen a karácsony és a legrövidebb téli nap naptári szomszédságára. A Krisztus-szobrot akkor kell megnyírni, amikor a nap elveszti sugarait, vagy más mitológiai képpel: a régi nap elsorvadását, halálát azonnal nyomon követi az új nap megszületése. Sámson naptermészetéhez a párhuzamok még tetszés szerint volnának szaporíthatók; a héber mítosz alaprétegében is természeti hatalmak tükröződésével kell számolnunk. Ám a történelmi fejlődés - és egyben a mítosz további fejlődése - során a Napisten humanizálódik, és a mitikus cselekmény, amelynek középpontjában áll, történelmi színezetet kap. Samas-Sámson a szabadító hős vonásait ölti magára, harcol a nép ellenségeivel, legkegyetlenebb cselekedetei is igazságos bosszúnak minősülnek, emberfeletti erejét dicsérő hőstettei Palesztina történetének valóságos eseményei közé illeszkednek, s tragikus bukásában a család fejlődéstörténetének egy különleges mozzanata tükröződik: állásfoglalás a törzs endogám - azaz házasságot csak a törzsön belül megengedő - rendje mellett, amennyiben a hős az idegen asszony által bukik el.

Halványabban ugyan, de még mindig felismerhetően mutatkozik a természet-mítosz alaprétege pl. a Sámson-mítosszal és különböző görög mítoszokkal - az emberszerető Prométheus és a nagy erejű Héraklés - egyaránt párhuzamba állítható grúz Amiran mondakörben. E mondakör rendkívül szívós életét egyfelől az i. e. második évezredből, valamint a VIII-VI. századokból származó régészeti leletek ábrázolásai, másfelől már a középkorban írásba foglalt, de a grúz nép

[8] Vö. Goldziher Ignác: Der Mythos bei den Hebräern. 1876. 160. l.

ajkán ma is élő epikus hagyományok igazolják[9]. Amiran egyik kalandja biztosítja a napot a világ számára. A természet és a társadalom sötét erőit képviselő gonosz szellem - dév - elnyeli ugyan a napot, de ez kiégeti azt a fabordázatot, amelyet Amiran helyezett a dév igazi bordái helyébe. Már akár a nap éjszakai eltűnésére, akár a legrövidebb téli napra, akár a napfogyatkozásnak a természettudományos ismeretekkel még nem rendelkező embert érthető riadalommal eltöltő tüneményére kell gondolnunk ennél a motívumnál, Amirant nem is csupán a nap megoltalmazójának, hanem egyenesen utóbb humanizálódott Naphősnek igazolja ugyanennek a motívumnak a mondakörön belül elhalványultabb formában való másik előfordulása. Maga Amiran is a dév gyomrából szabadul, s nemcsak nevelőapjának, Iamannak szerzi vissza jobb szemét, hanem maga is csodálatos módon nyeri vissza a dév gyomrában elvesztett szeme világát. Születésének körülményei is a téli napfordulóra utalnak: anyjának, a világszép Dalinak, meg kell halnia, mielőtt ő megszületik, s Dali halálát aranyhajának elvesztése okozza. Ámde a Napistenre e mondakörnek csak egy-egy ilyen részletvonása emlékeztet, Amiran harcai a sötétség hatalmaival szemben erkölcsi jelentést kapnak, legkegyetlenebb cselekedeteit, még háromszoros esküszegését is a nép rokonszenve kíséri, hiszen - akárcsak Prométheus - az ember harcát igazolja az istenekkel szemben, végső fokon azért, hogy a dolgozó népnek ne kelljen vérrel-verejtékkel öntözött kenyeret ennie. S ha prométheusi küzdelmeit prométheusi büntetés követi, a nép Amiran szabadulásához a saját szabadulásának a reményét fűzte. Az egyik hagyomány szerint Amirannak évezredes rabságában állandóan nő a körme, s egyszer majd annyira megnő, hogy eléri vele csodálatos fegyverét, amely annyi kalandján segítette ki a bajból, s akkor majd levágja evvel saját bilincseit, amelyek az elnyomott nép bilincseit is jelképezik. Világszerte elterjedt babonák az év, a hónap, a hét bizonyos napjain tiltják a köröm levágását, nem is olyan régen élt még a Kaukázusban a babonás tilalom, amely szerint a hét egy napján az emberek nem vághattak körmöt, hogy evvel a tartózkodással Amiran körmei növekedését segítsék elő. Ám az ún. analógiás mágia hatását a néphiedelem ellenkező irányban is feltételezte: ha a kovácsok nagycsütörtökön az üllőjükre vertek pörölyükkel, minden pörölycsapással Amiran bilincseit kovácsolták szorosabbra. És ez a hiedelem megint csak a társadalom történetének igen ősi emlékeit őrizte meg: a tűz titokzatos erejével bánni tudó, a kemény fémeket viaszként hajlító, alakító mester varázslatos képességekkel rendelkezik, s nemcsak a békés munka eszközei, hanem a - dolgozó nép leigázására felhasznált - fegyver és rabbilincs is az ő keze közül kerül ki. Ez magyarázza a kovács istenek és kovács hősök nagyon is kétértelmű szerepét a mítoszokban, mint pl. Völundrét a germán, és bizonyos tekintetben Héphaistosét is a görög mitológiában. Tegyük még hozzá, hogy a bibliai testvérgyilkos Káin neve is a sémi összehasonlító nyelvészet tanúsága szerint eredetileg kovácsot jelentett, aminthogy a bibliai szöveg is Káinnak nevét megismétlő leszármazottját, Tubál-Káint mondja a kovácsmesterség feltalálójának...[10]

Lenin egy megjegyzése utal arra, hogy a vallás - és egyben a mítoszok - kialakulásának azt a két nagy szakaszát, amelyekre nézve Engels egyfelől a természeti hatalmak, másfelől a társadalmi erők istenalakokban való megszemélyesítését tartja jellemzőnek, az osztálytársadalom kialakulása határolja. A két szakasz vallási képzetei tekintetében még egy rendkívül fontos megkülönböztetést tesz: "A kizsákmányolt osztályoknak a kizsákmányolók elleni harcában megnyilvánuló erőtlensége elkerülhetetlenül kiváltja a földöntúli jobb életbe vetett hitet, éppúgy mint ahogyan a vadembernek a természet elleni harcában megnyilvánuló erőtlensége kiváltja az istenekbe, ördögökbe, csodákba és más effélékbe vetett hitet. Aki egész életében dolgozik és nélkülöz, azt a vallás arra tanítja, hogy legyen alázatos és türelmes földi életében, s mennyei jutalom reményével vigasztalja. Akik meg más munkájából élnek, azokat arra tanítja a vallás, hogy legyenek jótékonyak földi életükben, s ezzel nagyon olcsó mentséget ajánl nekik kizsákmányolói létükre, jutányos áron ad nekik jegyeket a mennyei boldogságra"[11]. A túlvilághitnek az elnyomottak és kizsákmányoltak valódi érdekeit elleplező, a szabadságharcot

[9] Vö. М. Я. Чиковани: Народный грузинский эпос о прикованном Амирани. Москва 1966.

[10] Vö. Goldziher: i. m. 132. l.

[11] V. I. Lenin művei, 10. k. Szikra 1954.73-74. l.

leszerelő jellege különös erővel lép előtérbe elbukott forradalmak idején: "Aki a rabszolgát vigasztalja ahelyett, hogy felkelésbe vinné a rabszolgaság ellen, az a rabszolgatartókat segíti[12]."

A túlvilági lét - akár a föld alá, az alvilágba képzelték, akár távoli szigetekre, akár megosztva, a jámborok halál utáni lakását a mennyek országába, a bűnösökét a föld alatti pokolba - mindenképpen az osztálytársadalom igazságtalanságainak képzeletbeli korrekcióját jelentette: a feltétlen igazság érvényesül benne. Az ókori Egyiptomban pl. a bebalzsamozott holttest mellé egy sajátságos formulagyűjteményt, az ún. Halottak könyvét helyezték, hogy kéznél legyen a védekezés szövege, ha a halottnak a túlvilági ítélőszék előtt számot kell adnia földi életéről. Mert az egyiptomiak hite szerint a túlvilági boldogságban csak az részesült, aki e formulák segítségével igazolni tudta a túlvilág ura, Osiris és ennek 42 bírája előtt többek között azt, hogy nem követett el rosszat az emberekkel szemben, nem ölt meg senkit, nem dolgoztatta egész nap a munkásokat, nem kínzott meg rabszolgát soha, nem hamisította meg a mérleget, nem mozdította el a szántóföld határköveit és így tovább. Egy görög mítosz szerint a túlvilági igazságszolgáltatás még "demokratikusabb": a holtak lelkei meztelenül kerülnek a túlvilági bírák elé, hogy azok ne is sejtsék származásukat, se egykori vagyoni helyzetüket, csak a puszta lelket ítéljék meg, s ha az igaznak találtatik, a halott a Boldogok Szigeteire jut, ha bűnösnek, akkor az alvilág börtönébe, a Tartarosba. S nemhiába képzelték a görögök az üdvözült halottak lakóhelyére, a Boldogok Szigeteire az osztálytársadalom számára elveszett aranykor áldásait, a békét és a természet magától sarjadó bőségét, s a mennyországot mint a jámborok halál utáni lakását nem ok nélkül azonosítja a zsidó, majd a keresztény felfogás is az Éden kertjével, a Paradicsommal, ahol az első emberpár, Ádám és Éva, mielőtt a tiltott fa gyümölcséből ettek volna, gondtalanul és dologtalanul élhettek. A mitológiai túlvilág számos vonását őrzi a népmesék Tündérországa is; még Petőfi János vitézének népi hőse is itt találja fel a gonosz mostoha által halálra gyötört kedvesét. Csakhogy a népmesében a hangsúly többnyire azokra a győzelmes kalandokra esik, amelyek során a mesehős - Lenin szép szavai szerint az elnyomott nép "várakozásának és reményeinek" a megtestesítője - saját erejével, találékonyságával, a hatalmasokat megcsúfoló kiválóságával kiharcolja magának az utat a Tündérország felé, és így nem elernyeszti a túlvilági elégtétel ígéretével a nép tetterejét a vallás által közömbösnek hirdetett földi létben, hanem ellenkezőleg, az elnyomottak és kizsákmányoltak önbizalmát tartja ébren. Mert a mesehős, ha útja a Tündérországba viszi is, a mítosz olyan minden akadály felett győzelmes hőseinek a leszármazottja a néphagyományban, mint Sámson és Amiran, vagy mint a görög mitológiában Héraklés, Théseus, Perseus vagy Bellerophontés.

Engels a vallások fejlődésének második, az osztálytársadalmak kialakulásával kezdődő nagy szakaszán belül még egy fokozatot megkülönböztet, amelyen "a sok isten valamennyi természeti és társadalmi attributumát egy mindenható istenre vitték át, aki maga megint nem más, mint az absztrakt ember visszatükrözése"[13]. Az egyistenhit (monoteizmus) elvben kizárná a mitológiát, hiszen csak a politeizmus (sokistenhit) rendelkezik a természetfeletti lényeknek azzal a változatos sorozatával, amely a mitológiai cselekmény bonyolításához szükséges, egymással szemben álló, egymással szövetségre lépő, vagy éppen egymással szeretkező isteneket és istennőket szolgáltatja. Ilyen értelemben állapítja meg Marx, hogy a görög művészet és irodalom, amelynek "nemcsak fegyvertára, hanem talaja" a mitológia, semmiképpen sem jöhetett volna létre olyan társadalmi fejlődés alapján, "amely kizár minden mitologikus viszonyt a természethez" - mint a gondolatmenet más pontján Marx hozzáfűzi: "a természetbe itt mindent, ami tárgyi, tehát a társadalmat is beleértve"[14]. "A mitológiától független képzelőerő" követelménye a művésszel szemben a monoteisztikus vallások elterjedését követő hosszú fejlődés terméke. E fejlődés során a profán művészetnek előbb a maga jogait kellett kiharcolnia az egyház ellenében, s e jogok között nem utolsósorban szerepel éppen a költészet és általában a művészet joga a képzelőerőhöz. E harc során nemegyszer - a legszembetűnőbben a renaissance idején - a klasszikus mitológiai hagyomány a világi művészet fegyvertárává lesz - de hogy Marx

[12] V. I. Lenin művei, 21. k. Szikra 1951. 227. l.
[13] Engels: Anti-Dühring. Szikra 1948. 300. l.
[14] Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951. 37.

megkülönböztetésének ezúttal a másik oldalát is hangsúlyozzuk, csupán "fegyvertára" már, és nem "talaja".

A mítosz azonban a monoteisztikus vallások elterjedése után sem csak mint klasszikus mitológiai hagyomány él tovább a műveltségben, s nem is csak mint a mitológiai eredet nyomait többé-kevésbé őrző mesemotívum él tovább a néphagyományban. Magukon a monoteisztikus vallásokon belül is megállapítható a mitológia bizonyos mértékű továbbélése, azért, mert a monoteisztikus vallások térhódítása legfeljebb viszonylagos volt, az egyistenhit vallástörténeti szempontból nézve legfeljebb mint aránylag szűk körben megvalósuló követelmény jöhet tekintetbe. Utal erre a bibliai hagyomány is. Mialatt Mózes a tízparancsolat kőtábláit veszi át a Szináj hegyén Jahvétól, a nép fiatal bikát öntet magának aranyból, méghozzá a papi törzs tagjai által, és azt imádja. A vallástörténeti kutatások bebizonyították, hogy magát Jahvét is - akárcsak más elő-ázsiai népek isteneit - eredetileg bika alakjában tisztelték, s a nép nehezen tudott elszakadni a maga mitológiai elképzeléseitől. Jeremiás próféta még a babiloniak elől Egyiptomba menekült Júda-beliek asszonyait is azért feddi, mert az Ég Királynőjének mutatnak be áldozatot és az istennőt ábrázoló kalácsot sütnek a tiszteletére, mint ahogyan a német népszokás Berchtha germán istennő alakjához fűz kalácssütést, s az ünnepi kalács alakja ma is általában női hajfonatra emlékeztet.

Az ószövetségi kánon alakjában az óhéber irodalomnak erősen monoteisztikus szempontokat követő válogatása maradt ránk, de még így is számos mitológiai vonást őrzött meg. Éspedig nem is mindig olyan, a monoteizmussal legalább külsőlegesen összeegyeztetett formában, mint pl. a Sámson-mondában, ahol a hősnek eredetileg a Nap-mítoszok köréből származó hosszú haja jámbor fogadalom aszkéta teljesítésének lett a jelvénye, vagy akár a világszerte szembeszökő párhuzamokkal rendelkező teremtés-mítoszok vagy a mezopotámiai vízözön-mítosz rokonságába tartozó Noé bárkaja esetében. Az emberek közé elvegyülő istenek és isteni származású hősök egykor gazdag változatosságáról tanúskodik még a bibliai Teremtés Könyvében is az a jelenlegi kánonikus környezetéből valósággal kiütköző töredékes tudósítás, amely szerint "amikor az ember kezdett elszaporodni a föld színén, és leányaik születtek, akkor látták az istenek fiai az ember leányait, hogy szépek, és feleségül vették közülük, akiket éppen kiválasztottak maguknak... óriások voltak azokban a napokban, és még azután is, hogy az istenek fiai eljöttek az ember leányaihoz és ezek szültek nekik: ők azok a hősök, akik ősidőktől fogva hírneves férfiak."

A késői népszerű görög-római filozófia és a Jahve-vallás, mint a keresztény monoteizmus fő forrásai mellett, kezdettől fogva tekintetbe kell venni a különböző mítoszok befolyását is, így Jézus Krisztus újszövetségi életrajzának a kialakulása szempontjából is elsősorban különböző megváltó hősök mítoszait, valamint azokat a hagyományokat, amelyek már évszázadokkal a kereszténység előtt csodálatos körülmények között megszületett gyermekekhez fűzték az új aranykor eljövetelét. A kereszténység terjedésével mitológiai elemei egyre jobban szaporodtak. Ezt elősegítette az egyháznak hol nyíltabban vallott, hol leplezettebben jelentkező olyan irányú törekvése, hogy ahol a keresztséget felvevő népek korábbi hiedelmeit, vallási jellegű szokásait és elbeszélő hagyományait kiirtani nem tudta az emlékezetből, hol felületesebb, hol eredeti jellegüket jobban eltakaró keresztény színezettel bevonva vagy eltűrte, vagy éppen hivatalos szertartásai és hitelesnek elfogadott legendái közé fogadta be őket.

Szó esett már a karácsonyról, amely a Napgyermek születésnapja volt eredetileg, ugyanígy a húsvét is különböző, a tavasszal újjászülető természetet megszemélyesítő istenek feltámadási ünnepei helyébe lépett. Márk evangélista napján, április 25-én tartják ma is még sokfelé a búzaszentelő körmenetet, amely a vetést fenyegető veszedelmek mágikus elhárítására szolgál; ugyancsak április 25-én tartották a régi rómaiak a robigalia ünnepét, amelyen körmenet vonult ki a mezőkre, és a főpap áldozatot bemutatva kérte a rozsdát megszemélyesítő istent, Robigust, vagy istennőt, Robigót, hogy ne a gabonát, hanem a földművesek békés munkáját megzavaró fegyvereket lássa el ártalmas jelével. A szentek legendái valósággal hemzsegnek a mitikus vonásoktól. Szent György sárkánnyal küzd meg, mint Indra az indiai, Perseus a görög, mint Odin-Wuotan vagy Sigurd-Siegfried a germán mitológiában. Kristóf, aki állatfejű óriásból akkor válik

emberré, amikor a gyermek Jézust vállán átvitte a halálos veszedelemmel fenyegető vízen, alvilági folyókon révész szolgálatot teljesítő különböző mitológiai személyek vonásait örökölte. Az sem véletlen, hogy az egyházi naptár július 25-ét szenteli neki; a régi rómaiak ezen a napon Furrina nevű alvilági istennőjüket tisztelték. Hadd emeljük ki ebben az összefüggésben azt is, hogy Kristóffal együtt szerepel ezen a napon Szent Kukufátusz, akiről kimutatható, hogy már az Angara vidéki, kőkorszakból származó leletekben szereplő csuklyás haláldémon rokonságába tartozik. Csakúgy, mint a görög Telesphoros, egy aquincumi kőkoporsó domborművén is szereplő római csuklyás géniusz (genius cucullatus), vagy a germán mitológia törpéje a Nibelungok mondájában, akinek ködsüvege, a Tarnkappe láthatatlanná teszi viselőjét, akárcsak a görög alvilág urának, Hadésnak, a sisakja.

Az átszíneződés állandóan ható egyik tényezője az, hogy a nép képzelete önkéntelenül is ismert mozzanatokkal helyettesíti az ismeretleneket; néhány, valószínűleg újabb keletű s csak elszigetelten jelentkező néphagyománynál mindenesetre számolnunk kell ilyesmivel. Így pl. Szőregen a múlt században a pók eredetét Arakhné közismert, Ovidius Átváltozásai alapján a latinos iskolában is olvasott görög-római mítoszával magyarázták, éppen csak a szövés-fonásban való ügyességével kérkedő leányra féltékeny Pallas Athéné-Minerva istennőt Szűz Máriával helyettesítették. Deákos műveltségű embertől hallhattak Buda környékén is először a római Apuleius híres regényének, az Aranyszamárnak a hőséről, akit egy thessaliai nő szamárrá varázsolt s aki a császárkori Rómában is nagy tisztelettel körülvett Isis ünnepén nyerte vissza emberi alakját, mégpedig azáltal, hogy evett az istennő körmenetében felvonuló pap rózsakoszorújából. A Pest megyei Tökön alig egy-két évtizeddel ezelőtt jegyezték fel ezt a történetet szájhagyományból, avval az egyetlen különbséggel, hogy az elvarázsolt ember akkor változik vissza szamárból emberré, amikor az úrnapi körmenetben vitt oltáriszentség elé hintett virágokba beleharap. Egyébként Isisnek, a többnyire karján gyermekével ábrázolt egyiptomi anyaistennőnek a szerepét több vonatkozásban veszi át Szűz Mária, akinek szimbólumai között különben a rózsakoszorú is szerepel. Érdekes eredménnyel járt a bulgáriai ásatás, amely a Topolnica folyó közelében egy gyógyító hatásáról híres forrás közvetlen környékét tárta fel. Még a közelmúltban is szokás volt ezen a helyen, hogy a gyógyulást keresők hálájuk jeléül pénzt dobjanak a forrás vizébe. Kacarov bulgár archeológus arról adott hírt, hogy az ásatások során római pénzeket is találtak, amelyek természetszerűleg csak akkor juthattak a forrás medrébe, amikor ez a terület még római provincia volt. Kacarov véleménye szerint a római korban itt Isis szentélye állhatott, annyi bizonyos, hogy az istennő szobra előkerült. Mindez világosan mutatja, hogy valamikor Isis istennőnek tulajdonították itt a forrás gyógyerejét, az istennő neve változhatott, de az alakjához fűződő hiedelmek változatlanul öröklődtek tovább.

Hogy a vallás "a nép ópiuma", Marx minden fenntartás nélkül hangsúlyozza[15]. Ennek a megállapításnak általános érvényét nem korlátozzák az olyan kivételes jelenségek, amilyenekre Engels hoz fel több példát, amikor ugyanis a feudalizmus ellen támadó forradalmi jellegű mozgalmak adott körülmények között csak vallásos színezetű ideológiát dolgozhattak ki maguknak[16]; hasonlóan ítélendők meg a rabszolgatársadalom viszonyai között pl. az ószövetségi próféták vagy a görög Hésiodos, akik az elnyomottak és kizsákmányoltak igazságát isteni követelménynek tüntették fel. A mitológia előremutató szerepét viszont elismeri Marx, így mikor a mitológia talaján kialakuló eposz "világviszonylatban korszakot alkotó klasszikus alakjáról" és általában a görög művészetről beszél, amelynek szerinte is "feltétele a görög mitológia, vagyis az, hogy a népképzelet öntudatlan művészi módon már feldolgozta magát a természetet és a társadalmi formákat"[17]. Engels egy konkrét mítosz módszertani szempontból egyenesen példamutató elemzésén mutatja be, hogyan kell értelmezni a mitológia haladó jellegét. Az apja haláláért anyján bosszút álló Orestés üldöztetése a régi istenek, az Erinnysek, és felmentése az új

[15] Marx: A hegeli jogfilozófia bírálatához. MEGA. I./1. 1927. 607. l.
[16] Vö. pl. Engels: A német paraszthábor, Szikra 1949. 25. l., valamint Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx-Engels: Válogatott művek. Szikra 1949. II. 375. l.
[17] Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951. 37. l.Marx-Engels: Válogatott művek: Szikra 1949. II. 172. l.

istenek, Phoibos Apollón és Pallas Athéné részéről előremutatóan tükrözi a társadalmi fejlődést az ősközösségi nemzetségi társadalmon belül, amennyiben a nő szerepét a férfi fölé emelő, a leszármazást anyai ágon nyilvántartó anyajogi berendezkedéssel, a matriarchátussal szemben a nemzetiségi rend fejlettebb formája, a patriarchátus mellett foglal állást[18].

A mitológiát tehát a vallással való szoros összefüggései sem korlátozzák azoknak az öntudat fejlődését visszatartó jelenségeknek a szerepére, amelyek a csodavárást, a mágikus cselekmények erejébe, az istenek hatalmába vetett hitet táplálják. Bár a vallás körében keletkezett, mégis a mitológia fogalmazta meg először alkotóan és értelmezte először előremutatóan a természet és társadalom jelenségeit, a mítosz hőseinek elképzelt diadalai mutattak bátorító példát küzdelemre a természet és társadalom vak erői ellen, a mitológiában bontakozott ki a legragyogóbban az emberi öntudat hajnalhasadása. S bár kétségtelen, hogy a görög mitológiának - legalábbis az európai műveltség fejlődése szempontjából - páratlan jelentősége van, elhamarkodott lenne egy olyan megkülönböztetés, amely a mitológia minden előremutató vonását a görög, minden, a vallásos érzületet tápláló, az embert elernyesztő hatását egyéb mitológiák körébe utalná.

Azok a történetírók és vallástörténészek, akik nem a rabszolgatársadalomnak mint a fejlődés szükségképpeni láncszemének valódi történeti jelentőségéből, hanem a görögség történetietlen idealizálásából indulnak ki, általában megfeledkeznek arról, hogy a vallásnak - különösen az állami kultusznak - a görög történelemben is megvolt a maga reakciós szerepe. Gondoljunk csak az olyan vallásgyalázási perekre, amilyeneket nemegyszer indítottak legnagyobb gondolkodóik ellen a görögök, vagy gondoljunk a pap közismert szerepére Aristophanés Béke c. vígjátékában: hogyan jelenik meg a lakoma szagára a papi tizedért Hieroklés és hogyan állítja a vallás érveit a békére vágyó földművesekkel szemben a háborús párt szolgálatába. Marx idézi szenvedélyes gúnnyal Plutarkhos görög írót (i. sz. I-II. század), aki filozófus létére nem átallotta a gondviseléstan igazolására hozni fel bizonyítékul, hogy a Marius római hadvezér által legyőzött cimberek holttetemeivel trágyázott szőlők páratlanul bőséges termést hoztak[19]. S hivatkozhatunk olyan görög mítoszokra is, amelyek megmaradtak mindvégig a vallási szertartások szűk körében, és nem váltak soha a mitológia feldolgozásával is mindig az embert felmagasztaló görög irodalom és görög művészet anyagává. Ilyen pl. az ősközösségi nemzetiségi szervezetre jellemző vallásosság, a totemizmus maradványait az athéni demokrácia fénykorában is megőrző Diipolia ünnep alapítási legendája, amelyet az egykor bika alakjában elképzelt Zeus tiszteletére tartottak, az áldozati szertartás keretében a szertartás alapításának a mítoszát is évről évre felújítva, megjátszva.

Eszerint abban az időben, amikor az emberek még csak növényi áldozatot mutattak be az isteneknek - s ebben az időben állati táplálékkal még maguk sem éltek -, egy Attikában lakó idegen, név szerint Sópatros, haragjában megölt egy szarvasmarhát, mert az megette az áldozathoz előkészített kalácsot, a maradékot meg eltaposta. A szent állat gyilkosa bűntudattal eltelve Krétába menekült, de egész Attikát ettől fogva szárazság pusztította. Apollón jóshelyén, Delphoiban a papnő, Pythra kijelentette, hogy csak akkor szabadulnak a büntetéstől, ha a bűnöst megbüntetik, az állat megölését megismétlik, s ezúttal mindenki eszik a húsából. A Kréta szigetén megtalált Sópatros hajlandó volt megismételni cselekedetét, avval a feltétellel, ha athéni polgárjogot adnak neki, s az ilyen módon immár vele egy közösséghez tartozók mind elvállalják a részességet abban a tettben, amit elkövetni egy embernek tilos ugyan, de - mint a néprajz által felderített egyéb hasonló totemisztikus jellegű szertartásokban[20] is - bizonyos meghatározott körülmények között az egész törzsnek együttesen egyben vallási kötelesség megcselekednie. S "azóta" a Diipolia ünnepen megismétlik mindig azt a cselekményt, amely - a szertartás mintája gyanánt - állítólag a következőképpen folyt le az ősidőkben. Lányok hordtak vizet a bárd és a kés köszörülésére, kiköszörülték a szerszámokat, egy ember átnyújtotta őket, a másik letaglózta, a harmadik levágta az állatot, s miután mindenki evett belőle, kitömték a bőrét, felállították, sőt

[18] Marx-Engels: Válogatott művek: Szikra 1949. II. 172. l. Marx doktori értekezése, MEGA. I./1. 1927. 63. l.
[19] Marx doktori értekezése, MEGA. I./1. 1927. 63. l.
[20] Vö. W. Robertson Smith: Lectures on the Religion of the Semites. 3. kiadás, 1927. 304. l.

még eke elé is fogták, mintha élne. Akkor elkezdődött a törvényszéki tárgyalás, keresték a bűnöst. A vízhordó leányok azokra hárították a bűnt, akik köszörülték a szerszámokat, ezek arra, aki továbbadta, az arra, aki levágta az ökröt, Sópatros pedig a késre, s így a késen végre is hajtották a büntetést, azaz behajították a tengerbe. Hozzátehetjük még, hogy ismerünk olyan mítoszokat is, amelyek hasonlóan indokolják az emberáldozatot, vagy jobbik esetben az emberáldozatot jelképesen helyettesítő szertartást. Ami mind azt jelenti, hogy a görög vallás - mint minden vallás - a társadalmi fejlődés által régen túlhaladott formákat konzervált, s a görög mítosz is - amennyiben nem lépett ki rituális környezetéből - visszahúzó erő gyanánt érvényesülhetett.

Ami pedig a kérdés másik oldalát illeti: nemcsak a görög mítoszok, hanem más népek mítoszai is, ha egyszer kiléptek vallási kötöttségük köréből, olyan mértékben, amilyen mértékig megszűntek vallási szertartások, mágikus cselekmények igazoló példái lenni, az emberi haladás végtelen lehetőségeinek igazoló példái, az embernek a természet legyőzéséért és saját felszabadításáért folytatott küzdelmében a legmagasabbra emelt mértéket, a távoli célokat igazoló, tündöklő példaképei lettek. Erre mondhatja Makszim Gorkij, akinél senki nem értékelte mélyebben a mítosz és a vele egy tőről fakadt, tőle csak az osztálytársadalmak fejlettebb fokán differenciálódott; de motívumai között a mitológia legősibb rétegeinek számos elemét eleven hagyományként továbbra is őrző népmese társadalmi. jelentőségét: "A mítosz - költészet. Mikor a költői munka kivonja a reálisan adott valóságból annak alapgondolatát, s ezt a gondolatot jelképben testesíti meg - ezt realizmusnak nevezzük. De hogyha kibővítjük a reális adottságból elvont gondolatot, ha hozzáképzeljük a hipotézis logikája szerint azt, ami kívánatos, ami lehetséges, s ezzel egészítjük ki a jelképet - ez már az a romanticizmus, amely a mítosznak szolgál alapul. Nagyon nagy érték ez, mert elősegíti a valóság iránti forradalmi magatartás keletkezését; ez a magatartás aztán a gyakorlatban megváltoztatja a világot." S hogy itt nemcsak a görög mitológiáról, hanem "a dolgozó nép szóbeli művészetéről" van szó általában, amely Gorkij szerint "a legmélyebb és legélénkebb, művészileg a legtökéletesebb hőstípusokat" alkotta meg, mutatja a következő - megközelítően sem teljességre törekvő, de a különböző típusokat tudatos gonddal összeválogató - rövid felsorolás: "Az olyan tökéletes szimbólumok, mint Hercules, Prométheus, Mikula Szeljanyinovics, Szvjatogor, meg doktor Faust, Bölcs Vaszilisza, a komikus szerencse-fia: Együgyű Iván, a doktort, papot, zsandárt, ördögöt, még a halált is legyőző Petruska - mindezek olyan szimbólumok, amelyek megalkotásában harmonikusan egyesült a ráció és az intuíció, az ész és az érzelem. Ilyen egység csak akkor lehetséges, ha az alkotó közvetlenül részt vesz a valóság teremtő munkájában, az élet megújításáért folyó harcban[21]." Más helyen Gorkij a népmese hőseivel egy sorban említi a parittyájával az óriás Góliát felett diadalmaskodó, pásztorfiúból lett bibliai Dávid királyt[22].

Rendkívül tanulságosak (Gorkij utalásai a mitológiában megnyilatkozó "szimbolikus, hipotetikus, de már technologikus gondoskodás előrelátására", amellyel az ősember képzelete már évezredek fejlődésének a céljait tűzi ki. "Már a legrégibb korokban ábrándoztak az emberek a légben való repülés lehetőségéről - erről beszél nekünk Phaethónnak, Daedalusnak és fiának, Icarusnak a legendája, meg a repülő varázsszőnyeg meséje. A földön való mozgás meggyorsításáról is ábrándoztak, ezért meséltek a hétmérföldes csizmáról, s erre használták fel a lovat: a víz sodránál gyorsabban akartak úszni a folyóban, ez vezette őket az evező és a vitorla feltalálására; igyekeztek messziről megölni az ellenséget és a vadállatot, ennek az ösztönzésére találták fel a parittyát, íjat, nyilat. Törték a fejüket, hogyan fonhatnának és szőhetnének meg egyik napról a másikra hatalmas mennyiségű anyagot, hogyan építhetnének egyik napról a másikra jó lakást, sőt »palotát«, vagyis az ellenségtől védett, megerősített lakást - és megalkották a guzsalyt, az egyik legrégibb munkaeszközt, primitív kézi fonószerszámot, s megalkották a Bölcs Vasziliszaról szóló mesét[23]." Bízvást csatolhatjuk ezekhez a példákhoz Héphaistos ragyogó

[21] Maxim Gorkij: Irodalmi tanulmányok. Szikra 1950. 397. l.
[22] Maxim Gorkij: Az irodalomról (orosz nyelven). Szovjetszkij Piszatyelj, 1953. 404. l. Irodalmi tanulmányok. 391. l.
[23] Irodalmi tanulmányok. 391. l.

olymposi műhelyét, amelyben már önműködő gépek, aranyból öntött leányok veszik át a munkát a rabszolgáktól, s a nagy görög filozófus, Aristotelés már felismeri, hogy ha ez az álom megvalósul, az a rabszolgák felszabadítására fog vezetni[24]. De nem sajátosan görög, hanem általános népgondolat ez is: a finn Kalevala-énekek kovács hőse, Ilmarinen csodamalmot készít, a Szampót, amely minden értékes anyagot mesés bőségben állít elő, s amelynek birtokáért a jó és a rossz, a nép és a nép zsarnokai között folyik a küzdelem. Mint Otto Kuusinen megállapítja: "A Szampo-eszmény a karjalai nép őseinek nagy ábrándja volt a technikai haladás jövőjéről, mely a múltba helyezett költői képben fejeződött ki: álom oly termelőgép megteremtéséről, mellyel a dolgozó nép fölszabadulhatna a túlhajtott munka terhétől[25]."

A vallás: titokzatos hatalmaknak való kiszolgáltatottsága érzését kelti az emberben. A mitológia: szárnyakat ad az emberi öntudatnak, amennyiben pozitív hőseit, sőt ragyogó istenalakjait is az ember önértékelésének magas fokán teremti meg, éppen ezért válhatott olyan humánus költészet és művészet alapjává, mint a görög. Ám a vallás reakciós és a vallás keretei között csírázó mitológia haladó szerepének ellentmondásait - az eddigi példák is igazolják - nem oldjuk meg a görög műveltség sajátosan humanisztikus jellegére való hivatkozással. A megoldás mélyebben fekszik, és ismét Marx egy rendkívül tömören megfogalmazott, mély értelmű megállapításának a kifejtésével juthatunk el hozzá.

"A vallás - írja Marx - az ember öntudata és önérzete azon a fokon, amelyen vagy még nem jutott önmaga birtokába, vagy már elvesztette önmagát[26]." Ez a meghatározás világosan utal az emberiség fejlődésének arra a kezdeti korszakára, amikor az állati létből alig kibontakozva első tapasztalatait szerezte a természetről és önmagáról. Ezek az első tapasztalatok az embert végtelenül gyöngébbnek mutatták a természetnél, az erdő vadjainál csakúgy, mint azoknál a fizikai tüneményeknél, amelyek hatását riadtan érzékelte s amelyeket csak önmagához vagy az állatokhoz hasonló élőlényeknek tudott elképzelni. Ettől a kezdeti korszaktól különbözteti meg Marx meghatározása az osztálytársadalmakat, amelyek a maga erejének, végtelen fejlődési lehetőségeinek öntudatára ébredt embert hamarosan kizsákmányolók és kizsákmányoltak egymással szemben álló osztályaira bontották. Olyan viszony jött létre tehát az ember és ember között, amelyen belül az egyik félnek érdeke fűződött ahhoz, hogy a másik fél emberi öntudata alacsony fokon maradjon. Mindkét nagy korszakra - az osztálynélküli őstársadalomra és az osztálytársadalmakra egyaránt - érvényes az a további meghatározás, amelyet Marx nyújt és amely szerint a vallás "fantasztikus megvalósítása az emberi lényegnek, mert az emberi lényeg nem rendelkezik igazi valósággal". A különbség a történelmi körülményekben van. A még differenciálatlan, de alapjában véve vallásos jellegű szellemi tevékenység a kezdeti korszakban az emberi lényeg megvalósulására ösztönző hatással bírt, az osztálytársadalmakban a vallás a maga sajátos szféráját kialakítva más, előremutató tevékenységek hatását is korlátozni törekedve - az embernek a kizsákmányolás következtében emberi lényegétől való elidegenedését, amely végső fokon a kizsákmányolók elembertelenedését is jelenti, az emberi öntudat elhomályosításával segít konzerválni.

Az isteneket és az istennőket az emberek képzelete abban az ősi korszakban teremtette meg, amikor még egészen kezdetleges eszközei birtokában úgy érezte, hogy védtelenül és tehetetlenül van kiszolgáltatva a természet ismeretlen erőinek. Az emberi öntudat kialakulásának fokozatosságára vall az is, hogy az ember alakú (anthrópomorf) isteneket többnyire megelőzi az istenek állat alakú (ugyancsak görög szóval thériomorf) elképzelése. Az ember ilyen istenalakokban mintegy maga fölé emelte az állatot, amelyben a legközvetlenebbül tapasztalhatta a természet vele szemben ellenséges erőinek a hatalmát. Egy-egy törzs egyenesen a maga kiválóságát igyekezett bizonyítani a maga állati ősével - az indián odsibve törzs nyelvéből átvett szóval totemével. A törzsi összetartozást erősíteni, és egyben a törzs minden tagjában a totem kiváló - a közös leszármazás révén egyszer már birtokba vett - tulajdonságait megújítani

[24] Vö. Marx: A tőke. I. Szikra 1949. 440. l.
[25] O. Kuusinen bevezetése a Kalevala. Szemelvények a karjalai-finn nép eposzából c. kiadványhoz, 1950. XXX. l.
[26] Marx: A hegeli jogfilozófia bírálatához. MEGA. I./1. 1927. 607. l.

igyekezett a máskülönben elejteni tilos, de a törzs közös vadászatain rituális keretek között időről időre elejtendő totemállat feláldozásával és az áldozati lakomán húsának élvezetével. A vallás ezen a kezdeti fokon más tekintetben is minden fantasztikus vonása mellett igen gyakorlati volt, azaz határozott célképzet befolyása alatt állt. A vadember mindenekelőtt számára kedvező irányban kívánta befolyásolni a természet titokzatos hatalmait, s az erre szolgáló mágikus mozdulatok közé illeszkedett az is, ha barlangja falára rajzolta pl. a vadászat kedvező kimenetelét, az is, ha olyan cselekményt idézett fel mimikus táncával, varázsszavak kimondásával vagy egyre gazdagabban kibontakozó elbeszélések recitálásával, amelyek az ilyen kedvező kimenetelre utaltak.

Így bontakozott ki a mítosz a vallás egyéb tényezőivel - áldozati szertartások, mágikus cselekmények, imaformulák - szoros összefüggésben az őstársadalom fokán. Az osztálynélküli őstársadalom és az osztálytársadalom kialakulása határvonalán különült el a művészetekkel együtt a vallástól, mint az emberi szellemnek az a tevékenysége, amelynek keretében a vallástól magát hovatovább függetlenítő művészi képzelet a maga első diadalait ülte. Így vált a mitológia az előremutató képzelet szabadságának a területévé, amelyen az emberi öntudat idővel a vallás kötöttségei ellen is harcba indulhatott. A vallás viszont - a mitológiai képzelet szárnyait is gúzsba kötni igyekezve - az ember kiszolgáltatottságának, rajta kívül eső hatalmaktól való függésének az érzéseit táplálta. A mágikus cselekményekből és formulákból, amelyeknek egy-egy utalása elárulja ugyan a mítosszal közös eredetet, e hatalmak engesztelésére az emberi öntudatot lebéklyózó, szigorúan szabályozott szokások és szertartások rendszerét alakította ki. Így haladt előre a mitológia az emberi lényeg igazi megvalósítása felé, és így szentesítette a vallás az emberi lényeg igazi valóságának az elvesztését.

4. Az összehasonlító mitológia mai jelentősége

Az őstársadalmak nagyjában és egészében egyöntetű fejlődéséből önként következik, hogy istenek és istennők, s róluk szóló mítoszok nemcsak a görög nép képzeletében születtek meg, hanem a világ minden táján, ahol az ember kisebb-nagyobb törzsekbe szerveződve léte fenntartásáért küzdött, s e küzdelem során kísérletet tett arra, hogy a természet erőit a maga szolgálatára kényszerítse. A társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeiből következik az összehasonlító mitológia számára az a tanulság, hogy különböző népek mítoszainak gyakran megfigyelhető egyezései nem szorítkoznak a rokon népek közös származásával magyarázható közös vonásokra, de nem elegendő - ahol ilyen ősi rokonság nem áll fenn - az egyezések megmagyarázására egymással érintkező népek kölcsönhatásának, a mítoszok átvételének és átadásának a feltételezése sem.

Kétségtelen, erre is, arra is van példa bőven. Így a görög Zeus, a római Juppiter, a szláv Perun, a germán Thor vagy Donar, Odin vagy Wuotan, sőt Zio egyik-másik rokon vonását is talán közös indogermán eredetük magyarázza. A görögök viszont - bizonyára elsősorban föníciai, de részben hettita közvetítéssel - igen korán megismerkedtek a mezopotámiai mítoszokkal is. Van bizonyos valószínűsége annak is pl., hogy a tűzlopás indogermán eredetű mítoszát a mesés Kolchisban - a mai Grúzia területén - megismert kaukázusi mítosz vonásai színezték a Prométheus-mítoszban. A görög Perseus-mítosz eljuthatott Közép-Ázsiába is azon az úton, amelyen Nagy Sándor regényes életrajza eljutott, hogy azután Dzsingisz kán történeti vonásaival ötvöződve a mesés ősidőkben egyszer csodálatos körülmények között már megvalósult igazságos országlás mitikus emlékezetével tartsa ébren a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt kettős elnyomás igája alatt szenvedő kazah népben a jobb jövő reményét.

De a történelmi materializmus alapján álló összehasonlító mitológiának különös figyelemben kell részesítenie a különböző népek mítoszaiban mutatkozó egyezések harmadik csoportját, azt, ahol sem a közös leszármazás, sem a kölcsönhatás nem nyújt magyarázatot. Ilyenkor ugyanis a mítoszok egyezését a bennük tükröződő természeti vagy társadalmi valóság azonossága magyarázza. Magától értetődően, ha természeti valóság az, amit a mítosz kifejez, akkor is az

embernek és a természetnek a társadalmi fejlődés egy meghatározott fokára jellemző viszonyáról van szó. Így a tűz megszerzéséről vagy az állatősökről való mítoszok rendkívül kiterjedt családjában nem egyszerűen a tűz titokzatos természeti valósága vagy az állati természet sajátosságai jutnak kifejezésre, hanem az embernek a természet átalakítására tett első, az ember saját természetének az átalakulására is vezető lépései, illetőleg a törzsszervezet fejlődésének a totemizmus idejére jellemző fokai dokumentálódnak, kellő hozzáértéssel felhasználva egyenesen a történelmi forrás hitelességével.

Az ember teremti a vallást, nem a vallás teremti az embert" - tanítja Marx[27] és ennek a tanításnak az értelmében állította Engels "fejéről a talpára" Bachofen svájci jogtudós és vallástörténész nevezetes elméletét az anyajogról és ennek vallástörténeti vonatkozásairól. Nevezetesen Engels egyetért avval, hogy abban a mítoszban, amelyet Aiskhylos az Oresteia c. drámai trilógiában feldolgozott, az apajog győzelme fejeződik ki a matriarchátus felett, de nem érthet egyet a történeti folyamat olyan idealisztikus ábrázolásával, amely az emberek vallásos felfogásában beállott változásra vezeti vissza a társadalomban beálló változást. Éppen ellenkezőleg: "az emberek tényleges létfeltételeinek fejlődése", és nem "e létfeltételeknek ugyanezen emberek fejében visszatükröződő vallásos képe okozta a férfi és nő kölcsönös társadalmi viszonyában bekövetkezett történelmi változásokat[28]". A mítosz éppen az ember tényleges létfeltételeinek a tükröződése, s mert e létfeltételek alapjában véve azonos törvényszerűségeket követve alakultak, mitológiai tükröződésük a társadalmi fejlődés azonos fokán szükségképpen mutat többé-kevésbé hasonló vonásokat. A matriarchátus - s ezt különösen olyan, nyíltabban vagy burkoltabban rasszista indogermanistákkal szemben kell hangsúlyozni, akik a matriarchátust az indogermán népektől ősi fokon idegen, eredetileg csupán "alacsonyabb rangú" fajokra jellemző társadalmi berendezkedésnek tekintették[29] - a nemzetiségi társadalomnak szükségszerűen mindenütt fellépő fejlődési foka. Ennek megfelelően a legkülönbözőbb mitológiákban megtaláljuk a nyomait, s megtaláljuk többnyire azokat a mítoszokat, amelyek a matriarchátus legyőzésének, az apajog felülkerekedésének az emlékét őrzik.

Így ítéljük meg pl. azt a tényt, hogy a görög mítoszon kívül egy egész sor elő-ázsiai, amerikai, afrikai, finnugor stb. mítoszban és mesében - a magyar néphagyományokban is - az asszony - többnyire az első asszony - női kíváncsisága zúdította az emberre a tengernyi bajt és vesződséget. Tegyük még hozzá, hogy a mítoszoknak ebben a körében a görög Pandóra és a bibliai Eva neve egyaránt egy-egy anyai természetű Földistennő neve volt a mitológiai fejlődés még korábbi fokán. Ebből már nyilvánvaló, hogy a Pandóra-mítosz különböző rokonai a különböző népek körében mindenütt akkor keletkeztek, amikor a matriarchátus feltételei között középponti jelentőségű Anya-istennő tiszteletét - aminek az emlékei különben a mítoszok további alakulásában is felfedezhetők még - a nő alacsonyabb értékelése váltotta fel. Ebbe az összefüggésbe tartozik a barátok között viszályt támasztó, fából faragott asszony indiai-iráni meséje is, minden jel szerint az első asszony kozmogoniai mítoszának novellisztikus átdolgozása.

Az összehasonlító mitológia természetesen nem érheti be azoknak a mitikus alapmotívumoknak az egybevetésével, amelyek a fejlődés kezdeti szakaszán jobbára még a vallás körében jöttek létre. Figyelmét ki kell terjesztenie azokra a nagyobb arányú mitológiai kompozíciókra is, amelyek ez alapmotívumokat vallási környezetükből kiszakítva, a társadalmi fejlődés további szakaszain szabadon fejlesztették tovább, nemegyszer már nem is csak önkéntelenül tükrözve az adott fejlődési szakasz társadalmi valóságát, hanem tudatosan állást is foglalva a fejlődés által felvetett kérdésekben. De itt már - s ez megint különösen érvényes a görög fejlődésre - a mítosz tudatos továbbfejlesztése az azonos tartalom kifejezésére is rendkívüli gazdagságban hozta létre a művészi formákat, s a hovatovább ilyennek tekintendő mitológiai változatokat. Hogy az

[27] MEGA. I./1. 1927. 607. l.
[28] Marx-Engels: Válogatott művek: Szikra 1949. II. 170-171 l.
[29] Vö. M. O. Koszven: Matriarchátus (ford. Borzsák István). é. n. (1950) 319-323., 363-365. l.

összehasonlítás mégis a mítosz legfejlettebb fokain is milyen tanulságokat ígérhet, arra hadd említsünk még egyetlen példát, térben is, időben is, sőt a társadalmi fejlődés fokait tekintve is távol eső két mitológiai képlet sem közös leszármazással, sem átvétellel nem magyarázható párhuzamosságát.

A Szadkóról, a gazdag novgorodi kalmárról szóló orosz hősi ének (bylina) lépten-nyomon emlékeztet a görög mitológiából jól ismert vonásokra, anélkül, hogy egyetlen utalást is tartalmazna a klasszikus ókor továbbélő emlékeire. Szadko maga is rokonságot tart a görög mitológiának olyan hőseivel, mint Orpheus vagy Amphión, akik zenéjükkel a természet elbűvölésére képesek, de rokonságot tart még inkább a tengert bejáró, sok város és sok nép szokásait kitapasztaló hősével, Odysseusszal. A tenger királya és a háromszor háromszáz tengeri szűz párhuzamba állítható a tenger görög istenei közül elsősorban Néreusszal és az ő számtalan leányával, a felségesen félelmetes tenger játékosan szökellő hullámait megszemélyesítő Néreisekkel. A Szadkót elnyerni akaró Tenger-király pedig ugyanúgy állítja meg a tenger közepén a harminc hajót, mint Poseidón a phaiákok hajóját, bár elkésve, mert a bosszújával üldözött Odysseus a tenger istenének éberségét kijátszva már partra szállt. A tengeri szüzek közül az egyiket végül is a tenger mélyén fogva tartott Szadko kénytelenségből feleségül veszi, de nem illeti csókjával, mert hazavágyódik szülővárosába, Novgorodba, ahol felesége várja. Ezt a tengeri szüzet Csernavának hívják, a név alighanem a halál feketeségére céloz. Aminthogy Csernava alakja párhuzamba állítható Kalypsóval, aki az Ithakába, Pénelopé mellé kívánkozó Odysseust a tenger távoli szigetén tartja vissza kétértelmű, a halált és a halhatatlanságot egyszerre jelentő szerelmével; az ő neve is (kalüptein a. m. elrejteni) a mindent elrejtő halálra utal. De az egyes motívumoknak nyilván igen ősi mitológiai képzetekre utaló rokonságánál lényegesebb az a mélységesen közös hangulat, amely a Szadko-bylinát egyenesen Homéros Odysseiája mellé állítja, anélkül hogy a homérosi eposzok ismeretét a bylina keletkezésének a hátterében feltételeznünk kellene. Szadko egyébként történeti személy: a novgorodi krónikák feljegyzik, hogy a dúsgazdag Szadko Szitinics építtette 1167-ben Szent Borisz és Gleb novgorodi templomát.

A Homéros Odysseiájának hátterében álló társadalmi valóság az alakuló görög rabszolgatársadalom, a XIX. században lejegyzett s Rimszkij-Korszakov operája által világhírűvé tett bylina a nép ajkán a korai orosz feudalizmus történeti emlékeit őrizte meg. Mégis azt kell mondani, hogy a kisázsiai ión kereskedővárosoknak és a középkori Novgorodnak a fejlődésében van valami rokonság: a kereskedelem jelentősége. A tengeri kereskedelmet a kisázsiai görög partvidék természeti feltételei ugyanúgy segítették elő, mint Novgorod kedvező fekvése az Ilmen tó mellett, ahonnét az Ilmen tavat a Ladoga tóval összekötő Volhov folyón és a Ladogából eredő Néván keresztül kijárás nyílt a tengerre. A vitorlás hajózás feltételei, még iránytű nélkül, a novgorodiak számára nem különböztek lényegesen a kisázsiai görögök rendelkezésére álló feltételektől. Ezek a feltételek avatták a tengerjáró kereskedelmet hősi kalanddá, amely kedvező kimenetele esetén a dúsgazdag haszon mellett dicsőséges nevet és csodálatos tapasztalatokat is ígért a hősének. A tenger igézetének távoli szépségeket és halálos veszedelmeket tartogató kétértelműsége, a kalandvágy és a honvágy kibékíthetetlen és mégis egy lélekben egymást váltogató ellentmondásai: ez az az élmény, amely ha nem is azonos, de egy szempontból mégis hasonló társadalmi feltételek között egymástól függetlenül, ősi mítoszelemek új csoportosításával is lényegében azonos mitológiai kifejezést talált magának.

Van mégis a görög mitológia történeti helyzetében valami sajátos, amire ugyancsak Marx világít rá, amikor kiemeli, hogy a görög művészet anyaga a görög mitológia, azaz "nem bármely mitológia, a természetnek nem bármilyen öntudatlan művészi feldolgozása (a természetbe itt mindent, ami tárgyi, tehát a társadalmat is beleértve). Az egyiptomi mitológia sohasem lehetett (volna) a görög művészet talaja vagy anyaöle". Hogy ilyen természetű, a mitológia szabad továbbfejlesztésén alapuló művészet - és hozzátehetjük, amit e fejtegetésekben a művészet fogalmába Marx mindenütt beleért: költészet - a középkori és újkori Európában sehol nem jöhetett létre, azt az egyház szerepénél is inkább teszi magától érthetővé - legalábbis az irodalomra nézve - az, hogy az uralkodó osztály mindenütt rendelkezett olyan többé-kevésbé

nemzetközi jellegű írásbeliséggel, amely éppen a görög-római műveltség hagyományán alapult, s ezen belül a klasszikus mitológia is legfeljebb az eleven mitológiai hagyomány szabad alakíthatóságától megfosztott jelképek rendszereként jöhetett tekintetbe. Ami a változott körülmények között folytonosan alakot váltva tovább élhetett a mitológiából, az a nép epikus szájhagyományaiban élt tovább. Legfeljebb a kelta és a germán mítosz nyert nagyobb arányú irodalmi megfogalmazást a középkorban, de ez sem jutott olyan kizárólagos érvényre a középkor irodalmaiban, mint a görög mitológia a maga idején. A különböző népek mitológiájának legfőbb forrását azok az epikus néphagyományok jelentik, amelyeket az újkorban tudományos szándékú gyűjtőmunka emelt át a szájhagyományból az írásbeliség keretei közé, vagy egy-egy nagy költő feldolgozása, aki evvel is jobbára demokratikus törekvései mellett tett hitet, mint Puskin vagy Petőfi.

A görög mitológia sajátosságát tehát a Marx által felvetett probléma szempontjából csak az ókori népek mítoszaihoz viszonyíthatjuk. S hogy ebben a vonatkozásban mire gondolt Marx, azt különösen világossá teszi, hogy a görög mitológiát éppen az egyiptomival állítja szembe, az egyiptomival, amely állat alakú, vagy legalábbis állatfejű isteneivel és istennőivel már az ókori görögök szemében valamiféle tiszteletre méltó, de idegenszerű régiségnek számított. Minden igazi költészetnek és minden igazi művészetnek az emberről van mondanivalója az ember számára. A görög mitológiát ilyen emberi mondanivaló kifejezésére éppen az tette elsősorban alkalmassá, amiért Xenophanés kárhoztatta: isteneinek plasztikus anthrópomorfizmusa, azaz ember-alakúsága, sőt alapjában véve emberi méretei. A görög mitológia az, amelyik a leggyorsabban fejlődött túl a thériomorfizmuson. Héra "tehénszeme", Pallas Athéné "bagolyszeme". Zeus ősi bika alakjának, Poseidón ló alakjának elhalványodott emléke egyes mítoszok cselekményében, és más hasonló, az anthrópomorf istenek thériomorf eredetére utaló csökevények már a görög költészet legrégibb emlékeiben sem zavarják a költőt abban, hogy az isteni cselekményben is valódi emberi szenvedélyeket ütköztessen össze, s az isteni szereplőkön keresztül is igazi emberi lehetőségeket tudatosítson.

A görög mitológia istenei nem nehezednek lidércnyomásszerűen az ember lelkére - szemben a vallási hiedelmekkel, amelyek pl. a thessaliai Pelória ünnep aetiologiai legendájában még Zeus szörnyeteg-óriás változatát, Zeus Pelórost is ismerik. Homérosnál ez a jelző - kétségkívül a mitológia ősi rétegének a maradványa - már csak különlegesen indokolt helyzetben illeti meg Arést, a háború vérszomjas istenét, és Héphaistost, a sánta kovácsistent, akikkel szemben áll Pallas Athéné ragyogó szűzi alakja, úgy is, mint az emberhez méltó rendezett harcok kedvelője, úgy is, mint a kovácsisten nyers testi erejével a kézművesmesterség megfontoltan irányított finomabb mozdulatait szembeállító istennő. Szörnyetegalakok a vallási hiedelmek köréből kiemelkedő görög mitológiában csak kivételesen szerepelnek, akkor is jobbára az istenek ellenfelei gyanánt, akiket legyőznek vagy ők, vagy hős fiaik, s így nemhogy ránehezednének az emberre, hanem éppen méltó bukásuk révén felszabadítják a vallási hiedelmek által keltett lidércnyomás alól. Ez és a görög istenek evvel összefüggő, életörömmel teli játékossága, amely olymposi derűbe vonja a világot anélkül, hogy valamiféle érzelmes fátyollal az emberi lét fájdalmasabb valóságait eltakarná a szem elől, nyilvánvalóan jelentős tényezője annak, amiért Marx "az emberiség történelmi gyermekkorának" legszebben kibontakozott formáját a görög mitológia világában, a történelem "normális gyermekeit" a görögökben látja, szemben azokkal az ókori népekkel, akiket "neveletlen gyermekeknek" és "koravén gyermekeknek"[30] nevez. A görög költészet és a görög művészet, minden későbbi kor költészetének és művészetének tanítómesterei, felejthetetlenül vésték az emlékezetbe az emberiség gyermekkorának legszebb álmait, a görög mítoszokat.

Mindez indokolja, hogy könyvünkben elsősorban a görög - s a hozzá közvetlenül csatlakozó, nem egy esetben a görög mitológiát is felénk közvetítő római - mitológiával foglalkozzunk. Néhány szemelvényt más népek mítoszaiból csupán összehasonlításul, és elsősorban e bevezetés elméleti tételeinek a megvilágítására bocsátunk a görög mítoszok elé.

[30] Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951. 37-38 l.

A világ teremtése

Azték mítoszok

Az első istenpár - "a mi húsunk ura, és úrnője": Xochiquetzal - sokáig a tizenharmadik égben lakott, amelynek keletkezéséről soha senkinek nem sikerült semmit sem megtudnia. Négy fiuk született, a legidősebb volt a Vörös Tezcatlipoca, akit azért neveztek így, mert egészen vörös volt, amikor megszületett. A második volt a Fekete Tezcatlipoca - ez volt a legnagyobb és leggonoszabb mind közül, mert az övé volt a legnagyobb hatalom, és ő mindent tudott és többre volt képes, mint a másik három, mert ő minden létező középpontjában jött létre, s egészen fekete volt, amikor megszületett. A harmadik volt Quetzalcouatl, akit "Éjnek" és "Szélnek" is neveznek, a negyedik, a legfiatalabb volt Uitzilopochtli, akit "Kétfejű Kígyónak" is hívnak, és akit a mexicóiak legfőbb istenüknek tartottak.

Uitzilopochtli, amikor megszületett, csupasz csont volt, hús nem volt rajta, és így maradt hatszáz éven keresztül. Ez idő alatt az istenek részéről semmi sem történt.

Hatszáz esztendő elmúltával a négy isten összejött tanácskozni és jónak látták, hogy végre rendet és törvényt vezessenek be a világba. Quetzalcouatlra és Uitzilopochtlira bízták, hogy a dolgok rendjét megszabják. Ezek a másik kettő megbízásából és velük egyetértésben először is a tüzet teremtették meg, azután egy fél napkorongot, de a Nap, minthogy még nem volt egész, csak gyöngén világított.

*

A Földistennőt két isten, Quetzalcouatl és Tezcatlipoca hozta le az égből. Víz már volt előbb is, és senki sem tudja, hogy ki teremtette. Eleinte ennek a víznek a színén lebegett az istennő, s amikor ezt látták az istenek, így szóltak egymáshoz:

- Itt az ideje, hogy megteremtsük a földet.

Ekkor a két isten hatalmas kígyóvá változott, és az egyik a jobb kezénél, a másik a bal lábánál fogva ragadta meg az istennőt, és így szétszakítva őt, a lapockájánál kezdődő feléből teremtették meg a földet, másik felét pedig visszavitték az égbe. Haragudott is ezért a többi isten, és hogy megvigasztalják a Földistennőt, úgy rendelkeztek, hogy belőle eredjen minden táplálék, amire az embernek élete fenntartásához szüksége lesz.

Így aztán a Földistennő hajából teremtették az istenek a fákat, a virágokat és a füveket, pelyhes bőréből az egész kicsiny növényeket és virágocskákat, két szeméből a forrásokat, patakokat és kicsiny barlangokat, szájából a folyókat és nagy barlangokat, orrlikaiból a völgyeket, vállaiból a hegyeket.

A Földistennő némelykor belekiáltott az éjszakába és emberi szívek után vágyakozott. S aztán nem lehetett megnyugtatni mindaddig, amíg nem adták neki meg, amit kért, és nem akart termést hozni, amíg vérrel nem itatták.

*

Egyszer korán reggel kilőtte nyilát az égből a Napisten, és a nyíl Tetzcalco helyén esett le, ott, ahol most a város áll. Ahol a nyíl a földbe fúródott, lyuk támadt, és a lyukból kilépett egy férfi és egy asszony, a férfit Karvalynak és az asszonyt Növényhajnak nevezték.

*

Így szóltak egyszer az istenek egymáshoz:

- Az emberek mindig szomorúak lesznek, ha nem teremtünk a számukra valamit, amivel felüdíthetik a szívüket, hogy örömük teljék az életükben a földön, és minket dicsőítsenek, énekeljenek és táncoljanak.

Amikor ezt Quetzalcouatl, az Éj és a Szél istene meghallotta váltig törte a fejét, hol talál valami italt, amivel megajándékozhatja az embereket, hogy örömet szerezzen nekik. Eszébe jutott ekkor egy isteni leány, név szerint Mayauel, aki messze-messze nagyanyjának, Tzitzimitl istennőnek az őrizete alatt élt.

Nem sokat habozott, elindult hozzájuk. Mindkettőjüket alva találta. Az isteni szüzet felébresztette és így szólt hozzá:

- Érted jöttem, hogy elkísérjelek a világba.

Szívesen beleegyezett a leány, Quetzalcouatl vállára ült és úgy jöttek le együtt az égből a földre. Amint földet értek, fává változtak át, amelynek két ága volt: egy fűzfaág, ami nem volt más, mint maga Quetzalcouatl isten, és egy virágos fa, ami nem volt más, mint Mayauel, az isteni szűzleány.

Felébredt közben Tzitzimitl, s amikor nem találta unokáját maga mellett, összekiabálta a többi istennőt, akit mind ugyancsak Tzitzimitlnek neveztek, és mind lementek a földre, hogy megkeressék az Éj és a Szél istenét, aki Mayauelt megszöktette. Abban a pillanatban, hogy a földre értek, kettéhasadt a fa, és a fűzfaág meg a virágos ág szétváltak.

Az öreg istennő azonnal felismerte a virágos ágban az unokáját, összetörte apróra és valamennyi istennőnek adott egy darabot belőle, hogy megegyék. De a fűzfaágakat nem törték össze, hanem ott hagyták heverni a földön, s mihelyt az istennők visszatértek az égbe, Quetzalcouatl felöltötte újra isteni alakját, és összegyűjtötte Mayauel csontjait, melyeket Tzitzimitl és a többi istennő a földre szórt.

Quetzalcouatl elásta a földbe a csontokat, azokból nőtt ki az agavé, amelynek nedvéből mámorító italt készítenek az indiánok.

W. Krickeberg: Märchen der Azteken und Inkaperuaner, Maya und Muisca. Jena 1928. 3-6., 12-14. l.

A fából faragott asszony

Indiai eredetű mese iráni változata

Történt egyszer, hogy egy aranyműves, egy ács, egy szabó és egy remete együtt vándoroltak, s egy este a pusztában tartva pihenőt így szóltak egymáshoz:

- Hadd pihenjünk meg itt a pusztában, és állítsunk őrséget: felváltva virrasszunk mind a négyen.

Elsőnek az ács virrasztott, s hogy el ne aludjon, fogott egy fejszét s egy szobrot faragott ki a fából. Mikor az aranyművesre került a sor, ott találta a szobrot az őrségen és látta, hogy nincs még rajta ékszer, mondta tehát magában:

- Az ács kimutatta a maga művészetét avval, hogy kifaragta fából ezt a szobrot, megmutatom én is a magam ügyességét és készítek ékszereket a fülébe, a nyakára, a karjára és a lábára, s felrakom mindezt a szoborra, hogy ezzel is emeljem a szépségét.

Úgy is tett, amint mondta. A harmadik váltásnál, amikor a szabóra került a sor, felébredt az is és egy nőt látott maga előtt, akinek szépséges arca volt és kecses alakja, drága ékszerek rajta, de különben meztelen. Készített hát neki azon nyomban menyasszonyhoz illő szép ruhákat, fel is öltöztette mindjárt, s a szobor még szebb lett, mint volt. Negyediknek a remete következett s mihelyt elfoglalta őrhelyét, meglátta a csábítóan szép alakot. Elvégezte erre a szertartásos mosakodást, elmondta imáját, s azután így fohászkodott:

- Istenem, önts életet a szoborba!

És a szoborba élet költözött s beszélni kezdett, mint akármelyik emberi lény. Mire elmúlt az éjszaka és fölkelt a nap, mind a négyen halálosan szerelmesek voltak a megelevenedett szoborba. Mondta az ács:

- Enyém az asszony, hiszen a saját két kezemmel faragtam. El is veszem feleségül.

- Engem illet a menyasszony, mert én díszítettem fel ékszerekkel - mondta erre az aranyműves.

- Enyém az asszony, mert amikor meztelen volt, én varrtam ruhát neki és öltöztettem fel - vélekedett a szabó. Mire a remete kijelentette:

- Fából faragott szobor volt csupán, s az én imámra nyert életet, ezért ragaszkodom hozzá, hogy az enyém legyen.

Így civakodtak sokáig, amikor arra vetődött egy ember, azt kérték meg, hogy tegyen igazságot közöttük. De amint meglátta az asszony arcát ez az ember, felkiáltott:

- Hiszen ez az én törvényes feleségem, akit ti megszöktettetek a házamból és elválasztottatok tőlem.

Azzal fogta is már az asszonyt és a várúr elé vezette. Amint a várúr meglátta az asszony arcát, felkiáltott:

- Hiszen ez az én testvérem felesége, akit az magával vitt, amikor elutazott, és ti megöltétek a testvéremet és erőszakkal elvettétek az asszonyt. - És vitte is már mindannyiukat az uralkodó elé.

Amikor az uralkodó meglátta az asszonyt, kihallgatta őket és így szólt:

- Kik vagytok ti? Már régóta keresem ezt az asszonyt, mert ő az én rabnőm, aki sok pénzemmel együtt tűnt el. Hová lettek hát az én aranyaim és egyéb drágaságaim? Feleljetek!

Mikor már sokáig tartott a civakodás, és sok ember csődült össze, hogy lássák, mi lesz, megszólalt egy öregember a tömegből:

- Ezt a vitát ember nem tudja eldönteni. De van egy város és abban egy fa, amelyiknek az Ítélet Fája a neve. Minden pört, amelyben az emberek nem tudnak igazságot tenni, az elé a fa elé

visznek, a fa hangot hallat, amely kimondja, hogy kinek az oldalán áll az igazság és kinek az igényei hamisak.

Hogy ne húzzák-halasszák tovább a dolgot, a hét ember felkereste a fát és magukkal vitték az asszonyt is, és mindenki előadta a maga mondanivalóját. Abban a pillanatban meghasadt a fa törzse, és az asszony egy szökéssel benntermett a hasadékban, mire a fa törzse újra összenőtt. És hang hallatszott a fából:

- Minden lény visszatér ahhoz az ősanyaghoz, amelyből vétetett.

És így az asszonynak mind a hét kérője megszégyenült.

C. J. L. Iken: Das persische Papagaienbuch (Tuti Nameh). Neudruck mit einer Einleitung von R. Schmidt. Berlin-Leipzig é. n. 60-65. l.

A vízözön

A babiloni Gilgameš-eposz nyomán

Összegyűltek az istenek és elhatározták, hogy vízözönt bocsátanak a bűnös világra. Ott volt Anu, az istenek atyja, Enlil, az istenek királya, követük, Nimurta, a háború istene és Ennugi, az alvilág fejedelme. De ott volt a fényes szemű Ea is, a bölcsesség istene, aki szerette az embereket és ő elárulta a jámbor Utnapištinek, hogy mit terveznek az istenek.

- Ubara-Tutu fia - mondta Utnapištinek az isten -, rombold le házadat és építs bárkát helyette, ne törődj vagyonoddal, örülj, ha életedet megmentheted. De a bárkába vigyél magaddal mindenféle élőlényt!

Felelt Utnapišti az istennek:

- Megértettem szavaidat és aszerint fogok cselekedni. De mit mondjak a városban a népnek és a város véneinek, ha látják készülődésemet?

Akkor így oktatta ki Ea az embert, akinek a megmentését elhatározta:

- Mondd nekik ezt: "Úgy látom, Enlil, Nippur istene megharagudott reám, ezért nem maradhatok itt tovább a ti városotokban, Enlil földjén. A tenger szent vizére szállok, hogy Eánál, az én uramnál lakozzam. De reátok gazdagság esőjét bocsátják az istenek, amelynek nyomán bővebb lesz az aratás."

Másnap hajnal hasadtával hozzá is látott Utnapišti a munkához úgy, ahogyan Ea meghagyta neki. Az ötödik napon már a bárka alakját is megtervezte, százhúsz könyök magasra a falakat, százhúsz könyök szélesre a tető szegélyét, hat emeletet épített, kívülről hét, belülről kilenc osztatút.

Napnyugta előtt készen állt a bárka, Utnapišti búcsúünnepet tartott, áldozatot mutatott be az isteneknek és borral meg hússal és olajjal kínálta a népet. Majd megrakta a bárkát, felhordott rá mindent, amije csak volt, ezüstöt és aranyat és mindenféle állatot. Felvezette a bárkára egész családját és nemzetségét és mindenféle mesterembert velük.

Šamaš, a napisten így jelölte meg az indulás idejét:

- Egyik este majd az, aki a sötétséget bocsátja a világra, búzaesőt hullat: akkor lépj a bárkára magad és reteszeld be jól az ajtaját!

Eljött ez az idő: aki a sötétséget bocsátja a világra, egyik este búzaesőt hullatott a földre, de hamarosan olyan sötét fellegek borították el az eget, hogy Utnapišti félt rájuk feltekinteni. Fellépett a bárkára, elreteszelte az ajtaját és rábízta magát minden vagyonával együtt Puzur-Amurrira, a hajósra.

Hajnalra fekete felhőből mennydörgött Adad, a vihar istene, előtte jártak hegyeket és völgyeket átlépve az istenek követei, Šullat és Haniš; Irragal, az alvilág istene leszakítja a pilléreket, Nimurta, a háború istene elsodorja a gátakat, az Annunaki nevű alvilági istenek fáklyát ragadnak és borzalmas fénnyel árasztják el a messzi vidéket. Adad felhatol az égig és mindent homályba takar és szétzúzza a földet, mint hitvány cserépedényt.

Magukat az isteneket is félelemmel töltötte el a rettenetes vihar, fölmenekültek az égbe Anuhoz és úgy kuporodtak le a fal mellett, mint megriadt kutyák. Ištar, a széphangú istennő üvöltött fájdalmában:

- Hogy is járulhattam hozzá az istenek tanácsában ehhez a pusztításhoz! Hiszen én magam szültem az embereket, s most mint a halak nyüzsögnek a tengerben!

Hat napon és hat éjszakán át tartott a vihar, a hetedik napon aztán elcsitult az irtózatos erejű déli szél, elnyugodtak a tenger hullámai is és visszahúzódtak partjaik mögé.

Utnapišti egy kis nyíláson kitekintett, és könnyek öntötték el az arcát, amikor látta körös-körül a pusztulást. A vihar elcsitult, de addigra az egész emberi világ a földdel vált egyenlővé a vízözönben. A bárka a Niszir hegyen állapodott meg, s a Niszir hegy szorosan fogta, a bárka nem ingott meg, de tovább sem tudott menni napokig.

Így telt el további hat nap és hat éjszaka.

A hetedik napon azután Utnapišti kiengedett egy galambot a bárkából, a galamb kirepült és visszatért hamarosan, mert nem talált magának sehol pihenőhelyet. Kiengedett akkor Utnapišti egy fecskét, a fecske kirepült és visszatért hamarosan, mert nem talált magának sehol pihenőhelyet., Kiengedett végül Utnapišti egy hollót, a holló kirepült és látta, hogy a víz apad, talált is hamarosan, mit faljon - és nem is tért vissza többé.

Ekkor Utnapišti kiengedte a bárkából az élőlényeket a világ négy tája felé, és áldozatot mutatott be a hegyormon az isteneknek. Megérezték az istenek az áldozat illatát és jöttek rá, akár a legyek. Jött Ištar is és felemelve drága ékszereit így szólt:

- Halljátok istenek, amint nem felejtem a drága ékkövet a nyakamon, nem felejtem el ezeket a napokat soha. Jöjjenek az istenek mind az áldozati lakomára, de Enlil maradjon távol, mert ő az, aki a vízözönt elhatározta és az én embereimet pusztulásba döntötte.

De megjött Enlil is, és látta a bárkát és harag töltötte el a szívét:

- Hát mégis megmenekült egy élőlény! Pedig nem lett volna szabad egyetlen embernek sem életben maradnia!

Szólt hozzá Nimurta:

- Ki más tudna ilyen tervet kieszelni, mint Ea? - Megszólalt Ea is, és ezt mondta Enlilnek:

- Hogy is lehettél olyan meggondolatlan, hogy vízözönbe borítsd az egész világot? Aki bűnös, az bűnhődjék, de Utnapištinek ne akard immár a vesztét. Ahelyett, hogy vízözönt bocsátottál volna a világra, támadhatott volna oroszlán vagy farkas az emberekre, hogy pusztítson közöttük. Ahelyett, hogy vízözönt bocsátottál a világra, támadhatott volna éhínség az emberek között, vagy megtámadhatta volna. őket Irra, a pusztító járvány istene, és ez is megritkíthatta volna soraikat. Egyébként nem én magam árultam el a nagy istenek titkát, én csak álmot bocsátottam rá, és ő, legbölcsebb ember, ebből olvasta ki. Most pedig döntsetek róla kedvezően!

Így szólt Ea és belépett a bárkába, kézen fogta Utnapištit és így vezette ki őt a szárazföldre, feleségével együtt. Ott aztán letérdelt Utnapišti is, meg a felesége is, kettejök közé állt Ea, megérintette homlokukat és megáldotta őket:

- Ezelőtt ember volt Utnapišti, de mostantól fogva Utnapišti is, meg a felesége is hozzánk, istenekhez váljék hasonlóvá! Lakozzék Utnapišti a messzeségben, a folyamok torkolatánál!

És akkor az istenek elvezették Utnapištit messze, a folyamok torkolatához, és meghagyták neki, hogy ott lakozzék.

A. Ungnad: Die Religion der Babylonier und Assyrer. Jena 1921. 102-109. l.

Sámson

Bibliai elbeszélés

Élt egyszer egy ember, Dán nemzetségből, Córeában, a neve Manoách. Magtalan volt a felesége: nem voltak gyermekei. És megjelent egyszer Jahve angyala az asszony előtt és mondta neki:

- Íme, te magtalan voltál idáig, de most gyermeked fog születni. Csak őrizkedjél attól, hogy bort vagy bármiféle részegítő italt igyál és tisztátalan ételt egyél, s ha megszületik gyermeked, ne érje borotva a fejét, mert isten kiválasztottja, názir lesz a gyermek az anyaméhtől fogva, és ő kezdi majd megmenteni Izraélt a filiszteusok kezéből.

Ment az asszony és elmondta a férjének:

- Isten embere jött el hozzám és a tekintete olyan volt, mint Jahve követéé, félelmetes nagyon, és én nem kérdeztem, honnét jött, és ő nem mondta meg nekem a nevét. És megígérte nekem, hogy gyermekem lesz, csak ne igyam bort vagy más részegítő italt, és tisztátalan ételt ne egyem, mert názir lesz a gyermek az anyaméhtől fogva halála napjáig.

És imádkozott Manoách Jahvéhoz, és mondta:

- Kérlek, Uram, az isten embere, akit küldtél, jöjjön el még egyszer hozzánk és tanítson minket, mit kell tennünk a fiúval, aki születni fog.

És meghallgatta isten Manoách hangját, és eljött isten követe újra az asszonyhoz, amikor az a mezőn tartózkodott, és férje, Manoách nem volt vele. Szaladt gyorsan a férjéhez az asszony és hírül adta neki:

- Megjelent megint az a férfi, aki a minap nálam járt.

Fölkerekedett Manoách és ment a felesége után, s mikor odaért a férfihoz, mondta neki:

- Te vagy-e az a férfi, aki a feleségemmel beszélt?

És mondta az:

- Én vagyok.

Így szólt hozzá ekkor Manoách:

- Most teljesedik a te szavad. De mi legyen a gyermek törvénye és hogyan bánjunk vele?

Felelt Jahve követe Manoáchnak:

- Mindattól, amit mondtam az asszonynak, tartózkodjék. Mindabból, ami a szőlőtőkén terem, ne egyen, bort és részegítő italt ne igyon, és semmi tisztátalant ne egyen, mindazt, amit parancsoltam neki, tartsa meg.

Mondta még Manoách:

- Hadd tartóztatlak még és hadd készítek el a tiszteletedre egy kecskegödölyét.

De felelte Jahve követe Manoáchnak:

- Ha tartóztatnál, akkor sem ennék a kenyeredből, de ha égőáldozatot akarsz bemutatni Jahvénak, azt megteheted. - De nem tudta még Manoách, hogy Jahve angyala áll előtte. És megkérdezte:

- Mi a neved? Ha beteljesedik a szavad, hadd emlegessük tisztelettel.

De mondta Jahve angyala:

- Minek is kérdezed a nevemet? Csodálatos az nagyon.

Fogott ekkor Manoách egy kecskegidát és a lisztáldozatot, és bemutatta Jahvénak a sziklán, és csoda történt ott Manoáchnak és feleségének a szeme láttára. Mert amikor felszállt a láng az oltárról az ég felé, fölszállt Jahve követe az oltár lángjában. Manoách és felesége látták ezt és arccal borultak a földre. És nem mutatkozott többé Jahve követe Manoách és felesége előtt, akkor tudta meg Manoách, hogy Jahve követe volt az.

És mondta Manoách a feleségének:

- Halálnak halálával halunk meg, mert az istent láttuk.

De felelt az asszony:

- Nem kívánhatja Jahve a halálunkat, nem fogadta volna különben el az égőáldozatot és a lisztáldozatot a kezünkből, s nem engedte volna mindezt látnunk és hallanunk.

Megszületett a fiú és a Sámson nevet kapta, nagyra nőtt, és Jahve megáldotta őt...

Lement Sámson Timnába és meglátott egy nőt a filiszteusok leányai közül. Visszatért és hírül adta apjának és anyjának:

- Láttam egy nőt Timnában a filiszteusok leányai közül, őt vegyétek nekem feleségül.

Hiába mondták apja és anyja:

- Hát nincsen neked való asszony testvéreid leányai között és egész népemben, hogy most mégy és feleséget veszel magadnak a tisztátalan filiszteusok közül?

De Sámson csak ezt mondja apjának:

- Őt vedd nekem, mert ő tetszik az én szememnek.

És lement Sámson apjával és anyjával Timnába, és elértek a timnai szőlőkig, és íme egy fiatal oroszlán jött ordítva eléje. Rászállt Sámsonra Jahve szelleme és szétszakította puszta kézzel az oroszlánt, akár egy gödölyét. De nem mondta el apjának és anyjának, hogy mit cselekedett. Ment tovább és beszélt a nővel, és tetszett az Sámson szemeiben. Napok múltán visszatért hozzá, hogy feleségül vegye, s letért az útról, hogy megnézze az oroszlán hulláját, és íme az oroszlán testében méhrajra talált és mézre. Tenyerére vette a mézet és ment tovább, és útközben evett belőle, elment apjához és anyjához, adott azoknak is, és ettek azok is belőle, de nem mondta meg nekik, hogy az oroszlán testéből szedte a mézet.

Apja is lement ekkor a nőhöz, és Sámson lakomát adott, úgy, amint az szokása az ifjaknak. Harminc filiszteus ifjú lakomázott vele, és mondta nekik Sámson:

- Hadd adjak fel nektek egy találós mesét, ha megfejtitek nekem a lakoma hét napja alatt, adok nektek harminc gyolcs inget és harminc öltöző ruhát. De ha nem tudjátok megfejteni, ti adtok nekem harminc gyolcs inget és harminc öltöző ruhát.

Mondták a filiszteus ifjak:

- Hadd halljuk a találós mesét!

Így szólt akkor Sámson:

- Az evőből eredt az étel, és az erőből eredt az édesség.

Hiába törték a fejüket a filiszteus ifjak három napon át, nem tudták megfejteni a találós kérdést. A hetedik napon azután mondták Sámson feleségének:

- Beszéld rá férjedet, hogy mondja meg nekünk a talány megoldását, hogy tűzben ne égessünk el téged és atyád házát. Vagy azért hívtatok ide minket, hogy örökségünket megkaparintsátok?

És sírva unszolta Sámsont a felesége:

- Csak gyűlölsz te engem és nem szeretsz, találós mesét adtál fel népem fiainak, és nekem nem jelentetted értelmét.

De felelt neki Sámson:

- Apámnak, anyámnak sem jelentettem, és neked jelenteném?

Sírva unszolta őt az asszony a lakoma hét napján keresztül, addig-addig faggatta, amíg a hetedik napon végre Sámson megmondta neki. Ekkor az asszony elmondta népe fiainak. Így aztán a hetedik napon, még mielőtt lement a nap, a város férfiai jelentették Sámsonnak:

- Mi édesebb a méznél és mi erősebb az oroszlánnál?

- Ha nem szántottatok volna az én üszőmmel, bizony nem találtátok volna ki a mesém értelmét! - mondta nekik Sámson. És rászállt Jahve szelleme, és lement Askelonba, és ott agyonvert harminc embert, s ruháikat adta azoknak, akik megjelentették neki találós meséje értelmét. Aztán haragosan otthagyta őket s visszatért apja házához. Sámson felesége pedig egyik társáé lett.

Történt napok múltán, a búza aratásának idején, hogy Sámson megemlékezett feleségéről, vitt neki ajándékba egy kecskegidát és mondta:

- Hadd menjek be hozzá a szobájába!

De a nő apja nem engedte meg neki, hogy bemenjen, hanem így szólt:

- Azt gondoltam már, hogy meggyűlölted őt, s ezért odaadtam egyik társadnak. De itt van a húga, az szebb is még, mint ő, legyen a tiéd őhelyette.

Mondta ekkor Sámson:

- Nem vádolhatnak most a filiszteusok, ha rosszat cselekszem ellenük.

És elment Sámson, és összefogdosott háromszáz rókát, a farkuknál fogva kettesével összekötözte őket, s úgy kötött egy-egy szurokfáklyát közéjük a farkukra, meggyújtotta a fáklyákat és belehajtotta a rókákat a filiszteusok lábon álló gabonájába. Így gyújtotta fel az asztagokat, a lábon álló gabonát és az olajkertet mind. Kérdezték a filiszteusok:

- Ki tette ezt?

És mondták:

- Sámson, a timnai ember veje, mert az elvette a feleségét és egyik barátjához adta.

Jöttek erre a filiszteusok, és tűzben égették el az asszonyt meg az apját. Sámson így szólt hozzájuk:

- Ha így cselekesztek, bizony bosszút állok rajtatok, de ha megelégeltem, abbahagyom. - És megverte őket, combjukon-ágyékukon nagy csapással, azután otthagyta őket, és leült az étámi sziklahasadékban.

És feljöttek a filiszteusok, és táboroztak Júdában és letelepedtek Lehiben. Kérdezték a júdai emberek:

- Miért jöttetek ellenünk?

Feleltek a filiszteusok:

- Azért jöttünk, hogy megkötözzük Sámsont, hogy úgy cselekedjünk vele, ahogyan ő cselekedett velünk.

Lejött erre háromszáz ember Júdából az étámi sziklahasadékhoz és szóltak Sámsonhoz:

- Hát nem tudod, hogy a filiszteusok hatalmaskodnak felettünk? Mit tettél velünk!

- Ahogyan a filiszteusok bántak velem, úgy bántam én is övelük.

És mondták neki a Júda-beliek:

- Azért jöttünk le ide, hogy megkötözzünk és a filiszteusok kezére adjunk téged!

Felelt nekik Sámson:

- Esküdjetek meg, hogy nem törtök életem ellen.

- Nem - mondták amazok -, csak megkötözünk és átadunk téged a filiszteusoknak, de meg nem ölünk.

Erre Sámson hagyta, hogy megkötözzék őt két vadonatúj kötéllel és fölvigyék a sziklahasadékból. Elért Lehiig, és a filiszteusok már jöttek eléje diadalkiáltással. Rászállt akkor Jahve szelleme, és a két vastag kötél olyan lett a karján, mint a lenfonál, ha elég a tűzben, s valósággal leolvadtak a kötelékek a kezéről. És talált ott egy nyers szamár-állkapcsot, azt fölvette és avval vert agyon ezer embert.

Ezután nagyon megszomjazott és imádkozott Jahvéhoz, mondván:

- Te adtad ezt a nagy győzelmet a te szolgád kezébe, és most meghalok szomjan, és a filiszteusok kezére jutok.

Ekkor fakasztotta isten a vízmedret Lehiben, ivott Sámson, és visszatért beléje a lélek és feléledt... És húsz esztendeig volt Izraél bírája, a filiszteusok napjaiban.

Elment Sámson Azzába és bement egy nőhöz. Jelentették Azza lakóinak: "Eljött ide Sámson!" Mire körbeálltak és leselkedtek rá a város kapujában egész éjszaka. Nyugodtan maradtak egész éjszaka, mondván: "Ha eljön a reggel, megöljük őt." És ott feküdt Sámson éjfélig, éjfélkor felkelt és megragadta a város kapujának az ajtódeszkáit és a két kapufát kitépte a retesszel együtt és a vállára vette, s felvitte a hegy tetejére Hebronnal szemben.

Történt ezután, hogy megszeretett egy nőt Szórék völgyében, akinek Delila volt a neve. Fölmentek az asszonyhoz a filiszteusok fejedelmei, és mondták neki:

- Környékezd meg őt, és tudd ki, hogy miben rejlik az ő nagy ereje, miáltal tudnánk őt lebírni, hogy megkötözzük és megalázzuk. És mi adnánk neked egyenként ezer és száz ezüstpénzt.

Kérdezte Sámsontól Delila:

- Mondd meg nekem, miben rejlik a te nagy erőd, és mivel lehetne téged megkötözni, hogy megalázzanak?

Felelt neki Sámson:

- Ha megkötöznének engem hét nyers ínnal, amelyet még nem szárítottak ki, elgyengülnék, és olyan lennék, mint más ember.

Fölvittek erre az asszonyhoz a filiszteusok fejedelmei hét nyers ínat, amelyet még nem szárítottak ki; és az asszony megkötözte őt azokkal. Ezalatt valaki a hálószobában leselkedett, s az asszony elkiáltotta magát:

- Rajtad ütöttek a filiszteusok, Sámson!

De szétszaggatta az inakat, mint ahogy szétszakad a csepű, ha tüzet szagol, s nem tudódott ki az ereje. Szólt újra Delila Sámsonhoz:

- Látod, ámítottál és hazugságokat mondtál nekem, de most mondd meg igazán , hogy mivel lehet téged megkötözni.

Mondta neki Sámson:

- Ha új kötelekkel kötöznének meg engem, amelyekkel nem végeztek még munkát, elgyengülnék, és olyan lennék, mint más ember.

Vadonatúj köteleket vett most magához Delila és azokkal kötözte meg, és akkor mondta neki:

- Rajtad ütöttek a filiszteusok, Sámson!

Ott leselkedett most is valaki a hálószobában, de Sámson leszaggatta a karjairól a köteleket, mint a madzagot.

Harmadszor is szólt Delila Sámsonhoz:

- Idáig ámítottál és hazugságokat mondtál nekem, most mondd meg igazán, mivel lehet megkötözni téged.

- Ha hajam két fonadékát a szövő-zugolyra tekered - felelte neki Sámson.

Úgy is tett az asszony, s még megerősítette szöggel is a zugolyt, és akkor mondta neki:

- Rajtad ütöttek a filiszteusok, Sámson!

Fölébredt álmából Sámson, és kirántotta a szövőszöget is, meg a zugolyt is.

Szólt hozzá Delila:

- Hogy mondhatod, hogy szeretsz engem, mikor a szíved nincs nálam, hiszen háromszor is elámítottál, és nem mondtad meg nekem, hogy miben rejlik a te nagy erőd. - És zaklatta őt szavaival nap mint nap, unszolta, hogy halálra fáradt a lelke, s akkor kitárta Sámson az asszony előtt egész szívét és elmondta neki:

- Beretva nem érte a fejemet, mert Isten názirja vagyok az anyaméhtől fogva; ha lenyírnak, eltávozik az én erőm és elgyöngülök, és olyan leszek, mint más ember.

Látta Delila, hogy egész szívét kitárta most előtte s üzent a filiszteusok fejedelmeinek, mondván:

- Jertek fel most az egyszer, mert kitárta egész szívét.

És feljöttek hozzá a filiszteusok fejedelmei, és hozták kezükben az ezüstpénzt. És az asszony elaltatta térdein Sámsont és hívott egy embert, és lenyírta fejének hét hajfonatát, így kezdte őt megalázni, és eltávozott Sámson ereje. Mondta akkor Delila:

- Rajtad ütöttek a filiszteusok, Sámson!

Fölébredt álmából Sámson és így szólt:

- Majd csak kijutok a bajból, mint nemegyszer, s lerázom őket magamról. - Mert még nem tudta, hogy Jahve eltávozott tőle.

Ekkor elfogták őt a filiszteusok és kiszúrták a szemét és elszállították Azzába, bilincsbe verték, és őrölnie kellett a foglyok házában.

Idővel azonban nőni kezdett a haja, amelyet lenyírtak. És a filiszteusok fejedelmei egybegyűltek, hogy nagy áldozatot mutassanak be Dágónnak, az ő istenüknek, és hogy örvendezzenek, és mondták:

- Kezünkbe adta a mi istenünk ellenségünket, Sámsont!

Látta a nép és magasztalták istenüket, mondván:

- Kezünkbe adta istenünk a mi ellenségünket, azt, aki elpusztította földünket, aki megsokasította elesettjeinket!

És mikor magasra csapott a jókedv, így szóltak:

- Hívjátok ide Sámsont, hogy mulattasson minket!

És fölhívták Sámsont a foglyok házából, s nevetségül szolgált nekik, és odaállították az oszlopok közé. Szólt akkor Sámson a fiúhoz, aki kézen fogva vezette őt:

- Hagyj most magamra, hadd tapogatom ki az oszlopokat, amelyeken a ház nyugszik, majd azokra támaszkodom.

A ház tele volt férfiakkal és nőkkel, ott voltak a filiszteusok fejedelmei mind, és a háztetőn is mintegy háromezer ember és asszony, akik Sámson játszadozását nézték. És fohászkodott Sámson Jahvéhoz, és mondta:

- Uram Jahve, emlékezzél rám és adj erőt nekem csak még ez egyszer, hadd fizessek meg a filiszteusoknak egyetlen bosszúval két szememért!

És átölelte Sámson a középső két oszlopot, amely az épületet tartotta, beléjük kapaszkodott, az egyikbe jobbjával és a másikba baljával, és így szólt:

- Haljak meg magam is a filiszteusokkal együtt - és teljes erejéből nekidőlt, és ráomlott a ház a fejedelmekre és az egész népre, amely benne volt. És többen voltak a halottak, akiket megölt halálában, mint azok, akiket megölt életében.

Bírák Könyve XIII-XVI. fejezet.

Amiran

Grúz monda

Sötét erdő mélyén égig érő fák között állt egy magas kőszirt. Nem messze az erdőtől élt egy vadász, akit Dardzselannak hívtak. Ez a vadász gyakran járta vad után az erdőt.

Egyszer ez a vadász egy kőszirthez közeledett éppen, amikor panaszos női hangot hallott. Felnézett a vadász, de nem ért fel a kőszirt csúcsáig a szeme pillantása, olyan magas volt. Fel akart mászni, de ez nem sikerült, mert a szikla nagyon meredek volt. Hazatért hát anélkül, hogy végére járt volna a dolognak. Odahaza várta már a felesége, aki sánta volt és nagyon gonosz természetű.

Szólt a vadász a feleségének, hogy készítsen számára útravalót reggelre, maga addig átment a kovácshoz, és jókora vésőket meg vaskalapácsokat rendelt nála.

Másnap reggel mindent magához véve útnak indult, s a sziklához érve egymás után verte be a vésőket a kőbe a kalapáccsal, s úgy lépett fel a vésőkre, mint valami lépcső fokaira. Mire kifogy ott a vésőkből és elkopott a vaskalapács, felért a vadász a kőszirt tetejére. Körülnézett és látta, hogy nyílás van a sziklába vájva, bement a nyíláson, s egy barlangba jutott.

A barlangban feküdt Dali - földöntúli szépségben ragyogó leány, arany hajfürtjei súlyosan omlottak alá a feje körül. Meglátta Dali is Dardzselant, a vadászt, és megszerették egymást.

Másnap mégis küldte haza Dardzselant a leány:

- Gonosz boszorkány a feleséged, megszokta, hogy minden este hazatérsz, s ha elmaradsz tovább is, kutatni fog utánunk, a lábad nyomát követve megtalál minket és elpusztít.

- Ne félj te attól - nyugtatta meg a vadász a leányt. - Az én feleségem sánta, odahaza is alig biceg, nem tud az ide feljutni.

De Dardzselan felesége nagyon csodálkozott, amikor estére nem jött haza a férje. Várt két napig, s a harmadik napon felkerekedett, útravalót vett magához, és elindult a férje nyomában. A lábnyomok a sziklához vezették.

Felkapaszkodott a lépcsőfokon a szikla tetejére, és behatolt ő is a barlangba. Ott találta mély álomban Dalit meg a férjét.

Megtalálta a vadász felesége Dali aranyollóját és levágta vele a leány arany hajfürtjeit. Magához vette az ollót is meg az aranyhajat is, és eltávozott. Fölébredt Dali és Dardzselan. Fölemelte fejét a leány, és mindjárt észrevette, hogy a feje könnyebb lett. Kezét végighúzta a haján - s nem érezte többé arany hajfürtjeit. Fölkelt és kereste az ollót, de az sem volt sehol.

Nagyon szomorú lett Dali, s mondta a vadásznak:

- Te vagy az én szerencsétlenségemnek az oka, mondtam, hogy elpusztít minket a te feleséged. Nincs miért élnem többé a világon.

Halálom árán fog megszületni a gyermekem. Ha leány lesz, nevezd, ahogyan akarod, de ha fiú lesz, nevezd Amirannak. Az én fiam nagy hős lesz. Ha tovább hordozhattam volna a szívem alatt, az isteneket is legyőzte volna. Így gyöngébb lesz náluk. Hallgass rám, és tégy mindent úgy, ahogyan én meghagyom. Három hónapig tartsd borjú belsejében, hogy meleg fészekben feküdjék, ne érezze, hogy nem hordozhatom a szívem alatt. Azután fektesd bölcsőbe és a bölcsővel együtt vidd ki az Iaman folyóhoz és hagyd ott a parton. Ott majd megtalálja az, akinek meg kell őt keresztelnie, s az majd elmond a fiamnak mindent, mit és hogyan kell cselekednie.

Fájó szívvel hallotta a vadász, hogy Dali halála árán kell életre segítenie a gyermeket. Megszületett a fiú, és szép volt, akár a nap.

Mindent úgy tett a vadász, ahogyan Dali meghagyta neki, aztán kivitte a bölcsőben a kisgyermeket az Iaman folyóhoz, otthagyta a bölcsőt a parton és hazatért.

Vándorok jöttek arra az Iaman partján, és látták, hogy egy kisgyermek fekszik a bölcsőben.

- Ki a te apád és anyád? - kérdezték tőle. - És ki az, aki meg fog keresztelni téged?

- Apámat és anyámat nem ismerem, de azt tudom, hogy egy angyalnak kell engemet megkeresztelnie - felelte a gyermek.

És eljött az angyal és az is megkérdezte a gyermeket. És a gyermek neki is úgy felelt, mint mindenki másnak, aki arra járt. Háromszor kérdezte az angyal, és háromszor felelt neki ugyanúgy a gyermek. Akkor felfedte kilétét az angyal és nevet adott a gyermeknek és elnevezte őt Amirannak. Adott egy tőrt neki, s meghagyta, hogy dugja csizmája szárába és ne vegye elő mindaddig, amíg nem kerül nagyon nehéz helyzetbe. Ezután megáldotta még Amirant és azt mondta neki, hogy senki nem fogja őt legyőzni a földön, és azzal elbúcsúzott tőle.

Jöttek Iaman szolgái vízért, meglátták Amirant a bölcsőben és gúnyolódni kezdtek vele. Haragra lobbant Amiran, fölkelt, megragadta a vele gúnyolódókat, összekoccantotta a homlokukat, eltörte minden edényüket és elkergette őket.

Hazamentek a szolgák víz nélkül és törött edénnyel, elmondtak mindent Iamannak, hogy mi történt velük. Haragra lobbant Iaman, fölkelt és kiment a folyópartra, s amikor meglátta a gyermeket a bölcsőben, nagyon megörült neki: "Pajtása lesz majd az én gyermekeimnek, Uszibinek és Badrinak" - gondolta, s fogta a bölcsőt a gyermekkel együtt és hazavitte.

Örült Iaman felesége is: a gyermek majd ringatni fogja az ő fiait, Uszibit és Badrit. Eltelt egy nap - és nem történt semmi nevezetes. Másnap kiment Iaman felesége, hogy megfejje a teheneket, befektette a bölcsőbe Uszibit és Badrit, középre ültette Amirant és megparancsolta neki, hogy ringassa a két gyermeket, ne sírjanak. S fenyegetően tette hozzá:

- Ha nem teszel úgy, ahogy parancsolom, jaj neked!

Alighogy eltávozott az asszony, talált Amiran egy hegyes szerszámot és szurkálni kezdte hol Uszibit, hol pedig Badrit. A gyermekek fölsírtak. Éktelen haragra gerjedt az asszony és rákiáltott Amiranra:

- Hallod-e, viselkedjél az én gyermekeimmel szemben úgy, ahogy illik, mert még pórul jársz egyszer! Tudd meg, hogy nemcsak neked, de még magának Amirannak, Dali fiának sem néznék el ilyesmit!

- Hát nem tudod, hogy én maga Dali fia, Amiran vagyok - dünnyögte félig magában Amiran.

De Iaman felesége meghallotta, és nagyon megörült annak, amit hallott. Abbahagyta a fejést, odafutott Amiranhoz, karjába emelte és összecsókolta, tejben fürösztötte és a legfinomabb és legdrágább szövetbe pólyálta.

Ettől fogva Iaman felesége úgy bánt Amirannal, mint a saját gyermekeivel. Örült Iaman meg a felesége, hogy fiaikkal együtt ilyen nagy hírű pajtás nevelkedik.

Felserdült mind a három ifjú, s már kiváló hős lett mind a háromból, bárki jött is velük szembe, keletről vagy nyugatról, ők mindenkivel kiálltak viadalra, mindenkit legyőztek és megfutamítottak.

Egyszer aztán ezek a legyőzött emberek odakiáltották nekik:

- Miért mi rajtunk mutatjátok ki az erőtöket? Ha olyan nagy legények vagytok, járjatok utána; miért vak az egyik szemére apátok, Iaman, és álljatok bosszút azon, aki ezt okozta.

Amint meghallották ezt, futottak mindhárman Iaman feleségéhez és faggatni kezdték:

- Mondd el nekünk, hogyan vesztette el Iaman az egyik szemét!

De az anya nem mondta meg az igazat:

- Himlőbe esett egyszer Iaman és akkor vesztette el az egyik szemét. De esküszöm, semmi más nem történt vele.

Két ízben felelt így az asszony, de harmadszor, hogy kitudják tőle az igazat, Amiran, Uszibi és Badri cselhez folyamodtak. Nagy sebbel-lobbal állítottak be, és ráparancsoltak az anyjukra, hogy készítsen mindhármuk számára hamuba sült pogácsát. Alighogy a parázsra vetette a tésztát az asszony, Amiran és Uszibi kirántották a tűzből, azon forrón az anyjuk elé tartották és így szóltak hozzá:

- Vagy elmondod az igazat Iaman szeméről, vagy evvel égetjük meg a kebledet.

Mit volt mit tenni, erre már Iaman felesége elmondott mindent úgy, ahogy történt: - Régtől fogva hadilábon állt Iamannal egy dév és adót követelt tőle. Amikor Uszibi és Badri megszülettek, eljött ez a dév és azt követelte, hogy adja át neki Iaman egyik fiát, ha pedig nem, akkor adja váltságul oda a jobb szemét. Nem tudott megválni Iaman egyik fiától sem, ezért inkább a tulajdon szemét vette ki és odaadta a dévnek.

Amint meghallották ezt Amiran és Iaman két fia, azonnal felkerekedtek, hogy megvívjanak evvel a dévvel. Kérték Iamant, hogy adjon nekik íjat és nyilakat színvasból, adott is Iaman, de amikor kipróbálták, az íj nem állta ki Amiran fogását és eltörött. Akkor Amiran harminc font vasat vett magához, elvitte a kovácsnak, és maga rendelte meg, hogy készítsen a kovács az ő kezébe illő íjat.

Másnap reggel mindhárman elindultak, hogy legyőzzék a dévet. Mentek, mendegéltek, s láttak egy dévet a mezőn. Csodálatosan szép almáskertje volt a dévnek, az almafák alatt pedig juhnyáj legelészett. A dév is meglátta az ifjakat és odakiáltotta nekik:

- No, ha olyan nagy legények vagytok, lőjetek le az én fáimról egy almát vagy találjatok el csak egyetlenegyet is a fán.

Uszibi és Badri sokáig próbálkoztak, de egyetlenegy almát sem találtak el. Kilőtte a nyilát Amiran, hát a fa egyik oldalán valamennyi almát eltalálta, s a fa másik oldaláról is leverte evvel a gyümölcsöt.

Megszólalt újra a dév:

- Ha olyan nagy legények vagytok, nyájamból egyetlen juhot emeljetek fel a földről, s a másikat vágjátok a földhöz.

Semmire sem mentek Uszibi és Badri. Amiran először arra kényszerítette valamennyi juhot, hogy felemelkedjenek a földről, aztán mindet a földhöz csapta, kis híja, hogy össze nem törte a csontját valamennyinek.

Megharagudott a dév, beterelte a juhokat a házba, velük Amirant is. Az ajtót belülről bereteszelte. Uszibit és Badrit magukra hagyta az udvaron. Vacsorára megfőzött magának négy juhot. Maga megette a húst, a csontokat pedig háta mögé hajigálta. a nővérének, mert a dév nővére a sarokban vasbilinccsel volt leláncolva. Aztán aludni tért és azt mondta:

- Mára ez elég volt vacsorára, holnap Amiranból készítek reggelit magamnak.

Így szólt és lefeküdt.

Elaludt a dév, és akkor odament Amiran a dév megláncolt nővéréhez, és megkérte, oktassa ki őt, hogyan kell a dévvel elbánnia. Mondta neki a dév nővére:

- Semmi mással nem tudod az én testvéremet legyőzni, csak a saját kardjával, amit ő a vajasbödönben tart. De a kard olyan erősen fúródik a vajba, hogy egyedül nem tudod kihúzni onnét. Van az én bátyámnak egy fonatos szíja, azt szerezd meg, egyik végét erősítsd a kardhoz, a másikat add az én kezembe, aztán húzzuk ketten együtt, talán sikerül kihúznunk. Akkor vedd a kardot, lépj vele a testvéremhez és jól figyelj: te ne csapj rá, csak helyezd a nyakára a kardot, a kard majd magától levágja a fejét.

Megeskette még Amirant a leány Krisztusra, hogy nem fogja őt cserbenhagyni, hanem ha megölte a dévet, szabadon fogja bocsátani. Megesküdött Amiran, megkereste a szíjat, odaerősítette a kardhoz, másik végét pedig a dév nővérének a kezébe adta, húzták mind a ketten, míg végre kihúzták a kardot. Míg húzták, a kard olyan hangosan csörrent meg, hogy a dév felébredt, de aztán megint elaludt mindjárt.

Odavitte Amiran a kardot a dévhez, nyakához illesztette, s a kard mindjárt önmagától kezdett el vágni, nem is kellett forgatni. Vágott, vágott a kard, már a csontig ért, amikor megérzett valamit a dév, meg is mozdult, de már későn, mert a kard egészen elvágta a nyakát. Így járt el Amiran a dévvel. Ekkor a dév nővére kérte Amirant, hogy szabadítsa ki őt, de Amiran megszegte esküjét és őt is megölte.

Ezután a dév minden vagyona Amirané lett és társaié. Amit tudtak, magukkal vittek, a többit otthagyták és folytatták az útjukat.

Mentek, mendegéltek, amíg egy fenyőerdőbe értek. Hát az erdőben meglátnak egy sziklát, a szikla tetején egy óriás-dév áll és gyapjúfonalat sodor. Egy fenyőfa törzse volt a dév orsója, s az orsó nehezéke egy malomkő. Éppen ez volt az a dév, aki Iamant a szemétől megfosztotta.

Meglátta a dév Amirant és társait, és rájuk kiáltott:

- Hé, miféle legyek mozognak ott? Forduljatok vissza menten, mert különben a húsotokat falom fel és a csontotokat szopogatom el utána.

Amiran visszakiáltott a dévnek:

- Ó, te szemtelen! Korán dicsekszel, várj csak, nem ettél még belőlünk!

Megharagudott a dév, lehajította a gyapjúfonalat és azon ereszkedett le a szikláról. Sokáig viaskodtak. Amiran kilőtt egy nyilat - a maga nevében, két másikat - Uszibi és Badri nevében. Mind kifáradtak a küzdelemben. Akkor a dév odalépett Amiranhoz, kitátotta a száját és lenyelte őt. Miután lenyelte, hazament, Uszibit és Badrit azonban otthagyta. Amint a kapuhoz érkezett a dév, utolérte őt Uszibi, megragadta a farkát és levágta. Belépett ugyan a dév a házba, de alighogy belépett, rettenetesen kezdett fájni a hasa.

Jaj, anyám, a hasam fáj! - kiáltotta a dév, és odasietett az ajtófélfához, ahhoz dörgölőzött a hasával, hogy fájdalmán enyhítsen, de farka nélkül a lábán sem tudott megállni és a földre zuhant. Látja az anyja, hogy gyötrődik a dév, megkérdezi tőle:

- Mi bajod, fiacskám, csak nem ettél ma valami rosszat?

- Jaj, anyám, három legyecske került elém, s az egyiket lenyeltem.

- Jaj a te anyádnak, fiacskám, ha Amiran, Dali fia volt az, akit lenyeltél.

Uszibi és Badri ezalatt az ablakban álltak, s mindent hallottak, hogy mit beszélt a dév az anyjával. Bekiáltottak Amirannak:

- Hej, Amiran, vedd elő a csizmaszáradból a tőrödet és tanítsd meg az óriásdévet!

Hallotta ezt Amiran és így gondolkozott: "Valóban, ennél nehezebb helyzetre már aligha kerül sor!" - Ezzel elővette a tőrt és lágyékon szúrta a dévet.

- Jaj, csak ne ölj meg - jajveszékelt a dév -, és én, ha akarod, kiköplek inkább, vagy ha úgy tetszik, kivetlek magamból.

- Ó, te szemtelen, te semmirekellő! Én nem kívánok élni sem úgy, hogy te köpj ki vagy te dobj ki magadból.

- Hát jól van - mondta a dév -, vedd ki két bordámat és menj ki a szabadba az oldalamon át.

Amiran kivette a dév egész oldalát és úgy lépett ki a szabadba. Csak egyik szemét hagyta ott.

- Add vissza a szememet, mert különben nem mégy el innét élve! - kiáltotta Amiran.

De felelt a dév:

- Vágj le egy darabot a májamból, egy darabot a tüdőmből, kend be vele a szemgödrödet, és jobban fogsz látni, mint a régi szemeddel.

Jókora darabot levágott Amiran a dév májából, még többet a tüdejéből, bekente vele a szeme helyét, és menten ép és egészséges lett a szeme újra. Megkérte még Amirant a dév, hogy varrja vissza az oldalát. Amiran ekkor deszkával pótolta ki a dév kivágott bordáit. És az, hogy ezentúl fából volt a dév oldala, megóvta a világot a pusztulástól. Mert napfogyatkozáskor a dév nyeli el a napot, de a nap kiégeti a fabordákat és így ismét kiszabadul a dév gyomrából.

Ezután Amiran azt követelte a dévtől, hogy adja ki neki Iaman jobb szemét. Nem hallotta ezt szívesen a dév, de nem is mert ellenkezni Amirannal. Az oszlopra mutatott és így szólt:

- Ebben az oszlopban van egy láda, a ládában egy másik láda, keresd azt meg, abban van Iaman szeme.

Megtalálta Amiran a szemet és magához vette. Otthagyták akkor a dévet, és hazatértek mind a hárman. Amint megérkeztek, visszahelyezték Iaman szemét a helyére, s maguk megpihentek egy kissé.

De Amirannak nem volt maradása, menni akart újra hősi küzdelemre. Megkérte Iamant, hogy Uszibit. és Badrit tartsa most otthon: "Csak zavarnak engem nehéz pillanatokban." Hallották ezt Uszibi és Badri, nagyon elszomorodtak, és kérlelni kezdték Amirant, ne hagyja otthon őket.

- Mi nem akarunk élni nélküled!

Mit volt mit tenni, Amiran megint magával vitte őket. Sokáig mentek már, amikor egy mezőn három dévet láttak. Rájuk kiáltottak a dévek:

- Derék legények volnátok, ha valamelyiktek el tudná nyerni Kekluc király leányának, a tündöklően szép Ketunak a kezét. Sok ifjú tett próbát evvel, de senkinek sem sikerült.

Megkérdezte Amiran, hogy hol él ez a Kekluc király, hol rejtegeti a leányát. A dévek megmutatták neki az utat és hozzátették:

- Csakhogy a király egy toronyban őrzi a leányát, és ez a torony láncokkal van az égre függesztve.

Otthagyták az ifjak a déveket és elindultak Kekluc király országába. Mentek, mendegéltek s elértek egy tengerhez. Nagy volt a tenger és széles, nem lehetett rajta keresztülmenni. Megpillantottak ott egy női dévet. Megkérdezte őt Amiran, hogy lehet keresztüljutni a tengeren. Mondta a női dév, hogy a tengeren át nem vezet út, de ha őt befogadják barátságukba, akkor segíteni fog nekik. Amiran megesküdött Krisztusra, hogy befogadják.

Ekkor a női dév levágta a haját és azt fektette híd gyanánt a tengerre. Előbb Uszibi és Badri mentek keresztül a hídon, utánuk Amiran. Utolsónak a boszorkány akart átmenni. De csak a híd közepéig ért, mert Amiran fogta a kardját, és szétvágta avval a hajfonatot, mire a boszorkány beleesett a tengerbe. Így Amiran másodszor is megszegte Krisztusnak tett esküjét.

Sokáig mentek békésen a szárazföldön, s elértek egy ember mezejéhez, akit Andrerobnak hívták. Ez az Andrerob olyan óriás volt, hogy kilenc pár ökör és kilenc pár bika alig tudta elhúzni a targoncát, amelyen feküdt. Elve vitték Andrerobot eltemetni mert ha azt várták volna meg, amíg meghal, nem bírták volna kivonszolni a temetőig és így örökre temetetlenül maradt volna. Andrerob egyik lába lelógott a targoncáról, úgy súrolta a földet és súlyánál fogva, mint az eke, mély barázdát hagyott maga után. Rengeteg nép ment utána, de senki nem tudta felemelni a lábát és felrakni a targoncára. Látta ezt Amiran, beleakasztotta az íjába Andrerob lábát és úgy dobta fel a targoncára.

Elcsodálkozott Andrerob:

- Ki az, akinek ekkora ereje van, hogy ilyen könnyedén feldobta a targoncára a lábamat?

Mutatták neki Amirant. Andrerob a kezét nyújtotta Amirannak, de Amiran megijedt: "Még utóbb teljes erejéből megszorítja a kezemet és összetöri." Ezért fölvett Amiran egy bazalt tömböt és azt nyújtotta Andrerobnak. Megszorította Andrerob a kemény követ és nedvet nyomott ki belőle. Mikor másodszor is nyújtotta a kezét Andrerob Amirannak, ez most viszonozta a kézszorítását. Ekkor Andrerob megkérte Amirant, hogy vegye maga mellé a fiát, ne árulja el soha, de szeresse, mint a testvérét. Megígérte Amiran és megesküdött Krisztusra. Andrerobot vitték oda, ahová vitték, a fia pedig Amirannal ment tovább.

Sokáig mentek. Elálmosodott Amiran, lefeküdt és elaludt. Amíg aludt, Andrerob fia puszta kézzel megfogott két szarvast és ott helyben felakasztotta őket egy fára. Felébredt Amiran és csodálkozva látta a szarvasokat és kérdezte, hogyan fogták el őket. Megtudta, hogy Andrerob fia fogta őket és sehogy sem tetszett neki a dolog: "Még gyermek és máris mit csinál. Ha megnő, még engem is legyőz." Elhatározta Amiran, hogy megöli Andrerob fiát: S amint határozott, úgy is tett. Így harmadszor is megszegte Amiran Krisztusnak tett esküjét.

Otthagyták Andrerob fiát holtan és mentek tovább, keresni Kekluc király leányát.

Sokáig mentek, míg végül rátaláltak arra a toronyra, amelyben Kekluc király leánya, Ketu lakott. Mondta Amiran Uszibinek:

- Ugorj csak föl, próbáld meg, talán eléred a láncot és el tudod vágni a szablyáddal.

Ugrott Uszibi, de még csak megérinteni sem tudta a láncot. Ugrott Badri is, de neki sem sikerült. Akkor Amiran ugrott és megragadta a láncot. Fölemelte a tőrét, elvágta a láncot, és a torony leesett a földre. Mind a hárman beléptek a toronyba, s Amiran és Ketu első pillantásra megszerették egymást.

Megtudta ezt Kekluc, Ketu apja, s összegyűjtötte egész seregét, és háromszoros hadsorral vette körül a tornyot. Látta Amiran a hadsereget és sehogy sem tetszett neki a dolog. Megparancsolta Uszibinek, hogy menjen ki és vegye fel a harcot a hadsereggel.

Kiment Uszibi, kiszakított egy láncot és avval támadt Kekluc királyra. Ráfújt Kekluc király, és Uszibi holtan esett a földre.

Másodszor Badri ment ki, kiszakított egy másik láncot, de alighogy Kekluc királyhoz ért, az ráfújt és őt is eldöntötte, hogy meghalt.

Éktelen haragra gerjedt Amiran, elhatározta, hogy kimegy maga megküzdeni Kekluc királlyal. Mondta Amirannak Ketu:

- Az én apám egy malomkövet hord a fején, amelyet hátulról aranylánc erősít a fejéhez. Ha hozzálépsz, először is ezt a láncot igyekezz elvágni. Akkor a malomkő előre húzza a fejét, a nyaka védtelenül marad, fogd a tőrödet és vágd le a fejét. Másként nem tudod az apámat legyőzni.

Megjegyzett mindent jól Amiran, kiment a hadsereghez, levágott mindenkit, akit Uszibi és Badri még életben hagytak, és ekkor Kekluc királyhoz lépett. Ráfújt Kekluc király. Amiran egyik térdére esett. Akkor felemelte Amiran a tőrét és elvágta az aranyláncot a nyakán. Előre húzta a malomkő Kekluc fejét, védtelenül maradt a nyaka hátul, fölugrott ekkor Amiran, fölemelte a tőrét és levágta Kekluc király fejét.

Bement Amiran a toronyba Ketuhoz és akkor kezdett csak igazán búsulni azért, hogy Uszibi és Badri elestek.

- Nem térek haza nélkülük. Mit is mondhatnék öreg szüleiknek, ha egyik fiukat sem hozom haza?

Megkérdezte erre Ketu:

- Megismernéd-e őket az elesett katonák között?

- Meg én - felélte Amiran. - Uszibi a nap jegyét hordja a lapockái között, Badri pedig a holdét.

Kimentek Amiran és Ketu a halottakhoz, keresték közöttük Uszibit és Badrit, meg is találták, akkor Ketu levette a kendőjét, rátette Uszibi és Badri arcára és feltámasztotta őket.

Örült Amiran, hogy elnyerte Ketu kezét és hogy élve viheti haza Uszibit és Badrit. Magukhoz vették Kekluc király minden kincsét és hazafelé indultak. Meg is érkeztek Iamanhoz. Megörült Iaman, hogy Amiran is, két fia is győztesen tértek haza. De Amiran kijelentette Iamannak, hogy soha többé nem viszi magával Uszibit és Badrit, mert nem lesz belőlük sohasem olyan hős, mint ő maga.

Ettől kezdve Amiran egyedül járt hősi kalandokra: nem volt senki, aki ellen tudott volna állni neki, minden ellenségét legyőzte és elpusztította Amiran. Az egész földön csak három dév, három vadkan és három tölgyfa maradt utána. Az istennel is harcolt Amiran, háromszor megszegte Krisztusnak tett esküjét, és sok más bátor cselekedetet is végrehajtott.

Н. И. Долидзм – М. Я. Чиковани: Грузинские народые сказки. Тбилиси 1954. 173–180. l. – М. Чиковани: Амираниани. Тбилиси 1960. 223–233 l.

*

Amiran hősi harcait mindig az emberek iránti szeretet vezette. Ezért küzdött meg a sárkányokkal, dévekkel, gonosz szellemekkel.

Egyszer látván a kenyeret, amelyet az emberek esznek, megnyomkodta, s a kenyérből vér szivárgott. Amirant nagyon bántotta, hogy a kenyeret, amellyel az emberek táplálkoznak, vér áztatja. Azt akarta, hogy az emberek vér nélküli, tiszta kenyeret egyenek. Ezért szállt harcba a nagy emberszerető hős az istennel, de kegyetlen büntetés várt rá: az isten a Kaukázus hegység egy barlangjában bilincsbe verte őt.

Amirannal együtt van a barlangban sastól fiazott hű szárnyas kutyája, a fekete Gosija. Amiran mellett hever csodálatos kardja is, de a hős nem éri el kezével, hogy levághatná vele bilincseit.

A hű eb szakadatlanul nyaldossa Amiran láncát, és így az egyre vékonyabb és vékonyabb lesz. Amiran maga egész évben rázza a karót, amely a földhöz erősíti a láncot. A karó már-már meglazul: közeledik a hős szabadulásának az órája. De az év végén egy madár repül oda és csőrét Amiran szívébe vájja. Az isten szolgái, a kovácsok háromszor vernek mindig az üllőre, s az elvékonyodott lánc ezektől az ütésektől lesz újra olyan, amilyen volt, és a karó is újra mélyebben fúródik a földbe.

És ez így megy évről évre.

П. Б. Гольцев–С. Чиковани: Поэзи Грузии. Москва–Ленинград. 1949. 8. l.

*

Ha Amiran megszabadul egyszer, akkor kezdődik el az aranykor.

A. Dirr: Kaukasische Märchen. Jena 1920. 241. l.

Völundr, a kovács

Germán mítosz

Egyszer a finn király három fia - híres vadászok és síelők - Slaghfidhr, Egill és Völundr, a Farkasvölgybe jutottak és ott házat építettek maguknak. Ott találkoztak három valkürrel. A valkürök a legfőbb istennek, Odinnak, a hadak urának a kíséretéhez tartoznak, mindentudók, ők fonják a guzsalyukon a hadi szerencsét, és az elesett hősöket ők vezetik fel az istenek palotájába, a kiválasztottak csarnokába (Walhalla).

Délről szállt a Feketeerdő felé három valkür, Hladhgudhr, Hervör és Ölrun, a harc vágya hajtotta őket. De a Farkasvölgyben megpihentek, levették hattyúingüket, a Farkastó partján maguk mellé tették és a tóparton ülve a sors fonalát fonták. Ekkor látta meg őket a három királyfi, s mert hattyúingük nem volt rajtuk, nem tudtak mindjárt elrepülni. Így aztán könnyűszerrel elrabolták a hattyúleányokat a királyfiak és elvitték őket a Farkasvölgyben épült házukba. Egillnek jutott Ölrun, Slaghfidhrnak Hladhgudhr, Völundr pedig Hervört vette feleségül.

Boldog szerelemben éltek hét esztendeig, de a nyolcadik évben már elfogta a vágy a hattyúleányokat a Feketeerdő és a harci zaj után. A kilencedik évben azután, felhasználva az alkalmat, hogy a három királyfi elment hazulról vadászni, a hattyúleányok felkerekedtek és folytatták útjukat a Feketeerdő felé. Utoljára Ölrun búcsúzott az üres háztól, megállt még a pitvarban és halkan susogta:

- Aki megjön az erdőből, bánatot talál. - És azzal ő is elrepült.

Fáradtan tért meg az erdőből a három vadász, és a házat üresen találták. Keresték bent a hattyúleányokat, de nem voltak sehol. Végül is Egill elindult keletre, hogy felkutassa Ölrunt, nyugat felé tartott Slaghfidhr, hogy felkutassa Hladhgudhrt, de Völundr ottmaradt egyedül a Farkasvölgyben. S amíg ott egyedül várta vissza szép kedvesét, Hervört, ékköveket foglalt finom aranyba és a gyűrűket felfűzte fonálra.

Megtudta Nidhudr, a svédek királya, hogy egyedül maradt Völundr a Farkasvölgyben és elküldte ellene seregét. Csillogtak a pajzsok a holdfényben, csillogtak a pikkelyek az éjszaka lopva közeledő vitézek páncélöltözetén, leszálltak a nyeregből és behatoltak a házba. Meglátták Völundr gyűrűit, hétszázat, fonálra felfűzve. Lepergették a gyűrűket a fonálról, azután otthagyták, de egyetlen gyűrűt elvittek magukkal.

Fáradtan tért meg Völundr a vadászatról, egy nősténymedvét ejtett el, és tüzet rakott, hogy megsüsse. Leült azután a medvebőrre és a gyűrűit számolgatta, és látta, hogy egy hiányzik. Azt hitte már, hogy hazatért szép hitvese Hervör, s ő húzta ujjára a hiányzó gyűrűt. Várta-várta, hogy belép hozzája, és boldog várakozásban aludt el.

De amint fölébredt, nem ébredt boldog szerelemre, érzi, hogy keze-lába súlyos bilincset hord.

- Kik azok a rablók, akik az aranygyűrűk urát bilincsbe merték verni? - kérdezte, amint körülnézett. Hát Nidhudr király, a niarák fejedelme, miután vitézei által kikémlelte Völundr házatáját, maga jött el érte, most ő állt előtte és kajánul mondta:

- Hogy jutottál a Farkasvölgybe, a mi aranyunkhoz?

De felelte Völundr:

- Nem vettem el a te aranyadat, és a te országod távol van a Rajna szikláitól. Drágább kincseink is voltak, amíg hazánkban éltünk békén!

Megbilincselve hurcolta magával Nidhudr Völundrt, akit foglyul ejtett, s Völundr kardját is magához vette. Ráismert Völundr a kardra, és ráismert a gyűrűre is Nidhudr leányának,

Bödhvildrnek az ujján, mert Nidhudr ennek adta a gyűrűt, amit a vitézei Völundr házából elhoztak. Mondta a királyné, amikor Völundr megérkezett Nidhudr palotájába:

- Nézzétek, hogy habzik a szája, hogy villog a szeme a dühtől, ahogy meglátta a kardot és meglátta a gyűrűt Bödhvildr ujján! Térdében vágjátok el az inat, és vigyétek ki a tó szigetére!

Úgy is tettek, elvágták térdében az inat és kivitték a szigetre, ott kellett ezentúl a király számára dolgoznia a kovácsműhelyben. Készített is neki mindenféle értékes dolgot, de nem mert kimenni hozzá senki a szigeti kovácsműhelybe Nidhudr királyon kívül. És Völundr kovácsot a bánat emésztette:

- Nidhudr oldalán fénylik a kard, amelyet én kalapáltam keményre, elrabolták tőlem, és nem kerül többé soha vissza hozzám! És Bödhvildr hordja az ujján a gyűrűt, amelyet az én kedvesem számára készítettem, amíg csak el nem jön a bosszú órája!

Szemére nem jött álom, megnyomorított lábbal ült az üllő mellett és emelgette a kalapácsot, amíg egyszer aztán bosszúra emelhette.

Két fia volt Nidhudr királynak. Egyszer a kíváncsiság a kovácsműhelyhez vonta a két gyermeket. Megtalálták a kulcsot, kinyitották a ládát, körülugrándozták és belekukkantottak, sok drágaságot találtak benne. Szólt hozzájuk Völundr, a kovács:

- Jertek el holnap egyedül hozzám korán reggel, de ne mondjátok meg senkinek atyátok házában, sem szolgáknak, sem szolgálóknak, hogy hozzám jöttök, s én majd színaranyból készítek ajándékot nektek.

Korán reggel mondja az egyik a másiknak:

- Gyere testvér, nézzük gyorsan a gyűrűket! - S futottak a kovácsműhelybe, meglelték a kulcsot s kíváncsian kukkantottak a ládába, ezt a pillanatot használta fel Völundr és leütötte a fejüket, testüket pedig a tüzes fogók alá rejtette. De a kis koponyákat ezüstbe foglalta serleg gyanánt és elküldte Nidhudrnak, fényes szemüket mint ékköveket ajándékozta Nidhudr gonosz feleségének, fehér fogsorukból nyakláncot készített Nidhudr leányának, Bödhvildrnek.

Bödhvildr ezalatt gyűrűjével dicsekedett, de ez eltörött egyszer, mire elvitte Völundrhoz:

- Csak neked merem megmutatni - mondta és kérte, hogy javítsa meg.

- Összeforrasztom én arannyal - felelte készségesen Völundr -, hogy még szebbnek fogja apád is, anyád is találni.

És hízelgő szóval kínálta, hogy igyon, s bájitallal altatta el.

Leült a székre a leány és mély álomba merült. Elégedetten mondta most Völundr:

- Bosszút álltam hát minden keserűségért, amit okoztak nekem, csak egy van még hátra. Mert nem kell itt örökre vesztegelnem, bár bénává tették Nidhudr emberei a lábamat. - És azzal kacagva emelkedett Völundr a levegőbe.

Látta még repülni a magasban Bödhvildr, amikor felébredt, és sírva tért haza a szigetről, apja haragjától rettegve.

Otthon volt már Nidhudr és a kereveten pihent a teremben, kívülről nézett be gonosz felesége és belépett hozzá, ily szavakat szólva:

- Ébren vagy-e Nidhudr, niarák fejedelme?

Felelt Nidhudr:

- Mindig ébren vagyok, s ha pihenek, sem lelek felüdülést. Két fiacskám halála miatt emészt a bánat, fagyos gondolatok járnak a fejemben, Völundr kovácsot kell vallomásra bírnom.

És felkereste a kovácsműhelyt a szigeten.

- Mesterek mestere, alfok fejedelme, felelj, hová lettek az én gyermekeim? - kérdezte Völundrt, a kovácsot, aki akkor már fent repült a levegőben.

- Esküdj meg először - felelt neki Völundr a magasból -, esküdj a kard élére, a hajó oldalára, a pajzs peremére és a paripa hátára, hogy megkíméled Völundr kovács asszonyát és nem ölöd meg. Mert tudd meg, hogy az én mátkám lett a leányod, s az én gyermekem fog megszületni a te királyi palotádban. Akkor aztán nézz szét a kovácsműhelyben, amelyet nekem ajándékoztál, s látni fogod a vércsöppeket a fújtatón. Ott vágtam le a két gyermek fejét, és a tüzes fogók alatt rejtettem él testüket. De koponyáikat ezüstbe foglaltam, és serleg gyanánt küldtem el Nidhudr királynak, fényes szemüket mint ékköveket ajándékoztam Nidhudr gonosz feleségének, fehér fogsorukból nyakláncot készítettem Bödhvildrnek. És Bödhvildr, kettőtök leánya, az én gyermekemet hordozza a szíve alatt.

Felnézett Nidhudr a magasba, ahonnét a hangot hallotta, és mondta:

- Soha nem mondhattál volna fájdalmasabb szavakat nekem! Bárcsak megkötözhetnélek, erősebben, mint bármikor! De ki olyan magas, hogy bár lóhátról is elérne téged, ki lő olyan biztosan, hogy nyilával tudna lelőni, amikor a felhők között jársz már?

Kacagva emelkedett egyre magasabbra a levegőben Völundr, és a király szomorúan nézett utána.

Hazament Nidhudr és leghívebb vitézét, Tbankradbrt küldte Bödhvildrért, a szép szemöldökű, díszbe öltözött leányért. Jött a leány, s Nidhudr haragosan kérdezte tőle:

- Igaz-e, Bödhvildr, amit beszélnek rólad, hogy a szigeten jártál Völundrnál?

- Igaz, amit mondanak - felelte szomorúan Bödhvildr. - Völundrnál jártam, ott ültem nála a szigeten, keserves óra, bár soha ne lett volna! Nem voltam ura magamnak, akaratom elhagyott és nem tudtam ellenállni neki...

Die Edda, Götterlieder und Heldenlieder. Aus dem Altnordischen von Hans von Wolzogen. Leipzig é. n. 216-222. l.

Lippo és Tapio

Finn mese

Lippo, a híres vadász, elindult két társával vadászni. Naphosszat bolyongtak az erdőn, de csak nem akadt semmi zsákmány eléjük. Az erdőben érte őket utol az éjszaka, erdei kunyhóban leltek pihenőre, majd másnap reggel újra felkötötték sítalpjaikat és tovább siklottak a fehér havon. De most már Lippo türelmetlenül verte össze a sítalpakat:

- E mai nap hozza meg a zsákmányt végre, sítalpamra egyet, a másikra egyet, harmadikat pedig jó botom végére.

Hát alighogy elindultak, három sor szarvasnyomot vettek észre a hóban. Mentek, mentek a lábnyomok után, meg is pillantottak egyszeriben három rénszarvast, kettőt egészen egymás mellett, a harmadikat odébb egy kőhajítással. Ekkor Lippo így szólt két társához:

- Ti ketten menjetek a kettő után, az legyen a ti zsákmánytok, én majd a magányos harmadik után iramodom.

És siklott, siklott tovább a fehér havon egész nap, társai már messze elmaradtak, megint rá is esteledett, de a rénszarvast nem érte utol, pedig ő volt a leggyorsabb lábú vadász a vidéken.

Az erdő közepén egy tanya volt, a rénszarvas egyenesen az istállóba menekült, és Lippo hiába sietett utána. Az udvaron állt a ház ura, egy tiszteletre méltó aggastyán, akinek a térdét verdeste hosszú, zöld moha-szakálla. Kemény marokkal tartotta fel Lippót:

- Hohó! hová? Hadd lássuk, miféle szerzet kergette meg izzadásig az én paripámat?

Lippo tisztelettel hajolt meg az öreg előtt és mondta:

- Én űztem reggel óta, de nem tudtam elfogni, és így jutottam az udvarodba.

Az aggastyán, aki maga volt Tapio, az öreg Erdő, ezt mondta erre:

- No, ha reggeltől estig az én paripámat kergetted, akkor éjszakára pihenj meg az én szobámban.

Lippo belépett Tapio szobájába és csodálkozva nézett körül. Hát bizony furcsa szoba is volt ez. Az egyik sarokban rénszarvasok és őzek, a másikban medvék, rókák és farkasok tanyáztak. Tapio szívesen látta jóféle vacsorával, s mikor másnap reggel Lippo odább akart állni szépen, Tapio el sem engedte. Lippo csak ment volna, igen ám, de Tapio a sítalpakat is eldugta. S mikor Lippo ezeket kereste rajta, 'csak ennyit mondott felelet helyett:

- Nem akarnál-e nálam maradni? Egyetlen leányomat adom hozzád feleségül.

- Maradnék én szíves-örömest - felelte Lippo -, de hát szegény ember vagyok, hogy adnád hozzám a leányodat?

- Az már az én gondom - pattogott Tapio. - A szegénység nem bűn, és minálunk úgyis megtalálsz mindent, amit csak szemed-szád megkívánhat. - S amint mondta, hozzá is adta a leányát Lippóhoz. Így maradt a híres vadász, a gyorslábú Lippo, mint Tapio veje az erdei házban.

Három esztendő múltán Lippónak és Tapio leányának fia született. Tapio örült a kis unokának, de Lippo már vágyódott haza, s egyre csak unszolta Tapiót, hogy bocsássa már el őket. Ez végre kimondta:

- Ha olyan sítalpakat faragsz nekem, amilyeneket én kívánok, akkor elengedlek.

Sietett Lippo a fák közé, hozzá is kezdett a faragáshoz. Feje fölött kis cinege énekelt az ágon:

Én vagyok a cinege,
Ti-tii, figyelj ide,
Ahol helye van a lábnak,
Tűzz alája hegyes ágat.

Lippo egy fahasábot hajított a madár felé:

- Mit fütyörészel itt, te kis ostoba? Majd éppen tőled fogok tanulni!

És elkészítette a sítalpakat, legyalulta, ki is cifrázta szépen, amint csak tudta, és úgy vitte Tapióhoz. Ez jól szemügyre vette, ki is próbálta egy kicsit, aztán egykettőre visszaadta Lippónak:

- Ez nem olyan, amilyet én kívánok.

Mit volt mit tennie Lippónak, másnap megint csak kiment a fák közé faragni. A kis cinege is ott dalolt újra:

Én vagyok a cinege,
Ti-tii, figyelj ide,
Ahol helye van a lábnak,
Tűzz alája hegyes ágat.

- Megint itt vagy? - kiáltotta Lippo haragosan, és egy fadarabot hajított ismét a madárka felé. Az eszébe sem jutott, hogy megfogadja a kis cinege tanácsát, hanem csak elkészítette a maga módjára a sítalpakat és úgy vitte Tapióhoz.

- Még ez sem az, amilyent én kívánok - rázta nagy zöld szakállát Tapio. Hát amint Lippo a harmadik nap újra kiment, és a kis cinege újra elénekelte a mondókáját,

Én vagyok a cinege,
Ti-tii, figyelj ide,
Ahol helye van a lábnak,
Tűzz alája hegyes ágat.

- Lippo is mást gondolt magában. - Jól van, no, úgy teszek, ahogy te mondod, hiszen ok nélkül csak nem hajtogatod mindig ugyanazt. - És követte a kis cinege tanácsát.

- Ez már igen! - mondta Tapio, amikor meglátta a sítalpakat. - Most már elbocsátlak, hazamehettek békében.

Lippo útra készült, feleségével meg a kisfiával, Tapio is felkötötte az új sítalpakat, hogy hazavezesse Lippót, és mondta:

- Ti csak kövessétek az én nyomomat, s ahol gödröt vájt a botom a hóban, mindig ott pihenjetek meg éjszakára. De vigyázzatok, sűrű fenyőágakból fonjatok magatoknak kunyhót esténként, hogy be ne lássanak hozzátok a csillagok.

És Tapio már siklott is tova a fehér havon, Lippo a nyomában mindenütt, kézen fogva a feleségét, és kicsi szánkóban húzva maga után a kisfiát. Most értette csak meg a cinegét Lippo! A Tapio sítalpai alá tűzött ágak mély barázdát vontak a hóban, úgy jelölték az öreg lába nyomát, s így Lippo nem tévesztette el az utat.

Estefelé aztán kis gödröt látott Lippo, amerre Tapio haladt el előttük: az öreg vájta botjával a hóban. Mellette egy egész szarvas hevert megsütve, az elég volt Lippónak meg a feleségének meg a kisfiának vacsorára. Ott megszálltak éjszakára, sűrű fenyőágakból fontak kunyhót maguknak.

Másnap folytatták útjukat tovább, s a sült szarvas maradékát elvitték magukkal útravalónak. Este újra meglátták Tapio botja nyomát a hóban, és most egy rénszarvast találtak megsütve mellette. Megint fontak kunyhót fenyőágakból és megszálltak éjszakára.

Harmadnap reggel folytatták útjukat tovább, mindenütt Tapio lába nyomát követve, amíg estére harmadszor is megpillantották a bot nyomát a hóban. Most mellette egy sült fajdkakas hevert vacsorára.

- No, már nem lehetünk messze hazulról - kiáltotta Lippo boldogan -, mert most már csak egy fajdkakast szánt nekünk az öreg.

Most már a kunyhót is lazábbra fonták. Be is kukucskáltak a csillagok az ágak közt Lippóra és alvó családjára.

Mikor Lippo másnap reggel felébredt, sehol sem találta feleségét.

Kiment a kunyhó elé, nézett jobbra, nézett balra, de csak nem látta már Tapio lába nyomát többé. Pedig anélkül nem tudta Lippo, hogy merre tartson. Mit csinált, mit tehetett volna egyebet, leült a kunyhó elé a kisfiával és várta a jószerencsét. Hát egy karcsú szarvas futott el mellettük, elbőgte magát, és tovább suhant.

Más nem mutatkozott a vidéken, pedig már az este is leszállt. Ott kellett tölteniök ismét az éjszakát. Reggelre megint egy fajdkakas hevert az ajtóban, a szarvas is elfutott mellettük, és elbőgte magát.

Sok év telt el így a fenyőágakból font kis kunyhóban. Nap mint nap egy sült fajdkakas volt az ajtó előtt, a szarvas is nap mint nap elsuhant mellettük.

Ott nőtt fel a kisfiú, okos szép legénnyé serdült fel az évek során.

Egy nap aztán a fiú hosszú nádszálat kért az apjától, hogy azon át tekintsen szét a vidéken, azon át lássa, hogy messze vannak-e még hazulról. Lippo ráérő idejében elkészítette a nádszálat és odaadta a fiának. Alighogy ez belenézett, fel is kiáltott rögtön:

- Nincs már messze innét a hazánk, itt vagyunk éppen a magunk földje szélén! És csakugyan, alighogy kijöttek a kunyhóból, és egy-két lépést tettek előre, mindjárt otthon is voltak.

Lippo fia lett utóbb a lappok ősapja.

Hunfalvy Pál: Finn olvasmányok. Pest, 1861. 230-234. l. (A Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita c. kiadvány alapján.)

Csodaszarvas

Magyar monda

Ménrót, az óriás, a bábeli nyelvzavar után Evilát földjén telepedett le. Ott Eneh nevű feleségétől két fia született, Hunor és Magyar. Minthogy azonban az óriás Ménrótnak Enehen kívül még más asszonyai is voltak, Hunoron és Magyaron felül ezektől is született még sok fia és leánya, ezek a fiai és az utódaik laknak Perzsia vidékén, termetre és színre a hunokhoz hasonlítanak, csak a beszédjük tér el egy kevéssé. Minthogy pedig Hunor és Magyar voltak Ménrót elsőszülöttjei, atyjuktól külön, saját sátraikban laktak.

Történt egy napon, hogy vadászni mentek s a pusztában egy szarvasünő tűnt fel előttük. Űzőbe vették, de az csak futott előlük. S miután teljesen eltűnt előlük a meótiszi mocsarakban, sokáig keresték, de nem tudtak többé rátalálni. De bejárva utána a meótiszi mocsarakat, látták, hogy az a vidék alkalmas nyájaik legeltetésére. Hazamentek hát atyjukhoz, és az ő engedélyével tértek vissza ide minden vagyonukkal, hogy a meótiszi mocsarak között telepedjenek le.

Ezt a vidéket, egy szűk gázlót nem számítva, minden oldalról tenger veszi körül, s bár folyói nincsenek, fűben és fában, madárban és halban és mindenféle vadban bővelkedik. Behatolni ide és kijönni innét nem könnyű. Miután Hunor és Magyar megszálltak itt, öt álló esztendeig el sem mozdultak.

A hatodik esztendőben azután kalandra indultak innét, s a pusztában férjeik nélkül találták Belár fiainak az asszonyait és a házuk népét sátorszállásukon. Gyors rajtaütéssel minden vagyonukkal együtt a meótiszi mocsarak közé vitték őket. Úgy esett, hogy a szolganéppel együtt elfogták az alánok királyának, Dulának két leányát is; az egyiket Hunor, a másikat Magyar vette feleségül. Ezektől az asszonyoktól származnak mind a hunok - illetőleg a magyarok.

Miután pedig már sokáig laktak e mocsarak között, lassanként nagy néppé sokasodtak, úgy, hogy ez a vidék nem tudta már őket sem befogadni, sem táplálni. Kémeket küldtek hát Szkítiába, s miután ezt kitapasztalták, szolgáikkal és nyájaikkal együtt ideköltöztek tartós szállásra.

Kézai Simon krónikájából.

Dzsingisz

Kazah monda

Élt egyszer egy kán, a neve Altyn-Bél. Egyetlen fia volt, akit Kaisyly kánnak neveztek, más gyermeke nem volt. Egyszer aztán egy leánya is született s a leány szép volt mint a hold, gyönyörű mint a nap. A saját anyja is elalélt, amikor meglátta az újszülöttet, olyan szemkápráztató volt a szépsége. Amikor jelentették a kánnak, ez így szólt:

- Ne mutassátok ember fiának a leányt. Hogy ne lássa meg őt soha emberi szem, táplálják, neveljék fel őt föld alatti rejtekben.

Hívatott erre a kán felesége egy öregasszonyt, annak évente száz dilla fizetést adott és rábízta a gyermeket. Az öregasszony egy sötét vasházba vitte és ott nevelte fel.

Idővel gyönyörű leánnyá serdült a gyermek. Egy napon megkérdezte az öregasszonyt:

- Hová jársz te el mindig?

Felelt az öregasszony:

- Bizony gyermekem, van egy napfényes világ is a mi házunkon kívül, és ebben a napfényes világban él a te apád és anyád, és ott sokféle ember él még, oda szoktam én elmenni.

- Ó, anyácskám, nem árulom el senkinek, de mutasd meg nekem ezt a napfényes világot.

Az öregasszony ráhagyta:

- Jól van, ha nem árulod el senkinek, hát megmutatom neked. - És evvel kivitte a leányt.

Amint kijutott és meglátta a napfényes világot a leány, elszédült és elvesztette az eszméletét. Abban a pillanatban, hogy kijött a leány a napfényes világra, ráesett az isten szeme, és az isten parancsára a leány áldott állapotba került. Ijedten vette észre az öregasszony, hogy a leány gyermeket hord a szíve alatt, félt, hogy őt fogják majd halállal büntetni.

Aztán mégis így szólt magában:

- Egy életem, egy halálom, jelentem a fejedelem feleségének a dolgot.

Úgy is tett, ment és elmondta a fejedelem feleségének:

- Leányotok áldott állapotba került, pedig én nem mutattam őt meg senkinek. Ha megöltök érte, hadd folyjon a vérem, ha meg életben maradok, az az én szerencsém lesz. Kérdezte a fejedelem felesége:

- Mégis, mit tettél egyebet a leányommal?

- Amit tettem, nem titkolom el - felelte az öregasszony. - Az egyetlen bűn, amit elkövettem, hogy kivittem őt a szabad ég alá. És attól a naptól fogva hord magzatot a szíve alatt.

- Ha más bűn nem terheli a lelkiismeretedet, akkor vállalom a felelősséget a fejedelem előtt - jelentette ki a fejedelem felesége, és ezzel ment is a fejedelemhez.

- Leányod az isten parancsára került áldott állapotba - mondta a fejedelemnek a felesége. - Ember szeme nem látta őt.

- Ha így van - mondta a fejedelem -, akkor meg kell halnia.

De az asszony kérőre fogta:

- Rossz híred származik belőle, ha azt beszélik majd, hogy a fejedelem megölte a tulajdon leányát.

Mire a fejedelem kimondta:

- Hát tégy, amit akarsz, csak vidd el a szemem elől.

A fejedelem feleségét nem vitte rá a lélek, hogy a leányát megölje. Bezárta ezért egy aranyládába, tett melléje ételt-italt elegendőt, lecsukta a fedelet, kívülről rákötötte a kulcsát és rábízta a tenger hullámaira.

Vitték a tenger hullámai az aranyládát egy országig, ahol éppen Domdagul Szokur és Toktagul Mergén vadásztak. Meglátták ezek a tenger közepében úszó ládát, Toktagul Mergén vette észre először és így szólt:

- Nézd, társam, valami fényes közeledik a hullámok közepén. Ha isten is úgy akarja, kifogjuk. Válassz, ha kifogjuk, mi legyen a tiéd, ami kívül van, vagy ami belül van? Most osztozzunk meg rajta, mert ha már a kezünkben lesz, még pörlekednénk és felborulna az egyetértés.

- Azt választom, ami kívül van - felelte Domdagul Szokur.

- Akkor legyen az enyém az, ami belül van - mondta Toktagul Mergén. - Hiszen akármi is van benne, talált kincs.

Ekkor zsinórt sodortak selyemből és a zsinór végét egy nyílhoz kötötték. Toktagul Mergén kilőtte a nyilat, ez suhanva repült és a láda falába fúródott. Így aztán a parthoz vonták a ládát és kiemelték a vízből. Aztán kinyitották, s amint kinyitották, hát egy leány volt benne, szépséges, mint a telihold. Amint megpillantották, először mindketten önkívületbe estek.

- Ki vagy, te leány, és mit vétettél, hogy e ládába zártak? - kérdezték azután, hogy magukhoz tértek első ámulatukból.

Felelt a leány:

- Altyn-Bél kán leánya vagyok és egy vaksötét házban neveltek fel engem, ott aztán az isten parancsára kerültem áldott állapotba. Ezért atyám meg akart öletni, de anyámat nem vitte rá a lélek, hogy megöljön, gondolta, akárhova is jutok, maradjak legalább életben, és ezért ebben a ládában tett ki a tengerre.

Mondta erre Toktagul Mergén:

- Feleségül akarlak venni, elfogadsz-e engemet uradnak?

- Elfogadlak - felelte a leány -, ha ezt a gyermeket, akit szívem alatt hordok, világra hoztam, szívesen megyek hozzád feleségül.

Toktagul Mergén megelégedett evvel a felelettel. Mikor megjött az ideje, megszületett a gyermek, aki még az anyjánál is szebb volt. Ekkor Toktagul Mergén feleségül vette Altyn-Bél leányát, s minthogy nem akartak a pusztában élni, bementek a városba a nép közé. A nép között nőtt fel a gyermek, és derék és igazságos férfi lett belőle. Dzsingisznek hívták őt az emberek.

Ebben az időben történt, hogy meghalt annak a városnak a fejedelme, amelyben laktak. Nem hagyott hátra gyermeket maga után, s így az emberek, minthogy senki más derék embert nem találtak, aki alkalmas lett volna arra, hogy fejedelmükké válasszák, így szóltak egymáshoz:

- Itt van ez a gyermek, akit Dzsingisznek hívunk, legyen ő a mi fejedelmünk. - Így megválasztották fejedelmükké és felesküdtek neki: - Ha azt parancsolod nekünk, hogy meghaljunk, arra is készen állunk.

Ez a Dzsingisz nagyon igazságos fejedelem volt, senkin sem nem követett el igazságtalanságot, senkit meg nem sértett, a jurta békében élt alatta, és a nép körében nem fordult elő sem lopás, sem hazugság.

Miután Toktagul Mergén feleségül vette Altyn-Bél leányát, született nekik három fiuk. Ez a három fiú is felnőtt, s mikor felnőttek, sértegetni kezdték Dzsingiszt, és ezt mondogatták:

- Hiszen ennek a Dzsingisznek még csak apja sincs, nem tűrhetjük, hogy ő uralkodjék fölöttünk. Nekünk van apánk, legyen közülünk egy a fejedelem!

Így támadtak hárman a fejedelem ellen. Mondta magában Dzsingisz:

- És én egymagam vagyok, utóbb még meg is ölnek - és elhatározta, hogy elmenekül.

Fölkereste anyját és szólt hozzá ekképp:

- Anyám, el kell menekülnöm innét, mert a te három gonosz fiad életem ellen tör.

- Hová mégy most, gyermekem? - kérdezte az anyja. - Ha már el kell menned, mondd meg, hová mégy. Honnét tudjam, életben vagy-e még, vagy nem?

Mondta ekkor Dzsingisz kán:

- Ugyan hová is menjek? Szeretnék fölfelé menni a vízen, amelyiken te jöttél egyszer lefelé, felkeresném a helyet, ahol apám lakik, át szeretnék menni és ott élni. Ha apám a vízen túl lakik, át szeretnék jutni, ha lehet, a vízen, de ha nem lehet, akkor az innenső parton akarok élni. De neked, anyácskám, mindenképpen tudtodra adom, hogy élek-e még vagy sem. Erre a vízre, amely tégedet idehozott, madártollakat fogok dobni, és a madártollakat majd idesodorják a hullámok. Ha ezek errefelé úsznak, élek még, de ha nem úsznak többé a vízen, tudd meg ebből, hogy meghaltam - ígérte meg Dzsingisz, elbúcsúzott az anyjától és útnak indult.

Így megmenekült Dzsingisz, és ment fölfelé a víz mentén, egészen addig, amerre a nagyapja élt, de nem tudott átkelni a vízen, ezért megtelepedett az innenső parton. Amíg ott lakott, eljárt vadászni, lőtt vadat és madarat sokat, a vadak bőréből sátrat készített magának, a madarak tollát pedig a hullámok közé dobta, így eregette azokat lefelé a vízen, a madártollak elúsztak az anyja szeme előtt, aki ebből tudta meg, hogy életben van a fia. Dzsingisz valósággal hegy módjára halmozta fel a madártollat.

Hanem azóta, hogy Dzsingisz eltávozott a városból, az emberek uralkodó nélkül maradtak és nagy zavarban voltak, hogy kit válasszanak fejedelemmé. Gondolták, jó lesz ugyanannak az anyának egy másik gyermeke, s azért a három testvér közül választottak egyet fejedelemmé, mégpedig Börgöltöit. Csakhogy Börgöltöi nem volt képes épségben megtartani a népet, elszaporodtak a jurtában a tolvajok, a rablók és a hazug emberek, s nem adott senki már a fejedelem szavára, mert ő sem volt igazságos, megvesztegetést fogadott el. A nép megfogyatkozott. Tanácsot tartottak és kimondták:

- A mi fejedelmünk nem igazságos, de hitvány, és nem képes a népet kormányozni. Amikor Dzsingisz kán volt a mi fejedelmünk, nem volt a jurtánkban se tolvaj, se hazug ember, és nem volt elnyomás, népünk szapora volt és most megfogyatkozott. Nem hagyhatjuk pusztulni a népünket, Börgöltöi nem alkalmas arra, hogy a fejedelmünk legyen. Megkeressük Dzsingiszt. De hol akadunk a nyomára? Isten tudja, hová ment, ha valaki tudja, hát az csak az anyja lehet, őt kell megkérdeznünk.

Összegyülekezett a nép és elment az anyja háza elé.

- Tudod-e, hová lett Dzsingisz? Mert ez a te hitvány fiad nem lehet tovább uralkodó felettünk. Hiszen nem tudja megvédeni a jurtát, míg Dzsingisz idejében a nép boldogan élt. Ezt a Dzsingiszt akarjuk felkeresni! Mert nem tudjuk, hová ment innét, de te bizonyára tudod, s ha tudod, mondd meg nekünk is.

Felelte nekik Dzsingisz anyja:

- Megmondom nektek jó szívvel! Erre a víz mentén ment fölfelé Dzsingisz, rá fogtok találni, ha ti is erre mentek, jönni is fog, ha szépen kéritek, de ha erővel akarjátok elhozni, nem jön. Vigyázzatok nagyon, ne mondjatok gonosz szót előtte, mert már régen nem látott embert, és megriadna.

Tetszett ez a beszéd a népnek, és huszonöt válogatott derék ember felkerekedett, hogy megkeresse őt.

Egy napon aztán elérkeztek abba az országba, ahol Dzsingisz lakott.

Látták Dzsingisz állatbőrből készült sátrát, látták a hegymagasságig felhalmozott madártollakat, látták a letűzött karót, amely arra szolgált, hogy a lovát kösse hozzá Dzsingisz.

- Hát itt él Dzsingisz! - mondották örömmel, de tudták, hogy Dzsingisz nincs idehaza, hanem éppen kilovagolt vadászni.

- Ne mutatkozzunk előtte - mondták egymás között -, mert ha meglát minket, elmenekül előlünk. Rejtsük el a lovainkat, magunk pedig bújjunk ide a madártoll közé. Ha megjön majd, a hálóhelyén fogjuk váratlanul elfogni.

Úgy is tettek, ahogyan megbeszélték.

Egy nap aztán megjött Dzsingisz, odalépett a sátor elé letűzött karóhoz és mondta: Tartsátok a kán lovának kantárját!" Leszállt a lóról és mondta ismét: "Kössétek meg a kán lovát!" Belépett a sátorba és szólt ismét: "Nyissatok ajtót a kán előtt!" Amikor már bent volt: "Terítsetek nemeztakarót a kán elé!" Azután leült, s miközben így beszélt: "Hozzátok az ételt a kánnak!" - ő maga hozta már magának az ételt és evett. Miután jóllakott, elnyomta a fáradtság, hát így szólt: "Vessétek meg a kán fekvőhelyét!" Saját maga meg is vetette mindjárt és lefeküdt. Alighogy lefeküdt, megragadta öt huszonöt férfi, fejet hajtva, de ő a huszonöt férfit lerázta magáról, úgy, hogy annyi felé estek, ahányan voltak.

De mondták az emberek:

- Urunk, fejedelmünk, mi a te szolgáid vagyunk, és azért jöttünk, hogy könyörögjünk neked, mert amióta elmentél tőlünk, a jurtánk széthullott. Jer haza és maradj meg uralkodói székedben! Ezzel hazavitték és visszaadták népének. De amint be akarták iktatni régi fejedelmi székébe, mondta a három testvér:

- Mi nem fogadjuk el őt fejedelemnek, menjen csak az útból, ha pedig nem megy, megöljük.

Összegyülekezett a nép és így tanakodtak:

- Mit tegyünk most? Ha fejedelmet csinálunk belőle, megölik a testvérei, de ezek, ha őket tesszük fejedelemmé, nem tudják a jurtát rendbetartani. Kérdezzük meg az anyjukat, melyikük legyen a fejedelem.

Így került az anyjuk elé a négy fiú: mind a négy fejedelem akart lenni, s nagy vitatkozásban voltak. De mondta az anya négy fiának:

- Mind a négyen az én fiaim vagytok, ne civakodjatok, én majd igazságot teszek köztetek. Itt van ez a napsugár, akasszátok íjatokat rá, s amelyiktek íját megtartja a napsugár, az legyen a fejedelem.

Hozták mind a négyen az íjukat és ráakasztották a nap sugarára. Toktagul Mergén három fiának az íja menten a földre esett, de Dzsingiszét fenntartotta a napsugár, bár nem volt alatta semmi támaszték, fölötte semmi akasztó. Összehívta nyomban a népet az asszony és mondta:

- Nézzétek! Ez az isten parancsára lett az én gyermekem, és isten parancsára tartja meg a nap sugara is az íját, őt válasszátok fejedelemmé! Ha a másik három bántani akarná, öljétek meg ti őket. Hiszen sok emberből áll a nép, ne hagyjátok, hogy őt bántsa valaki!

Így aztán Dzsingisz maradt a fejedelem, ő összegyűjtötte a szétszóródott jurtát és igazságosan uralkodott. Derék asszonyt is vett feleségül, három fia és egy leánya született. Abban az időben, amikor ő uralkodott, ő volt a legderekabb fejedelem a földön, nem győzték le őt egyetlen háborúban sem, nem tűrte, hogy népét bármi sérelem is érje.

Miután híre ment, hogy milyen kiváló fejedelem, követ jött Bizáncból és egyik fiát kérte, hogy legyen uralkodójuk. Így aztán Dzsingisz Bizáncnak adta egyik gyermekét. Követ jött a Krímből is,

hogy egyik fiát elkérje fejedelmül; a Krím is megkapta Dzsingisz egyik fiát uralkodójának. Jöttek a kalifa országából is és mondták:

- Egyik fiadat akarjuk megtenni fejedelmünknek! Ezeknek is odaadta egyik fiát. Akkor jött valaki Oroszországból: "Mi is akarunk egyet a gyermekeid közül!" Minthogy azonban fia ekkor már nem maradt, leányát adta oda nekik, akit el is fogadtak az oroszok és fejedelmükké tették.

Miután Dzsingisz meghalt, nem maradt utána több derék, igazságos fejedelem, mert három fia három nagy birodalomnak lett az uralkodója. A kazahok számára senki sem maradt, csak Dzsingisz anyjának három hitvány fia: a kazahok gonosz szultánjai mind tőlük eredtek.

W. Radloff: Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. III. 1870. 82-89 l.

Az Ég királynője

Régi kínai hagyomány

Az Ég Királynője, akit Szent Anyának is neveznek, amíg a földön élt, fukieni leány volt és Linnek hívták. Tiszta és jámbor lélek volt, s mint szűzleány halt meg, tizenhét éves korában. Azóta a tengeren mutatja meg isteni hatalmát, ezért különösen a hajósok részesítik tiszteletben. Ha váratlanul vihar tör rájuk, az Ég Királynőjének a segítségét kérik, és az meghallgatja őket.

Fukienben sok a hajós, és nincs esztendő, hogy a tenger ne szedne áldozatot közülük. Bizonyára az Ég Királynője már földi életében mély részvétet érzett honfitársai iránt, s mert a vízbefúlókon akart mindig segíteni, ezért van az, hogy a tengeren szokott leginkább megjelenni.

A tengerjáró hajókon a kajütben ott van az Ég Királynőjének a képe, és három, papírból készült talizmánt is tartanak a hajón. Az egyiken koronával a fején és kezében királyi pálcával van lefestve, a másikon egyszerűen öltözött szűzleány alakjában, a harmadikon mezítláb áll, haja kibontva és kezében kard. Ha a hajó veszedelembe kerül, elégetik az első talizmánt, és erre közeledik a segítség. Ha mégsem segít, elégetik a második talizmánt, utána a harmadikat. Ha ekkor sem érkezik segítség, akkor már nincs mit tenni.

Ha vihar van, s az eget sötét felhők takarják, úgy, hogy a hajósok irányt tévesztenek, akkor az Ég Királynőjéhez folyamodnak. Ilyenkor piros fényű mécses lángol fel a víz színén. Ha a mécses lángját követik, bizton kimenekülnek a veszedelemből. Előfordul, hogy magát az Ég Királynőjét pillantják meg a felhők között, amint kardjával szétválasztja a szeleket. Akkor a szelek eloszlanak észak felé és dél felé, a hullámok elsimulnak.

A szentkép elé a hajón egy bot van odatámasztva. Gyakran előfordul, hogy sárkányhalak játszadoznak a tenger színén. Ez két óriási hal, amelyek egymással szemben felfújják a magasba a vizet úgy, hogy a nap is elhomályosodik, és mély sötétség borul a tengerre. A messziségből ebben a homályban egyetlen derűs fénycsóvát pillantanak meg néha. Ha egyenesen arra tart a hajó, akkor megmenekül, és hirtelen elcsitul a vihar. Ha a hajósok hátratekintenek, látják még, hogy a két óriáshal köpködi a vizet: a hajó éppen a szájuk alatt siklik keresztül. Ahol ezek a halak úsznak, a közelben mindig vihar van. Azért égetnek papírt vagy gyapjút, hogy a sárkányhalak ne húzzák le a mélybe a hajót, vagy pedig a kajütben, az Ég Királynőjének a képe előtt tömjént füstölögtetnek, majd fogják az odatámasztott botot, a "botosmester" megcsóválja a víz fölött, és akkor a sárkányhalak behúzzák a farkukat és eltűnnek. Ha a hamu a tömjéntartóból ok nélkül felszáll és a levegőben szétszóródik, bizonyosra vehető, hogy nagy veszély fenyeget.

Megtörtént századokkal ezelőtt, hogy Taivan felé indult a sereg, a hadvezér zászlaját fehér ló vérével szentelték meg. Akkor egyszerre megjelent a zászló csúcsán az Ég Királynője. Egy szempillantás alatt el is tűnt onnét, de a hadjárat sikerrel járt.

Máskor, Kienlung idejében, Dzsou Ling miniszter azt a megbízást kapta, hogy a Liu-Kiu szigeteken egy új királyt iktasson be. Koreától délre haladt a flotta a tengeren, amikor hirtelen nagy vihar támadt, és a fekete örvény felé sodródott a hajó. A víz olyan volt, mint a tinta, nap és hold elvesztették fényüket, és azt rebesgették már, hogy belekerültek a fekete örvénybe, amelyből élve még nem került ki ember.

A hajósok és az utasok jajveszékelve várták már a halált. Ekkor hirtelen megszámlálhatatlanul sok kicsiny lángocska jelent meg a víz színén, mint megannyi piros mécses. Örömmel töltötte el a hajósok szívét ez a látvány:

- Életben maradunk - fohászkodtak -, a Szent Anya jött meg.

És valóban megjelent egy szépséges szűz, arany fülbevalókkal, kezével végigsimított a levegőn, és elcsendesedett a szél, el a hullámok is. S mintha csak valami hatalmas kéz húzná a hajót: csobogva szelte a habokat és hirtelen kívül került a fekete örvényen.

Dzsou Ling hazaért és beszámolt az eseményekről és kérte, hogy állítsanak templomot az Ég Királynőjének, és vegyék fel őt az istenek névsorába. És a császár teljesítette a kérését. Azóta áll minden kikötőben Tien Hounak, az Ég Királynőjének a temploma. A negyedik hónap nyolcadik napján ünneplik születésnapját, színijátékkal és áldozatokkal.

R. Wilhelm: Chinesische Volksmärchen. Jena 1917. 48-51. l.

Szadko

Orosz monda

A híres Novgorodban élt Szadko, a guszlár. Maga szegény ember volt, de a dúsgazdag bojár kereskedők fényes lakomáira járt, és felvidította őket guszlájával kísért szép énekével: De megtörtént egyszer, hogy nem hívták Szadkót a lakomára, nem hívták el másnap és nem hívták harmadnap sem.

Unalmában Szadko kiment az Ilmen tóhoz, leült a parton a forró kőre és játszani kezdett jávorfából készült guszláján. Kora reggeltől késő estig játszott, s mire beesteledett, összegyülekeztek a tó hullámai, és a víz a homokkal keveredett össze.

Félelem fogta el Szadkót, elhagyta a tó partját és visszatért Novgorodba. Hanem amint elmúlt az éjszaka, Szadkót most sem hívták lakomához, nem hívták másnap sem és nem hívták harmadnap sem. Megint elunta magát Szadko, és kiment újra az Ilmen tó partjára, leült a forró kőre, s játszott megint a jávorfából készült guszlán, reggeltől estig. Amint beesteledett, megint összegyülekeztek a hullámok, és a víz összekeveredett a homokkal, megint félelem fogta el Szadkót és hazatért Novgorodba.

De most sem hívták lakomájukhoz a bojárok, s nem hívták se másnap, se harmadnap. Unalmában kiment megint az Ilmen tóhoz, s játszott a guszláján, reggeltől estig. Estére megint összegyülekeztek a hullámok, és megint összekeveredett a víz a homokkal. De most erőt vett félelmén Szadko és ülve maradt a tó partján és tovább játszott a guszlán. Feljött akkor a vizek királya a tó mélyéről és ilyen szavakkal szólt hozzá:

- Köszönöm neked, Szadko, hogy gyönyörködtettél minket, akik a tó mélyén lakunk. Mert lakoma volt nálam éppen, s te minden vendégemet felvidítottad énekeddel. Nem is tudom, mivel háláljam ezt meg neked. Tudod mit: menj haza Novgorodba, s holnap majd elhívnak lakomájukhoz a bojár kereskedők. S ha már ettek-ittak, dicsekedni fognak szokásuk szerint, az egyik megszámlálhatatlan aranykincsével, a másik jó lovával, a harmadik ifjúi erejével, a legokosabb el fog dicsekedni tisztes öreg apjával és anyjával, a legostobább pedig szép feleségével. Te, Szadko, ne mondj többet, csak ennyit: "Én azt tudom, hogy az Ilmen tóban aranyuszonyos hal van." A dúsgazdag kereskedők majd vitába szállnak veled, te ajánlj fogadást: heves fejedet a piacsoron álló, drága áruval telt boltjaikért. Aztán selyemből szőjetek hálót, merítsétek háromszor az Ilmen tóba, és én mind a háromszor aranyuszonyos halat adok a hálóba. Így drága áruval megrakott boltokat nyersz el a piacsoron, s novgorodi kereskedő leszel magad is, mégpedig a javából.

Hazament Szadko Novgorodba, hát másnap csakugyan lakomára hívták egy gazdag kereskedő házához. Sokan voltak együtt a fényes lakomán. Novgorod gazdag kalmárai, s amikor elteltek étellel-itallal, dicsekedni kezdtek szokásuk szerint. Az egyik felhozta megszámlálhatatlan drágakincsét, a másik jó lovát, a harmadik ifjúi erejét, a legokosabb tisztes öreg apját, ősz anyját emlegette, a legostobább pedig szép fiatal feleségével dicsekedett. Ott ült közöttük Szadko, s csak ő nem dicsekedett semmivel.

Így szóltak hozzá a gazdag novgorodi kalmárok:

- Miért ülsz szótlanul közöttünk, Szadko, miért nem dicsekszel semmivel?

Felelt erre Szadko:

- Ugyan mivel is dicsekedhetnék? Nincsenek énnekem megszámlálhatatlan aranykincseim, és nincs szép fiatal feleségem sem. Egy van, amivel eldicsekedhetem: az Ilmen tóban aranyuszonyos hal van.

Vitába szálltak vele a gazdag novgorodi kalmárok, mert nem hitték, hogy aranyuszonyos hal van az Ilmen tóban. Ekkor fogadást ajánlott Szadko:

- Saját heves fejemet ajánlom fel, ha ti nyertek, mert egyebem nincsen, amibe fogadhatnék.

Állták a fogadást a kereskedők:

- Mi pedig a piacsoron hat gazdag boltunkat ajánljuk fel, ha te nyersz.

Ezután selyemhálót fontak és kimentek az Ilmen tóhoz. Kivetették a hálót, és íme: aranyuszonyos halat fogtak benne. Kivetették másodszor is: másodszor is aranyuszonyos hal akadt a hálóba. Kivetették harmadszor is: harmadszor is aranyuszonyos halat fogtak.

Mit volt mit tenni egyebet, a novgorodi kereskedők átadtak hat boltot a piacsoron, tele drága áruval, Szadkónak és beírták őt is a novgorodi kereskedők névsorába.

Ettől kezdve Szadko maga is gazdag kereskedő volt és egyre gazdagabb, mert ügyesen kereskedett a városban és messze városokba is elment és nagy nyereséggel tért mindig vissza. Meg is házasodott ezután és fehér kövekből épített házat magának, s termeiben mindent úgy rendezett be, mint az égbolton van. Mert ahogyan a nap vöröslik az égbolton, úgy vöröslött a nap az ő termeiben is, s mint ahogyan a hold fénylik az égbolton, úgy fénylett a hold az ő termeiben is, és ahogyan a csillagok ragyognak az égbolton, úgy ragyogtak a csillagok az ő termeiben is. Így díszítette fel Szadko fehér kövekből épített palotáját.

Akkor aztán maga Szadko is fényes lakomát adott. Nagy vendégsereget hívott meg, Novgorod gazdag kereskedőit és előkelő papjait, köztük volt Luka Zinovjev is, meg Foma Nazarjev. S amint étellel-itallal beteltek Szadko házánál, elkezdtek dicsekedni szokásuk szerint. Volt, aki aranykincseivel dicsekedett, s volt, aki jó lovával, az egyik hősi erejével, a másik dicső származásával, s a legokosabb tisztes öreg apjával és ősz anyjával, a legostobább pedig szép fiatal feleségével dicsekedett. Szadko is megszólalt:

- Hej, ti novgorodi urak, novgorodi kereskedők és novgorodi papok! Most nálam jöttetek össze fényes lakomára, s az én házamnál kerekedett jó kedvetek az italtól. S miután eleget ettetek-ittatok, dicsekedtek szokásotok szerint, az egyik azzal, ami valóban megtörtént, a másik azzal, ami soha nem történt meg. Hát én mivel dicsekedjem? Van már nekem is mindenem bőven, aranykincseimből ki nem fogyok, derék társaim nem hagynak cserben, de én azt mondom nektek: nem nyugszom addig, amíg minden árut fel nem vásárolok Novgorodban, a hitványat is, az értékeset is úgy, hogy nem lesz többé eladó áru a városban.

Fölpattantak erre a novgorodi papok, fölpattant Foma Nazarjev, és fölpattant Luka Zinovjev is, és így szóltak:

- Mibe fogadsz velünk, hogy nem tudod felvásárolni Novgorod minden áruját?

Felelt nekik Szadko:

- Jelöljetek meg akkora összeget, amilyent csak akartok!

Végül harmincezer aranyban egyeztek meg, és azzal fel is oszlott a vendégség, ki-ki hazament a fényes lakomáról.

Korán felkelt másnap Szadko és felkeltette a társait is, adott mindegyikhez pénzt elegendőt és szétküldte őket a város utcáin, maga pedig a piacsorra indult, hogy felvásároljon minden árut Novgorodban. Így tett másnap is, meg harmadnap is. S már alig volt áru eladó Novgorodban, amikor moszkvai áru érkezett a városba, s megtelt vele az egész piacsor. Elgondolkozott ezen Szadko:

- Ha még meg is venném Novgorod minden áruja tetejébe a friss moszkvai szállítmányt is, hamarosan megérkezne az új áru a tengeren túlról, s az egy Szadko mégsem tudná felvásárolni az egész világ minden áruját. De jobb is így nekem, novgorodi kalmárnak, hogy Novgorod még nálam is gazdagabb és nem tudok minden árut összevásárolni a városban. Inkább megadom a harmincezer aranyat azoknak, akikkel fogadtam!

Úgy is tett, amint mondta: megadta a harmincezer aranypénzt.

Azután harminc hajót épített, harminc fekete hajót és megrakta novgorodi áruval. És végighajózott a Volhov folyón, amely az Ilmen tavat köti össze a Ladoga tóval, a Ladoga tavon keresztül pedig kijutott a Néva folyóra, végighajózott a Néva folyón is, és úgy jutott ki a kék tengerre. A kék tengeren hajózva érkezett el az Aranyhordához, ott nagy haszonnal adta el a novgorodi árut, és negyven hordót töltött meg fényes arannyal, sok hordót töltött meg színezüsttel és igazgyönggyel.

Amint aztán ismét a nyílt tengeren hajóztak, hát egyszerre megálltak a fekete gályák, a hullám csapkodta őket, vihar tépte a vitorlákat, s a hajókat tördelte. Egy helyben vesztegeltek; a hajók meg sem mozdultak. Szólt Szadko a társainak:

- Halljátok, derék társaim, hányszor jártuk meg a tengert és elmulasztottuk megfizetni az adót a tenger királyának. Most a nyílt tengeren ő követeli az adót, ami kijár neki. - És megparancsolta a hajó hős legénységének, hogy dobjanak egy hordó aranyat a kék tengerbe.

Úgy is tettek a legények, az arannyal telt hordót a tengerbe vetették, de a vihar nem csillapodott. Csapkodta a hullám a hajókat, tépdeste a vitorlát és tördelte a fekete hajókat a kék tengeren, s a hajók mozdulatlanul álltak. Szólt újra Szadko a társainak:

- Halljátok, derék társaim, úgy látszik, kevés ez adóba a tenger királyának. Vessetek a kék tengerbe egy hordó ezüstöt is.

Úgy is tettek a legények, bedobták a színezüsttel telt hordót a kék tengerbe. De a vihar nem csillapodott, s a hajók mozdulatlanul álltak továbbra is. Harmadszor is szólt Szadko a társainak:

- Úgy látszik, ez is kevés még, dobjatok egy hordó igazgyöngyöt is a tengerbe! Bevetették az igazgyönggyel telt hordót is a tengerbe a legények, de még mindig mozdulatlanul álltak a fekete hajók a tengeren, s a vihar csapkodta oldalukat, tépdeste a vitorlájukat.

- Jaj, kedves társaim - mondta most hős legényeinek Szadko -, úgy látszik, a tenger királya egy eleven személyt követel magának közülünk. Vessünk sorsot, ki-ki fogjon egy fűzfapálcikát magának, arra írjátok a neveteket, s engedjétek le a kék tengerre a pálcikákat; én aranyból készítek sorspálcikát magamnak. Akinek a pálcikája a víz fenekére süllyed, annak kell közülünk leszállnia a tengerbe.

Így is tettek, s valamennyi hajós sorspálcikája a víz színén úszott, de Szadkóé nagy csobbanással alámerült.

Mondta ekkor Szadko:

- Hiba csúszott a sorsvetésbe. Ti írjátok a nevetek aranypálcikákra és én tölgyfából készítek magamnak sorspálcikát.

Így is tettek, s az aranypálcikák a hajósok nevével fenn úsztak a víz színén, és most is Szadko sorspálcikája merült alá nagy csobbanással.

Mondta megint Szadko:

- Nem volt helyes most sem a sorsvetés. Készítsetek mind tölgyfából sorspálcikát magatoknak, én pedig hársfából csinálok magamnak.

Így is tettek, de a hajósok sorspálcikái most is a víz színén úsztak, Szadkóé pedig nagy csobbanással merült alá a víz fenekére.

Szadko most ilyen szavakkal fordult társaihoz:

- Látni való, nincs itt mit tenni, a tenger királya magát Szadkót követeli magának. Hozzatok hát nekem, kedves hős társaim, tintát, hattyútollat és címeres levelet.

Amikor mindezt odahozták, Szadko, a dúsgazdag novgorodi kalmár, leült a szíjból font székre, a tölgyfa asztalka mellé. Aztán elkezdte írni a végrendeletét: összeírta egész vagyonát, mit hagy a

templomokra, mit a kolduló barátokra, mit fiatal feleségére, s a többit derék társai nevére írta. Amikor végzett evvel, elfakadt sírva, és így szólt hős társaihoz:

- Ó, kedves társaim, fektessetek egy tölgyfa deszkát a tenger színére, arra vessem magam először, hogy ne merüljek hirtelen a halálos habokba.

Még egyszer kezébe vette jávorfából készült guszláját, keservesen sírt és énekszóval búcsúzott el a hajók hős legénységétől, az egész világtól és szülővárosától, Novgorodtól. Akkor aztán leereszkedett a tölgyfa deszkára, s az vitte egy darabig a víz színén.

Fürgén megindultak erre a fekete hajók, suhantak, akár a varjak. Szadko pedig ottmaradt a kék tengeren.

Elaludt Szadko a nagy rémülettől a tölgyfa deszkán, s mikor felébredt, már ott is volt az óceán fenekén. Csodálkozva látta, hogy a vízen át is besüt a nap, s egyszerre csak fehér kőből épült ház mellett találta magát. Bement, hát ott ült a palotában a tenger királya, és ilyen szavakkal üdvözölte Szadkót:

- Légy nálunk üdvözölve, Szadko! Sokszor jártál a tengeren, de a tenger királyának járó adót bezzeg nem fizetted meg. Most te magad jöttél hozzám, szép ajándékocska. Mondják, mesterien játszol a jávorfából készült guszlán: hát játsszál valamit nekem rajta!

Látta Szadko, hogy nincs mit tennie egyebet: elkezdett játszani a jávorfából készült guszlán, s amint megszólaltatta hangszerét, menten táncolni kezdett a tenger királya. És mozgásba jött ettől a tánctól a kék tenger, és összegyülekeztek a hullámok a tenger színén és csapkodni kezdték a fekete hajókat, össze is törtek sokat, és sok nép vesztette életét a kék tengerben. Sok jámbor ember volt akkor is a tengeren, s ezek szükségükben Szent Miklóshoz fohászkodtak, hogy mentse ki őket kegyesen a veszedelemből.

Viszketést érzett egyszerre Szadko a jobb vállán, hátrafordult, hát egy ősz öregember állt mögötte, és hozzája beszélt ilyen szavakkal:

- Eleget játszottál már a jávorfából készült guszlán, Szadko!

- Nem a magam jószántából játszom most - felelte Szadko az ősz öregembernek. A tenger királya kényszerít rá, hogy játsszam.

Szólt hozzá újra az ősz öregember:

- Hallod-e, Szadko, te gazdag novgorodi kalmár! Szakítsd le a húrokat a guszláról és tördeld ki belőle a szegecskéket, és mondd ezt a tenger királyának: "Nincsenek húrok a hangszeremen, nem tartanak a szegecskék, nincs amin játszhatnék tovább." Ezt fogja mondani neked a tenger királya: "Nem akarsz-e megházasodni a kék tenger mélyén?" Te felelj így: "Ahogyan te akarod, hiszen te tudod legjobban, mit kell tenni." Akkor ő ezt fogja mondani: "Készülj fel holnapra, és magad válassz magadnak menyasszonyt." Akkor elvonulnak előtted a tenger szűzei, hadd vonuljon el az első háromszáz szűz, hadd vonuljon el a második háromszáz szűz is, s amikor a harmadik háromszáz szűz vonul el előtted, jól figyelj, mert a sor végén fog menni az, akit Csernavának neveznek. Te ezt a Csernavát válaszd feleségül, és akkor szerencsével fogsz járni. De ha az első éjszaka magadra maradsz a szűzzel, bánj vele tisztelettel, ne illesd őt csókkal, s akkor haza fogsz jutni Novgorodba. De ha csókkal illeted a tenger szűzét, magad is örökké a kék tenger mélyén fogsz maradni. Ha pedig hazatérsz a szent Oroszországba, és városodban fogsz lakni újra, építs akkor székesegyházat Szent Miklós tiszteletére, mert én nem vagyok más, mint maga Szent Miklós.

Szólt és azzal eltűnt az ősz öregember. Szadko pedig leszaggatta a húrokat, kitördelte a guszla szegecskéit, és így nem játszhatott többé a hangszeren.

- Mi az, miért nem játszol tovább? - kérdezte a tenger királya és abbahagyta a táncot.

Felelt neki Szadko:

- A húrokat leszaggattam, a szegecskéket kitördeltem, hiába is próbálnék már játszani a guszlámon.

De a tenger királya továbbra is magánál akarta marasztalni:

- Nem volna-e kedved itt a kék tengerben az egyik szép szüzet feleségül venni?

- Itt a kék tengerben a te akaratodat kell teljesítenem - felelte Szadko, de a tenger királya megengedett annyit, hogy kedve szerint válasszon magának feleséget a tenger szűzei közül.

Másnap reggel aztán elvonultak Szadko előtt a tenger szépséges szűzei, hogy feleséget válasszon magának közülük, ott állt a tenger királya is. Elvonult az első háromszáz szűz, de Szadko szó nélkül hagyta, hogy elvonuljanak. Elvonult a második háromszáz szűz is, de Szadko szó nélkül hagyta, hogy ők is elvonuljanak. S amikor a harmadik sor is elvonult, s ott ment a háromszáz között utolsónak az a szépséges szűz, akinek Csernava volt a neve, ezt menten megszerette Szadko és feleségül is kérte.

Mondta akkor a tenger királya:

- Lám csak, Szadko, találsz te magadhoz illő feleséget a kék tenger mélyén.

Fényes lakodalmat csaptak, s amikor véget ért a lakoma, Szadko, a dúsgazdag novgorodi kalmár a kék tenger mélyén vonult hálószobájába a tenger szépséges szűzével. Ott aztán mély álomba merült, anélkül, hogy csókkal illette volna az új asszonyt.

Amikor fölébredt, szülővárosában, Novgorodban találta magát, a meredek hegyoldalon, ahol a Csernava vize ered. És látta, hogy a Volhov folyón éppen akkor futottak be az ő fekete hajói. A hajók legénysége úgy tudta, hogy Szadko a kék tenger mélyén fekszik, Szadko felesége meg úgy tudta, hogy Szadko maga is a hajók bátor legénységével együtt tér haza.

Megérkezett mind a harminc hajó, s csodálkozott a bátor legénység, hogy a kék tengeren hagyták Szadkót, és mégis itt áll előttük, a meredek parton, a Volhov folyó mellett. Örömmel üdvözölték, és bementek Szadko palotájába, s Szadko, a dúsgazdag novgorodi kalmár meg fiatal felesége örömmel üdvözölték egymást.

Ezután kirakták a drága kincseket a hajókból, kirakták a megszámlálhatatlan aranyat, s Szadko templomot épített Szent Miklósnak, és egy másikat az Istenanyának, megbánta bűneit és jámborul élt tovább Novgorodban. És nem szállt többé a kék tengerre, hanem szülővárosában élte le további életét.

Bylina A. F. Hilferding gyűjtéséből. Онежские Былины. Москва–Ленинград. 1. 1949. 640–657. l.

A múzsák

A görögök a költészetet a Múzsák ajándékának, a mítoszt a Múzsák által kinyilatkoztatott igazságnak tekintették. Kezdjük hát a görög mitológia részletes ismertetését a Múzsákkal, mint ahogy a görög mitológia két nagy meghirdetője, Homéros és Hésiodos is a Múzsákkal kezdték éneküket.

A kilenc Múzsa nevét már Hésiodos is felsorolja, de csak későbbi hagyomány osztotta ki közöttük így a szerepet: Kleió (latinosan: Clio) a történetírás, Melpomené a tragédia, Thaleia (Thalia) a vígjáték, Euterpé a zene, Terpsikhoré a tánc, Erató a szerelmi költészet, Kalliopé az eposz, Urania a tudomány, főleg a csillagászat, Polyhymnia a himnuszköltészet istennője. Hésiodos a Helikónon találkozott velük, de - Homérosszal egyetértésben - olymposiaknak is nevezi őket. A Parnassos hegyén is jelen vannak, ahol a kastaliai forrás vize részesítette a költészet és a jóstehetség adományában azt, aki ivott belőle. Észak-Görögországban a Pindos hegyén és a Tempé-völgyben tanyáznak, meg a Tempé-völgy közelében, Pieriában, amiért Pieriseknek (Pieridáknak) is hívják őket. Általában a hegyekben, a kristálytiszta források és szépvizű folyók vidékén, a természet ihlető közelségében laknak, s templomaik is rendesen a városon kívül állnak. Szent fájuk a babér. Szent állataik a méh és a kabóca vagy éneklő sáska (görögül tettix, latinul cicada). Maguk is rajzó méhek alakjában vezetik az ión gyarmatosokat új hazájukba, és méhek hozzák el a Múzsák ajándékát, a mézédes hangot, a kiválasztott gyermeknek a Pindaros-legendában. A cicada pedig ember volt, aki a Múzsák iránti szerelemből változott a szépszavú, kedves kis állattá, hogy mindig "liliomtiszta hangon" énekelhessen. Amikor a Múzsák táncolnak a Helikónon, az egész lelkes természet eltelik énekszóval. Zeng a cicada és dalával a mesére emlékeztet, mintha csak mondaná: "Én is ember voltam, s amíg ember voltam, mindig énekeltem; most, hogy átváltoztam, régi vágyamat az énekszóra megőriztem." A pacsirták, a fecskék és a hattyúk csapatostul együtt táncolnak az istennőkkel. A természet vad erőin is uralkodnak a Múzsák; ha harsonáik megszólalnak, a Nílus kiáradt habjai visszatérnek medrükbe, folyó lesz újra, ami tenger volt, és a Múzsákkal telnek el áradásig a hullámok. Ők fékezik meg az emberek vadabb indulatait is. Krotón polgárai Pythagoras tanácsára azért építettek templomot a Múzsáknak, mert ők, az összhang, a harmónia, a ritmus istennői biztosítják jelenlétükkel az egyetértést a város polgárai között. A Múzsák mindig táncolnak, mindig énekelnek és lantjukat pengetik, de mikor meglátják, hogy Apollón már élére áll a karnak, akkor még jobban elnyújtva az éneket, mint előbb, valami csodálatosan összhangzó melódiára zendítenek. Mert Apollón a Musagetés, a Múzsák karvezetője. S ez a jelző megilleti Héraklést is, a kemény testi erő isten-emberét, mert az ő ereje szerzett békét a földnek emberi és állati szörnyetegek uralmától; és mindazt, ami az összhangot zavarja a világban, a görög ember "múzsátlannak", amusonnak nevezte.

A Múzsák ajándékának a fölényét a nyers erővel szemben Antiopé ikerfiainak, Amphiónnak és Zéthosnak a mítosza érzékelteti. A városfalakat építő ikertestvérek mítosza többnyire egyben a végzetes testvérviszály mítosza is (így Romulus és Remus, vagy Attila és Buda mondája). A vetélkedés motívuma Thébai falainak az építésénél is fölmerült, de anélkül, hogy a testvérekben féltékenységet keltene egymás iránt. Amphión és Zéthosz pásztorok között nevelkednek, akárcsak Romulus és Remus, s tudnak ők is kegyetlenek lenni, akkor, amikor együtt lépnek fel az anyjukat üldöző Dirkével szemben: a gonosz királynét megvadult bikához kötözve üldözik halálra, illetőleg addig, amíg az kínjában forrássá változik. De mikor Thébaiban uralomra jutnak és elhatározzák, hogy a védtelen várost fallal veszik körül, vetélkedésük is az összhangot juttatja diadalra. Zéthos rendkívüli ereje hatalmas köveket gördít az építkezéshez, de Amphión lantjának a hangjaira még nagyobb kövek mozdulnak önként és sorakoznak mindjárt az építkezés harmóniáját érvényesítő rendben egymás mellé. Nemhiába volt már a városalapító Kadmos felesége is Arés és Aphrodité gyönyörű leánya, Harmonia. A végzetes testvérviszályt csak egy késői nemzedékre idézi fel Kadmos unokájának, Labdakosnak az unokája, Oidipus, a héthúrú lant hangjaira maguktól felépült városfalak közé. De még az egymás fegyverétől elhulló két

testvér, Eteoklés és Polyneikés tragédiájának a tájképi háttere is az ősi harmónia emlékét idézi: Thébai hét kapuját hol a világrend legmagasabb fokú összhangját kifejező bolygók hetes számával, hol Amphión lantjának hét húrjával hozza összefüggésbe a hagyomány.

A Múzsa megszólítása (latinul: invocatio) a poétika szabályai által megkövetelt kezdete maradt az eposznak szinte napjainkig. Homérosnál ez még bizonyos mértékig vallásos igény volt; szerinte a költő szavaiban a Múzsa nyilatkozik meg, az istennő énekli Akhilleus haragját, a Múzsa énekel a sokat tapasztalt Odysseus bolyongásairól. A költőt a Múzsával, vagy a Múzsákkal szemben (mert néha csak egy, másszor három vagy hét, de legtöbbször kilenc Múzsáról beszélnek forrásaink) alázatos magatartás kötelezi. A Múzsák istennők, Zeus leányai, az Olympos boldog lakói közé tartoznak. Mindenütt jelen vannak és mindent tudnak, míg a halandó emberek csak távoli hírt hallanak, és semmiről sem volna világos tudásuk a Múzsák nélkül. Homéros említi Thamyrist, a thrák énekest, aki a Múzsákkal merészelt vetélkedni, s ezek büntetésből elvették isteni hangját, némává tették. Maga Homéros úgy érzi, hogy hiába volna tíz nyelve és tíz szája, akkor sem tudná elsorolni a Trója alatt táborozó görög hajókat, ha az olymposi Múzsák, az aegistartó Zeus leányai nem idéznék fel az emléküket. Homályos emlékek ködös és gomolygó hátteréből csak a teremtő ihlet pillanatában emelkedik ki élesen elhatároló vonalakkal, félremagyarázhatatlan világossággal az alkotás, Mnémosyné az "Emlékezet", Hésiodos szerint anyja a Múzsáknak. A görögök a Múzsák jelenlétének tulajdonították a költői ihlet szubjektív érzésével velejáró biztonságot: a megtalált - és nem kitalált - kép, az egyedül lehetséges és semmi mással nem pótolható szó kielégültségét. Ez a meggyőződés ad az ihletett költő szavának feltétlen hitelt. Ezért szent ember a költő, akire bűn kezet emelni, s a költő tevékenységének ilyen felfogása mellett egyre megy, hogy autodidaktának, vagy az isteni kijelentés puszta eszközének tekinti-e magát. Autodidaktos vagyok: "önmagam tanítványa", azaz nem ember tanított, hanem isten ültette lelkembe a hősi éneket - mondja Phémios, az ithakai énekes, és ezek a szavak parancsolják Odysseusra a kíméletet vele szemben.

Nyáját legeltette Hésiodos, mint egyszerű boiótiai pásztor, a Helikón hegye alatt, mikor találkozott a Múzsákkal. Első szavuk a vád szava volt, megbélyegzése a "csupa-has embereknek", a pásztorok mindennapi kenyérgondokban elmerült életének, étel-ital egyszerű és durva örömeinek. Ez Hésiodos ráeszmélése az őt körülvevő világ törvényszerűségeire; úgy érzi, hogy a múzsai felavatás nyitotta meg a szemét a természet és a társadalom mélyebb összefüggéseire. Most egyszerre észreveszi a Múzsák táncát az ibolyaszínű forrás körül. Gyengéd lábbal ropják a táncot Zeus leányai a forrásnál és Zeus oltáránál. Az egyik forrásról volt valami hagyomány a pásztorok között: Bellerophontés csodalovának, a Pégasosnak patája fakasztotta a meszes sziklába, s ezért Hippokrénének, Lóforrásnak nevezték. Itt fürdenek a Múzsák, vagy a Perméssos folyó habjaiban. Innen kelnek útra, sűrű ködbe burkolózva, éjnek idején is fölkeresik a költőt, mert aki megleste egyszer a táncukat hazájukban, a Helikón hegyén, az ibolyaszínű forrás körül, az meghallja mindenütt szépséges hangjukat, amint az isteneket éneklik. Mert a Múzsák elsősorban az istenekről és az istenektől származó hősökről énekelnek.

Az ihlet kényszerítő erejét az antik költő úgy értelmezi, hogy a megnyilatkozó istenségnek nem lehet ellenállni. Hésiodos, attól a perctől kezdve, hogy a Múzsák éneket leheltek beléje, énekel az örökkévaló, boldog istenek származásáról, a Múzsákon kezdve és velük végezve az éneket, s alig ér rá közben kérdezni önmagától, hogy mi köze mindehhez. A Múzsák szolgája lett, mindennél fontosabb számára az ének, bár az ihlet szent óráinak elmúltával vissza-visszatérő régi "csupa-has ember" a saját mindennapi érdekeivel nem tudja megmagyarázni e minden egyebet háttérbe szorító feltétlen szolgálatot. Kiválasztottságának jelvénye gyanánt - mint a jogar a királyok és az isten szalagjával koszorúzott pálca a pap kezében - egy lombos babérág szolgál. A Múzsák maguk szólítják fel, hogy szakítson a viruló babérfáról egy lombos ágat, s amit mindennap láthatott a hegyoldalon: maga a babérág "csodálatos" lesz a kezében. A bibliai kinyilatkoztatás jelképe a megváltoztathatatlan érvényű, kőbe vésett tanítás, melyhez hozzátenni és amelyből elvenni nem szabad. A múzsai kinyilatkoztatás, a mítosz, minden költővel újjászületik, új vonásokkal gazdagodva, új meg új oldalról mutatkozik meg mindig.

"Tudunk mi sok hazugságot mondani, ami a valóra hasonlít, de tudunk mi, ha akarunk, az igazra is rázendíteni" - mondják magukról Hésiodos Múzsái. Homéros a Múzsák szavának megbízhatóságát hangsúlyozta. Odysseus próbára is teszi Démodokost, mint valami jóst, akinek szavában kételkedik, s csak miután saját trójai élményeit az igazsághoz híven hallja az ajkáról, ismeri el isteni énekesnek. Hésiodos a költő tevékenységének másik oldalát is kidomborítja. A Múzsák Mnémosyné, az "Emlékezet" leányai, de lényükhöz a képzelet játékossága is eltagadhatatlanul hozzátartozik. Homérostól az utolsó antik költőkig, mondjuk a latin Claudianusig, a legtöbben, több mint ezer esztendeig, jórészt ugyanazoknak a mítoszoknak új meg új feldolgozásán próbálták ki erejüket. De ha így van, talán mégsem több a mitológia, mint a feldolgozásra érdemes költői tárgyak összessége? Mert igaz, hogy mindig ugyanazok a tárgyak szerepelnek, de mennyi különbség a feldolgozásban! Kétségtelen. Hozzátehetjük még azt is, hogy ezek a különbségek nem pusztán jelentéktelen részletekben, nemcsak a színezésben mutatkoznak. Sőt: az ellentmondó változatok nem is oszthatók szét mindig különböző korok vagy különböző vidékek, esetleg különböző vallási közösségek között, hanem sokszor egymás mellett is elismerik érvényességüket, olyannyira, hogy az egymásnak ellentmondó változatok egyetlen költő műveiben is békésen megférnek egymással.

Így pl. Aiskhylosnál Themis egyszer leánya Gaiának, máskor azonos vele, mert az azonosság és a leszármazási kapcsolat egyaránt alkalmas annak a felfogásnak a kifejezésére, hogy a társadalmi létben érvényesülő rend, melyet Themis, a Jog istennője képvisel, végső fokon a természet törvényszerűségeiben bírja alapját. E törvényszerűségek viszont a legkézzelfoghatóbban, az embertől gyakorlati hozzáigazodást a leghatározottabban megkövetelő módon a Gaia istenasszonyban megszemélyesített föld tavasztól tavaszig szabályosan bekövetkező változásaiban mutatkoznak meg. Továbbá, ha Themis leánya Gaiának, vagy éppen azonos vele, ez mindjárt arra is utal, hogy a jogelvek kialakulása általában szorosan összefügg a földtulajdon kialakulásával. Ezek szerint a Themis-Gaia azonosítás "mitológiai szinonimájának" tekinthető már Hésiodosnál, az igazság fogalmát a parasztság oldalán az osztályharc fegyvere gyanánt kidolgozó boiótiai költőnél az a megszemélyesítés, amelynek értelmében Themis leányai a Hórák. Ők az évszakok istennői - a görögök kezdetben csak három évszakot különböztettek meg, s ennek megfelelően a Hórák hárman vannak, de egyéni neveik Diké, az "Igazság", Eunomia, a "Törvényesség", Eiréné, a "Béke" - arra vallanak, hogy ők nemcsak az évszakok változásában megnyilvánuló természeti törvényt, hanem a társadalomnak az ember által megvalósítandó törvényes rendjét is képviselik, illetőleg jelenlétükkel biztosítják. Hésiodos egyébként arra is mutat igen tanulságos példát, hogy a költő két, epikai részletvonásai tekintetében egymást kizárni látszó mítoszt - egyfelől az elveszett aranykorral kezdődő világkorszakok mítoszát, másfelől Prométheus és Pandóra egymást kiegészítő mítoszait - mint egyenrangúakat valósággal közönségének szabad választására bocsátja, amikor arra a minden nép mitológiai fantáziáját erősen foglalkoztató kérdésre keres feleletet, hogy miért kell az embernek gondokkal-bajokkal küzdeni, és főleg miért kell fáradságos munkával felhozni a földből a kenyeret.

A mítosz: költészet, s a szép komolyságnak és könnyed játékosságnak az az egyensúlya, amelyet a költészet istennőinek, a Múzsáknak az alakjában testesített meg a mitológiai képzelet, bizonyítja, hogy a görög ember a költészetben tarka változatossággal kibontakozó mitológiát nem játszi változékonysága ellenére, hanem avval együtt tartotta tiszteletben. Aminthogy a görög költő is minden komolykodás nélkül vette komolyan azt a néphagyományt, amely istenek és istennők tarka sorozatában személyesítette meg a természet és a társadalom tudományos egyértelműséggel még fel nem ismert erőit. Egyetlen mítosz sem kíván kizárólagos elismertetést magának, és éppen ezáltal biztosítja létjogosultságát és életképességét, távol áll tőle a vallás türelmetlensége és féltékenysége, de a tudomány egyértelműsége is. Egyetlen mítoszról sem állítható, hogy csak ez az igaz, a mitológia igazsága tehát közelebb áll a művészet igazságához, mint a tudományéhoz. "Az ébrenlevők mind ugyanazt a világot látják, az álmodóknak mindig megvan a maguk külön világa" - Hérakleitosnak ez a mondása a filozófia és a mítoszt szabadon továbbfejlesztő költészet különbségét is kifejezi. Ilyen értelemben - bár mindig hagyományos csírákat fejlesztenek tovább - a mitológia alapján álló görög költők mind a mitológia elsőrendű forrásai, s helytelen az a szűkkeblűség, amely csupán ezeknek a hagyományos csíráknak a

rekonstruálását tartja a mitológia tudománya feladatának. A görög költő a mitológiát alkotóan használja fel, elfogulatlanul áll vele szemben, és éppen az a mód, ahogyan átemeli a művészi szabadság világába, szentesíti visszavonhatatlanul a mítosz felszabadulását a vallás kötöttségei alól. Más szóval, a mitológia tudomány a sem csak ez alkotások mögé néz, hogy hátterükben a mítosz korábbi formáit és ez alapformák keletkezésének társadalmi feltételeit felismerje, hanem elsőrendűen érdekesek számára a mítoszoknak azok az új meg új változatai, amelyek segítségével a görög költők egymást követő nemzedékei a köröttük kibontakozó valóság új meg új oldalainak a visszatükrözésére még mindig a mitológiát tartják a legalkalmasabb kifejező eszköznek. Ha a görög mitológiának olyan mértékben tulajdonsága ez az alkotó - és nem pusztán ősi formák széteséséről tanúskodó - változatosság, mint egyetlen más mitológiának sem, akkor ehhez kell igazodnia a görög mitológia tudományának is. A változatokat tehát nem csupán annak az alapformának a szempontjából kell nézni, amelyből eredtek, hanem a felderíthető alapformák értékét is gyakran a változatok számán, szépségén és mélységén lehet a legbiztosabban mérni.

A görög mitológia különben a költészetet magát is a világnak azok közé az alapvető valóságai közé sorolja, amelyeknek lényeges összefüggéseit cselekményben tudja kibontani. S a mitológiai hagyományok elbeszélő jellegére, cselekményére erős hangsúly esik. A görög költészetben igen korán tudatossá vált, hogy ez az elbeszélő jelleg a valóság tényleges összefüggéseinek hasonlata gyanánt - a valóság megragadásának sajátos, mitológiai formájától elválaszthatatlan; a mítosz "igazság" és "hazugság" között lebegő, a valóságot a képzelet játékosságával ábrázoló természete éppen ebből következik. A mitológia kifejező értékének aligha lehet szembetűnőbb bizonyítékát említeni, mint azt, hogy Hésiodos ezekről a bonyolult összefüggésekről is mítosz alakjában tud számot adni, tehát az "igazság" és "hazugság" között lebegő, a való élményt a képzelet ragyogó szálaival átszövő cselekményben. Lássuk ezért még néhány tanulságát annak a helikóni jelenetnek, amelyre hivatkoztunk már az imént, s amelyet Hésiodos mint a költői felavatás elsőszemélyes mítoszát Theogonia c. költeménye - a görög mitológia első rendszeres összefoglalása - élére helyez.

Összehasonlító mitológiai szempontból ez az elbeszélés sem áll egészen elszigetelten: legközelebbi párhuzamát a bibliai Kivonulás Könyvében találjuk meg. Mózes ugyanígy a nyáj legeltetése közben jut el a Hóreb hegyéhez, ahol az istenség az égő csipkebokorban nyilatkoztatja ki magát előtte. Hésiodost és Mózest egyaránt a hely váratlanul megnyilatkozó szentsége figyelmezteti az istenség jelenlétére. De ennek a szentségnek a két elbeszélésben egészen különböző jellegűek a bizonyítékai: a Hóreb hegyén a csipkebokor, mely ég anélkül, hogy elhamvadna, tehát a természet rendjét felfüggesztő csoda, a Helikónon a természet rendjének a köznapi mértékét messze meghaladó felfokozottsága, a táj túláradó szépségének az igézete. Ebben is a görög mítosznak egy olyan sajátossága jut kifejezésre, amely elsőrendűen teszi alkalmassá arra, hogy a természetes valóságot kifejező költészet és művészet alapjául szolgáljon. És evvel függ össze az a hivatás is, amelyre Hésiodost jelölik ki a Múzsák: az ő feladata ettől fogva az, hogy az isteneket és istennőket énekelje, azaz a természet és a társadalom rendjét az istenek születéséről szóló elbeszélésekben ábrázolja, főleg olyan genealógiai - "leszármazási" - mítoszokban, amelyekben az istenek és istennők egy máshoz való képzeletbeli kapcsolata természet és társadalom valóságainak kölcsönös, a költő meggyőződése szerint tényleges összefüggéseit fejezi ki. S képzeletnek és valóságnak a mitológiára jellemző viszonyát ennek ,"igazság" és "hazugság" között lebegő játékossága mellett még egy másik oldalról is megvilágítják a Múzsáknak Hésiodos által elénk állított mitikus alakjai.

A Múzsák azok, akik a teljes igazság birtokában vannak, a költő annyit vallhat a magáénak ebből, amennyit a Múzsák - a költészet ihletői - ajándékoznak neki. Az abszolút igazság és a költők által kifejezett viszonylagos igazság különbsége azonban nemcsak tartalmi, hanem formai különbség is, éspedig éppen a mítosz elbeszélő formáját meghatározó különbség. Hésiodos szerint a halandó költő tevékenységének mintája a Múzsák halhatatlan éneke, amellyel ők Zeust gyönyörködtetik az Olymposon. És erről az énekről Hésiodos majdnem szóról szóra ugyanazt mondja, mint a saját költői tevékenységéről, de csak majdnem szóról szóra ugyanazt, s az első tekintetre talán jelentéktelennek látszó eltérés jelentős különbségtételt takar. Eszerint a Múzsák

arra szólítják fel a költőt, amikor az isteni éneket beléje lehelik, hogy hirdesse "azt, ami lesz és ami volt", ők maguk azonban az Olympos hófödte csúcsának fényes palotáikban liliomtiszta hangon arról énekelnek, "ami van, ami lesz és ami volt". Kétségtelen annyit is jelent ez a megkülönböztetés, hogy az ember halandó létében csak az örök levés, alakulás, változás, a "volt" és a "lesz" kategóriája vehető számba, a változásnak ki nem tett lényeget azt "ami van", a halhatatlan istenek a maguk számára tartották fenn. Majd csak mintegy két évszázaddal később Hérakleitos fogja a filozófia történetében azt a materialista dialektika felé vezető döntő lépést megtenni, amelynek értelmében nincs kétféle, isteni és emberi világ, halandó és halhatatlan lét, hanem csak egyetlen, folytonosan alakuló és változó valóság. Hésiodos álláspontja, amely az ember tapasztalása számára adott világban e folytonos változást állítja előtérbe, Hérakleitos előtt ugyanúgy haladó felismerés, mint ahogyan Hérakleitos után visszalépés Platón idealizmusa, amely az ideák változatlan isteni világának tulajdonítja a valódi létezést, s a halandók számára megismerhető, örök változásnak kitett világban csupán a valódi lét tökéletlen visszfényét látja. Igaz, a mítosz nyelve - mint annyi más vonatkozásban - itt is rendelkezésre áll még Platónnak. Ő beszél arról a barlangról, amelyben háttal a barlang nyílása felé leláncolva ülnek az emberek a földi létben, s az istenség hátunk mögött mutatja fel a valódi létezőket, mi ezeknek csak a barlang falára vetődő árnyképeit láthatjuk. Ám Hésiodosnál még nincs szó a valóság ilyen végletes kettészakításáról, inkább arról, hogy a költői képzelet a világot folytonos mozgásában ragadja meg, ennek megfelelően a mítosz szükségképpen cselekmény alakját ölti magára, s így az idő három kategóriája közül nélkülözi a jelenidőt, amely a filozófiai megismerésre még akkor is jellemző marad, ha az örök változásban jelöli meg a világ lényegét.

Hésiodos a mítosz elbeszélő jellegére utal; az elbeszélés szükségképpen a múlt és a jövő idő két pólusa között bont ki valamely cselekményt. A mítosz uralkodó ideje természetesen a múlt; a távoli ősidőkben egyszer megtörtént esemény összefüggéseiben működteti azokat a természeti tüneményeket is, amelyek valójában napról napra, évről évre ismétlődnek - mint pl. a nappal és az éjszaka váltakozása vagy az esztendő körforgása az évszakokon keresztül. Még azokat az eszményeket is, amelyeknek megvalósítását követeli vagy megvalósulását reméli, többnyire a múltban egyszer már példaszerűen megvalósultnak tünteti fel. Ha pl. az elnyomottak és kizsákmányoltak felszabadulásának, az igazság és a béke uralmának az eljövetelét hirdeti, akkor is a távoli jövőben megszerkesztett kép hitelét az ősidőkben elvesztett aranykor mítoszával növeli. A mitológia ilyen, a múltat és jövőt cselekménnyel áthidaló természetének a tudatosítása hozzájárulhatott ahhoz, hogy Hésiodos - ugyancsak mítoszok, és mindenekelőtt a múltban a jövőt tükröző aranykormítosz előrebocsátása után - a filozófiai megismerés jelen idejéhez közeledő, általános érvényű tanításokba is foglalja mindazt, amit a természet szabályos változásairól és a társadalom igazságos rendjéről tudott és gondolt. Egészen más természetű a mítosz jelen ideje a drámákban, amely századokkal később a szertartás keretében a mítosz eredetileg mágikus - az isteneket az emberek közé idéző - célzattal megismételt cselekményéből közvetlenül fejlesztette ki a mitológiai cselekményt megjelenítő játékot. Ehhez azonban szükséges volt már egyfelől az, hogy a szertartás rituálisan korlátozott kereteit a homérosi mitológiának az ünnepi játékokba való bevezetése kitágítsa, másfelől az, hogy a mitológiai cselekményben a múltban lezárt eseményről a hérakleitosi dialektika az emberek szeme előtt kibontakozó folyamatra terelje a figyelmet.

Az a körülmény, hogy Hésiodos a mitológiai hagyománnyal sáfárkodó költőt múlt és jövő tudójának és megéneklőjének tünteti fel, önmagában is érthetővé teszi, hogy az ókorban a költő és a jós szerepe és alakja között hasonlóságot fedeztek fel. Rokon vonásaikat mitológiai eszközökkel is érzékeltették. Sokszor hallunk pl. azokról a kapcsolatokról, amelyek mindkettőt Apollónhoz fűzik. Apollón mint a "Múzsák karvezetője" a költők isteni pártfogója, de elsőrendűen jósistenség is, aki Delphoiban papnője, a Pythia kétértelmű szavai által tárja föl a jövendőt. S ha fejlettebb fokon is még költő és jós rokon vonásairól beszélhetünk, kezdetleges fokon egyenesen azonosságukra kell gondolnunk. A költő sajátos szerepe ugyanúgy bontakozik ki idővel ebből a differenciálatlan ősállapotból, mint ahogyan a mitológia sajátos szerepe is a vallástól való elkülönülésében alakul ki. Azok a modern törekvések, amelyek költő és jós rokon vonásait túlhangsúlyozva a "költő-pap" (vates) fogalmában történetietlenül egybemossák a

kettőt, akarva-akaratlan a költészetet általánosságban, és az antik költőt különösen irracionalista befolyásnak engedve ítélik meg. A görög mitológia itt is bölcsebben szabja meg a határokat, mint a mitikus világlátást "elvesztett jogaiba" visszahelyezni akaró modern misztikusok. A költőkről és jósokról szóló görög mítoszok ugyanis a rokon vonások mellett tipikus különbségeket is kiemelnek.

Akad ugyan a görög hagyományok között olyan is, amelyik az őstörténeti emlékezés igen régi rétegében költőnek és jóspapnak azt a differenciálatlan ősállapotát mutatja még, amelyhez hasonlót az újabb kori néprajz különösen elmaradt műveltségű ázsiai népek sámánjaival kapcsolatban írt le. A "samanizmus" fejlődési fokát azonban a görög költészet őstörténetében már jóval Homéros előtt legyőzöttnek kell tekintenünk, ha csökevényeivel s egy-egy szívósan fennmaradó emlékével később is számolhatunk még. Hérodotos tudósít arról az Aristeasról, aki állítólag Phoibos Apollón által elragadva jutott el mesés vidékekre, a messze észak jámbor lakosaihoz, a hyperboreiosokhoz, az egyszemű arimasposokhoz és az aranykincseket őrző mesés griffjéhez, s mialatt a lelke holló alakjában követte az istent, a teste teszthalott gyanánt odahaza maradt Prokonnésosban. Úgy látszik, Hérodotos idejében még ismeretes volt egy olyan, Arimaspeia címen emlegetett hosszabb költemény, amelyet Aristeasnak tulajdonított a hagyomány, s amelyben ez állítólag a sámánok bódító szerekkel mesterségesen felidézett önkívületi állapotához hasonló "mágikus utazása" során szerzett "tapasztalatait": látomásait foglalta volna össze. De ha azt is tudni vélték, hogy Aristeas Homéros tanítója volt, akkor nyilvánvalóan a legrégibb görög költőhöz való időrendi viszonyítással éppen azt kívánták hangsúlyozni, hogy a látnoknak ez az emberi mértéktartást meghazudtoló alakja a hagyományban nem több, mint az ősidőkből visszamaradt nyugtalanító emlék.

Homéros már élesen megkülönbözteti a költőt és a jóst, az eposz szereplői között egyfelől az olyasféle jósok, mint Merops és Polyidos, másfelől a Múzsák kiválasztottjai, Démodokos és Phémios alakjában. A jóslás, a jövő titkaiba bepillantó világosan-látás mindig tragikus elszigetelődésre vezet; a költészet, a valóság teljességének nem mindennapi világossággal való megragadása autarkeiára, magárahagyottan is teljes életre tesz képessé. A jós lényéhez mindig valami sötétség tapad, hiszen állandóan tilalmas dolgok határán jár, titkokat kezel, melyeknek elmondása végzetes zárak feltörését jelenti. De a végzet megmásíthatatlan, s a jóstehetség adományára büntetés gyanánt nehezedik, hogy a jós látja a jövendőt, minden lépés szörnyű következményeit, de senki sem hallgat óvó szavára. Kassandra, a trójai királyleány lehet a példa: Apollón isten megszerette és jóstehetséggel ajándékozta meg, de mert a királyleány nem viszonozta szerelmét, adományát azzal a kegyetlen sorssal egészíti ki, hogy senki se higgyen a szavának. Kassandra látja, mint készíti elő minden Trója pusztulását, de nem tud semmit elhárítani, mert nem hisznek neki. Kassandra sorsa nem különleges és egyéni, nem az ellenálló leány büntetése csupán, hanem tipikus: ez Laokoón sorsa is, s Homérosnál többször a fiát elvesztett atya tragikumához tartozik jóstehetsége. Merops például tudta, hogy két fia, Adréstos és Amphios el fog pusztulni Trója alatt, Polyidos (a "Sokattudó") szintén előre látta fia, Eukhénór halálát, de egyik sem tudta harcbavágyó fiát visszatartani. Ritka a jósok között az olyan derűs és diadalmas hős, mint Melampus, akinek az alakja inkább emlékeztet a hálás állatok segítségével rendkívüli feladatokat megoldó mesehősökre - pl. a magyar Szegényember és a kígyókirályfi meséjére -, mint a mitológia többi jövendőmondójára. Csakhogy az ő alakjában, bár történelmileg ez is a korai görög samanizmusban gyökerezik, inkább a természethez közelmaradt ember bölcsességét magasztalja fel a hagyomány, mintsem a jóstehetség természetfeletti adományát.

Viszont "az boldog, akit a Múzsák szeretnek" - énekli Hésiodos, s utóbb Kallimakhos és Horatius egy hésiodosi fordulatot variálva alkotja meg a ragyogó képet a költőről, akire a Múzsa már gyermekkorában kitüntető pillantását vetette. Egy sor mítosz szól a Múzsák fiairól, akikben a költő isteni példaképeit látták a görögök, s akikhez gyakran egy-egy költői műfaj, illetőleg egy-egy népköltészeti alapforma kezdeteit fűzi a hagyomány. Ilyen mindenekelőtt Linos, Urania múzsa fia, akit az énekszó feltalálójának és első tanítójának tekintettek az emberek között, s akit Apollón ölt meg, mert féltékeny volt művészetére; Hymenaios, Terpsikhoré múzsa fia, aki saját

menyegzőjén tűnt el hirtelen az emberek szeme elől, és Ialemos, Apollón és Kalliopé múzsa fia, aki ugyancsak fiatalon halt meg. Az első és az utolsó nevéhez fűzi a hagyomány a linos és az ialemos néven ismert gyászdalokat, a középső emlékére éneklik a hagyomány szerint a menyegzői éneket, hymenaiost, amellyel eredetileg az eltűnő szép ifjút siratták és keresték. Ám az a szomorúság, amely a Múzsák fiatalon meghalt gyermekeinek az emlékezete körül lebeg, semmiképpen nem hasonlítható ahhoz az árnyékhoz, amely a mitológia jósait kíséri. Alakjuk egyfelől - Adónishoz, Daphnishoz, Hyakinthoshoz és Hippolytoshoz hasonlóan - félreismerhetetlen rokonságban áll a keleti mitológiák meghaló és feltámadó isteneivel. (Dumuzi-Tamuz, Attis, Osiris stb.) Másfelől a szépség és a fiatalság válhatatlan kapcsolata jut bennük kifejezésre, a költői szépségnek az a megindító gyöngédsége, amellyel az elillanó ifjúság tündöklő visszfényét őrzi örök formái között. Erre utal Pindaros egy töredéke: a három halhatatlan múzsa siratja halandó fiait, az egyik Linost, az énekest, fájdalmas jajszóval, a másik Hymenaiost, akit alighogy nászágyához ért, elragadott a sors istennője, a Moira, a harmadik Ialemost, akinek erejét fiatalon sorvasztotta el a betegség... Musaios nem fia, hanem csak tanítványa volt a Múzsának, de költői szárnyalásával - egy athéni hagyomány szerint az északi szél, Boreas tanította magasba repülni - kiérdemelte, hogy halála után az alvilágban az emberiség jótevőit kitüntető fehér szalag övezze homlokát.

Nemcsak a költészet mitológiai példaképeiről kell beszélnünk e helyen, hanem azokról a legendákról is, amelyek valóban élt költőknek mint a Múzsák kiválasztottjainak történeti alakjához fűződnek. Hogy Orpheus történeti személy volt-e, vagy csupán a költészet jelentőségének görög értékelését kifejező mítoszok hőse, akinek utóbb egy misztikus szekta - az orphikusok - tanításait is tulajdonították, még ma sem véglegesen eldöntött kérdés. De bizonyos, hogy Homéros és Hésiodos alakja köré is valóságos mondakör szövődött, s kardalainak néhány fennmaradt töredéke az irodalomtörténet nagyjai közé sorolja Ibykost is, akiről azt regélték, hogy a költő szent személyét sem tisztelő durva gyilkosait halálának egyetlen tanúi, a darvak adták az igazságszolgáltatás kezére. A görögöknek alig van nagy költőjük, akinek az életrajza ne öltött volna a hagyományban többé-kevésbé legendás színezetet; a római költők közül elsősorban Vergilius az, akinek alakja körül hamarosan megindult, sőt a középkor folyamán még tovább fejlődött a legenda-képződés.

Ennyiben vázoltuk a mitológia tudományának az alapját, s ehhez fűztük a görög népnek a mitológiáról szóló felfogását úgy, amint az a Múzsákról és kiválasztottjaikról szóló mítoszokban kifejezésre jutott. Célunk az volt, hogy ezzel megkönnyítsük olvasóinknak az alábbiakban következő mítoszok történeti szempontú értékelését. Ezek után magyarázó fejtegetéseinket már általában rövidebbre foghatjuk. A görög - majd a közvetlenül hozzá csatlakozó római - mitológiát a továbbiakban lehetőségig a klasszikus szövegek alapján, itt-ott mutatkozó hézagaikat összehasonlító adatok segítségével óvatosan kiegészítve úgy mutatjuk be, ahogyan azok legjobb tudásunk szerint az ókorban költészet és művészet alapjaiul szolgáltak. S a klasszikus mitológia kutatójának nem szégyen bevallania azt sem, hogy nemcsak ismereteket közölni, hanem gyönyörködtetni is akar. Gyönyörködtetni már akkor is, amikor a klasszikus mítoszok élére néhány, a költőkről, a Múzsák gyermekeiről és kiválasztottjairól szóló hagyományt állít. Ezeknek a hagyományoknak a hátterében. is felismerhető még itt-ott az ősidők emléke, ének és zene mágikus erejének, a természet erőit befolyásolni képes hatalmának a képzete. De sokkal több az, amit a mítosz ősalakjaira visszamutató motívumokkal kifejeznek: a nép tiszteletét költői iránt, akik a mitológiát híven őrizték és alkotóan sáfárkodtak vele, szívet-lelket gyönyörködtető műveikben az emberi öntudatot emelték egyre magasabb fokra, s gazdagon továbbfejlesztve adták vissza a népnek, amit a néptől kaptak.

Orpheus és Eurydiké

Orpheus Kalliopé múzsának és Oiagros folyamistennek, mások szerint magának Apollónnak volt a fia. Csodálatosan szép éneke még az alvilág urait is meglágyította.

Felesége, Eurydiké, a folyó partján játszadozott társnőivel, a dryasokkal, a fák istennőivel, mikor meglepte őket Aristaios, Apollón fia, a pásztoristen és a méhek kedvelője. Futott előle Eurydiké és futtában nem látta a mérges kígyót a magas fű között, ez megmarta és a kígyómarás a halálát okozta. Betöltötte hangos sirató énekkel a dryasok kara a hegyeket, velük sírtak a Rhodopé hegység sziklavárai, a Pangaion csúcsa, Rhésos harcias földje, a geták népe és a Hebros folyó és egész Thrakia.

Maga Orpheus lantja zengő hangjában keresett vigasztalást és egyedül bolyongva a parton, csak Eurydikét énekelte; róla énekelt, amikor a nap felkelt, és róla énekelt, amikor a nap lenyugodott. Elment a Tainaron hegyfokához is, az alvilág torkának tátongó mélységéhez, s a fekete félelemtől sötétlő ligetbe hatolt. Ott az alvilág félelmetes királya elé járult, hogy kérlelje emberi könyörgésekre meglágyulni nem tudó szívét.

Énekére megindultak az Erebos mélyére rejtett lakukból a könnyű árnyékok, a napvilágtól megfosztott emberek képmásai, s jöttek sűrű rajban, mint ahogy a lombos ágakon a madarak ezrei bújnak meg, mikor az este vagy a téli vihar a hegyekből összetereli őket. Jöttek anyák és férjek, nagyszívű hősök, akik már eleget küzdöttek az életben, gyermekek és hajadon leányok és ifjak, akiket még szüleik előtt helyeztek máglyára, mindazok, akiket a fekete iszap, a Kókytos folyó és az undok mocsár lomha vize köt meg és a Styx kilencszer körülfolyó árja tart fogva.

Elcsodálkozott az éneken Hadés palotája, sőt maga a Tartaros legbelsőbb zuga is, és az eumenisek, kiknek a hajába sötétkék kígyók fonódtak. Nyitva felejtette három száját a Kerberos, és Ixión kereke megállt.

Persephoné, az alvilág királynéja is megilletődött és visszaengedte Eurydikét, csak azt kötötte ki, hogy férje mögött menjen fel a napvilágra s míg fel nem érnek, ne nézzen hátra Orpheus. Hanem Orpheus eszét elvette a vágy hitvese után - megbocsátható vétek, ha egyáltalán ismernék a megbocsátást az alvilági istenek -, s már majdnem felértek a napvilágra, mikor megállt hirtelen és visszanézett. Ezzel meghiúsult minden, amit elért, az alvilág engesztelhetetlen urával kötött szerződést ő maga szegte meg, recsegő hang hallatszott háromszor az Aornos mocsár felől, és szomorúan mondta Eurydiké:

- Engem, szegény hitvesedet, és téged, Orpheus, a te meggondolatlanságod veszített el. Íme visszahív már a kegyetlen végzet s két szememre újra álom borul. Isten veled, a nagy éjszaka vesz körül és sodor magával, csak erőtlen kezemet nyújthatom feléd még egyszer, de nem lehetek többé a tiéd. - És eltűnt Orpheus szeme elől, mint a füst, mely szerteoszlik a levegőben. Az hiába kapkodott az árnyék után, és hiába akart oly sokat mondani neki, többé nem látták egymást. Kharón, az alvilág révésze, nem engedte meg még egyszer, hogy átkeljen az alvilágot elzáró mocsáron Orpheus.

Mit tehetett, hová vonszolhatta magát, kitől kétszer ragadta el hitvesét a halál? Mivel engesztelhetné meg a holtak lelkeit, az alvilági istenségeket? Eurydikét már, mint hűvös árnyékot, a Styx vizén vitte a csónak.

Mondják, hogy hét álló hónapon át siránkozott egy szikla alatt, a Strymón folyó elhagyott partján, és szomorú sorsát újra meg újra elénekelte, és énekére meglágyultak a tigrisek, megindultak a kemény tölgyfák. Mint mikor a nyárfa árnyékában a gyászoló fülemüle elveszett fiókáin kesereg, melyeket a keményszívű szántó-vető kiszedett a fészekből, mikor még tolluk sem volt, és az anyamadár egész éjszaka siratja őket, az ágon ülve, nem fogy ki az énekből, és bús panaszával betölti az egész vidéket.

Orpheusnak sem kellett többé a szerelem, s nem lelt vigasztalást új menyegzőben. Magányosan nézte a sivár jeget a hyperboreiosok földjén, a Tanais folyó havas vidékét és az örök dérrel belepett mezőket.

Vergilius: Georgica IV. 453-527. sorok.

Arión

Abban az időben, amikor Periandros uralkodott Korinthosban, nem volt párja Ariónnak az énekesek között. Ő költött először dithyrambust és ő tanított rá másokat is Korinthosban. Miután már sok időt töltött el Periandros udvarában, Itáliába és Szicíliába vágyódott. Itt nagy vagyont szerezve, később vissza akart térni megint Korinthosba, s mert Korinthos népében bízott meg a leginkább, korinthosi hajósoktól bérelt hajót az útra. De ezek, mikor már a nyílt tengeren voltak, Arión élete ellen törtek, eltervezték, hogy kivetik Ariónt a hajóból és így minden kincse az övék lesz.

Könyörgésre fogta Arión a dolgot, mikor észrevette a hajósok gonosz szándékát, kincseit nekik ígérte, csak puszta életét kíméljék meg. Hanem azok nem hallgattak rá, csak azt a választást engedték neki, hogy vagy önkezével vessen véget életének, s akkor majd a partra érve eltemetik a földbe, vagy pedig ugorjon a tengerbe, de gyorsan: Nem maradt más hátra, szorult helyzetében még csak azt az egy kegyet kérte, hogy ha már meg kell halnia, legalább még egyszer, utoljára, teljes díszbe öltözötten, az evezőpadok tetejére állva énekelhessen, s ha elmondta az utolsó éneket, majd önkezével végez magával.

Ezt szívesen megengedték a hajósok, még örültek is, hogy az emberek között a legnagyobb énekest fogják hallani, és a hajó közepére húzódtak. Arión pedig felöltötte díszruháját, kezébe vette lantját és az evezőpad tetejére állva, elmondta ünnepi énekét, amellyel Apollónt szokta magasztalni, s mikor bevégezte az éneket, a tengerbe vetette magát, úgy, amint volt, teljes dalnoki díszében, kezében a lanttal. Énekére egy delfin úszott oda, az a hátára vette és elvitte Tainaron hegyfokáig. Ott partra szállt Arión és elment Korinthosba, sértetlenül, a dalnoki díszben, s mikor megérkezett, elmondott mindent a királynak.

Periandros nem akarta hinni a csodálatos történetet és ezért először őrizetbe vette, s nem engedte el maga mellől, de közben ő maga szorgosan tudakozódott a hajósok után. S amikor ők is megérkeztek Korinthosba, magához hívatta s kifaggatta őket, hogy mit tudnak Ariónról. Azok persze mondták, hogy Itáliában él és jól megy sora, egészségben hagyták Tarentumban. De ekkor megjelent előttük Arión, abban az öltözetben, amint a tengerbe vetette magát. Megrémültek a hajósok, látták, hogy már rájuk bizonyult a bűnük és nem tagadtak tovább. Ezt beszélte a nép Korinthosban és Lesbosban, és Hérodotos idejében még mutogattak is Tainaron hegyfokánál egy közepes nagyságú delfint ércből, melynek a hátán ember ült, azt mondták róla, hogy ezt Arión állította megmenekülése emlékére.

Hérodotos: II. 23-24.

Pindaros

Élt Thébaiban egy házaspár, Daiphantos és Kleodiké. Két gyermekük volt, Eritimos és Pindaros.

Eritimos Artemis istennő szolgálatának szentelte életét, egész nap az erdőt járta vad után, Pindaros pedig Apollón kedveltje volt.

Még gyermek volt Pindaros, amikor egyszer Thespiaiba ment szülővárosából. Meleg nyári idő volt, a nap tüzesen sütötte a mezőket. Pindaros elfáradt és lepihent útközben egy lombos fa árnyékába.

Amint ott pihent, elnyomta az álom, és olyan édesen aludt a fa alatt, hogy a szája is tátva maradt a nagy gyönyörűségtől. Azt álmodta, hogy a szája telidestele lett döngicsélő méhekkel, mint valami nyüzsgő méhkas. De akkor csodálkozott csak igazán, amikor felébredt. Mert amit álmodott, igaz is volt félig-meddig. Egy eltévedt méhecske addig röpködött ide-oda a virágok és az alvó gyermek között, amíg telehordta elnyílt ajkait mézzel.

Azóta ömlött Pindaros ajkairól méznél is édesebben az ének.

Daiphantos, aki maga is szépen tudott játszani a fuvolán, ebből a csodából megértette, hogy a fiából, mire megnő, nála is híresebb művész lesz. Egy darabig maga tanítgatta, de Pindaros olyan gyorsan tanult, hogy Daiphantos hamarosan kifogyott a tudományából. Elküldte hát fiát egész Görögország legnagyobb muzsikusaihoz, hadd tanuljon tőlük, szedje magába mindenünnen a szépszavú ének tudományát, mint a méh a virágokról a mézet.

És Pindaros minden tanítójától tanult valamit. Mire megnőtt, ő lett Görögország leghíresebb énekese. Dicsőséges hősök, híres, nagy királyok vetekedtek érte, hogy Pindaros énekelje meg a dicsőségüket. És ő mindenkiről énekelt, aki valami szép tettével kivált a többi ember közül.

A görög ifjak minden negyedik esztendőben összegyűltek Olympiában, hogy ott Zeus nagy ünnepén versenyjátékokat rendezzenek. Pindaros is ott volt mindig, és a bajnokok legszebb jutalma az volt, hogy Pindaros énekelte meg a diadalukat.

Történt egyszer, hogy Delphoiban Apollón ünnepére özönlöttek a zarándokok, drága ajándékokkal, hibátlan kosok százaival áldozni az istennek. Köztük volt Pindaros is, de üres kézzel. Gúnyosan kérdezték tőle a többiek:

- Hát te ugyan mit áldozol Apollón istennek?

- Egy hálaéneket - felelte Pindaros felemelt fejjel, mert tudta, hogy a szépszavú emberek zengő, bölcs szavakkal áldozhatnak az isteneknek. De csak nevették őt a zarándokok.

Hanem Apollón isten Pindaros áldozatát fogadta a legszívesebben, és elrendelte, hogy a papok nap mint nap, mielőtt bezárják a templomot, kiáltsák fennszóval az oltár mellől:

- Pindaros jöjjön, mert hivatalos az isten lakomájára!

És Pindaros együtt lakomázott Apollónnal és a delphoi-i papokkal az áldozati állatok húsából. Trónszéke is volt a templomban s abba senki más nem ülhetett, hogy mindig készen várja Pindarost, s ha Pindaros eljött, abban ülve zengte himnuszait Apollón isten dicséretére.

Pant is énekkel tisztelte meg, és ez az ének úgy megtetszett a kecskelábú, nevető pásztoristennek, aki maga is gyönyörűen tudta a pásztorsípot fújni, hogy megtanulta Pindaros énekét és azt énekelte, arra táncolt, amikor elvonult a hegyi nymphákkal a Mainalos hegy és a Kithairón között.

Az istenek szerették, az emberek tisztelték Pindarost, így ért szép öregséget. De még késő aggkorában is, két leánya karján, elment mindenhová, ahol hős férfiak diadalait magasztalhatta.

Nyolcvanesztendős volt már, amikor megjelent álmában Persephoné, az alvilág királynője, és így szólt hozzá:

- Minden istenek közt csak hozzám nem írtál himnuszt egész életedben. Nemsokára jóváteheted mulasztásodat, ha majd elérkezel az én birodalmamba.

Tíz nap múlva - éppen az argosi ünnepi játékokon vett részt - meg is halt Pindaros. Argosi máglyán hamvasztották el, de két szép leánya hamvvederbe gyűjtötte drága hamvait és hangos zokogás közben vitték haza Thébaiba.

Élt Thébaiban Pindarosnak egy öreg rokona, aki nagyon szerette Pindaros énekeit dúdolgatni. Sugárzó arccal fogadta az öregasszony a két gyászoló leányt és elmondta, hogy éjszaka milyen csodálatos álmot látott. Pindaros jelent meg előtte és elmondta új énekét, Persephoné himnuszát, melyben Hadés aranygyeplőjét is megénekelte. Reggelre kelve le is írta az anyóka Pindaros alvilági énekét s megmutatta a két leánynak, akik megvigasztalódva letörölték a könnyeiket.

Mert halhatatlan a szépszavú költő, amint halhatatlanul száll szájról szájra az ének.

Arra a házra, amelyben Pindaros lakott, ezt írták Thébai lakói:

- Pindaros, a költő házát fel ne gyújtsa senki se!

S a költő halála után is nagy tiszteletben tartották, mint szent zarándokhelyet. Még az ellenség is megkímélte, és száz évvel később, mikor a világhódító Nagy Sándor felégette Thébait, meghagyta a katonáinak, hogy Pindaros házára mint a szemük fényére vigyázzanak.

Vitarum Scriptores Graeci Minores (ed. A. Westermann). 90-102. l.

A világ keletkezése (kozmogonia) és az Istenek születése (theogonia)

A Khaos volt az első létező: a tátongó ürességből, vagy későbbi magyarázat szerint az elemek zavaros összevisszasága és Erós: a Szerelem az első működő erő a világban. Hogy Uranos, az "Ég" következett-e előbb, vagy Gaia (Gé), a "Föld", ebben már ellentmondanak egymásnak a különböző források, de abban általában már megint egyetértenek, hogy Gaia felesége volt Uranosnak. Uranos és Gaia gyermekei a hekatonkheirek, a "százkezű" óriások, Briareós, Kottos és Gyés. Az ő gyermekeik a kyklópsok is, a "kerekszemű" óriások, Brontés, Steropés és Argés, akiknek egyetlen, kerek szemük van a homlokuk közepén. Ők készítik majd a villámokat Zeusnak, föld alatti kovácsműhelyükben, Héphaistos vezetésével. Műhelyük némely hagyomány szerint az Aetna mélyén, de más helyi hagyományok szerint más tűzhányó kráterében van. Az Ég és Föld első gyermekei kemény és durva óriások, a még kialakulatlan világ, a gomolygó őskor formátlan szörnyalakjai. Nem közülük való az a Polyphémos, akivel Odysseusnak gyűlik meg a baja Homéros eposzában: ez is kyklóps, kegyetlen óriás, egyetlen kerek szemmel, de ő már Poseidónnak és Thoósa nymphának a gyermeke.

Maga Uranos is elborzadt szörnyű gyermekeitől - borzalmasságukat érzékelteti az emberitől eltérő alakjuk is -, megkötözte és a Tartarosba hajította őket. A Tartaros az alvilág legsötétebb mélysége, ugyanolyan távolságnyira a földtől, mint amilyen távol van a föld az égtől, s keletkezése némelyek szerint megelőzte Uranos születését, az Ég keletkezését.

Uranos és Gaia további fiai a titánok: Ókeanos, Koios, Hyperión, Krios, Iapetos és a legfiatalabb Kronos. Uranos és Gaia leányai a titanisok: Téthys, Rhea, Themis, Mnémosyné, Phoibé, Dióné és Theia.

Haragudott Gaia Uranosra, amiért első gyermekeit a Tartarosba hajította, és ezért rávette a titánokat, hogy álljanak bosszút rajta. Ezek elvállalták - csak Okeanos nem vett részt a vállalkozásban -, s a legfiatalabb a testvérek közül, Kronos, átvett egy sarlót anyjától és avval megcsonkította atyját. Ekkor, Uranos kiömlő véréből születnek az Erinnysek: Alléktó, Tisiphoné és Megaira, a bosszúállásnak, a mardosó lelkiismeretnek az istennői. Uranost megfosztották hatalmától a titánok, szörny alakú testvéreiket felhozták a Tartarosból és Kronosnak adták át az uralmat.

Kronos ismét bilincsbe verte és fogva tartotta a százkezű óriásokat és a kyklópsokat. Rheát vette feleségül Kronos, s mert Uranos és Gaia azt a jóslatot mondták, hogy saját gyermeke fogja megfosztani az uralomtól, gyermekeit, Hestiát, Démétért és Hérát, majd Hadést (más néven: Plutónt) és Poseidónt, amint megszülettek, lenyelte. Ezért Rhea, mikor legkisebb gyermekét, Zeust várta, elbújt Kronos elől Kréta szigetén, s mikor megszületett Zeus, egy követ pólyált be, és azt adta át Kronosnak. Kronos lenyelte a követ, s mikor Zeus megnőtt, beteljesedett a jóslat. Zeust Ókeanos leánya, Métis, az "Ész" segítette: mérget adott be Kronosnak, amitől az kihányta sorjában elnyelt gyermekeit. Legfelül a kő volt, így azt adta vissza először, majd Poseidónt, Plutónt, Hérát, Démétért és Hestiát, s így ezek születésük fordított sorrendjében látták meg másodszor a napvilágot. Ezért mondhatják a "harmadik istennemzedék"-ben Hestiát vagy Histiét - a házitűzhely istennőjét - a legidősebbnek és a legfiatalabbnak egyszerre.

Ezután Zeus hadat indított Kronos és a titánok ellen. Tíz évig tartott a háború, s ekkor Gaia azt jósolta, hogy az fog győzni, aki a Tartaros foglyait hívja segítségül. Zeus kiszabadította a Tartarosból a kyklópsokat és a százkezű óriásokat. A kyklópsok ekkor készítették Zeusnak a villámot, Hadésnak a láthatatlanná tévő sisakot és Poseidónnak a háromágú szigonyt. Irtózatos harcban, melyet eget-földet rázó mennydörgés, a tenger szörnyű morajlása kísért, Zeus legyőzte

Kronost és a többi titánt, s most őket parancsolta a Tartarosba, a százkezű óriásokat rendelve őrizetükre. Kronos három fia felosztotta egymás közt a világot. Zeusnak jutott az uralom az égben, Poseidónnak a tengeren és Plutónnak az alvilágban.

A titánok utódai: Ókeanos és Téthys leányai, a háromezer Ókeanis, közöttük Asia, Styx, Élektra, Dóris, Eurynomé, Amphitrité és Métis, Koios és Pboibé leányai Asteria és Létó. Hyperión és Theia gyermekei Eós, a "Hajnal", Hélios, a "Nap" és Seléné, a "Hold". Kriosnak és Eurybiának (Pontos leányának) a gyermekei Astraios, Pallas és Persés. Iapetos és Asia fiai Atlas, ki vállain tartja az eget, Prométheus, Epimétheus és Menoitios. Eós és Astraios gyermekei a Szelek és a Csillagok, Persés és Asteria leánya Hekaté, a hármas alakú alvilági istennő. Pallas és Styx gyermekei Niké, a "Győzelem", Kratos, az "Erő", Bié, az "Erőszak" és Zélos, a "Féltékenység".

Hyperión és Theia gyermekei között játszódik le napról napra az a felséges égi színjáték, melynek a Csillagok, valamint Pan isten és Kephalos földi vadász, a Hajnal halandó szerelmese, a mellékszereplői. Négy szárnyas ló vonja fel az égboltra a tenger habjaiból Hélios tüzes szekerét, s jöttére a csillagok egyenként vetik magukat a tengerbe. Csak Phósphoros (latinul: Lucifer), a "fénythozó" hajnali csillag várja be nyugodtan állva a napkeltét. Az égbolt másik oldalán gyors lovon suhan tova Seléné, a Hold istennője, mert ha bátyja megérkezik, neki távoznia kell; Pan, a mezők kecskeszarvú istene, riadtan tekint hirtelen eltűnő kedvese után. Hélios előtt jár Éós, a hajnal rózsaujjú istennője, ki ilyenkor találkozik földi szerelmesével, Kephalosszal, vagy más mítosz szerint Óriónnal; Kephalos és Órión, a Hajnal halandó szeretői, mint híres vadászok, már kora hajnalban felverték az erdő csendjét vadászkutyáikkal. - Egyszer Hélios fia, Phaëthón is megkísérelte, hogy a tüzes napszekérrel felhajtson az égboltra, de gyönge kezével nem bírta a szárnyas lovakat fékezni. Túlságosan közel ragadták a földhöz a tüzes szekeret, majd hogy lángra nem gyúlt tőle a föld, s ezért büntetésből Zeus villáma sújtotta halálra a vakmerő fiút. Nővérei megsiratták Phaëthónt és az ő könnyeikből keletkezett a borostyánkő, míg ők maguk égerfákká (vagy nyárfákká) változtak.

A titánok harcában, a titanomakhiában, az ifjabb titánok közül csak Menoitiost érte Zeus haragja, ezt Kronos testvéreivel együtt taszította a Tartarosra Zeus. Styx viszont négy gyermekével, a Győzelemmel, Erővel, Féltékenységgel és Erőszakkal, Zeust segítette, ezért kapta jutalmul azt a megbecsülést, hogy a legszentebb eskü az legyen, ha valaki az ő vizére, az alvilági szikláról lezuhogó folyóra esküszik.

Az emberi műveltség

Volt idő, amikor istenek már voltak, de halandó fajták még nem. Mikor pedig elérkezett a végzet által megszabott idő arra, hogy ezek is létrejöjjenek, kiformálták őket az istenek a föld belsejében, földből és tűzből, valamint más, a földdel és a tűzzel keveredő anyagokból. S mielőtt a napvilágra jöttek volna, rábízták őket a két titántestvérre, Prométheusra és Epimétheusra, hogy díszítsék fel és lássák el különféle képességekkel mindegyiket. De Epimétheus rávette Prométheust, hogy bízza csak rá az elosztást:

- Én majd osztályt teszek közöttük - úgymond -, elég lesz, ha te felügyelsz rá. - Prométheus engedett, és Epimétheus osztani kezdett.

Az egyik fajtának erőt adott gyorsaság nélkül, a gyöngéket pedig gyorsasággal látta el. Voltak, akiket fegyverrel szerelt fel, mások természetét fegyver nélkül hagyta és egyéb képességet talált a védelmükre. Amelyik fajtát kicsiny testbe öltöztette, annak megmentő szárnyakat adott, vagy búvóhelyet a föld odúiban. Amelyiket pedig nagyra hagyta nőni, annak már a nagyság is elég védelem volt. Így osztott ki minden egyebet is, a tulajdonságok kellő egyensúlyát biztosítva. Mert gondja volt rá, hogy egyik fajta se pusztuljon ki. Elsősorban egymás ellen igyekezett védelmet szerezni mindegyiknek. De gondolt a Zeustól jövő évszakok változásaira is. Ezért öltöztette fel az élőlényeket sűrű szőrzettel és vastag bőrrel, hogy ez védje meg őket a tél hidegével szemben és segítsen elviselni a nyári hőséget, sőt; ha pihenni térnek, heverő-bundájuk is legyen testükhöz nőve. Lábukat részint patákkal, részint karmokkal vagy kemény és vértelen bőrrel védte meg. Táplálásukról is különféleképpen gondoskodott: az egyik fajtának a földből sarjadó füvet, a másiknak a fák gyümölcsét vagy a gyökereket rendelte eledelül, s volt olyan is, melynek más állatok felfalását engedte meg. Az egyik fajtának kisebb szaporaságot adott, a másiknak, amely jobban volt kitéve veszedelemnek, nagy termékenységet, mert minden esetben az egész fajta fennmaradását tartotta szem előtt.

Csakhogy Epimétheus nem volt valami bölcs. Meggondolatlanul eltékozolt minden képességet és tulajdonságot, pedig még hátra volt, felszereletlenül és megajándékozatlanul, az emberi fajta. Most aztán nem tudta, mihez kezdjen. Éppen ekkor jött hozzá Prométheus, hogy megnézze, mire ment az osztással, s látta, hogy a többi élőlény mindenből részesült szükségéhez mérten, de az ember tetőtől talpig meztelen, nincs ami a testét meg a lábát védje, sem heverő-bundája, sem pedig fegyvere. Pedig már itt volt az a nap, melyre elrendelte a végzet, hogy az ember is előjöjjön a föld mélyéből a világosságra. Hát mikor nem talált Prométheus már semmit, amivel az ember fennmaradását biztosítsa, szorultságában ellopta Héphaistostól és Athénétől a kézművességet a tűzzel együtt - mert a tűz nélkül a mesterségeket sem megszerezni, sem gyakorolni nem lehet -, és így aztán megajándékozta velük az embert.

A megélhetéshez szükséges bölcsességet hát megkapta az ember, de az államvezetés művészetét még nem. Ez ugyanis Zeusnál volt, és Prométheusnak nem volt szabad többé Zeus palotájába bemenni. S Zeus őrsége félelmetes volt. Athénének és Héphaistosnak a lakosztályába viszont, mármint abba a közös terembe, ahol kettesben a mesterségüket gyakorolták, titkon beférkőzhetett. El is lopta a tüzes kovácsmesterséget Héphaistostól, Athénétől pedig Athéné mesterségét, és odaadta az embernek. Ez aztán nagyon megkönnyítette az emberi életet. Hanem Prométheust később utolérte a büntetés a lopásért.

Miután az ember így az istenek vagyonából is részt kapott, először is, minden halandó lény közül egyes-egyedül, a közös birtok révén hinni kezdte az isteneket, és oltárokat és szobrokat állított számukra. Aztán hamarosan a mesterség mellett beszélni is megtanult, s házat, ruhát, sarut, heverő-bundát készített és a földből táplálékhoz jutott.

Így éltek az emberek kezdetben, szétszóródottan, mert városok még nem épültek. A vadállatok pusztították őket, mert ezeknél minden tekintetben gyöngébbek voltak. A kézműves mesterség

is csak a megélhetésükben segítette őket, arra nem voltak felkészülve, hogy szembeszálljanak a vadállatokkal. Az államvezetés mesterségét még nem ismerték, márpedig a hadvezetés is ennek egy része. Egyenként semmire sem mentek, ezért iparkodtak egyesülni s városokat alapítottak, hogy megvédelmezhessék magukat. De amikor együtt voltak, akkor egymást bántották éppen azért, mert még nem volt közöttük az államvezetés mestersége. Újra szétszóródtak és pusztultak tovább. Már Zeus is megijedt, hogy egészen elpusztul a mi fajtánk. Elküldte hát Hermést, hogy vigye el az emberek közé Aidóst, a "Becsületérzést" és Dikét, az "Igazságot" s ezek biztosítsák közöttük a rendet és a baráti egyetértés kötelékét. Megkérdezte Hermés Zeust, hogy milyen módon ossza ki az igazságot és a becsületérzést az embereknek:

- Úgy osszam-e, mint ahogyan a mesterségek vannak elosztva? Mert ezek így vannak: ha akad egy közöttük, aki ért a gyógyításhoz, ez az egy elegendő sok ember számára, s így áll a dolog a többi mesterséggel is. Hát az igazságot és a becsületérzést is így helyezzem közéjük, vagy pedig minden egyes embernek juttassak belőlük?

- Minden egyesnek - mondta Zeus -, mert sohasem fognak városok létesülni, ha ebben a kettőben is csak kevesen részesülnek, mint a többi mesterségben. S törvényt is hirdess a nevemben, hogy aki nem képes a becsületérzésből és az igazságból kivenni a részét, az irtassék ki, mint a betegség, a városból.

Platón: Prótagoras 11-12. fejezet

Mómos

Az istenek teremtményeinek bírálója is akadt, Mómos, aki eredetileg maga is az Olymposon lakott a boldog istenek sorában.

Zeus teremtette a bikát, Prométheus az embert és Athéné a házat. Mómost kérték fel, hogy bírálja meg alkotásukat. De ez irigykedett a teremtmények miatt az istenekre, s mindjárt avval kezdte, hogy Zeus hibázott, mert a bika két szemét a szarvaira kellett volna tennie, hadd lássa, hová öklel. Aztán Prométheust gáncsolta, hogy az ember szívét nem helyezte kívülre, akkor nem maradnának titokban a gonosztevők, s meg lehetne látni, kinek mi a szándéka. Athénének pedig kerekekkel kellett volna a házat ellátnia, akkor könnyebb lenne a rossz szomszéd mellől elköltözni.

De ekkor már megelégelte Zeus az örökös gáncsoskodást s haragjában kidobta és örökre száműzte Mómost az Olymposról.

Fabulae Aesopicae, Halm kiadása 155. sz. (Hausrath kiadása 102. sz.)

Pandóra

Az istenek a föld alá rejtették az életet az ember számára. Mert bizony máskülönben könnyebb volna a dolgunk, egynapi munkával akár egész évre elláthatnánk magunkat és aztán munkátlanul henyélhetnénk, füstre akaszthatná a hajós a kormányrudat, s a földműves sem szorulna az ökrök meg az öszvérek nehéz munkájára. De Zeus megharagudott és haragjában elrejtette a kenyeret a föld alá, mert megcsalta őt a furfangos Prométheus. Ezért hozta Zeus a sok gondot és bajt az emberekre.

Kezdetben a tüzet rejtette el, ezt viszont Prométheus, Iapetos titán fia ellopta Zeustól az emberek számára, a narthéx nevű növény kivájt belsejébe dugva úgy, hogy nem látta meg a villámokban gyönyörködő isten. De mikor észrevette, haragosan megfenyegette:

- Iapetos fia, hiába vagy mindenkinél ravaszabb. Most örülsz, hogy elloptad a tüzet és engem kijátszottál, de még megkeserülöd te is, és az emberek is megfizetnek érte: majd adok nekik valamit, amit mindnyájan szeretni fognak és észre sem veszik, hogy a saját szerencsétlenségüket ölelik benne.

Így szólt és nevetett az istenek és az emberek atyja, és meghagyta Héphaistosnak, a nagy hírű kovácsistennek, hogy gyúrjon össze gyorsan földet vízzel és abból formáljon istennőkhöz hasonló szépséges alakot. Athéné pedig tanítsa asszonyi munkára, mesteri szövésre-fonásra, az aranyos Aphroditét a Kharisok kedvességéből öntsön a fejére, és halálos vágyat, a szerelem édes és sorvasztó gondjait, míg Hermés arcátlanságot és tolvajszokást adjon neki. Ezek szót fogadtak Zeusnak, hamarosan szemérmetes szűzhöz hasonló alakot gyúrt földből a sánta kovács, Athéné istennő felövezte és kicsinosította, a Kharisok és a felséges Peithó a rábeszélés istennője arany láncokat aggattak rá, a széphajú Hórák, az "Évszakok", tavaszi virágokat fűztek a teste köré. Keblébe Hermés hazugságot rejtett és csábító szavakat és tolvajszokásokat, amint Zeus parancsolta, s ugyancsak ő, az istenek követe tett hangot a szájába, és ő adott nevet is neki. Pandórának, "Csupa-ajándéknak" nevezte az asszonyt, mert az Olympos minden lakója ajándékozott neki valamit - azt is a szegény kenyérevő emberek vesztére. S Hermésre bízta Zeus, hogy vigye ajándékba, mint az első asszonyt, Epimétheushoz.

Epimétheus nem gondolt Prométheus figyelmeztetésével. Pedig az "előrelátó" titán megmondta, hogy ne fogadjon el ajándékot az olymposi Zeustól, hanem küldje vissza, nehogy a halandók szenvedjenek meg érte. Epimétheus befogadta Pandórát, s csak mikor már itt volt a baj, akkor kapott észbe.

Mert azelőtt az emberi törzsek gond és baj nélkül éltek a földön, a halált hozó betegségektől megkímélve. Hanem az asszony talált egy hombárt a háznál, s hiába tiltotta Epimétheus, kíváncsian leemelte a fedelét, s szétszórta, ami csak volt benne: a sok gondot és bajt.

Egyedül a Remény maradt a hombár szája mögött, ez nem tudott már kirepülni, mert addigra lecsukta Pandóra a hombár fedelét, Zeus terve szerint. Hanem az ezernyi csapás szabadon bolyong azóta az emberek között, tele van a föld bajjal és tele van a tenger. A betegségek a maguk lábán járnak éjjel-nappal és sok szenvedést hoznak a halandóknak, csöndben lopózva, mert a hangot kivette belőlük a bölcs Zeus, hogy senki se kerülhesse el, amit kimért rá.

Hésiodos: Munkák és napok 42-105. sorok.

A világ korszakai

Az emberek első nemzedéke az aranykorban élt, rajtuk még Kronos uralkodott, mert akkor még ő volt a király az égben. Az aranykorban még gondtalan szívvel éltek az emberek, akár az istenek, munkátlanul és baj nélkül. Nem volt még nyomorúságos öregség, nem hagyta el őket, amíg csak éltek, kezük, lábuk friss ereje, virágzó fiatalságnak örülhettek mindvégig, s úgy haltak meg, mint akit álom ér utol. Nekik még részük volt minden jóban. Termését meghozta a zsíros földi mező magától, bőségesen és irigység nélkül, s az emberek, ráérő idejükben, tehették, amire éppen kedvük volt. Gazdagok voltak és szerették őket a boldog istenek. Mikor pedig ezt a nemzedéket magába fogadta a föld, belőlük lettek a jó szellemek, a nagy Zeus akaratából, a földön járó szellemek, a halandó emberek oltalmazói. Ők őrzik az igazságot és figyelik a gonosz tetteket, ködbe burkolózva járják be a földet mindenfelé, a gazdagságot is ők osztják, mert nekik jutott ez a királyi ajándék is.

Ezután már sokkal silányabb második nemzedéket teremtettek az olymposi istenek. Ez az ezüstkor, és az ezüstkori emberek az aranykori nemzedékkel sem testükben, sem lelkükben nem mérhetők össze. Azért még mindig hosszú életűek voltak, s százéves koráig nevelkedett a gyermek hű anyja mellett. De mire felnőttek, nem éltek már sokáig, és sok volt a bajuk a saját balgatagságuk miatt, mert erőszakos kezüket nem bírták egymástól visszatartani. S a halhatatlanoknak sem akartak szolgálni, sem áldozni a boldog istenek oltárain, amint az az emberek közt törvény is, szokás is. Kronos fia, Zeus, rejtette őket a föld alá, haragjában, mert nem adták meg a köteles tiszteletet az Olympos boldog lakóinak. Miután pedig az ezüstkori embereket is magába fogadta a föld, ezeket a föld alatti boldogoknak nevezik a halandók. Csak második hely az övék, de azért őket is megbecsülés kíséri.

Zeus atya ekkor a beszélő emberek harmadik nemzedékét is megteremtette kőrisfából. Ez a rézkorszak, és ez már az ezüstkorral sem ért fel. Félelmetes és kegyetlen fajta, akik csak Arés gyászos mesterségével törődtek, és a gőgös erőszakkal, még a táplálékuk sem volt kenyérféle. Kegyetlen lelkük kemény volt, mint az acél, nem. lehetett a közelükbe férni, hatalmas erejük volt, és győzhetetlen kezek nőttek ki vállaikból. Fegyvereik rézből voltak, rézből készültek a házaik is és tűzszerszámmal dolgoztak, a fekete vas még nem is létezett akkor. A rézkor emberei egymás keze által pusztultak el, úgy mentek a fagyos Hadés dohos lakába, névtelenül és nyomtalanul. A fekete halál elvitte őket, akármilyen ijesztőek voltak is, és el kellett hagyniok a fényes napvilágot.

Miután pedig ezt a nemzedéket is magába fogadta a föld, ismét más, negyedik fajtát teremtett Zeus a sok népet tápláló föld színén, igazságosabbat és derekabbat az előzőnél. Ez a hérósok isteni fajtája, akiket félisteneknek is hívnak a földön. Őket súlyos háború, emberpusztító harc ölte ki, egy részüket Kadmos hazájában, a hétkapus Thébaiban, mikor Oidipus nyájaiért küzdöttek, más részüket Trója alatt, hová a tenger széles hátán jöttek hajóikkal a széphajú Helené miatt. Haláluk után az emberekétől eltérő életmódot és szokásokat rendelt nekik Zeus, a föld széleire telepítette őket, messze a halhatatlan istenektől, és Kronos lett a királyuk, miután Zeus feloldozta bilincseit. Ott laknak gondtalan lélekkel a Boldogok Szigetein, a mélyörvényű Ókeanos mellett, a boldog hérósok, akiknek egy évben háromszor hoz mézédes termést az életet ajándékozó mező.

Végül az ötödik korszak következett, a vaskor. A vaskor nyomorult embereinek sem nappal, sem éjszaka nem enged pihenést a fáradság és a szükség, súlyos gondokat mérnek rájuk az istenek. Azért a sok baj közé számukra is keveredik itt-ott valami jó is. S egyszer ezt a fajtát is el fogja pusztítani Zeus, az lesz majd a jel rá, hogy az emberek ősz hajjal fognak születni. Abban a végkorszakban még fokozódni fog minden nyomorúság és minden gonoszság. Atya és gyermeke nem tudnak megférni, sem vendég a gazdájával, sem barát a baráttal, a testvérek sem fogják szeretni egymást, mint azelőtt. Ha szüleik megöregszenek, nem tisztelik őket, sőt még szidalmazzák arcátlan szavakkal a gonoszok, az istenek bosszújától sem félve, s nem adják meg a hála adóját öreg szüleiknek, amiért felnevelték őket. Önkezükkel fognak bíráskodni, és egyik a

másik városát dúlja fel. Nem lesz becsülete annak, aki megőrzi esküjét, sem az igaznak, sem a jónak, inkább tisztelik a gonoszkezű és erőszakos embert. A jogot az öklükben hordozzák, és becsületérzés eltűnik, és kárt tesz a gonosz a derekabb emberben, mert ferde szavakkal szól hozzá és hamisan esküszik. S az irigység rossz tanácsot ad a szerencsétlen embereknek, s aztán kárörvendve kíséri őket gonosz szemével. Akkor már, szép testüket fehér lepelbe burkolva, a széles térségű földről az Olymposra mennek fel, a halhatatlan istenek közé, elhagyva az embereket, Aidós és Nemesis: a szemérmes becsületérzés és az igazságos megtorlás istennői. Csak a szörnyű szenvedések maradnak itt a halandó emberek számára és nincs semmi, ami a bajt elháríthatná. Annak jó, aki a vaskor előtt halt meg, vagy aki a messze jövendőben születik és megéri a visszatérő aranykort.

Hésiodos: Munkák és napok 109-201. sorok.

A vízözön

Van olyan mítosz is, amely szerint a Föld az olymposi istenek ellen lázadó gigászok kiömlő véréből sarjasztotta az első embereket.

Ez a fajta is istentelen és erőszakos volt, akárcsak maguk a gigászok, meglátszott rajtuk, hogy vérből sarjadtak. Látta bűneiket Zeus az Olymposról, szörnyű haragjában összehívta az istenek gyűlését és kihirdette köztük, hogy elpusztítja az embereket. Voltak, akik helyeselték Zeus szavait s még ösztökélték is haragját, mégis sajnálták az emberi nem teljes pusztulását, és aggódva kérdezték: mivé lesz a föld, ha magára marad, s ki fog az ő oltáraikra tömjént hozni? Vagy a pusztító vadaknak akarja átadni az egész földkerekséget? De az istenek királya leintette az aggodalmaskodó kérdéseket avval, hogy már az ő gondja a többi, és új sarjadékot ígért, csodálatos eredetből, mely már nem lesz hasonló az első emberek fajtájához.

S már-már el is szórta volna villámait a földre, de félt, hogy annyi tűztől még a szent aether is lángra kap, és a hatalmas világtengely elég. Eszébe jutott a végzet szava is, hogy eljő majd az idő, mikor a tenger, mikor a föld és az ég királyi palotája tüzet fog és lobogva ég, és a világ mesteri építménye leroskad. Félreteszi a kyklópsok kezétől készített fegyvereket és a büntetés ellenkező nemét választja, azt, hogy minden világtáj felől esőt bocsátva alá, a halandó fajtát a hullámokba fojtja. Az északi szelet elzárta Aiolosnak, a szelek királyának barlangjába s vele együtt a többi szelet is, ami csak szétszórja az összegyűjtött felhőket, és kibocsátja Notost, az esőt hozó déli szelet. Nedves szárnnyal repül ki a Notos, szuroksötétségbe takarva vésztjósló arcát, szakálla felhőktől nehéz, fehér hajáról ömlik a víz, homlokán ködök ülnek, tollai harmatosak, keble is, és amint széles kezével a lecsüngő felhőket facsarja, recsegés-ropogás támad, és a felhőkbe zárt eső zuhog alá az égből. Héra hírnöke, a tarka színekbe öltözött Iris , összeszedi a vizet mindenünnen, s viszi, hogy a felhőket táplálja vele. Leteríti a víz a vetést, amitől annyit remélt a földműves, odalett, és a hosszú esztendő minden fáradsága kárba megy.

Nem is elégedett meg az éggel, saját hatalmával Zeus. Segédcsapatokkal: habjaival áll melléje kék színű testvére. Összehívta Poseidón a folyamokat, s mikor ezek beléptek királyuk palotájába, így szólt hozzájuk:

- Nincs idő most hosszú biztató beszédre, öntsétek ki minden erőtöket, így kell lenni, nyissátok ki tárházaitokat, s a gátat letépve, engedjétek szabadjára folyástokat!

Így hangzott a parancs, a folyamok elhagyták ismét királyuk palotáját, forrásaik száját kitágították és fékevesztett futással hömpölyögtek a tengerekbe. Maga Poseidón háromágú szigonyával a földet bökte meg, az megrázkódott és rengésével szabaddá tette a vizek útját. Medrükből kilépve futottak a folyók a nyílt mezőkön, s a vetésekkel együtt kicsavart fákat, barmokat, embereket, leszakított tetőket, szentélyeket ragadtak tova oltáraikkal. Ha pedig megmaradt egy-egy ház, és ellen tudott állni ekkora pusztulásnak, anélkül, hogy összeomlott volna, a túlnőtt habok mégis betakarták, s még a tornyok is eltűntek az ár alatt. Már nem volt különbség tenger és föld között, minden egy víztükör volt, és partja nem volt ennek a tükörnek.

Az emberek menekültek, egyik magasabb dombot keresett, a másik csónakba ült és evezőt forgat ott, ahol a minap még szántott. Ez a vetés fölött, vagy elmerült háza oromzata fölött hajózik, amaz halat fogdos a szilfa tetején. Megesik, hogy zöldellő réten vetik ki a horgonyt, vagy a szőlőhegyet horzsolja maga alatt a görbe hajógerinc. És ahol az imént még kecses gödölyék szakították a füvet, most ormótlan fókák hevertetik testüket. Csodálkozva nézik a víz alatt a berkeket, a városokat, a házakat Néreus leányai, s az erdőket ellepik a delfinek, a magas ágakba ütköznek és meginognak alattuk a tölgyfák. Ott úszik a farkas a juhok között, viszi az áradat a sárga oroszlánokat, viszi a tigriseket, s nem használ villámereje a vadkannak, sem pedig gyors lába az elsodort szarvasnak. Sokáig keresve egy darab szárazat, ahol megpihenhet, ellankadt szárnyakkal hull a tengerbe a kósza madár.

Elborította már a halmokat is a tenger féktelen szabadsága, s új habok verdesték a hegycsúcsokat. Az emberek legnagyobb részét az ár ragadta magával, és akiket az ár megkímélt, azokat élelem fogytán a hosszú éhezés pusztította.

Ovidius: Metamorphoses I. 156-312. sorok.

Deukalión és Pyrrha

Boiótiát az Oita vidékétől Phókis választja el, termékeny föld, amíg föld volt, de abban az időben egy része csak a tengernek és a hirtelen támadt vizek széles felszíne. Ott egy meredek hegy emeli két csúcsát a csillagok közé. Parnassosnak hívják, s ormai a felhők fölé emelkednek.

Ezen a hegyen akadt fenn Deukalión, Prométheus fia, meg a felesége, Pyrrha, Epimétheus leánya. Másutt már mindent tenger borított. A Kórykion-barlang nympháihoz és a hegy isteneihez fordultak imájukkal, és a végzet szavát hirdető Tbemishez, akinek akkor ott jóshelye volt. Nem volt Deukaliónnál jobb és igazságszeretőbb férfi, sem az asszonyánál istenfélőbb asszony. Amint Zeus meglátta, hogy már lucskos mocsarak öntötték el a földkerekséget, és látta, hogy annyi férfi közül egyetlen férfi maradt életben és annyi asszony közül egyetlen asszony, és mindkettő bűntelen és mindkettő istenfélő: szétszórta a felhőket, s az északi széllel elhordatva az esőt, megmutatta az égnek a földet és a földnek a tiszta eget.

A tenger dühe is elült és félretéve hármashegyű fegyverét, megsimogatja a vizeket a tenger ura. Hívta a mélység fölött ácsorgó kék Tritónt, kinek vállait rajtanőtt bíborcsiga borítja, s meghagyta neki, hogy fújjon bele kagyló-trombitájába, jelt adva így szólítsa vissza a tenger habjait és a kiáradt folyókat. Vette Tritón öblös, felül szélesedő, hajlított trombitáját; ez, mihelyt magába veszi a levegőt, betölti hangjával a partokat, keleten és nyugaton egyszerre. Akkor is, amint az isten nedves szakállától harmatozó száját megérintette és a parancs szerint rázendített a takarodóra, minden hullám meghallotta a földön és a tengeren egyaránt. S amint meghallották a hullámok, egybe is gyűlt valamennyi. Az áradat leülepedett, a dombok lassanként előtünedeztek. Már a tengernek újra partja lett, s a folyókat visszafogadta a régi meder. Emelkedett a föld, s nőttek-nőttek újra a szárazföldi tájak, miközben egyre fogyott a víz. Végre, hosszú idő múltán, megmutatták újra lombjukvesztett ormaikat az erdők, de még ágaik közt tartották a visszamaradt iszapot.

Helyreállt a világ, de kietlen volt és üres, és az elpusztult mezők fölött mélységes csend uralkodott. Látta ezt Deukalión és könnyek között így szólította meg Pyrrhát: - Ó, testvérem, ó hitvesem, ó egyetlennek maradt asszony a földön, kit a közös nemzetség, a rokoni származás és végül a nász kötött hozzám, most e veszedelmek magukban is összekötnének. Mi ketten vagyunk most az egész föld népe, amerre csak ellát napnyugat és napkelet, a többi már mind a tenger martaléka. De még a mi életünk sincs biztonságban, még most is fellegek rémítik a lelkünket. Mit éreznél, te szegény, ha nélkülem kímélt volna meg téged a végzet? Magadra maradottan hogyan viselhetnéd el a félelmet, s kinek panaszkodnál és ki vigasztalna? Mert, hidd meg, ha te is a tengeré lennél, én követnélek téged, hitvesem, és én is a tengeré lennék. Ó vajha meg tudnám újítani az emberiséget, atyámnak, Prométheusnak a mesterségével, s mint ő, vajha lelket tudnék önteni én is a kiformált agyagba! Most a halandó fajta mi kettőnkben áll fenn, így akarták az istenek, az emberekből hírmondó példaként maradtunk.

Így beszélt Deukalión és mindketten sírtak. Aztán elhatározták, hogy könyörögnek az égi istenséghez és szent jóslat útján kérnek segítséget. Nem tanakodtak soká, együtt járultak a Képhisos folyó habjaihoz, melyek még nem voltak ugyan egészen kitisztulva, de legalább már az ismerős mederben haladtak. Innen merítettek vizet és avval hintették be ruháikat és fejüket, úgy vették útjukat a szentséges istennő temploma felé. Ennek az orma is rút moszattól sárgult, és tűz nélkül álltak az oltárok. Amint a templom lépcsőit elérték, lehajtott fővel borult le mindkettő és a hideg követ remegve illették csókjaikkal. És így imádkoztak:

- Ha igazságos imánkra meglágyul az isteni akarat, ha elfordul az istenek haragja, mondd, Themís, mi módon hozható még helyre a mi fajtánk pusztulása? Nyújts segítséget te, legszelídebb istennő, az elsüllyedt világnak!

Meghatották a jámbor szavak az istennőt és jóslatot adott:

- Távozzatok templomomból és fedjétek be fejeteket; oldjátok meg felövezett ruhátokat s nagy szülőanyátok csontjait dobáljátok a hátatok mögé.

Sokáig hallgattak, aztán Pyrrha szava törte meg a megdöbbent csendet, és megtagadta az engedelmességet. Remegő szájjal kérte az istennő bocsánatát, de félt megsérteni anyja árnyékát csontjai szétdobálásával. Majd el-elismétlik magukban a jóslat bujkáló értelmű, homályos szavait és végül Prométheus fia szelíd szavakkal simogatta meg Epiméthеus leányát:

- Vagy csalóka minden okosságunk - mondta -, vagy pedig kegyesek a jóslat igéi és nem tanácsolnak bűnt nekünk. Nagy szülőanyánk a Föld és a Föld testében a kövek a csontok, azt parancsolja a jóslat, hogy ezeket dobáljuk a hátunk mögé.

Megörült Pyrrha férje szavainak, de mindketten féltek, hogy csalóka a remény, annyira nem bíztak az égi intelemben. De mit árt, ha próbát tesznek? Lementek a hegyről és betakarták a fejüket, ruháikat megoldozták, s amint a parancs szólt, hátuk mögé dobálták a köveket. És a durva kövek engedtek lassanként merev keménységükből, egyre lágyultak, s amint meglágyultak, alakot kezdtek ölteni. Majd amint megnőttek és szelídebb lett a természetük, ki lehetett már venni emberi alakjukat, ha még nem is egészen világosan, hanem csak úgy, mint az imént munkába vett márványból alakuló szobrokon. Ami nedvesebb, földesebb rész volt rajtuk, abból lett a hús, az izomzat, ami szilárd és hajolni nem tudó, abból lettek a csontok, ami pedig ér volt a kőben, ér maradt az emberi testben is.

Nem telt bele sok idő és az istenek akarata szerint megújult az emberi fajta. A férfikézből elhajított kövek férfiakká lettek s Pyrrha köveiből az asszonyi nem született újjá. Ezért vagyunk kemény, fáradságot tűrő fajta; evvel is megmutatjuk, hogy kemény kövekből lettünk.

Ovidius: Metamorphoses I. 313-415. sorok.

Az Olympos

Görögország legészakibb részében, Thessalia és Makedonia határán áll az Olympos, Görögország legmagasabb hegye. Égbe nyúló csúcsait az év nagyobb részében hó borítja. Homérosnál előforduló jelzői közül így a fizikai valóságot fejezi ki az, hogy "havas", valamint egyenlőtlen tagozódását, számos csúcsra töredezett gerincét találóan jellemzi a költő, mikor "soknyakúnak" mondja. De máskülönben az Olympos mint az istenek lakóhelye, Homérosnál és a későbbi költőknél egyaránt, kívül esik a fizikai tapasztaláson: a görög mitológiai képzelet és nem a természet világában van helye. Más a thessaliai Olympos lenyűgözően fenséges látványa, melyet kivált a Thermaios tengeröböl felől közeledő utazók magasztalnak, mindenesetre érthetővé teszi, hogy az Olympos-mítosz éppen erre a hegyre lokalizálódott. Jellemző, hogy mikor Görögország török uralom alatt állt, a törökök is ezt a hegyet nevezték Szemavat Evinek, azaz az "Égiek lakásának". A hegy legmagasabb csúcsait örökösen felhők veszik körül, érthető, hogy már Homéros is "Olympos" helyett gyakran egyszerűen eget mond, és "égi istenek" vagy "olymposi istenek" számára sokszor egészen egyet jelentenek. S azt az ellentmondást nem is veszi észre, hogy az Olymposra örökös tavaszt képzel, bár más helyen havas ormait emlegette.

Itt, a mitikus Olymposon van az istenek örök székhelye. Szél nem rázza soha, sem eső nem áztatja, sem hó nem lepi be, hanem mindig derült, felhőtlen égbolt hajlik föléje, és fehér fény fut rajta keresztül. Az Olymposra hívja össze tanácskozni Zeus az isteneket, és az Olympos az istenek gondtalan lakomáinak állandó színhelye. Apollón játszik a lantján ezeken a lakomákon, és a Múzsák énekelnek, váltakozó énekkel.

Hébé, az ifjúság istennője tölt piros nektárt a kelyhekbe, vagy Ganymédés, a szép trójai királyfi, akit Zeus sasmadara ragadott fel az Olymposra, a halhatatlanok sorába, hogy Zeus pohárnoka legyen. Az istenek örök gondtalanságban élnek itt. Az olymposi istenek a boldog istenek; Thetis, mikor istennő létére halandó fia, Akhilleus sorsát siratja, szégyell felmenni az Olymposra. Az istenek halhatatlanok, örökké fiatalok és minden emberi tulajdonság a végtelen tökéletesség fokán van meg bennük. Nagyobbak és szebbek az embereknél, s bár az emberekhez hasonlóan esznek és isznak, nem kenyéren és boron élnek, hanem nektárt isznak és "halhatatlan" ételt, ambrosiát esznek, amit galambok hordanak az Olymposra. Vérük is más, mint az embereké: ereikben ikhór folyik. Az istenek külön nyelve is tökéletesebb, kifejezőbb, mint az emberi nyelv; egy-egy név helyett, melynek etimológiai értelmét már a görögök sem tudták, az istenek olyan szavakat használnak, melyek a dolog lényegét jelzik. Így a Trója alatt elfolyó Skamandrost az istenek nevezték Xanthosnak, azaz "Szőkének", és van egy sötét színű éjszakai madár is, melyet az emberek kymindisnek, de az istenek khalkisnak, vagyis "rézmadárnak" neveznek.

Az Olymposról távolmaradnak a föld és a föld alatti világ sötétebb istenségei. Az Olympos az örök derű hona, itt nincs helye semminek, ami a boldog összhangot megzavarná, Atét, a megrontó elvakultság istennőjét Zeus lehajította az Olymposról az emberek közé. Mikor Kronos fiai egymás közt osztják fel az uralmat, Poseidón a tengert, Hadés az alvilágot és Zeus az eget kapja, de az Olympos közös maradt. Mégis: Zeus, az ég ura, az Olymposon is uralkodik, Poseidón a tenger mélyén levő aranyos barlang-palotájából alkalomadtán feljár ugyan az olymposi istenek közé, de Hadés örökké a maga sötét világára szorítkozik, és csak egészen kivételesen esik szó arról, hogy pl. Héraklés nyilától érve ő is az Olympos orvosát, Paiéónt keresi fel. Mikor a rendszerező theológia tizenkettőben állapítja meg az istenek számát, általában ezen is az olymposi isteneket értik és legtöbbször így határozzák meg a sorozatot: Zeus és Héra, Poseidón és Déméter, Apollón és Artemis, Héphaistos és Athéné, Arés és Aphrodité, Hermés és Hestia. S az

olymposi tizenkét isten uralmának legkézzelfoghatóbb megmutatkozásait háromszor három istennő fejezi ki. A három Hóra a rendet őrzi a természet és erkölcs világában egyaránt: ők a váltakozó évszakok istennői, de egyéni neveik, Eunomia: a "Törvény rendje", Eiréné: a "Béke", Diké: a "Jog", arra utalnak, hogy a világrendet erkölcsi vonatkozásban is ők biztosítják. A három Moira fonja a sors fonalát. Ha egyik embernek hosszú élet jut, a másiknak rövid, az egyiket boldogság éri, a másikat szerencsétlenség, az emberi ész számára egyenként megokolhatatlan "véletlenek" ezek, de a Moirák létezése azt fejezi ki, hogy mindenkin a számára rendelt osztályrésznek kell beteljesednie. Az egyik neve Klóthó, aki "fonja" a fonalat, a másik Lakhesis, aki az "osztályrészt" juttatja, és a harmadik Atropos, az "elfordíthatatlan". Tehát általuk is valamiféle kiszabott rend érvényesül, de ezt a rend az ember számára hozzáférhetetlenebb, értelme számára megközelíthetetlenebb és ellenőrizhetetlenebb, mint az a rend, amelyet a Hórák képviselnek. Tykhé, a "véletlen", a sors szeszélyes istennője, kinek forgandóságát fejezi ki, hogy gömbön áll, szárnya van és feje hátul kopasz, vagyis akkor kell üstökön ragadni, amikor eléd kerül - az Olympos-mítosztól idegen, aránylag késői képzet. A harmadik háromság, melyben az Olympos uralma fejeződik ki, a három Kharis: Euphrosyné, a "Boldogság", Thaleia, a "Virulás", Aglaia, a "Fény". Mert a földi élet fölé épült Olympos jelenti a derűt a világban, és teszi kívánatossá nemes rendjével az életet. Az Olympos környékén, Pieriában és a Tempé-völgyben lakó Múzsák, kik magukban is háromszor hárman vannak, és akik maguk is "olymposiak", e nemes rend uralmát hirdetik a kiválasztott költők énekén keresztül.

Az olymposi tizenkét isten közül Homéros Démétért, a kenyéradó föld megszemélyesítőjét többször említi ugyan, de arisztokratikus Olymposán nem ad helyet neki; annál jelentősebb szerephez jut Hésiodos paraszti világképében, ahol a földművelő nép a jó termésért imádkozik hozzá. Hermés olymposi isten, de nem csak olymposi. Ő az, aki emberekkel a legszívesebben társalog, mint hírvivő, közvetít az isteni és emberi világ között és az alvilágba is ő vezeti a halottak lelkét. Dionysos és Héraklés, Zeusnak halandó anyáktól való gyermekei, csak földi szenvedéseikkel és küzdelmeikkel érdemelték ki az Olympost.

Az olymposi világ Zeus nemzedéktársainak és utódainak a világa. Az olymposi istenek éterikus ragyogásának és nemes összhangjának természetes ellenzékét a Föld alaktalan, súlyos és nehézkes gyermekei teszik. Nemcsak Kronost és a titánokat kell legyőznie Zeusnak, Gaia új meg új ellenfeleket támaszt uralma ellen. Az olymposiak győznek a Föld durva és erőszakos gyermekei fölött a giganiomakhiában, "gigasok harcában", de csak, mikor az olymposi világrend követelményeit vállaló halandó: Héraklés is az Olympos istenei mellé áll. A gigasok megölése után hozza világra Gaia legfiatalabb gyermekét, Typhónt, a százfejű, tűzokádó óriást, hogy ez is az Olympos uralma ellen lázadjon. Az istenek Egyiptomba menekültek előle, de végül is Zeus legyőzte és az Aitné (Aetna) hegyét borította rá: ez magyarázza a szicíliai Aetna vulkanikus természetét. Typhón Ekhidnától, Tartarosnak félig kígyó alakú leányától származó gyermekeit hagyja maga után a föld színén, egyebek közt a nemeai oroszlánt és a lernai hydrát. Ezeket is Héraklés öli meg, aki a Gaiától származó emberi és állati szörnyek kiirtásával a földön is az olymposi rend uralmát biztosítja. Aki az Olympos ellen lázad, buknia kell, de az olymposi világrend szolgálatában a halandó Héraklés is kiérdemli az Olympost.

A Föld táplálta fel óriásokká Alóeus két fiát is, Ótost és Ephialtést. Ezek már kilencéves korukban kilenc rőf szélesek és kilenc láb magasak voltak és az Olympos halhatatlan lakóit fenyegették meg háborúval. Az Olympos fölé az Ossát és az Ossára a Péliont akarták rakni, hogy így jussanak az égbe. Férfisorba jutva meg is valósították volna vakmerő tervüket, de Apollón fiatal korukban ölte meg mindkettőt.

Héphaistos, a kovácsisten készítette az Olymposon az istenek ércpalotáit, Zeusnak hatalmas megaront, mint a földi királyoknak, arany trónszékkel a közepén, ahol alattvalóival tanácskozhatik és lakomázhatik; Hérának titkos zárat a hálószobájára, melyet csak maga az istennő tud kinyitni. Magának Héphaistosnak a tűzhányók mélyén levő füstös és borzalmas műhelyeken kívül az Olymposon is van csodálatosan berendezett, aranytól ragyogó műhelye.

Az Olympos mérhetetlen magasságban van a föld felett. Mikor egyszer Zeus és Héra civódásába, anyja pártjára állva, beleszólt Héphaistos, Zeus lehajította az Olymposról, és ekkor egész napon át zuhant, amíg földet ért Lémnos szigetén. De ez a mérhetetlen magasság nem jelenti az istenek teljes elszigeteltségét az emberi világtól. Nemcsak a magasból uralkodnak, hanem jelenlétük állandóan megérezhető az emberi dolgokban. Az ügyeskezű mesterembert Athéné vagy Héphaistos, a derék vadászt Apollón vagy Artemis tanította. Plasztikus istenalakjukban ugyan csak kiválasztott emberek előtt jelennek meg, de jelenlétüket mások is átélik, s a megkezdett emberi cselekvés váratlan sikere, egy szó vagy egy lépés meglepő helyénvalósága, döbbent borzongás, néha valami különös jó illat bizonyítja közelségüket. Ha áldozatot mutatnak be az emberek, az istenek mindig eljönnek láthatatlanul, hogy részesüljenek az áldozati lakomában, s meghitt közelségük élménye, a theoxenia ("isten-vendégség") hite több mítoszban talált kifejezést. Vannak kiválasztott, jámbor népek, melyek különösen gyakran látják vendégül az isteneket; ilyenek különösen a föld szélein lakó mesés népek, nyugaton és keleten az aithiopsok, északon a hyperboreiosok. Mindennapos esemény a theoxenia a phaiakok mesebeli népe számára is, máskülönben ritka, kivételes áldást hozó jelenség. Homérosnál pl. az Odysseiában látjuk, milyen megrendült boldogság tölti el az agg Nestór szívét, mikor kitűnik, hogy Pallas Athéné, ki Mentór alakjában kísérte el az ifjú Télemakhost Pylosba, szemmel láthatóan volt jelen azon az áldozati lakomán, melyet Pylos királya Poseidón tiszteletére rendezett. Minden idegen (xenos) Zeus Xenios oltalma alatt áll, de azért is meg kell becsülni, mert ki tudja, nem rejtőzik-e a vándor kopott ruhája, vagy éppen a koldusgúnya alatt valamelyik olymposi isten, aki bejárja az emberek városait, hogy kiismerje jámborságukat és gonoszságukat? Philémón és Baukis története: a "theoxenia" legemlegetettebb példája.

Gigantotomakhia

Gaia, a Földanya, megirigyelve az olymposiak uralmát és bosszút kívánva gyermekeiért, a titánokért, világra hozta a gigászokat, a kígyólábú óriásokat. Elhalványodtak a csillagok, Hélios, a Nap istene is elrémülve tartotta vissza lovait, mikor előjöttek a földből a gigászok, akik még meg sem születtek és már háborúhoz készítették jobbjukat. Anyjuk, Gaia, bosszút lihegő szavakkal biztatta őket:

- Ti fogjátok legyőzni az égi isteneket; hadd lássa meg Kronos fia, hogy van-e fegyvere ellenem! Most dőljön el, hogy Rhea gyermekei hatalmasabbak-e, mint az enyémek. Most: senki sem adja meg a Földnek az illő tiszteletet s nem válogat Zeus az eszközökben, ha a titánok ellen harcol. Prométheus eleven májából lakmározik a sas Skythiában, Atlas a tüzes égboltot tartja feje búbján a hyperboreiosok földjén, miközben az ősz hajára és szakállára észak kemény jege rakódik. Hát még Tityos, akinek folyton megújulnak a belei, de csak azért, hogy a keselyű újra meg újra azt falja. De most itt vagytok ti, bosszúálló hadsereg, oldjátok meg a titánok bilincseit, védjétek meg anyátokat! Hegyek és folyók: itt van, Zeus ellen minden tagomat felhasználhatjátok. Csak győzzétek le az Olympos isteneit, feloszthatjátok majd magatok között az uralmat, legyen a tiéd, Typhóeus, az ég villáma és a királyi jogar, neked szolgáljon, Enkelados, a tenger, egy másik ragadja magához a Hajnal gyeplőjét, tiéd legyen Delphoi babérága, Porphyrión, és Kirrha minden temploma.

Könnyű volt rávenni a harcra a szilaj óriásokat. Már azt hitték, a balgák, hogy kezükben van a győzelem; egyik azt tervezte, hogyan fogja Poseidónt kiráncigálni a tenger habjai közül, a másik Arést akarta leteríteni, a harmadik Apollón szép fürtjeit érezte már goromba kezei között, és örültek már, hogy övék lesz Aphrodité, sőt a megközelíthetetlen Artemist és a szűz Pallas Athénét is el fogják hurcolni erőszakkal.

De közben Iris is összehívta az isteneket Zeus olymposi palotájába. Feljöttek a tenger meg a folyók istenei is mind, sőt még az alvilági lelkek is, Hadés és Persephoné ; a halál lovai visszahőköltek a fénytől a szokatlan úton és bizonytalanul haladtak tovább, sűrű sötétséget fújva orrlikaikból. Mikor már együtt voltak mindnyájan, így szólt hozzájuk Zeus, az emberek és istenek atyja:

- Ó, te soha el nem pusztuló isteni sereg, ti, kiket örökre megillet az ég és akik nem vagytok a halál végzetének alávetve, látjátok, hogy a Föld megint milyen összeesküvést sző a mi világunk ellen? Új fiakat hozott világra ellenünk, de csak azért, hogy annyi sírdombbal legyen több a hátán, mint ahány gyermeket hozott a világra.

S megharsant a felhők trombitája, az isteneknek az Aether, a gigászoknak a Föld adta meg a dörgő jelet a rohamra, a természet újra zűrzavarossá lett és aggódik uráért. A dölyfös gigászok szétfeszítik a természet határait, a sziget elhagyja helyét a tengerben, a sziklazátonyok felszínre kerülnek, a tengerpartok eltolódnak, a folyók megváltoztatják medrüket. Az egyik az Oita hegyét, a másik a Pangaiont, az Ossát vagy a jégborította Athóst használja fegyverül, amaz a Rhodopé sziklás hegyét szakítja fel a Hebros forrásaival együtt, és a gigasok vállán csorog végig az Enipeus vize is. Maga Gaia kisimult mezők felületén ül, nincs magaslat többé a földön, a Földanya gyermekei között osztotta szét önmagát.

Irtózatos recsegés-ropogás, vad harci lárma töltötte be a levegőt. Elsőnek Arés hajtotta sebes lovait az ellenségre, arany pajzsa tűznél fényesebben ragyogott, dús fürtjeit sisak szorította le. Pelórost érte a kardja, ott, ahol a combja végén szörnyalakjához a két kígyótest csatlakozott; mind a három életét egyetlen csapással oltotta ki. Aztán az elterült óriási testen diadallal hajtotta végig harci szekerét.

Mimas rohant elő, hogy megbosszulja testvére halálát. Már felragadta Lémnos tűzhányó szigetét, Héphaistos műhelyével együtt, és Arésre hajította volna, de az isten megelőzte, dárdája hegyével

agyvelejét érte. Mimas emberi teste meghalt, de a kettős kígyótest élt még és szörnyű sziszegéssel tört halála után is legyőzője ellen.

Pallas Athéné nem használta dárdáját, csak a pajzsát mutatta Pallas gigásznak a Gorgó-fejjel, de ezt látni is elég volt: rémülten érezte a gigász, hogy kőkeménység kúszik végig a tagjain, és anélkül, hogy sebet kapott volna, merev lesz és tehetetlen., mint a márvány. Éppen akkor keresett sziklát a közelben Damastór, hogy az istenekre hajítsa, s most testvére megmerevedett tetemét kapta fel szikla helyett.

Csodálkozva látta testvére halálát Ekhión s hogy megpróbálja az istennőt, szembenézett vele, akivel senki sem nézhet szembe kétszer. Vakmerő tekintetével megérdemelte halálát és a halállal együtt ismerte meg az istennőt. Utána Palléneus nyújtotta elvakult kezeit Athéné ellen; emberi testét dárdája hegyével ölte meg az istennő, ugyanakkor a kígyórész a Gorgó jéghideg tekintetétől fagyott merevvé.

Porphyrión Délos szigetére rontott, hogy ott a világ tengelyét csavarja az istenek ellen. Elborzadva látta Néreus, a tengeri öreg, nyirkos barlangjából kiugrott ősz atyjával Thetis, és Poseidón magára maradt. A Kynthos hegy csúcsáról segítségért kiáltottak a szelíd nymphák, a nymphák, akik egyszerű nyilaikkal vadászni tanították egykor Apollónt, és akik először vetettek ágyat Létónak, mikor megszületett két ragyogó gyermeke, Apollón és Artemis, a Nap és a Hold. Rémülten kiáltott fel Apollónhoz segítségért maga Délos szigete:

- Az én ölembe tett Létó, mikor születtél, hát most hallgass meg engem és segíts, mert kegyetlen kéz felszakít, hogy újra bolyongjak; mint régen. - Mert Délos szigete, mielőtt Apollón megszületett rajta, állandó hely nélkül bolyongott a tengeren. Apollón megjelent és legyőzte Porphyriónt.

Claudianus: Gigantomachia.

*

Pallénében jöttek a világra a gigászok, mások szerint pedig Phlegraiban. Sziklákat és égő szálfákat hajigáltak az ég ellen; Porphyrión és Alkyoneus voltak köztük a legerősebbek, Alkyoneus halhatatlan is volt, mindaddig, amíg saját szülőföldjén harcolt.

Az isteneknek úgy ígérte a győzelmet a jóslat, ha halandó lesz a szövetségesük. Megtudta ezt Gaia és gyógyírt keresett, hogy halandó ember se tudja elpusztítani a fiait. De Zeus megtiltotta Eósnak, a Hajnalnak, Selénének, a Holdnak, és Héliosnak, a Napnak, hogy megmutassák a gyógyírt, s ő maga szedte le, hogy megelőzze Gaiát. S Athénét küldte, hogy hívja el szövetségesnek Héraklést.

Héraklés először Alkyoneusra lőtte nyilát, de szülőföldjén nem lehetett bírni vele. Ekkor Athéné tanácsára elvonszolta Palléné területéről. Pallénén kívül már elvesztette halhatatlanságát a gigász és Héraklés megölhette. Ephialtés egyik szemét Apollón lőtte ki, a másikat Héraklés. Eurytost Dionysos ölte meg a thyrsosszal, Klytiost Hekaté izzó kövekkel, Enkelados menekült, de Athéné Szicília szigetét dobta rá. Pallast is Athéné nyúzta meg; Polybótés a tengeren keresztül menekült Poseidón elől, eljutott Kós szigetére, de itt Poseidón letört a szigetből egy darabot és azt hajította rá. Hermés Hadés láthatatlanná tévő sisakjában harcolt és megölte Hippolytost, Artemis Gratiónt, és a Moirák Agriost és Thoónt, akik rézbuzogánnyal harcoltak. A többit Zeus sújtotta le a villámával és Héraklés lőtte rakásra nyilaival.

Apollodóros: Bibliotheca I. 6,1-2.

Philémon és Baukis

Phrygia dombjain egy hársfa mellett áll egy tölgy, és alacsony fal veszi körül a kettőt. A közelben mocsár van, egykor lakott föld, de most csak búvármadarak és szárcsák nyüzsögnek benne.

Emberi alakban járt egyszer Zeus és vele volt Hermés is, hírnöki pálcával, de szárnyak nélkül, hogy senki rá ne ismerjen. Ezer házhoz is bekopogtak, hogy szállást kérjenek mint fáradt vándorok, és ezer ajtót zártak be előttük; csak egy ház volt, amely befogadta őket. Egyszerű kis kunyhó, szalmából és nádból volt csak a teteje, de a jámbor Baukis anyó és Philémón apó ebben a kunyhóban töltötték el közös fiatal éveiket, itt is öregedtek meg együtt és szegénységükön avval könnyítettek, hogy megelégedetten viselték és soha nem is akartak gazdagabbaknak látszani. Csak ők ketten voltak az egész háznép, nem volt úr és szolga, egymásnak parancsoltak és egymásnak fogadtak szót.

Amint a kedves házitűzhelyhez érkeztek az égi istenek és átléptek a küszöbön, fejüket lehajtva, hogy bele ne verjék a szemöldökfába, Philémón apó széket húzott oda, hogy azon pihentessék meg fáradt tagjaikat, és a szorgos kezű Baukis egyszerű szőttest terített rá. Eztán felszította a tegnapi parazsat, száraz falevelekkel és fakéreggel táplálta és addig szöszmötölt vele öreges mozdulatokkal, amíg lángra lobbant. Száraz ágakat hordott le a padlásról, felaprózta és a kis rézüst mellé vitte. Férje főzelékfélét hozott be a gondosan öntözött kertből, Baukis azt tisztogatta, míg Philémón apó a füstölt oldalast emelte le kétágú villával a gerendáról, a sokáig takargatott jó falatból leszelt egy darabkát és forró vízben puhította meg.

Közben elbeszélgettek, hogy észre sem vették a múló órákat. Lágy kákából meg fűzfaágakból ütöttek össze kényelmes kerevetet, és betakarták ruhákkal, melyeket maguk számára csak ünnepnap szoktak leteríteni. Igaz, hogy ezek is ütött-kopott, öreg darabok voltak: fűzfa kerevetre éppen illő takarók.

Hozzáláttak az istenek, lehevertek az asztal mellé, melyet az anyóka nekifohászkodva, remegő kézzel helyezett oda. De az asztal egyik lába rövidebb volt a többinél, egy cserépdarabbal kellett megtámasztani. Akkor aztán viruló mentafűvel illatosították be a terítéket, egyszerű olajbogyót, őszi somot, cikóriát, édes gyökeret és túrót szolgált fel az anyóka és hamuban sült tojást, mindent szegényes cserépedényben. Majd ezüstserleg és sárga viasszal bekent bükkfakupa került az asztalra. Hamarosan a főtt étel is elkészült, utána megint bort hoztak, és mindenféle gyümölcsöt raktak lapos kosárkákba, diót, fügét, datolyát, szilvát meg illatos almát és a bíbor színű venyigéken szedett szőlőfürtöket. A közepébe lépesmézet tettek, és a jóságos tekintetek, a vendéglátó szíves szándék feledtették a szegénységet.

Hanem a lakoma közben, ha kiürült a serleg, magától telt meg újra, s meglepetten látta az öreg házaspár, hogy a boruk nemhogy fogyna, még emelkedik is az edényben. Megrendülten álltak a csodálatos látvány mellett, kezüket imára terjesztették ki, mert felismerték a csodáról vendégeikben az isteneket és remegve kértek bocsánatot, hogy csak ilyen egyszerűen és szegényesen vendégelték meg őket. Volt még egy libájuk, a kis tanya féltve őrzött, egyetlen jószága, a hajlékukba tért isteneknek azt akarták levágni. De bizony a ludacska fürgén emelgette a szárnyát, az ő tagjaik meg már nehezek voltak az öregségtől; sokáig kapkodtak utána hiába, el is fáradtak bele, de az csak mindig kiszökött a markukból. Végül is az istenek felé futott, mintha menedékért fordult volna hozzájuk, mint oltalomkereső. Azok oltalmukba is vették a szárnyast, megtiltották, hogy levágják az öregek, és így szóltak:

- Valóban istenek vagyunk és az egész környék el fogja venni méltó büntetését. De titeket megkímél a közelgő vész, csak kövessétek lépéseinket és menjetek fel a hegy tetejére.

Szót fogadtak mindketten, botra támaszkodva indultak a hosszú útra és felvánszorogtak a hegyoldalon. Egy nyíllövésnyire voltak még a csúcstól, mikor visszanéztek. Akkor már az egész környéket mocsár árasztotta el, csak az ő házuk emelkedett ki a vízből. Amíg ezen csodálkoztak

és rokonaik, szomszédaik sorsát siratták, az az öreg ház, amely ezelőtt két gazda számára is kicsi volt, templommá változott, oszlopok álltak a gerendázat alá, a szalmatető sárga aranyá változott, az ajtón szép domborművek, és márvány fedte a padlózatot. És szelíd szóval így szólt hozzájuk Kronos fia:

- Mondjátok meg, jámbor öregek, mi a kívánságtok.

Összenézett Philémón a feleségével, néhány szót váltottak, s közös kívánságukat az öregember terjesztette az istenek elé:

- Engedd, hogy a te papjaid legyünk és a te szentélyedet őrizhessük, s mivel szép egyetértésben töltöttük egész életünket, egy órában érjen mindkettőnket a halál, hogy ne kelljen látnom soha hitvesem sírját, és hitvesemnek se kelljen engemet eltemetnie.

Kívánságuk teljesült; ők gondozták a templomot, amíg csak éltek. S mikor már leteltek a számukra kiszabott évek, történt, hogy a szent lépcsők előtt álltak éppen, a templomi szolgálatot végezve. Egyszerre csak leveleket vettek észre egymáson, mindkettőjük arca fölött lomb nőtt s már alig volt rá idejük, hogy utoljára elköszönjenek egymástól.

- Isten veled, én hitvesem - mondták éppen egyszerre, s akkor már sűrű lomb takarta el az ajkukat is. Baukis hársfává, Philémón tölgyfává változott. Egymás mellett álltak s gyakran aggattak koszorút ágaikra jámbor kezek. Az arrajárók pedig elmondták:

- Gondjuk van a jámborokra az isteneknek, és akik az isteneket tisztelik, maguk is tiszteletre találnak.

Ovidius: Metamorphoses VIII. 620-724. sorok.

Zeus és Héra

Zeus, "az emberek és istenek atyja", a legfőbb isten (hypsistos). "Királyok királya, boldogok közt a legboldogabb és a tökéletesek közt a legtökéletesebb erő, áldott Zeus" - így szólítja meg az oltáránál menedéket kereső leányok kara Aiskhylosnál. Tőle származtatták a földi királyok hatalmát is; ezek legtöbbször Zeusig iparkodtak visszavezetni családfájukat, vagy azt híresztelték, hogy királyi pálcájuk Zeus ajándéka. Általában azt tartották, hogy boldogságából ő juttat a boldogoknak, mint ktésios, ő adja és őrzi a vagyont. Tökéletessége juttatja tökéletességhez az emberi kezdeményeket, ezért teleios, a "befejező", a "tökéletességet adó". Ő az egyetlen lény, aki teljesen szabad (eleutheros), bár a természeti és erkölcsi világ rendjét ő sem változtathatja meg. Sőt éppen az ő létezése a biztosítéka az egyetemes megkötöttségeknek, a Moirákat, a Végzet istennőit éppen úgy az ő leányainak tekintették, mint a Hórákat, akikről viszont az volt a felfogás, hogy a természeti és erkölcsi világ egymásnak szorosan megfelelő rendjét őrzik. Természeti és erkölcsi világ rendjének, Themisnek, a "Törvénynek", aki néha leánya Gaiának, a Földnek, de néha azonos vele, és aki anyja a Hóráknak, feltétlen elismerés és tisztelet jár. De azontúl a szabadság az emberhez méltó életforma, s bár Aiskhylos szerint "senki sem szabad Zeuson kívül", Zeus ajándékai között szerepel a szabadság is. Ezért, mikor a plataiai győzelem a görögök szabadságát biztosította a perzsákkal szemben, mint Zeus Eleutheriosnak, a "szabadságot adó" istennek, alapítottak számára ötévenként ismétlődő ünnepet.

Zeus jelentőségének egyetemességét juttatja kifejezésre az égbolthoz való vonatkozása, hiszen az égbolt az ami elől elfutni nem lehet ami mindenütt ott van a fejünk fölött, s aminek áldásait mindenki éppen úgy várhatja, mint sújtó villámait. Istenségében az égbolt természeti oldala is igen határozott vonásokkal érvényesül. Ő a "felleggyűjtő" (nephelégeretés), a "hangosan mennydörgő" (erigdupos) és "villámokban gyönyörködő" (terpikeraunos). Ő küldi az esőt (hyetios - "esőző") és elsősorban az ő hírnöke a tarka ruhájú Iris, a szivárvány. Csak a késői, rendszerező mitológia foglalja le Irist Hérának és az istennőknek, míg Zeus és a férfiistenek követének Hermést, a férfihírnököt állandósítja. Irist a szivárvánnyal való azonossága magában véve is az ég királyának, eső, mennydörgés és villám urának a hatáskörébe utalja. A szivárványt is (görögül: iris) Zeus vonja fel a felhőkre "jelül az embereknek", de Iris nem éppen a vihar utáni megbékélést jelenti, mint a bibliai szivárvány, hanem inkább az esős időszak beálltát, mely az emberekkel abbahagyatja a mezei munkát és a nyájban kárt okoz, vagy egyenesen háborút jelez, mint a magyar nép képzeletében az, ha veresedik az ég alja. Különösen az arkadiai pásztornép tisztelte Zeust oly szertartások között, melyek meteorológiai jelentőségével álltak kapcsolatban. Ha Arkadia híres legelőit szárazság látogatta meg, akkor a Lykaion hegyen Zeus szent forrását, a Hagnót (a "tisztát") tölgyfaággal verdeste meg a pap - a szent tölgyfa is ott állt a forrás mellett -, hogy köd szálljon fel belőle, abból gyűjtsön esőfelhőt az isten.

Utóbb Zeus meteorológiai vonásai is erkölcsi jelentést kapnak. Mint az ég erőinek ura, egyszersmind az igazságnak is legfőbb őre, s pusztító vihart bocsát azokra az emberekre, akik nem tisztelik Themist: elferdítve kezelik a törvényeket és száműzik Dikét, a "Jogot". Olyankor rohannak le a hegyről a megáradt folyók és útjukban tönkreteszik az emberi kezek munkáját. Minden, ami az egyetemes világrendet illeti, Zeus hatáskörébe tartozik, így az esztendők is "Zeus esztendői" és az évszakok "Zeus hórái". A görög a világot jellemzően "kosmos"-nak, azaz "rendnek" nevezte, s a világrend rendet követel az emberi viszonylatokban is, az igazságtalanság alapjában rendíti meg a világot és ebben ismét Zeusnak igazságot követelő hatalma érvényesül. Pelops két fia, Atreus és Thyestés közül az uralmat Atreus számára egy aranygyapjas bárány birtoka biztosította. De Thyestés elcsábította Atreus nejét, Aëropét és ez kezére játszotta a bárányt, miáltal ő jutott uralomra. Zeus csodálatos égi jellel figyelmeztette az embereket, hogy

fonákjára fordult az igazság: a nap és a csillagok pályáját visszafelé fordította. Így került vissza Atreushoz - Agamemnón és Menelaos atyjához - a királyi hatalom.

Mint maga a mindenütt jelenlevő égbolt, mindent lát, panoptasnak, mindentlátónak is mondja Aiskhylos, mint mások Héliost, a mindenhová bevilágító Napot. Minden oldalra egyenlő mértékkel mér, ő az az isten, ki, ha két hős szemben áll, egyformán becsülheti meg mindkettőt. Igazi mivoltát a legélesebben az a helyzet mutatja, mikor az Ida hegyén, a Gargaron-csúcson ül ragyogó dicsőségében és egyforma nyugalommal néz le a trójaiak városára és a görög hajótáborra. A többi istenek megoszlanak, ki a görögök, ki a trójaiak pártján áll, de Zeus aranyos mérlegét veszi kezébe, hogy lemérje a két szemben álló nép sorsát. Arésról, ki általában a trójaiak mellett áll, szintén halljuk itt-ott, hogy a görögöket segíti, de ez a kiszámíthatatlan "hadiszerencse" szeszélyessége és nem pártatlanság: aki háborúba elegyedik, mindig kockázatot vállal. Viszont, ha Zeus egy darabig látszólag a trójaiaknak osztja a győzelmet, ezt Thetis kérésére és nem minden "lelkiismeret-furdalás" nélkül teszi, s jellemző, hogy ő az egyetlen isten, akit ezért a többiek részéről szemrehányás illethet. Az ő feladata éppen, hogy a Moira érvényesülésére, az Ananké, a Végzet beteljesedésére ügyeljen. Az Ida hegyén is volt szentélye, mint Zeus Idaiosnak, és Homéros is tudja, hogy azért éppen ott, mert onnét az egész Trója látszik. Zeus világuralma mindenben az egészet nézi, a részérdekeken túl az egész világot, az emberi érdekellentéteken túl a világ örök rendjét őrzi.

Mindig az egészet néző, egyenlő mértékkel mérő mivoltából folyik, hogy ő a szerződésnek, az eskünek is a legfőbb őre és biztosítéka, mint Zeus horkios. Éppen az egyetemesség szempontja biztosítja mindenkinek az őt megillető részt. Nemcsak a horkost, az esküvel megkötött szerződést védi, mely kinek-kinek megköti a jogát és a szerepét, hanem a herkos, a sövény is az ő oltalma alatt áll, mely a világ nagy egészéből egy-egy házhelyet kerít el egy-egy család számára, azaz mint az eskü, szintén elhatárol, a herkos területet, a horkos jogot és hatáskört: a közös szótő is mutatja, hogy a görögség az emberi élet e két tényezőjének közös lényegét érezte. Zeus herkeiosnak a ház sövényén belül volt oltára. Ugyanő védi a hazátlan földönfutó, az oltalomra szoruló, idegen, a szűkölködő koldus helyzetét is. Mint xenios, védi az idegent (xenos = "idegen", "vendég"), de meg is bünteti, ha ez visszaél a vendégjoggal. Különösen védelme alatt áll az oltalomkereső, a hiketés, aki valakitől pártfogást kér, rendesen egy város vagy egy ház oltáránál keresve menedéket. A hiketést, az oltalomkereső üldözöttet Zeus hiketésios kiséri, olyannyira, hogy a homérosi világban elég volt meglátni a hiketést és máris Zeusnak áldoztak, mert a hiketés nyomában mindig pártfogója, Zeus jelenlétét érezték. S az oltalomkeresőt elutasítani vagy éppen bántalmazni a legsúlyosabb bűnnek számított, mely mindig Zeus haragját vonta maga után.

Zeustól való a koldus is, és az ajándék kedves, ha még oly kicsiny is. Zeus tiszteletének ez a vonása, az égi hatalom egyetemességének az emberi viszonyokban is érvényesülő ereje, bizonyos fokig "nemzetközi jogot" is pótol. Zeus oltalma alatt áll a követ is. Akárminő céllal, akárhonnan és akárhová igyekszik, minden követ megbízóján felül Zeusnak is követe: Dios angelos.

Látnivaló, Zeus alakja komoly erkölcsi követeléseket fejezett ki: a bűn büntetését is neki tulajdonították. (Zeus timóros: a "büntető".) De ez semmi esetre sem jelentette azt, hogy a földi javak mindig az erényt jutalmazzák és a csapások mindig a bűnöst érik. Zeus küszöbén két hombár van, egyikben a jó adományok, másikban a csapások. Általában keverve osztja ezeket Zeus, s akinek így osztja, az egyszer boldogságra, másszor bajra talál az életben. De a theodice kérdésére, azaz arra a kérdésre, hogy miként fér meg az isteni igazságossággal az, ha az igaz embert is éri szenvedés és a gonosz ember is boldogul sokszor, magyarázatot a görög ember sem talált, s Homéros nem is igen keresett, csak felismerte és a mítoszokban ábrázolta az ellentmondást. Az olymposi Zeus maga osztja a boldogságot a jóknak és a rosszaknak egyaránt, ahogyan éppen akarja, mondja Homéros, és az erkölcsi következményeket éppen ebből vonja le: az egyetemes világrend szempontja, a zeusi követelés mindig az, hogy a Moirát tiszteletben kell tartani, kinek-kinek a maga osztályrészét, a neki jutott helyzetet és határokat. A balsorsot is türelmes lélekkel kell elviselni. Csak ha valakit szüntelenül üldöz a balsors, az kelt

megdöbbenést, de éppen úgy, mint az emberi mértéket felülmúló szerencse. Kivételes és baljóslatú, az emberi viszonyokon kívülállást jelző, az emberektől elszigetelő jelenség mindkettő.

Tökéletes boldogság: az istenek osztályrésze, és ezek közt is elsősorban a legtökéletesebb istené, akinek a lényege éppen ez a tökéletesebb teljesség. Zeusnak erre vonatkozó jelzője, teleios, kettős értelmű: "tökéletes" és "tökéletessé tevő". Tökéletessé e kíméletlenül tör elismertetésére kedves madara a sas a legtökéletesebb madár, a királyi ragadozó. A mítoszokban többször szerepel bikaalakban. A növényvilágból a tölgy tartozik hozzá, tehát az a fa, melynek latin neve: robur, egyenesen az erőt jelenti. Hangsúlyozott férfiassága is ezt a királyi győzelemre törést ábrázolja. Hozzátartozik ehhez az elismertetését kierőszakoló tökéletességhez, hogy a vele vetélkedni merészelő embereket is súlyosan megbünteti. Így Salmóneust, Élis királyát, mert zörgő szekerével és fáklyákkal a mennydörgést és a villámot merte utánozni, a Tartarosba vetette. Sőt még az olyan kis emberkéket sem kímélte haragja, mint Kéyx és Alkyoné. A boldog házaspár annyira büszke volt egymásra, hogy "Zeus"-nak és "Héra"-nak szólították egymást; de meglakoltak érte, mert Zeus az asszonyt jégmadárrá, a férjét tengeri sirállyá változtatta büntetésből. Ilyenféle mítoszok más isten féltékenységéről is ismeretesek. Zeusnak keményebb ellenfelekkel szemben kellett kiküzdenie elismertetését: saját atyjával, Kronosszal és a titánokkal, majd a gigászokkal kellett mérkőznie. Ezt az uralomra törő céltudatos férfiasságot fejezik ki az Otricoliban talált Zeus-szobor kemény vonásai.

Ő segíti célhoz az emberi törekvéseket is, ő adja a telost, a befejezést, a tökéletességet. Természetes, hogy ő előre tudja mindennek a végét, még Apollón jóstehetsége is a mindentudó Zeustól való. De maga Zeus is ad jósjelet az embereknek. Szent madarának, a sasnak a röpte és a mennydörgés hangja egyaránt lehet kedvező vagy kedvezőtlen előjel, aszerint, amint balról vagy jobbról jön. A szent tölgyfák susogásából lesték el a jóslatot Dódónában Zeus papjai, a kezdetleges életmódot folytató, "földönháló" Sellosok. Már korán hallottak a görögök az egyiptomi Ammón istenről, kinek a sivatag egy oázisán volt a jóshelye. A kosszarvú istent Zeusszal azonosították, és Zeus Ammón szentélyét Görögországból is gyakran felkeresték jóslatért.

Érdekesen fejezi ki Zeus teleios voltát, mindent jó végre juttató természetét egy ritkábban előforduló mellékneve is. Ő, a legfőbb isten, mint tritos ("harmadik") is szerepel néha. Ennek a jelzőnek ősi eredetét teszi valószínűvé, hogy a germán mitológiában Odinnal kapcsolatban is előfordul (Thridhi), továbbá az óind mitológia ismert egy Trita Aptya nevű hőst; e név első tagja ugyancsak a. m. "harmadik", Aptya két testvérének, Ekatának és Dvitának a neve pedig "elsőt" és "másodikat" jelent. E kettő - a bibliai József testvéreihez hasonlóan - irigységből veti egy verembe a "harmadikat", ahonnét az csodálatos körülmények között szabadul ki, akárcsak a népmese jellegzetes hőse, a "legkisebb fiú", aki ugyancsak többnyire a harmadik a testvérek közül, s aki minden kalandon diadalmaskodva általában szerencsés véghez juttatja a mesét. Zeus is Poseidón és Hadés mellett Kronosnak harmadik fia, aki elkerüli azt a veszedelmet, amely valamennyi testvérét elnyelte, sőt testvéreit - három nővérét is - ő szabadítja ki Kronos gyomrából. De Zeus tritos, azaz harmadik abban a tekintetben is, hogy Uranos és Kronos után ő az, aki a harmadik istennemzedékben uralkodik. A mitológiai cselekményekkel indokolható jelzőnek erkölcsi tartalmat tulajdonítanak, amennyiben kifejezi Zeusnak az igazsághoz való viszonyát, ugyanazt, amit a mítosz avval is érzékeltet, hogy Dikét az ő leányának mondja. Mert a bíró és a tanú az, aki mint érdektelen harmadik az igazság oldalán áll, ezért függ össze a latin testis, a. m. "tanú" a tertius, a. m. "harmadik" szóval, s a tretyij sorszámnév a régi orosz nyelvben is "döntőbírót", "tanút" jelentett. Továbbá Zeus tritos az, akinek a tökéletességet, teljességet, sikert biztosító hozzájárulása szükséges még ott, ahol már két erő összejátszott, vagy két tényező megegyezett. Aiskhylos szerint hiába van valaki mellett Kratos és Diké, az "Erő" és az "Igazság", az osztálytársadalomban ritka szövetségben, győzelemre ez is csak akkor vezet, ha Zeus, a "harmadik" is jelen van. Homérosnál Zeus tritos jelzője nem fordul ugyan elő, legfeljebb annyiban, hogy leányát, Pallas Athénét ő is "Tritos leányának", Tritogeneiának nevezi, de Zeust többször állítja elénk a "harmadik" jellegzetes szerepében. Zeus az, aki, amikor a görögök és a trójaiak küzdelme az isteneket is két pártra osztotta, nem foglal állást, hanem a cselekmény

legmagasabb kilátó pontjáról, az Ida hegyéről nézi a háborút, s csupán a Végzet beteljesedésére ügyel. Idevág az is, hogy amikor a görögök és trójaiak esküvel kötöttek fegyverszüneti szerződést, a két szerződő fél fölött álló harmadik, Zeus, nem "teljesítette" a szerződést, ezért bonthatta meg trójai részről Pandaros.

Minden megbeszélésen is Zeus telost adó jelenléte szükséges; mint agoraios biztosítja a népgyűlésen a kielégítő határozatot, általában mint métieta, ő küldi el a megfontoltságot az emberek közé, és ő nyújtja két ellenfél közül egyiknek vagy másiknak a harci dicsőséget. Ezért tartotta Pheidias szobrán Zeus a tenyerén a szárnyas Nikét, a sebes szárnyon járó, állhatatlan "győzelmet". Ez a szobor a Zeus tiszteletére minden negyedik évben tartott olympiai versenyjátékok színhelyén, Élis tartományban állott; maga a szobor elpusztult, de némi képet alkothatunk magunknak róla, mert több élisi pénz maradt ránk, melyre e szobor képmását verték, több régi író szól róla, és újabban öntőmintája is előkerült. Pheidias szobra Zeust már nem az erőszak, hanem a fensőbbséges erő oldaláról mutatja, az isteni hatalomnak azon a fokán, mely már a szelídséget és nyugalmat is jelenti, mint maga a világrend biztossága. Itt már nincsenek erőszakos mozdulatok, szemöldökének egyetlen rándításával kormányozza a világot. Strabón írja, aki még épen láthatta e szobrot, hogy Pheidiast Homéros sorai ihlették: "Szólt és sötét szemöldökével intett Kronos fia, ambrosiás fürtjei hullámzottak a világ urának halhatatlan fejéről és megrázta vele a nagy Olympost."

Zeust, a világ urát, Kréta szigetén mint gyermekistent tisztelték. A mítosz szerint itt, a Dikté hegy barlangjában született. Míg öt idősebb gyermekét elnyelte Kronos, Zeust, a legkisebbet, megmentette Rhea és a Kurésekre, valamint a Dikté hegy két nymphájára, Adrasteiára és Idára bízta, hogy felneveljék. Az Amaltheia nevű kecske táplálta a gyermeket, a Kurések, a fegyveres ifjak pedig őrizték a barlangban és dárdáikkal verték ércpajzsukat, hogy a fegyverzaj elnyomja a gyermek sírását, nehogy Kronos meghallja a hangját. Sok mesés hagyomány volt a gyermek Zeusról, hallunk még labdájáról is, melyet Adrasteia, a dajkája készített számára. Azt is beszélték, hogy méhek táplálták. A méh görögül melissa, s így némelyek szerint az egyik nympha neve Melissa, mások meg Adrasteia és Ida atyját mondják Melisseusnak. Az Amaltheia kecske egyik szarvából nektár, a másikból ambrosia ömlött, és az ő letört szarvának mondták a bőségszarut is, Plutosnak, a "Gazdagság"-nak és Tykhének, a "Szerencsé"-nek jelvényét, amely ételt-italt kifogyhatatlan bőségben ont magából. Zeus pajzsát, az aigist ("égisz"-t), mely eredetileg a sötét viharfelhőt jelentette (kataigis = "vihar"), szintén evvel a kecskével hozta kapcsolatba a népetimológia. Aix (töve: aig-) = "kecske", miért is az aigist "kecskebőrpajzs"-nak magyarázták és azt regélték róla, hogy az Amaltheia kecske bőréből készült.

Zeus felesége Héra, a "fehérkarú" istennő. Háromszáz éve szerették már egymást, mikor végre házasságot köthettek. Euboia szigetén az Okhé csúcsán ölelte meg először Zeus Hérát, más helyi hagyományok szerint más hegyeken, de mindig a hegyek csúcsán képzelték el a "szent menyegzőt". Zeus, az Ég ura, itt, a hegy tetején találkozik Hérával, kit sokszor a Földdel azonosítanak. Mert a hegyek csúcsán találkozik a Föld az Éggel, mikor az aranyos felhők körülölelik az ormokat. Ilyenkor az isteni föld sarjaszt friss pázsitot és gazdag virágzást, harmatos lótuszt, sáfrányt és jácintot. A sűrűn nőtt lágy növényzet puha kerevet gyanánt emeli fel Zeust és Hérát a kemény földről, aranyos felhő borul föléjük és hull a csillogó harmat. A "szent menyegző" ünnepét tavasszal ünnepelték a görögök, amikor az áldott eső megtermékenyíti a földet. Erre mutatnak Héra jelvényei is, fején virágkoszorú és királynői jogarán a kakukkmadár. A mítosz arról tud, hogy kakukk képében jött el hitveséhez Zeus, s a kakukkszó a görög parasztok bölcsessége szerint is háromnapos esőzést jelent.

De Zeusnak mint a világ urának az égbolt csak egyik megmutatkozása. Zeus és Héra viszonyának is csak egyik oldala az Ég és a Föld tavaszi találkozása, Héra asszonyi istenségének csak egyik megmutatkozása a Föld, mely tavasszal boldog nyugalommal várja a termékenyítő esőt. Ő a felesége a világ urának s minden vonatkozásban az olymposi tökéletességgel megvalósult asszonyiság.

A kakukk mellett a páva az ő szent madara, s ez Héra pompázó asszonyi szépségét, "páváskodó" asszonyi hiúságát fejezi ki. A tehén nagy, barna szemében viszont az anyai tekintet nyugalmát és mélabúját látták, ezért Héra asszonyi szépségét más oldalról boópis ("tehénszemű") mellékneve jellemzi akkor is, amikor a nép emlékezetéből régen kihullottak a régi, állat alakú (thériomorf) istenek, s már senki sem tartotta számon, hogy egykor Zeust bika s női párját tehén alakjában tisztelték. Nehéz órájukban Héra segítségét várták az anyák, és az ő leányának tartották Eileitbyiát, aki minden gyermek születésénél jelen van. Anyai büszkeséggel leginkább Hébére, az "ifjúság" istennőjére tekint. Az ő fia Arés, a háború istene is és Héphaistos, a sánta kovácsisten, de ennek csúfsága nagyon bántja anyai hiúságát.

Héra védi a házasság szentségét; ebben a vonatkozásban a Gamélia vagy Zygia melléknevet viseli (görög gamos = "házasság", zygon = "pár"). Az a nász, amelytől ő távol tartja magát, nem vezet boldogságra. Példa rá Téreus és Prokné tragikus története. Amikor Pandión, Athén királya a thrák királyhoz adta nőül leányát, az esküvőn nem volt jelen Héra, sem pedig Hymenaios, a nászének ifjú istene, sem a kedves Kharis, hanem a bosszúállás kegyetlen istennői, az Erinnysek tartották a menyegzői fáklyát, ők vetették meg a nászágyat, s bagoly huhogott a nászszoba tetején. A baljóslatú előjelet igazolták az eseményeket: Téreus meggyalázta Prokné húgát, Philomélét, s hogy ez el ne árulja, a nyelvét is kitépte. A szerencsétlen leány jelekkel, bíborba szőtt képekkel adta balsorsát nővére értésére, mire Prokné úgy állt bosszút, hogy a Dionysos-ünnep vad szenvedélyeket felszabadító szertartásai közben saját fiát, Ityst ölte meg és tálalta fel a mit sem sejtő apának. Mikor Téreus megtudta, mi történt, karddal támadt a nővérekre, de mindhárman madarakká változtak. Pandión két leánya fecskévé, illetőleg fülemülévé, Téreus pedig búbos bankává. Tavasszal a fecske csicsergésében a gyermekét bűnbánóan sirató Prokné gyászdalára véltek ismerni a régiek.

A mítosz Héra házasságát is folytonosan veszélyeztetettnek mutatja be, hogy ezáltal minél több oldalról és minél elevenebben álljon előttünk a házasság védelmezőjeként. Ő maga a hitvesi hűség mintaképe; csábítója, Ixión számára ő kér súlyos büntetést Zeustól. Zeus annál kevésbé ismeri a hűséget. Istennőkkel és halandó asszonyokkal kel egybe Héra háta mögött; Héra ilyenkor erélyesen védi meg hitvesi jogait; vetélytársnőit s Zeusnak ezektől született gyermekeit (mint pl. Héraklést) kegyetlenül üldözi.

Máskülönben sem ritka a civódás az olymposi házastársak között. Egy kis összekoccanás megesik néha a legjobb házasságban is, Zeus és Héra házassága nem mutatná a házasságot az olymposi tökéletesség fokán, ha erről nem venne tudomást a mítosz. Az istenek lakomáit meg-megzavarja a két házastárs szóváltása. S ilyenkor esetleg feloldja a feszültséget a nevetés, ha Héphaistos valami tréfás ötlettel közbelép, de az is megesik, hogy ő is pórul jár, ha a civódás közben anyja pártját fogja. Megtörtént az is, hogy Héra sértődötten visszahúzódott és szóba sem állt az urával. De Zeus tud bánni az asszonyi lélekkel. A Kithairón hegyén rejtőzködött Héra, Zeus megtalálja és cselhez folyamodik. A vidék királya, Alalkomeneus segít neki; egy szép tölgyfából bábot készít, amit Daidalénak neveznek, mert "mester" (daidalos) készítette. Azt felöltöztetik szépen, menyasszonyi ruhába, eljönnek a szomszédos Tritón folyó nymphái is, együtt van a násznép és zeneszóval vonulnak végig Boiótián. Erre már elfogja Hérát a féltékenység, lejön a Kithairón hegyéről. Plataiai asszonyainak kíséretében jön Zeushoz, itt látja csak, hogy Zeus felültette: nincs menyasszony, csak egy felcifrázott bábu. Héra kiengesztelődik, de még a bábura is féltékeny és azt követeli, hogy égessék el. Csak akkor engedi meg, hogy a bábu tiszteletére ünnepet üljön ezentúl Plataiai népe. (Ebben a városban valóban volt is egy ünnep - Daidalé, "bábuünnep" -, melynek szertartásához a bábu ünnepélyes elégetése tartozott, akárcsak pl. néhol a kiszézéshez, villőzéshez a magyar népszokásban.)

Európé

A tyrusi király leányára, a szépséges Európéra csodálatos álmot bocsátott egy éjszaka Aphrodité, a szerelem istennője. Két világrész versengett érte, asszonyi alakban álltak meg az ágya fölött, az egyik Ázsia, a másiknak akkor még neve sem volt.

- Az én földemen született, én is neveltem őt - mondta Ázsia, és átölelte a leányt.

- De nekem rendelte Zeus, és róla fognak elnevezni engemet - mondta az ismeretlen, és ellenállhatatlan erővel ragadta magához Európét.

Ekkor fölriadt álmából a királyleány. Sokáig ült még szótlanul az ágya szélén, dörzsölte a szemét, de nem tudta kitörölni belőle a látomást, olyan mélyen véződött a szívébe a két asszony alakja.

- Melyik isten küldhette szememre ezt az álmot? - tűnődött magában. - És ki lehet az idegen asszony, hogy máris vágy fogta el a szívemet utána? Milyen szeretettel karolt át, és úgy nézett rám, mintha a leánya volnék! A boldog istenek fordítsák jóra az álmomat! Fölkelt s felkereste leánypajtásait s kiment velük a rétre, a tenger partjára, hogy virágot szedjen. Egyik a jácintot, a másik a nárciszt szerette, volt, aki az ibolyát, de Európé, ki, mint Aphrodité a kharisok között, minden pajtása közt a legeslegszebb volt, csak piros rózsát szedett aranykosárba.

Messziről nézte őt Kronos fia, Zeus, a szerelem nyila megsebezte szívét s mátkájának akarta a leányt. De a féltékeny Hérát nehéz volt kijátszania.

Elrejtette magában az istent és bika alakját öltötte magára. De nem akármilyen közönséges bikáét, amilyen az istállóban ropogtatja a szénát, vagy amilyen a mezőn az ekét húzza. Ennek a bikának véges-végig aranyszőke volt a szőre, csak a homlokán ragyogott egy hófehér kerek foltocska. Hát még a szarva! Hajszálig egyforma volt a két ága, s olyan volt, mintha a hold ezüstös sarlóját hordozta volna a fején.

Úgy jött a pázsitos rétre, nem is ijedtek meg tőle a leányok. Mindegyik közelről akarta látni, ragyogó, sima szőrét mindegyik meg akarta simogatni. Csodálatos illat áradt a testéből, mely a virágos rét szagánál is jobb volt.

Büszke, nyugodt léptekkel járkált a leányok között és a szépséges Európé mellett megállt. Hízelkedve nyalta meg a királyleány hófehér nyakát, ez pedig átölelte őt és gyöngéden törülgette szájáról a habot, sőt meg is csókolta. Nyájasan bőgött erre a bika, majd meghajlította térdeit, fejét visszafordította, és okos, nagy szemeivel széles hátát mutatta Európénak.

A királyleány odaszólt széphajú pajtásainak:

- Jertek, jertek, lányok, üljünk fel a bika hátára, kényelmesen fölférünk rá mindnyájan, akárcsak egy jó tágas hajóra. Nézzétek, milyen szelíd, nézzétek, milyen okos a tekintete, olyan, mint egy ember, éppen csak beszélni nem tud.

Így szólt s jókedvűen ült föl a bika hátára. A többiek is nekikészülődtek, de ezt már nem várta meg a bika. Amint a hátán volt az, akit keresett, egyszeriben felugrott és nyílsebesen tartott a tenger felé. A királyleány még visszafordult, hívogatva nyújtotta két kezét pajtásai felé, de azok nem tudták utolérni.

A bika pedig egyenesen a tenger felé tartott. Nem riadt vissza a haboktól, csak bele a vízbe, mint valami delfin. Elsimult a hullám, száraz patákkal ment végig a tükörsima tengeren. A tenger népe felismerte az istent a bikában. Cethalak játszottak a lábai előtt, jókedvű delfin bukfencezett a tiszteletére, és a cethalak hátán a szép néreisek is felbukkantak a víz alól. Maga Poseidón, a tenger istene egyengette az utat testvére előtt, a tritónok mind köréje sereglettek és fújták a kagylótrombitát. Ez volt a nászének a tyrusi királyleány lakodalmán.

Európé egyik kezével a bika hosszú szarvába fogózott, a másikkal a bíbor ruháját fogta össze, hogy ne érjen a tengerbe. Könnyű peplosába kapaszkodott a szél és felduzzasztotta, mint hajóvitorlát. Szülőföldje eltűnt már a szeme elől, egy parti szikla sem, egy magas hegycsúcs sem látszott már belőle. Felül kék égbolt, alul a parttalan tenger.

Riadtan nézett körül a királyleány:

- Hová viszel, te csodálatos bika? Ki vagy, hogy a tengertől sem félsz és a fókák útját ilyen bátran járod? Gyors hajóké a tenger, a bika visszaretten tőle. Mert hol veszel itt édes vizet, ha megszomjazol, édes füvet, ha legelni akarsz? Vagy talán isten vagy? Mert az istenekhez méltó, amit cselekszel. Talán, ha úgy tetszik, a kék levegőbe is fel tudsz emelkedni a röpke madarak közé. De jaj, velem mi lesz, hogy atyám házát elhagytam, s a bika hátán bolyongok, elhagyottan s azt sem tudom, hová, azt sem tudom, meddig! Legalább te segíts, tengerek királya, földrengető Poseidón, legalább te vigyázz rám kegyesen! - mondta.

De megszólalt a szépszarvú bika:

- Ne félj, szépséges szűz! Mert tudd meg, Zeus vagyok, és az emberek közt olyan alakban tudok megjelenni, amilyenben csak akarok. Szeretlek téged, azért kellett bejárnunk ezt a nagy tengeri utat. De mindjárt Krétába érünk, és a kegyes sziget, ahol nevelkedtem, téged is befogad. Ott ülünk menyegzőt, én szépséges mátkám, s híres, nagy királyok származnak majd tőlünk. Így szólt és csakugyan feltűnt már Kréta szigete. Ott újra felvette isteni alakját Zeus és megtartották a menyegzőt. A három Hóra volt a násznép.

Így lett a szép tyrusi királyleány Zeus hitvese, s amint Zeus ígérte, híres, nagy királyok lettek a gyermekei, Minós, Sarpédón és Rhadamanthys.

Moskhos II. idyllje.

Perseus

Akrisios, Argos királya, azt a jóslatot kapta, hogy leányától való unokája fogja megölni. Megijedt Akrisios és egy föld alatti termet (mások szerint érctornyot) építtetett és abba záratta leányát, Danaét. De Zeus arannyá változott és a tető nyílásán át mint aranyeső hullott Danaéra. Így ült nászt Zeus az argosi királyleánnyal.

Mikor megszületett Zeus és Danaé fia, Perseus, Akrisios egy ládába zárta leányát és unokáját, úgy vetette őket a tengerbe. "Aludj, gyermekem, aludjon a tenger, s aludjon a szörnyű veszedelem" - ringatta gyermekét a tenger habjaira vetett ládába zárva is Danaé, és Zeus atyához imádkozott. A láda partot ért, Seriphos szigethez sodorta az ár; ott Diktys kihalászta őket, magához vette és felnevelte Perseust.

Diktys testvére, Polydektés volt Seriphos királya. Ez, mikor Perseus már férfisorba jutott, összehívta barátait, köztük Perseust is, és felszólította őket, hogy hordjanak össze nászajándékot a számára, mert Hippodameiával, Oinomaos leányával készül nászt ülni. Hetykén jelentette ki Perseus, hogy ő szívesen elhozná, még ha a Gorgó fejét kérné is tőle a király. Polydektés szaván fogta, a többiektől paripákat kért, de Perseustól nem fogadott el lovat, hanem azt parancsolta neki, hogy hozza el a Gorgó fejét.

Elindult Perseus, Hermés és Athéné voltak a vezetői. Így érkezett meg Phorkys leányaihoz, akiket Graiáknak, "vénasszonyoknak" is hívtak mert már születésüktől fogva öregek voltak. Hárman voltak a Graiák, Enyó, Pephrédó és Deinó, Phorkysnak és Kétónak a leányai és a Gorgók testvérei, de egyetlen szeme és egyetlen foga volt a háromnak s felváltva használták, egyszer az egyik, másszor a másik. Megtalálta és elvette a szemet és a fogat Perseus, s csak akkor adta vissza, mikor megmutatták a Graiák az utat a nymphákhoz. A nymphákhoz pedig azért akart eljutni, mert náluk voltak a szárnyas saruk, a kifogyhatatlan tarisznya és a láthatatlanná tévő sisak. Meg is kapta tőlük, amit keresett, a tarisznyát átvetette a vállán, a sarukat bokáihoz illesztette és a sisakot a fejére tette. Most aztán láthatta, amit csak akart, de őt nem látta meg senki.

Hermés még egy görbe sarlóforma acélkést is adott neki, s most aztán a szárnyas saruval repülhetett az Okeanos mellé. Ott, a föld szélén laktak a Gorgók, Perseus éppen álmukban lepte meg őket. Hárman voltak ezek is, Sthenó, Euryalé és Medusa, de csak Medusa volt halandó köztük, ezért mindjárt az ő fejét kereste Perseus. A Gorgók fejét kígyópikkelyek borították, nagy fogaik voltak, mint a disznóagyar, kezük rézből és szárnyuk aranyból volt, s aki csak rájuk nézett, menten kővé vált. Ezért Perseus hátat fordított nekik és csak a rézpajzsban visszatükröződő képmását nézte a Gorgónak, különben is, kezét maga Pallas Athéné irányította, s úgy fejezte le Medusát. Abban a percben, hogy lefejezte, ugrott ki a Gorgóból a Pégasos, a szárnyas ló, és Khrysaór, az "aranykardú", Géryónnak, a háromtestű óriásnak az atyja. Perseus pedig tarisznyájába dugta a Medusa-főt és visszafelé indult. Fölébredt a másik két Gorgó és üldözőbe vették. De hiába, mert Perseus feltette a sisakot és ez elrejtette üldözői elől.

Hazafelé menet Aithiopiába vetődött, ahol Képheus volt a király. A királyleányt, Andromedát a tenger partján találta, éppen akkor vetették martalékul a tengeri szörny elé. Úgy történt a dolog, hogy Képheus felesége, Kassiepeia, a néreisekkel mert vetélkedni és azt állította, hogy szebb mindegyiknél. Megharagudtak érte Néreus leányai, az ő pártjukra állt és velük haragudott Poseidón is. Árvizet bocsátott a vidékre és tengeri szörnyet küldött ellene. Zeus Ammón jóshelyéhez fordultak tanácsért és itt azt a jóslatot kapták, hogy csak akkor fognak megszabadulni a csapástól, ha Kassiepeia leányát, Andromedát vetik a szörny elé, hogy felfalja. Sajnálta leányát Képheus király, de népe kényszerítette, hogy fogadjon szót a jóslatnak és mentse meg Aithiopiát a pusztulástól. Odaláncolta hát leányát a sziklához a tengerparton.

Éppen akkor érkezett oda Perseus, s amint meglátta a leányt, szerelemre gyulladt iránta. Meg is ígérte mindjárt Képheusnak, hogy megöli a szörnyet s megmenti a leányt, ha hajlandó hozzáadni

feleségül. Miután mindketten esküvel erősítették meg az ígéretüket, Perseus megölte a szörnyet és megszabadította Andromédát, fel is oldotta mindjárt a bilincseit. Akkor még Phineusszal, Képheus testvérével kellett leszámolnia, mert ez már előbb eljegyezte Andromedát, s most cselt szőtt Perseus ellen. Perseus csak a Gorgó-fejet mutatta meg neki, mire Phineus cinkostársaival együtt menten kővé vált.

Hazaérve Seriphos szigetére, anyját, Danaét és nevelőatyját, Diktyst szorult helyzetben találta: míg Perseus odajárt, Polydektés király üldözte őket, úgyhogy az oltárnál kellett menedéket keresniük. Perseus bement a királyhoz, ez rémülten látta, hogy Perseus hazatért, mert arra számított már, hogy odaveszett. Összehívta Polydektés a barátait, de Perseus csak a Gorgó fejét mutatta meg nekik, amitől mindnyájan kővé váltak. Ekkor Diktyst tette meg Seriphos királyává, a sarut, a tarisznyát meg a sisakot átadta Hermésnek, a Medusa-főt pedig Athénének. Amazokat Hermés visszaadta a nymphákknak, a Gorgó fejét pedig Athéné a pajzsa közepére helyezte.

Perseus ekkor anyjával és Andromedával Argosba sietett, hogy meglátogassa nagyatyját. Akrisios rémülten emlékezett vissza a jóslatra és elhagyva Argost, a pelasgok földjére távozott. Larissa királya, Tentamidés éppen tornajátékot rendezett elhalt atyja emlékére. Megjelent itt Perseus is, hogy részt vegyen a versenyen. S mikor a pentathlonban a diszkoszt elhajította, ez véletlenül Akrisios lábához esett, akkora erővel, hogy Akrisios mindjárt meghalt tőle. Most megértette a hős, hogy beteljesedett a jóslat és Akrisiost a városon kívül temette el.

Nagyatyja halála után ő került volna Argos trónjára, de bűnnek érezte, hogy az után örököljön, aki az ő keze által ért véget. Ezért átment Tirynsba, ahol akkor már Akrisios testvérének, Proitosnak a fia, Megapenthés uralkodott. Evvel cserélt Perseus, s így Megapenthés az argosiak fölött, Perseus pedig Tirynsben lett király. Ő vette falakkal körül Mideát és Mykénait.

Perseus és Andromeda legidősebb fia volt Persés, akitől a perzsa királyok származtak; az ő gyermekeik voltak még Héraklés anyai nagyatyja, Elektryón, nevelőapjának, Amphitryónnak az apja, Alkaios, és Eurystheus atyja, Sthenelos is.

Apollodóros: Bibliotheca I. 4,1-5.

Pallas Athéné, Arés és Héphaistos

Pallas Athéné Zeus legkedvesebb gyermeke, ki magának Zeusnak a fejéből ugrott ki teljes fegyverzetben, Héphaistos kalapácsának az ütésére. Születését és egyszersmind lényegét így mutatja be a homérosi himnusz: "Pallas Athénét, a dicső istennőt, kezdem énekelni, a bagolyszeműt, kinél bőségben van a meggondolt tanács és meglágyíthatatlan a szíve, a tiszteletre méltó szüzet, a városvédőt, az erőset, Tritogeneiát, aki magának a meggondoltságot adó Zeusnak felséges fejéből született, és mindjárt vele volt harci fegyverzete, aranyból, ragyogva; megdöbbenve nézték a halhatatlan istenek. Ő pedig az aigistartó Zeus halhatatlan fejéről előreugrott sebesen, megrázta hegyes dárdáját; megingott a nagy Olympos félelmetesen a bagolyszemű istennő súlya alatt, körös-körül a föld is megrendült zúgva, és háborgott a tenger, bíbor habjai morajlottak és elárasztották a partokat. Hyperión fényes fia, a Nap is megállította gyors lovait és állt sokáig, amíg csak le nem tette a szűz halhatatlan vállairól isteni fegyvereit, ő, Pallas Athéné, és megörült a meggondoltságot adó Zeus. Üdvözlégy hát, örülj te is, te, az aigistartó Zeus leánya, és én gondolok rád és más énekbe kezdek."

Pallas Athéné Zeus egyetemességének kivált egy oldalával áll összefüggésben: Zeus métieta, a meggondolt tanács ura. Hésiodos egyenesen Métist, a "Meggondoltságot" teszi Athéné anyjává, s evvel úgy egyezteti össze a Zeus fejéből születés mítoszát, hogy Zeus lenyelte Métist, mikor az már szíve alatt hordta magzatát; így lett Pallas Athéné obrimopatré, a hatalmas atyának a leánya, kiről azt hangsúlyozhatják a költők, hogy anya nélkül született. De mindenképpen a métieta leánya, maga is polymétis: "dús a meggondoltságban". Lényege a métis, a meggondoltság, mely az élet ezer vonatkozásában érvényesülhet. Az Iliasban az agg Nestór oktatja ezekkel a bölcs szavakkal a kocsiversenyre készülődő fiát, Antilokhost: "Te, kedves fiam, métist, a megfontoltságot szívleld meg minden tekintetben, hogy ne kerüljön el a győzelem: Mert métisszel, ésszel többre megy a favágó, mint erővel, a métis segítségével a kormányos a borszínű tengeren gyors hajóját eligazítja, még ha háborgatják is a szelek, és a métis teszi, hogy az egyik kocsihajtó győz a másik felett..." Teljes joggal idézik ezeket a sorokat mint olyanokat, melyek Pallas Athéné jelentőségének minden oldalában megmutatják a közös lényeget.[31]

Már születésének mítosza, amint félelmet keltően, teljes fegyverzetben megjelenik az istenek között, lényének harci jellegét mutatja. Atyja pajzsa, az aigis, őt is megilleti, s az ő kezében ez még borzalmasabbá válik azáltal, hogy a Medusa-főt, a Perseus által megölt Gorgó fejét is a pajzson viseli. S amint Zeus, ő is a szárnyas Nikét, a "Győzelmet" tartja a jobb kezén. De mint harci istent, legélesebben az jellemzi, ami Aréstól megkülönbözteti, ezt pedig az Iliasban a görögök és a trójaiak szembenállása teszi világossá. A trójaiak, akiket Arés lelkesít, vad harci lármával rontanak az ellenségre, a görögök, akiket a bagolyszemű Athéné vezet, méltóságteljes, néma fegyelemben követik vezéreiket.

Arés, Zeus és Héra fia, "vad" és "emberpusztító" (brotoloigos) isten. Az ő kísérői: Eris, a "Viszály", Deimos, a "Félelem", Phobos, a "Rettegés" és Enyó. Az ő harca métis híján, "vaktában", "kosmos" (rend) nélkül történik, mert Arés semmi törvényt nem tisztel. "A kegyetlen Arés a barátot sem ismeri fel a harc hevében", míg Diomédés, Athéné kedveltje, Glaukosnak is baráti kezet nyújt, mikor megtudja, hogy apáik vendégbaráti viszonyban álltak egymással. Homérosnál maga Athéné istennő szidja őrjöngőnek, mindig balvégzetet előidéző, állhatatlan istennek. Mert Arés "telhetetlen" a harcban, s hol az egyik félhez, hol a másikhoz pártol: Arés a két harcoló fél "közös sorsa, és aki öl, azt is megöli". Athéné a harcban is segít, de a béke munkájában is a tanácsára szoruló ember mellett áll. Arés maga a háború, isten, aki csak pusztítani tud. A föld, amely mindig békés kezekre vár, hogy megmíveljék, gyűlöli Arést. Alóeus két fia, Ótos és Ephialtés, megkötözik

[31] Vö. W. F. Otto: Die Götter Griechenlands. 2. kiadás. Frankfurt 1934. 67. l.

és tizenhárom hónapon át tartják fogságban. De mostohaanyjuk elárulja őket, ekkor Hermés lopva kiszabadítja Arést, akit a nehéz rabság már egészen elgyötört. Ez a mítosz a földmívelés és a háború ellentétét fejezi ki. Annak a halandónak a fiai, akinek már a neve is a szérű (alóé) emberét jelenti, tizenhárom hónapig el tudják hárítani a háborút, hogy a földmívesek békés munkáját biztosítsák.

Arés megjelenése viharhoz hasonló, és akkorát tud ordítani, mint kilenc- vagy tízezer férfi a harc hevében. Rémület fogja el a két szemben álló tábort, mikor meghallják. Milyen más Athéné epiphaniája, isteni "megmutatkozása" a harcmezőn is! Szökellve száll az Olympos ormairól az istennő. Mint mikor hulló csillagot küld alá Zeus, csodajelül a hajósoknak vagy a szélesen táborozó hadinépnek, ragyogó csillagot, mely szikrázó fénycsóvát hagy maga után. Így száll le a földre Pallas Athéné; mind a két tábor megérzi, hogy hirtelen megjelent köztük az istennő és megrendülten mondják: "Vagy újra kezdődik az öldöklés, vagy már a békét küldi el közénk Zeus, aki az emberek háborúinak sáfára." Mert míg Arés megjelenése magát az öldöklés kezdetét jelenti, Athéné megjelenése csupán a válságos pillanatot, illetőleg az isteni beavatkozást, háborút vagy békét, a döntő elhatározáshoz megfontoltságot a vezérek lelkében. Mert Pallas Athéné a háborúba is a maga áldását, a métist hozza. Ezért jelenik meg ő Akhilleus előtt, hogy visszatartsa kezét, mikor ez már-már megöli elvakult dühében Agamemnónt. Ahol megjelenik - és egyetlen isten sem jelenik meg annyiszor a trójai csatamezőn készséges segítséggel kedves, görögjei között -, mindenütt a "többet ésszel, mint erővel" elvét juttatja diadalra. Így segíti át a trójai táboron a kémszolgálatot teljesítő Diomédést és Odysseust: ez a két hős különösen kedves az ő szemében. Odysseust, aki éppúgy a métis embere, mint ahogyan Athéné a métis istene, ő segíti keresztül az Odysseia minden viszontagságán; Diomédés pedig atyjától, Tydeustól örökölte Athéné különös pártfogását. S a Tydeus-mítoszból kitűnik, hogy Athéné a harcban is az állati elvadultsággal szemben védi az emberiesség szempontját. Tydeus egyike a Thébai ellen küzdő hét vezérnek, kit a kapuk előtt folyó küzdelemben Melanippos megsebesített. Már félholtan feküdt ott, mikor Athéné hozzálépett és Zeus engedelmével (Athénének nincs külön, Zeustól független szférája: mindig csak Zeus parancsára, vagy legalábbis engedelmével avatkozik az emberi történésekbe) halhatatlanságot adó varázsszert hoz Tydeusnak. De a haldokló hősnek ugyanakkor Amphiaraos - vesztét kívánva, mert Amphiaraost is Tydeus bírta rá, hogy részt vegyen a thébai vállalkozásban - a közben megölt Melanippos levágott fejét hozza. Tydeus mohón szürcsöli a gyilkos sebet okozó ellenfél agyvelejét, talán saját elhaló erejének megújulását is várva tőle. Athéné megundorodik a kannibalizmustól, megvonja jótéteményét és sorsára hagyja Tydeust.

A háborúval való kapcsolatát kiemelő jelzői közül leggyakrabban a következők fordulnak elő: atrytóné, "legyőzhetetlen", ageleié, "zsákmányszerző", laossoos, mely egyszer "népet megrázót", másszor "népet megmentőt" jelent. Általában jelenléte a harcban inkább oltalmazó, lelkesítő és fegyelmező; az embereket irányítja, mint a jelenlevő métis, de nemcsak hogy Arésnak, a kizárólagosan hadistennek a vadságához nem fogható, hanem pl. Apollón is lényegesen többször használja a saját fegyverét. A szerelmet nem ismeri, s nem szabad a nőiességnek olyanforma jelenlétére gondolnunk vele kapcsolatban, mely, mint a germán mitológiában és a középkori lovagi epikában, a harc édes jutalmával kecsegteti a győztest. De mindenesetre a harcban is nőiességével van jelen, megjelenésében a szépséget és a félelmetességet, azt kell mondanunk, hogy a megközelíthetetlen, félelmetes szépséget együtt hangsúlyozza Homéros is. A nagy német költő, Schiller értette meg talán a legmélyebben ezt a mitológiai képet: a ragyogó sisak alá szorított fürtökkel, rendkívüli szépségében is félelmetes tekintetű istennő szűziességének a jelenlétét a férfiak harcában. De a motívumot a nagy költőre való merészséggel új összefüggésbe állítja: a középkori francia történelem népi hősnőjére alkalmazza. Az orléans-i szűz c. tragédiájában Jeanne d'Arc hirtelen megjelenését a válságos pillanatban így mondja el egy megrendült szemtanú:

Körülvett minket kétfelől az ellen,
Nem volt remény sem győzni, sem kitérni,
A legbátrabb is elrémülve látta

És kész volt már letenni fegyverét.
Még a vezérek tanakodtak,
De jó tanácsot nem találtak ők sem.
És ekkor, hirtelen, csodás jelenség:
Az erdő mélyéből szemünk elé
Egy szűz leány lépett, fején sisak,
Mint harci istennő, oly szép és mégis
Félelmetes volt nézni rá. Nyakára
Sötét gyűrűkben omlott szép haja,
És fény köríté magas termetét,
Midőn emelt hangon hozzánk beszélt:
Miért haboztok, bátor franciák!
Az ellenségre! Volna, mint fövény,
Titeket Isten s a Szent Szűz vezet!
És gyorsan a zászlótartó kezéből
A zászlót elragadta és az élen
Haladt büszkén és bátran a Hatalmas,
Mi, néma döbbenetben, akaratlan
Követtük a zászlót, s a lányt, ki vitte,
S az ellenségre törtünk, mint vihar.
Ez dermedt rémülettel állt, merev
Szemekkel nézte a csodát magát,
Mely szemtől-szembe megmutatkozott -
De aztán, mint kit Isten látogat meg
Félelmekkel, gyorsan hátrál s rohan,
Ész nélkül eldobálva fegyverét...

Szépség és félelmetesség, lelkesítő nőiesség és megközelíthetetlen, fegyelmező szűziesség jelenlétét érezte a görög harcos, s ezt Pallas Athéné plasztikus alakjában személyesítette meg, akinek ereje, a métis vezette, és kegyesen neki nyújtotta Nikét, a "győzelmet". Jelenlétét érezte és ezt az alakot hitte az istennő lényegéhez illőnek, de úgy vélte, hogy isteni alakjában csak a kiválasztott kevesek előtt jelenik meg. Zeus megközelíthetetlen magasságból küldi a métist és osztja a győzelmet, Athéné mellette áll annak és kézen vezeti, akit kedvel és akihez Zeus leengedi az Olymposról. Talán most valamelyik bölcs vezérnek a helyzethez mért okos szavában beszél az emberekhez, talán Hadés láthatatlanná tévő sisakját hordja, és azért nem látják, csak jelenlétének isteni atmoszféráját érzik a közelükben. És érzi az ellenség is: megzavarodottan fut előle.

"Ésszel, meggondoltsággal többre megy a favágó, mint erővel" - idéztük az előbb Nestór szavait az Iliasból. Pallas Athéné vezeti minden művésznek és minden mesterembernek a kezét is, mint Athéné ergané (az ergon = "munka" szóból). Nincsen sok értelme feltenni a kérdést, hogy "melyik minőségében" segíti Odysseust és Epeiost a trójai faló elkészítésében; mint ageleié készíti-e elő a hadicselt, vagy mint ergané vezeti az ácsmunkát? Mint Pallas Athéné, a métis biztosítéka van jelen. Ő tanította meg Tektón ("Építész") fiát, Phereklost, mindenféle mesterségre és Phereklos készítette Parisnak azokat a hajókat, melyeken Helenét elhozta Görögországból. Ő segítette Argost az Argó-hajó elkészítésében. De tőle tanulják az asszonyok is az asszonyi munkát, szövés-fonás, hímzés, mind az ő adománya, amit tisztelettel kell, mint az isten ajándékát, felismerni. Minden mesterembert ő lát el tanáccsal, s mint a mesterségek istennője, Héphaistosszal érintkezik, de lényege itt is élesen elhatárolódik, éppen úgy, mint mikor Arés, a hadisten mellé állítottuk.

Athéné Zeus leánya, Héphaistos Héra fia, Athéné a félelmes szépség, Héphaistos az esetlen csúfság, akinek jóakaratú, idomtalan mozdulatain a halhatatlan istenek a sokat emlegetett "homéri kacajra" fakadnak. Mikor megszületett és kitűnt sántasága és csúfsága, saját anyja is szégyellte magát miatta és el akarta rejteni a többi isten elől. Lehajította az Olymposról, de

Enrynomé, Okeanos leánya és Thetis, Néreus leánya - a tenger habjai - felfogták ölükben és megmentették. Kilenc éven át rejtőzködött Héphaistos a tenger istennőinél, odvas barlangban, amely körül az Ókeanos habjai tajtékzottak és azalatt szebbnél szebb tárgyakat kovácsolt megmentőinek. Később az Olymposon volt a műhelye - más hagyomány szerint különböző vulkánok kráterében - és itt aranyból készített magának eleven lányokhoz hasonló cselédeket. Olymposi műhelyében ezek segítik, a vulkánok mélyén azonban robusztusabb segédei vannak: a kyklópsok. Ő építette az istenek palotáit, ő készítette Zeus számára az aigist, és egy-egy kiválasztott halandó fegyverzetét is. Pallas Athénével együtt is említik, és kettejük közös ünnepe volt Athénben a Khalkeia ("kovácsünnep"), melyet a mesteremberek tartottak. Héphaistos, a sánta kovácsisten és Pallas Athéné, Zeus ragyogó leánya, a mesterségnek két oldalát mutatják. Athéné, a mesterségek és művészetek szellemi feltétele, a sugárzó értelem, Métis leánya, éles ellentétben áll Héphaistosszal, mint a mesterségek anyagi feltételével, a tűzzel, az erővel, az anyagot formába kényszerítő erőszakkal. A tűz Héphaistos sajátos tulajdona és Kratos, az "Erő", meg Bié, az "Erőszak" a segédei. Az ellentét nem pusztán a "nőiesség" és "férfiasság" ellentéte, még kevésbé az, hogy Héphaistosé a kemény kovácsmesterség és fegyvereket készít az istenek között, míg Pallas Athéné saját alkotása gyanánt legtöbbször egy-egy szép ruhát, valami remek szövést említenek a mítoszok. Ezek az ellentétek is éreztetnek valamit Héphaistos és Athéné lényegéből, de magukban véve még csonkán. Héphaistos maga a duzzadó erő, de esetlenül sántikál a kovácsüllő körül: csak meg kell nézni ezzel szemben Athéné ergané fölényes mozdulatát, amint kezében tartja a készülő szobrot, míg a művész dolgozik rajta. Athéné, Zeus leánya, maga a kiegészítésre nem szoruló tökéletesség; ragyogó szűziessége ezt is hangsúlyozza, ő maga adja a tökéletességet, a mesterségek nemes formáját. Héphaistos munkája még a szépség kiegészítésére szorul, hogy művészetté legyen: az Iliasban Kharis, az Odysseiában Aphrodité szerepel mint a felesége. Aphrodité a daliás Arésszal csalja meg az esetlen kovácsistent, s mikor Héphaistos bosszút áll érte, a rövidebbet akkor is ő húzza, legalábbis ő az, akit most is kinevetnek. Kharis a "Gratia", a kedvesség, a báj, az ajándékozó kedv és a hála maga, minden, ami széppé és kívánatossá teszi az istenek és emberek ajándékait. Kharis hű feleség. Csakhogy Héphaistos mellett neki sem jut sokkal több szerep, mint egy szépbeszédű mesterné asszonynak, körülbelül annyi a feladata, hogy a szuszogó kovács oldalán legyen valaki, aki legalább néhány kedveskedő, szíves szót szól a látogatóhoz, aki megrendelést hoz a műhelybe.

Mikor Arést állítottuk Athéné mellé, akkor is az emberiesség szempontjait ismertük meg Athéné követelésének a háború borzalmai között. Most, hogy Héphaistosszal vetettük egybe, ugyancsak az emberiesség, az anyagnak nemes formát adó, az erőt művészetté emelő métis bizonyult lényegének. Héphaistos viszont a mesterségnek is elemi oldalát képviseli, nemcsak az erőt és erőszakot, hanem magát a tüzet is, minden mesterség elemi feltételét, olyannyira, hogy nevét némelykor - és távolról sem olyan gyakran, mint a latin Vulcanus nevét - köznévi értelemben is használják és akkor egyszerűen tüzet jelent.

Általában nincsen még egy isten - Hermést sem kivéve - a nagy "tizenkettő" között, aki annyira az emberi világhoz volna kötve és akitől olyan távol állna minden vonatkozás az elemekkel, az embertől független természettel, mint Pallas Athéné. Sőt, egyenesen a természet erőit megfékező és az ember szolgálatába állító emberiesség gyanánt érvényesül lényege, a métis. Nemcsak Erekhtheust tanítja a fogat használatára, hanem ő adja az első féket is a ló megfékezésére Bellerophontésnak. A ló: Poseidón fia vagy ajándéka, de az emberi szolgálat igájába Pallas Athéné ajándéka töri az elemekkel közös vadságát. Khalinitis, "féktartó" melléknévvel Korinthosban, Poseidónnal kapcsolatban tisztelik. Ez a vonatkozása Bellerophontés mítoszában jut szerephez, de a métis jelentőségét a lófékezésben Nestór idézett szavai is hangsúlyozták.

A korinthosi Bellerophón vagy Bellerophontés Glaukosnak, más hagyomány szerint Poseidónnak a fia. Vérbűn miatt keresett menedéket Tiryns királyánál, Proitosnál, de itt a királyné, Anteia hamis vádat emelt ellene. Proitos apósához, Iobatéshoz, Lykia királyához küldte egy táblával, melyre Bellerophontés előtt ismeretlen jelekkel véste az üzenetet, hogy a levél vivőjét tegye el láb alól. Iobatés kilenc napig vendégelte Bellerophontést, aztán olyan feladatokkal bízta meg, melyekben, biztosra vette, hogy el fog pusztulni. Először a khimaira ellen küldte - ez egy

oroszlánból, kecskéből és kígyóból álló szörnyalak volt -, aztán a lykiaiak ősi ellenségét, a solymosok népét, majd az amazónokat, a harcias asszonynépet kellett legyőznie. S mikor mindezt a próbát megállta, a hazatérő Bellerophontés ellen Lykia válogatott harcosait állította lesbe, de Bellerophontés egymaga megölte mindet. Akkor felismerte benne Iobatés az isteni származást, magánál tartotta, leányát és fele királyságát adta neki. Az istenek kísérték segítő hatalmukkal Bellerophontést, anélkül nem tudta volna már a Khimairát sem legyőzni. Poseidón a Pégasost, a szárnyas lovat ajándékozta neki, de nem ment volna vele semmire Bellerophontés Pallas Athéné ajándéka, az aranyos fék nélkül.

A görög istenek az elemi erők állandó jelenlétének tudatát tartották ébren tisztelőikben. De Pallas Athéné istensége éppen azt fejezi ki, hogy az elemi erőket megfékező emberiességnek is megvan a maga méltósága, a métis is az istenek ajándéka. A háborúban ő adja a fegyelmet és kiengesztelődést. Poseidón két megnyilatkozását, a tengert és a lovat, egyaránt az ő ajándéka fékezi meg. Nemcsak az első házat építi ő. (Van egyébként olyan mítosz is, mely szerint a házépítésre Prométheus titán tanította az embereket. Prométheusszal különben is érintkezik Athéné. A különbség ott van, hogy a Prométheus-mítosz a mesterségeket mint lázadást mutatja be az ég hatalmaival, az elemi erőkkel szemben, míg az Athéné-mítoszok arra tanítanak, hogy az elemi erőket megfékező métisnek is megvan a helye a világ rendjében.) A természeti állapotból a város emelte ki az embert, nemcsak mert védelmet nyújt az elemekkel szemben, hanem mert kiemeli az embert a többi élőlény közül és a természet világa mellett új világ kiépítését az emberiessé, a kultúra lehetőségét teremti meg. Pallas Athéné tisztelete ennek megfelelően jellegzetesen városi kultusz. Az erysiptolis, "városvédő" jelzővel illeti a homérosi himnusz, és a város védelméért hozzá imádkoznak a trójai nők is az Iliasban.

Minden város az ő védelme alatt állt, de különösen a nevét viselő Athén (Athénia) fölött tartotta oltalmazó pajzsát, az aigist. Attika fővárosáért két isten, Poseidón és Athéné vetélkedett. Poseidón "tengert", azaz sósvizű forrást fakasztott háromágú szigonyával az Akropolison, a fellegvárban - a hármas forrás nyomai máig megvannak -, Athéné olajfát ültetett. A tizenkét isten, kikre az ítélethozatal bízva volt, Athéné ajándékát tartotta többre, hiszen "tenger másutt is van", de az olajtermés Attika gazdagságának egyik forrása. Így az istennőről nevezték el Attika fővárosát, Athént. Athéné tiszteletét aztán Erekhtheus (vagy Erikhthonios) erősítette meg. Ez a föld fia volt és pallas Athéné neveltje. Atyja Héphaistos, de Pallas Athéné gondoskodik róla. Ládába tette és elvitte Athén "őslakójának", a magából a hazai földből sarjadt Kekropsnak három leányához, a "harmat"-leányokhoz, a legkisebbre, Pandrososra, a "csupaharmatra" bízta és megtiltotta, hogy a ládát kinyissák. De a két nagyobbik testvér, Agraulos és Hersé, kinyitotta a ládát; rémülten látták a gyermek mellett földi (khthonikus) eredete jelét, a tekergőző kígyót, eszüket vesztették a rettentő látványtól és levetették magukat az Akropolisról. Ott, a szent ligetben, maga Athéné istennő nevelte fel Erikhtoniost, s mikor megnőtt a gyermek, ő lett a király Athénben. Neki tulajdonították Athéné nagy ünnepe, a Panathénaia megalapítását, és Athéné legrégibb templomában, az Erekhtheionban, az istennő mellett ő is isteni tiszteletben részesült. Viszonylag késői hagyományok megkülönböztetik Erikhthoniostól Erekhtheust, s ez utóbbit az első unokájának tekintik. Daidalost, a "Mestert", a mítosz legnagyobb művészét, aki egyebek közt a labyrinthost építette Minós krétai király felesége, Pasiphaé fiának, a félig bika alakú szörny Minótaurosnak, úgy vonja a mítosz Athéné ergané körébe, hogy Erekhtheus dédunokájának teszi meg. Egyébként a Minótaurost is athéni hős ölte meg: Théseus, ismét Pallas Athéné segítségével.

Athén egész történetét Pallas Athéné szolgálatának, a nyers erővel szemben az értelem érvényesítésének tünteti fel az antik hagyomány. Ezt fejezi ki Tyrtaios mondája. Mikor Spárta, a kemény és harcias dór városállam, a messénéi háborúban Athénhez fordul segítségért, ez segédcsapatok helyett csak a sánta iskolamestert küldi el, Tyrtaiost, aki lelkesítő énekével győzelemre viszi a spártaiakat.

Hogy Athén valóban Athéné városa, minden vonatkozásban megmutatkozott. Nemcsak Athéné szent fája, az olajfa virult lépten-nyomon, hanem szent madara, a bagoly is, melynek nagy és fényes szemében az athénéi okosság sugárzását látták, körülbelül olyan tiszteletben részesült, mint manapság a galamb Velencében. Ezért "baglyot vinni Athénbe" a görögök számára

egyértelmű szólás volt avval, mintha mi azt mondjuk: "vizet visz a Dunába", vagy "fát hord az erdőre". A várost védő Athéné Promakhos, az "előharcos" istennő hatalmas méretű szobra ott állt a fellegvárban az Akropolison, s ragyogó dárdáját, fényes sisakját a Sunion hegyfoka felé közeledő hajósok már öt mérföldnyi távolságból megpillantották. Ez Pheidias alkotása volt, éppen úgy, mint a Parthenon nevű templomban Athéné Parthenos, a "Szűz" Athéné gazdagon aranyból és elefántcsontból megmunkált (ún. khryselephantin) szobra.

A klasszikus kori görög művészetnek e nagyszabású emlékei mellett kegyelettel őrizték Athénben az istennő régi faszobrát, xoanonját, a Palladiont, melyről az volt a hagyomány, hogy az égből hullott, s melynek megőrzésétől hitük szerint Athén fennmaradása függött. Ugyanilyen Palladiont Trójában is őriztek, és Trója elfoglalása is csak akkor vált lehetővé, mikor Odysseus és Diomédés a trójai fellegvárból ellopta.

Ilyen, az emberi kéz finomabb formaadását nélkülöző kultusztárgy első tekintetre mintha ellentétben állna annak az istennőnek a tiszteletével, akinek a durva anyagot megmunkáló kézműves-mesterség és elsősorban a szobrászat nemesen emberi tehetségét tulajdonították. Az égből hullott kultusztárgyak valóban a kezdetleges műveltségű népek élettelen tárgynak szóló fetistiszteletére és a mohamedánoknak a mekkai Kaaba-szentélyben őrzött fekete kövére egyaránt emlékeztetnek. Mégis, a xoanonra vonatkozó hagyományokban, bár a klasszikus kori művészet feltételeinél sokkal alacsonyabb fokon, már Pallas Athéné későbbi szerepének a csíráira ismerhetünk. A xoanon maga is egy fejlődési sorba tartozik, s ennek még alacsonyabb fokát képviseli görög földön az a nyers kő például, amelynek alakjában a boiótiai Thespiaiban Erést mint a szerelem ősi istenét, minden keletkezés végső okát tisztelték mindaddig, amíg Praxitelés remekműve, Aphrodité ragyogó fiának márványba faragott, rejtelmes mosolyú alakja nem került a helyébe. Vagy az a kúp alakú kő, amely Apollón híres jóshelyén, Delphoiban, magának az istennek a jelenlétét jelképezte. Mindkettőnél, s még egy sor hasonló példánál fejlettebb a Palladion, amennyiben elnagyolt formáinak is emberi alakját érzékeltette a szertartásos előírás; felöltöztették, ékszerrel látták el, akárcsak egy igazi asszonyt. Itt is említést érdemel, hogy a Héphaistos keze által agyagból gyúrt első asszonyt, Pandórát maga Pallas Athéné öltöztette, cicomázta fel, akárcsak a fából faragott asszonyt az ősmitológia humanizált mesteremberei abban az indiai, illetőleg perzsa mesében, amely egyaránt rokona a Pandóra-mítosznak - a fából faragott asszony hozza a viszályt az emberek közé -, és a holt anyagot megelevenítő művészet varázsát felmagasztaló görög Pygmalión-mítosznak, de egy és más tekintetben - többek között minden élőnek ősanyagához való visszatérését tanító végső kihangzásával - rokona az első emberpár bibliai mítoszának is. Pallas Athéné művészete tehát jelen van a művészietlen xoanon tiszteletében is, jelen van azáltal, hogy az asszonyok, akik a Palladion számára bizonyos ünnepeken kötelező tiszteletajándék gyanánt új ruhát szőnek, a szövés-fonás legnagyobb mesterét, magát Pallas Athénét vélik ezzel is utánozni. Sőt, olyan hagyományról is tudunk, amely szerint a Palladiont - szó szerint: "kis Pallast", tehát Pallas kicsinyített mását - eredetileg maga Pallas Athéné faragta volna, engesztelésül és emlékezésül Pallas nevű játszótársára, Tritón leányára, akit akaratlanul megölt. S éppen ezzel mutatott példát a földi szobrászoknak, az első szoborral, amely kezdetlegességével még a művészet kezdeteire vallott ugyan, de rávallott minden művészet egyik alapvető indítékára is: a mulandó és halálra szánt megörökítésének a vágyára. E szerint tehát az istennő a művészet "feltalálója", görög szóval heuretése.

Az athéni Palladionra vonatkozó hagyományoknak azonban még egy további tanulsága is lehet. Az a körülmény, hogy ősi eredetét különböző elbeszélésekkel igyekeztek bizonyítani, közelfekvővé teszi a feltevést, hogy valamikor éppen mint viszonylag új kultusztárgy szorult rá efféle hitelesítésre. Ezek között az elbeszélések között több olyan is van, amely kisebb-nagyobb eltérésekkel ezt az ősi eredetet kerülő úton hitelesíti, azáltal, hogy a trójai Palladionnal azonosítja, s különböző változatokban számol be arról, hogy miként került Trója elfoglalása után Athénbe. S nemcsak az athéni Palladion tisztelete, de - bár az istennő neve már a kréta-mykénéi agyagtáblákon előfordul - magának Pallas Athénének a tisztelete is a görög vallás történetének aránylag fiatal rétegébe tartozik. Erre vall már az a negatívum is, hogy az ő mítoszában alig

találunk olyan természetmitológiai vonást, amelyet társadalmi jelentésétől függetlenül tudnánk értelmezni. Az az időrend, amely magából a mitológiából kiolvasható, Pallas Athéné alakjának a keletkezését a nemzetségi rend ama fejlettebb szakaszára rögzíti, amelyben az apajog már diadalt aratott a matriarchátus felett.

Utaltunk már Zeusról szólva Pallas Athéné Tritogeneia nevére. A név eredetét és jelentését már az ókorban különbözőképpen igyekeztek megmagyarázni. Egyesek szerint Athéné, Zeus leánya arról kapta a nevét, hogy Tritón tengeri istennél nevelkedett, ennek Pallas nevű leányával együtt; egy másik hagyomány arról tudott, hogy "Tritogeneia" Poseidónnak és Tritónis tavi istennőnek a leánya. Csakhogy - nem beszélve az ilyenféle magyarázatok áthidalhatatlan nyelvi nehézségeiről - nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy valahányszor Homérosnál és Hésiodosnál a Tritogeneia név előfordul, a költő mindannyiszor az istennőnek apjához, Zeushoz való viszonyát hangsúlyozza ezzel. Tehát - miután láttuk már Zeus tritos jelzőjének a jelentőségét aligha dönthetünk más magyarázat, mint a név szó szerinti értelmezése mellett: Tritogeneia = Zeus tritos leánya, vagy még pontosabban: "a harmadik leánya". Ehhez a Tritogeneiához méltó szerep pl. Homérosnál, hogy szót emeljen kedveltje, az ész embere érdekében atyjánál, aki Odysseus és Kalypsó ellentétében ugyanúgy hivatott arra, hogy "döntőbíró" legyen, mint ahogyan Odysseus és Poseidón érdekellentétében is ő az érdektelen "harmadik". Hivatkozik az istennő Odysseus jámborságára is, általa még Trója alatt bemutatott áldozatokra, amelyekkel az istenek jóindulatát kiérdemelte. Ez a hivatkozás a viszonosság elvére istenek és emberek között természetesen távol áll még az igazságnak attól a társadalmi követelményétől, amelyet Hésiodos állít fel a jogtipró nagyurakkal szemben. Mégis, Pallas Athéné szószóló szerepe atyja előtt élénken emlékeztet Zeus másik szűz leányának, Dikének Hésiodos által megfogalmazott szerepére, amikor ez fölmegy az Olymposra és atyja mellé ülve harsány hangon emel panaszt minden igazságtalanság miatt. Pallas Athénének éppen mint Tritogeneiának atyjához való viszonyára céloz az az athéni szokás, amelynek keretében a családi italáldozaton a Zeus tritosnak mint "harmadik" istennek járó harmadik kelyhet a ház szűz leánya üríti a családfő egészségére. A patriarchális családra jellemző szertartás nyilvánvalóan a matriarchátus túlhaladása után az apától való leszármazás elvét nyilvánítja ki: a leány az apa családfői tekintélye előtt tiszteleg.

Pallas Athéné mítosza ezt az ún. patrilineáris leszármazási elvet - láttuk már - végletes formában képviseli: nem is volt anyára szüksége ahhoz, hogy megszülessék. A férfi és a nő élettani viszonyának aristotelési meghatározásából a későbbi filozófiában skolasztikus viták bontakoznak ki a "mozgás" (a férfi-elv) és az "anyag" (női-elv: matéria) elsőbbsége felett. Pallas Athéné születésének a mítosza azonban nem természettudományos, hanem a maga idejében égetően aktuális társadalmi problémában: a matriarchátus ellenében a patriarchátus mellett foglal állást. Még világosabbá teszi ezt az állásfoglalást a kiegészítő mítosz: a féltékeny Héra férjével vetélkedve maga is megpróbálkozik hasonlóval, és Héphaistost apa nélkül hozza a világra.

Csakhogy míg Zeus Héra nélkül Pallas Athéné ragyogó alakjának adott életet, Hérától Zeus nélkül nem telt ki több, mint a sánta Héphaistos, akinek csúfsága láttán maga is elborzad, vagy legfeljebb a szörnyszülött Typhón, akit az egyik hagyomány Gaiától származtat, a másik ugyancsak Héra apa nélkül született gyermekének mond.

Héphaistos sántasága azonban olyan motívum, amely születésének a mítoszától függetlenül is magyarázatot igényel. Ismerjük már a germán mitológia sánta kovácsát, Völundrt: az ő inait fogságában vágják el, hogy ne tudjon eltávozni a szigetről, ahol rabtartója számára kell folytatnia mesterségét. Végül a levegőn át hagyja el a szigetet, akárcsak a görög mitológia "ezermestere", Daidalos, akit Minós krétai király tart fogva. Minden jel szerint ősi vonásokat állít új összefüggésbe a keresztény Severinuslegenda: Giso királyné barbár aranykovácsokat tartott kemény rabságban, hogy csak számára dolgozzanak, mindaddig, amíg ezek kétségbeesett helyzetükben a kis királyfi életét fenyegetve a Duna melléki Noricum szentjének, Severinusnak a

segítségével kikényszerítették a gyermekét féltő királynétól szabadulásukat.[32] Úgy látszik, még a rabszolgaság általánosabb elterjedése előtt szokásban lehetett a kovácsok szabad mozgását gátolni, némelykor úgy is, hogy a kovácsmesterség folytatásához szükséges felsőtestük épségének megóvása mellett lábukat megnyomorították. A kegyetlen rendszabály célja az volt, hogy a kovácsok kizárólag rabtartójuk számára használják fel rendkívül értékes, de az ellenség kezére jutva egyben rendkívül veszedelmes tudásukat. Utóbb is, a katonai demokrácia feltételei között, a harcokban megsántult emberek lehettek elsősorban alkalmasak a fegyverek készítésére és karbantartására, mint ahogyan a szemük világát vesztettek a harcok dicsőségét felmagasztaló énekes hagyomány ápolására. Így magyarázható az az alárendeltebb szerep, amely az isteneknek a korszerű társadalmi viszonyok mintájára elképzelt világában Héphaistosnak jut: Homéros még akkor is rajta nevet, amikor mint megcsalt férj Aréson, a harcok daliás istenén vesz magának elégtételt.

Pallas Athénének mint a kézműves-mesterséget a megbecsülés magasabb fokán mutató istennőnek a fölénye Héphaistosszal szemben, s mint a háborúban is emberséget követelő istennőnek a szembenállása a vérszomjas Arésszal, már a hadviselés és a termelőmunka új feltételeit, az alakuló rabszolgatársadalom körülményeit tükrözi. Engels világította meg a rabszolgaságnak mint a társadalmi fejlődés szükségszerű láncszemének a jelentőségét, rámutatva, hogy "az emberiség az állatnál kezdte, s emiatt barbár, csaknem állati eszközökre volt szüksége, hogy a barbárságból feldolgozza magát... Az ókori, különösen a görög világ történelmi adottságai mellett egy osztályellentéteken alapuló társadalomban való előrehaladás csakis a rabszolgaság formájában mehetett végbe." Ennek feltétele viszont az volt, hogy a termelés elérje a fejlettségnek azt a fokát, amely mellett az emberi munkaerő már "többet tudott termelni, mint amennyi egyszerű fenntartására szükséges volt". Így tett szert értékre a munkaerő, ami - mint az ember megbecsülése a legyőzött ellenfélben is - erkölcsi szempontból is haladást jelentett, hiszen a "hadifoglyok, akik közül a rabszolgák tömege rekrutálódott, megtarthatták most legalább az életüket, ahelyett, hogy mint korábban, agyonverték, avagy mint még korábban, még meg is sütötték volna őket".[33]

A fejlődésnek azon a határvonalán, amelyen a rabszolgatársadalom volt az osztály nélküli őstársadalommal mint elhaló régivel szemben a haladó új s az ellenfél fizikai megsemmisítését célzó zsákmányoló háborúval szemben a rabszolgaszerző háború számított a hadviselés fejlettebb fokának, így függött össze a termelőmunka magasabb fokú fejlettségével az emberi élet megbecsülése az ellenfélben is. A görög mitológiában ezt az összefüggést - valójában ugyanannak a dolognak a két oldalát - a legplasztikusabban Pallas Athéné alakja képviseli. Pallas Athéné, mint atyjától függő női istenség, már előbb is, az ősközösségi társadalom fejlődésében is a haladottabb fok, a patriarchátus melletti állásfoglalást képviselte a matriarchátussal szemben. Ha a Tydeus-mítoszban Pallas Athéné megjelenése a kannibalizmust mutatta az ember erkölcsi fejlődése által túlhaladottnak és megvetésre méltónak, Pallas Athéné ajkáról halljuk Homérosnál azt is, hogy az istenek nem hagyják büntetlenül a mérgezett nyilak használatát. S az az istennő, aki a halott ellenfél meggyalázását utálatos bűnnek tekinti és az ellenfél életének a megbecsülésére tanít, a hadifoglyokat rabszolgaságuk színhelyére is elkíséri, hogy pártfogásába vegye őket, mindenekelőtt azáltal, hogy példát mutat nekik az értéküket, megbecsülésüket gyarapító szép mesterségek gyakorlásában. Atyja, Zeus, mint xenios, többek között a vendégjog tiszteletben tartását is megköveteli az emberektől, ő maga mint xenié, nő létére elsősorban az idegen földre hurcolt rabszolganők isteni mintája és segítője, aki szövésre-fonásra tanítja őket. Mikor a rómaiak Minerva istennő alakjába a görög Pallas Athéné vonásait olvasztották, bizonyára ezt a jelzőjét fordították capta (a. m. "fogoly nő") szóval: Minerva capta, a "fogoly Minerva" Rómában mindenesetre az iparosok védő istennője lett. Aminek megértéséhez tudnunk kell még, hogy a mitológiában az istenek általában annak az emberi típusnak a jegyeit viselik, amelyik különösebb pártfogásuk alatt áll, így Hermés, a tolvajok istene, maga is tolvaj,

[32] Vö. O. L. Jiriczek: Deutsche Heldensagen I. Strassburg, 1898. 30. l.
[33] Engels: Anti-Dühring. Szikra 1948. 170-172. l.

Artemis, a vadászoké, maga is vadász, Héphaistos, a kovácsoké, maga is kovács, s Daphnis, a pásztorok békéjének őre, földi életében maga is pásztor volt.

Pallas Athéné tehát a munka új értékelését, a kézműves-mesterségnek az eddiginél magasabb fokú megbecsülését képviseli, s egyben a hadijog megszelídítését, emberségesebb formáit követeli meg azért, mert a kettő a rabszolgaság kialakulása idején szorosan összefügg. Ebből érthető elsősorban az a kimagasló szerep, amelyet a homérosi eposzokban visz az istennő. Az embernek ugyanezt a megbecsülését, a homérosi humanizmust, mint a barbárságból a civilizációba való átmenetre jellemző haladó világnézetet, az Ilias egy sajátos művészi eszközzel, a szimmetrikus kompozícióval fejezi ki, annak a szerkesztőelvnek következetes alkalmazásával, amely a szemben álló ellenfeleket egymás tükörképei gyanánt, azaz a görögöket és a trójaiakat egyaránt embereknek ábrázolja. És jellemző, hogy a homérosi kompozícióhoz legközelebb álló képzőművészeti alkotásban, Aphaia istennőnek Aigina szigetén emelt temploma nyugati oromzatán görögök és trójaiak jobbról-balról egymás tükörkép mozdulatait mutató csoportjai között az egyenlőszárú háromszögbe foglalt szobrászati kompozíció szimmetria-tengelyében Pallas Athéné áll, nyugodtan és megnyugtatóan, s még pajzsát is úgy tartja, hogy a vérfagyasztó, teljes pusztulással fenyegető Medusa-fő ne legyen látható rajta.

Arakhné

Egyszerű mesterembernek, egy kolophóni kelmefestőnek volt a leánya Arakhné. De ha alacsony sorból származott is, művészete nemcsak Hypaipa városában, ahol lakott, hanem egész Lydiában ismertté tette nevét. A Tmólos hegy nymphái is otthagyták gyakran a szőlőket, a Paktólos nymphái is otthagyták a folyó habjait, hogy meglátogassák Arakhnét és megnézzék mesteri munkáját. S nemcsak a kész ruhákban lehetett gyönyörködni, kedves látványt nyújtott maga Arakhné is, amint szőtt-font vagy hímzett. Minden munkáján és minden mozdulatán meglátszott, hogy magától Pallas Athénétől tanulta a mesterségét.

De Arakhné nem vette ezt tudomásul és öntelten elutasította, ha az istennő tanítványának nevezték.

- Hiszen vele is felvenném a versenyt, akármilyen kézimunkában - felelte ilyenkor sértődötten.

Öregasszony alakját öltötte magára Athéné, fehér vendéghajat tett a halántékára és botot vett a kezébe, mintha rogyadozó tagjai támaszra szorultak volna, úgy ment el Arakhnéhoz.

- Nemcsak rosszat hoz magával a vénség - mondta -, a hosszú élet sok mindenre megtanít. Ne vesd meg hát az én jó tanácsomat. Szövésben-fonásban a halandó nők közt tiéd lehet a legnagyobb hírnév, de az istennővel ne mérkőzz, vakmerő, s kérd könyörgő szóval elbizakodottságodért bocsánatát, még megbocsát, ha engesztelő imával fordulsz hozzá.

De a leány mogorván fogadta, kiengedte kezéből a fonalat, haragjában majd hogy kezet nem emelt a vénasszonyra, kiben nem ismerte fel az istennőt, és dühös szavakkal adta ki az útját.

- Ostoba vénasszony, menyednek, lányodnak osztogasd a tanácsaidat, én ugyan nem szorultam rájuk. Ne hidd, hogy intelmed elvette kedvemet.

Miért nem jön maga az istennő? Miért húzódozik a versenytől, ha olyan biztos a dolgában? - Hát eljött ő maga! - mondta az istennő és ledobta magáról a vénasszony külsőt, és Pallas Athéné állt Arakhné előtt. Imádták a jelenlevő istenséget a nymphák és a lydiai asszonyok, akik éppen Arakhné munkájában gyönyörködtek, csak maga Arakhné nem ijedt meg. Azért felugrott üléből ő is és hirtelen pirosság futotta el arcát, majd ismét elhalványodott, mint ahogy az ég is bíborszínt ölt, mikor a hajnal feltűnik, de kis idő múlva fehéren ragyogja be a felkelő nap. De állta a szavát és balga dicsvágyból veszte felé rohant.

Nem vesztegette többé intő szavát Arakhnéra Zeus leánya és már ő sem halogatta a versenyt. A szövőszékek mellé ültek mindketten, szaporán járt a kezük és a nagy igyekvésben észre sem vették a fáradtságot. Bíborfonalat is szőttek a kelmébe, és finom árnyalatokat, mint a szivárvány ezer színe: az átmenet észrevétlen, két szomszédos szín mintha egyforma volna, és mégis a szélek éles különbséget mutatnak. Aranyat is kevertek a fonalak közé és régi történeteket ábrázolt a kelme mintája.

Athéné a tizenkét istent szőtte kelméjébe, amint épp neki ítélik Poseidónnal szemben Athén városát. A négy sarkába pedig, hogy vetélytársnője megtanulja, mi vár arra, aki istennel vetélkedik, még négy képet szőtt. Az első sarok a Rhodopét és a Haimost mutatta: ezek most megdermedt hegyek Thrakiában, de egykor eleven testek voltak, házastársak, kiknek ugyanaz volt a bűnük, mint Alkyonénak és Kéyxnek: egymást a legnagyobb istenek nevén nevezték. A második sarok a pygmaiosok anyjának szomorú sorsát ábrázolta: ezt Héra, mikor versenyben legyőzte, daruvá változtatta s évről évre a saját gyermekei, a "hüvelyknyi" törpék ellen kell pusztító háborút kezdenie. A harmadik sarokban Antigonét, a trójai Laomedón király leányát, ugyancsak Héra változtatta gólyává, a negyedikben Kinyras, Aphrodité papja Kypros szigetén a templom lépcsőit, saját leányainak kővé vált tagjait ölelte sírva. A saját szent fájával fejezte be művét Athéné: a szegélyt olajágak mintázták.

Arakhné az istenek szerelmi kalandjait szőtte a kelméjébe: Európét, akit bika alakjában, Lédát, akit hattyú alakjában csábított el Zeus, Poseidón és Iphimedeia, Dionysos és Érigoné történetét és még több effélét. A szegélyzetet pedig borostyán közé font virágok adták ki.

Szép volt Arakhné szövése is, nem lelt benne hibát Athéné, de maga az irigység sem lelt volna. Haragudott érte Athéné, hogy megállt az övé mellett is a halandó leány kezemunkája és összeszaggatta, amit Arakhné szőtt, s mert az isteneket tiszteletlenül ábrázolta a kelme szövése, még meg is ütötte a vetélővel Arakhnét.

Elkeseredésében Arakhné felakasztotta magát. De ekkor Athéné megszánta, kiszabadította nyakát a kötélből, és így szólt hozzá:

- Élni élhetsz tovább, de a levegőben függj és ezt a büntetést minden ivadékod is hordozza.

Azzal elváltoztatta Arakhnét. Belőle lett a pók (görögül: arakhné), mely a mai napig Arakhné régi mesterségét, a szövés-fonást folytatja.

Ovidius: Metamorphoses VI. 1-145. sorok.

Daidalos és Ikaros

Daidalos, az athéni ezermester, féltékenységből megölte Talós nevű unokaöccsét és tanítványát, a fazekaskorong és a fűrész feltalálóját. Az areopág ezért halálra ítélte, de ő Krétába menekült és itt Minós király szolgálatába állott. Mikor Minós feleségének, Pasiphaénak, félig bika alakú gyermeke született, a Minótauros, Daidalos építette számára a labyrinthost. De Minós azután sem engedte el maga mellől.

Daidalos megunta már Krétát és a hosszú számkivetést és megérintette lelkét a honvágy, de minden oldalról tenger állta útját.

- A földön és a tengeren feltartóztathat, de az ég bizton nyitva áll - gondolta magában -, meneküljünk arra. Mindent elfoglalhat, de nem foglalja el a levegőt Minós.

Mondta és elmerült a még ismeretlen művészetben, hogy megújítsa a természetet. Tollakat rakott egymás mellé, a legkisebb után egyre nagyobbakat, majd a legnagyobbat egyre kisebbre váltva, mintha halmon nőttek volna, vagy mint ahogy a pásztorsípon a különböző nagyságú nádszálak sorakoznak egymás után lassú emelkedéssel. Aztán a középen lenfonállal fűzte össze őket, alul viasszal kötötte meg s amint így összeállította, egy kevéssé meghajlította, hogy az igazi madarakat utánozza vele. Mellette állt fia, Ikaros, s nem tudta, hogy saját vesztében gyönyörködik. Ragyogó arccal a szélben libegő pelyhek után kapdosott, majd hüvelykujjával a sárga viaszt puhítgatta, és játékával hátráltatta atyja csodálatos munkáját.

Mikor az utolsó simítást is elvégezte alkotásán a művész, a kettős szárny közé lendítette testét és függve maradt a meglebegtetett levegőben. Kitanította gyermekét is:

- Mindig középre tarts, nehogy, ha alant repülsz, a tenger habja nehezítse el tollaidat, ha pedig magasabban, a tűz égesse össze. A két szélsőség közt a középen haladj, nem kell a csillagokat sem vizsgálnod, hogy tájékozódj, elég, ha engemet követsz.

S megmutatta, hogy kell repülni és a fiú vállaihoz illesztette az újfajta szárnyakat. Míg evvel babrált és oktatgatta fiát, könny áztattaráncos öreg arcát és megremegett az apai kéz. Megcsókolta, mintha tudta volna, hogy ezek az utolsó csókok, s szárnyain felemelkedve ő repült elöl és aggódott útitársáért, mint madár, mikor gyönge fiókáját a magas fészekből az égi útra bocsátja. Még biztatta, hogy jöjjön utána és tanítgatta a vészt hozó művészetre, s mozgatta a saját szárnyait és hátra-hátra nézett fiára.

Megbámulta őket a halász, miközben remegő nádszállal leste a zsákmányt, vagy egy pásztorember, botjára támaszkodva, vagy szántövető az eke szarva mellett. S aki látta, amint a levegőt szelték, isteneknek hitte őket.

S már bal felől Héra szigete, Samos, és Délos és Paros mind elmaradtak, jobbra Lebinthos volt és a mézben gazdag kalymné, mikor a fiú örülni kezdett a vakmerő repülésnek, elhagyta vezetőjét és az ég felé vágyódva magasabbra vette útját. A hevesen tűző nap szomszédságában meglágyult a viasz, ami összetartotta a tollakat, és szétfolyt. Szárnyait elvesztve, meztelen két karját már hiába rázta, nem tudott a levegőben megkapaszkodni. Zuhanás közben még atyja nevét kiáltotta. De hamarosan elnyelték a sötétkék hullámok, amelyeket aztán róla neveztek el Ikarosi-tengernek.

A szerencsétlen apa - de már nem is apa - utána kiáltott:

- Ikaros! Ikaros! Hol vagy? Merre keresselek? Ikaros! - ismételte hangos szóval, amíg csak meg nem pillantotta a tollakat a habokban.

Akkor már mindent értett és elátkozta saját művészetét és fia holttestét átadta a sírnak. Ahol eltemette, Ikarostól kapott nevet a vidék.

Ovidius: Metamorphoses VIII. 183-235. sorok.

Apollón és Artemis

Zeus mint az "istenek és emberek atyja" a legfőbb isten. De a görögség életében nem az ő kultusza, hanem Létótól származó fiáé, Phoibos Apollóné viszi a legnagyobb szerepet. Jellemzően jut ez kifejezésre mindannyiszor, mikor a keleti világgal kerül szembe. Igaz, hogy Homérosnál a trójaiak pártján áll, de Hérodotos, a "történetírás atyja", Kroisos, a lyd király ajkára Apollón ilyen megjelölését adhatja már: "a hellének istene". Így, minden további jelző nélkül, csak Apollón nevezhető meg. Szentélye Delphoiban, hová mindenünnét elzarándokolnak a görögök, a Zeus tiszteletére rendezett olympiai játékokhoz hasonlóan a törzsekre, apró városállamokra tagolt görög nép egységének egyik hatásos biztosítéka. Apollón tisztelete minden görög törzs sajátja. Benne látták megtestesülve azt, ami meggyőződésük szerint a görögöt a "barbártól" megkülönböztette: a szellem nemes szabadságát.

Ennek a ragyogó tisztaságnak égi képe a nap, mely örök messzeségből, tüzes nyilak gyanánt szórja sugarait a földre. Maga nem érintkezik a földdel, sem a föld alatti sötét világgal soha: Apollón is hekatos, az örök "messzeséges" és hekébolos, a "messziről nyilazó". Ezüst íja sokszor küld halált az emberekre, de ő maga elfordítja tekintetét a halál beszennyező közelségétől. Apollón eredetileg nem azonos a nappal, nem azonos Héliosszal sem, a kizárólagosan Napistennel, ki fényes szekéren járja reggeltől estig az égboltot. De lényének, a ragyogó tisztaságnak és a földi dolgoktól való örök távolságnak a nap legszembetűnőbb megmutatkozása, s idővel háttérbe is szorította Héliost, illetőleg ennek vonásait is a maga alakjába olvasztotta. Görög földön a nap sem pusztán az áldást sugározza alá; a délvidéki kánikula gyilkolni is tud, szárazságot és járványt hoz, perzselő sugaraival rögtöni halált okoz. Apollón alakja azt is kifejezi, hogy a nap ragyogó sugarainak ezt a kettős erejét azonosították a szellem világosságának kíméletlenségével. Mert a szellem nemes szabadsága azt is jelenti, hogy élesen tud különbséget tenni érték és álérték között. Tudja, mi az, amivel szemben odaadó, áhítatos tisztelet kötelezi és mi az, amit el kell vetnie, ami ellen küzdenie kell, kíméletlenül, az ezüstdíjas Apollón harcos erejével. Ugyanilyen kíméletlen szigorúsággal kell önmagunkat is megítélnünk. Gnóthi seauton: "ismerd meg magadat", ez a delphoi-i jóshely parancsa. Emberi gyarlóságaink felismerése is következik ebből. Valamennyi görög isten közül mindenesetre a "messzeséges" Apollón alakja fejezi ki a leghatározottabban azt a felfogást, hogy az istenek és az emberek világa között áthidalhatatlan a távolság.

Kettős neve a görögség érzése szerint istenségének ezt a két oldalát nevezi meg, Phoibos = "ragyogó", s az Apollón nevet már ókori magyarázók "pusztítónak" értelmezik. Ez a kettősség jut kifejezésre szent állataiban is, a ragyogó tisztaság képviselőjében, a hattyúban és a kegyetlen farkasban.[34] Ha íját feszíti meg, félelmetes a tekintete. Még az istenek is megrettennek, mikor vállán az ezüstíjjal s tegzével, melyben a nyilak zörögnek, végigmegy Zeus olymposi palotájában. Mindnyájan felugrálnak székeikről, csak Létó marad nyugodtan, elveszi fia fegyvereit, elzárja a tegezt, a felajzott íj idegét megereszti és az íjat felfüggeszti az oszlop arany szegére. Úgy vezeti atyja trónjához és leülteti, Zeus nektárt nyújt neki aranyserlegben, a többi isten csak akkor mer leülni, és Létó boldogan nézi, hogy az ő fia az íjat viselő, erős isten. A biztos kezű íjász átható tekintetével ábrázolja az istent az ún. Belvedere-i Apollón. De Apollón kezébe nemcsak az íj illik; mint a Múzsák karvezetőjét, a Musagetést, a lant is megilleti. A görög felfogás szerint íj és lant rokon szerszámok.[35] Hozzáértő kézben az íj felajzott idege is úgy pendül meg, mint mikor mesteri énekes pengeti a lant húrjait, zengő hangot ad, a fecske énekéhez hasonlót, viszont a jó ének úgy talál célba, mint a biztos kezű íjász nyila. Íj és lant: a megfeszített ideg mindkettő, és mindkettő a távolság szerszáma. Az egyik az ellenség pusztító nyilát hozza el a messzeségből, a

[34] Vö. Kerényi Károly: Halhatatlanság és Apollon-vallás. 1933. 12 l.

[3535] Vö. W. F. Otto i. m. 97. l.

másik a távoli szépségeket idézi, kép és szobor földhöz hasonló kézzelfoghatóságától nagyon különböző, messzire elhangzó zenét. Mindkettő a "messzeséges" isten lényegéhez tartozik.

Nem minden muzsika tartozik tehát Apollón hatáskörébe, hanem csak a húros hangszer, melynek élesebben körvonalazó, tiszta zengését egyenesen ellentétben állónak érezték a fuvola és a síp lágyabb, elmosódóbb hangjával. Ez utóbbit keletiesnek, barbárnak tartották; a görögségen belül főleg Dionysos világában ismerték el jogosultságát. Apollónnal, a lant istenével mindenesetre szemben áll Marsyas, a mitikus fuvolás, kit egyszer phrygiai, tehát keleti pásztornak mond a mítosz, másszor pedig satyrosnak, szatirnak, tehát Dionysos kísérőjének. A sípot Pallas Athéné találta fel, de mikor megszólaltatta, felfújt arca miatt Héra és Aphrodité kinevették, mire eldobta az arcát elcsúfító hangszert az Ida hegyén. Itt talált rá Marsyas s addig játszott rajta, míg Apollónt is versenyre merte hívni. Apollón győzött - a Múzsák vagy Pallas Athéné voltak a bírák - és elevenen megnyúzta a vakmerőt. A verseny nem pusztán Apollónnak és Marsyasnak a mérkőzése, hanem a két hangszeré. Apollón avval igazolja a lant fölényét a síp fölött, hogy, ha fordítva tartja, akkor is tud játszani rajta, míg a sípnak csak egyik végébe lehet fújni, és a lant pengetésnél énekelhet is, míg a sípon játszani és énekelni egyszerre lehetetlen volna. A második próbatétel különösen figyelemreméltó: a lant értékét az intellektuális tisztaság apollóni világában az is igazolja, hogy az emberi éneket kísérő lant pengése racionálisabb a szavakra át nem fordítható sípszónál. (Sajátságos, hogy a képzőművészeti emlékek egy részén az illusztráló művész mégis Marsyas kezébe is lantot ad!) Apollón lantja a pásztorok igénytelen hangszerével, a nádsíppal szemben védi meg elsőbbségét Midas mítoszában.

A barbár Phrygia királya, Kybelé istennő fia, esztelenségét már barbárokhoz méltó kapzsi kívánságával is megmutatta. Dionysos, mikor kedves tanítóját, Silénost vezette vissza hozzá Midas, jutalmul egy kívánsága teljesítését ígérte. Midas azt kívánta, hogy amihez csak ér, változzon arannyá, s mindaddig, míg maga Dionysos fel nem oldozta a varázs alól, enni, inni sem tudott, mert ha ő hozzányúlt, étele és itala is arannyá változott. Mikor Pan, a kecskelábú, kecskeszarvú pásztoristen pásztorsípjával büszkélkedve, versenyre hívta ki Apollónt, csak ez az ostoba, barbár király adott Apollón lantjával szemben Pan sípjának elsőbbséget. Meg is bűnhődött érte: Apollón szavára szamárfülei nőttek.

Apollón, a "messzire nyilazó", a járvány és a hirtelen halál okozója, de mint Paian, ő adja a gyógyulást is. A thériomorfizmus ősi emlékeire utal Lykeios és Smintheus mellékneve, a görög lykos (= "farkas") és sminthos (= "egér") szavakból. Ő tehát a félelmetes Farkas-isten és a pestist nagy távolságokra terjesztő egerekhez, patkányokhoz, valamint más rágcsálókhoz hasonlóan pusztító Egér-isten, de ő az is, aki védelmet nyújt az embereknek a halálos veszedelmekkel, betegséggel és a termést pusztító egérvésszel szemben is. Megilleti tehát a Lykoktonos (= "Farkas-ölő") jelző is; a baljóslatú Smintheus nevet, amelynek hangos kimondása az Egér-istent teljes borzalmasságában idézi fel, a büntető istent engesztelő szertartások keretében, illetőleg főleg Apollón Smintheus kisázsiai szentélyeihez fűződő hagyományokban már korán "Egérölőnek" értelmezik. Ezt a kettősséget fejezi ki a jóslat, amelyet Apollón papnője, a Pythia adott Télephosnak, Héraklés és Augé fiának, amikor Akhilleus dárdája megsebesítette: "Aki a sebet ütötte, az fogja meggyógyítani." Apollón és Korónis fia Asklépios, a gyógyítás istene, akinek különösen epidaurosi szentélyébe zarándokoltak sokan gyógyulást keresve. Asklépios leánya, Hygieia, az "Egészség" megszemélyesítése; szelíd tekintetű szűznek ábrázolják, gyakran csészével a kezében, amelyből apjának szent állatát, a gyógyító istenség jelképét, a kígyót itatja. Magának Apollónnak isteni hatáskörében egyébként a gyógyulás és a bűn szennyének az eltörlése gyakran ugyanannak a kedvező fordulatnak két oldala; ő hozza a gyógyulást a betegségre általában, ő hozza különösen az őrületre a tisztulást, s ami görög felfogás szerint ehhez egészen hasonló állapot, a vérbűn súlya, az Erinnysek, a lelkiismeret mardosásait felkorbácsoló, kígyó hajú istennők üldözése alól a feloldozást, mint katharsios, "megtisztító".

Tiszteletének elismert középpontja Delphoi volt, Közép-Görögországban, a Parnassos déli oldalán. Itt, ahol a hagyomány szerint a föld köldöke van, kezdetben Gaia bocsátott jelentőségteljes álmokat azokra, akik e helyen háltak meg. Majd leánya, Themis, a "törvény" istennője osztott jóslatot. Themist a Föld másik titánleánya Phoibé, a "ragyogó" Létó anyja

szorította ki, ez pedig unokájának ajándékozta születésekor a jóshelyet. Apollón, ki mint Phoibos, nagyanyja nevét is viseli, már a negyedik jósistenség e helyen. Csak nehéz küzdelmek árán tudta birtokba venni a nagyanyjáról reászálló örökséget. Ötnapos korában megöli az útját álló Pythón nevű sárkányt és e diadal emlékére alapítja meg jóshelyén az eleinte nyolc-, majd négyévenként ismétlődő versenyjátékokat, a Pythiát. Delfin alakját öltve magára, mint Apollón Delphinios, krétai hajósokat csalogatott ide, hogy mint papi törzs szolgálják őt. (A népetimológia Delphoi nevét is evvel a mítosszal magyarázta.) Ezek a hajósok zendítenek rá az első paianra, az Apollón isten csodatevő erejét magasztaló énekre. A Pythón-sárkányon vett diadala után felment Zeushoz az Olymposra, az istenek és emberek atyja az ő kérésére szüntette be a jóslaterejű álmokat, hogy ezzel is kedves fia tiszteletét gyarapítsa: a jövendőre kíváncsi emberek gyűljenek össze Apollón trónja köré és az istentől várják bizalommal a jóslatot.

Delphoi volt a görögség legnagyobb tekintélyű jóshelye; nemcsak a görögök keresték fel, hanem barbár fejedelmek is, gazdag ajándékokat, háromlábú aranyszékeket és üstöket (tripusokat), áldozati edényeket és más ezekhez hasonlót hozva a jóslatért. A jósnő, a Pythia, mielőtt jóslatot adott, nemcsak Apollónhoz, hanem Zeushoz is imádkozott, mert Apollón mint jósistenség Zeus akaratának a hirdetője. Imádkozott Dionysoshoz is, ki mindennemű önkívületi állapot fölött uralkodik, valamint a Kórykion-barlang meg a források nymphái hoz és a tenger rejtelmes mélyének királyához, Poseidónhoz. Maga is a rejtelmes mélységekből előtörő Kassótis-forrás vizéből ivott, úgy merített erőt a jósláshoz. Csak imája végeztével ült a háromlábú székbe, várva a jóslatot kérő embereket, akik kockavetéssel kisorsolt rendben közeledhettek. A tripus egy nyílás fölött állt, a jósnő babérlevelet rágcsált és a nyílásból felgőzölgő párolgást szítta magába, úgy várta az "isten megjelenését", azaz a föld mérges felgőzölgésének belélegzése következtében beálló önkívületi állapotot. Mikor már félig elvesztette öntudatát, töredezett szavakat mondott. Mellette papok álltak, a töredezett szavakat ők egészítették ki, mondatokba fűzték és legtöbbször versbe - hexameterekbe - öntötték. A jóslat így is homályos, kétértelmű (loxon) maradt, innen Apollón Loxias mellékneve. Valóságos találós mesék a Pythia jóslatai. Aki okos és felfogja rejtett értelmét, annak törekvéseit siker koronázza, aki félreérti, menthetetlenül elbukik. Athén polgárainak például azt a jóslatot adta a Pythia, hogy favárak fogják megvédeni városukat a perzsák ellen. Themistoklés megértette, hogy a favárakon hadihajókat ért a jóslat, megerősítette Athén hajóhadát és Salamisnál tengeri csatában győzte le a perzsákat. Kroisosnak viszont vesztét okozta a jóslat: "Ha Kroisos átkel a Halys folyón, nagy birodalmat tesz tönkre", izente a lydek királyának Apollón papnője. Kroisos a jóslatban bízva átkelt a Halys folyón, Kyros ellen, de a saját birodalmát tette tönkre vele. Ilyen és hasonló történetek nemcsak a jóslatok kétértelműségére, hanem a jóshely politikai szerepére is utalnak. Ezzel kapcsolatban nem ok nélkül éri több esetben a papokat az elfogultság vagy éppen a megvesztegethetőség vádja.

A Parnassoson, Delphoi közelében a Múzsák is otthon vannak. Mert Apollónt mint a költészet istenét a kilenc Múzsa kíséri; a jósistenhez tartoznak a Sibyllák, akik különböző szent helyein jósolnak, egyikük - a Múzsák neveltje - Delphoiban is.

Apollón tisztelőinek híres zarándokhelye még Delos szigete, a legkisebb sziget a Kyklasok között, mely úgy jutott ehhez a dicsőséghez, hogy szállást adott az üldözött Létónak, mikor az gyermekét várta. Volt olyan hagyomány is, hogy Délosnak azelőtt állandó helye sem volt, úszó sziget, mely csak Apollón születésekor vert gyökeret. A Kynthos hegy oldalában a pálmafát is mutogatták, melyhez Létó támaszkodott, mikor Apollón megszületett. A sziget szent terület volt, a halállal nem volt szabad érintkezésbe jutnia, ezért a haldoklókat Délos szigetéről a közeli Rhéneia szigetére vitték. Már ősi időkben versenyjátékokra gyűltek itt össze az iónok, és a hagyomány szerint Homéros tanította a délosi leányokat Apollón himnuszára. Athénből évről évre jött zarándokhajó a szigetre. A monda szerint Athént szörnyű adó kötelezte Minós krétai királlyal szemben: tizennégy ifjat kellett évről évre Pasiphaé félig bika alakú szörnyszülötte, a Minótauros számára küldenie, mindaddig, amíg Théseus királyfi, aki vállalta, hogy őt is küldjék el a tizennégy halálra szánt ifjúval, meg nem ölte a labyrinthosban a Minótaurost. Azt a hajót, melyen Théseus a krétai utat megtette, mint Apollón szent hajóját őrizték, mert az ifjak, mielőtt elindultak, Apollónhoz imádkoztak és megfogadták, hogy ha az isten megmenti őket, el fognak zarándokolni

Délosba. Théseus megmentette társait és megszabadította a véres adótól hazáját; fogadalmát Athén népe hűségesen megtartotta. Évről évre elküldték a hajót s míg ez odaért Délosba, attól a pillanattól kezdve, hogy az útrakész hajót Apollón papja megkoszorúzta, Athénben nem volt szabad halálos ítéletet végrehajtani. A délosi Apollón ünnepe éppen a vérbűntől tisztította meg a várost.

Klarosban, a kisázsiai ión partvidéken, a monda szerint Mantó, Thébai híres vak jósának, Teiresiasnak a leánya, alapította meg Apollón jóslatot adó szentélyét.

Apollón tehát több, mint Hélios. Az a világosság, melyet az ő nevéhez fűztek, nem pusztán a természet világos oldala. A szellem világában is az ő hatáskörébe tartozik mindennemű élesen látás, elsősorban az az élesen látás, mely a jóst és a költőt a közönséges embertől megkülönbözteti. De mindenképpen az ő világosságot követelő istenségéhez illik, hogy az esztendőnek az a fele az övé, melyben a természetben is a derű uralkodik. Minden ünnepe tavasz és ősz közé esik, télen át a messze északon, a hyperboreiosok békeszerető mesés népe között tartózkodik. Nyárra tér csak vissza aranyszekerén, mely elé hattyúk vannak fogva. Mikor a nyár felragyog, megjelenik az isten, és nyári dalt zeng a költők lantja az ő tiszteletére. Énekelnek a pacsirták is az istennek, s mintha a madarak dala szólna a költők lantján is. Énekelnek a fecskék és a kabócák - valamikor ezek is mind emberek voltak, de most nem emberi sorsukat éneklik meg, hanem minden daluk az istent hirdeti. Ezüst hullámokban csurran a Kastalia forrás és a Képhisos bíbor habjai magasra tornyosulnak: a víz is megérzi az isten jelenlétét.

Így énekelte meg Alkaios már i. e. 600 körül Apollón megjelenésének, epiphaniájának tavaszi ünnepét; a lesbosi költő háladala elveszett, csak prózai átírását őrizte meg Himerios császárkori rétor egyik beszéde. Ugyancsak Apollón kultuszával s egyben az évszakok váltakozásával állt kapcsolatban a Hyakinthia ünnepe, amelyet főleg a Spártához közel eső Amyklaiban tartottak meg az egész városra kiterjedő látványos külsőségek között, a nyár közepén. Az ünnep alapításának legendája - aetiologiai mondája - szerint egy Hyakinthos nevű ifjút mindenki másnál jobban szeretett Apollón, s kész volt minden tudását és tehetségét megosztani vele. Az íj és a lant kezelésére tanítgatta, be akarta avatni a jövendőmondás titokzatos mesterségébe, s már-már felengedte hattyúfogatára, hogy bejárja vele a tájakat, amelyeken maga is szívesen tartózkodott. De testgyakorlás közben egyszer Apollón messze ívben elhajította a diszkoszt, s Zephyros, a nyugati szél, féltékenységből eltérítette pályájáról a korongot, ez nekivetődött Hyakinthosnak és halálra sebezte. Keservesen megsiratta a szerencsétlenül jártat az isten, s gyönge testét nem engedte át egészen az enyészetnek: Hyakinthos teteméből bíborszínű virág fakadt, amely a tavaszi napéjegyenlőség idején évről évre kinyílik, s szirmain a kedves fiút sirató isten jajszava olvasható: AI, AI. Hyakinthosnak - "jácintnak" - nevezték el az emberek ezt a kora tavaszi, a természet megújulását jelképező virágot, s Hyakinthiának a nyári ünnepet, amelynek első napján évről évre mély gyászban siratták el a halál által kora ifjúságában elragadottat, a második és harmadik napon pedig feltámadásának, illetőleg mennybemenetelének biztos reményében ujjongó körmenetet tartottak, és vidám lakomát, amelyben a rabszolgák is részt vehettek.

Nem nehéz Apollón akaratlanul halált okozó diszkoszában a Hyakinthia ünnepe idején, nyár derekán a legperzselőbben égető Nap korongjára ismerni; a virágszerű szépségében korai halált szenvedő ifjú az elhaló növényzetre utal, amelynek halála azonban az új élet - az őszi termés és a tavaszi virágfakadás - ígéretét rejti magában. Éppen ezért helyezi jogosan a római császárkori görög szerző, Philostratos, többek között Adónisszal egy sorba Hyakinthost. A keleti eredetű Adónis ünnepe, az Adónia is, főleg természetmitológiai utalásai tekintetében, egybevethető a Hyakinthiával.

Artemis Apollón ikertestvére, az erdők istennője. Hamvas szűziessége rokon erdő-mező érintetlenségével. Aphrodité lakása: pompázó kert, Artemisé az érintetlen mező, ahol pásztor nem legeltet soha, ahová nem hatolt eke vasa, ahol csak a méh keresi fel a tavasz friss virágait. Ott Aidós a szemérem öntözi forrás harmatával a virágokat és csak az szakíthat belőlük, akinek természettől fogva osztályrésze a sóphrosyné, a józan mértéktartás, a szellem tisztasága az

ösztönökkel szemben. Mert Apollón és Artemis lényegük szerint rokonistenek, és ezt fejezi ki a mítosz azzal, hogy ikertestvéreknek mondja őket.

Artemis leggyakrabban előforduló mellékneve: iokheaira, "nyilakat ontó" és keladeiné, "zajongó", az ujjongó vadászlármáról, mely betölti a hegyet, mikor a vadászó istennő végigvonul rajta kíséretével. A vadászat Artemis állandó gyönyörűsége, és a híres földi vadászok is tőle tanulták mesterségüket. Ott jár az erdővel borított hegyek ormain, a magas Taÿgetoson vagy az Erymanthoson és a Mainalonon, vaddisznókban meg a gyors szarvasokban gyönyörködve. Vele vannak a nymphák, Zeus erdőn-mezőn lakó leányai, és örül Létó, mert az ő leánya fejjel magasabb a többinél. Kísérőitől, a nympháktól is szüzességet követel. Akit megillet a szerelem tüze közülük, annak el kell hagynia Artemis karát. Így járt Kallistó is, Lykaón király leánya, Artemis arkadiai vadászpajtása. Az apát Zeus büntetésből farkassá változtatta, mert oltárát emberáldozattal szennyezte be, de a leányt szerelmére méltatta. Mikor Kallistó már e szerelem gyümölcsét hordozta a szíve alatt, Artemis elüldözte maga mellől, s mikor megszülte gyermekét, a féltékeny Héra medvévé változtatta. Teltek az évek, Kallistó fia, Arkas - Arkadia névadó hőse - daliás ifjúvá serdült és egyszer az erdőben találkozott a medvével, akiben nem ismerhette fel anyját. Már célba vette, hogy leterítse, de Zeus megelőzte az akaratlan anyagyilkosságot és. egykori kedvesét a csillagok közé emelte. Így került az égre az Északi Sarkcsillag, a régiek szerint az egyetlen égitest, amely nem változtatja helyét, hanem csak saját tengelye körül forog. Már Homéros Arktosnak, azaz Medvének nevezi és elmondja róla, hogy ez az egyetlen csillag, amely nem fürödhetik meg soha Ókeanos habjaiban. A hagyomány ebben is, Héra bosszújának a következményét látta: Ókeanos felesége, Téthys egykor Héra dajkája, tiltotta meg neki, hogy a többi csillagokhoz hasonlóan a tenger habjaiban keressen felüdülést.

Az árnyékos hegyeken és a széljárta csúcsokon feszíti ki csupaarany íját Artemis, úgy küldi el suhogó nyilait. Megrázkódnak a hegyek ormai, félelmetesen zúg a mélyárnyékú erdő a csörtető vadak lármájára, az istennő erős szívvel fordul erre-arra és férfias kedvteléssel pusztítja a vadak fajtáit. Mikor megelégelte a vadászat gyönyörűségét, meglazítja széphajlású íját, és édes testvére, Phoibos Apollón nagy házába megy, Delphoi gazdag népe közé, hogy a Múzsák és a Kharisok szép kartáncában vegyen részt. Rugalmas íját és a nyilakat szegre akasztja, kedves és egyszerű díszt öltve magára ő áll a táncolók élére és vezeti a kartáncot. És a Múzsák énekbe kezdenek halhatatlan hangon, himnuszt énekelnek a szépbokájú Létóra, mert az ő két gyermeke mindenki másnál derekabb.

Az erdők istennője nemcsak biztosan célba találó vadász: leányos gyöngédséggel gondozza is a vadakat. A vadak kölykeit szelíden veszi karjára, és megesik a szíve a kis nyúlon, mikor a kegyetlen sas elragadja. Szent ligetében, hová ember nem teheti be lábát, az állatok megszelídülnek, farkas és szarvas békésen élnek együtt, szelíden nyújtják nyakukat a simogató kéz alá, és a vadászok közt törvény volt, hogy azt a vadat, mely odamenekült, nem szabad üldözni tovább.

Az aranyíjas istennő az emberek felé is engesztelhetetlen kegyetlenség és leányos szelídség kettősségével fordul. Ő az az istenség, kinek tiszteletében a legszívósabban tartotta magát az emberáldozat. Ennek emlékét őrizte még a történeti időkben is egy spartai szertartás: Artemis Orthia tiszteletére ifjakat korbácsoltak, és vérükkel hintették meg az istennő oltárát. A szertartás közben egy papnő tartotta Artemis szobrát, és az volt a hit, hogy ha az ifjak közül egyet megkímélnek s csak színleg korbácsolják, a kis szobor egyszerre olyan nehézzé válik, hogy a papnő nem bírja tartani tovább. Mikor az erkölcsök megszelídülése az emberáldozat borzalmas szertartásának véget vetett, ez a fordulat is mítoszokban tükröződött. Így, mikor a fejlettebb Jahve-kultusz felvette a harcot a kanaáni gyermekáldozattal, kialakult Izsák feláldozásának bibliai mondája. Isten próbára teszi Ábrahámot avval, hogy felszólítja, áldozza fel neki az oltáron fiát. De mikor Ábrahám kész teljesíteni a parancsot, maga utasítja vissza az áldozatot: Jahve "követe", az angyal a bozótban egy kosra mutat, mint a gyermeket helyettesítő áldozati állatra. A görögöknél hasonló igény jutott kifejezésre Iphigeneia, más tekintetben a bibliai Jefta leányára is emlékeztető mítoszaiban.

Agamemnón az esztendő legszebb termésének feláldozását fogadja meg az istennőnek, mikor még nem tudja, hogy ebben az évben leánya fog születni. Iphigeneia volt annak az esztendőnek legszebb termése, de Agamemnón vonakodott gyermekét feláldozni. S mikor évekkel később az aulisi kikötőben egybegyűlt az ő vezérlete alatt a Trója alá készülő görög hajóhad, hiába várnak kedvező szelet. Kalkhas, a jós kijelenti, hogy Artemis istennő követeli a régi fogadalom betartását. Agamemnón a sereg követelésére feláldozza a már szép hajadonná serdült Iphigeneiát, de az istennő elragadja a halálra szánt leányt az oltárról és a hegyről egy szarvast küld helyette. A fogadalom beváltását megkövetelte, de az emberáldozatot visszautasítja, és a jós szavain keresztül kihirdeti, hogy a szarvas kedvesebb áldozat az ő szemében, és nem engedi, hogy a nemes leány vérével szennyezzék be oltárát. Aulisból a taurusok barbár népe közé viszi Artemis Iphigeneiát, hogy ott az ő papnője legyen. Itt ismét az emberáldozat kegyetlen törvénye törik meg: az áldozatra szánt idegenben testvérére ismer a papnő, megmenti a haláltól, és avval, hogy az istennő égből hullott, ősi faszobrát - xoanonját a vérszomjas barbárok közül elhozza Attikába, magának Artemis Tauropolosnak a tiszteletét is megszelídíti.

Azokat a halandókat, akik megközelíthetetlen szentségét bármi módon megsértették, engesztelhetetlen gyűlölettel üldözi halálra, de másfelől jóságos gondoskodással veszi körül tisztelőit. Az ő nyilait érzik a gyermeküket váró anyák is, és ezért Eileithyia mellett hozzá imádkoznak, sőt, mint az anyák szűzi pártfogóját, őt magát is nevezik Artemis Eileithyiának. A fájdalom nélküli, szelíd halált, mikor a halandó hirtelen hunyja le örök álomra a szemét, szintén Létó gyermekeinek tulajdonították. Apollón küldi a férfiakra, Artemis a nőkre a hirtelen halált, és az ő halált hozó nyilaik jóságos nyilak: ha már meg kell halni, ilyen halálért imádkoztak a görögök.

Ha Apollón, a ragyogó világosság istene, Hélios vonásait olvaszthatta magába, nővérének, Artemisnek szűzies tisztaságát viszont Hélios nővérének, a Holdnak hidegebb fényével érezték rokonnak, sőt azonosnak. De, mint ahogy eredetileg Hélios sem azonos Apollónnal, éppen úgy Selénének is megvannak Artemistől független mítoszai. A Seléné-mítoszok a holdvilág álmatagabb hangulatát fejezik ki. Seléné olvatag, szerelmet ígérő istennő. Az ő szerelmese Endymión, a szépséges ifjú, kinek halhatatlanság és örökké tartó álom az osztályrésze. Álmában látogatja meg Seléné, az odaadó, szelíd, ezüstös fényű istennő.

Apollón születése

- Boldog vagy Létó, istenek anyja, mert a te fiad az ezüstíjas Apollón, a te leányod Artemis, a nyilazó istennő.

Várta már Létó a gyermeket, aki születni fog, akit szent jóslatok ígértek meg neki.

De addig még sokat kellett szenvednie Létónak, mert Héra, a kegyetlen istennő üldözte. Ha elfáradt, nem volt egy talpalatnyi hely, ahol fejét álomra hajthatta volna, ha megszomjazott, nem volt forrás, amely megitassa, mert Héra bosszújától félt mindenki. Országról országra, szigettől szigetig bolyongott a szegény földönfutó, de nem akadt földrész, amely befogadja.

Így jutott Déloshoz.

Délosnak nem voltak termékeny földjei, Délosban kövér nyájak sem legelésztek. Kavicsai között a fű alig nőtt, nem is törődött vele senki.

- Délos, köves sziget, akarsz-e Apollón szülőföldje lenni - szólította meg a bujdosó. - Most senki sem törődik veled, de ha befogadsz engem, rajtad fog születni Apollón, és rajtad fog állni a messzelövő isten temploma.

Örült e szavaknak Délos, csak egyért aggódott:

- Azt beszélik, Létó, hogy féktelen erejű isten lesz a te fiad. Meg lesz-e elégedve olyan kicsi szigettel, mint én vagyok? Nem fogja-e megvetni kavicsos, kopár földemet? Félek, hatalmas lábával a tenger habjai alá lök és keres más hazát magának, ahol lombos fák közt építhet templomot. Rajtam meg a vízben a fekete fókák vehetnek szállást maguknak.

Erre Létó megesküdött:

- Hallja meg hát az ég és a föld, és az alvilági Styx hömpölygő vize - ennél nagyobb esküt nem ismernek az istenek -, hogy itt lesz örökké Phoibos Apollón illatos oltára, itt lesz szent ligete, s minden más szigetnél többre fog téged becsülni.

Ebben megnyugodott Délos. Örült már előre Apollón születésének és szívesen befogadta Létót.

És Létó Délosban várta a gyermeket. Az istennők mind nála voltak, Dióné és Rheia, és Themis, aki az igazságot hozza mindig a napvilágra és Amphitrité, a zúgó tenger asszonya, meg a többi istenasszonyok is. Csak a fehérkarú Héra volt távol, meg Eileithyia, mert a féltékeny Héra eltitkolta előtte Apollón születését. Így mit sem sejtve ült a magas Olymposon, az aranyos felhők alatt.

De az istennők elküldték érte szelek szárnyán járó követüket, Irist, meghagyva neki, hogy óvatosan, Héra háta mögött szóljon Eileithyiának. Mert tudták, hogy különben útját állná Zeus féltékeny felesége.

Úgy is tett Iris. S amint megparancsolták az istennők, ígért is Eileithyiának mindenféle szépet, borostyánkővel díszített, kilenc hüvelyk hosszú aranyláncot, csak jöjjön már Délosba.

Eileithyia ráállt, és most már ketten mentek vissza. Mint megriadt galambok, sebesen szelték a levegőt.

Amint Délosba ért a gyermekáldást hozó Eileithyia, a Kynthos hegy oldalán, pálmafák tövében megszületett Phoibos Apollón. A föld is mosolygott alatta, az istennők pedig ujjongtak örömükben.

Istennők dajkálták, fürösztötték Apollónt, ők pólyálták szépen hófehér gyolcsba, arany szalaggal. De nem sírt tej után, mint a többi gyermek. Halhatatlan ajkait Themis istenasszony illette nektárral és édes ambrosiával. S amint megízlelte Apollón az isteni eledelt, tüstént fickándozni

kezdett, izmos kis lábaival lerúgta magáról a pólyát - az arany szalag is elszakadt -, és vidám szóval szólt oda az istennőknek:

- Megjöttem közétek! Én leszek a lantnak és a görbe íjnak az istene, én leszek a jósisten is, aki Zeus megmásíthatatlan akaratát fogom hirdetni az embereknek.

Így szólt a fürtös fejű Phoibos és lépkedett is mindjárt nagyokat Délos földjén. Ámultak-bámultak az istennők, a boldog sziget pedig, amint magán érezte az istent, egyszeriben kivirult, ragyogó aranyvirággal.

A homérosi Apollón-himnusz nyomán.

Daphné

Apollón első szerelme Daphné volt, a Péneios folyó leánya, akit nem a vak véletlen, hanem Erós kegyetlen haragja hozott eléje.

A délosi isten, büszkeséggel telve el a Pythón-sárkány legyőzése után, meglátta a Szerelem istenét, amint görbe íját éppen felajzotta.

- Pajkos gyermek, mi dolgod e hősi fegyverrel? - kérdezte tőle. - Az én vállamra illik az ilyen, aki biztos kézzel tudok vele sebeket küldeni a vadakra és az ellenségre. Csak az imént is leterítettem nyilaimmal Pythónt, a dögvészt lehelő szörnyeteget; ki tudja, hány hold földet takart be egyszerre dagadozó testével, amint elnyúlt! Te elégedj meg fáklyáiddal és örülj, ha evvel csip-csup szerelmek lángját lobbanthatod fel, de ne törj az én dicsőségemre.

Csak nevette Aphrodité fia:

- A te nyilad, Phoibos, utolér mindenkit, de az enyém téged.

Így szólt s fürgén szelve szárnyaival a levegőt, egyszeribe ott volt a Parnassos árnyékos ormán. Ott kivett tegzéből két nyilat: az egyik horgas és csillogó hegyben végződött, a másik tompa volt és ólom nehezítette a szárát. Az egyik szerelmet kelt, a másik szerelmet űz, emezt a Péneios nymphájába lőtte, amavval Apollónt érte velőkig.

Szerelmet fogott az isten tőle. De még a szerelem nevétől is futott a nympha, csak az erdő sötétjének és a vadászzsákmánynak örült és a szűz Artemist akarta követni; haját is egyszerű szalag tartotta össze. Kezét sokan kérték, de ő elfordult kérőitől, nem akart férfit ismerni és a járatlan berkeket kereste. Atyja vőt és unokákat hiába várt tőle, ő hallani sem akart a menyegzői fáklyáról; ha szó került rá, szép arcát szemérmes pirosság futotta el. Hízelgő karjával fonta át ilyenkor atyja nyakát és úgy kérte, hogy követhesse Artemis példáját. Péneios engedett, de nem engedett a saját szépsége.

Csak meglátta Phoibos s heves szerelemre lobbant Daphné iránt. Mint a könnyű szalma, vagy mint az útszéli kerítés, ha túlságosan közel vitte vagy virradat után elhajította mellette fáklyáját a vándor, úgy lángolt az isten, úgy égett a keble és reménységgel táplálta szerelme tüzét. Nézte elszabadult, nyakára leomló fürtjeit a lánynak, nézte csillagként fénylő két szemét, kezét, karját, de az könnyű szellőnél sebesebben futott tova s nem állt meg, hiába hívogatta Phoibos:

- Péneios nymphája, állj meg, maradj nálam, nem vagyok ellenség, maradj, ne félj tőlem, mint bárány a farkast, szarvas az oroszlánt, sast remegő tollal a galambok félik. Szeretlek és azért űzlek itt az erdőn. Ne fuss hát előlem! elesel, megsérti tüske a lábadat, és én volnék oka fájdalmadnak. Göröngyös a föld ott, ahol futsz, ne fuss hát, és lassítok én is. Kérdezd, hogy ki vagyok, kinek megtetszettél: nem a hegy lakója, nem vagyok én pásztor. Nem tudod, könnyelmű, nem tudod, kitől futsz, akkor nem is futnál. Delphoi földje és Klaros és Tenedos és Patara királyi palotája nekem szolgál, Zeus az én apám, általam nyílik meg a belátók előtt, ami lesz, ami volt és ami van, és általam csendülnek össze a dalok a húrokkal. Biztos az én nyilam, hej, csak egy nyíl talál ennél biztosabban, az, amely gondtalan keblemben sebet ütött. Az orvosság az én találmányom, segítő istennek hív a földkerekség, a füvek gyógyító erejének én parancsolok. De jaj, a szerelmet füvek nem gyógyítják; s nem használ magamnak, bár mindenki másnak használ tudományom!

Beszélt még többet is, de Péneios leánya remegve futott előle és otthagyta félig mondott szavaival. Futtában még szebb volt, amint a szél lebegtette ruháit, és a könnyű szellő hátrafelé fújta lobogó fürtjeit.

De az ifjú isten sem vesztegette ott tovább gyöngéd szavait hiába, ő is nekieredt és futott, amerre szerelme hajtotta. Mint a vadászeb, ha nyulat látott meg a réten, ez a zsákmányt, az a

szabadságot keresi, az egyik beéri, és a mohó fogak közül ugrik el már a másik: így volt az isten és a szűz, egyiket a remény, a másikat a félelem tette fürgévé. Mégis, az üldözőt szerelme szárnyai vitték lankadatlan, már-már utolérte a menekülőt, és lehelete a leány nyakán elomló fürtöket érte. Ez ereje hagyottan sápad el, üldözője győzött, és a leány a Péneios habjaira tekint:

- Segíts, atyám - kiált -, Föld anyám, te nyílj meg, vagy változtasd el vesztemet okozó szép leányalakom!

Alig volt ideje szavát bevégezni s már nehéz zsibbadás fogta el tagjait, lágy kebleit gyönge fahéncs vette körül, haja lombbá, karjai ágakká fejlődtek, imént még gyors lába gyökeret vert, csak régi szépsége maradt változatlan. De Phoibos még így is szerette. Törzsére tette jobb kezét - a friss kéreg alatt még érezte, amint a leány keble megremeg - s karjával átölelte az ágakat, megcsókolta a fát, de még a fa is visszahúzódott a csók elől.

És megszólalt az isten:

- Hát ha nem lehettél az én hitvesem, mégis az én fám leszel. Homlokomon, lantomon, tegzemen mindig téged foglak viselni, babérfa. S amint az én ifjúi fejemen örökké nyíratlanok a hajfürtök, te is mindig hordozni fogod örökzöld lombjaid büszke koronáját.

Bevégezte Apollón, és imént nyert ágaival intett rá daphné, a "babérfa", és ingatta lombkoronáját, mintha a fejével bólogatott volna.

Ovidius: Metamorphoses I. 452-567. sorok.

Melampus

Bias és Melampus testvérek voltak. Híres királyi családból származtak, atyjuk Amythaón volt, anyjuk Eidomené, mindketten Salmóneus leszármazottai. Bias a városban lakott, Melampus az erdőben.

Melampus kunyhója előtt nagy, odvas tölgyfa állt. A tölgyfa odvában egy kígyócsalád lakott.

Egyszer, mikor Melampus kinézett a kunyhója ajtaján, látta, hogy a két nagy kígyót megölték az emberek. Melampus rőzsét gyűjtött és elhamvasztotta a megölt kígyókat. Aztán benézett a kígyófészekbe, hát látja, hogy két kis gyámoltalan fióka maradt árván a kígyók után.

Megesett rajtuk a szíve, bevitte a kunyhójába és szépen fölnevelte őket.

Mire megnőtt a két kígyófióka, meg is hálálták Melampus jóságát. Egy éjszaka, mikor Melampus már elaludt, odalopóztak az ágyához. Szép szelíden tekergőztek a vállán, vigyáztak, hogy ne bántsák jótevőjüket, ami bizony nem volt valami könnyű dolog, mert akkor már nagyon erős volt a két kígyó és kiütközött már belőlük a kígyótermészet. De Melampust olyan gyöngéden illették, hogy föl sem ébredt tőle.

A két kígyó pedig egyenesen a füléhez tekergőzött, megnyalogatták mind a két fülét. Melampus meglepetten ébredt fel reggel arra, hogy ért minden szót, amit a madarak csipognak a kunyhója előtt.

A két kígyó az éjszaka addig nyalogatta tüzes nyelvével Melampus fülét, amíg olyan csodálatosan kitisztult a hallása, hogy az állatok beszédét is megértette. Így aztán a madarak beszédéből kihallgatta mindig a jövendő titkát és egyszeribe messze földön híres jós lett belőle. Amit még nem tudott, arra megtanította Apollón isten, amikor egyszer az Alpheios folyó partján találkoztak.

Bias ezalatt a városban élt és egy szép napon szemet vetett a pylosi király leányára. De Pérónak, a királyleánynak sok kérője volt. Néleus, a király egyiket sem akarta megsérteni és ezért kimondta, hogy annak adja feleségül a királyleányt, aki elhozza neki Phylakos teheneit.

A teheneket egy óriási kutya őrizte, akihez sem ember, sem állat nem mert közeledni. Búsult is érte Bias, mert már nagyon megszerette a pylosi királyleányt. Kiment az erdőbe mindentudó öccséhez, hogy tőle kérjen segítséget.

- Ne búsulj, testvér - mondta neki Melampus -, mához egy esztendőre meghozom Phylakos teheneit. De addig nem látsz viszont, mert sötét börtönben fogom tölteni az esztendőt.

Úgy is lett, amint Melampus megígérte a bátyjának. Elment Phylakos országába, de nem törte magát valami nagyon a gulya után, úgyis tudta, hogy az óriáskutya éberségét nem tudná kijátszani. Csak ott ólálkodott a tehenek körül, míg oda nem jöttek Phylakos szolgái. Megkérdezték tőle, hogy mi járatban van? Melampus nem is tagadta, hogy ő bizony a teheneket szerette volna ellopni.

Phylakos szolgái nagy diadallal vitték hírül a királyuknak, hogy tolvajt fogtak. Melampus, amint előre megjósolta, börtönbe került. De azért nem esett kétségbe, hanem nyugodtan várta a börtönben a maga idejét, és csak számolgatta a napokat.

Hanem mikor már csak három nap volt hátra az esztendőből, Melampus le sem hunyta a szemét egész éjszaka. Percegett a szú szünet nélkül a gerendákban, de Melampus tudta, hogy most beszélget a sok szú egymással, és az éjszaka csöndjében kihallgatta őket.

- Van-e még sok a gerendából? - kérdezte az egyik szú a másiktól.

- Nincs sok, nincs sok, egy csepp nem sok - felelte a másik.

Abból aztán megtudta Melampus, amire szüksége volt. Fel is lármázta nyomban a palotát.

- Gyorsan, gyorsan, költözzünk át másik házba!

Hát alig hogy kiköltözött Phylakos családja meg a cselédség a rabszolgákkal, nagy robajjal összedőlt az egész palota. A sok szú a gerendákat mind összerágta alattomban.

Hívatta Phylakos Melampust, mert látta, hogy nem közönséges halandóval, hanem az istenek kedveltjével, kiváló, nagy jóssal van dolga. Gondolta, az talán beteg fiát is meg tudná gyógyítani.

Hogyne tudta volna Melampus, csak a teheneket kérte jutalmul érte. Phylakos ráállt az alkura. Melampus meggyógyította Phylakos fiát, Iphiklost, megkapta a teheneket és azzal boldogan továbbállt.

Mire letelt az esztendő, hozta már Biasnak Phylakos teheneit, Bias nem késlekedett soká, vitte a teheneket a király elé.

A pylosi király pedig, mit tehetett volna egyebet, amint kimondta, hozzá is adta Biashoz a leányát feleségül.

Homéros: Odysseia XV. 225-238. sorok,
Apollodóros: Bibliotheca I. 9,11-12, valamint a Homéros-scholionok (ad Od. XI. 287.) és a Theokritos-scholionok (ad III. 43.) alapján.

Kyréné

Kyréné városának Apollón kedvese, Kyréné adott nevet.

A Pélion széljárta völgyeiből Létó fürtös fia ragadta el az erdők leányát és vitte arany szekerén messze Libyába, hogy ott a gazdag juhnyájakat nevelő és bőséges gabonát termő föld úrnője legyen.

Kyréné a lapithák királyának, Hypseusnak volt a leánya, Hypseus pedig Kreusa nymphának, Ókeanos és Gaia lányának, és a Péneios folyónak fia. A király maga nevelte szépkarú leányát, nem is szeretett Kyréné otthon ülni leánypajtásaival, de a szövőszék mellett sem járt sokat fel és alá, hanem ércdárdákkal és karddal az erdőn vadászott mindig, hogy békét szerezzen a vadaktól atyja gulyáinak. Az édes pihenést is sajnálta magától, és csak hajnal felé lopózott pilláira egy kevéssé az álom.

Úgy látta meg őt a széles tegzű Apollón is, amint kegyetlen oroszlánnal birkózott éppen a leány, egyedül és puszta kézzel. Hangos szóval hívta ki az isten Kheirón kentaurt a barlangjából, aki akkoriban a lapithák és kentaurok harca előtt, még szintén ott lakott Thessaliában, a Pélion hegyen:

- Hagyd el barlangodat, Kheirón, Philyra fia, s csodáld meg te is a leány bátorságát és nagy erejét. Félelmet nem ismer, lelke győzi a próbát, s szívében nem viharzik rettegés. Kinek a gyermeke? Milyen törzsből eredt, hogy az árnyékos hegyek búvóhelyeit lakja? Mi lenne, ha róla szedném a szerelem édes virágait?

Az okos kentaur szelíd szemöldöke lágy mosolyra húzódott.

- A bölcs Peithónál, a Rábeszélésnél titkos kulcsok vannak a szent szerelmekhez, Phoibos, s ezt istenek és emberek egyaránt tiszteletben tartják. Mert téged is, akitől távol áll minden hazugság, az édes indulat vett rá, hogy kibeszéld. De tőlem kérdezed a leány családját? Hisz éppen te tudod mindennek a végét és minden ösvényét. Hogy mennyi tavaszi levelet sarjaszt a föld, és mennyi homokszemet kavar fel a hullámzás és a szélvihar a tengerben meg a folyókban, hogy mi készült és honnan jön, ami jön, te vagy, aki látod. Hanem ha kívánod, hogy veled, a bölccsel bölcsességben mérkőzzem, megmondhatom én is. A leány mátkája gyanánt érkeztél s völgybe és a tengeren át fogod elvinni őt Zeus Ammón pompás kertjébe, ott város úrnőjévé teszed és szigetlakó népet gyűjtesz köréje a halomra, a sík rónák közepén. Most a széles mezejű Libya fogja befogadni a dicső nymphát arany palotába, gondos szeretettel. A maga földjéből ad osztályrészt neki, hogy Kyréné mindig Libya mellett uralkodjék teljes joggal, gyümölcshozó ültetvényekben és erdei vadakban bővelkedve. Ott fia is fog születni, akit a dicső Hermés édesanyja öléből a Hórákhoz és Gaiához visz el; ezek térdükre veszik a gyermeket és ajkaira nektárt meg ambrosiát csepegtetnek és halhatatlanná teszik, a derék emberek örömére, juhok őrzőjévé. Agreus lesz ő: a "Vadászisten", és Nomios: a "Pásztoristen", mások meg Aristaiosnak fogják nevezni.

Bevégezte Kheirón, s szavaival csak még jobban ösztökélte a vágyat az istenben. S ha az istenek siettetik, gyorsan megy végbe minden, és rövidek az utak. Még az a nap eldöntött mindent. Apollón isten elvitte arany szekerén az aranyban gazdag Libyába Kyrénét; ott az ezüstcipellős Aphrodité fogadta a délosi vendéget, lesegítette könnyű kézzel a kocsiról, és előkészítette az isten és a nympha menyegzőjét.

Azóta uralkodik Kyréné a szépséges városon, melyet Apollón isten alapított a számára. S talán azért hoztak olyan gyakran haza dicsőséget a kyrénéi ifjak Delphoiból, az Apollón tiszteletére rendezett Pythia nevű versenyjátékokról.

Pindaros: Pythia IX. 1-75. sorok.

Niobé

Történt egyszer, hogy a thébai nők áldozatra gyűltek össze Létó oltárához.

- Jertek, jertek, thébai asszonyok - hívta őket Mantó, Teiresias leánya -, koszorúzzátok fejeteket babérággal s hozzatok buzgó imádságot, hozzatok illatos tömjént Létó elé és az istenasszony két ragyogó gyermeke elé. Maga az istennő ad parancsot az én számon keresztül.

Amphión volt Thébai királya és Niobénak hívták a királynét. Jövevény volt Niobé a thébai asszonyok között. Messze Ázsiából hozta feleségül királyi házába Amphión. Itt megáldották az istenek boldogsággal. Az egész földkerekség tudta, hogy Niobénak vannak a legszebb gyermekei a halandó asszonyok között.

De Niobé bűnös elbizakodottságában az istennővel akarta felvenni a versenyt.

Már együtt voltak az asszonyok Létó oltára körül, mikor közéjük érkezett Niobé. Minden szem feléje fordult. Mindenki őt csodálta hét daliás fia, hét gyönyörű leánya között.

És Niobé rájuk szólt gőgösen:

- Őrültség az, amit tesztek, thébai asszonyok, többre becsülve a láthatatlan istennőt, mint engemet, aki előttetek állok. Minek áldoztok Létónak, minek tisztelitek őt illatos tömjénnel, buzgó imádsággal? No hiszen, szép istennő! Inkább előttem borulnátok térdre! Én dicső királyi házból származom, fényes palotában születtek gyermekeim; őt meg, hiszen tudjátok, mint házatlan koldusasszonyt a hitvány Déloson kívül egy sziget se akarta befogadni. Meg aztán a két gyermek! Nekem tizennégy van. Hét fiú, hét leány, egyik szebb, mint a másik! Eleget áldoztatok már a két gyermek anyjának, vegyétek le a babérágat a fejetekről!

A thébai asszonyok, mit tehettek egyebet, hallgattak a királyné parancsára. Félbehagyták az áldozatot, letették az ünnepi koszorút, hazamentek és halk imádsággal engesztelték a megsértett istennőt.

Látta Létó, hogy üresen maradt az oltára. Haraggal eltelve tért vissza Délosba, a Kynthos hegyére és elpanaszolta két gyermekének, Apollónnak, az ezüstíjas istennek, meg a nyilazó Artemisnek.

- Ti voltatok eddig az én dicsőségem, és most titeket kicsinyelt a gőgös thébai királyné. Halandó gyermekeit merte fölétek helyezni, s népe asszonyait ünnepi oltárom mellől elzavarta. Hová lesz ezután az én istennői méltóságom?

Nem sok szót vesztegetett rá Apollón és Artemis, hogy megvigasztalják anyjukat. Ehelyett kezükbe vették ezüstös íjukat, és sűrű felhőkbe burkolózva suhantak a levegőn át Thébaiba.

Nagy, sík mező terült el a város határában. Az idősebb királyfiak éppen ott mulattak, aranyos kantárral felszerelt, pompás paripákon ültek bíbor nyeregben.

- Jaj nekem - sikoltott fel egyszerre Isménos, a legidősebb, és szívéhez kapva lefordult a lováról.

Rémülten kapott utána Sipylos, az öccse, de nem volt ideje lehajolni hozzá: a láthatatlan nyilas őt is szívén találta. Forró, piros vére a versenypálya homokjával keveredett össze.

Phaidimos és Tantalos a fényes küzdőtéren birkóztak. Éppen egymáshoz mérték domború mellüket, feszülő, izmos karjaikat éppen egymásba fűzték, úgy hatolt át rajtuk Apollón kegyetlen nyila. Egyszerre sikoltottak fel, egyszerre rogytak a földre, egyszerre lehelték ki lelküket.

Alphénórt, Damasikhthónt és Ilioneust is megtalálták a haragos istenek.

Hét ifjú daliát gyászolt egyszerre a város, hét fia ravatalánál állt egyszerre a szegény Niobé. Egymás után borult a kihűlt ajkakra, csókolta, ahol érte őket, és csodálkozó, haragos indulattal

telt meg a szíve, hogy ilyen kegyetlen bosszút állhattak az istenek. De összeszedte anyai büszkesége maradékát és hervadt karjait az ég felé emelte:

- Most, kegyetlen Létó, legeltesd szemedet az én fájdalmamon! De még így is győztem, így kifosztottan is több gyermekem maradt, mint neked boldogságodban! - És újra kiegyenesedve nézett körül. Ott álltak fekete ruhában, kibomlott hajjal a testvéreiket gyászoló leányok.

De egyszerre, csodálatos messzeségből, feszülő ideg pengése hallatszott, és az elvakult anyát kivéve mindenki összeborzadt.

Az egyik leány bátyjai kihűlt tetemeit melengette csókjaival, úgy rogyott holtan a halott mellé. A másik anyját vigasztalta éppen és akkor akadt el hirtelen a szava. Menekülni próbálnak, de a nyíl mindenhol utoléri őket. Az egyik elbújik, hiába, Artemis ott is megtalálja.

Hat halott leánya felett ocsúdott fel új gyászra a szerencsétlen királyné. Már csak egy volt életben, egy, a legkisebbik. Mint megrebbent madár a fiókáját, azt takargatja egész testével, azt rejtené el szárnyként kiterjesztett ruhája alá Niobé.

- Ezt az egyet kérem, annyi gyermekem közül legalább ezt az egyetlenegyet, őt, a legkisebbet hagyjátok meg nekem! - kiáltja megtörten, de még el sem mondta, ő, a legkisebb is, holtan esett össze anyja karjai közt.

Ott áll Niobé, anyai boldogsága romjai fölött. Legkisebb gyermeke élettelen testét lassan kiengedte karjai közül és az ő tagjai is kihűlnek. Merevedő szemmel nézi halottait, a jajszó is elhal ajkán. A körülállók szólni sem mernek hozzá, ő pedig meg sem mozdul. Lábai fölmondják a szolgálatot, arcáról eltűnik az élet, szíve helyén is kemény, hideg kő van.

Könnyű szellő támad, de Niobé kibomlott haja meg sem rezdül erre. Kegyetlen fájdalmában kővé vált a thébai királyné.

A könnyű szellő viharrá erősödött, felragadta a kővé vált királynét és elvitte az ámuló emberek szeme elől. Elvitte a tengeren túlra, Sipylos bércére, a királyné szülőhelyére, messze Ázsiába.

Mozdulatlan szikla, Trójától délre, már messziről látszik a fehér márvány asszonyi alakja. Az élet rég elhalt tagjaiban, de könnyei máig sem álltak el, üres szemgödréből egyre hull a könnye, mintha verejtéket gyöngyözne a márvány.

Ovidius: Metamorphoses VI. 146-312. sorok.

A kalydóni vadászat

Oineusnak, Kalydón királyának ajándékozott először szőlőtőkét Dionysos. Oineus feleségét Althaiának hívták, az ő gyermekük volt Déianeira, Héraklés felesége, és Meleagros, a hős vadász.

Mikor hétnapos volt Meleagros, megjelentek bölcsőjénél a Moirák, a sors istennői. A szobában égett a tűz, a Moirák rámutattak az egyik fahasábra és így szóltak:

- Mihelyt ez a fahasáb végig ég, Meleagros is meg fog halni.

Ijedten kapta ki Althaia a fahasábot a lángok közül és elzárta a ládájába, ahol senki sem férhetett hozzá. Így aztán fel is nevelkedett Meleagros és derék hős lett belőle, akin nem fogott a seb.

A termés zsengéiből évről évre áldozatot mutatott be Oineus az isteneknek. De Artemisről megfeledkezett. Megharagudott az istennő és egy óriási vadkant küldött Kalydón földjére. Ez aztán feltúrta Oineus féltve őrzött venyigéit, a barmokat elpusztította, sőt, ha emberrel találkozott, annak sem kegyelmezett.

Erre Oineus király összehívta egész Görögország hőseit és kihirdette köztük, hogy aki megöli a vadkant, lenyúzott bőrét kapja jutalmul. Sokan jöttek el a kalydóni vadászatra, ott volt mindenekelőtt Oineus fia, Meleagros, és Oineus sógorai, de eljött Zeus és Léda két fia, Kastór és Polydeukés is Spártából, Théseus Athénből, Admétos Pheraiból, Amphiaraos Argosból, Peirithoos, a lapithák királya, Larissából, Péleus Phthiából, Telamón Salamisból, Iasón Iólkosból, Iphiklés, Héraklés öccse, Thébaiból és még sokan mások. Eljött Arkadiából egy hős leány is, Atalanté, s bár a hősök eleinte méltatlannak tartották magukhoz, Meleagros szavára a leányt is bevették maguk közé.

Kilenc napig lakomáztak az egybesereglett hősök Oineus király vendégszerető házában, a tizedik napon aztán elindultak a vadkan ellen.

Meg is találták hamarosan Kalydón határában és körülállták, ahányan csak voltak. De a vadászok még jóformán rá sem értek felajzani íjaikat, s a fenevad máris elkapott kettőt közülük. Erre hatalmas nyílzáport zúdítottak rá; először Atalanté nyila sebezte meg a vadkant a hátán, másodszor Amphiaraos nyila a szemén. Végül Meleagros mártotta dárdáját a véknyába, mire kiadta a páráját. Így aztán Meleagrost illette meg a vadkan lenyúzott bőre, de Meleagros, aki megszerette Atalantét, a leánynak engedte át a jutalmat.

Meleagros nagybátyjai - Althaia testvérei -, kik már előbb is elégedetlenkedtek, amiért a leányt is magukkal kellett vinniök a vadászatra, most méltatlankodtak csak igazán.

- Ahol ennyi férfi van együtt, majd éppen egy nőnek engedjük, hogy elvigye a jutalmat! - S mondván, hogyha Meleagrosnak nem kell a vadkan bőre, családi jusson őket illeti meg, senki mást, menten el is vették Atalantétól. Éktelen haragra gerjedt ezért Meleagros, dühében megölte nagybátyjait és a vadkan bőrét visszaadta a leánynak.

Mikor Althaiának hírül vitték, hogy testvérei saját fia kezétől haltak meg, első felindulásában fogta a fahasábot, melyet évek hosszú során át rejtegetett a ládájában, és a lángok közé hajította. A tűz gyorsan belekapott és egykettőre felemésztette.

Meleagros éppen útban volt hazafelé. De mikor a fahasáb végsőt lobbant, egyszerre holtan esett össze az úton.

Akkor eszmélt csak Althaia arra, hogy mit tett, mikor meghozták fia holttestét. Nem tudta elviselni szörnyű fájdalmát és Meleagros feleségével, Kleopatrával együtt fölakasztotta magát.

Apollodóros: Bibliotheca I. 8,1-3.

Aktaión

A Kithairón hegyen vadászott Aktaión, a thébai király, Kadmos unokája. A hegyet már mindenféle erdei vad vére öntözte, a nap delelőre hágott, és az árnyékok összehúzódtak. Az úttalan bozótban kószáló társaihoz így szólt ekkor szelíd szóval az ifjú:

- Hálónkat és fegyvereinket a vadak vére festi pirosra. Jó szerencse kísért, de már elég mára a zsákmányból. Majd ha sáfrányszínű szekéren új hajnal derít új napot ránk, folytathatjuk a vadászatot. Most a delelő nap forró lehelete szikkasztja a mezőket, pihenjünk meg, s szedjétek fel a csomózott hálókat, társaim.

Fenyők és ciprusfák sűrű ligetében, a Gargaphia völgyben voltak éppen, Artemis istennő szent helyén. Itt, a völgy legbenső zugában volt az istennő szent barlangja, melyet nem emberi kéz díszített, hanem maga a művészettel versenyző természet, szüntelenül alakuló habkőből és könnyű tufából feszítve boltozatot föléje. Jobb felől átlátszó vizű tiszta forrás csörgedezett a pázsitágyak között. Elfáradva a vadászatban, itt szokta az erdők istennője szűz tagjait a forrás harmatos vizével megöntözni. Míg maga Artemis a forrásban fürdött, az egyik nymphára, hű fegyverhordozójára bízta dárdáját, tegzét és íját, a másik az istennő köpenyét vette a karjára, ketten a saruját oldozták meg, és a legügyesebb kezű nympha az istennő szétszóródott haját tűzte kontyba.

Aktaión az ismeretlen völgyben bizonytalan lépésekkel barangolva jutott e ligetbe, végzete hozta ide. Amint belépett a forrásokkal teli barlangba, meglátták a meztelen nymphák, s hogy meglátták a férfit, kétségbeesetten verték a mellüket, sikoltozásukkal betöltötték a berket, s mind összefutottak, hogy legalább Artemist fedezzék a saját testükkel. De az istennő mindnyájuknál magasabb, s válltól kiemelkedett a nymphák közül.

Mint mikor a napsugarak festik be a felhőket, vagy mint a hajnal pirossága: olyan volt Artemis arca a szégyentől, mikor meztelenül látta meg az ifjú.

- Most te elmesélnéd, hogy meztelenül láttál engem, ha ugyan el tudnád még mesélni - mondta vésztjóslóan a haragvó istennő. Nyilai nem voltak a keze ügyében, csak vízzel vehette tele a markát és azt szórta Aktaión arcára, fejére. S amint behintette a forrás vizével, az ifjú homlokán szarvasagancsok nőttek, fülei kihegyesedtek, nyaka megnyúlt, keze-lába karcsú állati lábakká alakult, s a testét foltos szőrzet vonta be lassan. Lelkébe is a szarvasok félénksége költözött, futásnak eredt és maga is elcsodálkozott, hogy milyen gyorsan viszik a lábai. Futtában elváltozott arcát. és a homlokán az agancsokat veszi észre, amint a patak tükrébe tekint.

- Jaj nekem, mi történt - akarta kiáltani, de nem jött ki hang a torkán. Felnyögött, és sírni szeretett volna, de idegen volt tőle az arc, amelyen végigfolytak a könnyei. Csak emberi értelme maradt a régi. Mit tegyen? Térjen-e vissza a királyi palotába, vagy bújjon meg az erdőn? - tépelődött, visszatérni szégyellt volna, az erdőn maradni nem mert.

Amíg így habozott, a saját vadászebei jöttek ellene. Hangos ugatással adtak jelt, örültek a szép zsákmánynak és űzőbe vették a szarvast, úttalan utakon, kiálló szirteken, szinte megközelíthetetlen sziklákon keresztül. Aktaión menekült, mint űzött vad, ahol ő űzte annyiszor a vadat, és a saját hű szolgái elől kellett futnia. Hiába akarta mondani nekik:

- Aktaión vagyok, hát ismerjétek meg már a gazdátokat! - nem jöttek emberi szavak az ajkára, csak a kutyák ugatásától visszhangzott a környék. Három utolérte, bár később indultak, de a görbe ösvények között rövidebb utat találtak, és így előnyt nyertek. Az egyik a hátába vágta a fogait, a másik a szügyébe, s mikor már hárman estek neki, nem tudott futni tovább, jött a többi eb is és harapták, tépték, ahol érték. Már nem volt egy ép folt a testén, felnyögött utolszor, de nem emberi hangon, hanem csak a szarvasok hangján, és keserves panaszával betöltötte a hegyoldalt. Fél térdre ereszkedve könyörgő szemekkel hordozta körül szelíd tekintetét. Akkor

már körülötte állt vadászkísérete, szemeikkel Aktaiónt keresték és Aktaión után kiáltottak, mert nem tudták, hogy ő maga fekszik előttük. Neve hallatán felemelte fejét, de társai nem ügyeltek rá, csak azon panaszkodtak, hogy nincs közöttük Aktaión és nem gyönyörködhetik velük együtt a remek zsákmányban. A kutyák még akkor is őt marcangolták, szerencsétlen gazdájukat, akit nem ismertek fel a szarvasban.

Artemis haragja csak akkor elégült ki, amikor Aktaión már elvérzett sebeiben.

Ovidius: Metamorphoses III. 138-252. sorok.

Aphrodité

Aphrodité, a szerelem istennője, a Zeus villámától megérintett tenger habjaiban született, és kagylóhéjon hajózott Kythéra szigetéhez, ahol első temploma épült. Erről a szigetről hívják Kythereiának, s mert a tenger habjaiból merült fel egyszerre, tündöklő szépségben, mint ahogyan a szerelem támad az emberi lélek hullámzásai közt, Anadyomené, a "felmerülő" is az ő mellékneve. Aphrodité születésének folyton megismétlődő képe a természetben a gyöngy csodálatos keletkezése. A görög természetrajz ezt is úgy magyarázta, hogy vihar idején megnyílik a kagyló, a termékenyítő villámot fogadja magába, és a tenger meg az égi tűz találkozása hozza létre a kagyló belsejében a gyöngyszemet, mely a harmat szelíd csillogását a nap, a hold és a csillagok sugaraival átszőve mutatja. Ahol ezt a mítoszt nem ismerték, ott is Zeus és Dióné leányának, tehát Ókeanos és Téthys unokájának mondták a szerelem szépséges istennőjét. Mindent leigázó ereje a tenger habjainak is parancsol, a tenger csöndjét és a jó hajózást is tőle várták, és Séstosban, a Helléspontos partján, az a világítótorony, melyhez Héró és Leandros édesbús mondája fűződik, az ő temploma volt. Leghíresebb templomai mind a tenger közvetlen közelében, elsősorban a szigeteken állottak. Kypros szigetéről gyakran egyszerűen Kyprisnek nevezik. Itt, a sziget legnagyobb városában, Paphosban, állítólag száz oltára volt. Kypros gazdag növényzetét is méltónak érezték az istennő csodálatos szépségéhez - Aphroditét Athénben is a kertek közt imádták -, ciprus, cédrus, mandulafa, gránátalma, pálma együtt édes és fenséges tájképi jelleget adtak egyszerre Aphrodité szent szigetének.

Kypros legmagasabb hegyét Olymposnak nevezték, éppen úgy, mint az istenek hegyét Észak-Görögországban. A költők Aphrodité kyprosi kertjét is olymposi vonásokkal festik. A sziget egyik oldalát meredek hegy árnyékolja be, ember számára járhatatlan, és ezt a hegyet nem merészeli a fehér dér belepni, félve elkerülik a szélviharok, és nem merik az esőfelhők megilletni. Az esztendő keményebb fele innen száműzve van, örök tavasz hazája ez. A hegy tetején szelíd fennsík terül el, arany kerítés veszi körül és vörhenyes fényű rézkapuk védik a kertet. Aphrodité férje, Héphaistos készítette mindezt, hogy kedvében járjon szépséges feleségének. A kerítésen túl örökzöld növényzet virul, anélkül, hogy bárki más művelné, mint az egy Zephyros, a langyos nyugati szél. A buján virágzó kert mellett árnyékos liget, hová nem repülhet akármilyen madár; előbb versenyre kelnek, hogy melyikük tud legszebben énekelni. Maga Aphrodité ítél, s amelyiknek az éneke megtetszett az istennőnek, az fészket rakhat az ágak közt, de amelyik vesztes maradt a versenyben, megszégyenülten repülhet vissza. Aphrodité tiszteletében, örök szerelemben élnek itt a fák is, hű szövetségben bólogatnak egymás felé a pálmafák, a nyárfa a nyárfa ágaival kíván összefogózni, és a platánok a platánokkal, az égerfák az égerfákkal súgnak össze. Két forrás ered itt, az egyik merő édesség, a másikban keserű méreg folyik. Ebben a két forrásban mártja meg nyilait Aphrodité pajkos fia, Erós, aki hol gyújtogató fáklyával lobbantja fel a szerelem tüzét, hol pedig mint biztos kezű íjász küldi nyilait a szerelmesek szívébe. S mert a két forrásban egyszerre mártotta meg nyilait, a szerelem édes mézébe sokszor keveredik a bánat keserűsége. Erós, a szárnyas kis isten, az aranyos Aphrodité fia. Vele együtt ezer kis pajtása játszadozik, mind hozzá hasonlít, íja, tegze mindnek van, és mind vele egykorú, de ezek az erósok már nem az istennő gyermekei, hanem csak a kíséretéhez tartozó nympháké. Aphrodité fia, a világmindenséget betöltő Szerelem kormányozza a csillagok járását, és az ő nyilai küldik a szerelmet az istenek és az isteni származású királyok szívébe. Találkozunk olyan elképzeléssel is, hogy az egyszerű halandókat csak a nymphák gyermekei veszik célba.

Vagy a tengerből bukkan fel az istennő, vagy az Olymposról, Zeus aranyos palotájából száll alá, vagy kyprosi kertjéből, a levegőn át érkezik, és aranyszekerébe verebek és galambok vannak fogva. Útja valóságos diadalmenet. Amerre jár, a növényzet pompás virágzásba kezd, az erdő vadjai megszelídülnek és párjukat keresik, az emberek lelkébe a boldog szerelem derűje

költözik. Varázsöve mindenkit elbűvöl, megjelenése aranyos ragyogás, ő a "mosolyszerető" és "kedvesen mosolygó", "aranyos" istennő. Az ő epiphaniája, isteni "megjelenése" az emberi lélek hullámzásait éppen úgy elcsitítja, mint ahogy Aphrodité pontia, "tengeri" Aphrodité, minőségében a vihar után a tenger csöndjét idézi fel mindenen uralkodó mosolya. Akit szeret, annak panaszos imájára előjön és szelíd szóval kérdezi: "Ki bántott?" - és mert az ő szolgálatában áll Peithó, a "Rábeszélés", mint megbízható "szövetséges" ígérheti: "Ha most kerül téged, akit szeretsz, hamarosan ő fog felkeresni, ha nem fogad el ajándékot, majd még adni is fog, ha most nem szeret, hamarosan szeretni fog, még ha nem akarná, akkor is." Kíséretéhez tartoznak az erósok, a három Kharis, Himeiros, a "Vágy" és Hymenaios, az egyik Múzsa fia, a menyegzői ének örömteli ujjongásában megnyilvánuló isten.

De a szerelem nemcsak Aphrodité ragyogásának ünnepi bevonulása gyanánt költözik az emberi lélekbe. Van úgy, hogy a szerelmesek maguk sem veszik észre, mikor fogott lángot a szívük; van úgy, hogy mint kedves hangulatot melengetik s csak később döbbennek rá, hogy mindent elsöprő szenvedéllyé erősödött bennük. Mint dédelgetést váró, "kharis"-szal teli gyermek közeledik, s csak ha szállást adott neki az ember, mutatkozik meg igazi mivoltában, erőszakos istennek. Éjnek idején kopog az ajtódon, elveri az álmot a szemedről és bekéredzkedik hozzád, mint eltévedt kis gyermek. Te megszánod, tűzhelyed mellett adsz neki helyet, s mert fázott a hideg éjszakában, tenyeredbe veszed és úgy melengeted dermedt kezeit. De mikor már megmelegedett, az ártatlannak látszó gyermek a közeledbe férkőzve, a szerelem nyilával sebzi meg szívedet.

Aphrodité ajándékozza az embereknek a szépséget és a szerelmet. Öregasszony képében jött Phaónhoz, az isteni révészhez, s mikor ez átviszi jó szívvel a túlsó partra, jutalmul a legszebb férfivá teszi. Mikor Héra, Athéné és Aphrodité megjelennek az Ida hegyén pásztorkodó trójai királyfi előtt, hogy az ítélje Eris almáját a legszebbnek közülük, a szerelem istennője úgy vonja Parist a maga pártjára, hogy a világ legszebb asszonyát ígéri neki - és Menelaos feleségét, Helenét játssza a kezére. De Aphrodité ajándéka nem mindig és nem mindenki számára boldogító. A viszonzatlan szerelem gyötrődése is Aphrodité hatáskörébe tartozik, és a bűnös szerelmet az istenek súlyos büntetése követi. Sapphóról azt beszéli a legenda, hogy éppen Phaón iránti reménytelen szerelme vitte halálba: a szép ifjú nem viszonozta szerelmét, és ezért vetette magát a nagy lesbosi költőnő Leukas szigetének fehér sziklájáról a tengerbe. Paris vendéglátó gazdájának, a spártai királynak hites feleségét csábította el: a trójai királyfi bűnös szerelméért Trója pusztulása volt a büntetés.

A mítosz szerint magának az istennőnek is kijutott a szerelem keserűségéből. Szerelmesét, Adónist vadászaton vadkan tépte szét, és az istennő csak annyit ért el Zeusnál, hogy az év egyik felére engedje vissza hozzá az alvilágból. Az Adónia ünnepét ehhez a mítoszhoz fűzték, és főleg az asszonyok ülték meg nagy bensőséggel, megsiratták a halottat és ujjongva fogadták a megtalált élőt: már ókori magyarázók számára kézen fekvő volt itt a természet őszi halálára és tavaszi újjászületésére gondolni. De a Szerelem halhatatlan istenségének és a szerelmes halandó emberségének az ellentéte már magában véve is tragikusan festi alá a legboldogabb szerelmet is. Aphrodité halandó szerelmesére is a közös emberi sors vár, a daliás Ankhisés megöregszik, szépség, ifjúság és erő elhagyják. A halhatatlanság örök ifjúság nélkül: az Tithónos sorsa, Aphrodité szempontjából többet ér ennél a maga idején érkező halál.

Szent állata a galamb, a párjával szelíden csókolózó, szerelemben hűséges madár, a növényvilágból a pompázó rózsa és különösen az alma fejezi ki Aphrodité kívánatos szépségét. Az alma majd minden nép szerelmi varázslatában, illetőleg szerelmi jelbeszédében nagy szerepet játszik. "A leány olyan, mint az édes alma, piroslik a magas ágon, a legmagasabb ág hegyén, nem látják meg az almaszedők, vagy ha meglátják is, de nem bírják elérni" - mondja Sapphó, s a habozó szerelmes számára nem képzelhető biztatóbb ajándék, mint egy szem piros alma, melyben kedvese hagyta fogai nyomát, vagy melynek héjába a saját nevét szurkálta. A képzőművészeti ábrázolásokon gyakran van alma az istennő kezében, és a mítosz arról is tud, hogy almákkal segítette szerelmeséhez Hippomenést. Atalanté, boiótiai királyleány kimondta, hogy csak ahhoz megy feleségül, aki őt versenyfutásban legyőzi, de aki részt vesz a versenyben

és alulmarad, arra halál vár. Hippomenés is kiállt versenyre a leánnyal, de csak azért győzött, mert a győzelmet Aphrodité akarta. Három almát dobott az istennő Atalanté útjába, s míg ez lehajolt utánuk, Hippomenés megelőzte. Atalanté sem bánta már, mert ő is megszerette az ifjút. Mégsem lehettek egymáséi: Aphrodité kegyetlenül szétválasztotta őket, mert boldogságukban megfeledkeztek az istennő iránti háláról és tiszteletről. - Akontios és Kydippé története bizonyítja, hogy az alma még a szűz Artemis körében is Aphrodité hatalmának az eszköze lehet. A keosi ifjú Délosban, Artemis ünnepén pillantja meg a leányt és szerelemre gyullad iránta. Egy almát gördít feléje, amelynek a héjába véste e szavakat: "Esküszöm, hogy Akontios felesége leszek..." Kydippé mit sem sejtve Artemis oltára közelében hangosan olvasta ki az esküt, amelynek teljesítését immár az istennő követelte meg tőle. Apja máshoz akarja nőül adni, de a leányt betegség sújtja, s csak akkor gyógyul meg, amikor Apollón tanácsát követve Akontiosnak nyújtja kezét.

Ankhisés

Az aranyos Aphrodité, Kypros úrnője uralkodik minden élő felett. Csak három lény szívén nem tud erőt venni édes rábeszéléssel sem. Az egyik Zeus leánya, a bagolyszemű Athéné, mert ez nem ismeri a szerelmet, mindig csak a háborúban leli kedvét, meg a szép mesterségekben. Athéné tanította először a földi mesterembereket, hogy harci szekereket készítsenek rézből, és a gyönge szüzeket is ő tanította otthonukban ragyogó kézimunkára, egyenként oktatgatva mindet. Artemist, az aranyíjas, zúgva rohanó istennőt sem győzi le soha a mosolygó Aphrodité, mert ő az íjat szereti és azt, hogy a vadat űzze a hegyekben, s szereti a lantot meg a kartáncot az ujjongó szüzekkel, és az árnyas berkeket meg az igazságos emberek városait. A harmadik, aki nem törődik Aphroditéval, az Hestia, Kronos legidősebb és legfiatalabb leánya, a dicső szűz, kinek kezéért Poseidón és Apollón versengtek, de ő megtagadta s megesküdött erős esküvel, Zeus fejét illetve kezével, hogy örökké leány marad. S Zeus atya szép ajándékot nyújtott neki a házasság helyett: a házak közepén jelölte ki helyét, hogy az áldozati állatok kövérje legyen az övé, minden isten templomában tiszteletben részesül, s minden haladó szemében ő az első az istenek között, mint a tűzhely istennője. Csak e három istennő az, aki fölött nincs hatalma Aphroditénak. De más senki nem menekülhet meg előle, sem a boldog istenek, sem a halandó emberek közül. Még Zeus eszén is nemegyszer túljárt, s halandó asszonyok iránt is vetett szerelmet a lelkébe, pedig Zeus a legnagyobb isten és a legnagyobb tisztelet neki jár.

De az ő szívébe is vetett Zeus édes vágyat halandó férfi után, mikor a mosolygó Aphrodité édesen nevetve eldicsekedett egyszer, hogy isteneket és istennőket hányszor vitt ő halandókkal szerelembe. Most Zeus tette meg, hogy a halandó Ankhisésbe legyen szerelmes Aphrodité.

Ankhisés a bővizű Ida hegy magas ormain legeltette teheneit, s szép volt és daliás, a halhatatlan istenekhez hasonló. Mikor meglátta őt a mosolygó Aphrodité, megszerette s szívét vágy fogta el érte. Kypros szigetére, illatos templomába tért haza, Paphosba, ahol szent ligete és illatos oltára állt. Bement és a fényes ajtókat betette maga után. Ott a Kharisok megfürösztötték és megkenték halhatatlan olajjal, amilyennel csak a halhatatlan istenek élnek. Szép ruhákba öltözött és arannyal díszítette fel magát gazdagon, úgy sietett aztán Trójába a mosolygó Aphrodité, elhagyva ismét a jóillatú Kyprost, a magasban, a felhők között hasítva utat magának.

Elérkezett az Ida hegyére, mely bővizű forrásaival a vadak tápláló anyja volt, és a hegyen át egyenesen a karám felé tartott. Farkcsóválva szelídültek kezéhez a szürke farkasok, a kegyetlen szemű oroszlánok és a medvék, meg az őzborjak pusztításában máskor telhetetlen párducok. Megtalálta Ankhisés hajlékát az istennő, s megtalálta magát a hőst is, kinek az istenek adtak szépséget. Egyedül volt éppen, a többiek a teheneket legeltették a pázsitos réteken mindnyájan, míg Ankhisés egymagában fel és alá járt a karámban, lantján játszva szüntelenül.

Egyszerre elébe állt Zeus leánya, Aphrodité, szűz leány alakjában, nagyságra is, arcra is, hogy meg ne rémüljön a halandó ember, mikor őt meglátja. De elcsodálkozott Ankhisés, amikor észrevette, s megbámulta szépségét és ragyogó ruháit. Mert tűznél fényesebb peplos volt az istennőn, s szép hajlású fülbevalók meg csillogó csatok. Láncok gyönge nyakán gyönyörűek voltak, szépek, mind aranyból és tarka kövekből. Gyönge keblén mintha a hold fénylett volna, még nézni is csoda volt. Ankhisést is elfogta a szerelem és így szólította meg vendégét:

- Üdvözlégy, királynő, bárki is vagy te a boldog istennők közül, ki most e hajlékba érkeztél, Artemis vagy Létó, vagy az aranyos Aphrodité, vagy a nemes Themis, vagy a bagolyszemű Athéné, vagy a Kharisok egyike, akik minden istent kísérnek s maguk is halhatatlanok, vagy egy a nymphák közül, akik a ligeteket lakják és a folyók forrásait és a pázsitos réteket. A hegy ormán, honnan mindenhová ellátni és amit mindenfelől látnak, oltárt állítok neked, és szép áldozatokat fogok bemutatni minden évszakban, csak te jóakaratú lélekkel légy irántam és add meg, hogy a trójai férfiak között kiváló hős lehessek, tedd, hogy utánam viruló utódok maradjanak, de én

magam is sokáig éljek és lássam a nap világát, boldogan a nép között, és úgy érkezzem el az aggkor küszöbéhez.

Felelt rá Zeus leánya, Aphrodité:

- Ankhisés, legdicsőbb a föld szülöttei, az emberek között, nem vagyok én isten, miért is hasonlítasz te engemet a halhatatlan istennőkhöz? Halandó leány vagyok, földi asszony az anyám. Atyámnak Otreus a neve, hallhattad a hírét, mert ő a királya egész Phrygiának. De tudok a te nyelveden is beszélni, mert trójai asszony volt a dajkám. Most az aranyvesszős Hermés ragadott ki Artemis kíséretéből, ahol együtt táncoltunk, együtt játszadoztunk, nymphák és a gazdag királyok leányai. Innen ragadott el az aranyvesszős Argeiphontés, s messze földeken át vezetett, halandó emberek kezétől megművelt vidéken és járatlan, beépítetlen senkiföldjén keresztül, hol csak a ragadozó vadak csörtetnek az árnyékos bozótban. Vezetett sebesen, szinte a lábunk sem érte a földet, és azt mondta, Ankhiséshez hív, hogy ifjú hitvese legyek és szép gyermekekkel ajándékozzam meg őt. Aztán megmutatta karámodat, és a halhatatlan istenek közé tért vissza, én pedig hajlékodba értem. És Zeusra kérve fogom át térdeid, s derék szüleidre - mert csak derék szülők fia lehet ilyen, mint te vagy -, mutass be atyádnak és nemes anyádnak és testvéreidnek, hadd lássák, hogy méltó menyük, sógornőjük leszek-e, vagy, sem. Phrygiába pedig küldj sebes követet, vigyen hírt atyámnak, aggódó anyámnak. Ok majd küldenek vele bőségesen aranyat és finom szövésű ruhát, s te fogadd el tőlük a fényes hozományt. Csak akkor tarts velem lakodalmat, melyre vágyódunk mindketten, amint a becsület megkívánja az emberek és az istenek előtt.

Szólt és édes vágyat keltett a lelkében az istennő. Ankhisést elfogta a szerelem és mondta:

- Ha halandó lány vagy, anyád földi asszony, és Otreus az apád, amint mondod: halhatatlan isten akarata szerint, Hermés vezetésével jöttél hajlékomba és hitvesem leszel, ameddig csak élek. Nincs isten, sem ember, aki elválasszon, még ha a messze lövő Apollón lőné is rám nyilát aranyíjából. Csak te egyszer az enyém légy, aztán már szívesen szállok le, ha kell, Hadés palotájába.

Így ajándékozta meg Aphrodité Ankhisést szerelmével, s csak azután mutatkozott meg isteni mivoltában előtte. Megállt a hajlékban, fejével a gerendát érte, és halhatatlan szépség fénylett az arcáról, amilyen csak Kythéra istennőjének, a szépkoszorús Aphroditénak lehet a szépsége. Álmából keltette fel Ankhisést:

- Kelj fel, Dardanos vére, miért is alszol ilyen mélyen? Nézd meg, én vagyok-e, olyan vagyok-e, mint amilyennek az előbb láttál?

Felriadt álmából Ankhisés s amint meglátta Aphrodité szépséges szemeit, rémülten fordította el tekintetét, eltakarta köpenyével az arcát és ily szavakkal könyörgött hozzá:

- Amint megláttalak először istennő, tudtam, hogy isten vagy, de te eltagadtad az igazságot. Hanem most az aigistartó Zeusra kérlek, ne hagyj engem, gyarló embert, élve itt az emberek közt lakni, mert nem bírja többé elviselni az életet, aki halhatatlan istennő hitvesi szerelmében részesült.

Aphrodité megvigasztalta:

- Légy bátorsággal, és ne féljen semmitől a szíved. Mert ne várj te rosszat se tőlem, se mástól a boldog istenek közül, mivelhogy kedves vagy az istenek előtt. Fiad lesz, aki a trójaiak fölött fog uralkodni, és utána fiúk és unokák, utódok szüntelen sora.

De az istennő borzadva gondolt rá, hogy Ankhisést is utol fogja érni egyszer a halandók közös sorsa, az öregség. S Tithónos jutott az eszébe, Éórnak, a Hajnal istennőjének férje. Tithónos is halandó volt s szintén a trójai királyi családból származott. Eós megszerette és férjül kívánta. Zeus elé járult avval a kéréssel, hogy tegye halhatatlanná; Zeus bólintott és teljesítette kérését. De a balga Éós elfelejtett örök ifjúságot is kérni térje számára. Tithónos nem halt meg, de megöregedett s egyre jobban összeaszott a vénségtől. Szobájában tartja Éós, de már csak tücsökhöz hasonló cirpelő hangja maradt meg, erő nincs benne egy csöpp sem.

- Ha ilyen szép és daliás maradhatnál mindig, mint amilyen most vagy, s mindig boldogan vallhatnálak a férjemnek, akkor nem borulna bánat a szívemre. De az nekem nem kell, hogy úgy élj örökké te is, mint Tithónos, inkább ne is légy halhatatlan mondta szomorúan Aphrodité, s az istenek előtt nem is mert beszélni halandó férjéről, mert félt, hogy kinevetik. Hiszen ő is annyiszor nevetett rajtuk, mikor halandó asszonyokkal vitte őket szerelembe.

Mikor megszületett Aphrodité és Ankhisés gyermeke, Aineias, a hegyilakó nymphákhoz, a dryasokhoz, "fa-leányokhoz" vitte el az istennő, hogy neveljék. Ezek istenektől és emberektől távol laknak, csak a silénosok és Hermés vigadnak velük. Sokáig élnek, de nem halhatatlanok, bár a halhatatlanok eledelét, az ambrosiát eszik. Valahányszor egy-egy dryas születik, egy fa is sarjad mindegyikkel, fenyőfa vagy tölgyfa, s velük együtt nőnek a magas hegyekben és állnak sudár törzzsel, és a halhatatlan istenek ligeteinek nevezik őket. Halandó emberek nem vágják ki vassal, de mikor a Moira, a halál kiszabott végzete eléri őket, elszáradnak tőből a szépséges fák, kérgük sorvad, ágaik lehullanak, s velük együtt hagyja el a dryasok lelke a napvilágot. Ezek a leányok táplálták, nevelték Aphrodité gyermekét. Csak öt év múltán jelent meg újra az istennő Ankhisés előtt, elhozta a fiát, hogy már atyja mellett nevelkedjék tovább. S lelkére kötötte szigorúan, hogy senkinek el ne árulja, kinek a gyermeke Aineias. Ha kérdik, mondja, hogy egy szépszemű nympha, itt, az erdőbe öltözött hegyoldalt lakó nymphák egyike ajándékozta meg a fiúval.

Ezt mondta az istennő, és visszatért az égbe. De Ankhisés egyszer barátaival iddogált, és a bor mámorában eldicsekedett az istennő szerelmével. Zeus villáma ekkor lesújtott reá, megbénultak Ankhisés tagjai ettől, s nem tudott többé a lábára állni. Gyermekéről, Aineiasról, azonban soha nem feledkezett meg Aphrodité. Kiváló hős lett belőle.

A homérosi Aphrodité-himnusz nyomán.

Pygmalión

Sokáig élt nőtlenül Kypros királya, Pygmalión, amikor egyszer hófehér elefántcsontból csodálatosan szép szobrot faragott ki a vésőjével. Maga számára is váratlan meglepetés volt, amikor az elefántcsontnak a művészet olyan szép alakot adott, amilyennel soha még asszony nem született a földön. A szobor alkotója szerelemre gyulladt a saját alkotása iránt.

Mert olyan volt ennek az elefántcsont szobornak az arca, mint egy igazi leány arcvonásai mintha csak éltek volna, s mintha már mozdulni is akarna, csak a szemérmes félénkség parancsolna rá nyugalmat. Csodálkozva nézte Pygmalión, és többször megtapogatta kezével, hogy eleven test-e vagy élettelen elefántcsont csupán, s ne tudott abba belenyugodni, hogy nem él.

Csókokkal illette az arcát, és úgy érezte; hogy az viszonozza, beszélt hozzá és megölelte, de gyöngéden fogta, mert félt, hogy ujjainak érintése nyomán folt marad finom bőrön. Elhalmozta becéző szavakkal, majd leánykáknak kedves kis ajándékokat hozott neki, kagylókat és kerek kavicsot, kicsiny madarakat és ezerszínű virágot, liliomot és tarka labdákat s a Nap leányainak a könnyeiből született borostyánkövet. Fel is öltöztette drága ruhákba, ujjaira ékköves gyűrűt húzott, nyakába hosszú láncot akasztott, bíbor terítőkkel takart keveretre fektette. De a szobor néma maradt és érzéketlen.

Eljött Aphrodité istennő ünnepe, amelyet egész Kypros nagy fénnyel ült meg. Aranyozott szarvú, fehér nyakú teheneket vágtak le az áldozati oltár mellett, és füstölgött az illatos tömjén. Bemutatva az áldozatot, az oltár mellett állt Pygmalión, és félve kimondani igazi kívánságát, így imádkozott:

- Ha ti, istenek mindent képesek vagytok megadni, hát legyen az én hitvesem az elefántcsonthoz hasonló...

Az aranyos Aphrodité, aki maga is jelen volt a tiszteletére rendezett ünnepen, megértette a kyprosi király rejtett kívánságát és tudta, hogy az arra gondol, hogy maga az elefántcsont szobor legyen az ő hitvesévé. S az áldozati tűz háromszor lobbant fel, s a lobogó láng magasan emelkedett hegyével a levegőbe: ez volt a jele annak, hogy az istennő meghallgatta az imádságot.

Hazasietett Pygmalión és keresi a leány-szobrot. Hát, amint megérinti, érzi, hogy lágyul az elefántcsont, merevsége felenged, akár a viasz, ha a nap éri, s ami a legjobban bizonyította, hogy a szobor megelevenedett: ereiben vér lüktetett. S mikor csókjaival illette Pygmalión, már elpirult a szoborból lett leány, s félénken kinyitva szemét, egyszerre pillantotta meg a napvilágot és kedvesét, akinek a szerelme őt életre keltette.

Hálatelt szavakkal mondott köszönetet Pygmalión a jótevő istennőnek, és házasságot kötött a csodálatos leánnyal. A menyegzőn Aphrodité istennő is megjelent, s esztendőre a királyi párnak fia született: Paphos, aki utóbb Kypros szigetének Aphrodité szentélyéről híres városát, Paphost alapította.

Ovidius: Metamorphoses X. 243-297. sorok.

Narkissos és Ékhó

Miután a vak Teiresiasnak a jövőbelátás tehetségét ajándékozta Zeus, Leiriopé nympha, a Képhisos folyó felesége volt az első, aki jóslatot kért tőle. Mikor megszületett a szépséges nympha gyönyörű kisfia, Narkissos, felőle kérdezte a jóst: vajon meg fogja-e érni az öregkort.

- Ha nem fogja saját magát megismerni - hangzott a homályos válasz, amelyet sokáig üres beszédnek tartottak.

Így érte meg tizenhatodik életévét a kedves gyermek. Daliás, ifjúvá serdült, sok leány vetett szemet rá, de ő kevélyen visszautasította a szerelmet. Naphosszat az erdőn vadászott, félénk szarvasokat hajtott a hálóba akkor is, amikor megpillantotta őt Ékhó, a beszédes, de mindig csak mások szavait visszhangzó nympha.

Héra bosszúja tette ezt a fecsegő leánnyal, hogy soha ne tudja szó nélkül hagyni, ha más beszél, de maga ne tudja kezdeni a beszédet, hanem mindig csak mások szavait ismételje. Mert amikor Zeus a hegyekben tette a szépet a nymphákna k, Hérát gyakran tartotta fel a ravasz Ékhó hosszúra nyújtott csevegéssel, s mire a féltékeny istennő észbe kapott, a nymphák szétszaladtak, s így soha nem sikerült férjét a szerelmi kalandon tetten érnie.

- Hát ne tudj a nyelvvel, amely engem megcsalt, korlátlanul élni, akarva-akaratlanul fogd kurtábbra a jövőben a szót - mondta haragosan Kronos leánya, amikor észrevette, hogy túljártak az eszén.

Nem is maradt üres fenyegetés, amit az istennő kimondott. Ettől kezdve Ékhó csak a mások beszédének a végét tudta megismételni, s amit hallott, mindig csak azt visszhangozta.

Akkor érezte csak fájdalmasan Ékhó, hogy az átok megfogant, amikor Narkissost meglátta. Úttalan utakon kószált az ifjú, s a szerelmes nympha lopva szegődött a lába nyomába. Minél jobban megközelítette, annál közelebbről égette a szerelem tüze, akárcsak a kénbe mártott fáklya, amely fellobban, ha lángot közelítenek hozzá. Ó, hányszor akarta gyöngéd szóval megszólítani és kérő, becéző beszéddel toppanni eléje, de természete nem engedte, hogy ő szólítsa meg a másikat, várnia kellett a szavakat, amelyekre felelhetne.

Egyszer aztán az ifjú, amikor észrevette, hogy messzire vetődött hű kísérőinek a csapatától, belekiáltott az erdőbe.

- Hé, valaki van itt?

- Van itt! - felelte Ékhó.

Csodálkozva nézett körül Narkissos, de senkit sem látott, bármerre is forgatta szemét.

- Ide gyere! - kiáltotta felemelt hangon, s a nympha hívó szóval felelt a hívó szóra.

Hátra tekintett az ifjú, de arról sem jött senki most sem.

- Miért kerülsz engem? - kérdezte, de megint csak a saját szavait kapta vissza. Annál makacsabbul kutatta, ki az, aki így felelget neki s még egyszer odakiáltott, ahonnét hangjának csalóka tükörképét hallotta:

- Emitt találkozzunk!

- Találkozzunk! - felelte Ékhó, aki soha egyetlen szót sem visszhangzott még szívesebben, mint ezt. S hogy teljesítse is mindjárt, amit kimondott, ölelésre tárt karral lépett elő a fák sűrűjéből.

De Narkissos kisiklott az ölelő karokból és futtában kiáltott vissza:

- Félre az utamból, meghalok inkább, mintsem hogy a tied legyek!

- A tied legyek! - csak ennyit mondott még a nympha s a sűrű erdőben bújt meg szégyenével, a fák lombjai közé rejtve piruló arcát s attól fogva elhagyott barlangban élt, magányosan. Csak a szerelem nem hagyta el, sőt a visszautasítás fájdalma még nagyobbra növelte a szívében.

Szerelmi gondban virrasztotta át az éjszakát a nympha, testét elsorvasztotta a sóvárgás. Egészen lesoványodott, bőre megráncosodott, az élet nedvei elpárologtak testéből a levegőbe, csak a hangja maradt meg és puszta csontjai. Végül a csontjai is kővé váltak, de hangja túlélte őt. Azóta is az erdő sűrűjében rejtőzik, szem nem látta többé a hegyekben. De mindenki hallja a szavát: a hang az, ami fennmaradt belőle és örökké él.

Így játszotta ki Ékhót a szépségében gőgös Narkissos, így játszotta ki utána más vízi és hegyi nymphák szerelmét is. Míg aztán az egyik megvetett szerelmes kezét az égre emelve így fohászkodott:

- Hát szeresse saját magát, hogy soha ne legyen boldog a szerelmében! Meghallgatta ezt az imádságot Nemesis, a bosszúállás istennője, akinek Rhamnusban volt a szentélye.

Egy érintetlenül tiszta forrás csörgedezett arra, ezüstösen csillogó habokkal, amelyet soha nem kerestek fel a pásztorok, sem a hegyen legelő kecskék, sem más barom soha, sem madár, sem vadállat, sem a fáról lehulló ág nem zavarta meg fényes tükrét. Puha pázsit vette körül, amelyet a forrás maga táplált friss vizével, s déli nap idején is sűrű lomb vetett rá árnyékot.

A vadászatban kifáradva és a forróságtól eltikkadva itt hevert el egyszer az ifjú, a gyönyörű tájék és a ragyogó forrás csábításának engedve. S míg szomját kívánta a forrás vizével oltani, másfajta szomjúság ébredt a szívében.

Míg ivott, a saját szép alakját pillantotta meg a víz tükrében, s a tűnő tükörképet embernek vélve, a testtelen remény keltett szerelmet benne. Csodálkozva bámulta saját magát, szinte gyökeret vert a lába, arcizma sem rándult meg, mozdulatlanul maradt, akárcsak a parosi márványból faragott szobor. Elnyúlva a fűben mint ikercsillagot nézte a saját két szemét, Dionysoshoz vagy Phoibos Apollónhoz méltó hajfürtjeit, még szakálltalan állát, elefántcsont fehér nyakát, szépséges arcának hószínűvel kevert gyöngéd pirosságát.

Megcsodált mindent, ami őt magát tette csodálatosan széppé, esztelenül saját maga után kívánkozott, amiben gyönyörködött, ugyanaz volt, aki gyönyörködött, s a csalóka tükörképet akarta megcsókolni, de hiába! Hányszor merítette két karját a habokba, hogy átölelje a nyakat, amelyet a víz tükrén látott, de nem tudta saját magát elérni. Nem tudta, mi az, amit lát, csak érezte, hogy lángol érte, és kapkodott a tűnő képmás után, nem tudva, hogy amire vágyakozik, nincs sehol: tűnő árny, amelynek egyetlen mozdulata sem a sajátja. Ha ő lép, lép az is, ha ő marad, marad az is, és vele együtt távozna, ha ő el tudna távozni innét.

De Narkissost el nem vonta onnét többé sem az éhség, sem az, hogy ideje volt már pihenőre térni: elterült az árnyékos pázsiton és kielégíthetetlen szemmel bámulta a csalóka alakot. Így okozták saját szemei a vesztét. Még felemelkedett kissé és a környező fák felé tárta ki karjait:

- Mondjátok meg, ti fák, szeretett-e valaha kegyetlenebbül valaki? Hiszen ti tudjátok, hiszen ti annyiszor nyújtottatok meghitt rejteket a szeretőknek! Ti évszázadokat éltetek át, vajon emlékeztek-e valakire, akit így sorvasztott a szerelem? Tetszik is, látom is, de azt, akit látok és akit szeretek, sehol sem találom: ennyire megzavart a szerelem engem. S hogy még nagyobb legyen a fájdalmam: nem választ el minket a végtelen tenger, nincs közöttünk nagy út, sem magas hegyormok, falak sem merednek bezárt kapukkal, csak ez a kicsiny víz akadályozza, hogy egyesüljünk. Pedig ő is azt akarja, hogy elérjem őt, mert valahányszor a habok felé hajolok csókjaimmal, ő is mindannyiszor felnyújtja felém az ajakát!

És ismét a víz tükrén ringatózó képmás felé fordulva, így folytatta panaszát:

- Miért játszol velem, hová menekülsz előlem? Hiszen nem lehetek csúf magam sem, a nymphák is szerettek engemet. Nyájas arcoddal ismeretlen reményt keltesz bennem, s amikor karomat feléd nyújtom, te is felém nyújtod a tiédet, ha mosolygok, te is rám mosolyogsz, s amikor

könnyezem, látom a te könnyeidet is, ha intek, jelt adsz te is, s amennyire szép ajkad mozgásáról sejtem, felelsz szavaimra, de fülem nem hallja beszédedet!

Akkor kapott észbe és megértette, hogy saját tükörképe keltett olthatatlan lángot a szívében. Keserves könnyeket hullatott, hulló könnyeitől megzavarodott a forrás tiszta tükre, s a megmozduló víz színén elhomályosodott a tündöklő képmás.

- Hová tűnsz előlem? - sikoltott fel fájdalmasan, amikor széttöredezni látta a tükörképet. - Ne hagyj itt kegyetlenül, maradj velem! Ha már meg nem érinthetlek, hadd nézzelek legalább fájdalmas gyönyörűséggel!

Keservében megmeztelenített keblét verte öklével, mely fehér volt és hideg, mint a márvány. Az ütések piros nyomot hagytak, mint az alma, mikor egyik fele piros, a másik fehér, vagy mint amikor a tarkálló szőlővesszőn ölt bíborszínt a félérett gerezd.

A víz színe eközben újra kisimult, s ő meglátta minden mozdulatának a tükörképét. Nem bírta tovább a fájdalmat: mint ahogyan a szőke viasz megolvad a tűzben, vagy a hajnali dér, ha a nap rásüt, így emészti el őt lassanként a szerelem vak tüze. Eltűnik bőrének fehérrel kevert pirossága, nincs már nyoma sem régi élénkségének és erejének, eltűnik minden szépsége, és nem marad meg semmi abból, amit egykor Ékhó szeretett rajta.

Mégis, amint meglátta őt, bár nem felejtkezett el régi sérelméről, megszánta a nympha a szerencsétlen fiút, s ahányszor az feljajdult, jajszavát megismételte a visszhang, sőt, amikor öklével a mellét verte, az ütések zaját is Ékhó visszhangozta.

- Ó te, kit hiába szerettem! - ezek voltak Narkissos utolsó szavai, miközben még egyszer a megszokott habokra tekintett, és minden szavát visszaverte a tájék. S amikor búcsút mondott, akkor is megismételte Ékhó a végszót:

- Ég veled! Ekkor hátrahajtotta fáradt fejét a zöld pázsiton az ifjú, és örök éjszaka zárta le a szempárt, amely gazdája szép alakját csodálta mindvégig. Sőt, még amikor az alvilág befogadta, a Styx vize tükrén is csak önmagát kereste.

Megsiratták a víz nymphái, a najádok fiatalon meghalt testvérüket, s a gyász jeléül levágott hajfürtjeiket szentelték neki. Gyászolták őt a fák nymphái, a dryádok is, és a sirató éneket Ekhó visszhangozta.

Máglyát raktak és előkészítették a temetési fáklyákat meg a gyászsaroglyát. De a holttest nem volt sehol. Helyette virágot találtak, amelynek sárga kelyhét hófehér szirmok vették körül.

Az emberek ma is Narkissosnak, nárcisznak nevezik ezt a virágot.

Ovidius: Metamorphoses III. 339-510. sorok.

Héró és Leandros

Két város állt a Hellészpontos két partján egymással szemben, Séstos és Abydos. Arra a legszorosabb a Hellészpontos, és így a két város szomszédos, bár a tenger van közöttük. Erós is egy nyilat küldött a két városba.

Séstosban, a tenger partján állt egy torony Aphrodité tiszteletére. Ott lakott, abban a toronyban Héró, a szép királyleány, egyetlen cselédjével; szülei rendelték oda, hogy Aphroditének legyen a papnője. Nem járt ő az asszonyok közé, sem leánypajtások kartáncát nem kereste fel soha, mindig csak imádkozott Aphroditéhez és Athénéhez, és áldozatokkal fordult égi anyja mellett a kis Eróshoz is, mert félt tüzet hordó tegzétől. De bizony így sem menekült meg a lángoló nyilaktól.

Megjött a nagy ünnep, melyet Aphrodité és Adónis tiszteletére szoktak évről évre megtartani Séstosban. Messze földről gyűltek Séstosba az emberek, még Aphrodité szigetéről, Kyprosból is idejöttek, a környékről nem is szólva: Abydos népe sem maradt el. Eljöttek az asszonyok, de a legények is, ha nem azért, hogy az isteneknek áldozzanak, hát azért, mert sehol annyi szép leányt együtt nem láthattak, mint egy ilyen ünnepen.

Végigment az istennő templomán Héró, kedves arca szelíd bájt sugárzott, mint a fehérarcú Hold, amikor felkel. Hóarcát pirosság futotta be, mint a bimbójából kifakadó rózsa, mikor még egyszerre mutat pirosat és fehéret. Tagjaiból szinte áradt a kedvesség; a régiek három kharist emlegettek, de bizony nem beszéltek igazat. Hérónak egy nevető szemében száz kharis is tanyázott. Méltóbb papnőt nem is találhatott volna magának Kypris, a szerelem istennője. Kypris papnője: mintha maga is új Kypris lett volna az emberek között. Amerre csak fordult, követte az ifjak szeme, szíve, gondolata. Volt olyan, aki magában mondogatta:

- Spártában is jártam, láttam Lakedaimón csillagát, a híres várost, ahol mondják, egyik asszony szebb, mint a másik. De ilyen szép leányt még sohasem láttam, ilyen szépnövésűt és ilyen gyöngédet. Talán Aphrodité a legkisebb kharist fogadta szolgálatába. Addig forgattam a nyakamat, hogy lássam, amíg elfáradtam, de a látásával nem tudok betelni. Örömest meghalnék, csak az enyém lenne, s még az olymposi istenekkel sem cserélnék, ha az én hitvesem volna és az én házamban lakna Héró. S ha már nem lehet a te papnőd az enyém, akkor legalább hozzá hasonló feleséget adj nekem, Kythereia.

De Leandros, amint meglátta a leányt, nem akarta magába fojtani szerelmét. Legyőzték Erós tüzes nyilai és nem akart élni sem tovább Héró nélkül. A szem a szerelem útja, szemükön keresztül hatol az ifjak szívébe Erós nyila. A szerelem legyőzte Leandros szégyenkező habozását, szemével intett Hérónak, Héró is visszaintett néma jelekkel. Felmelegedett az ifjú lelke a boldogságtól, mert gondolta, hogy a leány is viszonozza szerelmét.

Mikor bevonta már fényét Éós, leáldozott a nap, és feltűnt az égen Hesperos, az esti csillag, vakmerően a leányhoz lépett Leandros. Akkor már az éjszaka sötétkék köde is leszállt, s Leandros szelíden megszorította a leány rózsaszín ujjait és mélyet sóhajtott. A leány hallgatott s visszahúzta kezét, de Leandros a templom zugába vonta, ott megcsókolta illatos nyakát és így beszélt hozzá:

- Kypris után Kypris, második Athéné (mert földi asszonyok nevén nem szólítlak, Leus leányaihoz mondalak csak hasonlónak): boldogok a te szüleid. Hallgasd meg könyörgő szavaimat; Kypris papnője vagy, ne vesd meg Kypris ajándékát, a szerelmet. Mint oltalomkereső fohászkodom hozzád, végy pártfogásodba, de ha akarod, fogadj el férjednek, számodra ejtettek el engemet a vadászó Erós nyilai. Kypris, a szerelem istennője küldött engemet tehozzád, és nem Hermés, a játszi véletlen istene vezetett. Tudod, Arkadia hős leányát, Atalantét is Aphrodité haragja kényszerítette, hogy viszonozza Meilanión szerelmét. Engedj hát te is, kedves, és ne ébreszd fel Kypris haragját.

Így szólt és az ifjú minden szava szerelmet keltett a leány szívében. Szótlanul szegezte földre tekintetét Héró, hogy Leandros ne lássa meg, amint pirosra festette arcát a szemérem. Válla körül összébb fogta a khitont, már befogadta ő is a keserű és mégis édes szerelmet, és szíve felmelegedett az édes tűztől. Csak nagy későre felelt Leandrosnak, édes hangján, és arcáról a szűzi szemérem pirossága ragyogott:

- A te szavaidra még a szikla is megindulna, idegen. Ugyan ki tanított a megvesztegető szavak útjaira téged? Jaj nekem, ki hozott az én szülőházamba? Mert én nem lehetek a te hitvesed soha, ismeretlen vagy itt, bízni sem lehet a szavadban, és az én szüleim sohasem egyeznének bele a házasságunkba. Ha pedig gyakran jársz a mi városunkban, nyelvükre vesznek majd minket az emberek, mert örülnek, ha megszólhatnak valakit, s ami titokban történik, hamarosan a keresztutakon beszélnek róla. Mondd meg és ne titkold nevedet, hazádat; az én nevem Héró, ez az égbe nyúló híres torony a lakásom, egyetlenegy szolgálóval lakom benne, Séstos városa előtt, a hullámverte parton. Csak a tenger a szomszédom, így akarta szüleim kegyetlen elhatározása. Nincsenek leánypajtások a közelemben, sem legények tánca nem vár engem, éjjel-nappal csak a viharos tenger felől hallatszik fülembe a habok zúgása.

Szólt és rózsás arcát kendőjébe rejtette, mert ismét szégyellte magát, hogy máris többet mondott, mint amennyit illett volna. Szerencse, hogy Erós, a mindenkit legyőző kis isten, akin sebet ejtett nyilaival, meg is gyógyítja újra, jó tanáccsal segítve a szerelmest. Leandros is Erós tanácsára hallgatva beszélt így a leánynak.

- Szépséges szűz, a te szerelmedért a tengert is átúszom szívesen, dagály idején, amikor nem járnak hajók sem rajta. Nem félek a mély örvénytől, sem a vihar zúgásától, eljövök hozzád minden éjjel átúszva a Hellészpontos vizét, hiszen nem is lakom messze, csak itt szemben a te városoddal, Abydosban. Csak arra kérlek, hogy gyújts fáklyát magas tornyodban s mutasd fel a túlsó partról a sötétben, hogy lássam, merre hív a szerelem, és csillag gyanánt világítson számomra a te fáklyád. Ezt akarom nézni és nem a Boótést, sem az Óriónt vagy a Szekér csillagkép útját, úgy jutok biztosan a túlsó partra, a szerelem édes kikötőjébe. Hanem vigyázz, kedves, hogy a fúvó szelek el ne oltsák a fáklyát, fényhordozó egyetlen vezetőmet, amelyre életem bízom. S ha tudni akarod te is az én nevemet: Leandros az én nevem, a szépkoszorús Héró férje.

Így tartottak titkon esküvőt a szeretők és csak az egy szál fáklya volt a tanú, mikor megesküdtek, hogy megőrzik híven szerelmüket és a hitvesi hűséget: Héró, hogy a fáklyát minden éjszaka meggyújtja, Leandros, hogy minden éjszaka átússza a tengert. Aztán visszatért Leandros Abydosba és attól kezdve napról napra csak az éjszakát lesték, amikor meglátogathatta Leandros a hitvesét.

Megjött már sötétkék lepelben a ködös éjszaka, meghozva az álmot az emberek szemére, de Leandrost vágyódó lelke nem hagyta aludni. Kiment a zúgó tenger partjára és a várva várt fáklya feltűnését leste. Amint észrevette Héró, hogy leszállt már az éj sötét homálya, felmutatta a fáklyát. S hogy kigyulladt a fáklya, a türelmetlen Leandros lelkét is lángra gyújtotta Erós, az égő fáklyával ő is együtt égett. Az eszeveszett hullámok zajgását hallva a tengeren, először megremegett, de aztán összeszedte bátorságát és így biztatta önmagát:

- Félelmetes a szerelem és kegyetlen a tenger: a tenger hűs vízzel vesz körül, a szerelem pedig tűzzel éget belülről. Őrizd a tüzet, szívem és ne félj az áradó hullámtól. A szerelem vár a túlsó parton, mit bánod az őrjöngő habokat? Hát nem tudod, hogy Aphroditét is a tengerből született, és ugyanaz az istennő uralkodik a tengeren, mint a mi szenvedéseinken?

Azzal levetkőzött, ruháit a fejére kötözte, és a partról egy ugrással a tengerbe vetette magát. És úszott kitartóan, egyre csak az égő fáklyát tartva szem előtt. Héró a toronyban magasra tartotta a fáklyát, s amerről a szél fújt, kendőjével óvta gondosan a lángot, amíg csak Leandros el nem érte a séstosi partot. Akkor eléje ment, a toronyhoz vezette, és az ajtóban szótlanul ölelte meg Héró Leandrost, ez még lihegett a fáradtságtól, és ázott haján csillogtak a tenger sós cseppjei. Bevezette szobájába, letörölte bőréről a tenger szennyét és illatos rózsaolajjal kente meg, hogy enyhítse a tenger sós szagát. S lefektette és szerelmes szavakkal hajolt föléje: - Szerelmesem,

sokat kell szenvedned értem, nem szenvedett ennyit senki a szerelmeséért. Szerelmesem, sokat szenvedtél, de most már felejtsd a sós vizet, a haragosan zúgó tenger halszagát és pihentesd meg ölemben verejtékező homlokodat.

Így ment ez nap mint nap, csak éjszaka látogathatta meg hitvesét Leandros, és senki sem tudta Héróról, hogy férje van. De megjött a zúzmarás tél hideg szeleivel, és a tenger színét vad téli viharok verték fel. Akkor már nem bízott a hajós a tengerben és a szárazra vonta fekete hajóját. Hanem Leandrost most sem tartotta vissza a félelem, a torony hívta, hogy az őrjöngő tenger habjait is állja, s az ismerős fáklya vezette fényével, de hajh, most kegyetlen volt és megbízhatatlan e vezetés. Bár inkább Leandros nélkül maradt volna a szegény Héró tavaszig és ne gyújtotta volna meg addig a fáklyát! De a végzetes vágy ellenállhatatlanul kényszerítette. És hívogató kezében nem Erós fáklyája lobogott, hanem a Moira csábító jeladása.

Éjszaka volt, mikor a legerősebben támadnak fel a szelek és mind egyszerre csapnak a torlódó hullámokra. Leandros akkor is a tenger tajtékos hátán küzdötte magát előre, a part felé, ahol kedvesét remélte. Már habra hab tolult, kavargott a víz, és az égig csapott fel a tenger, mindenfelől a viaskodó szelek zúgtak. A Zephyrosszal szemben Euros szele fújt, Notos a Boreast fenyegette hangosan.

Leandros az engesztelhetetlen örvények között sokszor fohászkodott a Tengeri Aphroditéhoz és sokszor magához a tenger urához, Poseidónhoz. S a kegyetlen északi szelet, Boreast arra emlékeztette, hogy ő is volt szerelmes, Óreithyiába, a szép athéni királyleányba. De senki sem segítette, és Erós sem védte meg a Moiráktól. Mindenfelől ellene tornyosultak a hullámok és már lankadtak az izmai, a szennyes ár ellepte száját és innia kellett a sós vízből. Kétségbeesetten kereste a partot, de a gonosz szél kioltotta a fáklyát és a fáklyával együtt a sokat szenvedett Leandros életét és szerelmét.

Keserű szavakkal szidta ezalatt a szeleket Héró, és Leandros már halott volt, mikor ő még mindig várta. Nem jött álom a szemére, nyugtalanul állt és nézte a tengert, s mint a tenger habjai, lelke is siralmas gondok közt hánykolódott. És megjött a Hajnal, de nem látta meg szerelmesét akkorra sem Héró. Nézett erre, arra, a tenger széles határa meresztette tekintetét, hátha megpillantja valahol a férjét, hátha csak eltévedt Leandros, amikor kialudt a fáklya. S amikor meglátta a torony lábánál, a hegyes sziklától sebzetten, férje partra vetett holttestét, megszaggatta hímzett khitónját a keblén és leugrott ő is a magas toronyból. Menten meghalt ő is halott férje mellett, így a hű szeretők a halálban sem hagyták el egymást.

Musaios: Héró és Leandros.

Hermés

Hermés atyja Zeus, anyja Atlasnak, az égboltot vállain tartó titánnak a leánya, Maia. Kylléné hegyén, a legelőiről híres Arkadiában született. Ő a találékonyság, az ügyesség, a furfang istene: Hermés dolios (a "cselszövő"). Már mint csecsemő egész nyáját hajt el, de találékonyságával segítségére is van sokszor isteneknek és embereknek egyaránt. Az életet megszépítő és megkönnyítő eszközök egész sorának ő a feltalálója. Békateknőből elkészíti az első lantot, és a darvak repüléséből - melyben a mi népünk képzelete is V-betűt lát - ellesi a betűvetést. Sokoldalú jelentősége mind erre az egy tulajdonságára: a találékonyságra vezethető vissza. Ő a talpraesettség, a szerencsés pillanat, az önként kínálkozó jó alkalom maga. Szolgálatrakész találékonysága megfér furfangos kópéságaival. Ajándékozó kedve is elragadóan gyermekded, kharidotés is az ő mellékneve, amiben a kharis (a latin gratia), az ajándékozó mozdulat kedvessége jut kifejezésre. De akiben kárt tesz, az sem tud rá komolyan haragudni, akárcsak egy csínytevő gyermekre. Tolvajok istene, s atyja a leghíresebb görög tolvajnak, Autolykosnak, a furfangos Odysseus anyai nagyatyjának. Amellett - kivált szülőhazájában, Arkadiában - a nyáj növekedését, a pásztor-gondok hasznát is tőle várták. Arkadia pásztoristene, a kecskelábú Pan is az ő fia, s mint kriophoros, a kost a vállán hordozó pásztor, az elveszett jószág nyomára vezető szerencsének is ő a biztosítéka. Általában ő az, aki minden zavarból kisegít. Útközben is áldozhattak neki, mert az ő fejével díszített oszlopok, ún. hermák álltak a keresztutakon is, illetőleg néha mérföldkövekül szolgáltak. Az alvilág felé vezető utat is ismeri. Mint psykhopompos, "lélekkísérő", a halottak lelkét vezeti az örök bírák elé. Mint a nyereségnek és szerencsés útnak az istene, ő a kereskedők pártfogója, s ő a legmegbízhatóbb követ, aki magának Zeusnak is gyakran áll szolgálatára. Minden szerencsés ötlet és minden szerencsés véletlen őtőle jön: hermaionnak, Hermés ajándékának mondta a görög ember a talált tárgyat. Ő adja a találó szavakat is az ember ajkára, mint Hermés logios, az ügyes beszéd istene, s a nehezen érthető, homályos beszéd Hermés közbelépésére hirtelen megvilágosodik. Ezért hozhatják kapcsolatba a szövegmagyarázat tudományát (herméneutika) Hermés nevével. De Hermésnek van egy sötétebb tudománya is, s az egész középkoron át éppen ez a tudománya őrzi meg emlékezetét. Mint Hermés trismegistos, a "háromszor nagy" Hermés, ő a varázslatnak legfőbb mestere, s ha valamit szinte valószínűtlenül jól zárunk el a külső világtól - "hogy még a levegő se férjen hozzá" -, arra ma is azt mondjuk, hogy hermétikusan van elzárva.

Hermés trismegistos: a középkori alkimisták szemében a legfőbb mitikus tekintély. De varázsvesszejét már a klasszikus elképzelés is ismerte, és sötétséget kedvelő, éjszakai természete is a varázslat körébe vonja alakját. Mert a minden lépten-nyomon meglepetéseket tartogató és a cselekvést homályba burkoló éjszaka Hermés igazi birodalma. Nykhios ("éjszakai") melléknevével is találkozunk, s esti lakomáknál az utolsó pohárból az ő tiszteletére hintik ki a poharat megkezdő italáldozatot. S Hermés varázsvesszeje hozza az álom bűvöletét is az emberekre, sokszor olyankor is, amikor tanácsosabb volna éberen vigyázni. De: "ki korán kel, aranyat lel" - s a szerencsés alkalmat kínáló hirtelen felébredés ismét Hermés jelenlétét bizonyítja.

Jelvényei: a hírnöki pálca, melynek végére néha két kígyó fonódik, s az ún. petasos, az úti kalap - Görögországban ugyanis csak a betegek és az utasok fedték be fejüket -, s ezen, valamint saruján, szárnyak láthatók, melyek fürgeségére vallanak. Homérosnál is sokszor olvasunk aranysaruiról, melyek szélsebesen viszik szárazon és vízen és a levegőben. Eleinte szakállas férfinak ábrázolták, és a régi hagyományt megőrző hermákon általában hegyes szakállal találjuk, de már i. e. az V. században elterjed Hermés serdülő ifjú alakjában való ábrázolása. A IV. században azután Praxitelés örökítette meg azt az eseményt, melyet a görögség érzése Hermés nevéhez fűzött. A

szobrászi ábrázolást már itt is előkészítette Homéros, kinél szintén legszívesebben pelyhező állú, szép fiatal legény alakjában jelenik meg Hermés, ha egy-egy halandó (Priamos, Odysseus) a segítségére szorul. Praxitelés után ez a típus válik a képzőművészetben irányadóvá. Hajlékony testű, rugalmas izmú ephébos - éppen férfisorba lépő ifjú -, kiben a gimnasztika, az egészséges testgyakorlás nem annyira rendkívül testi erőt, állati teherbírást, mint inkább a testi ügyességet, az emberi testnek szellemtől átragyogott egészségét, használhatóságát, fegyelmezettségét fejlesztette ki. Athénban mindenesetre ezt a hermési eszményt szolgálta a testgyakorlás, ezért itt a gymnasionokban és palaistrákon (gyakorlótereken) tartották meg Hermés ünnepét, a Hermeiát.

Hermés első tettei

Arkadiában, Kylléné hegyének árnyékos barlangjában lakott Maia Anyácska.

S mikor megszületett fiacskája, Hermés, bölcsőbe fektette. De a kis Hermésnek nem volt sokáig maradása.

Kimászott a bölcsőből és átlépte a barlang küszöbét. Éppen egy teknősbéka legelészett a barlang előtt, urasan rakta a lábait a viruló pázsiton. Nagyot nevetett Hermés, amikor meglátta, és nem állta meg szó nélkül:

- Jókor jöttél, hozott isten minálunk, te kedves kis jószág. Micsoda gyönyörű játék, ugyan honnan-merről? Kicsi cserépteknő, de lába is van, járni is tud. No, majd én beviszlek, már éppen rád vártam, meglásd, megbecsüllek, te vagy a legelső, de nem a legutolsó, kiből hasznot látok. No, gyere csak, jobb lesz bent minálunk, idekint még könnyen valami bajod esnék. Bajt hozó igézés ellen leszel varázsszer, amíg élsz, s ha meghalsz, avval is jól jársz, mert akkor majd szépen hangzó éneket fogsz mondani.

Így szólt és két kézre fogta a teknősbékát és úgy cipelte be magával a barlangba. Ott aztán a puha testet szépen kiemelte a teknőből, s aztán fúrt-faragott ügyes kézzel: kimondani és megtenni csak egy gondolat volt Hermés számára. Nádszálakat metszett, arányosan, azokat szúrta át a teknő kőkemény hátán, könyökmódra hajló fogót illesztett hozzá, ezen át gerincet fektetett és hét szál szépen összehangzó, juhbélből készült húrt feszített ki rajta. Amikor elkészült vele, ki is próbálta mindjárt.

Pengette a húrokat és énekelt is hozzá szépen, mindenről, ami csak eszébe jutott. Megénekelte Anyácskát, a szépcipellős hegyi nymphát, és Zeust, Kronos fiát, megénekelte Anyácska cselédeit is sorjában és ragyogó lakását és a drága kincseket a barlangban.

De aztán ezt a mulatságot is elunta. Abbahagyta a muzsikát és az új játékot a bölcsőjébe dugta. Húsra éhezett meg és egy ugrással a barlang szájánál termett újra, onnét körülnézett a vidéken. S mikor a Nap már elpihent az Óceánban, Hermés az éj leple alatt elindult Pieriába.

Pieriában legelészett az istenek gulyája. Hermés hamarosan kiválasztotta Phoibos Apollón ötven tehenét és azokat elhajtotta. Homokos volt az út, meglátszottak rajta a lábnyomok. De most sem fogyott ki a ravasz ötletekből. Saruját elhajította, lombos faágat kötött nyalábbá tamariszk és mirtus hajlékony vesszejével, saru helyett azt illesztette a talpa alá. A teheneket pedig háttal fordította és úgy hajtotta tovább, hogy a lábnyomok visszafelé vezessenek.

Egész úton csak egy öregemberrel találkozott, az éppen a szérűjén dolgozott. Hermés odaszólt neki:

- Jó öreg, meglátod, munkádon áldás lesz, ha hallgatsz rám: amit láttál, tedd nem látottá, amit hallottál, ne mondd el senkinek. - És tovább sietett a tehenekkel.

Jó is volt sietnie, mert az Éjszakának, a tolvajok segítőtársának, már letelt az ideje.

Pylosban, az Alpheios folyó mellett jó tágas istállót talált, abba hajtotta be Apollón széleshomlokú teheneit. Meg is itatta őket, illatos szénával, harmatos lóherével megetette gondosan, aztán tűzrevalót gyűjtött, pompás tüzet rakott, csak úgy lobogott a lángja, csak úgy sercegett, ropogott a jóféle gyantás rőzse. Két tehenet mindjárt meg is sütött rajta.

A maradékot elégette, a parazsat fekete homokkal betakarta, mielőtt továbbállt. Bizony felkelt a Nap, mikor visszaért Kylléné hegyére. De szerencséjére senkivel sem találkozott a hosszú úton, sem istennel, sem emberrel, még a kutyák sem ugatták meg.

Csakhogy Anyácska bezárta a barlang ajtaját. Oda se neki: Hermés behajlította a derekát és a kulcslyukon át osont a szobába. Odabent aztán lábujjhegyen lopózott a bölcsőjéhez, pólyába bújt

ismét és ártatlanul feküdt ott, mint aki kettőig sem tud számolni. Ujjacskáival a pólya szalagjait babrálta, hóna alatt tegnapi játékát, a békateknőből készült lantot szorongatta.

De Anyácska eszén nem tudott túljárni.

- Hol kószálsz éjnek idején, te rosszcsont? - kérdezte szigorúan. - Jaj, mennyi bajom van veled, csak tegnap születtél és már attól kell félnem, hogy eljön érted Apollón, nehéz bilincset rak rád, amitől sohasem szabadulsz meg.

Hermés csak nevetett.

- Sose félts te engemet, Anyácskám. Ha sokat nyomoz utánam Létó fia, akkor még jobban megjárja velem. Elmegyek Delphoiba, behatolok fényes otthonába, ott majd bőséggel találok elemelni valót: szépséges háromlábú székeket és üstöket, aranyat és vasat és rengeteg ruhát. Megláthatod, ha éppen akarod!

Eközben Apollón is észrevette, hogy ötven szép tehene eltűnt a legelőről. Csak a fekete bika sétált rangosan, no meg a négy komondor, de az őrizetükre bízott nyájnak se híre, se hamva.

Találkozott ő is a görnyedt hátú öregemberrel, aki az éjt is nappá téve dolgozott folyvást a szérűn. Most éppen a palánk gerendáit igazgatta. Megkérdezte tőle Apollón:

- Hallod-e te öregember, nem láttál-e valakit, amint kajlaszarvú ötven szép tehenemet hajtotta el erre?

- Látok én sok mindent - felelte az öregember -, de bizony nehéz volna mindent töviről hegyire elmondani. Itt dolgozom késő éjszakáig, s már kora hajnalban elkezdem nap mint nap, és annyian járnak az úton, van, aki jóban jár, még több, aki rosszban, de nehéz egyenként az ilyet kitapasztalni. Hanem te, rémlik valami, mintha egy csöppséget láttam volna tegnap a tehenekkel. A kezében vessző volt és a teheneket hátrafelé vezette.

Alighogy bevégezte az öreg, jósmadár repült fel. Attól megtudta Apollón, hogy csak Zeus újszülött fia lehetett a tolvaj.

Pylos táján látja már a nyomokat, de nem érti: a paták nyomai mind Pieriába, a legelő felé vezetnek. Hát még a tolvaj lábnyoma, szörnyű nagy, kusza formájú! Emberé nem lehet, sem farkasé, sem oroszláné, de még a medve talpa sem ilyen idomtalan.

Elérkezett hamarosan Kylléné hegyére Apollón, és nagy sebbel-lobbal átlépte Maia árnyékos barlangjának kövezett küszöbét. Hermésnek sem kellett több. Amint megpillantotta a haragos istent, fülére rángatta a pólyát, magát összehúzta, mint valami gyámoltalan apróság, mikor langyos fürdő után édesdeden elalszik. Pedig dehogy aludt! Hanem a lantot most is a hóna alatt szorongatta.

Apollón rögtön megismerte Maiát, a hegyek nymphájáát, meg a nympha kisfiát, Hermést. De előbb még szétnézett a barlangban, minden zugba betekintett, fényes kulccsal három ajtót is kinyitott. Hanem csak nektárt talált, meg illatos ambrosiát, aranyat, ezüstöt és a nympha bíborszínű, ezüstfényű ruháit.

Akkor a bölcsőhöz lépett és ráripakodott Hermésre:

- Add elő, gézengúz, a teheneket gyorsan, amíg szépen beszélek. Mert tudok én mást is, megfoglak és lehajítalak a sötét Tartarosba, onnét aztán anyád sem, apád sem tud felhozni többé!

Hermés csak pislogott értetlenül:

- A tehenek? Ugyan, micsoda tehenek? Hagyj aludni szépen, az még az én dolgom, de nem teheneket előadni. Nem találtam soha semmiféle tehenet, de nem is tudom, mit akarsz tőlem, hiszen én sem kértem tőled a becsületes megtaláló jutalmát. Csak tegnap születtem, a lábam is gyönge még ahhoz, hogy kilépjek a bölcsőmből a göröngyös földre. Aludni szeretek, meg Anyácska édes tejét, meg a langyos fürdőt, mással ugyan nem törődöm. Az istenek is mind ki fognak nevetni téged, ha megtudják, hogy rajtam kerested a teheneidet.

Azzal befelé fordult és vidám fütyörészésbe kezdett, mint akire semmi sem tartozik az egészből. Erre már Apollón is elnevette magát.

- Ne tettesd magad, kis huncut, csak ki a bölcsőből! Úgyis tudom, ki vagy: tolvajok istene, míg a világ világ, ez lesz a te címed az istenek között. - És megfogta Hermést: - Úgy, most mutasd meg, hová hajtottad a teheneimet!

De Hermés nem hagyta magát.

- Mit akarsz tőlem? Miért erőszakoskodol velem? Hogy a föld nyelte volna el, valamennyi tehén csak van a világon! Színét sem láttam egyiknek sem, soha életemben. De gyerünk Zeus elé, tegyen ő köztünk igazságot.

És Zeus két szép fia, az ezüstíjas Apollón és Hermés, a kis huncut, fölmentek az Olympos hegyére. Ragyogó derű öntötte el a hegy havas fejét, együtt volt éppen valamennyi isten, mikor odaértek.

Haraggal fogadja Zeus atya Apollónt:

- Phoibos, ugyan dicső zsákmányt hoztál magaddal: újszülött gyermeket! Ugyan sürgős lehet, hogy az istenek gyűlése elé hozod!

- Ó, atyám, hallgass meg - felelte Apollón -, s ne engemet gúnyolj zsákmánykedvelőnek. Ez a kicsi gyermek - újszülött, ártatlan - ötven szép tehenemet hajtotta el, vén tolvajokat is megszégyenítő ravaszsággal. Aztán visszafeküdt bölcsőjébe, magára húzta fülig a pólyát, s mikor teheneimet kerestem rajta, csak a szemét dörzsölte két kis öklével és tudni sem akart semmit az egészről.

Így szólt Phoibos Apollón és leült a többi isten közé. De most Hermés kért szót:

- Ó, atyám, hallgass meg, elmondom én, hogy volt, a színigazságot, hiszen nem is tudnék hazudni. Anyácska házába, Kylléné hegyének árnyas barlangjába egyszer csak beront ez itt ni! Vadul nekem támad, hogy adjam elő a teheneit. Igen, és fenyegetőzött is kegyetlenül, hogy ledob az alvilágba. Persze, könnyű neki, hiszen ő erősebb, daliás, szép ifjú, én meg csak tegnap születtem, és ezt ő is tudja. Hát ilyen egy tolvaj? Kicsi, gyönge gyermek lehet marhák elhajtója? Védj meg, atyám, engem az erősebb ellen!

És még akkor is vele volt a pólya, karján átvetve. De Zeust nem lehet kijátszani. Jól tudott ő mindent és szívből nevetett a kis imposztoron. Aztán kiadta a parancsot, hogy kísérje el Apollónt, keressék együtt a teheneket, úgyis azt a hivatalt szánta neki, hogy az istenek követe és útbaigazítója legyen, ha megnő.

Zeus parancsának engedelmeskedni kellett. El is értek Pylosba, az Alpheios folyó gázlójához. Ott Hermés kivezette a magas gerendájú istállóból a teheneket. Akkor pillantotta meg Apollón a két levágott tehén kifeszített bőrét a kősziklán. Meg is kérdezte mindjárt Hermést:

- Hogy tudtál, gézengúz, egynapos korodban két tehenet megnyúzni! Szörnyű erőd lehet, magam is félek már tőled - s azzal megkötözte erős kötelekkel Hermés kezét.

De Hermés sem volt rest, annyi ereje még megkötözve is volt, hogy a teheneket elbűvölje. Mintha gyökeret vert volna a lábuk, se té, se tova nem tudtak elmozdulni. Csodálkozott Apollón váltig, de kénytelen volt szabadon engedni Hermést, hogy az feloldja a teheneket a varázslat alól.

Most aztán Hermésen volt a sor, hogy kiengesztelje a sok bosszúságért, no meg a hiányzó két tehénért Apollónt. Szerencsére ott volt a lant, melyet egy percre sem tett ki a kezéből. Megpendítette a húrokat és elkezdett énekelni hozzá.

Édes vágy öntötte el erre Apollón szívét, és ragyogó arca nevetett az örömtől. És Hermés pengette a lantot és zengő hangon énekelt, megénekelte a Földet és az Eget és megénekelte sorjában az istenek születését.

- Aranyos kópé - tört ki az elragadtatás Apollónból -, ötven tehenemet sem sajnálom ezért az énekért! Hol tettél szert erre a gyönyörű muzsikára? Én vagyok a Múzsák karvezetője az Olymposon, de közöttük sem hallottam még soha ehhez hasonlót. Legyünk barátságban ezentúl,

és somfanyelű dárdámra esküszöm, én vezetlek téged a nagy istenek közé, s most már dicső híred - tiéd meg anyádé - fennmarad örökké.

- Szívesen megtanítalak téged is a muzsikára, sőt neked is adom a lantot - mondta Hermés és hízelkedve simult daliás bátyjához. - Csak máskor aztán nem kell egy pár tehénért mindjárt ekkora lármát csapni.

Akkor kihajtották a teheneket a pázsitos legelőre. Aztán kéz a kézben tértek vissza ketten a havas Olymposra.

Zeus atya boldogan gyönyörködött bennük.

A homérosi Hermés-himnusz nyomán.

Hermés és a favágó

Egyszer egy favágó a folyóba ejtette a fejszéjét. Nem tudta most szegény, hogy mit csináljon, hát leült a parton és ott búslakodott. Megszánta Hermés, mikor meghallotta, hogy mi baja, alámerült a folyóba és felhozott egy aranyfejszét. Kérdezte, ez-e az, amit elveszített? De a favágó mondta, hogy nem ez az. Leszállt újra Hermés és egy ezüstfejszét hozott fel a folyóból. S csak mikor a favágó mondta, hogy ez sem az, hozta fel neki elveszett tulajdon fejszéjét. Ezt már felismerte a favágó, s Hermés, amint látta becsületességét, jutalmul a másik két fejszét is neki ajándékozta.

Hazament a mi emberünk, s elbeszélte társainak, hogy és mint járt a fejszével. Feltette magában az egyik, hogy ő is szerencsét próbál a dologgal. Elment a folyó partjára, ott szándékosan beleejtette baltáját a habokba, s aztán leült és sírdogált. Megjelent neki is Hermés, s ahogy meghallotta panaszát, leszállt a folyóba és neki is felhozott egy aranybaltát. S kérdezte, ez-e az, amit vízbe ejtett? Ennek sem kellett több, boldogan hagyta rá, hogy ez az. De az isten megharagudott rá arcátlansága miatt, és nemcsak hogy az aranybaltát tartotta meg, de még a tulajdon baltáját sem adta vissza a hazug embernek.

Fabulae Aesopicae, Halm kiadása 308. sz. (Hausrath kiadása 183. sz.)

Poseidón és a tenger istenei

Elég egy pillantás a térképre, hogy megértsük a tenger egészen rendkívüli jelentőségét a görög nép életében. Görögország a Balkán-félszigetnek mélyen a tengerbe nyúló déli része, sűrűn csipkézve kikötőknek alkalmas öblökkel. A Korinthosi-öböl különösen mélyen vágódik a testébe, olyannyira, hogy Dél-Görögországot, a Peloponnésost, csak a szűk Isthmosi-földszoros fűzte Közép-Görögországhoz, mint csipkézett szélű eperlevelet a kocsány az ághoz; talán ezért nevezték el később Moreának a moron ("eper") szóból. Az anyaországgal szemben Kisázsia nyugati partszegélye, szintén elsőrendű kikötővárosokkal, valamint a kettő között az Égei-tenger sűrűn elhelyezkedő kisebb-nagyobb szigetei, néhány sziget Görögország nyugati partvidékén és Itália elég korán gyarmatosított déli része adta meg a görög nép fejlődésének földrajzi kereteit. S ha még hozzávesszük, hogy földművelésre és állattenyésztésre sokkal kisebb terület volt alkalmas, mint amennyi a népesség eltartására elegendő lett volna, természetesnek kell találnunk, hogy a tenger nemcsak új meg új kalandokra csábította az ifjúi erejét érző, geniális és nagy fantáziájú népet, hanem a tengeri hajózás egyenesen létfeltétele volt.

A görög hajósnép, melynek első élményei közé tartozott a tenger, mint a hajó útját segítő, jóságos elem, szelíd ragyogású, végtelen tükrével, de ugyanekkor kíméletlen és kiszámíthatatlan hatalmát is megismerte, mely ezerféle veszedelemmel fenyegeti. S minthogy mitológiai képzelete plasztikus istenalakokban jelenítette meg a természet és a társadalom világában szerzett minden tapasztalatát, a tengert is istenekkel népesítette be.

A tenger ura Poseidón, ki háromágú szigonyával kormányozza a tengert, avval korbácsolja fel a tenger habjait, de avval érinti meg akkor is, ha el akarja csendesíteni a vihart. Megjelenése királyi, mint Zeusé, de erőszakosabbak a vonásai, uralkodása is kiszámíthatatlanabb és kegyetlenebb, mint ahogy a tenger titokzatos mélységei is kifürkészhetetlenebbek és sötétebbek, mint az égbolt törvényei. Zeus uralma a világ örök rendjét fejezi ki, Poseidóné a víz hatalmát, a jó hajózást és egyben a hajótörés kockázatát, mellyel számolnia kell mindenkinek, aki tengerre száll, de melynek esélyeit senki sem számíthatja ki előre. A tenger ajándéka a jómód és a tapasztalat, de mennyi veszedelemmel fenyegeti a vállalkozó hajóst! Emberpusztító örvények és zátonyok a hajót játékszer gyanánt dobáló viharok, a tenger szörnyei és az ismeretlen népek, ahová a hajótörött sodródhatik! Talán a phaiákok vendégszerető, isteni népe, de talán kegyetlen óriások, vagy barbár isteneiket emberáldozattal tisztelő barbárok, kik a hozzájuk vetődő idegeneket hurcolják a véres oltárokra. Már ókori tudósok szeme is megakad azon, hogy Zeus halandó fiai mind emberséges, bölcs, nemes erőtől duzzadó hősök, míg Poseidón gyermekei jobbára kegyetlen, embertelen óriások, mint pl. Busiris és Antaios, akikkel Héraklés mítoszaiban fogunk találkozni. Az ő fia Polyphémos is, vagy az emberevő laistrygónok óriás népe, vagy Amykos, aki birokra hívott ki minden idegent, míg Zeus fia, Polydeukés meg nem ölte, Prokrustés, aki szállást adott ugyan az idegeneknek, de csak azért, hogy embertelen kínok közt gyötörje halálra őket. Ez a Prokrustés volt az, aki úgy fektette ágyba vendégeit, hogy a nagytermetűek testéből levágott annyit, amennyi nem fért el az ágyban, a kisebbeket pedig addig nyújtóztatta, míg be nem töltötték hosszában az ágyat. Vele Théseus, az athéni hős végzett, kit némely hagyomány szintén Poseidón fiának mond ugyan, de az ő alakjában Poseidónnak már nem féktelen ereje tükröződik, hanem az, ami a tenger istenében Pallas Athénével közös. Mert a tenger az első helyek egyikét foglalja el a görögséget nevelő és civilizáló tényezők között. Ezért vetélkedhetik Athén birtokáért Pallas Athénével: csak az ő ajándéka, a tenger, állítható Athéné ajándéka mellé.

Az áradó víz mindent elsöprő erejének egyik jelképe a bika, ezért ábrázolják a különböző folyókat megszemélyesítő isteneket, pl. a Heraklésszel Déianeira kezéért vetélkedő Akhelóost bikaszarvval vagy éppen bikaalakban, s ez magyarázza Poseidón kultuszában is a bika

kiemelkedő szerepét. Bikaviadalokat rendeztek a tiszteletére, sötét bikákat mutattak be neki áldozatul, s helyenként Taureia ("bikaünnep") nevű ünnepén az áldozati szertartásnál segédkező fiúkat is taurosoknak, "bikáknak" nevezték.

Még gyakrabban találkozunk lovakkal Poseidón körében: a büszke sörényű, száguldó paripa nemcsak a hullámok merész előretörését, hanem a fodrozódó hullámtörést, a tarajos habok szökdelő játékát is plasztikus képben foglalja össze. Hippos a. m. "ló"; ezért Poseidón egyik mellékneve hippios. Ő ajándékozza Bellerophontésnak a Pégasost, de az aranyos fék, amellyel a hős a szárnyas paripát a maga szolgálatába állítja, már Pallas Athénétől való, mint ahogyan a tenger hullámain is csak az a hajó halad biztosan, amelynek kormányosát Pallas Athéné látja el bölcs tanácsokkal, józan megfontolással.

Poseidón lovai különböző mítoszokban a tenger pusztító hatalmát és az embert segítő jótékony erejét egyaránt kifejezik. A mostohaanyja, Phaidra által ártatlanul be, vádolt Hippolytosra atyjának, Théseusnak elhamarkodott átkai idézik fel Poseidón bosszúját. A tenger váratlanul háborogni kezd, a hullámok az égig tornyosodnak, irtózatosan bőgő bika lép ki a tengerből, ettől megvadulnak Hippolytos lovai, és az ártatlan ifjút halálba ragadják; egy eredetibb változat szerint alighanem egyenesen a tengerből felbukkanó lovak sodorták el őt. Abban a mítoszban viszont, amelyben a görögök a híres olympiai versenyjátékok mitológiai előképét látták, kedveltjét, Pelopsot Poseidón szárnyas lovai viszik diadalra. Az élisi Pisa királya, Oinomaos, Arés isten fia, annak ígérte leánya, Hippodameia kezét, aki őt kocsiversenyben legyőzi, de a vesztesre kegyetlen halál várt. Oinomaos már tizenhárom kérő koponyáját helyezte el Arés templomában. Tantalos fia, Pelops a tenger partján Poseidónhoz imádkozott előbb, s az isten aranyszekeret és szárnyas lovakat küldött fel neki a tengerből. Már az isten ajándékának birtokában nyerte meg Hippodameia szerelmét és Oinomaos hűtlen kocsisának, Myrtilosnak a segítségét is, ez gazdájának a szekeréből kivette a kerékszöget, így a gonosz király elmaradt mögötte, míg Pelopsot az isteni lovak biztosan röpítették a cél felé, az Alpheios folyó partján, ott, ahol utóbb az olympiai játékokat tartották, s ahol mint e játékok megalapítóját a Pelopion nevű szentélyben isteni hősnek, hérosnak kijáró tiszteletben részesítették.

A tenger különböző istenségei, így a néreisek, és maga Poseidón is gyakran jelennek meg lovon vagy lovak - halfarokban végződő lovak - által vont szekéren. Ha reng a föld, az ő kocsija robog a föld alatt. Mert a föld a régi elképzelés szerint a tengeren nyugszik, ezért Poseidón gaiéokhos, a "földet tartó" isten is, de ha háborog a mélyben a tenger, a föld is megrázkódik. Enosikhthón is az ő mellékneve, ami annyit jelent: "földet rázó".

Aigaiban, a tenger mélyén van aranyos palotája, de az Olymposon is megjelenik az istenek lakomáin és a világ sorsát megvitató gyűléseken. Ami annyit jelent éppen, hogy Poseidón teljesen kialakult isteni személy és nem pusztán egyetlen erő egyoldalú megnyilvánulása, egyetlen elem isteni erejének megszemélyesítése, aki hozzá van kötve ehhez az egyetlen elemhez, olyanformán, mint pl. Gaia a földhöz vagy Zephyros a nyugati szélhez. Gaia nem léphet ki a földből, mert azonos vele, Poseidón elhagyhatja birodalmát, de tengeri természetétől nem válhatik meg ő sem. Akárhol és akármilyen minőségben lép fel a világban, Poseidón lényege a tenger lényege marad. Homérosnál Samothraké legmagasabb hegycsúcsáról nézi a trójai háborút, s mikor úgy látja, hogy a trójaiak jutnak előnybe, a görögök segítségére siet. A tenger elnyúló végtelenségét és bizonyos fokig a víz kígyószerű mozgását érzékelteti - s nem pusztán az istenek emberfeletti méreteit általában -, mikor azt mondja Homéros, hogy háromszor nyúlik el Poseidón s negyedszerre Samothrakéból Aigaiba érkezik. Itt, a tenger mélyén levő palotájában befogja aranysörényű lovait, maga is aranyba öltözik, és felszáll szekerébe, úgy hajt végig a hullámok hátán; a cetek, a tenger szörnyei vidám ugrándozással ismernek urukra, és boldog örömben válik szét a tenger, hogy utat engedjen az istennek. Így viszik a fickándozó, pompás lovak a görög hajótábor felé. Trója közelében, Tenedos és Imbros között, a tenger mélyében van egy tágas barlang, ott fogja ki a földrengető Poseidón a lovakat, ambrosiás takarmányt vet eléjük, lábukra aranyláncot, hogy meg ne szökjenek, amíg visszatér, s maga a görögök közé megy, hogy Kalkhas, a jós alakjában bátorítsa őket. De tengeri természetét a trójai harcmezőn is megőrzi. A tenger csalogató, hínáros veszedelmeire is gondolhatott a görög ember, mikor azt hallotta

Homérostól, hogy Poseidón a trójaiakat szemüket elbűvölve, tagjaikat bilincsbe verve állítja a görög dárdák elé.

Poseidón felesége Amphitrité, a "kékszemű" (kyanópis) és "hangosan zúgó" (agastonos) istennő; ő neveli a tenger szörnyeit. Poseidón kedvese Amymóné, Danaos ötven leányának egyike, ki forrást keres, hogy üldözött testvérei számára frissítő vizet vigyen. Poseidón ez egyszer kiadja kezéből háromágú szigonyát, avval fakaszt forrást Amymóné a sziklából.

Poseidón a tenger királya, de rajta kívül még sok istent tiszteltek és még több csodálatos lényről meséltek a hajósok. Ilyen mindenekelőtt a két "tengeri öreg", Próteus és Néreus. Mindkettő jósolni is tud, hiszen a tenger titokzatos mélységeiben laknak, és mindkettő alakjának gyors és sokszoros elváltoztatásával igyekszik kisiklani az őket jóslatra kényszerítő ember markából, mert a víznek nincs állandó alakja, minden mederhez alkalmazkodik és szeszélyes alakot ölt, amikor kiömlik.

Néreus lányai, a néreiesek (néreidák), a tenger jóságos istennői, maguk a játékos hullámok, melyek tejfehér habvállukra emelik a hajót és úgy ringatják, úgy suhannak vele. "Fehér istennőknek" is nevezik őket és egyikük Galateia, a "tejfehér". Közülük való Thetis is, a halandó Péleus felesége, Akhilleus anyja. A tenger játékos népségéhez, Poseidón kíséretéhez tartozik Tritón, a félig emberi, félig hal alakú isten, ki kagyló trombitájába fújva hirdeti ki ura parancsait, hogy Kelet és Nyugat egyszerre visszhangzik tőle. Későbbi költők több, egészen egyforma alakú és szerepű tritónról beszélnek.

Többen vannak a tenger istenségei között, akikről azt tudja a mítosz, hogy eredetileg halandó emberek voltak, s csak mikor a tenger habjai közé vetették magukat, lettek tengeri istenekké. Ilyen mindenekelőtt Glaukos, a "kék", és Inó, ki a fiával, Melikertésszel ugrott a tengerbe. Mint halandó asszony, ő volt Phrixos és Hellé gonosz mostohája, de mint istennő, ő segíti partra jóságosan fátylával a hajótörötteket. Mint istennőt Leukotheának, a "fehér istennőnek", fiát Palaimónnak nevezték. Több tenger nevét magyarázza a mítosz oly halandók nevével, akik ott vetették bele magukat, vagy ott estek a habok közé; az ilyen "névadó hősöket" nevezzük hérós epónymosoknak. A tengerekkel kapcsolatban a nevezetesebb hérós epónymosok: Aigeus, Hellé, Ikaros, Myrtilos. Aigeus athéni király, Pandión fia, Théseus atyja. Mikor Théseus elment Krétába, hogy megölje a Minótaurost, aggódó atyjának megígérte, hogy a hajó fekete vitorláit fehérre fogja cserélni, ha győzelmesen, önmaga és társai életét megvédve tér haza Athénbe. De hazaútban megfeledkezett ígéretéről, atyja meglátta, hogy fekete vitorlákkal tér meg a hajó, fiát halottnak hitte és fájdalmában a tengerbe vetette magát. Róla nevezték el az Égei-tengert. A Hellespontos, "Hellé tengere", az aranygyapjas kos hátáról a tengerbe hullott kis Helléről kapta a nevét, az Ikarosi-tenger Daidalos szerencsétlenül járt fiáról. Myrtilost a hálátlan Pelops dobta a tengerbe, Euboia és Kréta között; az Égei-tengernek ez a része állítólag azért viseli a Myrtoum mare nevet.

A hajósokat fenyegető veszedelmek közül legtöbbet a Skyllát és Kbarybdist emlegették: az első a sziklás zátony, a másik a félelmetes erejű örvény mitikus kifejezése. A kettő egymással szemben foglal helyet; aki az egyiket el akarja kerülni, menthetetlenül a másik hatalmába kerül. A víz csalogató bűbáját és gyilkos erejét együtt fejezi ki a seirének, "szirének" mítosza. Csábító énekük csalja halálba a hajósokat. Nem elég az óvatosság a hajósnak: az istenek segítik azokat, akik szerencsésen partot érnek, Aphrodité, aki a tenger csöndjét adja, a néreisek, akik szelíden ringatják a hajókat, Leukothea, aki a hajótörötteken is segít, és a két ragyogó ikertestvér, a Dioskurosok, Zeus és Léda fiai, Kastór és Polydeukés. Léda spártai királynét hattyú alakjában látogatta meg Zeus; az istentől való gyermekei Polydeukés és Helené, halandó férjétől, Tyndareóstól, Kastór és Klytaimnéstra. Polydeukés, az isten gyermeke, testvéri szeretetből megosztotta a halandó Kastórral a halhatatlanságot: egyik nap az egyik, másik nap a másik megy le az alvilágba és felváltva élvezik a halhatatlan életet. Segítségüket a harcban vagy a versenyjátékokon is várták a görögök, de kivált a hajósok imádkoztak hozzájuk. Mint sótéreket, megmentő isteneket tisztelték őket, Poseidón féktelen erejével szemben. Nemcsak, mert Amykostól, Poseidón gonosz fiától, Polydeukés mentette meg a vándorokat. Poseidón

féktelenségének két megnyilvánulásával szemben védik az embereket, a véres harcban a megvadult lovak pusztításától és a tengeren, ha megvadult viharok dobálják a hajót. A Dioskurosok megjelenésére elcsitul a vihar, kisimul a tenger színe, a sötét felhők szétoszlanak, és egyszerre előtűnnek a csillagok. A két isteni testvér kivezeti a hajót a mélyről, kimenti a hajósokat, akik már azt hitték, hogy nem érnek élve partot többé. A Dioskurosok epiphaniája gyanánt, mint biztató előjelet, üdvözölték a görög hajósok, ha a hajó kiemelkedő, kicsúcsosodó részein - az árbocon vagy a hajó orrán - megjelent az a sajátságos, sugárzó fénytünemény, melyet ma is jól ismer a Földközi-tenger hajósnépe és Szent Elmo tüzének nevez. Ismerjük azt a régi kínai hagyományt, amely szerint Tien Hou istennő, az Ég Királynője ugyanilyen fényjelenség alakjában tűnik fel a tengeren, hogy segítséget nyújtson a bajbajutott hajósoknak. Hasonló hiedelem lehet az alapja a Boldogasszony "Tenger Csillaga" (Stella Maris) megszólításának; egyébként Mária különböző keleti - babilóniai, föníciai, egyiptomi - női istenségek "Ég Királynője" (latinul Regina Coeli) megszólítását is örökölte.

Távol a tengeri élet játékos és veszedelmes nyüzsgésétől él Ókeanos és felesége Téthys. Ókeanos a titánok egyike, a földet körülvevő világtenger, túl azon a határon ahová a hajósok reális tapasztalata elért. Az elköltözött hősök lakóhelye, a Boldogok Szigete van arra nyugati irányban és más mesés vidékek, csodálatos lényekkel. Ókeanos maga az örök távolság, nem vesz részt az istenek semminemű közös vállalkozásában. "Ókeanos nélkül", teszik hozzá gyakran a költők, ha az összes titán vagy az összes isten mozgalmas együttlétéről beszélnek. De Homéros szerint ebből a földöntúli távolságban levő tengerből ered minden élőlény; Ókeanos mindennek az ősatyja, és Téthys mindennek az ősanyja. Különösen a folyókat mondják Ókeanos gyermekeinek.

Akis és Galateia

Pannak, a pásztorok kecskelábú istenének, és Symaithis nymphának volt a fia Akis. Apjának, anyjának örömére nőtt fel tizennyolc éves koráig; ekkor szerelemre gyulladt Galateia, Néreus és Dóris leánya iránt. Szerette őt a néreis is, de a néreist Polyphémos, az egyszemű kyklóps, Poseidón fia üldözte szerelmével.

Most mutatta meg csak igazán hatalmát Aphrodité, a szerelem istennője, amikor a durva óriást kerítette hatalmába! Azelőtt rideg magányban élt barlangja mélyén a kyklóps s nem zavarhatta meg büntetlenül az arra vetődő idegen ezt a magányt. Most megfeledkezett barlangjáról Polyphémos, megfeledkezett a nyájáról is, s akire ezelőtt az erdő is borzadva nézett, most csinosítgatni kezdte elhanyagolt külsejét. Bozontos haját fésülgette, már-már szakállának esett, hogy lenyírja, s a víz tükrében nézegette magát. Gyilkos vérszomja elült s már biztonságban haladhattak el a sziget mellett a hajók, Polyphémos nem bántotta a rajta ülőket.

Egy híres jós vetődött arra, a szicíliai Aitné (Aetna) vidékére, Télemos, akinek a madarak árulták el a jövőt. Télemos jövendőt mondott Polyphémosnak:

Homlokod közepén viselt egyetlen szemedtől Odysseus fog megfosztani!

De Polyphémos tréfára fogta a szót:

- Megfosztott már attól egy leány! - mondta, s nem törődött a jóslattal. Naphosszat a tenger partját méregette hosszú lépteivel, majd az árnyékos barlangban heverte ki fáradtságát.

Egy dombos félsziget nyúlt a tengerbe, mindkét oldalát a tenger habjai mosogatták. Erre a dombra ment fel Polyphémos és leült, gyapjas bárányait senki sem őrizte, senki sem legeltette, csak úgy maguktól mentek gazdájuk után. Lábaihoz tette a kyklóps a hatalmas fenyőszálat, amely botjául szolgált, száz nádszálból összeillesztett sípját az ajkához emelte, s visszhangozták a hegyek, visszhangozták a tenger hullámai a pásztorsíp bánatos szavát.

Galateia ezalatt a szikla mögött rejtőzött és Akis ölében ülve messziről hallgatta Polyphémos panaszát:

- A fagyal hófehér virágánál vagy te fehérebb, Galateia, s virulóbb a rétnél, az égerfánál sudárabb, csillogóbb a kristálynál és pajkosabb a kecskegidánál, édesebb az érett szőlőnél és lágyabb a hattyú tollánál vagy akár a friss túrónál, s bizony szebb volnál az öntözött kertnél is, csak ne futnál előlem! De te kényesebb vagy az igába nem tört tinónál is, és keményebb a százados tölgynél, csalfább a haboknál és megingathatatlanabb a kőszirtnél. Kevélyebb vagy a pávánál, és amit legjobban szeretnék megváltoztatni rajtad: fürgébb vagy nemcsak az ebektől űzött szarvasnál, de még a szelek szárnyánál, a lebegő szellőnél is sebesebben eltűnő. Pedig megbánnád, hogy elkerültél, sőt még magad tartanál vissza magadnál, ha tudnád, ki vagyok! A fél hegy az enyém, barlangok, amelyek hűvösek, ha nap süt, s meleget tartanak, ha téli hideg van, fáim roskadoznak a gyümölcs alatt, aranyfényű és bíborszínű szőlő terem a tőkéimen, s ezt is, azt is számodra őrzöm csak. Árnyékos erdőben magad kezével szedheted az illatos epret, ősszel a somot meg a szilvát, gesztenyéd is lesz bőven, ha egyszer az asszonyom leszel, minden fa neked fog szolgálni. S ez az egész nyáj is az enyém, itt kódorognak a völgyben, vagy az erdő sűrűjében, vagy a barlangban istállóznak, ha kérnél rá, akkor sem tudnám megmondani, hogy mennyi van: szegény emberek szokása megszámolni a barmot. De nem kell, hogy elhidd puszta szóra: jöjj el, lásd saját szemeddel! Tejem is van mindig, jut arra is bőven, hogy édesen igyuk, arra is, hogy sajtot készítsünk belőle. El sem unnád magad: őzek, nyulak, kecskebak, egy pár vadgalamb vár rád, s hogy legyenek játszótársaid, az imént találtam a hegyormon két kis medvebocsot, ikrek, és úgy hasonlítanak egymásra, hogy meg sem tudnád mondani, melyik melyik. Csak dugd ki már fénylő fejedet a habok közül, Galateia, jöjj hozzám és ne vesd meg ajándékaimat. Ismerem magamat, csak nemrég néztem a víz tükrébe, s mondhatom, tetszettem magamnak. Nem

nagyobb énnálam az a Zeus sem, akit a világ urának szoktatok mondani, igaz, hogy szőrös és bozontos vagyok, de hát szép-e lombja nélkül a fa, vagy sörénye nélkül a paripa? Igaz, hogy csak egy szemem van, de az aztán akkora, mint egy pajzs, meg aztán a napnak is csak egyetlen korongja van, és mégis mindent meglát vele. És arról se feledkezz meg, hogy a tengerben, ahol te lakol, az én apám a király: Poseidón lesz az apósod, ha hozzám jössz feleségül. Csak hallgass meg engem, lásd, ki nem törődöm Zeusszal és villámjával, előtted tisztelettel borulok le, hiszen ha te haragszol, ez engem minden villámnál mélyebbre sújt le. De még visszautasításod sem fájna ennyire, ha azt tudnám, hogy senki szerelmére nem hajlasz. Ha engemet kerülsz, Akist miért szereted. Csak kerülne a kezem közé, elevenen szétmorzsolnám, s tagjait szétszórnám, jutna belőle neked is a habok között. Mert kínoz a láng, mintha csak az Aitnét, a tűzhányó hegyet hordoznám a keblemben!

Így kesergett Polyphémos, majd feltápászkodott és elindult. Váratlanul megkerülte a sziklát és a szikla mögött egyszerre csak ott találta Akist és Galateiát. Mire ezek észrevették a kyklóps közeledését, már késő volt.

- Látlak hát titeket - kiáltotta olyan hangosan, ahogyan egy haragos kyklóps tud csak kiáltani -, de gondoskodom róla, hogy ez legyen az utolsó boldog órátok!

Galateia egy ugrással a tenger otthonos habjai között termett, de Akis hiába kereste futásban a menekülést.

- Segíts rajtam, Galateia - kiáltozott kétségbeesetten -, segítsetek ti, szüleim, s ha már el kell vesznem, fogadjatok be a ti birodalmatokba!

A kyklóps üldözőbe vette, s a hegyből tört le egy darabot és azt hajította Akis után. Kicsiny darab volt ez a kyklóps számára, de akkora mégis, hogy Akist egészen elborította. Piros vér szivárgott ki alóla.

Egy kis idő múlva aztán a piros szín kezdett elhalványulni, először olyan színt öltött, mint a patak vize, ha az esőzés zavarossá teszi, majd ez is kitisztult. A kőtömb kettényílt, karcsú nád nőtt ki frissen a hasadékai között, és a szikla száján zúgva csobogott a forrásvíz. És csodálatos látvány: a hirtelen támadt vízmederből derékig emelkedett ki az ifjú, éppen sarjadó szarvait nádkoszorú övezte. Akis volt, csak éppen nagyobb a réginél, és kék fényben ragyogott az arca. De még így is fel lehetett ismerni: folyóvízzé változott, és régi nevét is megőrizte.

Ovidius: Metamorphoses XIII. 750-896. sorok.

Théseus és Minós

Androgeós krétai királyfit Athénben álnokul megölték. Minós király bosszúhadjáratot indított fia gyilkosai ellen, és az istenek is megbüntették Athént a vendégjog durva megsértéséért. Járványt és szárazságot bocsátottak egész Attikára, még a folyók is kiapadtak. Apollón isten kijelentette, hogy az istenség haragja csak akkor szűnik meg, és az athéniek csak akkor szabadulnak a csapásoktól, ha kiengesztelik Minóst.

A krétai király kegyetlen sarcot követelt. A békekötés fejében arra kötelezte Athént, hogy kilencévenként hét ifjat és hét leányt küldjenek Krétába. Ezekre borzalmas sors várt, az, hogy a krétai királynénak, Hélios leányának, Pasiphaénak szörnyszülött, félig bika alakú fia, Minótauros, a "Minós-bika" falja fel őket zegzugos barlangjában, a labyrinthosban.

Már harmadszor került sor a rettenetes adóra. Minós maga jött el Athénbe, hogy kiválogassa az athéni fiatalság színe-javából a hét ifjat és hét szüzet. Az ifjaknak fegyvertelenül kellett hajóra szállniok. Ezúttal Théseus királyfi is közöttük volt, s ő bízott abban, hogy Pallas Athéné segítségével legyőzi az emberevő szörnyeteget, megmenti társai életét és megszabadítja hazáját a gyásztól és gyalázattól.

Sebesen suhant a sötét hajó a hős Théseusszal és a tizennégy ragyogó szépségű athéni fiatallal, már a Krétai-tenger habjait szelték. Északi szél csapott a vitorlába, a harcban viharzó Athéné terve szerint. És ott a hajón a krétai király szerelemre gyulladt Eriboia iránt, s már fehér arcát érintette kezével. Riadtan hívta segítségül Théseust az athéni szűz; Pandión hős unokája látta, mi történik, tekintete sötéten örvénylett a szemöldöke alatt, szívét szörnyű fájdalom szaggatta és így szólt Minóshoz:

- Nem vezérli többé jámborság a lelked indulatát, Zeus gyermeke! Ha hős vagy, fékezd meg a gőgös erőszakot önmagadban! Amit az isteni végzet rendelt számunkra s amire szerződéssel kötelez minket Diké, vállaljuk a sorsot, ha eljön. De te tartsd vissza gonosz szándékodat! Ha valóban a föníciai királyleány isteni nászából születtél és Zeusnak vagy a gyermeke, hát tudd meg: én is istentől származom. Anyámat, Aithrát, a troizéni királynak, Pittheusnak a leányát a tenger ura, Poseidón szerette, és az ibolyafürtű néreisek ajándékozták meg menyasszonyi fátyollal. Ezért mondom neked, bajt hoz az erőszak, fékezd meg a gőgöt, mert én nem kívánom az isteni Hajnal kedves fényét sem látni többé, ha te egyet is ez ifjú lányok közül akarata ellen kényszerítesz szerelemre. Mérjük össze előbb karjaink erejét, s döntsön az istenség, hogy mi lesz azután!

Mondta a derék hős, és bámulták bátorságát a hajósok. De Minós haragra lobbant és cselt szőve Théseus ellen, váratlanul így szólt:

- Hallgass meg, Zeus atya, te hatalmas erejű! Ha valóban a te fiad vagyok, küldj nekem a magas égből hirtelen villámot, lánghajú csodajelt igazolásomra! - Majd lehúzta fényes aranygyűrűjét az ujjáról és Théseushoz fordult: - Ha te is igazán isteni sarjadék, a földrázó Poseidón fia vagy, hozd fel ezt a gyűrűt a tenger mélyéről, hiszen bátorsággal járhatsz apád házában.

Alighogy kimondta Minós e szavakat, villámlott az ég: Zeus meghallgatta a vakmerő imát és azt akarta, hogy mindenki lássa, milyen tiszteletet szerez kedves fiának. Minós pedig, amint megpillantotta a kívánt csodajelt, az ég felé tárta két kezét és szólt:

- Láthatod, Théseus, hogyan tett mellettem bizonyságot atyám. Most rajtad van a sor, ugorj az örvénylő tengerbe, ha igazán Poseidón az apád, dicsőséget szerez neked az egész földön. - És azzal a gyűrűt a tengerbe dobta.

Nem hátrált meg Théseus: a hajó párkányára állt és onnét vetette le magát a zöld tarajos hullámok közé. Zeus fia, Minós örömmel látta ezt, s aztán megnyugodva adott parancsot, hogy állítsák a hajót a szél irányába és menjenek tovább. De a sors másként rendelte.

Sebesen suhant a hajó, hátába kapott az északi szél és űzte maga előtt. Megremegtek az athéni ifjak, amint látták, hogy a hős, akibe idáig minden reményüket helyezték, a tengerbe vetette magát. Liliom szemükből hullott a könny, és várták a súlyos végzet beteljesedését.

Ezalatt a tenger mélyén a delfinek Théseust atyjának a palotájához vezették. Belépett az isteni terembe, meglátta Néreus leányait és megdobbant a szíve: ragyogó tagjaik fénylettek, mint a tűz, hajukba aranyszalagok fonódtak, s nedvesen csillogó lábbal boldog kartáncot jártak. Meglátta a palotában atyja kedves feleségét is, a tiszteletre méltó, tehénszemű Amphitritét, s az istennő bíborpalástot dobott a szívesen látott ifjú vállaira, csapzott haját sötétpiros rózsákból kötött koszorúval szorította le, amelyen nyoma sem volt a hervadásnak, bár még nászajándékul kapta egykor a csalfa Aphroditétól.

Így oltalmazták meg Théseust az istenek. Minós király rémülten látta, amint fellép a karcsú hajóra, száraz bőrrel, kezében az aranygyűrű, s az isteni ajándékok csillognak rajta, vállán a bíborpalást, fején a sötétpiros rózsakoszorú. Az ifjak és a szüzek új örömtől voltak hangosak, már messziről diadalénekkel köszöntötték Théseust, a tenger visszhangozta dalukat.

...És a hajó siklott tovább s az ifjak és a szüzek növekvő bizalommal tekintettek sorsuk elé, hiszen Théseus ismét közöttük volt.

Bakkhylidés XVII., kiegészítve Plutarkhos: Théseus 15. és 17. fejezetekkel. Vö. még e könyv Ariadné c. elbeszélésével.

Phrixos és Hellé

Athamas királynak Nephelé, a "Felhő" asszony volt a felesége. Volt két gyermekük is, egy fiuk, akit Phrixosnak hívtak, és egy kis leányuk, Hellé.

Sokáig boldogan éltek, de egyszer aztán Athamas elűzte a Felhő asszonyt és Inót vette feleségül. Felhő asszony pedig visszaszállt az égbe és ott kiadta a parancsot a többi aranybodros felhőnek, hogy ne küldjenek egy csepp esőt sem Athamas király földjére.

Hiába szántott, hiába vetett abban az esztendőben Athamas király népe, a felhők nem hullatták az áldást a vetésre. Szárazság, éhínség köszöntött az országra.

A nép zúgolódott, és Athamas király zarándokokat küldött Delphoiba, Phoibos Apollón szentélyébe, hogy kérjenek tanácsot az isten nevében jóslatot mondó papnőtől, a Pythiától.

Mit felelt, mit nem a Pythia, Athamas király sohasem tudta meg, mert a hazatérő zarándokokat a város határában feltartóztatta Inó és mézédes szavakkal, drága ajándékkal megvesztegette. Hallgattak rá a zarándokok, és Apollón jóslata helyett azt jelentették Athamasnak, hogy mindaddig nem éri eső az ország földjét, a föld mindaddig nem hoz termést az ország népének, amíg fel nem áldozzák Zeus oltárán a Felhő asszony két gyermekét.

Phrixos és Hellé ezalatt kint a réten legeltették a nyájat, mert gonosz mostohájuk addig-addig áskálódott ellenük, hogy már maradásuk sem volt a palotában. A pásztorok között éltek cselédsorban és a báránykákkal pajtáskodtak. Különösen egy szép szelíd kost szerettek simogatni; mert ennek a kosnak a gyapja az utolsó szálig ragyogó aranyból volt.

Egyszer aztán, mikor senki sem figyelte őket, az aranygyapjas kos odadörgölőzött a gyermekek térdéhez és megszólalt emberi hangon:

- Hallgassatok rám, kis anyátlan árvák, mert nem vagyok én közönséges kos, hanem az aranybodros felhők közül jöttem. Anyátok küldött le, hogy vigyázzak rátok, mert látta onnét felülről, hogy nincsen már maradástok a királyi palotában. Gonosz mostohátok a halálotokat kívánja. Most is mindjárt jönni fognak a királyi szolgák, hogy a nyáj mellől is elvigyenek titeket, mert Inó szavára Apollón jóslata helyett azt jelentették a delphoi-i zarándokok, hogy Zeus oltárán fel kell titeket áldozni. Nosza , ne várjátok be őket, hanem üljetek fel hamar a hátamra. Te Phrixos, kapaszkodj jó erősen a szarvamba, te pedig, kis Hellé, fogózkodj hátulról a bátyád nyakába.

Szót fogadott a két gyermek, a kos pedig nekiiramodott, s mire a pásztorok észrevették, már el is tűnt a szemük elől a két gyermekkel. Egyenesen a tengernek, bele a kék habokba, és sebesen úszott az ázsiai partok felé.

A két testvérnek tetszett egy darabig a csodálatos utazás, nem is szóltak sokáig egy szót sem, csak a szemük csillogott az örömtől. De az út közepén megszólalt a kis Hellé:

- Jó volna pihenni, mert belefáradt már a karom a kapaszkodásba.

- Csak még egy kissé szedd össze az erődet, kis húgom - szólt hátra biztatóan Phrixos.

Mentek egy darabig, de megint felsikoltott Hellé:

- Jaj, fáj már a karom, nem bírom sokáig!

- Mindjárt célhoz érünk, megpihenünk mindjárt - vigasztalta Phrixos.

De Hellé nem bírta tovább. Az abydosi révnél eleresztette bátyja nyakát és lecsúszott a kos hátáról. Még odakiáltott Phrixosnak:

- Isten veled, édes bátyám, érj célhoz boldogan!

Phrixos utána kapott, de hiába, a leány már elmerült a kék habokban. Azt a helyet, ahol a kis Hellé meghalt ma is Helléspontosnak, azaz "Hellé tengerének" nevezik.

Phrixos pedig az aranygyapjas kos hátán Kolkhisban ért partot. Menten jelentkezett az ország királyánál, Aiétésnél, és elmondta, hogy s mint érkezett Kolkhisba. Aiétés király szívesen fogadta, még hozzá is adta feleségül az idősebbik leányát.

Az aranygyapjas kost hálaáldozat gyanánt Arés oltárán áldozta fel Phrixos és az aranygyapjat Aiétés királynak ajándékozta. Aiétés király Arés szent berkében akasztotta fel egy tölgyfára és tűzokádó sárkányt rendelt az őrizetére, mert azt jósolták neki az istenek, hogy csak addig lesz ő a kolkhisi király, ameddig az aranygyapjú Kolkhisban marad.

Aristophanés Felhők c. vígjátékának ókori magyarázatai (scholionjai) alapján.

Az Argonauták

Pelias királynak, Iólkos urának, azt jósolta az isten, hogy uralkodását senki más nem fogja háborgatni, csak az egycipős ember.

- No - gondolta a király -, ilyen csudát még úgysem láttam világéletemben, afelől alhatok nyugodtan.

Teltek, múltak a hónapok, Poseidón isten ünnepe közeledett. Pelias fényes áldozatra készült, és meghívta hozzá országa előkelőit, meghívta közöttük hős unokaöccsét is, Aisón fiát, Iasónt.

Iasón a közeli erdőben vadászott, de most sietve igyekezett a városba, hogy eleget tegyen a király hívásának. Hóolvadás volt éppen a hegyekben, innen is, onnan is megdagadt patakok futottak le a völgybe és az Anauros folyóba vitték a vizüket, hogy az már majd kicsapott a medréből. Zúgva rohant tova a megáradt folyó, s amint odaért Iasón, látja ám, hogy egy öreg anyóka áll a partján. Ijedten pislogott jobbra-balra szegényke, s hogy megpillantotta az ifjú daliát, megszólította siránkozó szóval:

- Hallod-e te nemes vadász, átvinnél-e engem a túlsó partra? Mikor eljöttem hazulról, még magam is át tudtam lábalni a folyón, de míg odajártam, úgy megáradt, hogy nem tudok hazatérni egyedül a kunyhómba.

- Szívesen átviszlek, öreganyó - mondta Iasón, és mindjárt vállára vette az anyókát és átvitte a folyón. A megvadult habok belekapaszkodtak a bokájába, a lába szárába, de nem tudták elsodorni, mert Iasón erősen állt a lábán.

Alighogy átjutottak szerencsésen a túlsó partra, eltűnt az anyóka hirtelen, és a fehérkarú Héra jelent meg Iasón ámuló szemei előtt.

- Én voltam az anyóka, akit megsegítettél - mondta az istennő -, és azért jöttem az Anauros partjára öregasszony képében, hogy próbára tegyem az emberek jóságát. Sokáig ácsorogtam a parton, sok embert kértem meg, hogy vigyen át a túloldalra, de mindenki szívtelenül ment el mellettem, amíg te meg nem érkeztél.

S még föl sem ocsúdott Iasón a csodálkozásból, hát villámlott messziről, megdördült az ég, és a mennydörgés szavában Zeus atya hívta haza feleségét. A fehérkarú istennő ment is már vissza az Olymposra.

Iasón pedig folytatta az útját a város felé. Akkor vette csak észre, hogy egyik saruja az Anaurosban maradt.

- Most már hiába fordulnék vissza érte, ki tudja, hová sodorták azóta a habok gondolta magában, meg aztán sietnie is kellett, hogy el ne késsen Poseidón isten ünnepéről.

Peliasnak, mihelyt megpillantotta Iasónt, félig mezítláb, fél lábán saruval, egyszeribe eszébe jutott a jóslat, hogy uralkodását senki más nem fogja háborgatni, csak az egycipős ember. Megijedt, hümmögött, szóhoz sem tudott jutni sokáig, de aztán megkérdezte Iasóntól:

- Mit tennél te öcsém, ha király volnál, avval az emberrel, akiről a jóslat mondja, hogy meg fog ölni téged? Nem sokat gondolkodott Iasón a feleleten, mondta gyanútlanul, amint éppen eszébe jutott:

- Én bizony azt parancsolnám neki, hogy hozza el nekem az aranygyapjat. - Mert mindenki tudta, Iólkosban is, másutt is, hogy az aranygyapjat Aiétés, a kolkhisi király, éjjel-nappal tűzokádó sárkánnyal őrizteti.

- No hát - mondta erre Pelias király -, magad mondtad ki magadról az ítéletet. Indulj csak útnak azonnal és hozd el nekem Kolkhisból az aranygyapjat.

Álmában sem gondolt erre Iasón, de mit volt mit tennie egyebet, ha egyszer a király éppen ezt parancsolta. Öreg szülei máris mint halottat siratták meg, amint meghallották, hogy hová készül.

De Iasónnak nem jutott rá ideje, hogy siránkozzék. Gyorsan megácsoltatta a hajót, hogy az a tengeren át elvigye Kolkhisba. Argosnak hívták a mestert, aki elvállalta, hogy megépíti, ezért nevezték el a hajót Argónak, azaz Argos hajójának. Maga Pallas Athéné, a szép mesterségek bölcs istennője tanította Argost az ácsmesterségre, és ő is hozott neki fát Dódónából, Zeus jóstölgyei közül.

Mikor elkészült a hajó, Iasón maga köré gyűjtötte a hősöket egész Görögországból. Eljött Orpheus, az isteni énekes, eljött Zeus két ikerfia, Kastór és Polydeukés, meg Boreas fiai, aztán Théseus és Péleus és még sokan mások. Jött Héraklés is, óriási léptei alatt csak úgy döngött a föld, s mikor a hajóra lépett, megszólalt az Argó, hogy Héraklés súlyát alig bírja a hátán. Vele volt kedves apródja is, Hylas. Ezek voltak az Argonauták, azaz az Argó hajósai.

Az estét még a kikötőben töltötték, búcsúlakomával, vidám poharazással. Szülők és testvérek, hitvesek és gyermekek is eljöttek, hogy még egyszer lássák a veszedelmes kaland előtt a hősöket, eljöttek Iasón öreg szülei is sűrű könnyhullatással. Lejött a hegyekből, hegyi barlangjából Kheirón is, a bölcs kentaur, sebesen nyargalt lólábaival a kikötő felé, miközben emberi karjaival már messziről magasra emelte kis növendékét, Akhilleust, hogy útra készülő atyjától, Péleustól elbúcsúzzék.

Lakoma mellett Orpheus játszott a lantján, és elénekelte az aranygyapjas kos történetét, Phrixos és Hellé menekülését, aztán eloszlott a nép a kikötőből, és a hősök pihenni tértek.

Csak Iasón nem aludt. Megszólalt a hajó:

- Ugye, csodálkozol, hős vezér, hogy a szavamat hallod? De Pallas Athéné a dódónai bölcs tölgyek közül hozott fát, hogy abból faragjon ki engemet Argos, ezért én beszélni is tudok, a jövőt is látom, és útközben majd mindig megjelentem neked előre a veszedelmeket. Máskülönben el sem érnél Kolkhisba, annyi veszedelem les a hajósokra a tengeren. Hajnalban szedjétek fel a horgonyt és induljunk útnak, amíg kedvező szél fúj.

Úgy is tett Iasón. Korán felébresztette társait, felszedték a horgonyt, két kézre fogták az evezőket és elindultak. Mindenkinek előre kijelölt helye volt az evezőpadokon, csak Orpheusnak nem, mert őt felmentették az evezés munkája alól, hogy egész úton a lantját pengesse és énekeljen a hősöknek. Tiphys pedig a kormány mellett ült.

Hajnalban indultak, de azért tele volt néppel a kikötő. Az itthon maradottak könnyes szemmel integettek búcsút a hősöknek.

Útközben összetört az evező Héraklés kemény markában. Éppen Mysia partjai felé közeledtek, itt megpihentek a hajósok, és Héraklés kiszállt, hogy kedvére való fát keressen evezőnek. Vele ment Hylas is.

Hát amint mennek befelé a parton, egy gyönyörű szarvas bukkant fel. Hylas mindjárt az íja után kapott és űzőbe vette a pompás vadat. Héraklés még biztatta is kedves apródját, aztán ő másfelé fordult, ment be az erdő sűrűjébe. Gondolta, majd mire Hylas elejti a zsákmányt, ő is megtalálja, amit keres, és ráérnek akkor találkozni újra, hogy együtt térjenek vissza a hajóra.

Hylast pedig hívta-hívogatta maga után a szarvas. Hol előtűnt a fák között, hol újra felbukkant, Hylas mindenütt a nyomába. Így értek egy tisztavizű forráshoz, és Hylas lihegő melle nem bírta tovább a futást. Hát a szarvas hirtelen elmerült a forrás vizében és a habok közül csodálatosan szép nympha bukkant fel. Csillogó haja szétomlott a víz színe felett, mintha a hold sugarai játszottak volna a hullámokkal.

Letérdelt Hylas a forrás mellé, kifáradt a szarvasűzésben, és a forrás friss vizével akarta felüdíteni magát. A víz fölé hajolt, és akkor pillantotta meg a nymphát. Az most is őt hívta-hívogatta, kiterjesztette karjait és úgy vonta le maga után a kedves fiút. Félig magától ment Hylas, félig a nympha húzta le, és mindketten eltűntek a forrás kristályos mélyében.

Közben Héraklés is talált kedvére való kőrisfát, gyökerestül kiszakította a földből, egészben a vállára kapta, és aztán körülnézett, kereste Hylast, de sehol sem találta.

- Hylas! Hylas! Hylas! - kiáltozta Héraklés, hogy az egész partvidék rengett bele. De Hylas nem felelt, mert akkorára már a nymphák foglya volt.

Amíg Héraklés kedves apródját kereste, felszedték a horgonyt a hajósok és tovább hajóztak Kolkhis felé. Már jó messze jártak, amikor észrevették, hogy Héraklés és Hylas hiányoznak. Kapkodtak jobbra-balra, volt, aki újra a part felé akarta terelni a hajót, mások siettették előre Kolkhis felé. Két pártra szakadt a hajó népe, és már majdnem hajba kaptak, mikor felbukott a habok közül Glaukos, Néreus bölcs szavú szolgája, és így szólt a hajósokhoz:

- Ne is próbáljatok visszafordulni Héraklésért, mert Zeus akarata ellen volna, ha magatokkal vinnétek Kolkhisba. Más feladat várja: a tizenkét nagy munkát kell elvégeznie Eurystheus szolgálatában. Hylast pedig egy szépséges nympha szerette meg, férjül választotta, és már le is vitte magával a forrás kristályos mélyébe.

Ebben megnyugodtak az Argonauták. Megbékélt a két párt és egyetértésben hajóztak tovább, evezőjükkel verdesve a bíborszínű habokat. Héraklés pedig mérföldes léptekkel folytatta útját, éppen a Hesperidák aranyalmáit kellett megszereznie Eurystheus számára.

Thrakia partjait is érintette az Argó. Egy öreg jós élt ebben az időben Thrakiában, Phineusnak hívták, akit az istenek vaksággal büntettek, mivel elárulta az embereknek azt is, amit Zeus titokban akart tartani. A vakságot még más csapás is tetézte: ahányszor csak terített asztalhoz ült Phineus, a hárpiák (harpyiák), Zeus szárnyas kutyái, a magasból az ételére szálltak, jó részét befalták, és amit meghagytak, azt is bepiszkolták, hogy már messziről bűzlött. Így a szegény Phineus nem jutott egyetlen jóízű falathoz sem.

A tenger partján várta már Phineus az Argonautákat, mert vak szemével is látta a jövőt, és tudta, hogy ők hozzák meg számára a szabadulást. Boldogan hallgatta a közeledő evezőcsapásokat, és boldogan fogadta a hősöket.

- Szabadítsatok meg, derék hősök, a hárpiáktól - kérte esengve, és elmondta, hogy mennyit kell szenvednie tőlük. Hozzátette azt is, hogy a jóslat Boreas két fia kezéből ígért neki szabadulást.

Boreas két fia, Zétés és Kalais ott voltak a hősök közt, és mert fürgék voltak, mint maga Boreas, az északi szél, vállalkoztak is arra, hogy segítenek az öreg Phineuson.

Hozták a terített asztalt Phineusnak, hát jöttek is mindjárt a hárpiák: ami jó falat csak volt az asztalon, megkaparintották maguknak, a többit meg bepiszkolták, hogy a szegény Phineusnak az orrát is be kellett fognia, ha le akart nyelni egy falatkát. S ez is csak arra volt jó, hogy éppen éhen ne vesszen.

De Boreas két fia sem volt rest, üldözőbe vették a hárpiákat, a Strophas szigetekig kergették, és ott is csak azért hagyták nyugton őket, mert esküvel fogadták, hogy nem fogják többé Phineust zaklatni.

Nem győzött hálálkodni Phineus. Hozatott is mindjárt ételt-italt magának és jóllakott kedve szerint, aztán útravaló jó tanácsot adott az Argonautáknak.

Mert hátra volt még a Planktai petrai, a két "Bolygó-szikla". Ezek a sziklák folyvást ide-oda járnak a tengeren, ha élőlény kerül közéjük, összecsapódnak, és szétmorzsolják, mint valami óriási malomkövek, azután újra szétválnak. De az Argonauták, Phineus tanácsát követve, egy galambot küldtek előre; a két szikla összecsapódott, szétmorzsolták a szegény kis galambot, s miközben újra szétváltak, az Argó szerencsésen átsurrant közöttük.

Most már hamarosan elérkeztek a Phasis folyó torkolatához, Kolkhisba. Ott a nádas elbújtatta az Argót, Kolkhis lakói észre sem vették. Nem is háborgatta a hősöket senki, a hosszú út után jólesett pihenniök. Ezt az éjszakát átaludták, hogy erőt gyűjtsenek, mert tudták, hogy a java még csak ezután következik.

Addigra Héra istennő már kezébe vette a dolgokat, mert megemlékezett Iasón jámborságáról. Szólt Pallas Athénének is, és együtt tanakodtak azon, hogy és mint segítsék meg Iasónt?

Volt Aiétés királynak egy hajadon leánya, Médeia, aki varázslónő hírében állott. A két istennő azt eszelte ki, hogy Médeia segítségét kell megnyerni Iasón számára.

- Menjünk Aphroditéhez - mondta Héra -, kérjük meg, szóljon a fiának, Erósnak, hogy lője nyilát Médeia szívébe és gyújtsa szerelemre Iasón iránt.

- Ehhez én nem értek, nem ismerem Eróst - felelte Athéné, aki sohasem volt szerelmes -, de ha te gondolod, nem bánom, menjünk Aphroditéhoz.

S fel is keresték a szerelem istenasszonyát, és kérték, hogy szóljon Erósnak az ő ügyükben.

- Vásott, rossz fiú az - felelte bosszúsan Aphrodité -, akárkire inkább hallgat, mint tulajdon édesanyjára. A minap már annyira felbosszantott, hogy haragomban az íját meg a nyilát is össze akartam törni. Hát nem ő kezdett el fenyegetőzni, hogy megbánom még, ha megteszem? De a ti kedvetekért megpróbálom, talán most az egyszer szót fogad nekem.

Kereste a fiát, de nem találta sehol. Kereste mindenütt, odahaza, az Olympos termeiben, míg végre rátalált Zeus virágos rétjén. Ott hevert a fűben és Ganymédésszel, Zeus kedves kis pohárnokával kockázott. Ganymédésnek, szegénynek, már-már sírásra görbült a szája, mert mindig Erós nyert. Erósnak bezzeg tele volt a marka és jóízűen kacagott.

Éppen akkor ért hozzájuk Aphrodité.

- Mit nevetsz, kis gonosz? - kérdezte, és megveregette fia pufók arcát. - Tán csak nem csaptad be megint a pajtásodat?

Erós semmit sem felelt, csak nevetett, nevetett, szája körül csengve bugyborékolt a kacagás. Aphrodité előadta, hogy miért jött. De előbb szép ígéretekkel nyerte meg az elkényeztetett gyermeket.

- Hallgass rám, kisfiam, kérni fogok tőled valamit, és adok is majd valami szépet, ha megteszed. Neked adom azt a labdát, amely Zeusé volt, mikor még gyermek volt az istenek és az emberek atyja. Evvel játszogatott mindig, amikor még Krétában nevelkedett. Hűséges dajkája, Adrasteia készítette számára, s mondhatom, hogy ilyen szép játékot még férjem uram, Héphaistos sem fabrikált neked soha. Aranyköröcskék, égszínkék csíkok vannak ráfestve, s meglásd, ha labdázol vele, fénylő barázdát von maga után, mint a hulló csillag. Ezt adom neked, ha Aiétés király hajadon leányában szerelmet ébresztesz Iasón iránt, de minél hamarabb, mert tudod, kedvesebb a szolgálat, ha gyorsabb.

Ráállt az alkura Erós, de még odafúrta fejét anyja kebléhez, és követelte, hogy adja oda előre a labdát. De Aphrodité hajthatatlan maradt:

- Megkapod a labdát, de előbb csak tessék nyilat lőni szépen Médeia szívébe - mondta mosolyogva, és megcsókolta a fiát.

Erós összepréselte a kockákat, amikkel játszott, aztán anyja ölébe szórta mindet hogy vigyázzon rá, amíg ő odalesz. S azzal fogta az íját, aranyövvel felcsatolta nyilakkal teli tegzét, leszállt a magas Olymposról, és elindult Kolkhisba.

Ezalatt az Argonauták is felébredtek a kolkhisi kikötőben. Iasón maga mellé vette néhány társát és bement a városba. A többieket a kikötőben hagyta, hogy ügyeljenek a hajóra, amíg ő visszatér.

Útközben Héra istennő vigyázott Iasón lépéseire. Sűrű ködöt bocsátott rá és társaira, hogy senki meg ne lássa őket, amíg nem jelentkeztek Kolkhis királyánál, és háborítatlanul érjenek a városba. Csak Aiétés király palotája előtt oszlott el a köd fölöttük.

Gyönyörű volt Aiétés palotája; maga Héphaistos építette. Pompás kert vette körül, magas szőlőtőkék zöldellő ágai fonódtak sűrű lugasba, és alattuk négy patak csörgedezett, egyikben tej folydogált, a másikban bor, a harmadikban színméz, a negyedikben pedig kristálytiszta víz.

Igaz, hogy Iasón nem ért rá sokáig bámulni a tömérdek szép látnivalót. Sietett a király elé és előadta, hogy mi járatban jött hős társaival messze Görögországból Kolkhisba.

Éktelen haragra gerjedt Aiétés király.

- Mit? Még hogy az aranygyapjat adjam ki nektek? Takarodj tüstént a szemem elől, arcátlan! Azt hiszed, nem tudom, hogy nem az aranygyapjúért jöttél, hanem az országomból akarsz kiforgatni?

De Iasón nem hagyta annyiban.

- Nem úgy, uram, királyom, nem jöttünk mi csak úgy könnyelmű kalandra a te országodba. Isten küldött engem, meg az iólkosi király kegyetlen parancsa. De ha kiadod az aranygyapjat, te is jól jársz vele, mert hűséges, vitéz szövetségeseket nyersz bennünk. Mert mindnyájan kiváló hősök, akik velem jöttek, mindnyájan istenektől származnak.

Szeget ütött a dolog Aiétés király fejében, és így szólt Iasónnak:

- Ha igazat beszélsz idegen, és csakugyan istenektől származtok, akkor kiadom az aranygyapjat, mert magamnál derekabb vitéznek szívesen engedek. De tegyünk próbát előbb. Érclábú bikáimat ha te is járomba tudod fogni, és fölszántva velük Arés isten mezejét, a sárkányfogakat ha te is el tudod vetni, ha a sárkányfogvetéményt estére le tudod te is aratni, nem bánom, az aranygyapjat is elviheted. Elbúsult erre Iasón, földre szegezte a tekintetét egy darabig, de aztán mégiscsak felemelte fejét.

- Kemény dolgot kívánsz - mondta, és bátran a király szeme közé nézett. - De én elvállalom, és lesz ami lesz.

Szerencse, hogy ekkorára a pajkos Erós már elvégezte, amit rábízott Aphrodité. Médeia is ott állt atyja trónusa mellett és ragyogó szemmel hallgatta Iasónt. Erós észrevétlenül nyilat röpített a szívébe, és a kolkhisi királyleány egyszeribe szerelmes lett a nemes idegenbe. S mikor Iasón elhagyta a termet, Médeia is utána lopózott. Először is varázsírt adott neki, hogy avval kenje be a testét meg a pajzsát meg a fegyvereit, attól sebezhetetlen lett Iasón és törhetetlenné a fegyverzete. Akkor aztán kioktatta, hogy miként kell igába fogni az érclábú bikákat, hogyan kell elvetni a sárkányfogakat, s ami a legnehezebb volt, hogyan kell learatni a sárkányfogvetéményt.

Másnap reggel kivonultak mindnyájan Arés mezejére. Ott volt Aiétés király a családjával, és ott volt Iasón is az Argonautákkal. Hozták az érclábú bikákat, azok rúgtak-kapáltak kegyetlenül és hegyes szarvukkal döfködték Iasónt, de arra a napra már sebezhetetlenné tette a hőst a varázsír, amit Médeiától kapott. Még a pajzsa sem tört el, mert Iasón azt is gondosan bekente a varázsírral. Így aztán könnyű volt az eke elé fogni a bikákat, föl is szántotta velük egykettőre Arés mezejét.

Ekkor Aiétés király teleöntötte Iasón sisakját sárkányfoggal. Iasón bevetette vele a mezőt. Hát még a mező végére sem jutott s a mező elején bújt már ki a földből a sárkányfogvetemény: először egy nagy fej, vállak, karok, törzsek, itt is egy, ott is egy szörnyű nagy óriás bukkant fel a göröngyök közül. Iasón sietett előre, és szórta tovább a sárkányfogakat, de közben folyton hátra pislogott, hogy nem támadják-e már hátba az óriások.

Mikor mind kibújtak a földből, Iasón fogott egy hatalmas nagy kősziklát, és amint Médeia kioktatta, azt hajította az óriások közé. Azok nekiestek a nagy darab kőnek, mint a kutyák a koncnak, marakodtak rajta, verekedtek érte, úgy, hogy Iasónnak könnyű dolga volt velük. Csak a kardját kellett fognia, és egyszeribe lekaszabolta vele az óriásokat, mint ahogy a szántóvető lekaszálja a gabonát.

Dúlt-fúlt Aiétés király mérgében, mikor estére jelenti neki Iasón, hogy Arés mezején le van már aratva a sárkányfogvetemény. Sejtette mindjárt, hogy tulajdon édes leánya segítette az idegent.

Médeiának nem volt többé maradása atyja királyi palotájában. Éjnek idején, mikor mindenki aludt, felkelt ágyából, felöltözött gyorsan, megcsókolta ágyát, az ajtófélfákat, levágott egy hosszú fürtöt a hajából, s azt az ágyán hagyta.

- Isten áldjon, anyám - suttogta magában -, magam helyett csak ezt a hajfürtöt hagyom neked. Mennem kell, szöknöm kell atyám palotájából és az idegen hőst kell követnem. - És lábujjhegyen kilopózott.

Lement a kikötőbe, megkereste Iasónt, és fellármázta a hajósokat:

- Fogadjatok be magatok közé, mentsetek meg Aiétés bosszúja elől, és meneküljetek magatok is, mert Aiétés nem tartja meg a szavát, és nem akarja kiadni még most sem az aranygyapjat. De én elvezetlek, hős vezér, Iasón, Arés ligetébe, megszerzem neked az aranygyapjat, csak te esküdj meg nekem, hogy feleségül veszel.

Iasón megesküdött Zeus atyára és Hérára, a házasságot védő istennőre, hogy mihelyt hazaérnek Görögországba, feleségül veszi Médeiát. Akkor aztán Médeiával együtt elhagyta a hajót és az éj leple alatt felkeresték Arés ligetét.

Sötét volt még a liget, de az aranygyapjú a magas tölgyfa ágai közül már messziről sugárzott feléjük, mint valami aranyos felhő, mikor a felkelő nap tűzpiros sugarai beragyogják. A tölgyfa tövében hevert a sárkány, örökké éber szemekkel, és rettenetes sziszegése betöltötte a levegőt. A szájából pedig tűzpatakok áradtak.

De nem azért volt varázslónő Médeia, hogy ne tudjon elbánni a sárkánnyal. Imádkozott Hekatéhoz, az éj királynőjéhez, a varázslat istenasszonyához, aztán ráolvasott a sárkányra, mire az megszelídült és hagyta, hogy a királyleány borókafenyő frissen lemetszett ágát varázsnedűbe mártva, behintse vele a szemét. Ettől aztán úgy elaludt, hogy hortyogásától visszhangzott az egész környék.

Iasónnak sem kellett több. Leakasztotta gyorsan az aranygyapjat a tölgyfáról, megfogta Médeia kezét, és szaladtak vissza a hajóra. Amerre mentek, az aranygyapjú ragyogó sugárkévével világította be az utat előttük.

Felszedték a horgonyt az Argonauták és sebesen elhajóztak Kolkhisból.

Mire Aiétés király felébredt, nem találta többé sem az aranygyapjat Arés szent berkében, sem a görög hajósokat a kikötőben.

Nosza, ő is útnak indította gyorsan legfürgébb hajósait és meghagyta nekik kemény paranccsal, hogy vissza se jöjjenek, amíg elő nem kerítik Médeiát és az aranygyapjat.

Éppen a phaiákok szigetországánál érték utol Aiétés király emberei az Argonautákat. De az Argonauták Alkinoos király vendégei voltak, nem lehetett csak úgy nekik rontani. Ezért Alkinoosnál jelentkeztek a kolkhisiak és jelentették, hogy Aiétés király követeli vissza Médeiát és az aranygyapjat.

Alkinoos bölcs és igazságos király volt. Most is meghallgatta a kolkhisiakat is, meg az Argonautákat is, és aztán így ítélkezett:

- Az aranygyapjú Iasónt illeti, mert megszolgált érte avval, hogy igába fogta az érclábú bikákat, bevetette sárkányfoggal Arés mezejét, és le is aratta estig a sárkányfogvetéményt. Nehezebb a döntés Médeia dolgában. Ha már feleségül vette Iasón, akkor őt illeti, de ha még hajadon, vissza kell küldeni atyjához.

Hallotta Arété királyné is férje ítéletét, s mert látta, hogy Médeia igazán szereti Iasónt, okos cselt eszelt ki. Gondolta, minek kell Görögországig várni? - megülhetik szépen a phaiákok szigetén is a lakodalmat a fiatalok. Gyorsan összehívta a násznépet és összeadta annak rendje és módja szerint Iasónt és Médeiát. Mire sor került volna rá, hogy Médeiát visszaküldjék atyjához, már Iasón felesége volt, és így őt kellett követnie Görögországba. A kolkhisi követek nem is mertek többé Aiétés király színe elé kerülni. Egy részük a szomszéd szigetekre ment és ott alapított új várost magának, mások meg Alkinoos királyt kérték, hogy ha már így áll a dolog, fogadja be őket a phaiákok közé. Vezérük, Apsyrtos, Aiétés király fia, kitartott Médeia üldözése mellett, de életével fizetett.

Az Argonauták pedig megköszönték szépen a phaiákok vendégszeretetét és hajóztak tovább Görögország felé. Kolkhistól a görög partokig sok veszedelem leselkedett rájuk a hosszú tengeri úton.

Útjukba estek a seirének is, ezek a gyönyörű, de gonosz lények, akik szépséges énekükkel csábítják magukhoz a hajósokat a sziklás zátonyra, ahol összetörik a hajó, és a hajósnép menthetetlenül a tengerbe pusztul. De az Argonauták rá sem hederítettek a seirének bűvös-bájos énekére, hiszen velük volt Orpheus, és ő még a seiréneknél is szebben tudott énekelni. Énekelt is egész idő alatt, hogy a hajósoknak eszükbe se jusson a seirénekre figyelni.

A Skyllát és a Kharybdist is látták, ott trónolt a két gonosz pára egy-egy magas sziklán, örvénylővé tették a tenger vizét maguk alatt, és úgy lesték, hogy a hajósokat falánk fogaik közé kaphassák. De az Argonautáknak itt sem esett bántódásuk, mert Néreus leányai, a tenger jóságos istennői, a fehérlábú Thetis vezetésével ringatózó vállaikra emelték a hajót és úgy suhantak vele tovább a Skylla és Kharybdis között. Thetis még arra is ráért, hogy a hajón ülő halandó férjének, Péleusnak integessen, csak azt kötötte a lelkére, hogy másnak ne szóljon arról, amit látott.

Végre hazaértek Iólkosba. Szomorú hír várt Iasónra: míg ő odajárt Kolkhisban, Pelias király halálba üldözte öreg szüleit. Iasón bosszút állt értük; az aranygyapjat még bemutatta a királynak, de aztán Médeia segítségét kérte s ez kegyetlen csellel Pelias leányait tette saját atyjuk akaratlan gyilkosává. Így teljesedett a jóslat, hogy az egycipős ember vet véget Pelias király uralkodásának.

De betelt Aiétés király végzete is. Alighogy elvitték az aranygyapjat Kolkhisból, haddal támadt rá az öccse, Persés, és elhódította tőle az országát. Sok év múltán Médeia, anélkül, hogy felismerték volna, hazatért, megölte a trónbitorlót, és atyját visszahelyezte jogaiba.

Apollonius Rhodios: Argonautica;
Valerius Flaccus: Argonautica;
Hyginus: Fabulae II-XXIV. Apollodóros: Bibliotheca I. 9,16-28.

Melanippé

Desmontés király leánya volt a szépséges Melanippé, akit Poseidón isten szeretett. Két ikerfia született ebből a szerelemből, Aiolos és Boiótos. Desmontés nem sejtette, hogy Poseidón az ikrek apja, s mikor megtudta, hogy leányának fiai születtek, Melanippét megvakította, egy toronyba zárta, szűkösen adott ételt-italt neki, az újszülötteket pedig kitétette martalékul a vadállatoknak. De az isten nem feledkezett meg fiairól: egy tehén jött el a csecsemőkhöz és szelíden nyújtotta nekik a tőgyét. Így találtak rájuk a pásztorok, ezek magukhoz vették az ikreket, hogy felneveljék.

Ebben az időben Metapontos volt Ikaria királya, aki nagyon a szívére vette, hogy felesége, Theanó magtalan. Már-már el is határozta, hogy elűzi az asszonyt az országból, ha nem ajándékozza meg őt fiúval. Az asszony a pásztorokhoz küldte szolgáit, hogy tőlük kérjenek el egy újszülött gyermeket, hadd mutassa be azt a sajátjaként a királynak. A pásztorok a két talált gyermeket küldték el a királynénak s az úgy tett, mintha az ikreket ő szülte volna, és megörvendeztette velük a király szívét.

Nem sok idő múlva azonban a királynénak is született két fia, de a talált gyermekek, akiket Metapontos király ugyancsak a magáénak tartott, sokkal szebbek voltak Theanó igazi fiainál, és a király ezeket szerette jobban. Ettől kezdve Theanó azon mesterkedett mindig, hogy a talált gyermekeket elpusztítsa és édes gyermekeinek szerezze meg a királyságot Metapontos halála után.

Évek múltán Metapontos király kiment egyszer a város határába, hogy Artemisnek mutasson be áldozatot. Akkor már felserdültek Theanó fiai is, és a királyné felhasználva az alkalmat, felfedte előttük a titkot és elmondta, hogy a két idősebb fiú homályos származású talált gyermek: elérkezett az idő, hogy a két igazi királyfi végezzen velük és maguk számára biztosítsák atyjuk örökét.

Kiment a két idősebb fiú a hegyekbe vadászni, utánuk ment Theanó két fia, hamis szándékkal, és amikor már messze voltak a várostól, megtámadták őket vadászkésükkel. De Poseidón most is megsegítette fiait, a váratlan dulakodásban ők győztek és életüket védve megölték a két másikat. Mikor aztán két fiának a holttestét a királyi palotába hozták, Theanó kétségbeesésében a vadászkéssel ölte meg magát.

Ezalatt az ifjak a pásztorok közé menekültek, s ott Poseidón megjelentette nekik, hogy ő az apjuk, s hogy édesanyjuk méltatlan fogságban szenved. Ekkor az ifjak felkeresték Desmontést és megölték, és anyjukat kiszabadították. Poseidón ekkor visszaadta Melanippé szemevilágát, s a két fiú anyjával együtt visszatért Ikariába Metapontos királyhoz, jelentették neki mindazt, amit Poseidóntól megtudtak, elmondták Theanó ármányát is, ami saját két fiának a halálát okozta.

Metapontos ekkor feleségül vette Melanippét és a két fiút örökbe fogadta. Aiolos és Boiótos utóbb a maguk nevére Aiolist és Boiótiát alapították.

Hyginus: Fabulae CLXXXVI.

Démétér és Hadés

Gaia, vagy Gé, a Föld, a világ anyai őseleme, mely létrehozza és táplálja az élőlényeket, kurotrophos: ő az, "aki felneveli az ifjakat". A földműves munkájának az évszakok szabályos váltakozásához kell alkalmazkodnia: a föld rendje megváltoztathatatlan törvényszerűséget képvisel. Gaia, a Föld és Themis, a "törvény" rendje ezért is összefüggnek, de azért is, mert a föld magántulajdonának a kialakulásával a földbirtokviszonyok rendezése követelte meg elsősorban a törvényeket. Ezt úgy fejezi ki a mítosz, hogy Themis Gaia leánya. A képzőművészeti ábrázolásokon Gaiának legtöbbször csak fejét, vagy legfeljebb felső testét látjuk a föld színe fölé emelkedni: Gaia kötve van eleméhez, benne van a földben, azonos vele.

A Földanya kettős vonatkozását: anyai mivoltát és a földből sarjadó élet biztosítékát a törvényesség kötelező rendjével együtt mutatja, de már az olymposi ragyogás dicsfényével körülvéve, Démétér istennő is. A "Földanya" ő is, de már nem a mozdulatlan és alaktalan föld maga, hanem a föld istennője, teljes személyiség, a föld áldásait és, rejtélyes erőit olymposi tökéletességben mutató plasztikus alak.

Homéros vallásában még nincs ugyan helye az Olymposon. A kenyéráldást és a föld embert gazdagító erejét ő is Démétérnek tulajdonította, de a két eposz (Ilias és Odysseia) cselekményét mozgató nagy istenek sorában nem szerepelteti. A kenyeret ő is "Démétér kenyerének" mondja, s a közös kenyéren élő emberek között már nála is bizonyos törvényes viszonyt létesít a kenyeret adó istennő. De Démétér ajándéka éppen a földhözkötöttség jele: a halandót az különbözteti meg az Olympos boldog lakóitól, hogy Démétér kenyerét eszi. "Széphajú" istennő, de "földi" (khthonikus) istennő. Egész mivolta a kenyéráldással függ össze, haja szőke, mint az érett kalász; később előforduló mellékneve likmaia, a gabonaszóró, de már Homérosnál ő választja szét a magot a pelyvától, mikor az emberek a szél ellen szórják lapáttal a gabonát. Egy mítoszát is említi Homéros; a halandó Iasiónnal ölelkezett boldog szerelemben a háromszor felszántott föld barázdái között, de Zeus megtudta, és az istennő halandó szerelmesét villámmal sújtotta halálra. Hésiodostól tudjuk, hogy Démétér és Iasión gyermeke Plutos. Ő a "gazdagság" istene, aki a bőségszarut tartja kezében és akit Eiréné, a "Béke" nevel. Mert a gazdagság a termékeny föld ajándéka, csak háború ne akadályozza és ne pusztítsa el a földműves munkáját.

De ha Homéros két eposzában csak a halandó emberek eledele, a kenyér volt Démétér ajándéka, már egészen olymposi vonásokkal lép elénk az istennő a sokkal későbbi ún. "homérosi Démétér-himnusz"-ban. Az istennő az olymposi gyülekezetbe tartozik, csak haragjában hagyja el az Olympost, de Zeus mindent megtesz, hogy vissza hívja az istenek közé. S itt már Démétér hatalmában áll halhatatlanná és örökifjúvá tenni a halandót.

Démétér kultuszának főhelye Athén közelében, Eleusisben volt. Itt titkos szertartások között ünnepelték az istennőt, leányával, Persephonéval együtt, kit egyszerűen Korénak, a "leány"-istennek is neveztek. E szertartásokon a beavatottak számára a halál titkait mutatta meg a hierophantés, a "szent dolgokat megmutató" pap. Hogy mi volt az közelebbről, amit láttak a boldog szemek, nem tudjuk megmondani. Beavatatlanok előtt titok volt, akik be voltak avatva az eleusisi misztériumokba, híven őrizték a titkot. Csak annyi bizonyos, hogy a szent cselekmény középpontjában Persephoné elrablása állt. Démétér leányát elrabolta a halál ura; az életet sarjasztó termékeny föld leányát az alvilág királya kényszeríti esküvőre, de ha magánál tartja is a terméketlen és kopár télen át, kénytelen visszaengedni anyjához az év egy részére legalább. A föld magába fogadja a magot, mint ahogyan magába fogadja a halottakat is, mert tavaszra új élet sarjad, a mag rothadása a televényben egyszersmind az új élet erjedése is, ezért Démétér jelenléte a földben a halál utáni életre is ígéretet jelentett. - Magát a beavatást, a legszentebb hittitkok megismerését, hosszú előkészület előzte meg. Akit ősszel beavattak, az már tavasszal

részt vett egy előkészítő, beszentelő szertartáson, azaz keresztülment a beavatásnak egy alacsonyabb fokozatán. Eleinte csak attikai polgárok lehettek mystések, "beavatottak", később, mikor a görögség nemzeti egységének az öntudata kialakult, minden görög kérhette fölvételét, bebocsáttatását a szent "karámba", de a barbárok ki voltak zárva belőle. A beavattatás a halálon keresztül vitte új életre a lelkeket, a szertartáson az új mystés mellett a halotti fáklyát is meggyújtották és fejét betakarták, hogy láthatatlanná legyen, mint maga Hadés és mint az alvilág többi lakója. Hogy a halálnak ehhez az átéléséhez milyen szertartások segítettek, azt éppen oly kevéssé tudjuk, mint ahogyan nem ismerjük azt a vigasztaló tanítást sem, mely a beavatottak számára a halál gondolatát megnyugtatóvá tette. Csak azt tudjuk, hogy Eleusisben a beavatottaknak a halál után a beavatatlanokétól eltérő sorsot ígértek; ki keresztülment a misztikus halálon, az ismerte a halál értelmét és nyugodt lélekkel nézett elébe, tudva, hogy a halálban új élet kezdődik számára. "Boldog, aki ezeket látva megy a föld alá, az tudja az élet végét és tudja az istenadta kezdetet" - mondja Pindaros, Sophoklés szerint pedig "háromszor boldogok azok a halandók, akik ezeket a szent szertartásokat látva térnek Hadés világába, mert csak ezek számára van megadva, hogy ott is éljenek, mindenki másra ott szenvedések várnak".

A beavatottak Démétér anyai ölére tértek meg haláluk után, a beavatatlanok a halálnak ezt a szelídebb oldalát nem ismerik, csak az örök meghiúsulás kegyetlen világát, a sötét Hadés birodalmát, az alvilágot.

Hadés vagy Aidóneus, a láthatatlan isten, mélyen a föld alatt uralkodik, örök elszigeteltségben az istenek és az élők világától. Az ő sisakja láthatatlanná tesz, az ő birodalmába nem hatol napsugár, a földrengés idején maga Hadés is retteg, hogy felszakad a föld, és birodalma feltárul az élők szemei előtt. Más hagyományok szerint nem függőleges irányban - mélyen a föld alatt -, hanem vízszintes irányban - a messze nyugaton, amerre a nap lenyugszik - kell azt a mérhetetlen távolságot elképzelni, mely a holtak birodalmát az élőktől elválasztja. A kétféle elképzelés sokszor keveredik egymással, anélkül, hogy az ellentmondások kiegyeztetésére gondolnának: a halál nagy titkaival szemben sokkal tehetetlenebbnek érzi magát a hivő, hogysem az ellentmondó képzetek ellenőrzésére vállalkozni merne. Az alvilág bejáratát különböző helyi hagyományok a föld különböző nyílásaihoz, mély szakadékokhoz, sötét tavakhoz fűzték, némelyek szerint Lakedaimón déli hegyfokánál, a Tainaronnál van ez a bejárat, mások szerint "ahol a madár sem jár": az alsó-itáliai Aornos ("madártalan", latinosan: Avernus) tónál.

A halottak testéből eltávozó lélek a halott alakját őrzi, de testetlenül, mint az árnyék. A halál után az Akherón folyóhoz érnek a lelkek, Hermés pykhopompos vezeti őket odáig. Kharón, az alvilág révésze, csak azokat veszi csónakjába, akiket hozzátartozóik annak rendje s, módja szerint eltemettek. A temetés szokása különböző időkben és helyeken különböző volt, mégis a történeti görögségben a halottégetés uralkodott az elhantolás felett. A hamvakat hamvvederbe gyűjtötték, ezt esetleg eltemették és sírdombot hantoltak föléje. Akik vízbe fúltak, vagy akiknek a holtteteme más okból nem volt hozzáférhető a kegyeletes rokonok és barátok számára, azoknak legalább szimbolikus sírdombot emeltek hazájukban, ez volt a kenotaphion, "üres sír", mely Kharónt jobb híján szintén kielégítette. A halott szájába pénzdarabot, obolost tettek, hogy ki tudja fizetni Kharónnak a révpénzt. Az alvilág bejáratát háromfejű kutya, a Kerberos őrzi. Alvilági folyók gyanánt még Léthét, a "feledés" vizét említik (aki iszik belőle, elfelejti földi életét), valamint a Kókytost, a "jajveszékelés" folyóját, és Styxet, az alvilágot áttörhetetlen erővel elhatároló folyót, melyre esküdni a legszentebb, legmegtörhetetlenebb esküvésnek számított.

Hadés az alvilág királya, Persephoné a királynéja. Az ő uralmuk alatt élnek az alvilági lelkek, az örömtelen sötétben. "Inkább lennék a legutolsó napszámos, akármilyen szegény ember szolgálatában, mint király valamennyi halott fölött" - mondja Akhilleus lelke az alvilágba élve leszálló Odysseusnak.

De a misztériumokon kívül is volt vigasztalóbb tanítás a halálról. Az alvilági igazságszolgáltatás a bűnösöket kegyetlen büntetésre ítéli, de a jámbor emberek lelkei számára nyitva áll az út a Boldogok Szigete felé, vagy az Élysion asphodelosszal benőtt mezőire, ahol Éósnak, a Hajnalnak a

szerelmese, Orión, a híres vadász űzi a vadat, és általában minden lélek halála után is régi kedvteléseivel foglalkozik.

A beavatottak számára boldog elnyugvás a halál, a beavatatlanok az alvilágban is örökké kielégítetlenek maradnak, rostában hordják a vizet és lyukas hordót töltögetnek; ez a misztikus tanítás a halálról. A misztériumokba való beavattatás telost, mindennek boldog "befejezését" ígéri, tökéletes kielégülést. Abban a vallásos felfogásban viszont, mely nem a misztikus élményre, hanem az igazságra, bűn büntetésére, jámborság jutalmazására alapítja a világ rendjét, ugyanez a mítosz más értelmezést kap. Az örök nyugtalanság, minden törekvés halálos meghiúsulása, az örökkévaló kielégítetlenség a nagy bűnösök tipikus alvilági büntetése. Danaos ötven leányát nagybátyjuk, Aigyptos ötven fia üldözte szerelmével. Danaos hiába menekült Libyából a Pallas Athéné segítségével épített hajón Argosba, a gyűlöletes rokonházasságtól nem tudta megoltalmazni leányait. Végül is tőrt adott mindegyiknek, hogy a kikényszerített nászéjszakán öljék meg férjüket. Úgy is történt, csak Hypermnésira kímélte meg férje, Lynkeus életét, mert gyöngéd szerelem ébredt benne iránta; ezért kettejöknek mint a hitvesi szerelem példaképeinek szenteltek utóbb templomot. A többire haláluk után rettenetes büntetés várt: Danaos férjgyilkos leányai, a Danaisok vagy Danaidák az alvilágban lyukas hordóba hordják a vizet örökké. Sisyphos, Korinthos egykori királya, ki, míg élt, az idegeneket meredek szikláról a tengerbe lökte, az alvilágban örökké visszagördülő sziklát hengerít a hegyre. Tantalos, a lydiai Sipylos királya, Pelops és Niobé atyja, Zeus kedveltje volt, és halandó létére az istenek lakomáin vehetett részt. De, hogy próbára tegye az istenek mindentudását, saját gyermekét vágta le és tálalta fel az isteneknek. Az istenek felfedezték a szörnyű tettet, feltámasztották a szétdarabolt fiút és a kegyetlen apát megbüntették. Más hagyomány szerint az istenek lakomáiról elcsent nektárral és ambrosiával merte halandó barátait kínálni. Örök szomj és örök éhség lett a büntetése az alvilágban: térdig áll a vízben, de ha lehajol, szomjas szája elől szétfutnak a habok, fölötte gyümölcstől roskadó ágak, de ha utána nyúl, elérhetetlen magasságba emelkednek. Oknos kötelet fon, mely soha nem készülhet el, mert mire elkészülne, felfalja a szamara.

A legsúlyosabb büntetések színhelye gyanánt különben legtöbbször az alvilágnál, Hadésnál, illetőleg Hadés birodalmánál is mélyebben fekvő Tartarost említik. Itt szenved Tantalos mellett Ixión, a lapithák királya, Peirithoos atyja, ki Hérára merte a szemét vetni, amiért avval büntette meg Zeus, hogy örökké forgó tüzes kerékhez kötöztette. Itt szenvedtek a legyőzött titánok és Tityos, Gaia óriásgyermeke, kit Apollón és Artemis nyilai öltek meg, mert anyjukat, Létót, akarta bántalmazni. Örök kín a büntetése: máján szünet nélkül két keselyű lakmározik.

Persephoné elrablása

A nysai mezőn szedett virágot Zeus és Démétér leánya, Persephoné, társnőivel, Ókeanos leányaival. Szedték a virágot a lágy pázsiton, rózsát, sáfrányt, szép ibolyát, íriszt és jácintot, meg a narkissos bíborszínű virágát, amelyet azért sarjasztott Gaia, hogy avval csábítsa a szépszemű leányt, Zeus tanácsára, a halál "mindenkit befogadó" királyának, Polydektésnek járva a kedvében. Csodálatos szépségben tündöklött az újfajta virág, megbámulta, aki csak látta, isten és ember egyaránt, amint gyökerétől százfelé ágazott. Pompás illatára nevetett az ég is, nevetett az egész föld és a sós tenger. Csodálkozva nézte Persephoné s boldogan nyújtotta, mint szép játék után, a kezét. De ekkor meghasadt a föld, felbukkant halhatatlan lovaival Kronos soknevű fia, kit Hadésnak és Plutónnak és Polydegmónnak is hívnak az emberek. Hiába tiltakozott a leány, felkapta aranyszekerére és vitte magával, akárhogy is sikoltozott.

Rémült kiáltással hívta segítségül atyját Persephoné, de nem hallotta meg senki a hangját, sem isten, sem ember, csak Persaios leánya, Hekaté, az éjszaka sűrű fátylát viselő, háromtestű istennője, és Hélios, a Nap istene, Hyperión ragyogó fia. Zeus az istenektől távol, imádsággal tele templomban ült, hogy fogadja a halandó emberek áldozatait s hagyta, hogy leányát elrabolja Hadés. Amíg a földet s a csillagos eget látta Persephoné és a halakban bő, zúgó tengert, meg a nap sugarait, remélte, hogy meglátja még felséges anyját és az örökkévaló istenek családját. Addig még a remény, akárhogy is búsult, csak elcsöndesítette. De mikor elnyelte a föld mélye őt is Hadés szekerével, kétségbeesetten kiáltott anyja után, minden erejét összeszedve.

Visszhangot adtak a hegyek csúcsai és a tenger mélységei az istennő halhatatlan hangjára. Meghallotta felséges anyja is és éles fájdalom fogta el a szívét. Ambrosiás haján megtépte a fátylát, kék leplét ledobta vállairól s rohant, mint a saskeselyű, szárazon és vízen, leánya után kutatva. De senki sem akarta megmondani az igazat, sem isten, sem ember, még egy jósmadár sem jött, hogy hírt adjon.

Kilenc napon át bolyongott Démétér, kezében égő fáklyákkal; bánatában nem nyúlt sem ambrosiához, sem édes nektárhoz, és üdítő fürdő sem érte a testét. A tizedik nap hajnalán aztán szembejött vele Hekaté, fáklyával a kezében. De Hekaté sem tudta, hogy ki rabolta el Persephonét.

- Csak a sikoltását hallottam - mondta Démétérnek -, de nem láttam, hogy ki rabolta el. Hanem elkísérlek a Naphoz, aki égi útján mindent lát és mindent hall, ő majd bizonyosan ezt is meg tudja mondani.

Örült a tanácsnak Démétér és elment Hekatéval a Naphoz:

- Mondd meg nekem, fényes Hélios, aki mindent tudsz és mindent látsz, ki rabolta el a leányomat? Mert én csak sikoltását hallottam a föld túlsó végéről, de mire hazaértem, már nyomát sem találtam.

Ekkor Hyperión fia, Hélios, a dicső Nap, megmondta az igazat Démétérnek:

- Bizony maga Zeus okozta a te bánatodat, mert megengedte testvérének, Hadésnak, az alvilág királyának, hogy elrabolja és feleségül vegye a leányodat. De ne búsulj érte, Démétér, mert méltó vőd Hadés, ő is testvéred, ő is király, mint Zeus és Poseidón.

Így szólt Hélios és már hajtotta is tovább gyorslábú lovait.

Démétér szívét most még kegyetlenebb fájdalom fogta el, mert gyűlölte Hadést, az alvilág sötét királyát, és haragudott Zeusra, hogy megengedte a leányrablást. El is határozta, hogy nem megy vissza többé az Olymposra, a többi isten közé. Inkább az emberek közé elegyedik, megváltoztatva isteni alakját.

És bolyongott tovább, amíg csak el nem ért Eleusisbe. Ott leült a város határában egy nagy kőre a forrás mellett, és várta, amíg jönnek vizet meríteni a városbéliek. Öreg anyóka képét öltötte magára, az arca ráncos volt és barna, a ruhája is olyan, mint a királyi házak gazdasszonyáé, mint kis királyfiak dajkájáé szokott lenni. Nem is ismerte fel benne senki az istennőt.

Jöttek az asszonyok és a leányok a városból, hogy a kútból vizet merítsenek. Jöttek Keleos király leányai is, virágzó fiatalságukban egyik szebb volt, mint a másik, és amint a rézkorsót szép vállukra emelték, istennőkhöz hasonlítottak. Ők sem ismerték fel az istennőt, de szíves szóval megszólították:

- Hová való vagy, ki vagy, nénike? Miért nem jössz be a városba, az asszonyok közé? Akadna köztük hozzád illő, aki örül neked, aki szívesen lát.

És Démétér felelt:

- Szép tőletek, gyermekeim, hogy szíves szóval kérdezitek az idegent. Dós az én nevem, Krétából raboltak el gonosz kalózok, hogy eladjanak rabszolgának. De én megszöktem tőlük egy óvatlan pillanatban, és most itt vagyok, hosszú bolyongás után ide vetett a sors, és azt sem tudom, micsoda föld ez, miféle emberek laknak rajta. Az istenek áldjanak meg, leánykák, adják meg nektek, amit csak kívántok, derék férjet, szép családot, ti pedig könyörüljetek rajtam, segítsetek valami szolgálatba. Tudok én dolgozni, tapasztalt öregasszony vagyok, vigyáznék a házra, dajkálnék csecsemőt karomon ringatva, puha ágyat vetnék gazdáimnak éjszakára, és sok minden szépre, finom kézimunkára tanítanám az asszonyokat.

Felelt Kallidiké, Keleos király négy szép leánya között a legszebb:

- Így van ez, anyóka, nekünk embereknek, akár jó, akár rossz, tűrnünk kell, amit az istenek ránk mérnek. De jó helyre jöttél, sok nemes család lakik a mi városunkban, akármelyikhez fordulsz, szívesen befogadnak. Hanem tudod, mit gondoltam? Várj itt, amíg visszajövünk, megkérdezzük anyánktól, hátha ő felfogad, és akkor nem is kell más házat keresned. Kicsi öcsikénk van, kedves csöpp fiúcska, szüleink késői öröme-virága, talán őt rád bízza a mi anyánk, Metaneira királyné. S ha őt felneveled, irigyelni fognak az asszonyok téged, annyi dajkabért ad anyánk érte, meglásd.

Így szólt Kallidiké, s három testvérével megtöltve gyorsan a forrás vizéből a fényes korsókat, büszke lépésekkel - válluk sem hajlott meg a nehéz edények alatt - hazasiettek. Otthon elmondták anyjuknak, hogy kivel beszéltek, mit mondtak, és Metaneira mindjárt visszaküldte őket a forráshoz, hogy illő bérért elhívják Keleos házába a krétai öregasszonyt.

Örültek nagyon a leányok, hogy az öregasszonyon máris tudtak segíteni. Boldogan szaladtak vissza, mint karcsú szarvasborjak vagy virgonc őzek a legelő édes füvére, csak úgy lobogott sáfrányszőke hajuk, és fel kellett fogniok hosszú ruhájukat, hogy meg ne botoljanak benne.

Az istennőt még ott találták a forrás mellett, ahogyan elhagyták: ott búslakodott a kövön ülve és eltakarta fátyollal az arcát. A leányok elvezették őt szüleik házához.

Metaneira királyné az oszlop mellett ült - kicsi fia akkor is az ölében volt -, és a leányok előreszaladtak, hogy jelentsék öcsikéjük új dajkáját. Démétér megállt az ajtóban, kiegyenesedett, majdnem a gerendát érte fejével és csodálatos fénnyel teltek meg a falak. Kis híja, hogy rá nem ismert a királyné az istennőre, fel is kelt már, hogy a helyét tisztelettel átadja, de Démétér nem akart a fényes trónszékre ülni. Könnyező szemeit újra eltakarta, s leányáért való gyászában újra összeroskadt.

Egy jószívű cseléd - Iambénak hívták - gyorsan széket hozott neki. Démétér leült, de sokáig szóhoz sem tudott jutni, elveszett leányára gondolt és kegyetlen fájdalom szorította össze szívét. Étellel-itallal kínálták, de nem nyúlt semmihez, fel akarták deríteni, de nem tudták mosolyra bírni. Akkor Iambé, hogy megnevettesse a szomorú idegent, mindenféle tréfába kezdett, míg végre Démétér is elmosolyodott rajta.

Erre Metaneira piros borral kínálta, de Démétér ezt nem tartotta anyai gyászához illőnek, hanem az árpából készült, mentával kevert üdítő italt, a kykeónt, elfogadta. Csak ekkor tudta őt házában üdvözölni Metaneira.

- Légy boldog itt minálunk, szegény asszony. A szemeden látom, hogy jobb sorshoz voltál szokva, de hát nekünk embereknek, akár jó, akár rossz, tűrnünk kell, amit az istenek ránk mérnek. Az én házamban meglesz mégis mindened, akárcsak nekem magamnak. Kisfiamat bízom rád, ezt a csöpp fiúcskát, akit késői boldogságnak adtak nekem az istenek. Dajkáld őt gondosan, s mire felnevelted, irigyelni fognak az asszonyok téged, annyi dajkabért adok érte, meglásd.

Démétér is köszönt:

- Az istenek áldjanak meg téged minden jóval, asszonyom. Kicsi fiad gondját, amint parancsoltad, magamra vállalom, s hiszem, nem lesz semmi panaszod ellenem. Tudok gyógyfüveket, tudok varázslatot, s meglásd, karjaim közt nem éri baj a kis királyfit.

Azzal mindjárt át is vette anyja kezéből a kis Démophoónt, boldogan látta Metaneira, hogy milyen gondosan ölelte illatos kebléhez.

A kisfiú pedig növekedett szépen szülei házában. Mint egy isten, úgy nőtt, erősödött. Nem is kenyéren élt, mint a többi ember, hanem ambrosiával, mint az istenek. Démétér készítette ezt el neki, Démétér is dajkálta, ő lehelte rá édes leheletét, és éjszakánként, amikor senki sem látta, ő fürdette a tűz tiszta lángjában. Csodálta is mindenki, olyan gyorsan fejlődött.

Örökifjúvá és halhatatlanná tette volna Démétér. De Metaneira egy éjszaka megleste és nagyot sikoltott, mikor meglátta a tűz lángjában a kisfiát.

- Jaj, szegény gyermekem, az idegen asszony eléget a tűzben! - s hangos jajveszékelése majd felverte a házat.

Megharagudott Démétér, kivette a tűzből és a földre tette a kis Démophoónt, s indulatosan szólt Metaneirára:

- Balgák vagytok ti halandó emberek, nem látjátok előre sem a jót, sem a rosszat. Örökifjúvá és halhatatlanná akartam tenni a fiadat, de te mindent elrontottál ostoba kíváncsiságoddal. Most már emberi sors lesz az ő sorsa is, de az emberek közt örök híre lészen, mivel az én halhatatlan ölemben nevelkedett. Mert tudd meg: én vagyok Démétér, istenek és emberek örömének az úrnője. Rajta, építsetek templomot számomra, s jöjjön az egész nép, én majd megtanítlak, hogyan szolgáljátok, hogy engeszteljétek ki az én lelkemet.

Így szólt az istennő és nyoma sem volt többé a krétai öregasszonynak: az istennő ragyogó isteni mivolta állt már Metaneira előtt. Hosszú szőke haja a vállait verte, csodálatos illat áradt ruhájából, halhatatlan arca messzire ragyogott, s megtelt az egész ház fényességgel. De aztán Démétér elhagyta a termet.

Metaneira szava elállt, térdei megroggyantak, s nem volt annyi ereje sem, hogy felvegye a földről a gyermeket. Az, szegényke, hangosan sírt, míg nénjei meghallották, és hálószobájukból hozzá siettek. Az egyik felvette, ölében ringatta, csitítgatta, a másik a tüzet igazította meg, a harmadik elalélt anyját segítette talpra. Aztán mindannyian a kis öcsikéhez fordultak, kézről kézre adták, becézték, vigasztalták, de az csak nem nyugodott meg. Démétér dajkálását nem tudták neki pótolni.

Egész éjszaka reszkető tagokkal imádkozott Metaneira királyné leányaival együtt, hogy kiengeszteljék Démétért, és reggelre kelve elmondta urának az istennő parancsát.

Keleos király pedig összehívta népét és mindjárt munkába fogtak. Magas halmon oltárt és templomot építettek, hamar el is készültek vele, mert a nép apraja-nagyja részt vett a munkában. Akkor aztán a szőke Démétér beköltözött a templomba.

Ott ült a templom közepén, fényes trónszékében, messze az Olympos boldog isteneitől. Leányát siratta, keserű gyászban emésztődve és nem gondolt az emberekkel, a szántóföld áldásával, amit az ő kezére bízott a végzet.

Nyomorúságos esztendő köszöntött az emberekre. Hiába szántottak, hiába vetettek, a föld nem adott termést, mert elrejtette a szépkoszorús Démétér. Éhínség szakadt a világra, s ki is veszett volna az emberi nem a földről, ha nem kapott volna észbe időben Zeus atya.

Hívatta az aranyszárnyú Irist és őt küldte először Démétérért. Iris, mint a madár, sietett Eleusisbe és meg is találta Démétért a templom közepén kék ruhájába burkolózva.

- Démétér - szólt hozzá tisztelettel Iris -, Zeus atya küldött, hogy hívjalak vissza a többi isten közé.

De Démétér nem engedelmeskedett Zeus hívó szavának. Hiába küldte érte Zeus sorjában a többi isteneket is, senki sem tudta rábeszélni, rendíthetetlenül megmaradt amellett, amit kimondott: .

- Nem térek vissza addig az illatos Olymposra, nem sarjasztok áldást addig a szántóföldön, amíg meg nem látom szemtől szembe újra kedves leányomat.

Végül is Zeus engedett és rábeszélő szóval izente Hadésnak, hogy bocsássa vissza anyjához Persephonét. Hermést küldte hozzá a sötét alvilágba, s Hermés át is adta Hadésnak Zeus parancsát:

- Sötét hajú Hadés, Zeus atya küldött, hogy vigyem fel innét az alvilágból Persephonét. Mert ha Persephoné nem tér vissza anyjához, Démétér elrejti a mezők áldását, s ha a mező nem termi meg a kenyeret, az emberek elpusztulnak, és ha az emberek elpusztulnak, senki sem fog többé áldozatot bemutatni a halhatatlan isteneknek.

Hadés csak mosolygott és ravaszul felhúzta a szemöldökét. Szólt is mindjárt Persephonénak:

- Menj csak, Persephoné, kékruhás anyádhoz, hogy balga haragjával felhagyjon végre. Hiszen nem vagyok én hozzá méltatlan vő, Zeus atya testvére vagyok magam is, és az egész alvilág az én birodalmam. Ezt a királyságot osztottam meg veled.

Így szólt Hadés, és Persephoné boldogan készülődött vissza az édesanyjához. Gyorsan felült a kocsira, Hermés vette kezébe az ostort és a gyeplőt, s mentek nyílsebesen, mély tenger, magas hegy nem volt akadály előttük. Meg is érkeztek egyszeribe az eleusisi templom elé.

Lelkendezve rohant a leánya elé Démétér, ölelték, csókolták egymást, és csak később kérdezte aggódva Démétér a leányától, hogy evett-e valamit Hadés házában?

- Mert ha ettél vele egy tálból - magyarázta neki -, akkor a felesége vagy már, akkor vissza kell térned hozzá.

- Egy szem gránátalma-magot ettem az ő kezéből - mondta Persephoné, és abból megtudta Démétér, hogy nem maradhat örökre vele a leánya.

Az egész napot együtt töltötték, önfeledt boldogságban örültek egymásnak. Akkor aztán elküldte Zeus atya a széphajú Rhea istennőt, hogy most már hozza vissza végre Démétért az Olymposra. Démétérnek volt még egy kérése: ha már vissza kell bocsátania Hadéshoz a leányt, legalább annyit engedjen meg Zeus, hogy az év kétharmad részét vele tölthesse Persephoné az olymposi istenek között, és csak az év egyharmad részére térjen vissza férjéhez, az alvilágba.

Zeus erre is ráállt, csak jöjjön már Démétér, és árassza az áldást a szántóföldekre. Jött is Démétér a magas Olymposra, és útközben bejárta a halandó emberek szántóföldjeit is. Mindenütt lankadtan, rozsdásan állt a gabona, mert Démétér elrejtette az áldást. De most, a szőke hajú istennő lába nyomán, minden élet felocsúdott, termést hoztak a szántók, levelek és virágok alatt roskadozott az egész föld, a szárakon teltszemű kalász duzzadt, és hamarosan gazdag kévék sorakoztak asztagba.

Démétér, a "törvényhozó" istennő még megmutatta a törvényt szolgáló királyoknak, Triptolemosnak, Dioklésnek, Eumolposnak és Keleosnak a szent szolgálatot, az eleusisi misztérium rendjét és szertartásait. "Boldog, aki ezeket látta a földi emberek közül, de aki nincs beavatva e szentségekbe, aki nem részesült bennük halála után, a sötét alvilágban sem részesül olyan sorsban, mint a beavatottak." Csak miután mindenre kioktatta az istennő a halandó királyokat, akkor tért meg az Olymposra leányával együtt, a két dicső istennő: boldog, akit ők ketten szeretnek. Annak a házába elküldik állandó lakó gyanánt Plutost, aki a halandó embereknek a gazdagságot ajándékozza.

A homérosi Démétér-himnusz nyomán.

A másvilági igazságszolgáltatás

Amint Homéros mondja, Zeus, Poseidón és Plutón, miután atyjuktól átvették az uralmat, felosztották egymás között. Az emberekre vonatkozóan Kronos idejében a következő törvény volt kiszabva, s azóta is, most is mindig érvényben van az istenek előtt: Aki az emberek közül igazságosan és jámborul járta végig élete útját, ha egyszer a végére ér, a Boldogok Szigetére távozik és ott lakozik teljes boldogságban, távol minden bajtól. Aki pedig igazságtalanul és istentelenül élt, az a bosszúállás és igazságszolgáltatás börtönébe jut, amelyet Tartarosnak hívnak. Hanem Kronos alatt és még Zeus uralkodásának elején is, a bírák élő emberek voltak és élők felett ítéltek, mindenki felett azon a napon, amelyen meg kellett halnia. Így hát sokszor hoztak visszás ítéleteket.

Ekkor Plutón és a Boldog Szigetek felügyelői elmentek Zeushoz és jelentették, hogy Plutónhoz és a Boldogok Szigeteire egyaránt nemegyszer jönnek ellenkező sorsot érdemlő emberek. Ekkor Zeus így szólt:

- Hát én megszüntetem ezt az állapotot. Most persze hiba csúszik az ítéletbe, mert felöltözve kerülnek bíráik elé az emberek, hiszen még életben vannak, amikor törvényt látnak fölöttük. Így aztán sokan, akiknek gonosz a lelkük, fel vannak öltözve szép testbe, előkelő származásba és nagy vagyonba, s így, ha bíráik elé kell állniok, sok tanú szegődik mellékjük, és tanúskodnak, hogy igazságosan éltek. A bírákat ez megtéveszti, annál is inkább, mert maguk is fölöltözve bíráskodnak: lelkük elé a szem és a fül és az egész test megtévesztő fátyla borul. Mindez útjukban van: úgy a saját leplük, mint az, ami az ítélet alá kerülőket borítja. Mindenekelőtt hát azt kell megszüntetni, hogy előre tudják a halálukat, mert most előre tudják. Erre egyébiránt már kapott is megbízást Prométheus. Azután pedig az szükséges, hogy mindezektől megmeztelenítve kerüljenek bíráik elé: ezért haláluk után kell ítélkezni fölöttük. De szükséges az is, hogy a bíró meztelen legyen, meztelen: azaz halott. Csupasz lélekkel nézve csupasz lelkét a halottnak, úgy, amint az rögtön a halál után megmutatkozik: megfosztva minden hozzátartozójától és minden külső díszt a föld felett hagyva, hogy igazságos lehessen az ítélet. Én már előbb felismertem a bajt, mint ti - mondta Plutónnak és a Boldog Szigetek felügyelőinek - s ezért bírákká tettem saját halandó fiaimat, kettőt Ázsiából, Minóst és Rhadamanthyst, egyet pedig Európából, Aiakost. Ezek, mihelyt majd meghalnak, elfoglalják bírói tisztüket a mezőn, a hármas útnál, ahonnét ellenkező irányba visz a két út: az egyik a Boldogok Szigeteire, a másik a Tartarosba. És az Ázsiából érkező halottakat Rhadamanthys fogja megítélni, az Európából valókat Aiakos. Minósra pedig az ellenőrzést bízom, ő mond ítéletet, ha a másik kettő nem tud egy-egy esetben dönteni. Így aztán a legigazságosabb ítélet mondja ki, melyik ember hová kerüljön.

Platón: Gorgias LXXIX.

Dionysos

Az Olympos lakói közt ketten vannak, akiknek mítoszában hangsúlyozottan jut kifejezésre, hogy halandó anyától származnak. Az egyik Héraklés, a másik Dionysos. Mindkettőnek atyja Zeus, és anyja földi királyleány: Héraklésé Alkméné, Dionysosé Semelé, Kadmosnak, Thébai királyának leánya. Mindkettő nehéz földi út után, sok szenvedéssel érdemli ki, hogy az Olympos lakói közé felvétessék és éppen ez a földi út mítoszuk leggazdagabban kidolgozott részlete. Ezáltal mindkettő bizonyos tekintetben példát mutat az embereknek az isteni élet megközelítésére. De itt már szembetűnik nagy ellentétük is: Héraklés az önfegyelem, az önkorlátozás, az aszkézis mintaképe, Dionysos a nagy szenvedélyeket felszabadító és felkorbácsoló ekstázis istene. Földi útjuk mítoszai éppen ezt fejezik ki: Héraklést már anyja, nagy küldetése tudatában, szűkös élelmen tartja, igénytelenül neveli, Dionysost a nysai nymphák az erdő és a vízmellék bőségében ápolják, hogy első tettével szőlőt ültessen és egész erdei kíséretét a bor mámorával ismertesse meg. A Héraklésra váró tizenkét munka a föld vad erőinek megfékezése, a világ megbékéltetése, a békét veszélyeztető szörnyek lebírása; Dionysos azért járja be a földet, hogy felszabadítsa ezeket a vad erőket: az oroszlán és a párduc az ő kíséretében vannak. A két földi út mégis összetartozik, mint az istenek életének a megközelítésére két ellentétes, de egyaránt elismert lehetőség példaszerű megmutatása. Önuralomra és igénytelenségre Heraklés példájával tanítottak a filozófusok. Héraklés útja az Olympos felé bizonyos értelemben a halandó emberek számára is megjárható, ti. Sókratés okoskodása értelmében: az istenek azok, akik semmire sincsenek rászorulva, tehát az istenekhez az az ember áll a legközelebb, aki a legkevesebbre van rászorulva.

Éppen ellentétes az a követelés, amellyel Dionysos lép az emberek elé, és az ő tiszteletére az ókor misztikusainál, az orphikusoknál került egészen a középpontba. Ő a lysios, a "megoldó", aki minden fegyelmező és feszélyező korlátozást megsemmisít. De az ő parancsa nem kevésbé kemény, mint a Héraklés-eszmény követelménye. Mert a család és a társadalom, melynek keretei közül Dionysos hívása kiszólít, nemcsak korlátokat, hanem az emberi létezés biztonságát jelentő határokat is ad. Dionysos feltétlen odaadást követel, nemes a szándéka, a bor "öröm az embereknek", de kényszerítő erővel lép fel ott, ahol nem akarják ezt az ajándékot elfogadni. Ereje a föld megfékezhetetlen, buja bőségével függ össze, a termékenységet biztosító nedvességgel, a fákkal, s ezek között is a legféktelenebb bőséggel burjánzó repkényt és a felszabadító mámor italát adó szőlőtőkét tekintették Dionysos ajándékának, illetőleg a Dionysosban összpontosuló bőség megnyilvánulásának.

Már születésének mítosza is az istenség jelenlétének félelmetes, megsemmisítő erejét fejezi ki. Zeus halandó kedvese, Semelé, a féltékeny Héra álnok biztatására azt kívánta, hogy az isteni mivoltában látogassa meg őt. Zeus már előbb megesküdött a királyleánynak, hogy kívánságát teljesíteni fogja, most esküje köti és kénytelen engedni, bár tudja előre a veszedelmet. Megjelenik mint a villámokat osztó, ragyogó isten, és a földi asszony nem bírja el a találkozást: porrá ég ebben az ölelésben. Anyja halála percében születik Dionysos; a gyermeket kimenti Zeus a lángokból, repkénylombbal takargatja, úgy hűsíti, s minthogy még fejletlen, a saját combjába varrja, míg megerősödik. Mikor megerősödött, követére, Hermésre bízta, hogy vigye el a nysai nymphákhoz. Nysa mesés vidék, Persephoné is ott szedett virágot, mikor Hadés elrabolta, és itt nevelték fel a nymphák és a jó öreg Silénos (Seilénos) Dionysost.

Mikor felnő az isten, szőlőt ültet és egész erdei kíséretét megmámorosítja a borral, kivált a satyrosokat ("szatírokat"), a kecskelábú bőség-démonokat, és a silénosokat (mert Dionysos tanítómesterének hozzá mindenben hasonló társai is vannak). Legelválhatatlanabb kísérője mégis maga az egykori nevelő, az öreg Silénos, ez a különös félisteni alak, ki "sötétebb az isteneknél", mert a föld szférájához van kötve de jobb az embereknél, mert közvetlen részese a

föld ajándékozó kedvű bőségének, és "halhatatlan", éppen mint ennek a bőségnek letéteményese. Pocakos öreg, ki vegyítetlenül issza a bort és mindig ittas. Kopasz fején virágkoszorút visel, s ha részegen ráakadnak, s megkötözik virágból font láncokkal, énekre is kényszeríthető. A dionysosi mámor jóstehetséget ad neki és Midast, a mesebeli phryg királyt, keserű titokra tanítja: "Legjobb nem születni, és ha már születtünk, legjobb korán meghalni." De ha búnak is ereszti fejét néha, mikor elnehezíti a bor, máskor éppen ő a búfelejtő mámor tanítója. Képzőművészet és irodalom egyaránt bizonyos mértékig komikus alaknak mutatja be. Az ő jelenléte még a gigasok harcába is derűs vonást visz: egyik hagyomány szerint az istenek vakmerő ellenfelei Silénos szamarának ordítására szétszaladnak.

Dionysos kíséretéhez, thiasosához tartozik Pan is, Hermés kecskelábú fia, s a hívó szavát őrjöngő mámorban követő mainasok ("maenadok") vagy bakkhánsnők. Legtöbbször ezeknek a kíséretében, mint feltartóztathatatlanul közeledő vihar száguldja be a földet: női kísérőit thyiasoknak is hívják, s mikor földi útja végén az Olymposra jut és anyját is felhozza az alvilágból, az istennővé lett Semelé a Thyóné nevet kapja a görög thyei ("viharzik") szótól. Útjában mindenütt a bor mámorát terjeszti az isten; akik befogadják, azok számára a bor mámorának derűs oldalát osztja, akik védekeznek ellene, azokra kemény büntetések közt kényszeríti a maga hatalmát. Néha tigrisfogaton vezeti menetét, a tigrisek gyeplője szőlőinda, és az isten kezében repkénnyel meg szőlőlombbal körülfont, fenyőtobozban végződő botja, a thyrsos suhog. Van úgy is, hogy egyedül jön, senkitől fel nem ismerve, s aztán egyszerre mutatkozik meg, hirtelenül és váratlanul, az ámuló emberek szemei előtt isteni mivoltában, melyről a repkény gátolhatatlanul bőséges, hűvös és nedves vegetációja, a szőlőtő nemes gyümölcsének örömet adó, tüzes mámora, a bika feltartóztathatatlan nekirohanása, az oroszlán félelmetes kegyetlensége, a medve nehezen mozgó, súlyos ereje, a szinte nőiesen hajlékony testű párduc mozgékony támadókészsége együttvéve adhatnak csak fogalmat. Egymagában még leginkább a bor az, ami Dionysos teljességét valamennyire megközelíti, a bor, melybe a keleti eredetű mese szerint is Noé, a bibliai hagyomány első bortermelője, különböző állatok vérét keverte. Ezért epiphaniája, megjelenése az emberek között, elsősorban a szőlőműveléssel és a borral függ össze. Ünnepein, különböző helyi hagyományok szerint - Teósban, Naxos és Andros szigetén, valamint Élisben - bor bugyog föl csodálatos bőséggel a földből. A bor mellett helyenként a legenda szerint tejforrások fakadtak, mert az anyatej csorduló bőségét is Dionysosszal hozták kapcsolatba.

A fontosabb Dionysos-ünnepek Athénban zárt ünnepkört alkotnak, s több-kevesebb világossággal mind a bortermelésre, a szőlő és a bor különböző állapotaira utalnak. A kis Dionysia vagy falusi Dionysia ünnepét Attika falvaiban tartották, tél elején, a szőlő betakarítása után. A nép szüreti vidámsága különböző játékokban jutott kifejezésre. Ilyen volt az askolia: a fiatalság fél lábbal az olajjal bekent borostömlőkön (askos = "tömlő") táncolt és bukdácsolt az egybeverődött tömeg mulatságára. És ilyenek voltak azok a hangos álarcos felvonulások is, amelyek hozzájárultak az athéni dráma - főleg a vígjáték - kialakításához. Utóbb, az athéni színjátszás virágkorában, vándorszínészek ugyanezen az ünnepen adták elő néha azokat a darabokat, amelyek a városban már előbb színre kerültek. Sok tekintetben hasonló jellegű volt a Halóának nevezett betakarítási ünnep, de itt már Dionysosnak a gabona áldását hozó istennővel, Démétérrel kellett osztoznia az ünneplésben. A januári Lénaia ünnep neve összefügg a lénos szóval, mely "borprést" jelent, s így már ez is jelzi az ünnep jelentőségét. A kora tavaszi Anthestérión ("virágzás") hónap 11., 12. és 13. napjára esett az Anthestéria ünnepe, ekkor ittak először az újborból. Első napja a Pithoigia ("hordónyitás"), a második a Khoes ("boroskupák") ünnepe, és ezen tartották meg az ünnepélyes borkóstolást nyilvános lakoma keretében, melyről a rabszolgák sem voltak kizárva. Mindenki a kora tavasz friss virágaiból font koszorút viselt a homlokán, és a lakoma végén ezeket a virágokat vitték el Dionysos Lénaion nevű templomába. Mert az Anthestéria ("virágünnep") a tavalyi bor és az új virágzás ünnepe egyszerre.

Dionysosnak, a termékenyen nedves és nedűt felbuzogtató föld isteni bőségének, valamiképpen a halálhoz is köze van. Élet és halál, tavalyi bor és új virágfakadás adtak találkozót tavaszi ünnepén, aminthogy a föld porhanyós ölén is élet és halál, a tavalyi vegetáció erjedése, rothadása

és az idei csírázás együtt vannak. Dionysos azok közé az istenek közé tartozik, akik az alvilágot is megjárták, ő hozta fel anyját az alvilágból, haláláról is hallunk, sírját is mutogatták, és egy hagyomány Persephonét, az alvilági istennőt teszi meg gyermeksége nevelőjének. A virágzás tavaszi bősége is onnan jön, a föld mélyéről, ahová a halottak elmennek - a halott emberek, de a halott virágok és a halott esztendők is. Ezért követte a borkóstolást és virágáldozatot az Anthestéria harmadik napja, a Khytroi, melyen "cserépedényekben" (khytrosokban) Hermésnek mint alvilági istennek és az elhaltak szellemeinek hoztak italáldozatot. Később, az Elaphébolión hónap 9. napján kezdődött és több napon át tartott a nagy Dionysia vagy városi Dionysia ünnepe, melyre egész Attikából összegyűlt a nép, hogy Athénben, a fővárosban, közösen ünnepeljen. Nagyszabású körmenetben hordozták meg Dionysos ősi szobrát, gyermekkarok énekeltek, általános vigasság, zene, ének töltötte ki a napokat. A gazdag, már nyáriasabb virágzás különböztette meg a nagy Dionysia hangulatát az Anthestéria kora tavaszi virágünnepétől. Mint Pindaros mondja, "ekkor hullanak az isteni földre az ibolyák kívánatos bokrai, a hajfürtök közé rózsák vegyülnek, felhangzik az ének a fuvolaszóval, s éneklik Semelét szalagos homlokával kartáncban a népek". Dionysosnak ezen az ünnepén jelen vannak az "ibolyakoszorús" Múzsák is, őt magát is evvel az ünneppel kapcsolatban nevezték melpomenosnak, éneklőnek, mint Melpomenét, tehát éppen azt a múzsát, akit a későbbiek a tragédiaköltés istennője gyanánt említenek. Dionysosnak, a vad szenvedélyeket felkorbácsoló istennek, és a Múzsáknak, a szenvedélyeket a költészet harmóniájában megszelídítő és megformáló istennőknek, közös tisztelete nyilvánult meg ezen az ünnepen az athéni tragédiában. A nagy Dionysia utolsó napjai ugyanis a drámai versenyeknek voltak szentelve.

Ugyanabban az időben, amikor Attika szelídebb szőlőtermő vidékein a Lénaiát ünnepelték, a legrövidebb téli naphoz közel eső időben, a hegyekben, elsősorban a Parnassoson kétévenként ismétlődő - ún. trieterikus ("háromévi") - ciklusokban a mainasok vagy bakkhánsnők (bakkhai) ültek vad orgiát Dionysos tiszteletére. Ezeket a rajongó asszonyokat az őrjöngő mámor, a Dionysosnak való feltétlen magukátadása ragadta ki családjuk köréből egy időre. Hasonló volt az Agriónia ünnepe is Boiótiában. Az asszonyok Dionysost hajszolják vad rohanásban, de az eltűnt, hiába keresik. Aztán abbahagyják a keresést, mondván, hogy az isten "a Múzsákhoz menekült és náluk rejtőzködik". Evvel a záróakkorddal csitult el a mámor. "Dionysos a Múzsákhoz menekült": a marcangoló és önmarcangoló mámor kitombolta magát, csak a Múzsák hatáskörében működik tovább, mint termékeny mámor, teremtő ihlet, az a szent őrület - mania -, mely Platón szerint minden művészi alkotáshoz elengedhetetlen.

A bakkhánsnők vad orgiáinak elcsitultával Dionysos szelídebb mámora kíséri végig az emberi életet. Az orgiák Bakkhosa, Bassareusa - a vad "zajongó" -, mint a "halandók öröme" is szerepel és lysios, a nagy "megoldó", nemcsak a vad szenvedélyeket bocsátja szabadjára, hanem pausilypos is, "bánatszüntető", "gondűző". Nemcsak mainomenos, "őrjöngő", hanem melpomenos, "éneklő" is. Dionysosnak ezt az oldalát ismerhetik meg azok, akik megvetik a duhaj mámort, és a mértéket a bor istenének a jelenlétében is tiszteletben tartják. Ilyen volt Anakreón, a bor legnagyobb görög dalosa és minden idők bordalköltőinek örök mintaképe. A derűs teósi öreg nem adta át magát soha a vad mámornak, hanem csak módjával élt a borral. "Nosza rajta, ne dobogjunk, ne zajongjunk rivalogva, mint a skythák borivása, duhajul, de szépszavúan iddogáljunk himnuszok közt." Ezért ismerhette meg azt a Dionysost, aki Erósnak és a kékszemű nymphéknak meg a bíbor Aphroditénak a játszótársa.

Dionysosnak ez a szelídebb oldala teszi érthetővé, hogy a vad bakkhánsnők istene mellé női párja gyanánt a mítosz a női odaadásnak olyan gyöngéd képviselőjét adhatja, aki már nevében is a megközelíthetetlen tisztaságra utal: Ariadnét. Ariadné földi leány, mint Dionysos anyja is, s mint ez, ő is Dionysos kedvéért nyer halhatatlanságot: Naxos szigetének egy magas hegycsúcsán tűnik el az emberek színe elől, hogy isteni férjét kövesse az égbe. Dionysos és Ariadné gyermekei ismét a szőlőtermelésre és a borra utalnak már nevükkel is: Oinopión ("borivó" vagy "borszínű"), Staphylos ("szőlőfürt"), Euanthés ("jól virágzó").

Dionysost a képzőművészet legtöbbször hangsúlyozottan nőiesnek ábrázolja, még az ún. "indiai Dionysos" típusában is, ahol szakállt visel. A szakálltalan ifjúi ábrázolás i. e. az V. században

alakul ki. Mint gyermeket vagy nevelője, Silénos karján látjuk, vagy Hermés karján, esetleg vállán, amint az istenek követe éppen a nymphákhoz viszi. Athénben, a borkóstolás ünnepén, Dionysos óriási álarc formájában volt jelen az ünneplők között, s a faoszlopra függesztett álarcnak mint az isten képmásának nyújtottak először az italból. Dionysos az egyetlen a görög istenek között, akinek olyan követelést tulajdonítottak, hogy tisztelője vele azonosuljon. Azt tartották, hogy Bakkhos hivője maga is bakkhosszá, illetőleg, ha nő, bakkhévá válhatik. A dionysosi arckifejezés halandó ember arcára is kiülhet, a dionysosi lényeget halandó ember is magára öltheti, ezért ábrázolhatják álarccal. Dionysos létezését olyan formában is feltételezték, amelynek emberre van szüksége, aki hordozza, aki megjelenítse. S az egyéniségnek ez a feloldódása, megtagadása, mely által a Bakkhos-hivő maga is bakkhosszá lesz, egyik gyökere a színjátszásnak. A színész, ki a görögöknél mindig álarccal lépett közönsége elé, azzal a mitológiai hőssel azonosul, akit alakít, mint a bakkhos is Bakkhosnak érezte magát. Sőt: a színjátszás is egyenesen a Dionysosszal való azonosulásból indult ki, mert a tragikus előadások eleinte mind Dionysos mítoszaiból merítették tárgyukat. A Dionysos-mítoszokat később más mítoszok is helyettesítették, de a színjátszás továbbra is megmaradt Dionysos kultuszán belül. A színielőadások mindig Dionysos ünnepén voltak, és a színház maga is: Dionysos temploma.

Nem véletlen azonban, hogy a görög dráma éppen Athénben, és ott is éppen a nagy Dionysia keretén belül fejlődött ki. Mint láttuk, alakoskodó, drámai jellegű szokások fűződtek ugyan Dionysos más ünnepéhez is. Ezek részben olyanféle kötetlenebb népszokások, mint amilyeneket a "falusi" Dionysiákkal kapcsolatban említhettünk, s amelyek utóbb valóban - a tragédia kifejlődését követően - a földművelő nép igényeit főleg Aristophanés művészetében - az athéni nagy színpadon is kifejező görög vígjáték csíráivá válhattak. De voltak a hivatalos szertartáson belül is színjátékszerű ünnepi cselekmények. Ezeket azonban éppen rituális megkötöttségük tette további fejlődésre képtelenné, mint pl. az arisztokratikus jellegű Anthestéria második napján az istenség megjátszott menyegzőjét a "királynővel", az állam vallási intézményei felett felügyeletet gyakorló főtisztviselő, archón basileus feleségével. Részt vettek ugyan az Anthestérián a rabszolgák is, de ez csak amolyan rituális kiengesztelés volt azért, hogy egész évben rabszolgatartó uraik kényének-kedvének voltak kiszolgáltatva. Erre vallott az ünnep előírásos záróformulája is: "Lóduljatok, szolgák, az ünnep véget ért!" A demokráciához - a görög tragédia kifejlődésének társadalmi alapjához - ennek az ünnepnek nem sok köze volt; a vallás konzervativizmusával a Solón reformját megelőző állapotok emlékét tartotta fenn. Egészen más megítélés alá esik a nagy Dionysia ünnepe. Ezt Peisistratos alapította, aki bár zsarnoki önkényuralmával Solón eredményei közül átmenetileg sokat megsemmisített, a nagybirtokos arisztokráciával szemben továbbra is elsősorban Athén kézműves és kereskedő polgárságára támaszkodott. Az új ünnepet éppen az arisztokratikus hagyományok ellensúlyozására szervezte, ezért juttatott az ünnepi szertartások keretében is - papok helyett - a városi polgárságnak nagy szerepet, az ünnep középpontjában álló polgári énekkar formájában. A szertartás ilyen "laikus" jellegének politikai súlyára rávilágít, hogy az arisztokrácia párthívei részéről kíméletlen gúnyolódás céltáblája volt. Ám ez sem gátolhatta meg azt, hogy idővel éppen e demokratikus ünnep karénekéből fejlődjék ki a görög tragédia. Közben Peisistratos halála, s egyik fiának megölése, a másiknak száműzése után Kleisthenés helyreállította, illetőleg jelentősen továbbfejlesztette a solóni demokráciát (i. e. 509). A következő évszázadban a tragédia az ünnep alapítójának intencióin messze túlmenően, minden vallási kötöttségből kiemelkedve, a mitológia egyre szabadabb megjelenítésével az athéni rabszolgatartó demokrácia egymást követő válságainak tudatosítója, az athéni hazafiasság haladó jellegű megszólaltatója, az emberi öntudat egyik legmagasabb rendű kifejezője lett.

Dionysos és a kalózok

Dionysosról, a szépséges Semelé fiáról fogok most szólni, hogyan tűnt fel egyszer a végtelen tenger partján. Megállt egy kiugró sziklán, onnét nézett szét büszke tekintettel, mint fiatal férfi, aki csak az imént lépett legénysorba. Hamvaskék haja ragyogó fürtökben omlott alá, hatalmas vállán bíborköpenyt viselt.

De egyszerre pompás hajójukon férfiak lepték meg: tyrrhén kalózok jöttek gyors iramban a borszínű tengeren, rossz sorsuk vezette őket ide.

Meglátták az ifjút, szemükkel intettek egymásnak és fürgén kiugráltak a partra, megfogták őt és hajójukra tuszkolták, örülve szívükben a szép zsákmánynak. Mert gondolták: bizonyosan valami királyfi került a kezükbe, akiért majd fényes váltságdíjat fizet felséges apja. Meg akarták kötözni, erős bilincsbe verni, de a kötél nem tartotta meg, a bilincs messzire lehullott kezéről, lábáról. Ő pedig nyugodtan ült és szép kék szemei mosolyogtak.

Eszmélt a kormányos és odakiáltott a társainak:

- Ti szerencsétlenek, melyik isten lehet, akit foglyul ejtettetek? Mert csodás az ereje és hatalmas súlyát remekbe készült hajónk sem tudja elviselni. Vagy Zeus ő, vagy az ezüstíjas Apollón, vagy Poseidón, a tenger istene, mert nem a halandó emberekhez hasonlít, hanem istenekhez, akik az Olympos termeiben laknak. Nosza, engedjétek, bocsássuk őt vissza a fekete partra tüstént, ne emeljétek rá kezeteket, mert ha megharagszik, irtózatos szélvészt, rengeteg nagy vihart támaszthat ellenünk.

Így szólt, de a vezér gonosz szóval mordult rá:

- Ostoba vagy, a szél irányát lesd inkább és bontsd ki aszerint a vitorlát, ez a te dolgod, a többit bízd ránk, férfiakra. Meglehet, eljön még velünk Egyiptomba vagy Kypros szigetére, vagy akár a hyperboreiosokhoz, akik a föld szélein laknak, de a végén csak megmondja, hogy kik a barátai, kik a rokonai, akik fényes váltságdíjat fizetnek majd érte, mert a mi kezünkre adta őt az isten.

A kormányosnak engednie kellett, felvonták a vitorlát, a szél belekapott és felduzzasztotta, csak úgy feszültek a kötelek.

De egyszerre csodálatos dolgok történtek. Bor árasztotta el a hajó deszkáit, ivásra ingerlő, jószagú patakokban csörgedezett és ambrosiás illat szállt fel belőle.

Ámultak, bámultak a hajósok. De még szóhoz sem jutottak, mikor hirtelen a vitorla csúcsa köré innen is, onnan is szőlővenyige fonódott, csüngtek rajta sűrűn a dús szőlőfürtök. Az árbocot feketén futotta be a repkény, virágban állt minden és gyönyörű gyümölcs kelt a virág nyomán. Minden evezőrúd koszorúkat hordott. Látták a kalózok, s most már ők sürgették a kormányost, hogy fordítsa part felé a hajót.

Ki imént foglyuk volt, szörnyű oroszlánná vált a szemük előtt a hajó orrában, és a közepébe bozontos nyakú medvét teremtett. Hangosan elbődült és feltápászkodott, oroszlánszeme haragosan villant meg. A kalózok riadtan húzódtak előle a hajó végébe, mind a kormányos körül tolongtak, hátha most is segít segítő bölcs lelke. De a félelmetes isten is ott termett, megragadta a vezért, a többiek pedig futottak, ki merre látott és egymás után ugráltak a tengerbe. Ott aztán mindnyájan delfinekké változtak.

Csak a kormányoson könyörült az isten. Őt boldoggá tette és így beszélt hozzá:

- Ne félj, derék ember, benned kedvemet leltem. Mert tudd meg, én vagyok Dionysos, a hangos szavú isten, az én anyám Kadmos leánya, Semelé, Zeus szerelmese.

S miután gazdaggá, minden emberek közt a legboldogabbá tette a kormányost, eltűnt ismét az emberek szeme elől. De hol mámor fakaszt dalos kedvet, mindenütt ott van ő, a szépszemű Semelé fia, Dionysos.

A homérosi Dionysos-himnusz nyomán.

Ariadné

A szörnyű adótól, melyre Minós krétai király kötelezte, Aigeus király fia, a hős Tbéseus szabadította meg Athént. Arra kérte atyját; hogy vegyék be őt is a hét ifjú közé, akiket hét szűzzel együtt időről időre a Minótaurosnak kellett elküldeni; ő majd Pallas Athéné segítségével megöli az emberevő szörnyeteget. Az öreg Aigeus fájó szívvel bocsátotta el a veszedelmes útra gyermekét, ki csak késő öregsége napjaira tért vissza hozzá. Mert Théseus anyja, Aithra, troizéni királyleány volt, s míg Aigeus Athénben uralkodott, Aithra Troizénben nevelte fel gyermekét. Csak mikor már olyan erős lett Théseus, hogy atyja fegyvereit ki tudta emelni a föléjük hengergetett mérhetetlen súlyú szikla alól, akkor kereshette fel atyját Athénben. De még be sem teltek fia látásával Aigeus büszke apai szemei, mikor az agg király szerencsétlen sorsa és az ifjú hős fékezhetetlen bátorsága megint kiragadta ölelő karjai közül Théseust. Ősz hajára földet és homokot hintett Aigeus, mert ki tudja, látja-e még valaha fiát; fekete vitorlát húzatott a hajóra, és meghagyta Théseusnak, hogy ha sikerrel jár s megölve a Minótaurost, épségben hazatér halálra ítélt társaival, cserélje fehérre a fekete vásznat.

A könnyű hajó és a szelíd szelek elvitték Théseust a dicső Minós büszke székvárosába. Meglátta az athéni hőst a krétai királyleány, a szép Ariadné, kit illatos ágya anyja lágy karjai között óvott eddig, mint az Eurótas habjai a mirtust, vagy ahogyan a tavaszi szellő sarjasztja a tarka virágzást. El sem mozdította vágyódó szemeit az ifjúról a királyleány, amíg egész testét át nem járta a szerelem, s Erós lángja el nem hatolt a velőkig. Erós, ki gondokkal keveri az emberek örömeit, és Aphrodité, aki úrnő a szerelem és a tenger habjai felett, milyen hullámokon dobálták a szerelmes leányt, míg a szőke idegen után sóhajtozott! Mennyi aggodalom töltötte el bágyadó szívét, hogyan sápadt sárgábbra, mint a fényes arany, mikor Théseus jelentkezett a királynál, hogy megbirkózzék a szörnyeteggel, vagy a halált vagy a dicsőséget várva!

Titkon megegyezett Ariadné az idegennel és egy gombolyag fonalat adott neki. Mert a Minótauros számára Daidalos labyrinthost épített, hatalmas barlangot, melyben zegzugos folyosók vezettek és ezek közt az is eltévedt volna, akit esetleg megkímél a szörnyeteg. De Théseus Ariadné fonalát gombolyította, s mikor Pallas Athéné segítségével megölte a Minótaurost, a fonal mentén szépen megtalálta a kijáratot is a labyrinthosból. Akkor aztán megmentett társaival hazahajózhatott Athénbe és vitte magával a krétai királyleányt, kinek megígérte, hogy segítségéért feleségül fogja venni. Meg aztán Ariadnénak nem is lett volna maradása Krétában, ha Minós megtudja, hogy saját leánya segítette az idegeneket.

Théseus szerelméért elhagyta Ariadné apját, anyját és testvérét, de Théseus hűtlen lett hozzá és megfeledkezett arról is, hogy Ariadnénak köszönheti életét. Mikor Dia (vagy Naxos) szigetére érkeztek, Ariadnét elnyomta az álom. Théseus partra tette az alvó leányt és úgy hajózott tovább hazája felé.

Felébredt Ariadné és egyedül találta magát a lakatlan szigeten. Hangos panaszszóval öntötte ki keserves haragját a hűtlen Théseus ellen, felment a magas hegyekre, ahonnét messzire el lehetett látni a tengeren, majd a tenger remegő habjai közé futott, meztelen bokája fölé emelve lágy ruháját. Szája tajtékzott már a vérfagyasztó keserves jajveszékelésben:

- Hát így hagytál engem, ki a hazai partokról elhajóztam veled, itt hagytál e magányos szigeten, álnok Théseus? Hát így törődsz az istenekkel, hogy esküszegéssel mersz hazádba térni, engem elfeledve? Hát semmi sem tudta kegyetlen lelked szándékát megmásítani? Nem volt egy csepp szánalom sem benned? Bizony nem ezt ígérted nekem, hanem víg menyegzőt, a várva várt nászdalokat, miket most mind meghiúsultan szórtak szét a szelek a levegőben. Ne is higgyen többé nő a férfi esküjének, mert csak addig esküdöznek, addig nem fukarok az ígéretekben, amíg el akarnak érni valamit, de mihelyt elérték, amire vágyódnak, szavukat felejtik és nem törődnek az esküvel. Én ragadtalak ki a halál örvényéből és inkább akartam testvérem vesztét, mintsem

hogy tégedet, hitszegő, a veszély percében elhagyjalak. Ím, ez a jutalmam: a vadak tépnek szét és a ragadozó madarak prédája leszek e szigeten, ha meghalok, senki sem hantol a föld rögeiből sírdombot fölém. Oroszlán szült téged, magányos kőszirten, a kegyetlen tenger hullámai dobtak partra, valamelyik tengeri szörny volt az anyád, hogy így jutalmazod azt, aki az édes életnek megmentett. Ha nem is kívántad, hogy hitvesed legyek, vagy ha nem akartál idegen asszonnyal ülni lakodalmat, mert attól tartottál, hogy mit szólnak hozzá hazádban, akkor is legalább hazavittél volna, hű rabszolganődnek, hogy szolgáltalak volna, kedves tagjaidat üdítő fürdővel simogatva s bíborszőnyeggel megvetve pihenőre ágyad! Most hová forduljak, kitől várhatok még segítséget? Nincs egy árva tető e puszta szigeten s a tenger habjai zárnak körül, nincs rá mód, nincs remény, hogy elfussak innét. Minden néma, minden elhagyott, és minden a halált mutatja. De nem tör meg addig két szemem fénye és fáradt testemből nem távoznak el az érzékek, míg az istenektől nem kérek a hitszegőre igazságos büntetést, és az égiek meg nem hallgatnak halálom óráján. Eumenisek, ti, bosszú istennői, kiknek hajfürt helyett kígyókkal koszorúzott homlokát lihegő kebletek haragja felhőzi, jertek ide, jertek, hallgassátok meg az én panaszos szómat, mert jaj, csak panaszkodni tudok, tehetetlenül, eszeveszett dühtől elvakultan. De panaszos szavam keblem mélyéről jön, ti ne is hagyjátok gyászom bosszulatlan: amilyen lelkiismeretlenül engemet elhagyott Théseus, úgy döntse gyászba saját magát és azokat, akiket legjobban szeret.

Meghallgatta az égiek királya és jeladással válaszolt Ariadné panaszos szavára. Megrendült a föld és megrázkódtak a tengerek, és egymáshoz ütötte a világ a ragyogó csillagokat.

Théseus ezalatt már messze hajózott, a feledékenység vak sötétsége borult a lelkére. Amint Ariadnénak tett esküjéről megfeledkezett, úgy feledkezett meg atyja szavairól is. Nem vonta fel a fehér vitorlákat, s mikor meglátta a fellegvárból Aigeus, hogy fekete vitorlával közeledik a hajó, azt hitte, hogy a kegyetlen végzet megfosztotta kedves fiától. Kétségbeesetten vetette magát a szikláról a tengerbe. Így okozta Théseus feledékenysége ősz atyja halálát, és így teljesült Ariadné átka.

Ariadné sokáig nézett a hajó után, keserves gondoktól sebes kebellel. De egyszerre a sziget másik oldalán, gazdag virágzással feltűnt Dionysos, hömpölygő menete élén, a satyrosok és a nysai silénosok thasosával. Ariadnét kereste, mert Ariadné iránt gyulladt szerelemre. Kíséretében voltak a mainasok, és őrjöngő bakkhosi mámorukban hangos rivalgással kiáltoztak: evoé! A fejükön repkénykoszorú volt. Egy részük a thyrsost suhogtatta, mások szétszaggatott bikaborjú véres tagjait dobálták, voltak, akik tekergőző kígyókkal övezték fel magukat. És orgiát ültek, mély üregű szekrényben hordozva körül a szent tárgyakat, titkos ünnepet, amelyet nem szabad kihallgatniok a beavatatlanoknak. Hosszú tenyerükkel verték a dobot az asszonyok, vagy réztányérral idézték elő a csengőbongó lármát, rekedten búgtak a kürtök, és a barbár sípok borzalmas, sziszegő hangot adtak.

Ilyen kísérlettel közeledett Dionysos az elhagyott leányhoz, és Théseus hűtlensége után az isten szerelme vigasztalta meg Ariadnét.

Catullus LXIV. 76-264. sorok.

Érigoné

Mikor Dionysos az emberek közé ment, hogy édes gyümölcsének, a szőlőtőke fürtjeinek a kedvességét megmutassa nekik, Ikarios királynál szállt meg először, aki leányával, Érigonéval együtt szívesen fogadta és vendégül látta. Ekkor az isten borral teli tömlőt ajándékozott nekik, és meghagyta, hogy az egész földkerekséget ismertessék meg vele.

Ikarios király felrakta szekerére a borostömlőt, s leányával és Maira nevű kutyájával együtt útnak indult. Így érkezett el az attikai pásztorok közé, és megkínálta őket borral. Azok többet ittak belőle a kelleténél, lerészegedtek, s mikor egymás után elterültek a földön, azt hitték, hogy Ikarios király mérget adott be nekik. Akik még megálltak a lábukon, furkósbotot ragadtak és megölték Ikarios királyt, holttestét pedig temetetlenül hagyták egy fa alatt.

Érigoné sokáig kereste az apját, végül is a hű kutya keserves ugatása vezette nyomra. Megtalálta apját a fa alatt és fájdalmában ugyanarra a fára akasztotta fel magát.

Egész Attika népére megharagudott ezért Dionysos és haragjában őrületet bocsátott az athéni leányokra, s többen közülük ugyanúgy vetettek véget életüknek, mint az apját gyászoló Érigoné. Mikor az athéniek jóslatot kértek Apollóntól, az isten azt felelte, hogy azért érte őket ez a szerencsétlenség, mert bosszulatlan maradt Ikarios és Érigoné halála. Ekkor halállal büntették Ikarios gyilkosait, s mikor elmúlt a járvány az athéni leányokról, ünnepet rendeztek Érigoné tiszteletére, a "hintaünnepet", mert úgy ringatózik az érett fürt a szőlőtőkén, ahogyan Érigoné gyöngéd teste ringatózott a fán apja holtteste fölött. És elrendelték, hogy szüret idején az új termésből először Ikariosnak és Érigonénak mutassanak be áldozatot.

Ők akkor már, Dionysos isten akaratából, a csillagos égbe emelkedtek. Érigoné lett a Szűz csillagképe, akit Igazságnak - Dikének - is mondunk, Ikarios pedig a Nagy-Medve. Maira kutya maradt: a Kutyacsillagzat, vagy másként Seirios (Sirius).

Hyginus: Fabulae CXXX.

Héraklés

Héraklés, Zeusnak és a halandó Alkménének halandó gyermeke, földi élete küzdelmeivel érdemelte ki a halhatatlanságot. "Hébét, a nagy Zeus és az aranycipellős Héra leányát Héraklés, a szép bokájú Alkméné erős fia vette hitvesévé a havas Olymposon, miután bevégezte nehéz küzdelmeit. Boldog, aki nagy tettet teljesítve a halhatatlanok között lakik bánat nélkül és öregség nélkül, örökké."

Héraklés az apotheósis, a földi szenvedéseket vállaló hőst jutalmazó "istenülés" mintája, a halál felett győzedelmeskedő emberi kiválóság. A héraklési eszmény első követelménye: úrrá lenni önmagunk felett. Héraklés maga is bűnös ember, féktelen indulata már gyermekkorában gyilkosságba viszi, és Héra gyűlölete, mely egész életén végigkíséri, szintén úgy okozza mindannyiszor romlását, hogy bűnbe sodorja. De bűnéért mindannyiszor vezekel: egyszer Eurystheus szolgálatába áll, hogy a "tizenkét munkát" elvégezze, másszor önmagának még teljesebb legyőzését követelő szolgálatot vállal: a lydiai királyné, Omphalé rabságában asszonyruhát ölt és női munkával foglalatoskodik, míg Hellas hősei új meg új küzdelmekben próbálják meg erejüket. Így maradt el Héraklés egyebek között a kalydóni vadászatról.

A tizenkét munka nem pusztán vezeklés. (Különben is, van olyan hagyomány, mely szerint Megarától való gyermekeit a tizenkettedik munka után ölte meg. Vö. Euripidés Őrjöngő Héraklését.) A tizenkét munka Héraklés életének igazi feladata: a föld megszelídítése, békét szerezni a világnak a pusztító szörnyektől, melyek legnagyobb részéről kiemelik forrásaink, hogy Gaiának, a Földnek a leszármazottai, vagy közvetlenül, vagy mint Ekhidna és Typhón magzatai. A tizenkét munka sorrendjét különböző forrásaink különbözőképpen adják elő, de a lényegben egyeznek: az olymposi világrend igényét érvényesíti velük Héraklés a földön is. Nemhiába ő az istenek halandó szövetségese a gigantomachiában, földi küzdelmei, a tizenkét munka közül hat egészen világosan, és a többi is az útközben végbevitt "mellékfeladatok" (parerga) által arra szolgált, hogy az olymposi világrend számára biztosítsa az uralmat. S mikor földi szenvedései Nessos bosszúja és földi asszonyának gyarlósága folytán (vö. Sophoklés, A trakhisi nők) elviselhetetlenné fokozódnak, a szörnyű kínoktól megszabadító máglyáról az Olymposra emeli Zeus. Héra is megengesztelődik: leányát, Hébét, az "Ifjúság" istennőjét, a fiatalkor erejének szépségét magát adja hozzá nőül.

Síri áldozatot minden halottnak mutattak be a görögök, egy-egy kiváló hősnek, kiben az egész város a jótevőjét tisztelhette, a közösség együttesen is áldozott, mint szent halottnak, hérósnak. Héraklés kultusza azonban több volt, mint pusztán a hérósnak kijáró tisztelet. Róla azt tartották, hogy az Olymposra emelték érdemei, s neki nemcsak síri áldozat járt, városok versengtek érte, hogy melyikük emelt először oltárt neki, mint az olymposiak közé emelkedő istennek.

De az olymposi istenek között is földesebb, keményebb, parasztosabb volt a többinél; a mítoszban és a rítusban egyaránt kifejezésre jutott ez. Mikor Héraklésnak áldoztak, a szertartáshoz tartozott, hogy káromkodjanak, s a mítosz arról tud, hogy még vezeklő szándékában is erőszakos tudott lenni. Mikor Eurytos marháit ellopta Autolykos, az meggyanúsítja Héraklést a lopással, de fia, Iphitos nem hisz neki és magához Hérakléshoz fordul, hogy keressék együtt az elveszett jószágot. Héraklés megígéri segítségét s megvendégeli Iphitost, de hirtelen támadt őrületében ledobja vendégét Tiryns falairól. Súlyos betegség száll rá büntetésből s Delphoiba, Apollón szentélyéhez fordul tanácsért. De a Pythia nem mond jóslatot neki, mire Héraklés dühében fosztogatni kezdi a templomot, a Pytbia háromlábú székét, tripusát akarja elemelni, hogy vele saját maga számára rendezzen be jóshelyet. Apollón szentélye védelmére kel, de Zeus villáma szétválasztja a küzdőket. Ekkor adja Apollón azt a jóslatot, hogy

akkor szabadul meg Héraklés a betegségétől, ha három évre rabszolgának adja el magát: így került Lydiába, Omphaléhoz.

Földi halálának és olymposi halhatatlanságának ellentmondása már igen régen foglalkoztatta a görögöket, s Homérosnál találkozunk azzal a megoldással, hogy Héraklés maga az Olymposra került, csak "képmása", eidólonja, jutott az alvilágba. Hérodotos két Héraklést különböztet meg: egyik az isten, kinek tiszteletét Egyiptomtól tanulta a görögség, másik a hérós, kinek hőstetteit az isten alakjával kapcsolták össze később. Ez kivált azért érdemel figyelmet, mert mutatja, hogy Hérodotos hite számára az isteni és emberi világ határa az ember számára átléphetetlen. De a Héraklés-elképzelésnek éppen az a lényege, hogy az istenek közé emelő emberi érdemet hangsúlyozza. Látni fogjuk Rómában azokat a feltételeket, melyek éppen ezért növelték meg egy időben Héraklés tiszteletének a jelentőségét.

"Üdvözlégy, király, Zeus fia, és adj erőt és boldogságot" - így fordul az "oroszlánlelkű" Hérakléshoz a homérosi himnusz. Különösen az ephébosok, a férfisorba lépő ifjak áldoztak neki. A görögség nagy nevelői - először i. e. az V. században Prodikos szofista - Héraklés példájára mutattak, ki, mikor a Gyönyörűség és az Erény útja között kellett választania, elutasította magától a Gyönyörűség csábításait és az Erény rögös útját vállalta. A filozófusok közül különösen a görög–római világ aszkétái, a kynikosok (cinikusok) szerettek Héraklésra hivatkozni. Athénben az ő szent helyén, a Kynosargesban gyűltek össze és az ő példáján tanították, hogy az erényen kívül mindent meg kell vetni; Héraklés utánzásában az vitte a legmesszebbre szerintük, aki minél kevesebbel tudja beérni. Igénytelen öltözetüket Héraklés meztelenségével igazolták. Héraklést mint tökéletes cinikust mutatja be az az Aisópos-mese, mely szerint, mikor az Olymposra került, minden egyes istent barátságosan üdvözölt, de Plutostól, a "Gazdagság" istenétől elfordult. Csodálkozva vonta Zeus felelősségre a fiát emiatt, de Héraklés így válaszolt: "Azért fordultam el tőle megvetően, mert mikor mindketten az emberek közt éltünk, őt bizony többnyire csak a gonoszok mellett láttam."

Amikor a rabszolgatársadalom hanyatlása idején a cinikusok aszkézisükkel és elhanyagolt külsejükkel is az uralkodó osztály fényűzése ellen tüntettek, valójában ugyanazt a bírálatot alkalmazták, amelyet Seneca, a sztoikus római filozófus alapján így fogalmazhatunk meg: a rabszolgák által kiszolgált szabadok, akik nem ismerhetik meg az ember alapvető tulajdonát, a munkát, ugyanúgy elvesztik emberi méltóságukat, mint az ő kényelmük kiszolgálására kényszerített rabszolgák. Minthogy a mesterségek az emberek elpuhultságára, fényűzésére vezettek, Seneca hajlandó megtagadni a mitológia ezermesterét, Daidalost is, és inkább maga is a cinikusok eszményképét és tanítóját, Diogenést választja, aki még poharát is megszégyenülten dobta el, amikor egy gyermeket látott, aki markából itta a vizet. Az az okoskodás természetesen, amely a technikai haladás jelentőségének a tagadásával általában a fejlődés tagadásához vezet, a cinikusok társadalomkritikájának minden haladó mozzanata mellett, végső soron ugyanabban az értelemben reakciós, mint más körülmények között a romantikus antikapitalizmus is az. A mitológia Héraklését mint népi hőst, úgy látszik, filozófus kortársainál jobban értette meg a nép gyermeke, a császárkori Görögország egy rendkívül érdekes alakja, akivel szemben görög és római filozófusok még értetlenebbül álltak, mint magával mitológiai eszményképével szemben.

Sóstratosról van szó, akit szülőhazájában, Boiótiában, új Héraklésnak tartottak, s aki az egyszerű, természetes életmódhoz közelebb állt, mint akármelyik cinikus filozófus. Babonás hittel a Föld fiának is nevezték, de ő nevetve mondta meg az igazat: anyja tehénpásztor volt. Ő maga szabad ég alatt hált a Parnassoson, pázsit volt az ágya a hegyen termő vad gyümölcs a tápláléka, ruházata farkasbőr, bikával és medvével kelt birokra, s még sajnálkozva emlegette, hogy oroszlánok nincsenek többé.

Népmesékből ismert vonások színezik alakját: mikor korának egyik legműveltebb embere, Herodes Atticus vendégül látja, ő csak tejet kér, igaz, hogy a templom legnagyobb serlegét teletöltve, s még azt is kiköti, hogy a tej olyan legyen, amit nem asszony fejt. Megkapja, amit kér, de alighogy szájához vonta a serleget, leteszi, mint mondja: "asszonyszagot érez". Herodes nem hiszi, hogy a "boiótiai Héraklés" valóban megérezhette ezt, sietve küldi ki szolgáit a nyájhoz,

tudják meg, mi az igazság, és kitűnik, hogy valóban asszony fejte meg a kecskéket. Sajnos, sem a csodalátó, sem a szkeptikus tudósításokból nem látjuk tisztán Sóstratos valódi történelmi szerepét; valamilyen népi mozgalomnak lehetett a képviselője, s csak annyi bizonyos, hogy Héraklés eszményét nem a többnyire elmélet és gyakorlat kettősségében élő császárkori filozófusok szőrszálhasogatásaiból ismerte meg, hanem a nép körében még eleven hagyományokból. Ebben a késői korban, az i. sz. II. századában ritkán van alkalmunk arra, hogy a klasszikus mítosszal mint eleven néphagyománnyal találkozzunk. Sóstratos példája annál jelentősebb, mert a nép gyermekénél a Héraklés-mítosz olyan mozzanatait találjuk meg, amelyek az irodalomból megismert formák helyes értelmezéséhez is hozzásegíthetnek. Mert Sóstratos nemcsak a fényűzés megtagadásában követi mitológiai eszményét, mint a cinikus filozófusok; ellenkezőleg, az ember életét szebbé tevő, rendkívüli erejéhez méltó feladatokat keres, rablókat irt ki, járatlan utakat tesz járhatóvá, szakadékokat hidal át. Más kérdés, és forrásaink nem nyújtanak kellő alapot arra, hogy megállapítsuk, mit és milyen feltételek között tudott megvalósítani terveiből. De hogy ilyen tervek megvalósításában látta Héraklés követését, az mindenesetre rávilágít arra, hogy mit jelentettek a nép számára Héraklés mítoszai. S minthogy a Héraklés-mítoszokra nézve összefüggő nagyepikai feldolgozást, amely homérosi értelemben nyújtaná magas fokú kiképzésben a népi felfogást, nem ismerünk, e kivételesen tetten ért szívós népi hagyomány segíthet feltárni az irodalmi hagyományozás útján ránk maradt töredékes adatok belső összefüggését.

Ebből a szempontból nézve jut igazi jelentőségéhez az a mozzanat, amelyben a Héraklés-mítoszok a Prométheus-mítosszal találkoznak. Az égből ijesztő mennydörgés közepette, vakító fénnyel lecsapó villám, vagy ahol a föld repedésén keresztül földgáz hatolt ki a levegőre s gyulladt meg a kezdetleges műveltségű ember előtt ismeretlen okokból: ez volt az ember első találkozása a tűzzel. Ezt fejezi ki Zeusnak mint a villám urának, s Héphaistosnak mint a föld mélyén - esetleg tűzhányók kráterében - legényeivel, a kyklópsokkal vagy a törpe alakú telkhinekkel Zeus fegyvereit kovácsoló istennek a képzete. Sok időbe telt, míg az ember a pusztító tűzben felismerte azt a természeti erőt, amelyet a maga szolgálatára kényszeríthet; mikor először sikerült magának is tüzet csiholnia, még visszariadt ettől az első önálló lépéstől, úgy érezte, hogy meglopta az isteneket, és ezért bűnhődnie kell. Képzeletében úgy jelent meg Prométheus alakja, mint aki ezért a bűnért szenvedi el minden ember nevében a villám istenének, Zeusnak a büntetését; saját lelkiismeretét nyugtatta meg és saját magát bátorította újabb lépésekre a természet erőinek a meghódításában, amikor Prométheus szabadítójáról, Héraklésről szőtte tovább a mesét. A Héraklésről, Zeus fiáról szóló mítoszok ember és természet viszonyában további fejlődésről beszélnek. Mert Héraklés földi asszony fia, s bár atyja Zeus, a legfőbb isten, csak akkor juthat fel az Olymposra, ha teljesítette nagy feladatait: legyőzte sorra azokat a szörnyetegeket, amelyek az emberek békés városait és virágzó ültetvényeit pusztulással fenyegetik. Az ember még védtelenül áll a természeti csapásokkal, vadállatok támadásával és mocsarak betegséget terjesztő kigőzölgéseivel szemben, de már gyűjti az erejét ezek legyőzésére, s a mítosz, amely az ember diadalával végződik, már maga is az ember önbizalmát növeli ehhez az erőgyűjtéshez. S mivel Héraklés nem az elvont embernek, hanem a természetet leigázó dolgozó embernek az eszménye, igazi népi hős, a társadalmi lét embertelen erői ellen is küzdelemre bátorít, aminthogy ő az, aki az emberek békéjét és biztonságát megzavaró gonosz királyokat is legyőzi.

Héraklés és Eurystheus

Até, a rontás kegyetlen istennője, Zeus leánya. A lábai lágyak - nem hallani, mikor közeledik -, nem is a földön jár puha lépteivel, hanem az emberek feje fölött, s ő okozza a kárt, egymás ellen uszít két embert és az egyiket gúzsba köti. Valamikor ugyan az Olymposon lakott, de megtörtént, hogy Zeust sem kímélte.

Azon a napon, amikor a szép fallal koszorúzott Thébai városában meg kellett születnie Héraklésnak, Zeus eldicsekedett a többi isteneknek:

- Halljátok istenek, halljátok istennők, férfit segít ma a napvilágra Eileithyia, aki mind a körüllakók felett uralkodni fog, és abból a családból származik, amelyik az én véremből eredt.

De szívében csellel, így szólt hozzá a felséges Héra:

- Hát esküdj meg kemény esküvéssel, hogy csakugyan mind a körüllakók felett uralkodni fog, aki ma születik abból a családból, amelyik a te véredből eredt.

Így szólt Héra, és Zeus nem vette észre az ármányt. Megesküdött nagy esküvéssel, és evvel az esküvel kötötte gúzsba őt Até. Héra pedig szökellve hagyta el az Olympos ormát, s hamarosan elért Argosba. Ott Sthenelos uralkodott, miután elűzte a trón jogos urát, Amphitryónt. Betért Héra Sthenelos feleségéhez s meghozta neki a gyermeket, pedig még nem volt itt az ő ideje. Alkménétől pedig visszatartotta Eileithyiát. Aztán megvitte a hírt Zeusnak, Kronos fiának:

- Zeus atya, fényes villám ura, hallgasd, mi hírt hozok neked.

Megszületett már a derék férfi, aki uralkodni fog Argos lakóin, Eurystheus, Sthenelos fia. Méltó rá, hogy uralkodjék, hiszen ő a te fiadnak, Perseusnak az unokája.

Éles fájdalom hasított Zeus szívébe, megragadta Atét dús hajánál fogva, és haragvó szívvel mondta ki az esküt, hogy nem fog többé az Olymposra és a csillagos égbe soha visszatérni Até, aki mindenkit megront. S megforgatta és lehajította a csillagos égből, így került Até az emberek közé, hogy megrontsa az életüket.

De Zeus is keserves sóhajok közt emlegette Atét, valahányszor kedves fiát látta, méltatlan szolgálatban, amint Eurystheus nehéz parancsait teljesíti.

Ilias XIX. 91-133. sorok.

A gyermek Héraklés

Tízhónapos volt akkor Héraklés, és Iphiklés, az öccse, egy éjszakával fiatalabb. Alkméné, az édesanyjuk megfürösztötte, megszoptatta mindkettőt és bölcső helyett öblös ércpajzsba fektette őket éjszakára, amelyet Amphitryón hozott haza a háborúból. Búcsúzóul még megsimogatta fejecskéjüket és így duruzsolt hozzájuk:

- Aludjatok szépen, én kicsinyeim, édes és frissítő legyen az álmotok, aludjatok, én lelkecskéim, két kicsi testvérke, vigyázok reátok, mint szemem fényére, boldogan pihenjetek és boldog hajnalra ébredjetek. - És ringatta a hatalmas pajzsot, amíg csak el nem aludtak.

Aztán elnyugodott az egész ház népe.

Hanem éjfél felé az ármányos Héra két gonosz sárkánykígyót küldött, hogy elpusztítsák a kis Héraklést. Kék gyűrűkben tekergőzve csúsztak át a küszöbön, szemükben gyilkos tűz villogott, sziszegő nyelvükön halálos mérget hordoztak.

De Zeus vigyázott Alkméné két szép fiára. Mikor már az ércpajzs közelében tekergőztek a kígyók, ragyogó fény jelent meg a pajzs-bölcső felett és a gyermekek felriadtak.

Elsírta magát Iphiklés, amint megpillantotta a pajzs peremére felkapaszkodó kígyók vicsorgó fogait és rémülten rugdalta gyapjas takaróját, mintha el akart volna menekülni apró lábaival. De a kis Héraklést még dajkája sem látta soha sírni. Most is bátran szembeszállt a veszedelemmel és két kicsi kezével mint kemény bilinccsel ragadta torkon a két kígyót. Azok meg ráfonódtak karjaira, hátára, úgy próbáltak kiszabadulni.

Közben Alkméné is fölébredt Iphiklés sírására. Föllármázta urát:

- Ébredj, Amphitryón, ébredj, kelj fel gyorsan, nincs időd vesződni saruddal, ruháddal. Nem hallod kisebbik fiunk megriadt sírását? Nem látod, éjnek idején milyen csodálatos világosság ömlik el a falakon?

Fölkelt Amphitryón és remekbe készült kardját leemelte a szegről. Ekkor már eloszlott a csodálatos fényesség és újra éjszakai sötét borult az ágyasházra. A cselédek is ébredeztek, szemükből ásítva dörzsölték ki az álmot.

- Gyorsan, gyorsan, szolgák - kiáltozta Amphitryón -, hozzatok világot, nyissátok ki az ajtókat!

Egyszeriben nagy lótás-futás támadt, az egyik lámpással, másik a tűzhelyről vett égő csóvával sietett a szobába. Ki erre kapkodott, ki amarra nézett, senki sem tudta, mi történt és megtelt a szoba álmélkodó cselédekkel.

Volt is ott mit nézni. A kicsi Héraklés, alig karonülő, anyja kebeléhez szokott csöppnyi gyermek, ágaskodott már a pajzsbölcsőből, gyönge két kezével apja felé tartva a két sárkánykígyót. Csengő kacagással, gyermekes örömmel mutogatta és úgy helyezte őket Amphitryón lábai elé. Nem volt már pára egyikben sem.

A bölcső másik oldalán Alkméné alig győzte megvigasztalni Iphiklést. Kebléhez szorítva babusgatta, csitítgatta keserves sírását, melengette a halálos rémülettől fagyos kis testét. Héraklést bezzeg csak vissza kellett fektetnie Amphitryónnak a bárányból takaró alá, s mintha mi sem történt volna, szépen elaludt mindjárt, úgyhogy Amphitryón is megnyugodva feküdt le újra nyoszolyájára.

De Alkméné nem tudott többé lenyugodni azon az éjszakán. Tudta, hogy a két kígyó megjelenése és a gyermek hőstette még nagyobb csodák előjele. Mikor a kakasszó már harmadszor hirdette meg a hajnalt, elküldött Teiresiasért.

- Tárd fel a jövendőt, ne titkolj el semmit, akár jó, akár rossz, amit az istenek a kis Héraklés felől terveznek - esdekelt jóslatért az agg jövendőmondó előtt.

- Ne félj, Alkméné - mondta a vak jós, ki látta a szemesek elől is eltakart jövendőt. Ne félj, hős gyermek anyja, Perseus vére, ne félj. Csak az eljövendő boldogságra gondolj, mert szemem rég kihunyt édes világára mondom, sokan fogják a görög asszonyok, térdükön a lágy fonalat sodorva, késő estig Alkméné nevét énekelni és tiszteltté leszel az argosi nők közt. Mert ez a te fiad a csillagos égre fog felszállni, a széles mellű hős, kinek karja alá szörnyek és emberek fognak hajolni. El van már végezve, hogy tizenkét munkája után Zeus házában fog lakni s ami halandó volt benne, azt a trakhisi máglya tartja vissza. Halhatatlan istennővel fogja ülni menyegzőjét, s azok az istenek fogják megbecsülni, akik most a barlanglakó két kígyót küldték ellene, hogy elpusztítsák, mint csecsemőt. Eljön majd az idő, amikor a farkas nem bántja többé az őzborjat, és a te fiad fogja a föld békességét megszerezni. Hanem jól hallgass rám. Holnap éjszaka égessétek el a gonosz kígyókat éjfélnek idején, abban az órában, amelyben Héraklést meg akarták ölni. Aztán a hamvakat gyűjtsétek össze, bízzátok az egyik cselédre, hogy szórja gondosan a folyóba, ne hagyjon meg egy szemernyit se belőlük, és hátra se nézzen, amikor hazajön. Tisztító kénnel és sósvízzel szenteljék be aztán a házat, s Zeusnak, a leghatalmasabb istennek mutassatok be áldozatot, hogy ellenségeiteknél mindig ti legyetek a hatalmasabbak.

Így szólt és elballagott az esztendők súlya alatt görnyedezve a vén Teiresias. S Héraklés, mint pompás fává serdülő vesszőcske, ott nőtt, nevelkedett Amphitryón házában, anyja szeme előtt.

A betűkre az öreg Linos, Apollón isten fia, tanította meg, a nyilazásra Eurytos, a lovak hajtására maga Amphitryón.

Így vigyázott Alkméné a fiára. Oroszlán bundája volt Héraklés fekvőhelye, reggelije hús volt meg egy kosár barna dór kenyér, amennyi egy aratónak is elég lett volna. Napközben azután nem kényeztették főtt étellel, ruhája is mindig egyszerű volt, mert Alkméné tudta, hogy nagy feladatokra neveli a fiát.

Theokritos: XXIV. idyll

A kithairóni oroszlán

De vad indulata már gyermekkorában elhomályosította nemes erejét. Tanítóját, Linost, Orpheus testvérét, mikor ez megfenyítette, hirtelen haragjában a kezében levő lanttal ütötte vissza, és a csodálatos erejű gyermek ütése alatt Linos meghalt. Amphitryón félt, hogy Héraklés még máskor is elkövet hasonlót és ezért kiküldte a mezőre, a gulyához. Itt, a pásztorok közt nevelkedett s mindannyiuk közt kitűnt hatalmas termetével és erejével. Csak rá kellett nézni és félelmetes megjelenése elárulta, hogy Zeus gyermeke. Négy könyök széles volt a törzse, szemében tűz ragyogott, és nyíllal, dárdával egyaránt mindig célba talált.

Tizennyolc esztendős volt csak és ott élt még a pásztorok között, mikor a Kithairón hegyi oroszlánt elejtette. Ez a fenevad a Kithairón felől tört a nyájra és szörnyű pusztítást vitt végbe Amphitryón és Thespios marhái között. Thespios Thespia királya volt. Héraklés megjelent nála és jelentette, hogy az oroszlánt akarja megölni. Örült neki Thespios, ötven napig látta vendégül. Rá is szolgált Héraklés, hogy szívesen lássa, mert megszabadította az oroszlántól a vidéket. Az oroszlánt megölte és megnyúzta, azóta hordta a vállán az oroszlánbundát és sisak gyanánt az oroszlán levágott fejét.

Apollodóros: Bibliotheca II. 4,9-10.

Orkhomenos

Éppen hazatérőben volt a kithairóni vadászatról, mikor szembetalálkozott Erginos követeivel, akik az adóért jöttek Thébaiba. Ezt az adót Thébai lakói a következő okból fizették Erginosnak. Klymenost, Orkhomenos királyát, kővel megdobta a thébai Menoikeusnak a kocsisa. Félholtan vitték haza, már csak annyi ereje volt, hogy fiának, Erginosnak lelkére kösse a bosszút. Erginos, amint átvette az uralmat, hadat indított Thébai ellen, sok embert megölt és kikényszerítette, hogy Thébai húsz esztendőn keresztül fizessen neki adóba száz marhát évenként. Ezekért a marhákért jöttek az orkhomenosi követek, mikor Héraklésszal találkoztak. Ez levágta fülüket, orrukat, kezüket hátra kötözte s még a tetejébe azt izente velük, hogy itt van az adó, vigyék el Erginosnak. Erginos erre sereggel támadta meg Thébait, de most Thébai részéről Héraklés volt a vezér, kit Athéné istennő látott el fegyverrel. Héraklés megölte Erginost és Orkhomenos népét, a minyeseket megfutamította, s nemcsak hogy megszabadította szülővárosát a megszégyenítő adótól, hanem még az orkhomenosiakat kényszerítette kétszeres adó fizetésére. Héraklést pedig Thébai királya, Kreón, avval jutalmazta, hogy nagyobbik leányát, Megarát hozzá, a kisebbiket pedig Héraklés öccséhez, Iphikléshez adta feleségül.

Apollodóros: Bibliotheca II. 4,11.

A tizenkét munka

Az istenek ajándékaikkal tüntették ki Zeus hős fiát, Herméstől kardot, Apollóntól íjat, Héphaistostól vértet, Athénétől peplost kapott. Buzogányt maga vágott magának Nemea erdejében.

Csak Héra gyűlölete nem engedett. Őrületet küldött Héraklésra, a hős áldozati állatoknak nézte saját gyermekeit, és a tűzbe vetette őket, s velük együtt Iphiklés gyermekei közül is kettőt. Mikor magához tért és szörnyű tette tudatára ébredt, számkivetésbe ment. Thespios király fogadta be először a bűnbánó hőst és megtisztította a vérbűntől. De szülővárosába nem tért vissza. Delphoit kereste fel, hogy Apollóntól kérjen tanácsot, hol telepedjék le. Akkor nevezte őt először a Pythia Héraklésnak, azelőtt nagyatyja, Amphitryón atyja, Alkaios után Alkeidésnek hívták. És azt hagyta meg neki a Pythia jóslata, hogy Tirynsbe menjen lakni, szolgálja Eurystheust, Mykénai királyát, és teljesítse azt a tíz feladatot, amit Eurystheus fog kijelölni. Ha elvégzi a tíz munkát, halhatatlanságban fog részesülni.

Szót fogadott Héraklés, és jelentkezett Eurystheusnál.

Eurystheus azt parancsolta neki először, hogy hozza el a nemeai oroszlán lenyúzott bőrét. Ez megsebezhetetlen állat volt, Typhónnak, a Föld szörnyű fiának gyermeke. Héraklés elindult, útközben egy Molorkhos nevű napszámos emberhez tért be, aki szíves vendéglátásban részesítette.

Éppen áldozatra készült Molorkhos, de Héraklés azt mondta neki, hogy várjon még harminc napig. Ha addig megtér Nemea erdejéből épségben, akkor mutassa be Zeus Sótérnak, a "Megmentőnek", az áldozatot, ha pedig nem tér meg, akkor neki, a hérósnak, a halott hősnek, hozzon halotti áldozatot.

Nemeába érve, felhajtotta a vadat és célba vette nyilával. Akkor vette csak észre, hogy seb nem éri. Üldözőbe vette buzogányával; a vad egy barlangba menekült, melynek két nyílása volt. Az egyik nyílást gyorsan eltorlaszolta Héraklés, a másikon bement az oroszlánhoz és a torkát szorította, amíg megfojtotta. Aztán egészben a vállára vetette. Már letelőben volt a harmincadik nap, mikor hazafelé útban Molorkhoshoz ért; ez már azt hitte, hogy ott veszett Héraklés és a halotti áldozathoz készülődött. De megjött a hős és maga mutatta be Zeus Sótérnak az áldozatot.

Mikor megérkezett Mykénaiba az oroszlánnal, megijedt Héraklés rettentő erejétől Eurystheus és megtiltotta, hogy még egyszer betegye lábát a városba, elég, ha a város kapujában felmutatja a parancs teljesítésének a bizonyságát. Sőt, még egy föld alá rejtett rézhordóba is bebújt félelmében, valahányszor Héraklés a városhoz közeledett, s csak hírvivő szolgája, Kopreus révén érintkezett vele.

A második feladat, melyet Eurystheus Héraklésra rótt, az volt, hogy ölje meg a lernai hydrát. Ez egy víziszörny volt, mely a Lerna (vagy Lerné) mocsárban tanyázott és innen indult ki pusztító útjaira, miközben szörnyű kárt tett a vidékben. Rettentő nagy teste volt és kilenc feje, ebből nyolc halandó, de a középső halhatatlan.

Harci szekerébe szállt Héraklés, kocsihajtónak unokaöccsét, Iphiklés fiát, Iolaost vette maga mellé. A lernai mocsárhoz érve megállította a lovakat és megtalálta a hydrát az Amymóné forrás mellett, ahol a búvóhelye volt. Tüzes nyilakkal kényszerítette, hogy előjöjjön a veremből és buzogányával akarta leütni a szörny kilenc fejét. De nem ment vele semmire, mert ha egy fejét leütötte, két másik nőtt a helyén. Egy óriási rák is jött a hydra segítségére. A rákot még csak megölte Héraklés, de a hydrához végül is Iolaost kellett segítségül hívnia. Ez felgyújtotta az erdőt a közelben és tüzes üszökkel égette ki a leütött hydrafejek tövét, hogy ne tudjon új nőni a helyükbe. Végre eljutott Héraklés a hydra halhatatlan fejéhez, leütötte azt is, elásta és egy óriási sziklát hengergetett föléje. Felhasította a szörny testét és epéjébe mártotta a nyilait.

Így végzett a lernai hydrával, de Eurystheus ezt a munkát nem akarta beszámítani a tízbe, mert nem egyedül, hanem Iolaos segítségével hajtotta végre.

A harmadik feladat az volt, hogy a keryneiai szarvast hozza el elevenen Mykénaiba. Ennek a szarvasnak aranyból volt a szarva és Taygeté nympha ajándékozta egyszer Artemisnek. Tudva, hogy a szarvas Artemis szent állata, kímélni akarta Héraklés és vigyázott, hogy ne ejtsen sebet rajta. Egy álló esztendeig űzte, végre a szarvas kimerülten keresett menedéket az Artemision hegyen, de Héraklés mindenütt a nyomában volt. Éppen a Ladón folyón akart már átkelni az üldözött vad; Héraklés kénytelen volt az íjához nyúlni, könnyű sebet ejtett rajta, a vállára vette és Arkadián keresztül Mykénai felé igyekezett vele. Útközben Artemis istennővel találkozott, Artemis el akarta venni tőle zsákmányát és szemrehányást tett neki, hogy az ő szent állatára is vadászni mer. Héraklés azzal védekezett, hogy kénytelen volt Eurystheus parancsának engedelmeskedni, és evvel kiengesztelte az istennőt. Artemis engedelmével el is vitte a szarvast elevenen Mykénaiba.

Negyedszer azt parancsolta Eurystheus, hogy az erymanthosi vadkant hozza elevenen el neki. Ez a fenevad az Erymanthos hegyéről járt le, hogy Psóphis egész környékét pusztítsa. Héraklés útjába esett Pholoé; Pholos, Silénos és egy nympha fia, a félig emberi, félig ló alakú kentaur látta vendégül. Héraklésnak sült húst adott, maga nyerset evett, de borral nem kínálhatta vendégét, mert a kentauroknak közös hordójuk volt, amit csak akkor volt szabad kinyitni, ha mindnyájan együtt voltak. Hanem addig biztatgatta Héraklés, hogy ne féljen, míg végre kinyitotta. A bor szagát aztán messziről megérezték a kentaurok, jöttek is Pholos barlangjához, hatalmas sziklákkal és szálfenyőkkel felfegyverkezve. De Héraklés szétverte és egészen Maleáig űzte őket. Ezen a tájon lakott Kheirón, azóta, hogy a lapithák, kikkel a Iapitha király, Peirithoos, lakodalmán keveredtek harcba a kentaurok, előzték őt is a Pélion hegyéről. Kheirónhoz menekültek most azok a kentaurok is, akiket Héraklés üldözött; Héraklés ezeket vette csak célba mérgezett nyilaival, de az egyik nyíl eltévedt és Kheirónt érte. Az igazságos kentaurt - egyebek közt Akhilleus nevelőjét - nem akarta bántani Héraklés. Kivonta a sebből a nyilat, és átvette Kheirón kezéből az orvosságot, hogy a sebre tegye. De nem használt semmit, a hydra epéjébe mártott nyíl gyógyíthatatlan sebet ütött. Irtózatos fájdalmával a barlangba menekült Kheirón és a halált kívánta. De halhatatlan volt s csak úgy tudott meghalni, hogy Prométheust hívta fel Zeus az alvilágból helyette. Aki megmenekült a kentaurok közül, ki erre, ki arra futott, egy részük Malea hegyére, Eurytión Pholoéba, Nessos az Euénos folyó mellé, ahol jámbor révészszolgálatot vállalt.

Héraklés visszatért Pholoéba; s itt látnia kellett vendéglátó gazdája halálát is. Pholos kíváncsian vonta ki az egyik elesett kentaur sebéből a nyilat és elcsodálkozott azon, hogy az óriási kentaurokat ilyen apró fegyver tudta leteríteni. Közben a lábára ejtette, és a mérgezett nyíl rögtön megölte őt is. Héraklés eltemette Pholost és aztán továbbment. Felverte az erymanthosi vadkant nagy lármával, belekergette a hóba s ott addig zavarta, míg a vad kifáradt, akkor megkötözte és elevenen vitte Mykénaiba.

Az ötödik parancs az volt, hogy hordja ki egy nap alatt a trágyát Augeias istállójából. Augeiasnak, Hélios fiának, Flis királyának rengeteg marhája volt. Jelentkezett nála Héraklés, elhallgatta, hogy Eurystheus parancsára jött Élisbe, s vállalkozott rá, hogy egy nap alatt kihordja a töméntelen sok trágyát az óriási istállóból. A gulya tizedrészét kérte jutalmul. Augeias nem hitte, hogy meg tudja tenni egy nap alatt, hát könnyen megígérte. Héraklés Phyleust, Augeias fiát hívta tanúul és munkához látott. Az alapozást megbontotta, és két hatalmas folyót, az Alpheiost és a Péneiost vezette az istállón keresztül. Mikor elkészült vele, kérte a fizetséget a királytól, de Augeias, megtudva, hogy Eurystheus parancsára cselekedett, nem adta meg a tizedrészt, sőt még le is tagadta, hogy egyáltalán ígért valamit. Bírák elé került a dolog, Héraklés Phyleust szólította, ez atyja ellen tanúskodott. Augeias meg sem várta a bírák ítéletét, száműzte országából Phyleust is, Héraklést is. Phyleus Dulikhionba ment, Héraklés Ólenosba, Dexamenoshoz. Dexamenost ez idő tájt Eurytión kentaur arra kényszerítette, hogy adja nőül hozzá leányát, Mnésimakhét. Dexamenos Héraklést hívta segítségül; Héraklés megszabadította a leányt, és Eurytiónt megölte. Aztán folytatta útját Mykénaiba, jelentette Eurystheusnak, hogy teljesítette a parancsot, de

Eurystheus ezt sem akarta a tíz munka közé számítani, azt az ürügyet hozva fel, hogy Héraklés bért kért érte.

Hatodszorra azt kívánta Eurystheus, hogy a Stymphalis mocsár érclábú, érccsőrű falánk madarait verje fel. Ezek a farkasok elől menekültek a vizenyős vidék sűrű erdőségébe. Athéné segített Héraklésnak; Héphaistostól rézkereplőket hozott neki, azokkal akkora lármát csapott Héraklés, hogy a madarak ijedten rebbentek fel és kirepültek az erdőből. Így aztán Héraklés már célba vehette őket íjával.

A hetedik munka az volt, hogy vezesse Mykénaiba a krétai bikát. Ezt a bikát Poseidón adta, mikor egyszer Minós, Kréta királya megtagadta, hogy ami a tengerből előbukkan, azt Poseidónnak fogja áldozni. De mikor a tenger partra vetette a bikát, Minós nem akart a gyönyörű állattól megválni és a saját gulyájához terelte. Megharagudott érte az isten és megvadította a bikát. Eurystheus parancsára eljött Héraklés a bikáért és kérte Minóstól. Minós azt felelte, hogy vigye, ha bírja. Héraklés el is vitte, de csak megmutatta Eurystheusnak, aztán megint szabadon engedte. Az elszabadult bika egész Spartát és Arkadiát bebolyongta, sőt átkelt az Isthmoson - a korinthosi földszoroson - is és elérkezett az Athén közelében elterülő marathóni síkságra. Itt aztán a vidék lakóit addig háborgatta, amíg a híres athéni hős, Théseus, nem jött ellene; ez leteperte, majd végigvezette Athén utcáin és Pallas Athéné oltárán feláldozta.

Diomédésnek, a thrákiai bistónok királyának, Arés és Kyréné fiának, emberevő lovai voltak. Héraklés nyolcadik feladata az volt, hogy ezeket a lovakat hozza el Eurystheusnak. Héraklés ezt a munkát is végrehajtotta, a vad lovakat elkötötte és hű barátjára, Abdérosra, Hermés fiára bízta, amíg ő az ellenszegülő királyt, Diomédést legyőzi. De ezalatt a lovak agyontaposták Abdérost; az ő tiszteletére alapította Héraklés Abdéra városát. A lovakat átadta Eurystheusnak, ez szabadjára bocsátotta és az Olympos lejtőin vadállatok tépték szét őket.

A kilencedik feladat az volt, hogy hozza el Hippolytének, az amazónok királynőjének az övét. Az amazónok népe a Thermódón folyó vidékén lakott és csupa asszonyból állt, de ezek az asszonyok nagyon vitézül tudtak harcolni. Királynőjük, Hippolyté, magától Aréstól, a háború istenétől kapta az övet, annak jeléül, hogy ő a legelső valamennyiük között. Ezért az övért küldte Eurystheus Héraklést, mert a leánya, Admété, megkívánta.

Elhajózott néhány társával Héraklés Themiskyrába. Mikor megmondta Hippolytének, hogy mi járatban érkezett, az megígérte, hogy odaadja az övét. De ekkor Héra istennő magára vette az egyik amazón alakját és azt híresztelte, hogy a királynőt akarják elrabolni az idegenek. Így aztán ütközetre került sor, Héraklés megölte Hippolytét és úgy vette el tőle Arés övét.

Mielőtt hazatért volna az amazonok földjéről, Trójába vetődött. Éppen az időben nagy szerencsétlenség szakadt a városra Apollón és Poseidón haragja miatt. A két isten, hogy próbára tegye Laomedón királyt, emberi alakban jelentkezett nála és illő bérért elvállalták, hogy falat építenek Pergamon körül. De mikor elkészültek a fallal, Laomedón nem adta meg a bérüket. Apollón járványt bocsátott a városra a király bűne miatt, Poseidón pedig egy tengeri szörnyet, mely a trójai síkságon pusztította az embereket. A jóslat szerint csak az fordíthatta el a szörnyű csapást Trója felől, ha a királyleányt, Hésionét vetik a szörny elé. Már ki is tették a tenger partjára a leányt, mikor Héraklés megérkezett. A hős megígérte, hogy megmenti Hésionét, ha Laomedón jutalmul neki adja azokat a lovakat, melyeket nagyapja, Trós kapott Zeustól vigaszul, fia, Ganymédés elragadtatásáért. A veszedelem idején mindent megígért Laomedón, de mikor Héraklés megölte a szörnyet és megszabadította a királyleányt, Trója királya megint csak hitszegőnek bizonyult. Héraklés megfenyegette Laomedónt, de most mennie kellett, hiszen még Eurystheus szolgálatában állt. Sietnie kellett Mykénaiba, hogy a parancshoz híven megvigye Hippolyté övét. De miután letelt Eurystheusnál a szolgálata, hősök válogatott seregével támadta meg Trójját, és győztesen vonult a városba. Augeias hitszegésének a megbüntetését is későbbre kellett halasztania.

Ezután Géryonés teheneiért küldte Eurystheus Héraklést: ez már a tizedik munka volt. Géryonés, Khrysaórnak és Kallirrhoé ókeanisnak a fia, háromtestű óriás, Erytheia szigetén, már az Okeanos

közelében lakott. Bíborszínű tehenei voltak, és ezek pásztorát Eurytiónnak hívták. Mellette Orthos, a kétfejű kutya, Ekhidna és Typhón szülötte vigyázott rájuk.

Egész Európán végigment Héraklés és Tartéssosnál, Európa és Libya határán, egymással szemben két oszlopot állított nagy útja jeléül: ezek a Héraklés oszlopai. Libyában nagyon sütötte útközben a Nap; Héraklés már az íját feszítette ellene, hogy lelője. Hélios, a Napisten is elcsodálkozott Héraklés bátorságán és egy hatalmas aranyserleget adott neki, hogy abba ülve keljen át az Ókeanoson. Így ért Erytheia szigetére és az Abas hegyen töltötte az éjszakát. Észrevette a kutya és rárontott, de Héraklés buzogánnyal leterítette és a kutya segítségére siető Eurytiónt is megölte. Azon a tájon legeltette Menoités Hadés teheneit, ő jelentette (Géryonésnek, hogy mi történt. Héraklés akkor már elhajtotta a teheneket, az Anthemus folyónál érte utol Géryonés, de vesztére, mert Héraklés lelőtte. Behajtotta a teheneket Hélios serlegébe, úgy hajózott át velük Tartéssosig és itt visszaadta a serleget Héliosnak. De még sok akadály várt reá útközben. Poseidón két fia, Ialebión és Derkynos el akarták venni tőle a teheneket; Héraklés megölte mind a kettőt és ment tovább, Tyrrhénián keresztül. Rhégionnál elszakadt egy bika a nyájtól és nekifeküdve a tengernek, átúszott Szicíliába. De bejárta az egész szomszédos vidéket, amit éppen erről a bikáról neveztek el Italiának, mert a tyrrhének a bikát italosnak mondták. Eryx volt a király Szicíliában, Poseidón fia; ez a saját nyájába terelte a bikát. Héphaistosra bízta a teheneket Héraklés, míg maga az elszabadult bika keresésére indult. Mikor meglátta Eryx marhái között, kérte vissza tőle, de Eryx azt mondta, hogy csak akkor adja vissza a bikát, ha Héraklés birkózásban legyőzi őt. Héraklés háromszor is földhöz vágta és akkor megölte, a bikát magához vette és hajtotta tovább a nyájat az Ión-tenger felé. Itt Héra megvadította a nyájat, hogy alig bírta összeterelni Héraklés. De végül mégiscsak átadhatta a teheneket Eurystheusnak, aki aztán Hérának áldozta fel őket.

Így el is végezte volna a tíz feladatot Héraklés, de mivel Eurystheus a második és az ötödik ellen kifogást emelt, elküldte még a hesperisek aranyalmáiért. Ez valójában már a tizenegyedik munka volt. Ezeket az almákat Gaia adta egykor nászajándékba Zeusnak és Hérának, ők a négy hesperisre (Aiglé, Erytheia, Hesperia, Arethusa) bízták, ezek pedig elültették kertjükben az almákat, s itt gyönyörű fák nőttek belőlük, amelyeket egy százfejű sárkány, Ekhidna és Typhón magzata őrzött. A hesperiset kertje valahol a föld szélén volt, de Héraklés nem tudta, hogy melyik irányban keresse. Útközben Kyknos, Axés fia szólította párviadalra, de a küzdelem eldöntetlen maradt, mert lecsapó villám választotta szét a két hőst. Az Éridanos folyónál nymphákat talált, Zeus és Themis leányait, akik azt a tanácsot adták neki, hogy kérdezze ki Néreust. Héraklés megfogta az öreg tengeri istent, mikor aludt, s hiába változott át mindenféle alakba, Héraklés megkötözte és el sem engedte, amíg útba nem igazította a hesperisek felé. Még keresztül kellett mennie Libyán. Itt Poseidón és Gaia fiával, Antaiosszal találkozott szemközt. Antaios Libya királya volt s minden idegent birokra szólított és megölt. Mert őt magát nem lehetett a birkózásban kifárasztani: ha ellankadt, csak anyjával, a Földdel kellett érintkeznie és megújult az ereje. Héraklés úgy végzett vele, hogy magasba emelte és nem engedte, hogy megérintse a Földet.

Lybia után Egyiptom következett; itt Busiris volt a király, Poseidónnak és Lysianassának, Epaphos leányának, Ió unokájának a fia. Ez meg minden idegent Zeusnak áldozott föl, egy jóslat szavát követve. Történt ugyanis, hogy Egyiptomban kilenc esztendőn át éhínség volt és egy Kyprosból jött jós, Phrasios azt mondta, hogy meg fog szűnni az ínség, ha évről évre egy idegent feláldoznak Zeusnak. Phrasios megkapta méltó jutalmát: ő lett az első áldozat. Héraklést is elfogatta Busiris és az oltár elé hurcoltatta, de Héraklés szétszakította köteleit és megölte Busirist, fiával, Amphidamasszal és szolgájával, Khalbesszal együtt.

Keresztülment Ázsián is; útközben egy szántóvető ember igájából kifogta az egyik bikát, megsütötte és megette. Az szegény csak nézte, de nem tudott segíteni magán, s csak messziről, a hegy tetejéről káromkodott. Ezért, ha később Héraklésnak áldoztak, ezt mindig káromkodás, átkozódó, szitkozódó szavak kíséretében tették.

A Kaukázusban találta Prométheust, akit Zeus láncoltatott büntetésből a sziklához, kegyetlen sast rendelve ellene. Héraklés megoldotta Prométheus bilincseit és lelőtte a sast, mely a titán máján lakmározott. Ez a sas is Ekhidna és Typhón gyermeke volt. Prométheus hálából kitanította Héraklést, hogy miként juthat a hesperisek almáihoz. Az ő tanácsát követve, amint a hyperboreiosok földjéhez ért - mert arra volt a hesperisek kertje -, Atlast kérte meg, aki azon a tájon állt és tartotta a vállán a mennyboltot, hogy hozzon az almákból. Addig Héraklés vette vállára az égboltot. Atlas három szem almát szakított le a hesperisek kertjében és meghozta Héraklésnek, de örült, hogy egyszer megszabadult az égbolt terhétől és nem akarta újra magára venni. Hanem Héraklést már erre is előkészítette Prométheus. Csak arra kérte Atlast, hogy legalább addig vegye még fel az égboltot, amíg ő kötélből párnát fon a fejére, hogy arra helyezhesse a terhet. Atlas nem vette észre a cselt, ráállt - de akkor már Héraklés megszabadult és mehetett tovább.

Eurystheus az almákat Héraklésnak ajándékozta, Héraklés Athéné istennőnek, az istennő pedig visszavitte a hesperiseknek, mert szent gyümölcsök voltak, nem lett volna szabad akárhol hevertetni őket.

Hátra volt még a tizenkettedik, az utolsó és legnehezebb munka: felhozni a Kerberost az alvilágból. Ez az alvilág őre volt, három kutyafejjel, sárkánykígyó farkával, és a hátán mindenféle kígyó fejével. Hogy lejuthasson az alvilágba, Eleusisbe ment Héraklés Eumolposhoz és kérte a beavattatást az eleusisi misztériumokba. De idegeneket nem volt szabad beavatni, ezért Héraklést egy athéni ember, Pylios fogadta fiává. Még meg kellett tisztulnia a kentaurok megölésének vérbűnétől s csak akkor avatta be Eumolpos. Már mint a misztériumok beavatottja ment Lakedaimón déli hegyfokához, a Tainaronhoz, ahol az alvilág bejárata van. Itt leszállt az alvilágba.

Amikor meglátták a holtak lelkei, mind elfutottak, csak Meleagros és Medusa, a Perseus által megölt Gorgó várták be. A Gorgó ellen kardját vonta ki Héraklés, s csak Hermés, a "lélekkísérő", aki Héraklést is vezette az alvilági úton, figyelmeztette rá, hogy nem éri kard, mert csak testetlen árnyék. Az alvilág bejáratánál találta a két jó barátot, Théseust, az athéni hőst és Peirithoost, a lapithák királyát, akik Persephonét, az alvilág királynéját akarták elrabolni, és ezért az alvilág foglyai lettek. Théseust kiszabadította Héraklés, de mikor Peirithoosnak is kezét nyújtotta, megmozdult a föld, s így őt kénytelen volt otthagyni. Miután vérrel akarta jóllakatni az alvilági lelkeket, levágott egyet Hadés teheneiből. Hadés gulyásának, Menoitésnak, aki birokra szólította fel ezért, betörte a bordáit, s csak azért bocsátotta szabadon, mert Persephoné kért kegyelmet számára.

Leérve az alvilágba, egyenesen Plutóntól kérte el a Kerberost. Plutón megengedte, hogy felvigye a földre, csak azt kötötte ki, hogy fegyvereit ne használja a Kerberosszal szemben. Az Akherón kapuinál találta a Kerberost Héraklés, megragadta a torkánál fogva és úgy hozta fel; megmutatta Eurystheusnak, majd visszavitte az alvilágba.

Evvel le is telt Héraklés szolgálata Eurystheusnál.

Apollodóros: Bibliotheca II. 4,11-5,12.

Homéros és a trójai mondakör

A trójai háborúra vonatkozó mondákban történeti események emlékét őrizte meg a görög néphagyomány. Azon a helyen, ahol Tróját az antik hagyományok szerint is keresni kellett, Kis-Ázsia északnyugati sarkában, a mai Hisszárlik domb alatt, a régészek ásója oly leleteket hozott napfényre, melyek a trójai mondakör magvának történeti hitelét igazolták. Homéros két eposzának, az Iliasnak és az Odysseiának egy rajongó olvasója, Schliemann Henrik, már gyermekkorában elhatározta, hogy felkeresi a trójai háború színhelyét. S amit gyermekfejjel kitűzött, férfikorában megvalósította. Önfeláldozó felesége és hű munkatársai, követői segítségével annak a feladatnak szentelte életét, hogy feltárja Trója romjait. Azok az ásatások, melyeket 1871-ben kezdett meg, rendkívüli sikerrel jártak, s hamarosan rácáfoltak arra a kétkedésre, amellyel a maga kora hivatalos tudománya a "műkedvelő" Schliemann kezdeményezését fogadta. Trója helyén már az őskorban (mintegy 3000 évvel i. e.) emberi település volt és az összeomlott várak, városok fölé mindig új meg új falak épültek. Tizenkét réteget sikerült eddig az ásatás anyagában megkülönböztetni, tizenkét egymás fölé épült települést. A hatodik rétegben olyanféle tárgyakat, kivált edényeket is találtak az archeológusok, mint a szárazföldi görög világ leggazdagabb városának, Mykénének romjai között, illetőleg a Peloponnésos más, mykénéi befolyás alatt álló városaiban és az Égei-tenger görög szigetein. Ez igazolta, hogy a hatodik réteg, melynek virágzása az i. e. II. évezred közepére esik és amelyet földrengés tett tönkre, érintkezésben állt az ún. mykénéi kultúra görögjeivel, az akhájokkal, akikről az ékírásos hettita szövegek is említést tesznek. A hettiták i. e. a II. évezredben Kis-Ázsia nagy részének az urai voltak, minden valószínűség szerint Trója és környéke is az ő befolyásuk alatt állt, s a hettita birodalomnak a XIII. században bekövetkezett gyors hanyatlása folytán Trója védelem nélkül maradt. A hetedik réteg romjai ellenség dúlását, pusztító tűz nyomait mutatják: ez Homéros Trójája, mely a monda szerint is tűznek lett martaléka. A barátságos érintkezésnek tehát a kisázsiai partvidéken terjeszkedő görögség hódítása vetett véget, i. e. 1200 körül. Homéros úgy tudja, hogy a vezető szerepet ebben éppen Mykéné (Mykénai) vitte: Trója alatt Mykéné ura, Agamemnón volt az egyesült görög hadak fővezére.

A homérosi eposzok keletkezésének a problémája, az ún. homérosi kérdés a kutatók nemzedékeit foglalkoztatta és még ma sem tekinthető minden vonatkozásban lezártnak. Minden valószínűség szerint a legközelebb jár az igazsághoz az a vélemény, amely szerint az Ilias és az Odysseia i. e. a VIII. században keletkezett, az Odysseia valamivel később, mint az Ilias. Mindkét eposz egy - vagy esetleg eposzonként egy-egy - fejlett művészi öntudattal rendelkező, nagy költő alkotása, aki azonban az énekmondók ajkán nemzedékről nemzedékre gyarapodó gazdag hagyományokra támaszkodott. Ez a költői szájhagyomány tartotta fenn a négy-öt évszázaddal korábbi történeti esemény emlékezetét, át- meg átszőve azt a nép képzeletére való mondai elemekkel s a halandók küzdelmeibe beavatkozó istenek mítoszaival. Így a homérosi eposzok - a görög irodalom legkorábbi fennmaradt alkotásai - a görög mitológiának is legteljesebb, a későbbiek számára is mértékadó, a legtöbb költői feldolgozást a maga mély humanizmusával befolyásoló összefoglalásaivá váltak. Ez magyarázza, hogy már a görög filozófiában felmerült olyan nézet, amely szerint az Olympos isteneit Homéros képzelete teremtette meg.

Annyi bizonyos, hogy Homéros költői tudatossága a mitológia alakításában, továbbfejlesztésében is megmutatkozik. Nem egy esetben bizonyítható pl., hogy szándékosan elkerüli vagy enyhíti az olyan ősrégi vonásokat, amelyek a népvallásban vagy állami kultuszban egy-egy istenséggel kapcsolatban szívósan továbbélnek, de az ő istenvilágának tökéletes anthrópomorfizmusával ellentétben állnak. A homérosi mitológia előzményeire nézve egyébként fontos eredménnyel jártak a legutóbbi évek, évtizedek kutatásai, amennyiben megfejtették az i. e. II. évezredből származó krétai, illetőleg pylosi agyagtáblák egyik sajátos szótagírását, és ezeken legalábbis a homérosi istennevek egy jó részének korábbi változatait ismerték fel, így pl.

Zeus, Héra, Athéné, Poseidón, Artemis, Hermés, sőt a homérosi eposzokban alárendeltebb szerepet játszó Dionysos nevét is.

A nagy görög történetírók közül Hérodotos Kelet és Nyugat régi ellentétének egyik első kirobbanását látta a trójai háborúban. Thukydidés már gazdasági természetű hátterét kereste. De a néphagyományok egészen másként magyarázzák minden háború kitörését, mint az oknyomozó történetírás. Sértett becsület, egy királyleány megtagadott keze vagy éppen a nőrablás: olyan okok, melyek gyakran szerepelnek a legkülönbözőbb mondákban egy-egy nagy háborúval kapcsolatban.

A görög néphagyományok és az e néphagyományokat továbbfejlesztő költészet két mitikus nászra vezették vissza a háború csíráit. Az egyik Zeus és Léda szerelme, mely Helenének, a világ legszebb asszonyának adott életet, a másik Péleus és Thetis házassága, melyből Akhilleus, a legnagyobb görög hős született.

Néreus tengeri isten leányát, az ezüstcipellős Thetis istennőt eredetileg Zeus akarta feleségül venni, de Prométheus megjósolta, hogy Thetis fia hatalmasabb lesz apjánál. Zeus félt, hogy akkor rajta is Kronos sorsa fog beteljesedni és ezért a halandó Péleushoz, a thessaliai Phthia királyához kényszerítette. Péleus és Thetis lakodalmán az istenek is megjelentek, isteni ajándékokat hozva a házaspárnak, csak Erist, a "viszály" istennőjét tartották volna szívesen távol a fényes lakomától. De Eris aranyalmát dobott az isteni násznép közé, evvel a felírással: "A legszebbnek." Kitört erre a viszály, három istennő, Héra, Pallas Athéné és Aphrodité vetélkedtek az almáért, míg Hermés az Ida hegyére vezette őket, hogy Paris ítélje meg, melyik a legszebb istennő.

Paris trójai királyfi, Priamos fia, kinek születésekor azt jósolták, hogy pusztító veszedelmet fog hozni hazájára. Ezért kitették az Ida hegyére, itt találtak rá a pásztorok, felnevelték, derék férfi vált belőle, ki mindig megvédte a nyájat és a pásztorokat, ezért Alexandrosnak, "Férfivédő"-nek is nevezték. Itt, az Ida hegyén jelentek meg előtte az istennők. Parist Aphrodité ígérete megvesztegette, a szerelem és szépség istennője a világ legszebb asszonyának szerelmét ígérte az Ida hegyi pásztornak, ha neki ítéli Eris almáját. Ez az ígéret zavarta ki Parist a békés pásztoréletből. Hajóra szállt, hiába intette hű hitvese, Oinóné, a Kebrenos folyó istenének a leánya a veszedelmes úttól. Görögországban a spartai király, Menelaos látta vendégül. Paris visszaélt a vendégjoggal, vendéglátó gazdájának feleségét, Helenét megszöktette.

Az ázsiai királyfi tettét az egész görögség mint a maga sérelmét fogta fel. Menelaos bátyjának, Agamemnónnak a fővezérlete alatt összegyűltek az aulisi kikötőben és megindultak Trója ellen. Először még követséget küldtek Priamoshoz, hogy adja ki Helenét és a Helenével együtt elrabolt kincseket, de a trójaiak ezt megtagadták. Ekkor megindult a pusztító háború. Kilenc évig ostromolták hiába a várat, csak a tizedikben sikerült bevenni, akkor is cselvetés segítségével. Trója városvédő istenségét, Pallas Athéné égből hullott faszobrát, a Palladiont Odysseus és Diomédés lopták ki a városból. Aztán egy hatalmas falovat küldtek be a városba. A ravasz Sinón jelentette a trójaiaknak, hogy evvel az ajándékkal Pallas Athénét akarják kiengesztelni a görögök az elrabolt Palladionért, maguk pedig már fel is szedték a horgonyt és visszahajóznak Görögország felé, mert a kilenc esztendeig tartó eredménytelen ostrom meggyőzte őket, hogy úgysem fogják soha bevenni Tróját. Hiába intette őket Laokoón; Poseidón, ki a görögök pártján állt, a tengerből két kígyót küldött a népe sorsáért aggódó jós ellen, azok megfojtották Laokoónt és két fiát. Ebben is az istenek büntetését látták a trójaiak, mert az Athénének küldött ajándék ellen merte szavát emelni Laokoón, és most már kettőzött buzgalommal bontották a falakat, hogy be tudják hozni a városba a falovat. Aztán vidám lakomához ülve ünnepelték a kilencéves ostromzár megszűnését. De a görögök nem hajóztak messzire, csak Sinón jeladását várták. S mikor a trójaiak, a bortól elnehezülten, pihenőre tértek, Sinón kinyitotta a faló ajtaját; a görögök válogatott vitézei kuporogtak a belsejében és most ellepték a falakat. Ugyanekkor fáklyajellel a tovahajózó görögöket is visszahívta Sinón; Trója egyszerre megtelt ellenséggel. A várost felgyújtották, a férfiakat megölték, az asszonyokat rabnők gyanánt vitték Görögországba.

Homéros Iliasa a trójai háború tizedik évében kezdődik. A vár még dacol az ostrommal. A környéket pusztítják a portyázó görögök, városokat gyújtanak fel, zsákmányt ejtenek és

foglyokat hajtanak el, köztük Khryséist, Apollón papjának leányát. Khryséis apjának megjelenésével kezdődik az eposz, melynek voltaképpeni tárgya Akhilleus haragja: a fővezér és a legnagyobb görög hős végzetes civódása. De e köré mesteri szilárdsággal megkomponálva, az egész trójai háborút elénk állítja a költő. Mint Horatius mondja híres poétikai levelében, Homéros in medias res, "a cselekmény kellős közepébe" ragad magával. De visszapillantásokból, egy-egy régi lépés végzetes következményeiből az előzményeket is tisztán látjuk. Az eposz bevégződik Akhilleus és Agamemnón kibékülésével és a legnagyobb trójai hősnek, Hektórnak, Priamos-fiának az újra harcba induló Akhilleus keze által történt halálával, illetőleg temetésével. De a jóslatok mellett maga a cselekmény logikája a háború végét is jelzi: nemcsak azt látjuk előre, hogy Hektór megölésével Akhilleus végzete is betelt és nincs már messze az az idő, mikor ő is elesik Parisnak Apollón isten által irányított nyilától sebezve; Trója pusztulása, Priamos ősz fejének megcsúfolása és a kis Astyanax kegyetlen halála, mint állandó komor árnyék kíséri sötéten az eposz cselekményét.

Akhilleus halálának közvetlen előzményeiben az Ilias cselekménye ismétlődik meg. A hős megint sértődötten vonul félre a harctól és csak azért nyúl újra fegyveréhez, hogy elesett barátjáért álljon bosszút. Hektór halála után az amazónok királynője Pentbesileia jött a trójaiak segítségére, asszonyi seregével. Akhilleus őt is legyőzi, de mikor holtan rogy össze előtte, szerelemre gyullad iránta és holtában elsiratja megölt ellenfelét. Thersités, a legrútabb férfi a görögök között, gúnnyal illeti érte, de Akhilleus megöli a gyáva gyalázkodót. Ezért aztán Agamemnón és Diomédés tesznek szemrehányást, mire Akhilleus ismét megharagszik és elvonul a csatatérről. Csak mikor barátját, Nestór fiát, Antilokhost megöli a trójaiak szövetségese, Aithiopia királya, Memnón, Eós és Tithónos fia, akkor jelenik meg újra a küzdők közt Akhilleus. Memnónt ugyan megöli, de Éós Zeustól halhatatlanságot nyer harcban elesett fia számára, míg Apollón Paris nyilát Akhilleus testének egyedül sebezhető pontja, a sarka felé irányítja.

Számos monda volt a Trója feldúlása után hazatérő görög vezérek sorsáról is. Különösen sokat regéltek Odysseus kalandjairól. Ithaka királya csak hosszú bolyongás után került haza. Ez a tárgya a másik nagy eposznak, melyet Homéros nevéhez fűz a hagyomány, az Odysseiának.

A trójai háború

Az Ilias nyomán

Khrysés, Apollón papja, az isten szalagjával koszorúzott aranybottal a kezében jött a görögök hajótáborához, fényes váltságdíjat ígérve leányáért.

- Adják meg nektek az olymposi istenek, hogy feldúlhassátok Priamos városát és épségben érkezzetek haza. De az én édes leányomat engedjétek szabadon és fogadjátok el a váltságdíjat, tisztelve Zeus fiát, a messzelövő Apollónt.

Hiába intették a többiek, hogy tisztelet jár a papnak, Agamemnón durván elutasította. Az aggastyán eltávozott, de bosszúért imádkozott az istenhez, kit Khrysé városában Smintheus néven tiszteltek. Apollón meghallgatta, haragosan szállt le az Olympos csúcsáról, íjjal és tegezzel a vállán, félelmetesen csendült meg az ezüst ideg, s a messzelövő isten nyilai irtózatos járványt hoztak a görög táborra. Először az állatokra, az állatokról az emberekre terjedt a vész; szüntelenül égtek a halotti máglyák kilenc napon keresztül.

A tizedik napon végre Akhilleus gyűlésbe hívta a népet. Itt Kalkhas, a jós, megmondta Apollón haragjának okát, s hozzátette, hogy Apollónt addig nem lehet kiengesztelni, amíg vissza nem adják, most már váltságdíj nélkül, Khriséist az atyjának. Agamemnón ragaszkodott a fényes szemű rabnőhöz, de nem térhetett ki az egész tábor követelése elől, hanem kárpótlást követelt. Akhilleus keserűen emlegette fel, hogy éppen Agamemnón családja kedvéért jöttek Trója alá mindnyájan - az ő testvérének, Menelaosnak a feleségét, Helenét csábította el Paris, a trójai királyfi. Most már egyenesen Akhilleus ellen fordult Agamemnón bosszúja, s mert Akhilleus erélyes fellépése fosztotta meg Khryséistől, Akhilleus rabnőjét, Briséist követelte.

Akhilleus már-már kardot rántott Agamemnónra, de Pallas Athéné lefogta kezét - csak maga Akhilleus látta a hirtelen közbelépő istennőt. Akhilleus megkímélte Agamemnón életét, de megesküdött, hogy félrevonul a harctól: "majd még vágyódtok mindnyájan Akhilleus után, de te nem tudsz majd segíteni, mikor hullani fognak a görögök a férfiölő Hektór keze alatt. Akkor majd emészted magad haragodban, hogy az akhájok legnagyobb hősét nem becsülted meg!" Hiába engesztelte őket Pylos agg királya, Nestór, ki már a harmadik nemzedéken uralkodott, s ki már a lapithák királyának, Peirithoosnak a lakodalmán kitört híres háborúban, a laphiták és kentaurok harcában is részt vett segítő tanácsadásával. Khryséist küldöttség vitte haza Odysseus vezetésével, de Agamemnón elküldte két Szolgáját, Talthybiost és Eurybatést a myrmidónok sátraihoz Briséisért. Akhilleus hű fegyvertársának, Patroklosnak hagyta meg, hogy vezesse ki Briséist, s miután Agamemnón követei eltávoztak kedves rabnőjével, maga kiment a tenger partjára, hogy anyjának, Thetisnek panaszolja el fájdalmát.

Thetis a tenger mélységében, agg atyja, Néreus tengeri isten mellett hallotta meg halandó fia sírdogálását; felszállt a tengerből, mint a köd, melléje ült, megsimogatta kezével, és úgy kérdezte ki bánatát:

- Gyermekem, miért sírsz? Milyen gyász érte szívedet? Mondd ki, ne rejtsd magadba, hadd tudjuk mindketten.

Azután vele sírt, halandó gyermekével, mert legalább azt a rövid életet, mit a sors engedett számára, szerette volna boldogabbnak látni. Akkor éppen az aithiopsoknál vendégeskedett Zeus - az aithiopsok istenfélő népét gyakran látogatták meg az istenek -, de mikor a tizenkettedik napon hazatért, Thetis fölment hozzá az Olymposra. Régi érdemekre hivatkozhatott: mikor a többi isten fellázadt és meg akarták kötözni Zeust, csak ő tartott ki mellette, és felhívta az Olymposra Briareóst, a százkezű óriást, védelmére. Most melléje ült, baljával átfogta térdét,

jobbjával az állát simogatta, úgy kérte, hogy rövid életében legalább tiszteletet szerezzen halandó fiának. Zeus kedvetlenül hallgatta: tartott feleségétől, Hérától, ki úgyis szidta folyton, hogy részrehajló a trójaiak iránt. De mégis igenlőleg intett világkormányzó szemöldökével Thetis kérésére, hogy mindaddig a trójaiak győzzenek, amíg Agamemnón elégtételt nem ad Akhilleusnak.

Thetis visszatért a tengerbe, Zeus pedig palotájába. Az istenek mind együtt voltak, és felálltak, mikor belépett. De Héra rátámadt, mert meglátta rajta, hogy az ezüstcipellős Thetis járt nála és az ő háta mögött ígértetett meg valamit magának. Féltette a görögöket, de Zeus visszautasította Héra beavatkozását, s csak Héphaistos szava vetett véget a civódásnak: még csak az hiányzik, hogy a halandók dolga zavarja meg az istenek lakomáját. Anyját béketűrésre intette: nem jó Zeusszal szembeszállni. És serleget nyújtott Hérának, nektárt töltött a többi isteneknek is. Olthatatlan kacagás támadt a boldog istenek között, amint látták Héphaistost végigsántikálni a termen. Így lakomáztak naphosszat: Apollón játszott a lantján és a széphangú Múzsák felváltva énekeltek.

Mikor pedig a nap leszállt, az istenek pihenni rétek, ki-ki a maga lakosztályába, melyet Héphaistos, a sánta kovácsisten készített mesteri hozzáértéssel. Zeust is elérte az édes álom, ott aludt az aranytrónusú Héra mellett.

A többi istenek és az emberek egész éjszaka aludtak, de Zeust elhagyta az álom. Thetisnek adott ígérete járt az eszében. Végül is vészt hozó álomképet küldött Agamemnónra. Az álomkép Nestór alakját öltötte magára, úgy ment Agamemnón sátrába. Ott aludt a vezér, ambrosiás álom ömlött el körötte. Megállt az álomkép Agamemnón feje fölött:

- Alszol, Atreus fia, pedig nem kell egész éjszaka aludnia a férfinak, akitől a határozat függ, akire ennyi nép van rábízva és akin ekkora a felelősség. Most hallgass rám, mert Zeus követe vagyok számodra; ő visel gondot rád a távolból, és ő parancsolta, hogy szólítsd fegyverbe a hosszú hajú akhaiosokat, gyorsan, mert most be tudnád venni Tróját, már nem oszlik meg az olymposiak akarata, mert megtörte ellenkezésüket Héra könyörgése...

Agamemnón, mihelyt felébredt, össze is hívta a vezéreket Nestór hajójánál, elmondta álmát és új támadásra szólította fel őket. A gyűlésben elhatározták, hogy előbb próbára teszik a nép harci kedvét. A vezérek tanácsa feloszlott, népgyűlést hirdettek, s mikor már mind együtt voltak, szólásra emelkedett Agamemnón és kihirdette, hogy erejüket felemésztette a trójaiak kilencesztendős ellenállása, szálljanak hajóra, forduljanak vissza, hazájukba; ha eddig nem, már ezután úgy sem fogják Tróját elfoglalni.

A görögök, mármint a nagy tömeg, amely nem vett részt az előbb a vezéri tanácsban, kaptak Agamemnón szaván. Megmozdult a gyűlés, mint a viharzó tenger, s ujjongva futottak a hajókhoz. Bizony már haza is indultak volna, de Héra ijedten vette észre, hogy Priamos kívánsága teljesül: a görögök hazamennek, és otthagyják az argosi Helenét a trójaiak között.

Pallas Athénét küldte le a görögök közé, ez pedig egyenesen Odysseust kereste fel. Odysseus hamarosan átlátta a helyzetet, ledobta köpenyét, kivette gyorsan Agamemnón kezéből a királyi pálcát és úgy sietett a nép közé. Ha előkelőbb vitézzel találkozott, annak rábeszélő szóval magyarázta, hogy csak próbára tette őket Agamemnón, az egyszerű közembereket a bottal tanította meg kitartásra és engedelmességre. Csak a csúf Thersités ellenkezett még, a leghitványabb ember a görögök között, de Odysseus alaposan ellátta a baját a bottal, és evvel egyszerre mindenkit a maga pártjára vont.

- Sok derék tette közt ez a legderekasabb, hogy a gyalázkodó szószátyárt elhallgattatta - hallatszott itt is, ott is.

Hogy helyre állt a rend, szólásra emelkedett Odysseus. Maga Athéné istennő intette hírvivő képében csendre a népet, hogy figyeljenek a szavára. Odysseus a jóslatra figyelmeztette őket, mely már a hadrakelt seregnek az aulisi kikötőben éppen a tizedik esztendőre ígérte Trója bevételét.

A nép eltelt újra harci kedvvel, a vezérek áldozatot mutattak be s a harcosok már gyülekeztek, lábuk alatt döngött a föld és ellepték a Skamandros folyó partján a mezőséget. Csak Akhilleus népe: a myrmidónok maradtak ki a készülődésből. Mykéné népét Agamemnón hozta, a spartaiakat Menelaos, a kephalléneket - Ithaka és a környező szigetek lakóit - Odysseus. Lokroi népét Aias, Oileus fia, a salamisiakat Aias, Telamón fia, aki Akhilleus távollétében a legnagyobb hős volt közöttük. Phylaké lakói már új vezért követtek, mert Prótesilaost, aki hazulról Trójába vezette őket, már ekkor fekete föld takarta; ő volt az első, aki partra szállt, és az első, ki elesett Trójában, fiatal feleségét Laodameiát, és épülő házát hagyva maga után Phylakéban. Philoktétés népét is a lokrisi Aias féltestvére, Medón rendezi: magát Philoktétést még Trójába vivő útjukban hagyták el Lémnos szigetén, mert sebe kibírhatatlan bűzt terjesztett magából.

A trójaiakhoz Zeus elküldte Irist. Ezek éppen Priamosnál gyűléseztek. Iris Priamos fiának, az őrszolgálatot teljesítő Politésnak az alakjában jelent meg közöttük, hírül adta a görögök készülődését, mire a trójaiak is fegyverbe álltak.

Hatalmas porfelhőt verve fel közeledett egymáshoz a két ellenséges tábor. A trójaiak éktelen lármát csaptak, mint a darvak, mikor a pygmaiosok ("öklömnyiek") törpe népére támadnak, az akhaiosok pedig néma méltósággal vonultak fel. A trójaiak élén Paris harcolt, s két érchegyű dárdát rázva a kezében, szólítgatta viadalra a görögök legjobbjait. Mint az oroszlán a biztos zsákmánynak, úgy örült meg Menelaos, mikor meglátta. De Menelaos elől ijedten húzódott félre Alexandros, s csak akkor emberelte meg magát, mikor Hektór rátámadt, és asszonyok bolondjának, elpuhult csábítónak bélyegezte.

- Hektór, megérdemlem, hogy így korholsz - felelte Paris, akit Alexandrosnak is neveztek. - Mert a te szíved, mint a kemény bárd, mely áthatol a gerendán a hajóács kezében, s még növeli is a férfi keze lendületét. De ne vesd szememre az aranyos Aphrodité kívánatos ajándékát, mert nem szabad megvetni az istenek fénylő ajándékait, amit ők adnak, bár senki sincs, aki magától nyúlna hozzájuk. Ám ha azt kívánod, hogy most harcba menjek, tedd, hogy álljon félre a többi trójai s az akhaiosok mind, és állítsatok engemet a középre Arés kedveltjével, Menelaosszal, hogy Helenéért és a kincsekért megvívjunk. Amelyikünk győz, azé legyenek a kincsek, az vezesse haza az asszonyt, ti többiek pedig, barátságot kötve igaz esküvéssel, lakhatnátok bizton Trója termékeny mezőin, ők pedig térjenek haza a lovakat nevelő Argosba és a szép asszonyok hazájába, Görögországba.

Örült Hektór Paris szavainak, a görögök is elfogadták a feltételeket, csak ahhoz ragaszkodtak, hogy Priamos király maga jöjjön a szerződéskötéshez.

- Mert az ifjabbak lelke kevésbé megbízható, de amiken öregember vesz részt, előre és hátra egyszerre tekint, hogy mindkét fél számára a lehetőleg; jobban üssön ki a dolog - mondogatták.

Agamemnón Talthybiost küldte hátra a hajókhoz áldozati bárányért, Hektór a városba küldött követeket, hogy hozzanak bárányt és hívják el Priamost.

Iris ezalatt Helenét hívta a bástyákra.

A bástyán, a Skaiai kapu fölött ültek a nép vénei Priamos körül. Öreg koruk miatt a harccal már felhagytak, de hasznos tanácsaikat jó volt megfogadni. Tücskökhöz voltak hasonlók, akik az erdőben a fán üldögélve liliomtiszta hangon cirpelnek. Ilyenek voltak, és így ültek a bástyán a trójai vének. S amint meglátták Helenét a bástyához közeledni, röpke szavakat váltottak egymással:

- Nem lehet csodálni, de még haragudni sem illik érte, hogy a trójaiak és az akhaiosok egy ilyen asszonyért sok időn át annyi nyomorúságot szenvednek, félelmetesen hasonlít szépségében a halhatatlan istennőkhöz. De még így is, még ha ilyen szép is, térjen csak haza a hajókkal, s ne maradjon itt a magunk, s utánunk a gyermekeink bajára.

Priamos jóságos szavakkal szólította maga mellé a menyét:

- Nem téged okollak, mindennek az istenek az okai a szememben, akik ellenem indították az akhaiosok könnyet árasztó háborúját. - És együtt nézték a magasból a görög tábort. Helené

egyenként mutatta a hősöket, Agamemnónt - egykori sógorát -, Odysseust, Idomeneust és a többieket.

Ekkor jött a követ Priamosért. Lement az agg király Anténór kíséretében a síkságra, görög részről Agamemnón és Odysseus léptek elő az eskütételhez. Hozták a hírvivő szolgák a bárányokat meg a bort, és a királyok kezére vizet öntöttek. Fekete juhot áldoztak a Földnek, fehér kost a Napnak, egy harmadik bárányt Zeusnak, minden szerződés legfőbb védőjének.

Úgy kötötték meg a szerződést.

Ezután Priamos visszament a várba, mert nem tudta nézni fiát Menelaos dárdájával szemben. Hektór sorsot vetett, a sors Parist jelölte ki, hogy elsőnek vesse el dárdáját. De nem találta el Menelaost, s mikor Menelaoson volt a sor, Aphrodité ködbe burkoltan elragadta Parist az emberek szemei elől.

Az istenek az Olympos aranypadozatos termeiben lakomáztak. Hébé töltötte a nektárt, s miközben egymásra köszöntötték a serlegeket, letekintettek Trója városára. Zeus gúnyolódva szólt Hérához:

- Menelaost, íme, két istennő is segíti, Héra és Athéné, de bizony ezek csak a távolból nézik, nekik így is jól van, míg a mosolygó Aphrodité mindig ott van Alexandros mellett; most is megmentette a biztos haláltól. Beszéljük meg tehát, hogy ezután hogy lesz, keltsük-e fel újra az öldöklő harcot, vagy küldjünk közéjük békés egyetértést? Mert ha mindenki a békét választja, akkor tovább is lakhatja a nép Priamos király városát, de argosi Helenét Menelaos vigye magával.

Duzzogva hallgatta Zeust a két istennő, Athéné magába fojtotta haragját, de Héra kifakadt:

- Kegyetlen Kronidés, mit mondasz már megint! Annyi fáradságomat hagynád, hogy kárba menjen.

Nehéz szívvel felelt a felleggyűjtő Zeus:

- Mit vétettek ellened Priamos és Priamos gyermekei, hogy ennyire gyűlölöd őket? Bemennél a kapun, a nagy falak mögé, s elevenen nyelnéd el Priamost egész népével, akkor talán megnyugodnál. Tégy hát tetszésed szerint, ez ne legyen ok többé köztünk civódásra.

Így határozták el az istenek Trója pusztulását, s hogy beteljen mértéke, előkészítették a trójaiak esküszegését. Ezért Athénét küldték le ismét.

Athéné, Anténór fiának, Laodokosnak képében Pandarost biztatta fel, kinek maga Apollón ajándékozott íjat, és rávette, hogy vegye célba nyilával Menelaost. Pandaros, a híres íjász, kivett tegzéből egy érintetlen nyilat, imádkozott Apollónhoz, és megfogadta, hogy száz elsőszülött bárányt fog áldozni neki, amint hazaér. Aztán megfeszítette íját, megpendült az ideg, repült a hegyes nyíl a sokaság felett.

De Pallas Athéné vigyázott Menelaosra. Mint anya, ha alvó gyermeke felől hessegeti el a legyet, félrehajlította Pandaros nyilát, így ez csak a hős bőrén ejtett sebet. Kicsordult a sebből a vér, rémülten hívatja Agamemnón testvéréhez Makhaónt, Asklépios fiát, a híres orvost; az kiszopta a sebet és bekente gyógyító írral.

Míg ezek Menelaost gyógyítgatták, a trójai hadsorok már készülődtek, Pandaros békebontásától vérszemet kapva újra fegyverbe álltak és újra kívánták a harc mámorát:

Agamemnón is bejárta a görög tábort: egyenként biztatta a hősöket, egyiket dicsérte, másokban kötődő, kicsinylő szavakkal ébresztgette a harci kedvet:

- Argosiak, ne engedjetek a szilaj harci kedvből, mert nem lesz Zeus az esküszegők oldalán!

Újra szemben állt egymással a két tábor.

Folyt a harc keményen, senkit nem érhetett gáncs. Aki sértetlen maradt a harc forgatagában, azt maga Pallas Athéné vezethette kézen fogva, s csak ő fordíthatta el felőle a nyilak lendületét. Mert azon a napon trójaiak és akhaisok sokan hullottak egymás mellé a porba.

Kivált Tydeus fiába, Diomédésbe öntött Pallas Athéné rettenthetetlen harci kedvet.

Meglátta Aineias, mint pusztít Diomédés a trójaiak között. Kereste Pandarost, s őt szólította fel, hogy biztos nyilával vegye célba az ismeretlen harcost, aki már annyi trójai halálát okozta.

- Ha ugyan nem valamelyik isten áll szemben velünk, aki elmaradt áldozatokért haragszik a trójaiakra - tette hozzá elborzadva, mert a bosszúálló istenekkel nem merte volna felvenni a harcot.

Pandaros már tudta, hogy ez Diomédés. Egyszer már célba is vette, de hiába, íja cserbenhagyta. Aineias szekerére kéredzkedett, együtt mentek Diomédés ellen, de az halálos sebet ejtett Pandaroson nyilával, mely tőből metszette el dicsekvő nyelvét.

Ekkor Aineias pajzsával és hosszú dárdájával leugrott a harciszekérről, hogy megvédje bajtársa holttestét. Tydeidés óriási követ ragadott fel, akkorát, hogy ketten sem bírnák el olyanok, mint amilyenek a mai emberek, ájultan rogyott le Aineias a szörnyű ütés alatt.

El is pusztult volna ott a hős Aineias, de megjelent Aphrodité, fehér karját fonta kedves fia köré, s fényes ruhája redőivel eltakarta a görögök szeme elől. Már-már ki is vitte a harc forgatagából, de Diomédés a nyomában volt és az istennő lágy keze fején ejtett sebet dárdájával. Nagyot sikoltott az istennő és kiejtette kezéből fiát; Phoibos Apollón mentette meg végül Aineiast, kék felhőbe burkolva.

Aphroditét Iris ragadta ki a harc közepéből és vitte fel az Olymposra. Egyenesen anyja, Dióné ölébe rogyott a sebesült istennő, az karjai közé vette leányát, megsimogatta és kikérdezte baja felől. Héra és Athéné kárörvendve gúnyolták, Zeus atya is mosolygott, és maga mellé szólítva, mondta az aranyos Aphroditénak:

- Nem terád van bízva, gyermekem, a háború dolga!

Ezalatt Aineiast Apollón védte, Diomédés ugyan már őt sem tartotta tiszteletben. De félelmetes hangon rákiáltott a Messzelövő:

- Térj észre és vonulj félre, Tydeus fia, és ne akarj te az istenekkel vetélkedni!

Diomédés meghátrált, Apollón pedig a szent Pergamosba vitte Aineiast, ott, temploma nagy csarnokában Létó és Artemis gyógyították és tették még daliásabbá. Apollón elkészítette Aineias alakmását; míg a hős fellegvárban volt, addig azt bocsátotta a harcmezőre, s trójaiak és görögök a puszta képmásért harcoltak.

Aztán Arést hívta Phoibos Apollón az emberi mértéket áthágó Diomédés ellen; maga visszavonult Pergamosba, Arés pedig újra a csatába elegyedett.

Athéné ismét Diomédés mellé állt. Most már arra biztatta, hogy Arést is támadja meg, s ő maga felöltötte Hadés láthatatlanná tévő sisakját, hogy Arés előtt is rejtve maradjon. Athéné segítségével Diomédés sebet ejtett Arésen is, ez felment panaszra Zeushoz. Zeus megvetéssel mérte végig:

- Ne nyöszörögj mellettem, te állhatatlan! Az Olympos minden lakója közt te vagy a leggyűlöletesebb nekem, mert te mindig a viszályt szereted és a háborúkat és az öldöklést. De mégsem tudom sokáig elnézni, hogy fájdalmat szenvedsz, hiszen az én fiam vagy. Bizony, ha más istentől származnál, már mélyebbre taszítottalak volna, mint Uranos fiait, a titánokat.

És hívatta Paiéónt, az istenek orvosát, az gyógyító írral kente be a sebet, ettől egykettőre meggyógyult Arés. Hébé megfürösztötte és szépséges ruhát adott rá, úgy ült Zeus mellé, csak úgy sugárzott a büszkeségtől.

Ekkor már Héra és Athéné is visszatértek Zeus palotájába, hiszen már elérték, hogy az emberpusztító Arés felhagyjon az öldöklésssel.

Így magukra maradtak az egymással harcoló emberek, a Simoeis és Xanthos folyók között elterülő síkságon.

Hangos szóval biztatta Nestór a hősöket:

- Társaim, görögök, Arés hős szolgái, senki se maradozzon hátra, zsákmánnyal törődve, hanem rontsunk az ellenségre, ráérünk majd aztán a halottakról leszedni a fegyvereket!

A trójaiak már vissza is futottak volna a városba, csak Aineias és Hektór tartották bennük a lelket. Priamos jóstehetségű fia, Helenos biztatta a két hőst, hogy ne hagyják szétzülleni csúfos futással a hadsorokat, aztán Hektórt a városba küldte:

- Mondd meg anyánknak, hogy gyűjtse össze az idősebb nőket a fellegvárban Athéné templomában, és azt a peplosát, amelyik a legszebb és legnagyobb és a legkedvesebb neki magának, helyezze a széphajú istennő térdére. Ígérjen tizenkét egyéves, hibátlan üszőt, és úgy kérjék, hogy könyörülve a városon, a trójaiak asszonyain és balgatag kisgyermekein, tartsa vissza a szent Iliostól Tydeus kegyetlen fiát.

Hektór eltávozott a városba. Mikor a Skaiai kapuhoz és Zeus szent bükkfájához ért, tódultak eléje a trójai nők; ki gyermekét, ki testvérét, ki férjét kérdezte tőle. Hektór imára szólította fel mindnyájukat és ment tovább, Priamos szépséges palotájába. Szelíd, jó anyja, Hekabé jött eléje:

- Gyermekem, mért hagytad ott a harcot? Hiszen az akhaiosok átkozott fiai még ott dúlnak a város körül. Jöttél, hogy innét a fellegvárból tárd ki kezedet imára Zeushoz? Hozok mézédes bort, hogy önts ki belőle először áldozatul Zeus atyának és a többi halhatatlan istennek, aztán magad is igyál; jól fog esni, hiszen a fáradt embernek erőt ád a bor, és te kifáradtál véreid védelmében.

De a sisakrázó Hektór elutasította:

- Ne tölts nekem mézédes bort, mert a lábamba szállna és elvenné erőmet; Zeusnak sem áldozhatok belőle vérrel szennyezett kezemmel. - És elmondta Helenos üzenetét, Hekabét az asszonyokkal Athéné templomába küldte, aztán felkereste Parist, majd saját otthonába sietett. Hekabé bement illatos hálószobájába, ott válogatott a pompás, tarka ruhák között, kiválasztotta közülük a legszebb és legnagyobb peplost, mely úgy ragyogott, mint a csillag. Az öregasszonyok élén azt vitte Athéné templomába a fellegvárba.

A széparcú Theanó, Anténór felesége volt Athéné papnője Trójában. Kinyitotta a templom ajtaját, bementek az asszonyok és hangos siránkozással tárták ki kezüket az istennőhöz. Theanó átvette a peplost, a széphajú Athéné térdére helyezte és így imádkozott hozzá:

- Felséges Athéné, városvédő istennő, törd össze Diomédés dárdáját és add, hogy ő maga is elbukjék a Skaiai kapu előtt, hogy mi is tizenkét egyéves hibátlan üszőt áldozzunk fel templomodban, ha megkönyörülsz a városon és a trójaiak asszonyain és balgatag kisgyermekein. - Így imádkozott, de Pallas Athéné nem hallgatta meg az imádságot.

Feleségét, a fehér karú Andromakhét nem találta otthon Hektór. A gazdasszonytól tudta meg, hogy Andromakhé keserves jajszóval a bástyatoronyra ment, hogy letekintsen a harcmezőre, mert hallotta, hogy a görögök előretörtek és a trójaiak pusztulnak. Mint az őrjöngő, rohant el, s a dajka a gyermeket utána vitte. Hektór visszafordult azon az úton, amelyen jött, s a Skaiai kapunál találkozott feleségével. Vele volt a szolgáló is, ölében a gyermek, Hektór édes kisfia, szép csillaghoz hasonlóan, kit Hektór Skamandriosnak hívott, de a többiek Astyanaxnak, a "Város Fejedelmének". Szótlan rámosolygott a gyermekre a hős, Andromakhé könnyes szemmel ragadta meg a kezét, úgy tartóztatta:

- Az istenért, el fog pusztítani téged a te harci kedved! Nem szánod kisfiadat és engemet, akit nemsokára özvegyen fogsz hagyni? Nekem jobb is volna, ha téged elvesztlek, a föld alá jutnom, mert nem marad számomra más választás, ha téged utolér a sorsod, csak a gyász, meg a gyász. Mert nekem nincs atyám, sem felséges anyám, mert atyámat Akhilleus ölte meg, mikor Thébét feldúlta. Hét testvérem is volt: egy napon szálltak le Hadés birodalmába, mert mindet megölte a gyorslábú isteni Akhilleus. Anyámat, aki királyné volt az erdős Plakos alatt, foglyul elvezette, de aztán fényes váltságért szabadon engedte: atyám termeiben érte utol Artemis istennő nyila. Hektór, hiszen te vagy atyám és anyám és testvérem, és te vagy viruló férjem, könyörülj hát rajtam és maradj a bástyán, ne tedd gyermekedet árvává és özveggyé asszonyodat! Népedet

pedig állítsd ide a vadfügefa mellé, mert itt a legkönnyebb a városba jutni, és a falat itt rohanják meg leginkább; már háromszor tettek vele próbát.

Hektór így válaszolt:

- Nekem is gond mindez, hitvesem. De szörnyen szégyellném a trójaiak és a hosszú ruhájú trójai nők előtt, hogy mint valami hitvány ember, a harctól távol bujkáljak. Lelkem sem hajt erre, mert én azt tanultam: deréknek mutatkozni és mindig az első sorban küzdeni, védve atyám és a magam jóhírét. Mert tudom szívemben: eljön majd a nap, hogy elpusztul a szent Ilios és Priamos, és a dárdás Priamos népe. De nem fáj annyira a szívem a trójaiakért, még magáért Hekabéért sem, sem Priamos királyért, sem testvéreimért, akik sokan vannak s mint derék vitézek hullanak a porba ellenséges kéztől, mint érted, ha egyszer egy ércinges görög elvezet majd sírva és megfoszt téged a szabadság napjától. S talán majd Argosban más asszony szövőszékén fogsz szőni és vizet hordani a Messéisból vagy a Hypereia-forrásból, s hiába vonakodsz, mert erő, s kényszer fog hajtani. S ha lát majd valaki, amint könnyed omlik, ezt mondja felőled: "Ez Hektór asszonya, azé, ki vitézül harcolt a lófékező trójaiak között, amikor Ilios körül folyt a háború." Így szól majd valaki, s neked kiújul a fájdalmad, mert vágyódsz hős férjed után, hogy elhárítsa felőled a szolgaság napját. De engem már akkor hantolt föld takar majd, jajszavad és elhurcoltatásod híre nem jut már le hozzám.

Így szólva gyermeke felé nyúlt a dicső Hektór. De az sírva fordult a dajka kebléhez, megijedt atyjától, az érctől és a lósörényes sisaktaréjtól. Nevetett rá édesapja, nevetett felséges anyja is, s levette fejéről a fényes sisakot a hős, és letette a földre. Úgy csókolta meg a fiát és meglóbálta és imádkozott Zeushoz és a többi istenekhez, hogy magánál is derekabb hős váljék majd belőle. Aztán kedves felesége kezébe tette a gyermeket; az felvette illatos ölébe, könnyein át mosolyogva; férje szíve megesett rajta, megsimogatta és szelíd szóval hazaküldte. Maga pedig felvette a lósörényes sisakot. Az asszony hazaindult, de útközben vissza-visszatekingetett, amíg csak haza nem ért, Hektór házába. Ott együtt talált sok cselédet, azoknak rákezdett a sirató énekre, így ezek elsiratták még életében Hektórt a házában, mert nem hitték, hogy még haza fog jönni egyszer.

Hajnalban Zeus az Olympos legmagasabb csúcsán gyűlésbe hívta az isteneket s megtiltotta nekik, hogy a harcba elegyedjenek. Aztán befogta aranysörényű gyors lovait, maga az isten is aranyba öltözött s szép aranyostort vett a kezébe. Fölszállt kocsijára, megostorozta a lovakat, azok könnyedén repültek a föld és az ég között. Hamarosan megérkezett a forrásokban bő Ida hegyére, a Gargaron-csúcshoz. Ott kifogta lovait, maga pedig a csúcsra ült, dicsőségében tündökölve, s lenézett a trójaiak városára és az akhaiosok hajóira.

A görögök is fegyverkeztek, a trójaiak is tódultak ki a városból és találkoztak a harcmezőn. Mindaddig, amíg a nap az égbolt közepére került, eldöntetlen volt a küzdelem. Ekkor Zeus atya kezébe vette aranyos mérlegét, az egyik serpenyőbe a trójaiak halálos végzetét tette, a másikba a görögökét. A görögök végzetével süllyedt alá a serpenyő, lesüllyedt egészen a földig, miközben a trójaiak végzetével az égig emelkedett a mérleg. Maga Zeus az Ida hegyéről mennydörgött, s fényes villám csapódott a görögök felé: ezek elsápadtak rémületükben.

Ettől kezdve a trójaiak győztek, a görögök Zeus villámai elől ijedten hátráltak.

Héra és Athéné újra lejöttek volna a görögöket segíteni, de Zeus az Ida hegyéről meglátva készülődésüket, az aranyszárnyú Irist küldte hozzájuk avval a fenyegetéssel, hogy ha tilalma ellenére részt vesznek ismét a küzdelemben, lovaikat megbénítja, szekerüket összetöri, rajtuk magukon meg villámaival olyan sebet ejt, mely tíz év alatt sem fog begyógyulni. Kénytelen-kelletlen engedelmeskedett a két istennő, a hórák kifogták a fényes szőrű lovakat, és az ambrosiás jászol elé kötötték, a szekereket pedig a fal mellé támasztották. Héra és Athéné, háborgó szívvel bár, a többi isten közé vegyült.

Zeus atya is megjött az Ida hegyéről az Olymposra, tilalmát megújította: feltartóztathatatlanul fog Hektór mindaddig pusztítani a görögök között, amíg csak Akhilleus vissza nem tér a harcba.

Már Agamemnón is keservesen megbánta elvakult haragját. Kész volt megkövetni a megbántott Akhilleust, Briséist is visszaadja, drága kincsekkel, szép rabnőkkel hajlandó már engesztelni; ha Tróját beveszik, a zsákmány legjavát engedi át neki. S ha majd hazatérhetnek Argosba, vejévé fogadja, édes fiával, Orestésszel fogja egy sorba helyezni, és három leánya közül azt veheti nőül s viheti magával Péleus házába, amelyik tetszik, jegyajándék nélkül, sőt még Agamemnón ajándékozza meg hét népes várossal, ahonnan majd gazdag adókat szedhet. Küldöttséget menesztettek a vezérek Agamemnón ígéretével Akhilleushoz: a nagy Aiast, Telamón fiát, és Odysseust, két hírvivő szolgával és Phoinixnak, Akhilleus öreg nevelőjének a vezetésével.

Akhilleus éppen egy finomművű, ezüstgerincű lant tiszta hangjában gyönyörködött és férfiak dicső tetteiről énekelt hozzá. Egyedül Patroklos ült vele szemben, ő is némán leste, hogy mikor hagy fel az énekkel Aiakos unokája. Mikor meglátták a jövevényeket, Akhilleus csodálkozva pattant fel székéről, Patroklos is felkelt, és a vendégek elé mentek. Szíves vendégszeretettel fogadta őket Akhilleus és meghagyta rögtön Patroklosnak, hogy készítsen lakomát. A lakmározás végénél tartottak már, mikor Odysseus ráköszöntötte Akhilleusra a serleget s étel-ital derűt szerző bőségéről a görögök szorult helyzetére terelte a szót. Előadta Agamemnón békéltető ajánlatát, de Akhilleus szíve nem engedett fel.

- Gyűlöletes szívemnek Agamemnón, mint a Hadés kapuja. Hajóimmal tizenkét tengerparti várost támadtam meg, gyalogosan tizenegyet Trója rögös földjén, a zsákmányt átadtam mindig őneki, ő a legjavát tartotta meg belőle, de a legvitézebb királyoknak adott ajándékot mégis, s máig megtarthatták, csak tőlem vette el, ami nekem jutott, asszonyomat, aki kedves volt szívemnek. Hát miért harcolnak a trójaiakkal a görögök? Miért vezetett ide ennyi népet Atreus fia? Hát nem a széphajú Heléné miatt? Vagy talán más nem is szereti asszonyát, csak Atreus két fia? Hiszen minden férfi, kiben ép a lélek, szereti hitvesét s gond emészti érte, így én is szívemből szerettem Briséist, bár dárdám hegyével szerzett rabnőm volt csak. De most már hiába, többé nem csal lépre Agamemnón engem, csak védje meg veletek a hajókat a pusztító tűztől, hiszen látom, sokra megy már nélkülem is: falat is épített, széles, mély árkot is vont a tábor köré, s cölöpöket vert le. Hanem így sem tudja a férfiölő Hektór erejét feltartani. Amíg én is köztetek harcoltam, nem merészkedett el ilyen messzire Trója városából, legfeljebb a Skaiai kapuig és a bükkfáig ha elment, ott várt be, és ott is alig menekült meg tőlem. De most nem akarok Hektórral megvívni. Holnap áldozatot mutatok be Zeusnak s a többi istennek, hajóimmal haza indulok, s ha jó hajózást ad a földrengető Poseidón, a harmadik napon megérkezem hazámba, a termékeny földű Phthiába. Jobb nekem így: Trója minden kincse nem ér fel az életemmel, ha a lélek átröpült egyszer fogaim sövényén, semmi zsákmány között nem lelek újat helyette. Megmondta anyám is, az ezüstcipellős Thetis istennő, hogy két sors között választhatok: ha itt maradok és a trójaiak városa alatt harcolok, elvétetik tőlem a hazatérés, de örökkétartó lesz a hírem, míg ha hazatérek kedves szülőföldemre, elvétetik tőlem a hírnév, de hosszú életben lesz részem. Nektek is azt tanácsolnám, hajózzatok haza, mert nem veszitek be Tróját már soha, mert oltalmazólag tartja fölötte a kezét a messzire dörgő Zeus, és bátorsággal telt el a népe. Most menjetek, vigyétek meg az én válaszomat. De Phoinix maradjon, háljon az én sátramban, hogy holnap reggel, ha neki is úgy tetszik, együtt induljunk haza. A többiek némán hallgatták Akhilleus kemény szavait, csak az agg Phoinix próbálta még rábeszélni, könnyes szemeit törülgetve. De ő is hiába hivatkozott arra, hogy gyermekkorában hányszor hordta ölében Akhilleust, s akkor is, amikor Trója alá indultak, azért adta Péleus őt a fia mellé, hogy segítségével, tanácsával mindig mellette álljon.

Így hát visszamentek megvinni a választ. Csak Phoinix maradt ott: Patroklos a szolgálókkal Akhilleus sátrában teríttetett fekvőhelyet a számára.

Agamemnón sátrában várták már Akhilleus üzenetét. Megdöbbenve hallgatták végig Odysseus szavait, de Diomédés felpattant:

- Dicső Agamemnón, kár volt Akhilleust engesztelni, csak amúgy is gőgös szíve gőgjét növelted vele.

Maradék borukat a földre hintették a királyok, ki-ki a sátrába indult. Lepihentek és kivették részüket az álom ajándékából.

Hanem Agamemnónt, a népek pásztorát elkerülte az édes álom. Szíve mélyéből keserves sóhajok törtek elő, remegett a lelke a görögökért. Amint áttekintett a trójai síkságon, megbámulta a sok őrtüzet, és a fuvolák és a sípok hangját és az embertömeg morajlását. Aztán a görögök hajóit és az akhaiosok pusztuló népét nézte, s kétségbeesésében már a haját tépte. Összehívta éjnek idején a vezéri tanácsot.

Nestór szólalt meg először, s feltette a kérdést, ki vállalkoznék rá, hogy a trójai táborba lopózzék, megtudni, mi a szándékuk, a görög hajókat szorongatják-e tovább, vagy visszatérnek-e reggel.

Diomédés vállalta a feladatot, de kísérőt kért maga mellé, mert ketten többre mennek, egyik a másikat segíti, és amit az egyik nem vesz észre, meglátja a másik. A hősök versengtek, sokan akarták elkísérni; Diomédés Odysseust választotta társának, mert a maga vakmerő bátorsága mellett éppen Pallas Athéné másik kedveltjének körültekintő szívére volt szüksége.

Ezalatt Hektór sem hagyta aludni a trójaiakat, s ő is éppen át akart küldeni valakit a görögökhöz, hogy az puhatolja ki, őrzik-e még a hajótábort, vagy pedig már a menekülésre készülődnek? Jelentkezett Dolón, rút, de gyorslábú vitéz, arannyal és rézzel dúsan megrakott fegyverzetben. Ő vállalta, hogy elmegy Agamemnón hajójához, kihallgatja a görög vezérek tanácskozását. De bizony nem hozott hírt Dolón Hektórnak soha a görög táborból! Mert még nem juthatott messzire, mikor Odysseus és Diomédés elfogták. Odysseus kivallatta a trójai tábor felől, és Dolón Odysseus kérdéseire töviről hegyire elmondta a trójai tábor elhelyezkedését. Külön őreik nincsenek minden trójai éberen őrködik a tábortűz mellett. De a szövetségesek alszanak nyugodtan, a trójaiakra hagyták a virrasztás gondját, hiszen az ő gyermekeik és asszonyaik nincsenek a közelben. Felfigyelt a két hős, mikor Dolón az imént érkezett thrák szövetségest, Rhésos királyt és a lovait emlegette:

- A legszebb s legnagyobb lovak az övéi. Hónál fehérebbek és szélsebesen futnak. Szekere arannyal, ezüsttel kirakva, óriási arany fegyverzetben jött, hogy nézni is csoda volt. Nem is való halandó embereknek viselni ilyet, csak a halhatatlan isteneknek.

Mikor kivették Dolónból, amit tudni akartak, megölték, és fegyverzetét Athénének ajánlotta fel Odysseus. Aztán folytatták útjukat, arra, amerre Dolón szavai szerint Rhésosnak kellett aludnia. Megtalálták, őt tizenharmad-magával megölték, a lovakat elkötötték; akkor Athéné Diomédés mellé állt és figyelmeztette, hogy ideje már hazatérniök.

A thrák lovakra kaptak, s már messze jártak, mikor Rhésos rokonát, Hippokoónt felébresztette Apollón. Ez meglátta a szörnyű mészárlást és hangos jajszavára felriadtak a trójaiak. De Odysseus és Diomédés már elérték a hajókat. Lemosták magukról a tenger vizében az izzadságot, megkenték magukat olajjal, lakomához ültek, s tele serlegükből áldozat gyanánt Athéné számára loccsantották ki a mézédes bort.

Felkelt Éós, a Hajnal, ágyából, a dicső Tithónos mellől, hogy megvigye a fényt a halhatatlanoknak és a halandóknak. Zeus pedig Erist küldte az akhaisok gyors hajóihoz. Most már édesebb volt számukra a háború, mintsem hazatérni az odvas hajókon szülőföldjükre.

Agamemnón hangos szóval adott parancsot, hogy fegyverkezzenek, maga is fegyverbe öltözött, s mikor két dárdáját vette a kezébe és az érchegy fénye az ég felé villant, Athéné és Héra dörgő hanggal üdvözölték felülről, úgy becsülték meg az aranyban gazdag Mykéné királyát. Lovait mindegyik hős a kocsisára bízta az árok mentén, maguk pedig nehéz fegyverzetben gyalogosan törtek előre. Irtózatos harcot ébresztett Kronidés, s a magasból véres harmatot bocsátott alá, mert ezen a napon el volt rá tökélve, hogy sok vitéz lelkét küldi a Hadésba.

A trójaiak is jöttek, Hektór vezetésével; mint farkasok rohantak egymásra az ellenfelek. Örült Eris, amikor látta őket, mert ő volt az egyetlen isten, aki a harcolók mellett maradt, a többi az Olymposon vesztegelt, Zeus pedig az Ida hegyére telepedett, onnét nézte az ütközetet. S az aranyszárnyú Irist küldte Hektórhoz, avval az üzenettel, hogy vonuljon félre a harctól, mindaddig, amíg Agamemnón sebet kap és elhagyja a mezőt. Akkor majd visszatérhet az ütközetbe, és akkor neki fogja juttatni a győzelmet.

Hektór engedelmeskedett és félreállt. De Agamemnónt Koón dárdája érte, s bár még volt annyi ereje, hogy halálra sújtsa támadóját, nem tudta már soká elnyomni a fájdalmat, s vissza kellett vonulnia. Ekkor Hektór, mint szélvész, ha az ibolyaszínű tengerre lecsap, rohant újra az ütközetbe. Irtózatos öldöklést vitt végbe, csak Odysseus és Diomédés tartotta még magát a görögök oldalán, amíg Diomédés is, Paris nyilától találva, kénytelen volt a hajókhoz visszavonulni. Odysseus magára maradt, sebet is kapott, s minden oldalról körülfogták már a trójaiak, de Aias és Menelaos kiragadták szorongatott helyzetéből. Makhaón is megsebesült Paris nyilától; az ő védelmére Nestórt hívta Idomeneus, mert az orvos sok más férfival fölér, ő vágja ki a nyilakat és ő keni be gyógyító írral a sebet.

Akhilleus távolról nézte a küzdelmet, a görögök szorult helyzetét, s a szíve örült, mert már látta, hogy az ő segítségéért fognak nemsokára könyörögni. De Nestór bölcs szavai már a harci lelkesedést ébresztgették Akhilleus hű társa, Patroklos szívében.

Nemsokára már a görög hajótábor sáncfalait szaggatták a trójaiak, és maga Hektór hatalmas követ ragadott fel - ketten sem bírnák el a mai emberek - és avval betörte a kaput. Sötét tekintettel, mint a hirtelen leszakadó éjszaka, de ragyogó vértezettel ugrott be a kapun Hektór, kezében két dárdával. Halandó ember nem tudta őt feltartóztatni. És hívta maga után a trójaiakat; azok elözönlötték a falakat. A görögök odvas hajóik mellett rémülten látták a kérlelhetetlenül zajló tömeget.

Apollón isten is segített a trójaiaknak. Könnyedén bedöntötte az árok oldalát, és úgy hidalta át, hogy utat nyisson. A falakat is ledöntötte, mint gyermek a tengerparton a maga homoképítményét, úgy tiporta el az isten, amit a görögök fáradságos munkával emeltek.

Patroklos, mihelyt meglátta, hogy a hajókhoz rontottak a trójaiak, és a görögök között irtózatos rémület támadt, rögtön Akhilleushoz sietett, hátha rá tudja venni már a harcra.

A hajóknál nagy volt a kavarodás, a görögök nem tudták visszaverni a trójaiakat, de a trójaiak sem bírtak a sátrakba és a hajókra hatolni. Teukros már Hektórt vette célba íjával, melyet Apollón ajándékozott valamikor neki, de a megfeszített ideg elszakadt, pedig csak reggel szerelte fel frissen a hős. Hektór látta s tudta, hogy Zeus tette hasznavehetetlenné Teukros íját, s még nagyobb rohamra serkentette a trójaiakat: aki meghal, hazájáért, hitveséért, gyermekeiért, házáért és ősi birtokáért hal meg! Már égő fáklyákkal jöttek, hogy felgyújtsák a görög hajókat, az egyik elesett, helyébe lépett a másik; maga Aias tizenkét trójait ütött le, akik mind tüzet akartak vetni a hajókra.

Patroklos ezalatt sírva panaszolta Akhilleusnak a görögök szörnyű veszteségeit.

- Mit ér az utókor a te vitézségeddel, ha most nem hárítod el a görögök felől a méltatlan csapást? Kegyetlen, nem lehet Péleus az atyád, sem Thetis az anyád, a kék tengertől eredsz meg a meredek kősziklától, azért ilyen kemény a szíved. Legalább engem küldj a myrmidónok népével s engedd, hogy felöltsem a te fegyvereidet.

Akhilleus még mindig gyűlölettel gondolt Agamemnónra, de azt megengedte, hogy Patroklos menjen. Csak azt hagyta meg, hogy ne kövesse a városig az ellenséget, térjen vissza, mihelyt a hajókat megszabadította. Akkor már Hektór eltörte Aias dárdáját is, és evvel az utolsó akadályt is elhárította, a trójaiaknak sikerült felgyújtaniok az első hajót.

Most már Akhilleus maga sürgette Patroklost, ez felöltötte Akhilleus fegyverzetét, csak hatalmas dárdáját kellett otthagynia: ezt Kheirón, a kentaur hozta egykor a Pélion csúcsáról Péleusnak, és olyan súlyos volt, hogy csak maga Akhilleus tudta felemelni. Automedón befogta a harciszekérbe Akhilleus szélsebes, halhatatlan lovait, a Xanthost (a "Fakót") és a Baliost (a "Tarkát") ; ezeknek Zephyros, a nyugati szél volt az apjuk, és Podargé harpyia, a "gyorslábú" viharistennő volt az anyjuk. Akhilleus maga szólította fegyverbe a myrmidónokat. Mikor együtt voltak és hadi rendbe álltak, Akhilleus rövid beszédet intézett hozzájuk: menjenek, töltsék ki harci kedvüket, hiszen idáig is folyton unszolták Akhilleust, hogy vezesse már csatába őket. Szorosan felzárkóztak - pajzs támaszt pajzsot, sisakot sisak, ember az embert -, élükön Patroklos és Automedón haladtak. A trójaiakat már puszta megjelenésük is megriasztotta. Azt hitték először, hogy

Akhilleus tért vissza a háborúba. S Patrokios kitett magáért; a trójaiakat elűzte a hajóktól, Prótesilaos lángban álló hajóját eloltotta.

A görögök fellélegzettek, a trójaiak után vetették magukat, s maga Hektór is menekült már. A lykiai szövetségesek álltak legtovább helyt, Zeus fia, Sarpédón tartotta a lelket bennük. De mikor szembe került Patroklosszal, meg kellett halnia. Hiába szánta meg Zeus, hiába szerette volna a harc forgatagából Lykiába elragadni, a Moirával, a halandó ember kiszabott osztályrészével szemben nem tehet semmit ő sem. Csak Sarpédón holttestét bízhatta Zeus Apollónra. Ez most lejött az Ida hegyéről, a hulló nyilak közül kiragadta a holttestet, megmosta a folyó vizében, megkente ambrosiával és isteni ruhákba öltöztette. S rábízta a két ikertestvérre, Hypnosra és Thanatosra, az "Álomra" és a "Halálra" ; azok gyorsan vitték s letették Lykiában, hogy ott testvérei és rokonai eltemessék, s hantoljanak sírt föléje, emeljenek oszlopot, mert ez az ajándék jár a halottaknak.

Patroklos pedig megfeledkezve Akhilleus szaváról, a városig űzte a trójaiakat és a lykiaiakat. S Patroklos keze által már be is vették volna Tróját a görögök, ha nem állt volna meg oltalmazólag a bástyatorony fölött Apollón. Háromszor rohanta meg a falat Patroklos és háromszor taszította el Apollón, halhatatlan kezével nagyot ütve a fényes pajzsra. Hanem amikor negyedszer szaladt neki, istenhez hasonlóan, akkor félelmeteset kiáltva szólt hozzá a messzelövő Apollón:

- Fordulj meg, isteni Patroklos, mert nem az a végzet, hogy dárdádtól pusztuljon el Trója, de még Akhilleusétól sem, pedig ő nálad sokkal derekabb hős.

Patroklos meghátrált, Apollón pedig Hektórt buzdította Patroklos ellen. Mikor szembetalálkoztak, Patroklos megölte Hektór kocsisát, Kebrionést, s most Kebrionés holtteste körül tört ki a küzdelem. De Phoibos Apollón harcolt Patroklos ellen; a hős nem vette őt észre, mert sűrű ködbe volt burkolózva. Homlokát és vállát ütötte meg az isten, és leverte fejéről a sisakot - Akhilleus sisakját, melyet így juttatott Hektórnak Zeus -, dárdája eltörött, vértje megoldódott, ő maga elkábult: meztelenül és kiszolgáltatottan állt már ott, amikor Euphorbos dárdája eltalálta. Még életben volt ekkor és Hektór fegyvere ölte meg. De még haldokolva sem tűrte el Hektór gúnyolódó szavait és megjósolta neki, hogy Akhilleus keze által fog elesni. Akkor elborította a halálos vég, lelke, testéből kiröppenve, a Hadésba szállt, saját pusztulását siratva, hogy el kellett hagynia a férfias erőt és az ifjúságot.

Hektór elgondolkozott a halott jóslatán, de megbiztatta magát, kivette a dárdát a halott sebéből, a holttestet félrelökte, s Automedónt, Akhilleus derék szolgáját akarta megtámadni. Csakhogy ezt elragadták előle a fürge, halhatatlan lovak, melyeket Péleusnak az istenek adtak ajándékba lakodalmán.

Menelaos Telamón fiát, Aiast hívta segítségül Patroklos holttestének a védelmére. Akkor már megfosztotta Hektór Patroklos holttestét a fegyverektől és már húzta magával, hogy levágja válláról a fejét, s magát a holttestet a trójai kutyák elé dobja. De Aiast meglátva, meghátrált, a lykiai Glaukos bosszúságára, ki már azt remélte, hogy Patroklos holttestével Sarpédón fegyvereit fogják kiválthatni. Hektór nem akart elbújni a harc elől, csak félrevonult, hogy felöltse előbb Akhilleus fegyverzetét, melyet Patroklostól szedett el, s melyet Akhilleus atyjának az égi istenek ajándékoztak.

Eközben Akhilleus lovai már messze jártak a harc forgatagától, és sírtak, mert ők tudták meg először Patroklos halálát. Hiába ütötte őket Automedón az ostorral, hiába noszogatta őket mézédes szavakkal, s hiába átkozódott, nem akartak sem a hajókhoz visszatérni, sem pedig a csatába, hanem álltak mereven, mint az oszlop halott férfi vagy nő sírja fölött, fejüket a földre szegezték, s forró könnyük hullott Patroklosért. Szánakozott rajtuk Zeus és a fejét csóválta:

- Szegények, miért is adtunk titeket Péleus királynak, a halandó embernek, mikor ti örökifjak és halhatatlanok vagytok! Hát azért, hogy a nyomorult emberek között titeket is fájdalmak érjenek? De nem fog Hektór, Priamos fia rátok és a mesteri harci szekérre felhágni, mert ezt már nem engedem meg. Hát nem elég, hogy a fegyverekhez jutott s még dicsekszik is vele? Nektek erőt adok inaitokba és lelketekbe, hogy Automedónt is mentsétek ki a harcból és vigyétek az odvas

hajókhoz, mert most még a trójaiaknak juttatom a dicsőséget, hogy öljenek, amíg a hajókig érnek, s lenyugszik a nap és a szent este eljön.

És Pallas Athénét küldte le, hogy Menelaost és társait kitartásra buzdítsa; a másik oldalon Hektórt Apollón szavai tüzelték. Zeus atya pedig a bojtos, ragyogó aigist vette kezébe, az Ida hegyét felhők közé rejtette, villámlott és mennydörgött, és rázta a pajzsot, a győzelmet a trójaiaknak adta és megriasztotta az akhaiosokat. Látták a vitézek, hogy maga Zeus segíti a trójaiakat. Aias, Telamón fia körülnézett, hogy legalább elküldjön valakit Akhilleushoz a gyászos hírrel, de a sűrű ködben nem ismerte fel társait. Imájára Zeus eloszlatta a ködöt, a nap kisütött, és eléjük tárult az egész küzdelem. Aias Menelaosnak szólt, hogy menjen hátra, keresse meg Nestór fiát, Antilokhost, és vele izenjen Akhilleusnak. Mikor meghallotta Antilokhos a hírt, elborzadt a szóra, szeme megtelt könnyel és a hangja is elakadt. De szót fogadott és ment, hogy megvigye Akhilleusnak a hírt legkedvesebb társa haláláról.

Menelaos visszatért a harcba. A trójaiak egyre féktelenebb erővel támadtak. A görögök már csak azért küzdöttek, hogy kiragadják Patroklos holttestét. Végül is sikerült, Menelaos és Mérionés vállukra emelték a holttestet és úgy futottak vele a hajók felé. Csak a két Aias tartotta még fel valamennyire a trójaiakat, azok mindjobban előre törtek Aineias és Hektór vezetésével, a görögök pedig megfutottak.

Még folyt a harc, mikor Antilokhos megvitte a gyászos hírt a myrmidónok hajóihoz:

- Jaj nekem, Péleus fia, gyászos hírt tudsz meg tőlem, bár ne kellett volna megtörténnie! Elesett Patroklos, s meztelen holttestéért folyik most a küzdelem, a fegyverek már a sisakrázó Hektór kezében vannak.

A fájdalom sötét köde borult Akhilleusra. Mindkét kezével port hintett a fejére és beszennyezte kedves arcát, nektáros khitónján fekete hamu ült, és maga a föld porában hosszan elnyúlva feküdt, kezeivel haját tépte és zilálta. A szolgálók is, Akhilleus és Patroklos rabnői fájdalmasan kiáltoztak, kiszaladtak az ajtón és körülvették a hős Akhilleust, mindnyájan mellüket verték, s megroggyant a térdük. Antilokhos is ott állt és fogta Akhilleus kezét, félt, hogy fájdalmában magában is kárt tesz. Irtózatosan jajgatott Akhilleus, meghallotta felséges anyja is, ülve a tenger mélyében agg atyja mellett, s ő is jajveszékelt. Köréje gyűltek az istennők mind, ahány néreis csak volt a tenger mélységében. Megtelt velük az ezüstös barlang, s mind a mellüket verték és Thetis kezdte el a siratást:

- Halljátok, testvéreim, Néreus leányai, mennyi fájdalom van az én lelkemben. Jaj, én szerencsétlen, hogy csak fájdalomra hoztam a világra a legderekabb hőst! Felnőtt, mint a hajtás, én magam gondoztam, mint fácskát a kert jó, termékeny földjében, s engedtem a görbe hajókon Iliosba, hogy harcoljon a trójaiakkal. De nem fogom többé már fogadni otthon, nem tér haza többé Péleus házába. S addig is, amíg a nap ragyogó fényét látja, csak baj éri, és nem tudok segíteni rajta. De megyek, hadd lássam kedves gyermekemet, s tőle halljam, mi a bánata.

Így szólva elhagyta a barlangot. Könnyes szemmel mentek vele a többiek is, köröttük a tenger habjai elültek. Trójához érkezve kiléptek a partra sorjában, ott, ahol a myrmidónok hajói álltak. A keservesen síró Akhilleus mellé állt felséges anyja, éles jajszóval megfogta gyermeke fejét és panaszosan szólt hozzá:

- Gyermekem, miért sírsz, mi gyász ért szívedben? Mondd ki és ne titkold. Hiszen azt már megadta Zeus, amit előbb kértél, hogy a hajókig űzessenek a görögök, és megérezzék, hogy rád vannak szorulva.

Keservesen sóhajtva felelt a gyorslábú Akhilleus:

- Anyám, ezt megadta az olymposi Zeus. Hanem mi örömöm lehet még benne, ha elveszett kedves bajtársam, Patroklos, akit mindegyik közt legjobban szerettem? Szerettem, mint ennen magamat, és most elvesztettem, megölte Hektór és elszedte tőle a csodálatosan nagy fegyvereket, melyeket Péleusnak az istenek adtak fényes ajándék gyanánt azon a napon, amikor tégedet halandó férfival kényszerítettek házasságra. Bárcsak a halhatatlan tengeri istennők

mellett maradtál volna, s Péleus halandó asszonyt vett volna feleségül! Most nem fogod többé hazatérő fiadat fogadni, mert nem hagy a lelkem élni, amíg Hektór dárdámtól érve, el nem veszti életét s nem lakol meg Menoitios fiának, Patroklosnak haláláért.

Thetis könnyek között figyelmeztette sorsára rövid életre szánt fiát: Hektór halála után rögtön meg kell halnia.

- Hát haljak meg rögtön - felelte Akhilleus, s keservesen bánta haragját, amiért nem volt ő is Patroklos mellett a csatában. - Hanem itten ülök hajóimmal, felesleges teher a földnek, pedig az ércinges akhaiosok között senki sem ér fel velem a harcban. Bár kiveszne Eris az istenek és az emberek közül, és a harag, amely a józan embert is elvakítja, s a pergetett méznél édesebben száll le a férfiak szívére és növekszik, mint a füst. De hagyjuk a régi haragot, most megyek, hogy megtaláljam, aki e kedves fejet elpusztította, Hektórt, s a halált akkor fogadom, amikorra Zeus és a többi isten ki akarja mérni rám.

Csakhogy Akhilleusnak már fegyvere sem volt; Thetis megígérte, hogy másnap hajnalban hoz neki újat Héphaistostól, csak addig ne elegyedjék a harcba. S tengeri testvéreit kérte, hogy térjenek vissza a tengerbe és vigyenek hírt atyjuknak, a tengeri öregnek, ő maga pedig felment az Olymposra, hogy megkérje Héphaistost, adjon fegyvereket a fiának.

Ezalatt a görögök tovább hátráltak, s Patroklos holtteste is újra veszedelembe jutott; Hektór háromszor is hozzáért, már megfogta a lábát és vonszolni akarta, a két Aias háromszor is ellökte, de Hektór nem tágított. Ekkor Héra, Zeus és a többi isten háta mögött, Irist küldte Akhilleushoz, hogy hívja a sánchoz. Akhilleus, bár még nem volt fegyvere s Thetis parancsát sem akarta megszegni, engedett Iris szavának. A sánchoz ment, Athéné vetette az aigist a vállára és csodálatos fényt gyújtott a fején. Háromszor kiáltott Akhilleus az árok fölött megállva, háromszor zavarodtak meg Akhilleus puszta látásától és hallásától a trójaiak. Most már végleg biztosították Patroklos holttestét a görögök, hordágyra helyezték, s körülvették siránkozva, köztük Akhilleus hullatta forró könnyeit, meglátva sebektől hasogatottan bajtársát, akit ő küldött a harcba, de ki nem tért többé élve vissza hozzá.

Egész éjszaka siratták Patroklost a görögök. Holttestét megmosták és bekenték olajjal, de Akhilleus megfogadta, hogy addig nem temetik el, amíg meg nem öli Hektórt és vissza nem szerzi a fegyvereket. Máglyájánál tizenkét trójai ifjat fog megölni, és addig a trójai rabnők fogják éjjel-nappal siratni.

Thetis ezalatt fölkereste Héphaistost. A kovácsisten, feleségével, Kharisszal együtt, szívesen fogadta s örömmel vállalta a fegyverek elkészítését, hiszen Thetis iránt régen hálára volt kötelezve. Hozzá is látott mindjárt a munkához.

Mire felkelt sáfrányszín leplében Éós és Ókeanos hullámaiból, megérkezett Thetis a hajókhoz az istentől az ajándékokkal. Fiát Patroklos mellett találta, hangos sírás közben; vele sírtak bajtársai is. Thetis átadta a fegyverzetet és Patroklos holttestét bebalzsamozta nektárral meg ambrosiával.

Akhilleus összegyűjtötte maga köré a vezéreket. Dárdájukra támaszkodva sántikáltak a gyűlésbe Diomédés és Odysseus, Agamemnón is meg volt sebesülve. Akhilleus kibékült Agamemnónnal, keservesen bánva haragját, mely annyi derék görögnek okozta halálát.

El is hozták még a gyűlés színe elé Agamemnón dús ajándékait, drága kincseket, pompás edényeket, tizenkét lovat, hét ügyeskezű rabnőt és nyolcadiknak a széparcú Briséist. S felállt Agamemnón, áldozatot mutatott be és Zeushoz emelve kezét, megesküdött, hogy Briséist meg sem érintette, amíg nála volt. Bevitték Akhilleus sátrába az ajándékokat, a kincseket elhelyezték, az asszonyokat leültették, a lovakat a többi közé hajtották. Belépett Briséis is, szép volt, mint maga az aranyos Aphrodité. S mikor meglátta Patroklos sebektől elektelenített holttestét, éles sikoltással omlott le melléje, kezével a mellét tépte, és zokogva mondta:

- Patroklos, ki legkedvesebb voltál nekem, szegény nyomorultnak, éltél, hogy elmentem, s most holtan találllak, népek vezetője, mikor visszatérek. Szüntelen siratlak, meghaltál, ki mindig jóságos voltál hozzám!

Jöttek a nép vénei, unszolták Akhilleust, hogy vegyen magához valami eledelt, de az elutasította. Már csak a két Atreidés, Odysseus, Nestór, Idomeneus és Phoinix maradtak mellette. Ő egyre csak Patroklost siratta:

- Nem érhet nagyobb gyász, az sem, ha atyámnak halálát hallanám, aki most Phthiában hullatja a könnyét, vágyódva utánam.

Így szólt és zokogott; a vének is felsóhajtottak, mindnek az jutott eszébe, amit otthon hagytak. Látta és megszánta őket Kronos fia.

Leküldte Athénét, és az istennő cseppentett nektárt és ambrosiát Akhilleus mellébe, hogy össze ne essen az éhségtől.

Zeus ezalatt megparancsolta Themisnek, hogy hívja gyűlésbe az isteneket. Ez elment és elhívta mindet Zeus palotájába. Nem maradt el senki, a folyók sem, az egy Ókeanos kivételével, a nymphák sem, akik a szép ligeteket lakják és a folyók forrásait és a pázsitos réteket. Zeus kihirdette, hogy most lemehetnek a trójai harcmezőre, segítheti ki-ki, akit segíteni akar, de ő maga az Olymposon marad és innen gyönyörködik a küzdelemben. Mentek az istenek és az istennők: Héra, Pallas Athéné, Poseidón, Hermés és Héphaistos a görögök mellé álltak, Arés, Apollón, Artemis, Létó, Aphrodité és Skamandros folyamisten, akit az istenek Xanthosnak neveztek, a trójaiakat segítették.

Mikor az istenek lejöttek, már a görögök győztek, mert megjelent közöttük Akhilleus.

A hős csak Hektórt kereste, de Apollón Aineiast küldte ellene. Az istenek félrevonulva nézték a két istennő halandó fiait: Thetis fiát, Akhilleust, és Aphrodité fiát, Aineiast, de mikor azt látták, hogy Akhilleus már-már megöli Aineiast, Poseidón, bár mindig a görögök pártján volt, beleavatkozott:

- Menjünk; mentsük meg Aineiast a haláltól, nehogy ránk haragudjon meg Kronos fia, ha Akhilleus megölné. Mert az a végzete, hogy megmeneküljön, nehogy magvaszakadtan, nyomtalanul elpusztuljon Dardanos ivadéka; mivel Dardanost szerette Zeus legjobban minden halandó gyermeke közt. De Priamos ágát már meggyűlölte és elvetette Kronidés, így most Aineias fog uralkodni a trójaiak felett, ő és az unokái, nemzedékről nemzedékre.

Amikor már az örvénylő Xanthos folyóig űzte Akhilleus a trójaiakat, ezek hanyatt-homlok rohantak a folyóba, mint a sáskák, amelyeket tűzcsóvákkal űznek el a mezőkről. Maga Xanthos, a mély örvényű folyó istene is megsokallta és rászólt, a mélységből férfi alakjában felemelkedve:

- Ó, Akhilleus, nincs ember, ki nálad erősebb volna és gonoszabbat tenne. Ha már megadta neked Kronos fia, hogy minden trójait elpusztíts, legalább az én medremből a mezőre vonulva vidd végbe a szörnyű pusztítást. Szépséges habjaim holtakkal telnek meg, nem tudom már az isteni tengerbe önteni hullámaimat, mert eltorlaszolják a holttestek, s te irtózatosan öldökölsz tovább. Hanem már elég volt, hagyd abba, borzadok, s csodálkozom rajtad, népek vezetője.

Akhilleus meghallgatta a folyó szavát:

- Úgy lesz, amint parancsolod, isteni Skamandros - de a harc mámora vitte tovább és nem tudott megállni, amíg a városig nem űzte a trójaiakat. Égett a vágytól, hogy Hektórral mérje össze az erejét.

A folyamisten összeszedte minden erejét Akhilleus ellen. A holtakat zúgó morajlással kivetette magából, az élőket elrejtette, hogy megmentse Akhilleus kezétől. Irtózatosra dagadva dobta hullámait Akhilleus után; az már elvesztette lába alól a talajt, kezével hatalmas szilfába kapaszkodott, de a part beomlott, a fa gyökerestül kidőlt. Sűrű lombja gátat vetett a haboknak és áthidalta az áradatot, ennek a segítségével a partra ugrott Akhilleus. De a folyó sem nyugodott,

sötét hullámai űzőbe vették a hőst és elnyeléssel fenyegették. Szorongatott helyzetéből Poseidón és Pallas Athéné mentették ki.

Folyó-testvéréhez, a Simoeishez fordult segítségért a Skamandros, úgy ment újra Akhilleus ellen, magasra felcsapva, tajtékkal és vérrel és holttestekkel kavarogva. Már majdnem elnyelte, mikor Héra Héphaistost küldte hozzá - az istenek harcában ő volt Xanthos méltó ellenfele -, hogy állítsa meg tüzével a folyó parttalan áradását. Már magát a folyó erejét sorvasztotta a tűz, s csak akkor szólította vissza sánta fiát a fehérkarú Héra, mikor megígérte a Skamandros, hogy felhagy Akhilleus üldözésével és nem segíti a trójaiakat többé, még ha felgyújtják is a várost a görögök.

Akhilleus már közel volt a városhoz, a trójaiak futottak előle, s Priamos kinyittatta a város kapuit, hogy a menekülőket befogadják.

Csak Hektór maradt a falakon kívül, a vészt hozó Moira által gúzsbakötve, a Skaiai kapunál. Priamos látta meg először Akhilleus közeledését, látta Hektórt is a kapunál s könyörögve terjesztette feléje kezét a falakról. Sírva hívogatta fiát Hekabé is, de Hektór nem hallgatott rájuk.

Jött is már Akhilleus, óriási dárdáját rázva. Hektór szembefordult vele, csak arra kérte, hogy kössenek szerződést: a győztes elveszi a legyőzött fegyverét, de a holttestét kiszolgáltatja.

- Hektór, gonosztevő, ne emlegess nekem megegyezést! Amint nem lehet az oroszlánok és az emberek közt szerződés, sem a farkasok és a bárányok nem egyezkednek, hanem szünet nélkül csak a vesztét kívánják egymásnak, úgy én sem ejthetek veled baráti szót, s nem lehet közöttünk szerződés, amíg egyikünk el nem esik. Most szedd össze minden erődet, mert nem menekülsz meg. Pallas Athéné győz le az én dárdám által, s most mindenért egyszerre lakolsz, társaim pusztulásáért, akiket megöltél! - és dárdájával kereste már rajta azt a helyet, ahol legkevésbé védi a Patroklostól zsákmányolt fegyverzet.

Már alig volt élet Hektórban, de még mindig kérlelte Akhilleust, hogy szolgáltassa ki holttestét. Apja, anyja fényes váltságdíjat adnak majd érte, hogy ne marcangolják szét a kutyák, hanem a trójaiak és a trójaiak asszonyai máglyán égessék el. De Akhilleus kérlelhetetlen volt. Ekkor haldokolva még így szólt a sisakrázó Hektór:

- Vigyázz, hogy ne értem haragudjanak majd reád az istenek azon a napon, amikor majd Paris és Phoibos Apollón, akármilyen hős vagy, téged is megölnek a Skaiai kapunál!

Akhilleus ügyet sem vetett a jóslatra:

- Halj meg! S én majd akkor fogadom a halált, amikorra Zeus és a többi isten be akarja teljesíteni.

Szörnyű gyalázatot eszelt ki ekkor; átfúrta bokában Hektór két lábát és szíjat fűzött belé, úgy kötözte harci szekeréhez, s hagyta, hogy szépséges feje a porban húzódjék utána, miközben a lovak közé csapott és a hajók felé vágtatott velük. Akkor Zeus megadta az ellenségnek, hogy Hektórt saját szülőföldjén érje ez a gyalázat. Apja, anyja a falakról nézték, amint por lepte be fejét. Anyja haját tépte s messzire eldobta fényes fátylát, úgy sikoltozott, amikor látta. Kedves apja szánalmasan jajveszékelt, s alig bírták visszatartani, hogy ne rohanjon Akhilleushoz fiáért könyörögni. Iszonyú jajgatás töltötte be az egész várost. Meghallotta Andromakhé is, ki addig mit sem sejtve szőtt-font otthonában s éppen a széphajú szolgálóknak adott parancsot, hogy készítsenek meleg fürdőt a csatából hazatérő Hektór számára.

Őrjöngő fájdalommal rohant a falakhoz, vele a szolgálók. Amikor meglátta férje meggyalázott holttestét Akhilleus lovai mögött, eldobott magától minden díszt, a fátylat is, amelyet az aranyos Aphrodité adott neki azon a napon, amelyen Hektár elvezette a szülői házból, és eszméletét vesztve rogyott össze. Körötte álltak és tartották őt a sógornői, s mikor magához tért, iszonyú panaszba kezdett:

- Hektór, jaj nekem már, mert egy közös sorsra születtünk mi ketten: te Trójában, Priamos palotájában, én pedig Thébében, Plakos erdős hegye alatt, Étión házában, aki nevelt, amíg kicsi voltam, de csak bajra és szomorú sorsra. Ó, bár ne is születtem volna! Most te a föld alá, Hadés házába mégy és engemet itt hagysz irtózatos gyászban, özvegyen, lakunkban. S gyermekünk -

még balgatag kicsi, a kettőnk gyermeke, s te nem fogsz már mellette állni, nem fogtok már többé egymásnak örülni. Ha az akhaiosok annyi könnyet hozó pusztítását túléli, akkor is csak bánat és szenvedés vár rá, mert mások fogják majd a földjeit is elszántani. Árvasága napja pajtásaitól is megfosztja, elborul a sorsa és könnyel telnek meg orcái. Koldulva megy fel szegényke atyjának barátaihoz, egyiknek ingébe, másiknak köpenyébe kapaszkodik, egyik-másik talán megszánja és nyújtja poharát egy kevéssé, az ajkát még megnedvesítheti, de az ínyéig már nem jut az italból. Egy boldog, akinek élnek a szülei, még el is taszítja a lakomától, kezét emelve rá s szitokkal illetve: "Eridj, a te atyád nem lakomázik köztünk! Sírva jön a gyermek majd özvegy anyjához, a kis Astyanax, aki régen kedves atyja térdén ülve a legjobb falatot, velőt, juhok kövér zsírját eszegette...

Így panaszkodott ott Andromakhé és siratta kedves férjét, és vele sírtak az asszonyok.

A myrmidónok könnyeitől ázott a homok, könnyeiktől ázott fegyverzetük is, amíg Akhilleus vezetésével Patroklost siratták. Mikor éjszakára lepihent Akhilleus a szabadban, a tenger partján, alighogy elaludt, megjelent előtte Patroklos lelke: ugyanaz a termet, még szép szeme is Patrokloséhoz hasonlított és ugyanolyan ruhákba is volt öltözve, mint életében. Megállt feje fölött és így szólt hozzá:

- Alszol, s nem gondolsz velem, Akhilleus! Míg éltem, sohasem feledkeztél meg rólam, csak most, mióta meghaltam. Temess el mielőbb, hogy Hadés kapuján átjuthassak. Most kivetnek maguk közül a lelkek, az elhaltak képmásai, s nem engednek át a folyón, hogy közéjük elegyedjem, csak így céltalanul bolyongok Hadés nagykapus háza körül. Neked magadnak is az a végzeted, hogy Trója alatt halj meg, tegyék hát egymás mellé csontjainkat; amint együtt nevelkedtünk a ti palotátokban, úgy a csontjainkat is egy aranyláda őrizze.

Akhilleus kinyújtotta kezét és meg akarta ölelni, de nem fogott semmit: a lélek, mint a füst, a föld színén futott végig vinnyogva. Csodálkozva ébredt Akhilleus és kezét összecsapta:

- Ó, hát van valami lélek és képmás Hadés házában is, de élet nincs benne. Mert egész éjszaka a szegény Patroklos lelke állt mellettem, sírva, panaszkodva, s rendelkezett mindenben, és csodálatosan hasonlított rá magára.

Így szólt, s a többiek rákezdtek a sírásra. Ott sírtak, amikor felkelt a rózsásujjú hajnal. Agamemnón ekkor embereket küldött öszvérekkel fáért az erdőre. Mikor ezek megtértek az Ida hegyéről, halomba rakták a fát és feltették a máglyára a holttestet, sok juhot és szarvasmarhát vágtak le, kivették mindnek a zsírját, avval födte be Akhilleus a holttestet, és a megnyúzott állatokat körös-körül felhalmozták. A gyászkerevethez mézzel és olajjal telt korsókat támasztott, négy büszke nyakú lovat és kilenc kedves kutyájából kettőt nyakaztatott le, s tizenkét trójai ifjat is megölt és a máglyára vetett. Aztán jajveszékelve siratta és nevén nevezte társát:

- Légy üdvözölve általam, Patroklos, Hadés lakában is, és örülj, mert mindent teljesítek, amit ígértem neked. A hős trójaiak tizenkét derék fiát veled együtt fogja a tűz megemészteni, de Hektórt nem a tűznek adom, hogy megeméssze, hanem az ebeknek.

Így fenyegetőzött, de Hektórhoz nem értek az ebek, mert Zeus leánya, Aphrodité, távol tartotta őket éjjel-nappal tőle, és ambrosiás rózsaolajjal kente be, hogy ne sértsék meg a rögök, amikor Akhilleus a szekérhez kötve vonszolta. És Phoibos Apollón sötét felhőt bocsátott az égből a földre, ott, ahol a holttest feküdt, hogy az védje meg a nap erejétől is. Patroklos halotti máglyája pedig nem fogott tüzet. Ekkor Akhilleus Boreashoz, az északi szélhez, és Zephyroshoz, a nyugati szélhez imádkozott és áldozatot fogadott nekik, ha felélesztik a máglya tüzét. Jött a két szél isteni zúgással, hamarosan Trójába értek, a máglyának estek, s mindjárt ropogni kezdett a tűz. Egész éjszaka ébren tartották fúvásukkal a tüzet, és Akhilleus egész éjszaka öntötte a bort aranykehelyből, öntözte a földet és hívogatta a szegény Patroklos lelkét. Mint atya, ki gyermekét siratja, úgy sírt Akhilleus bajtársa csontjait égetve, a máglya mellett vánszorogva és keservesen nyögve.

Reggel eloltották borral a máglyát, Patroklos megmaradt csontjait aranyedénybe gyűjtötték, s hamvai fölé kis dombot hantoltak, hogy majd Akhilleus halála után emeljenek az életben maradt görögök széles és magas sírhalmot kettejük fölé.

Akkor aztán versenyjátékokat rendezett Akhilleus Patroklos emlékére s a győzteseket fényes versenydíjakkal jutalmazta. Kocsiverseny, ökölvívás, birkózás, versenyfutás, tőrvívás, diszkoszvetés és céllövés után a dárdavetésre került volna a sor. Erre Agamemnón is jelentkezett, de Akhilleus, még mielőtt megkezdhették volna, neki adta az első díjat:

- Atreidés, mindnyájan tudjuk, hogy te vagy a legelső.

A versenyjátékok végeztével eloszlott a nép, ki-ki sátraiba. Akkor már este volt, megvacsoráltak és aludni tértek. De Akhilleushoz nem jött el a mindent leigázó álom, egész éjszaka Patroklosra gondolt s csak hánykolódott fekvőhelyén. Majd fölkelt és a tenger partján bolyongott; hajnalban pedig befogott, szekeréhez kötözte újra Hektórt, és háromszor körülvágtatta vele Patroklos sírját. Aztán megpihent sátrában, Hektórt pedig otthagyta a porban. De Apollón vigyázott a holttestre és távol tartott tőle minden csúfságot: aranypajzsát tartotta föléje. A többi isten is megszánta már, mikor látták, hogy Akhilleus keservében hogyan bánik vele, s Hermést, az élesszemű Argeiphontést biztatták, hogy lopja el a holttestet. De Héra, Poseidón és Pallas Athéné kitartottak régi haragjuk mellett minden ellen, ami trójai.

A tizenkettedik napon azután Apollón újra felszólalt az istenek gyűlésében, s akkor már hiába szólt ellene Héra, Zeus elhatározta, hogy véget vet Hektór gyalázatának. Mert ha nem is jár egyforma megbecsülés Hektórnak és Akhilleusnak, Thetis istennő gyermekének, Hektórt is szerették az istenek. Hívatta is mindjárt Thetist. Iris ment le érte a tenger mélyére. Thetis akkor is halandó fiát siratta, és szégyellt megjelenni a boldog istenek között, de Zeus hívatta, mennie kellett.

És szólt hozzá az emberek és istenek atyja:

- Feljöttél az Olymposra, Thetis istennő, nagy bánatodban is, elviselhetetlen gyászt hordva szívedben, tudom én is. De mégis megmondom, miért hívattalak. Kilenc napja már, hogy viszály tört ki a halhatatlanok között Hektór holtteste miatt. Már arra biztatják Hermést a többiek, hogy lopja el Akhilleustól a holttestet. Hanem én megmondom, milyen dicsőséget szántam Akhilleusnak, megbecsülve téged és irántad való szeretetemet továbbra is őrizve. Menj gyorsan a táborba és fiadnak vidd meg az én parancsomat. Mondd meg, hogy neheztelnek rá az istenek, és a legjobban én haragszom, hogy elvakult dühében Hektórt a görbe hajóknál tartja és nem adja ki. Én pedig a nagyszívű Priamoshoz Irist küldöm, hogy menjen el kedves fiát kiváltani a görög hajókhoz, s ajándékot vigyen Akhilleusnak, mert az meglágyítja szívét.

Szót fogadott az ezüstcipellős Thetis, leszállt az Olympos csúcsáról és bement fia sátrába, melléje ült, megsimogatta, nevén szólította és így beszélt hozzá:

- Gyermekem, meddig fogod még siránkozva és gyászolva a lelkedet emészteni, nem gondolva sem kenyérre, sem pedig szerelemre? Mert nem élsz már soká nekem, hanem közel áll már hozzád a halál és az erőszakos végzet. - És elmondta gyorsan Zeus izenetét is.

És felelt Akhilleus:

- Hát legyen így, az meg a váltságot hozza s a holttestet vigye, ha már maga az olymposi parancsolja.

Megvitte Iris is Zeus izenetét Priamosnak. Hiába tartóztatta az agg királyt Hekabé, kiválogatta a kincseket, melyeket Akhilleusnak szánt, befogatott szekerébe, s csupán egy szolgáját, Idaiost vitte magával.

A síkságra érve Herésszel találkoztak, de nem tudták, hogy isten: előkelő görög ifjúnak nézték, ki jó szívvel van hozzájuk, mert öreg apjára emlékeztette Priamos. Hermés vezette végig Priamost a görög táboron, az őrök szemét elbűvölte, úgy, hogy senki sem vette észre őket. Akhilleus sátrához érve, Hermés nyitotta ki az óriási ajtót, melyhez három szolga kellett máskor,

és csak Akhilleus tudta egyedül kinyitni. Akkor aztán megnyilatkozott Priamos előtt az isten, és eltűnt, hogy ne lássa meg senki, amikor halandóval barátkozik.

Priamos egyenesen Akhilleushoz lépett, megfogta térdét s megcsókolta kezét, a félelmetes, férfiölő kezet, amely annyi gyermekét ölte meg. És könyörögve mondotta:

- Fiam miatt jövök a görög hajókhoz, hogy kiváltsam holttestét, s hozok fényes váltságdíjat. Te meg félj az istenektől, Akhilleus, és könyörülj rajtam, gondolva atyádra. Én még nála is szerencsétlenebb vagyok, mert azt tettem, amit egy ember sem bírt volna a földön: gyermekem gyilkosának a kezét vontam a számhoz.

Sírva fakadt erre Akhilleus is, sírtak mind a ketten, volt mind a kettőnek mire emlékezni: Priamosnak Hektórra, Akhilleusnak pedig atyjára és Patroklosra. Aztán Akhilleus szelíden fölemelte az aggastyánt, megszánva ősz fejét és fehér szakállát. Tudta, hogy csak valamelyik isten vezetésével jöhetett át a görög táboron Priamos, s csak egy isten nyithatta ki a hatalmas ajtót előtte. Eszében volt Zeus parancsa is, melyet az imént hozott meg Thetis. És részvevően mondta:

- Így fonják a sorsát az istenek a nyomorult halandóknak, hogy bánatban éljenek, ők pedig örökké gondtalanok. Mert két hombár áll Zeus küszöbén, tele az ő ajándékaival, az egyik csupa bajjal, a másik örömökkel. Amelyik embernek keverten adja a villámaiban gyönyörködő Zeus, azt egyszer baj éri, máskor valami jó. De akinek csak a csapásokból ad részt, azt gyalázatossá tette, azt éhség kergeti végig az isteni földön, s bolyong istenektől, emberektől megvetetten. Így Péleusnak is az istenek adtak dicső ajándékokat születésétől fogva, minden ember közt első volt boldogságban is, gazdagságban is, és uralkodott a myrmidónok fölött, s halandó létére istennőt adtak hozzá feleségül. Hanem azért rá is mért az isten szomorúságot, hogy nem származott tőle palotájában királyi utódok sora, egyetlen fia van s arra is korai halál vár. Nem is ápolhatom őt öregségében, mert távol hazámtól időzöm Trójában, reád hozva gondot és gyermekeidre. Rólad is hallottuk, öreg, hogy azelőtt boldog lehettél, Lesbos szigetétől fölfelé és Phrygia és a Hellespontos között minden a tiéd volt, mondják, gazdagságban s fiakban nem volt, ki veled mérkőzhetne. Csakhogy amióta ezt a csapást hozták rád az égi istenek, városod körül mindig harc folyik és férfipusztító öldöklés. De türtőztesd magad, ne sírj féktelenül, mert nem érsz el semmit bánatoddal, fiadat nem támaszthatod fel többé, csak még engem is magad ellen ingerelsz - mondta, mikor már nem bírta hallgatni a sírást. S székébe kényszerítette Priamost, bár az nem akart leülni, amíg fia holtteste kiváltatlanul, temetetlenül hever. Csak Akhilleus indulatos szavára ült le, mire ez kiment és intézkedett Hektór holtteste felől.

Aztán visszatért Priamoshoz, jelentette, hogy fia holtteste már gyászkereveten nyugszik, és étellel kínálta az agg királyt. Priamos evett és ivott, Hektór halála óta először, s aztán megcsodálták egymást, Priamos Akhilleus szépségét és óriási termetét, Akhilleus Priamos jóságos tekintetét és szelíd szavait.

Mióta Hektór elesett, Priamos szemét nem érte álom, csak az udvar szennyében hentergett álmatlanul. Most nyugodni tért. Akhilleus szolgálói a pitvarban vetettek neki ágyat, hogy ne lássák meg a görög vezérek, ha Akhilleus sátrába jönnek tanácskozni.

De mielőtt lefeküdtek, Akhilleus tizenkét napig tartó fegyverszünetet ígért Priamosnak, hogy idejük legyen bátorságban fát gyűjteni az erdőn a máglyára, megsiratni Hektórt, eltemetni és sírhalmot emelni föléje. Akkor aztán lefeküdtek, Priamos és hírvivő szolgája a pitvarban, Akhilleus bent a sátorban.

Priamos nem aludt soká. Megjelent előtte Hermés, felébresztette, befogott a kocsijába, s kivezette őt és szolgáját a görög táborból. Mikor a Xanthos folyó átkelőjéhez értek, Hermés visszament az Olymposra. Akkor már a sáfrányszín leplű hajnal hintette fényét az egész föld felé. Priamos a városba érkezett szolgájával és a holttesttel; leánya, Kassandra, látta meg először a fellegvárból, és hívta a népet a halott Hektór elé. Tódult a nép mindenfelől, Priamos alig tudott utat nyitni közöttük. Bevitték a híres palotába a holttestet és felravatalozták, és énekeseket ültettek a ravatal köré, akik vezették a gyászéneket. Ezek énekeltek, s az asszonyok velük sírtak; a fehérkarú Andromakhé kezdte meg a siratást, siratva férjét és kisfiát, akit talán idegenbe

visznek rabszolgának, vagy talán a bástyafokról fogja levetni valami kegyetlen görög, bosszúból testvéréért, vagy atyjáért, vagy fiáért, akit Hektór ölt meg.

A tizedik napon máglyára tették és elégették a holttestet, majd borral eloltották a tüzet és összegyűjtötték a csontokat, aranykoporsóba, puha bíbor lepellel betakarva. Aztán mély sírboltba tették és hatalmas köveket görgettek föléje. Sírhalmot is hantoltak gyorsan, aztán Priamos palotájába tértek gyászlakomára.

Így tartották meg a lófékező Hektór temetését.

Odysseus hazatérése

Az Odysseia nyomán

A többi görög hős, akit Trója alatt megkímélt a háború, már mind odahaza volt, a harc és a tenger veszélyeit kiállva. Csak Odysseus vágyódott hiába haza, feleségéhez, mert Kalypsó nympha erővel magánál tartotta odvas barlangjában, és azt akarta, hogy az ő férje legyen.

Az istenek már mind szánakoztak rajta, Poseidón kivételével, mert ez engesztelhetetlenül haragudott az isteni Odysseusra, amiért a fiát, Polyphémost megvakította. Hanem egyszer Poseidón a föld szélein lakó aithiopsok népét látogatta meg, hogy részesüljön a bikákból és kosokból álló nagy hekatombában. Ott gyönyörködött az áldozati lakomában, míg a többi halhatatlan az olymposi Zeus termeiben gyűlt egybe. Zeus szavai nyitották meg az istenek gyűlését, és itt Pallas Athéné vette pártfogásába Odysseust.

- Ó, atyánk, Kronidés, királyok fejedelme, a soktudó Odysseusért aggódik a szívem, a szerencsétlenért, ki már régen kedveseitől távol szenved a hullámmosta szigeten, ahol a tenger köldöke van. Erdős sziget, rajta istennő lakik, Atlasnak a leánya, a szörnyű titánnak, aki a tenger minden mélységét ismeri és egymaga tartja a nagy oszlopokat, amelyek az eget a föld fölé emelik. Ennek a leánya tartja magánál a szerencsétlent, hiába siránkozik, s mindig lágy és sima szókkal simogatja s bűvöli, hogy Ithakáról megfeledkezzék. De Odysseus csak haza vágyódik, s nem akar meghalni, míg a szülőföldje felől felszálló füstöt nem látta meg legalább. S neked csak nem lágyul meg a szíved mégsem, olymposi. Hát Odysseus nem járt kedvedbe mindig, a görög hajók mellett áldozatot mutatva be a széles Trójában? Miért is haragszol rá ennyire, Zeus?

El is határozták az istenek, hogy leküldik Hermést Ógygié szigetére. Az mondja meg a sziget úrnőjének, a széphajú nymphának, hogy bocsássa már útjára Odysseust. Athéné pedig Ithakába ment, Odysseus családja régi barátjának, Mentésnek az alakjában, hogy Odysseus fiát, Télemakhost ellássa tanácsokkal.

Odysseus házát Pénelopé kérői lepték el, a gazdátlanul maradt vagyont fényűző lakomákkal pusztítva.

Mentés, kiben csak eltávozása után ismerte fel az istennőt az ifjú, arra biztatta Télemakhost, hogy adja ki anyja kérőinek az utat, és keresse fel atyja bajtársait, menjen el Pylosba Nestórhoz, és Spártába Menelaoshoz, aki utolsónak érkezett haza a görög hősök közül. Hátha hall valami hírt atyja felől.

Másnap reggel gyűlésbe hívta Télemakhos Ithaka népét. Csodálkoztak is az emberek, hiszen amióta Odysseus útra kelt öblös hajóin, egyetlenegyszer sem hívta össze senki tanácsba a népet. Télemakhos panaszt emelt anyja kérői ellen, akik ellepték Odysseus házát, s állandó dorbézolásukkal már-már felemésztik vagyonát. De Antinoos magát Pénelopét okolta:

- Immár három éve, s hamarosan már a negyedik év is odalesz, amióta ígérgeti: Ifjak, én kérőim - izengeti nékünk -, csak addig várjatok, amíg ezt a leplet megszövöm, apósomnak, Laërtésnek szemfedőül. Hittünk neki, s amit nappal szőtt a szövőszéken, éjjel felfejtette. Így múlt el három év, és így hitegette az akhaiosokat, de amikor megjött a negyedik esztendő, egy asszonycselédje, aki mindent látott, kibeszélte nekünk, s rajtaértük, amint felfejtette éppen a ragyogó vásznat. Úgy szőtte csak végig, kénytelen-kelletlen. Ezért így felelnek neked anyád kérői: Anyádat küldd el a háztól, s parancsolj rá, hogy menjen férjhez, mert mi nem tágítunk s nem megyünk dolgunkra, amíg férjhez nem ment valamelyikünkhöz, akit éppen választ az akhaiosok közül.

S felelt az okos Télemakhos:

- Antinoos, nem küldhetem el erővel a háztól szülőanyámat. De nektek megmondom: távozzatok a mi termeinkből, faljátok a magatok vagyonát, felváltva egymás házánál rendezve lakomákat.

A kérők nem tudták, hogy Télemakhost az előző napon Pallas Athéné kereste fel, csak meglepetten látták, hogy az idáig gyámoltalannak mutatkozó ifjú egyszerre férfias határozottsággal lép fel.

Most már nem lehetett megfélemlíteni. Bejelentette, hogy elmegy Spártába és Pylosba, tudakozódni atyja után. Ha azt hallja, hogy él még és útban van hazafelé, tűr még egy évet, akármilyen nehéz is a sorsa. De ha azt hallja, hogy meghalt Odysseus, hazaérve sírt hantol és halotti áldozatot mutat be, ahogy az ismeretlen földön meghaltakat megtisztelni illik, s aztán anyját is férjhez adja.

A gyűlés után kiment a tenger partjára és Athéné segítségéért imádkozott. Az istennő Odysseus régi barátjának, Mentórnak az alakjában jelent meg; és ellátta őt tanácsokkal. A házba visszatérve, ott találta a mulatozó kérőket, ezek gúnyosan marasztalták maguk között, de Télemakhos ment tovább. Atyja dajkájától Eurykleiától kért útravalót, s megeskette a hű dajkát, hogy anyja előtt eltitkolja, amíg csak lehet, elutazását. Akkor aztán megrakták a hajót és elindultak. Athéné, Mentór képében, a hajó tatján helyezkedett el.

Egész éjszaka haladt a hajó a tengeren.

Napkeltekor megérkeztek Pylosha. Pylos népe éppen a tenger partján ünnepelt: Poseidónnak áldoztak kilencszer kilenc fekete bikát.

Csak az áldozati lakoma végeztével kérdezte ki Nestór az idegeneket, s mikor Télemakhos elmondta, hogy honnan s mi járatban jöttek, Pylos agg királya örömmel fogadta hű bajtársa fiát. S elmondta, töviről hegyire, hogy s mint érkezett haza Trója feldúlása után. Athéné istennő nehezítette meg a görögök hazatérését, mert volt közöttük olyan, aki elvesztette a győzelem mámorában józanságát. Aiasra, Oileus fiára célzott evvel Nestór, aki Kassandrát meggyalázta Pallas Athéné templomában. A többiekről annyit tudott, hogy Diomédés, Philoktétés és Idomeneus épségben megérkeztek, ki-ki a szülőföldjére, Agamemnón is hazajutott, de otthon szörnyű halál várta. Menelaos talán többet tud, mert csak nemrégen érkezett haza hosszú bolyongás után: Nestór hozzá utasította Télemakhost, mert Odysseusról ő maga nem tudott semmi bizonyosat. Másnap befogatta fiaival fényes szőrű lovait Télemakhos számára, vele adta egyik fiát, Peisistratost, és úgy küldte Spártába.

Menelaos szíves vendégszeretettel fogadta az idegeneket, s csak miután már ettek ételéből, akarta kérdezni, hogy kik ők és mi járatban vannak. De lakoma közben Odysseusra került a szó, és ekkor Télemakhos bíborköpenyével takarta el könnyes szemét. Menelaos észrevette, és felismerte vendégét:

- Van minek örülni, bizony jó emberem fia jött házamba, olyané, aki az én kedvemért sok nehéz küzdelmet vett magára. - S Odysseusra emlékezve mindnyájan sírva fakadtak, sírt az argosi Helené is, Zeus leánya, sírt Télemakhos is, és Atreus fia, Menelaos. De még Nestór fiának a szeme sem maradt szárazon: bátyjára gondolt, Antilokhosra, kit ő már sohasem ismert, mert ott maradt Trója alatt: Éós fia, Memnón ölte meg.

Míg mindnyájan ott sírdogáltak, mást gondolt Helené, Zeus leánya.

Hirtelen varázsszert hintett a borukba, bánatot orvosló, búfelejtő italt. Enyhült erre a fájdalom. Odysseusról beszélgettek továbbra is, de derültebb emlékeit szedegették össze.

Azután lefeküdtek, Télemakhosnak és Peisistratosnak a pitvarban vetettek ágyat Helené szolgálói. Csak másnap reggel tértek Télemakhos útjának céljára, s Menelaos elmondott mindent, amit Proteustól, a tengeri öregtől megtudott Odysseusról, mikor Egyiptomban jóslásra kényszerítette.

Ezalatt Ithakában megtudták a kérők, hogy Télemakhos csakugyan útrakelt, és megijedtek férfias határozottságától. Látták, hogy ezután nem lesz már gazdátlan Odysseus háza, mert bizony odáig

nem vették valami komolyan a tapasztalatlan ifjút, s tervezett útját is üres szóbeszédnek hitték. Most Antinoos javaslatára elhatározták, hogy megölik Télemakhost, mielőtt hazatérne, s lesbe álltak Ithaka és Samé között a kis Asteris szigetnél.

Pénelopé egyszerre tudta meg Télemakhos elutazását és a kérők gyilkos szándékát. Pallas Athéné bocsátott rá vigasztaló álmot.

Reggelre ismét összegyűltek az istenek Zeus palotájában az Olymposon. Athéné emelt szót újra Odysseus érdekében, most már Télemakhos sorsán is aggódva. Erre Zeus Athénére bízta, hogy vezesse haza épségben Télemakhost és hiúsítsa meg a kérők gonosz szándékát, Hermést pedig leküldte Kalypsóhoz. Szót fogadott Hermés, gyorsan felkötötte lábára szép saruját, az ambrosiását, aranyosat, azok vitték a tenger habjain és a végtelen föld felett a szél fuvallatával. Kezébe vette vesszejét, mellyel, ha akarja, álomba bűvöli az emberek szemét, máskor meg álmukból felébreszti őket. Mikor elérkezett a messzi szigetre - Pieriáig a levegőben, onnét a tengerre csapva, mint a halászgató sirály -, kilépett az ibolyaszín tengerből a szárazföldre, s ment, amíg a nagy barlanghoz érkezett. Ott lakott a széphajú nympha, éppen bent találta. A tűzhelyen égett a tűz, s a cédrusfa égő hasábjainak az illata betöltötte a szigetet. Bent volt a nympha, énekelt szép hangon, s a szövőszék mellett arany vetélővel szövögetett. Viruló erdő nőtt a barlang mellett, nyárfa és égerfa s jóillatú ciprus, az ágak közt széles szárnyú madarak fészkeltek, gyöngy-bagoly és sólyom és tengeri varjú. Köröskörül buja pázsit tenyészett, források fakadtak, sorjában négy tiszta, kristályvizű forrás, egymás mellett eredt, s egyik erre, másik arra fordult. Partjukon ibolya és zeller virágzott: volt mit nézni mindezen még egy istennek is. Megbámulta Hermés, s mikor kigyönyörködte magát, bement a barlangba.

Elborzadt Kalypsó szíve, mikor meghallotta Zeus parancsát, de tudta, hogy nem szegülhet ellene. Amint Hermés eltávozott, kiment a tenger partjára. Ott ült és sírdogált Odysseus, egyre csak a tengert nézte, mert haza vágyódott, és könnyek közt múltak el az édes élet napjai. Megmondta Kalypsó, hogy már haza engedi, csak készítsen tutajt magának, s esküvel biztosította, hogy nem a vesztét akarja, mikor a törékeny tutajon küldi a tengeri útra. Bevezette még utoljára barlangjába; leült Odysseus a karszékbe, honnét csak az imént kelt fel Hermés, s együtt lakomázott az istennő és a halandó ember. Ételt-italt tett Odysseus elé a nympha, amilyennel emberek élnek, neki magának meg ambrosiát s nektárt szolgáltak fel a cselédek. És megszólalt az istennő:

- Laërtés isteni fia, leleményes Odysseus, hát már menni kívánsz, haza, szülőföldedre? Menj hát és légy boldog. De ha tudnád, mennyi szenvedést kell még elviselned, mielőtt hazaérsz, tudom, itt maradnál, s velem őriznéd ezt a házat, és halhatatlanná lennél, még ha kívánod is látni már a feleségedet, aki után vágyódsz szüntelen, nap mint nap. Pedig tudom, én sem vagyok csúnyább nála, alakra, termetre, hiszen nem is illik, hogy halandó asszony szépségben az istennőkkel vetélkedjék!

Másnap reggel Kalypsó ellátta szerszámokkal és a sziget végébe vezette: ott válogathatott magának a nyárfák, égerfák és fenyők között tutajravalót. Húsz fát döntött ki Odysseus, azokat kötözte össze, Kalypsó vásznat is adott vitorlára. A negyedik napon elkészült a tutaj, s az ötödik napon útrakelt Odysseus, miután Kalypsó ellátta étellel-itallal és kioktatta a csillagok járására. Tizenhét napon át hajózott Odysseus és nem hunyta le szemét ezalatt, a kormányt kellett tartania állandóan, mert egyedül volt. A tizennyolcadik napon már feltűnt Skheria szigete, a phaiakok országa.

Akkor tért meg Poseidón az aithiopsok országából, s meglátta Odysseust, kinek hazatérését az ő háta mögött határozták el az istenek. Haragosan rázta meg a fejét, összevonta a felhőket, felkavarta a tengert háromágú szigonyával. Az Enros, a Notos, a Zephyros és a Boreas egyszerre fújtak, az irtózatos viharban összetört Odysseus tutaja, s elpusztult volna, ha meg nem segíti Leukothea, a tengeri istennő, ki egykor halandó királyleány volt, Inó, Kadmos leánya. Fátylát adta neki, hogy azt terítse a melle alá, úgy ússzon a partig, s aztán a megmentő fátylat dobja vissza a tengerbe.

Két nap és két éjjel hányódott így a habok közt, de Inó-Leukothea fátyla fenntartotta, s a harmadik napon kisimult a tenger színe, Odysseus végre elérte a földet, és egy folyó torkolatánál

nagy nehezen partra kapaszkodott. Aztán bevette magát a parti fák közé, a magasan álló avarba bújt, és betakarta magát levelekkel. Athéné istennő álmot öntött a szemére, hogy hamar kipihenje a szörnyű fáradságot.

Míg Odysseus aludt, az istennő a phaiakok városába, egyenesen Alkinoos királyi palotájába ment, ott is a királyleány, Nausikaa hálószobájába, leánypajtásának, Dymas leányának az alakjában. Megállt a királyleány feje felett és így szólt hozzá:

- Nausikaa, miért is vagy ilyen gondatlan? Szép fényes ruháid szennyesen hevernek, pedig közeledik már a lakodalmad, arra szépen kell magadnak is felöltöznöd és szép ruhákat kell adnod azoknak is, akik vőlegényed házába vezetnek. Mert csak így kél jó híred az emberek között, hogy örüljön apád és felséges anyád. Nosza, menjünk mosni, amint a nap felkel, én is veled megyek, hogy hamar bevégezd, hiszen nem leszel már hajadon sokáig. Kérik már a kezed a nép legjobbjai a phaiakok között, ahonnét te magad is származol. Kérd meg hát dicső atyádat kora hajnalban, hogy fogassa be az öszvéreket a szekérbe, az vigye az öveket és a peplosokat és a fényes vásznakat, neked magadnak is sokkal jobb így, mintsem gyalog menni, hiszen a mosóvermek messze vannak a várostól.

Így szólt s eltávozott a bagolyszemű Athéné az Olymposra.

Hamarosan megjött már a széptrónusú Hajnal, ez felébresztette Nausikaát. Elcsodálkozott álmán a leány, s ment, hogy jelentse szüleinek, édesatyjának és anyjának.

Bent találta őket a teremben. Anyja a tűzhely mellett ült a szolgáló asszonyokkal, a tengeri-bíbor fonalakat sodorva. Atyjával az ajtóban találkozott, amint éppen a dicső királyok közé indult, a tanácsba, hová hívták a phaiakok. Megállt előtte és megszólította:

- Kedves apus, nem fogatnál-e be nekem a jól gördülő, magas szekérbe, hogy elvigyem pompás ruháinkat a folyóhoz kimosni? Mert már szennyesen hevernek, pedig magadnak is úgy illik, amikor az előkelők közt vagy a tanácsban, hogy tiszta ruha legyen rajtad. És öt fiad is van itt a termeidben, kettejük már házas, három viruló legény még, s ezek mindig frissen mosott ruhában akarnak a táncba menni, és az én szívemnek okoz mindez gondot.

Így szólt, mert szégyellt volna lakodalomról beszélni édesapja előtt, de ez mindent megértett és szolgáival befogatott. A leány kihozta a ruhákat és feltette a szekérre, anyja ellátta étellel-itallal és aranyedényben olajat is adott vele. Ekkor kezébe vette az ostort és a ragyogó gyeplőt a leány, hajtotta az öszvéreket, ezek nekifeszültek és vitték a ruhát és a leányt, nem egyedül, mert vele mentek a szolgálók is.

A folyó torkolatánál voltak a mosóvermek, ott kimosták a leányok a ruhákat, miközben az öszvérek a mézédes lóherét ropogtatták. Azután a kavicsos partra kiteregették, hogy száradjon a ruha a napfényben, maguk is megfürödtek, és bekenték magukat bőségesen olajjal. Ettek is ittak, s miután jóllaktak, fátylukat elvetve labdáztak a parton. A fehérkarú Nausikaa énekelni kezdett.

Már-már hazafelé készültek, de mást gondolt Athéné, és úgy intézte, hogy előbb felébredjen Odysseus és találkozzék a leánnyal. Az egyik szolgáló felé akarta dobni a labdát a királyleány, de eltévesztette és a folyó mély örvényébe ejtette. Nagyot sikoltottak a leányok, Odysseus felébredt erre és előugrott a cserjésből. Leveles ágat szakított le és avval fedte be mezítelenségét. Testét a tenger iszapja elrútította, ijedten szaladtak szét a leányok, csak Alkinoos leánya nem futott el, mert Athéné bátorságot öntött a szívébe. Hozzá fordult Odysseus, és tőle kért valami ruhát, s térdeit átfogva könyörgött, hogy mutassa meg neki a várost.

Visszaparancsolta a királyleány a szolgálóit, ruhát, ételt-italt adatott az idegennek, és megparancsolta, hogy fürösszék meg a folyóban, hiszen Zeus védelme alatt áll minden idegen és koldus. Szót fogadtak a cselédek, de Odysseus maga fürdött meg, és felöltözött a ruhába, melyet Nausikaa adott neki. Athéné szebbé és nagyobbá tette, csak csodálkozott rajta a királyleány, mikor meglátta.

Hazamenet a város széléig együtt ment Odysseus a lányokkal, de Poseidón szentélyénél Nausikaa elmagyarázta az utat, és magára hagyta, mert félt, hogy megszólják, ha az idegen

férfival megy végig a városon. Athéné szent ligeténél várt Odysseus egy darabig, míg gondolta, hogy a leányok már a palotába érkezhettek.

Csak akkor ment be ő is a városba. Athéné sűrű ködbel vette körül, hogy senki se zaklassa kérdéseivel útközben, s maga jött eléje, korsót vivő leány alakjában. Odysseus tőle kérdezte az utat Alkinoos palotája felé, Athéné elvezette s útközben kioktatta, hogy a királyné, Arété jóindulatát nyerje meg először, ha a phaiakok segítségét akarja kérni.

Úgy is tett Odysseus. A palotában együtt voltak mind a phaiak vezérek, már a lakoma végénél tartottak s éppen az utolsó poharat ürítették Hermés tiszteletére, mielőtt nyugodni térnének. Csak itt oszlott el a köd Odysseusról, mely idáig eltakarta őt az emberi szemek elől. Némán csodálkozva nézték a phaiakok, míg ő egyenesen a királynéhoz lépett és átfogta térdét, pártfogásáért könyörgött.

Másnap reggel a népgyűlésben határoztak arról, hogy miként segítsék meg az idegent. Alkinoos kiadta a parancsot, hogy készítsenek útra egy hajót, amelyet most először eresztenek tengerre, s válasszanak ki ötvenkét legényt a legderekabbak közül, hogy azok kísérjék haza. S aztán palotájába hívta meg a nép előkelőit, hogy együtt lakomázzanak az idegen tiszteletére.

Megtelt a királyi palota a vendégekkel. Míg ők lakomáztak, a vak Démodokos énekelt, és megénekelte, hogy s mint civódott Odysseus és Akhilleus Trója alatt.

A phaiakok gyönyörködve hallgatták Démodokos énekét, de Odysseus bíborköpenyével takarta el arcát, mert könnyekre indították az emlékek, és elérzékenyülését szégyellte a phaiakok előtt. Csak Alkinoos vette észre, és abbahagyatta az éneket. Kihívta a szabadba a vendégeket, hogy ott bemutassák a phaiakok ügyességüket a versenyjátékokban s jóhírüket vigye hazájába az idegen.

Odysseus félrevonulva nézte a phaiak ifjak nemes játékát, és türelmetlenül várta a végét, mert egyre csak haza gondolt. De a gőgös Euryalos fitymáló szavai felkeltették benne is a versenyző kedvet, közéjük elegyedett, és Athéné segítségével olyan messzire dobta a korongot, hogy a többiek közelébe sem értek. Alkinoos felszólította a tizenkét phaiak királyt, hogy ajándékozzák meg az idegent, ő, a tizenharmadik sem marad hátra, s Euryalos különösen engesztelje meg szóval és ajándékkal, mert igazságtalan volt az előbb iránta. Mindnyájan helyeselték a szavát, s Euryalos ezüstmarkolatú rézkardját adta Odysseusnak elefántcsont hüvellyel, és mondta:

- Légy boldog, tiszteletre méltó idegen, s ha kíméletlen szó hagyta el a számat, vigyék szét a szelek, s neked adják meg az istenek, hogy meglásd feleségedet és érkezz haza szülőföldedre, mert már régen szenvedsz távol kedveseidtől.

Megengesztelődve felelt Odysseus:

- Te is, kedves, légy nagyon boldog, és az istenek adjanak neked minden jót, és ne bánd meg soha, hogy ezt a szép kardot nekem ajándékoztad.

Mikor ismét lakomához ültek, Alkinoos mellé, a trónszékbe ült Odysseus. Ettek és ittak, míg Démodokos Odysseus hadicselét, a trójai faló történetét énekelte el, Odysseus nem tudta elfojtani könnyeit. Észrevette Alkinoos, abbahagyatta újra az éneket, s most már kérte az idegent, fedje fel kilétét, mondja el, mi fűzi a Trója alatt harcoló görögökhöz, hogy mindig megtelik könnyel a szeme, valahányszor Iliosról esik szó az énekben.

Ekkor megmondta a nevét Odysseus és elbeszélte egész útját, Trója alól idáig.

Iliosból a kikónok földjéhez vitte Odysseust társaival a szél, ott partra szálltak, feldúlták a várost, sok zsákmányt ejtettek, hogy mindenkinek jusson belőle. De a feldúlt város lakóinak rokonai bosszút álltak és sokat megöltek közülük. Akik megmenekültek a haláltól, tovább hajózva már majdnem hazaértek, de Maleia hegyfoknál vihar érte utol őket és elsodorta a görög partoktól.

Innen kilenc napon át vitték a vészes szelek a halban gazdag tengeren, s a tizedik napon a lótuszevők földjéhez érkeztek, akik virágeledelen élnek. Ezek Odysseus társait is megkínálták jó szívvel a lótusz mézédes virágával. Ámde aki ebből eszik, az nem akar többé hazatérni, hanem ott akarna csak maradni mindig a lótuszevőkkel, szaggatva a lótuszt. Erőszakkal vezette őket

vissza a hajókra Odysseus, csak úgy sírtak, s a többieknek megparancsolta, hogy gyorsan evezzenek tovább, nehogy még valaki egyék a lótuszból s megfeledkezzék hazájáról.

Tovább hajóztak a Kyklópsok földjéig. Ezek törvények nélkül élnek, mindent az istenre bízva nem vetnek és nem szántanak, csak úgy terem nekik minden, nincsenek tanácskozó gyűléseik sem, hanem külön-külön élnek magas hegyek ormán odvas barlangjaikban, ki-ki gyermekei s asszonyai közt ítél, és egymással nem törődnek. Lakatlan sziget van a közelben, ott kötöttek ki, és ettek jóllakásig, mert a hegyi nymphák vadkecskéket hajtottak eléjük. Csak egyetlen hajóval keltek át néhányan Odysseus vezetése alatt a kyklópsok földjére. Tizenkét társával szállt itt partra Odysseus és egy tömlő bort is vitt magával. Megtalálták Polyphémos barlangját. A kyklóps nem volt bent éppen. Hiába könyörögtek Odysseus társai, hogy vegyenek csak magukhoz a sajtból, és hajtsanak el gödényeket meg bárányokat és induljanak tovább gyors hajóikon, Odysseust nem engedte a kíváncsiság, és megvárta a kyklópsot.

Jött is az hamarosan, terelte haza a nyáját és nagy zajjal hozta a fát az erdőről. A nőstényeket beterelte a barlangba, hogy megfejje őket, a hímeket kívül hagyta, és a barlang szájához hatalmas követ gördített, huszonkét szekér sem tudná elhúzni onnan. Elvégezte a fejést és a gödölyéket meg a bárányokat anyjuk alá vezette, hogy szopjanak, ivott maga is és tüzet gyújtott, akkor aztán meglátta a barlangban a jövevényeket. Hiába kért kíméletet Odysseus, Zeusra, az idegenek védőjére hivatkozva, dölyfösen mondta a kyklóps:

- Balga vagy, idegen, vagy nagyon messziről jöttél, hogy azt hiszed, majd az istenektől fogok félni a kedvedért. Mert sem az aigistartó Zeusszal nem törődnek a kyklópsok, sem a boldog istenekkel. - S mindjárt fel is falt kettőt Odysseus társai közül. A többiek elborzadtak és sírva emelték Zeushoz kezüket, de segíteni nem tudtak.

Miután jóllakásig evett és ivott a kyklóps, elterült a barlangban és elaludt. Odysseus már-már arra gondolt, hogy megöli, de eszébe jutott, hogy akkor aztán igazán nem szabadulhatnának élve a barlangból, hiszen nem tudnák a követ elhengergetni a bejárattól. Másnap reggel ismét két embert falt föl a kyklóps, s aztán kiterelte a nyájat. De akkor már Odysseus kitervelte a cselt ellene. Polyphémos egy egész olajfát csavart ki tövestül botnak, abból vágott le egy gerendára valót Odysseus, azt kihegyezte és eldugta a trágya közé. Mikor este megint hazatért a kyklóps, s megint két embert evett meg vacsorára, Odysseus részegítő borából kínálta: ízlett a kyklópsnak, s aztán a nevét kérdezte, hogy vendégajándékkal tisztelje meg a borért.

Odysseus háromszor is töltött, s mikor már lerészegedett tőle a kyklóps, így szólt hozzá:

- Kyklóps, a nevemet kérded? Hát én megmondom neked, csak te is add meg az ajándékot, amit ígértél. Utis az én nevem.

S felelte a kyklóps jó kedvvel:

- Utist utoljára fogom megenni a társai közt, a többit mind előbb, íme ez az ajándékom.

Akkor már elvágódott hosszában és részegen elaludt. Odysseus megtüzesítette az előkészített gerenda végét, társai tartották, s Odysseus megforgatta az izzó fát a kyklóps egyetlen, kerek szemében. Csak úgy sistergett a gőz a kyklóps szemöldöke alatt, szörnyű fájdalmában irtózatosat ordított. Meghallották a többi kyklópsok, mindenfelől egybesereglettek s bekiáltottak jajgató társukhoz:

- Mi bajod, Polyphémos, hogy ennyire ordítasz és éjnek idején álmunkból is fölversz?

- Utis bánt engem, senki se bánt engem, ő öl meg cselével - hallatszott a barlangból Polyphémos válasza. S feleltek társai:

- Hát ha senki se bánt, hanem magadban vagy, ne ordíts - s avval odébb álltak. Odysseus pedig örült, hogy sikerült a csalafintaság: Utisnak mondta magát, hiszen csakugyan becézhették így apja, anyja meg a társai, de Utis annyit tesz görögül, mint - "Senkise".

Feltápászkodott a kyklóps, szörnyű fájdalmak közt tapogatózott a barlang szájáig, ott elállta az utat, gondolta, arra kell kijönnie Utisnak és társainak. De Odysseusnak is volt esze, három-három

kost kötözött össze, s minden csoportban a középsővel vitette ki egy-egy társát; maga a legnagyobb kos hasa alá kapaszkodott s így hiába tapogatózott utánuk a kyklóps, nem találta meg őket.

Mikor a szabadba értek, a hajóhoz siettek, a nyájból is tereltek még maguk előtt jó sokat. Odysseus most arra sem engedett időt, hogy megsirassák azokat, akiket felfalt az istentelen kyklóps, gyorsan elkötötték a hajót és menekültek. De mikor már jó messzire voltak, visszakiáltott Odysseus:

- Kyklóps, ha valaki kérdezi majd, hogy ki fosztott meg szemed világától, mondd, hogy a városdúló Odysseus, Laértés fia, Ithakából.

Akkor eszmélt csak a kyklóps: rég megjósolták, hogy egy Odysseus nevű ember fogja megfosztani szeme világától, s várta Polyphémos, de egy hozzá hasonló óriást várt mindig. Atyjához, Poseidónhoz imádkozott, hogy álljon bosszút érte, és felkapott egy hatalmas sziklát, azt hajította Odysseus után. De már nem érte el vele, csak a tengert zavarta fel a hajója körül.

Amikor a lakatlan szigethez értek, hol a többi hajó vesztegelt, elosztották a kyklóps elhajtott juhait, hogy mindegyiknek jusson belőle, s áldozatot mutattak be Zeusnak a tenger partján. De Zeus nem törődött az áldozatokkal, már új veszedelmeket készített elő Odysseus társai számára.

Innen Aiolos szigetére érkeztek. Aiolos, a szelek királya, szívesen látta őket, s mikor eltávoztak, hogy a nyugodt tengeri utat biztosítsa számukra, bőrtömlőbe kötve adta át Odysseusnak a szeleket. Csak a Zephyrost hagyta szabadon, hogy az vigye hazáig a hajókat.

A tizedik napon már fel is tűntek messziről a hazai partok. Odysseust éppen elnyomta az álom, s ekkor társai összesúgtak. Azt hitték, hogy Aiolos drága kincseket adott a bőrtömlőben Odysseusnak, melyeket ez nem akar velük megosztani. Kíváncsiságból és kapzsiságból kinyitották a tömlőt. Elszabadultak erre a szelek, irtózatos vihar támadt, s mire Odysseus felébredt, már késő volt. Visszasodródtak a hajók Aiolos szigetéhez. Partra szállt újra Odysseus, s felment Aiolos palotájába.

Aiolos éppen szép családja körében lakomázott. Azok meglepetten nézték:

- Hogy kerültél megint ide, Odysseus? Miféle gonosz isten vett üldözőbe? Hiszen mi gondosan útra bocsátottunk, hogy hazajuss végre! Keserű szívvel felelt Odysseus:

- Vesztemet okozták gonosz társaim és a rosszkor jött álom. Tegyétek ti jóvá, hiszen ti jók vagytok, s hatalmatokban áll, hogy segítsetek.

Így kérlelte őket Odysseus hízelgő szóval, de némán maradtak, s végre így válaszolt Aiolos király:

- Menj e szigetről gyorsan, te legnyomorultabb minden élők között! Mert nekem sem szabad gondjaimba vennem s hazasegítenem azt, akit a boldog istenek gyűlölnek!

Elkeseredetten hajóztak tovább, elunta már lelkük a folytonos evezést, de nem volt már segítség, saját balgaságukkal játszották el Odysseus társai. A hetedik napon a laistrygónok földjére érkeztek, ahol a legrövidebb az éjszaka. Az óriáskirály leánya, ki éppen vízért jött ki Lamos városa, Télepylos elé, bevezette Odysseus előre küldött társait apja palotájába. Látták a királynét is, akkora volt, mint egy hegyorom. Hazahívatta gyorsan a királyt is a tanácsból. Antiphatés, a laistrygónok királya, mindjárt felfalt egyet a hajósok közül, a többi a hajókra menekült, de a király fellármázta az egész várost. Összeszaladtak a laistrygónók, s akkora parittyaköveket hajigáltak a hajók felé, amekkorát egy-egy ember alig is tudna megemelni. Össze is zúzták a hajókat, a tizenkettőből csak egy maradt épen, amelyiken Odysseus volt, mert ez még idejében elvágta hirtelen a kardjával a hajókötelet. A többi hajó népe egy szálig ott veszett.

Szomorúan hajóztak tovább, akik megmenekültek. Aiaié szigethez érkeztek ezután, itt lakott Kirké, Hélios leánya. Odysseus egy szarvast ejtett el a parton, avval elverte éhségét a hajósnép, de nem tudtak tájékozódni. Füstöt láttak felszállni, abból megtudták, hogy laknak a szigeten, és sorsvetés útján kijelölték Eurylokhost huszonkét társával, hogy hozzon hírt a szigetről.

Ezek sírva mentek a sziget belsejébe, a laistrygónokra és a kyklópsra gondolva, de nem tehettek egyebet. A sziget közepén, szép völgymélyedésben megtalálták Kirké csiszolt kövekből épült palotáját, körötte farkcsóváló szelíd farkasokat és oroszlánokat. A széphajú istennő éneke befelé csalogatta őket, benéztek és látták a szövőszék mellett. Kiáltásukra előjött Kirké és behívta őket, csak Eurylokhos maradt kívül, mert sejtette az ármányt. Odabent étellel-itallal kínálta a hajósokat Kirké, de varázsszert kevert lopva az ételükbe, és varázsvesszejével a disznóólba terelte őket. Akkor mindnyájan sertéssé változtak. Hiába várt rájuk Eurylokhos, végül is elunta a várást, és sírva vitte meg társai nyomtalan eltűnésének a hírét Odysseusnak. Odysseus Hermés segítségével kényszerítette a varázslónőt, hogy változtassa vissza pórul járt társait. Akkor aztán, hogy Kirké varázsereje megtört a furfangos Odysseuson, a hajónál maradt társakat is felhívatták a palotába, Odysseus kedvéért jól tartotta Kirké őket is, egy álló esztendeig. Mikor aztán már haza vágyódtak, jó tanácsokkal ellátva bocsátotta útjára Odysseust. Legfőképpen azt hagyta meg neki, hogy keresse fel a halottak országát. Hadés és a dicső Persephoné birodalmát, és kérjen jóslatot Thébai vak látnokától, Teiresiastól, kitől Persephoné halálában sem vonta meg az értelmet.

Kirké áldozati állatokat is adott velük a túlvilági istenek számára, s akármint borzadtak is Odysseus társai az élő embernek járatlan úttól, menniük kellett.

Teiresias lelke az alvilágban ezt a jóslatot adta Odysseusnak:

- A hazatérő utat keresed, dicső Odysseus? Ezt egy isten nehezíti meg neked, mert nem fog megfeledkezni rólad a földrengető Poseidón, aki megharagudott rád, amiért kedves fiát megvakítottad. De így is, bár sok baj vár még tireátok, hazajuthattok végre, ha le tudod győzni lelked és társaid mohó kíváncsiságát, amikor hajótok Thrinakié szigetéhez érkezik az ibolyaszínű tengeren. Ott legel a nyája Héliosnak, aki mindent lát és mindent hall: ügyelj, hogy ebben ne tegyetek kárt, ha haza kívánkoztok. De ha hozzányúltok a Nap teheneihez, akkor elpusztul a hajód, s ha te meg is menekülsz, csak nagyon sokára és rengeteg viszontagság után jutsz haza, minden társadat elvesztve, idegen hajón. Odahaza is bajra találsz: szemtelen férfiakra, akik vagyonodat felemésztik és feleséged kezéért versengenek. Mikor aztán végeztél a kérőkkel, csellel vagy fegyverrel megölted őket, vedd a válladra eveződet és keresd fel azt a népet, amelyik nem ismeri a tengert és még sohasem látott hajókat. Könnyű lesz rájuk ismerned: eveződet gabonaszóró-lapátnak fogják nézni. Ott szúrd a földbe az evezőt, mutass be gazdag áldozatot Poseidónnak, kost, bikát, és disznót, akkor aztán hazatérhetsz, és odahaza áldozz hekatombát az ég isteneinek, sorban mindegyiknek. Így majd szelíd halál ér utol szép öregségben, és boldog lesz a nép körötted.

Anyja, Antikleia lelkével is beszélt Odysseus. Ezt szegényt a fia utáni vágy vitte sírba, s most hű feleségéről beszélt Odysseusnak, meg fiáról, ki derék férfivá nőtt azóta, hogy Odysseus eltávozott hazulról, és öreg apjáról, Laërtésről, aki a városba sem tér meg, hanem a mezőn hál, a szolgák közt, és rossz rongyokba öltözve egyre csak fiát gyászolja. Sírva hallgatta Odysseus, és meg akarta ölelni anyját. De a testtelen lélek háromszor siklott ki kezei közül, mint az árnyék vagy az álomkép.

A halottak országából visszatérve még egyszer kikötöttek Odysseusék Aiaié szigetén. Kirké ellátta őket útravalóval, és jó tanácsokat adott, mert bizony Odysseusra és társaira sok baj leselkedett.

Az első veszedelem, melyre Odysseust Kirké figyelmeztette, a seirének csábító éneke volt, melynek halandó ember nem tud ellenállni. Odysseus viasszal tömte be társai fülét, de ő maga hallani akarta éneküket. Ezért az árbochoz köttette magát, és meghagyta szigorúan, hogy ha majd el akar szabadulni, kössék meg még erősebben. Csak mikor már jó messzire voltak, vették ki a viaszt a saját fülükből s oldották el Odysseust az árboc mellől.

Ezután két szikla következett, mintegy nyíllövésnyire egymástól. Az egyiken Skylla lakott, egy irtózatosan ugató hatfejű szörny, a másikon, egy hatalmas vadfügefa alatt, Kharybdis, mely napjában háromszor okád ki magából örvénylő, fekete vizet, és napjában háromszor szippantja vissza. Hogy ne kerüljenek a Kharybdis örvénylő torkába, inkább a Skylla felé eveztek, de hat

társuk így is elveszett: a hatfejű szörny mindegyik szájával elragadott egyet a hajóról. A megmaradtak sebesen hajóztak tovább, s így értek Thrinakiehoz.

Itt legeltette Hélios két leánya: Phaëthusa, a "Ragyogó" és Lampetié, a "Fényes", apjuk halhatatlan nyáját. Odysseus nem feledkezett meg Teiresias jóslatáról, de kiéhezett társai nem törődtek az ő tilalmával. Míg aludt, levágták Hélios legszebb teheneit és megsütötték.

Hamarosan megvitte Lampetié a hírt atyjának, s Hélios panaszra ment az istenekhez. Zeus meghallgatta, vihart támasztott és büntetésül villámmal hasította ketté Odysseus hajóját. Társait elnyelte az örvény, Odysseus maga is a Skyllához és Kharybdishez sodródott vissza, csak üggyel-bajjal menekült meg a szörnyektől. Kilenc napon át sodorták a hullámok tova, végre a tizedik napon Ógygié szigetére vetették az istenek. Itt aztán Kalypsó vette gondjaiba.

Ennyi kalandot tudott elbeszélni Odysseus; ámulva hallgatták a phaiakok. Másnap tengerre vonták a hajót. Hajóra szálltak a kiválasztott hajóslegények is, de kormányozni nem kellett; a phaiakok hajói maguktól is tudták az utat. Odysseus aludt az egész úton, és a hajó könnyedén siklott a tengeren, a sólyom sem repül sebesebben. Akkor sem ébredt fel Odysseus, mikor megérkeztek Ithakába, Phorkysnak, a tenger öreg istenének kikötőjébe. A nymphák barlangja közelében óvatosan tették partra Odysseust, hogy ne zavarják édes álmában, kirakták melléje a drága kincseket is, amit a phaiakok ajándékoztak neki, s aztán visszafelé indultak.

Ellenük fordult Poseidón haragja, mikor meglátta, hogy a gyűlölt Odysseus hazatért és kicsúszott a hatalmából. Már közel voltak hazaútban Skheria partjaihoz, mikor utolérte őket Poseidón, tenyerével rácsapott a hajóra és kővé változtatta. Egyszerre megállt a phaiakok gyors hajója, mintha csak gyökeret eresztett volna a tenger fenekén.

Ezalatt Odysseus is felébredt. Pallas Athéné ködöt öntött köréje, hogy senki rá ne ismerjen. Odysseus sem ismerte fel szülőföldjét, olyan sokáig volt távol hazulról. Már azt hitte, hogy a phaiakok visszaéltek bizalmával és valami idegen földre tették ki. Számba vette gyorsan a kincseit, de nem hiányzott belőlük semmi.

Pallas Athéné lépett hozzá, nyáját legeltető királyfi kényes alakját öltve magára. Őt kérdezte a vidék felől Odysseus és tőle hallotta meg, hogy hazaérkezett Ithakába. De a ravasz Odysseus nem árulta el magát és azt füllentette, hogy Krétából menekül, mert Idomeneus fiát megölte. Elmosolyodott a bagolyszemű istennő, megsimogatta Odysseust, tetszett neki, hogy még ő sem tud túljárni az eszén és Odysseus nem feledkezett meg az óvatosságról. És megnyilatkozott előtte isteni szépségében: egyszerre sudár termetű nőhöz vált hasonlóvá, aki ért a fényűző kézimunkához. Eloszlatta a ködöt Odysseus szeméről és megmutatta a földet: Phorkys kikötőjét, a nymphák szent barlangját - kőből voltak ott a szövőszékek, amelyeken szőttek-fontak a nymphák, és kőből voltak a korsók, melyekbe a mézet rakták a méhek a nymphák számára -, és megmutatta az erdőbe öltözött Nériton hegyet. Megörült Odysseus és megcsókolta a földet és imádkozott az ártatlan nymphákhoz, Zeus leányaihoz. Aztán bevitték a kincseket a barlangba és a bejáratot elzárta kővel Pallas Athéné.

Még kioktatta mindenről az istennő Odysseust és óvatosan intette, s hogy rá ne ismerjenek, öreg koldussá változtatta. Aztán elment Spártába, hogy Télemakhos hazatéréséről gondoskodjék: a hosszú utazással már bizonyságot tett az ifjú arról, hogy apjához méltó, s Athéné úgyis csak azért küldte az útra, hogy Odysseus fia is hírt és dicsőséget szerezzen magának.

Athéné meghagyását követve, először is Eumaiost, régi kondását kereste fel Odysseus. A kutyák megugatták a rongyos koldust, de a derék kondás szétkergette kutyáit és szíves vendéglátásban részesítette a Zeus oltalma alatt érkező idegent. Étellel-itallal kínálta, s barátságosan kikérdezte, honnét jön és hogyan vetődött ide. Odysseus nyelvét megoldotta a bor, de nem árulta el magát; koholt történeteket mondott el magáról, azt állította, hogy egy dúsgazdag krétai ember rabszolganőtől született gyermeke, s kalandos élete során Trója alatt Odysseusnak is bajtársa volt. Arról is szót ejtett, hogy hosszú bolyongása közben biztos hírt hallott Odysseusról: életben van és hazája felé közeledik.

Eumaios óvatos kétkedéssel fogadta az idegen szavait, hiszen máskor is megesett már, hogy messziről jött vándor hamis híreket hozott Odysseus közeli hazatéréséről, mert így akarta magát megkedveltetni. Mégis remény támadt a szívében, Odysseus pedig körülnézett és örömmel látta, hogy Eumaios rendben tartja gazdája távollétében is a jószágot és a szolga szavaiból meggyőződött arról, hogy hűséges maradt hozzá. De még nem érkezett el annak az ideje, hogy felfedje előtte kilétét. Az éjszakát ott töltötte. A derék kondás a tűz mellett készített számára fekhelyet és saját subájával. takarta be.

A Spártában időző Télemakhost Pallas Athéné figyelmeztette a hazatérésre. S mikor Télemakhos, a lesben álló kérők figyelmét elkerülve, megérkezett Ithakába, az ő első útja is a hű kondás tanyájához vezetett.

A hazatérő fiú Eumaiosszal izent anyjának és a hű kondás lelkére kötötte, hogy csak Pénelopéval magával közölje megérkezését. Mikor Odysseus és Télemakhos maguk maradtak, megjelent Athéné Odysseus előtt. Télemakhos nem vette észre, mert nem mindenkinek mutatkoznak meg az istenek. Csak Odysseus látta meg, és a kutyák, de nem ugattak, hanem szűkölve lapultak meg a karám körül. Szemével intett az istennő Odysseusnak, kihívta a házból, és így beszélt hozzá:

- Laërtés isteni fia, ravasz Odysseus, most már fedd fel kilétedet fiad előtt, hogy a kérők számára halált hozva együtt menjetek be ketten a városba. Én magam sem fogok soká elmaradni tőletek, mert mellettetek akarok állni a harcban.

Szólt, és aranyvesszejével megérintette Odysseust az istennő. Egyszeriben kicserélődtek koldusrongyai szép fényes és frissen mosott ruhákkal, arca megtelt, aráncok elsimultak s szép barna lett a bőre, sötét a szakálla. Elcsodálkozott Télemakhos, mikor újra belépett hozzá Odysseus, istennek hitte és rémülten könyörgött hozzá. Alig akart hinni Odysseus szavainak:

- Nem vagyok én isten, miért is gyanítasz bennem halhatatlant? Hanem atyád vagyok, akiért te annyit sírdogálsz és szenvedsz erőszakos férfiak miatt. Mindez, amit láttál, Athéné istennő műve, aki olyanná tesz, amilyenné akar, hiszen módjában áll; egyszer koldushoz tesz hasonlóvá, másszor szép ifjú férfivá. Mert könnyű az isteneknek, akik a széles eget lakják, akár megdicsőíteni a halandó embert, akár csúffá tenni.

Könnyezve ölelte át atyját Télemakhos és mindketten sírtak. Napszálltáig is sírtak volna, ha nem lett volna annyi megbeszélnivalójuk. Kivált azt kötötte fia lelkére Odysseus, hogy senkinek ne árulja el hazaérkezését, még magának Pénelopénak és Laërtésnek se. A nagy túlerővel szemben csak ravaszsággal győzhetnek, s még azt is ki kell tapasztalniok, hogy a cselédségben ki maradt hű Odysseushoz.

Estére hazaért Eumaios, addigra Athéné vesszeje újra öreg koldussá változtatta Odysseust.

Ott töltötte az éjszakát Eumaios tanyáján Télemakhos is és csak reggel kereste fel aggódó anyját. De előbb meghagyta Eumaiosnak, hogy az öreg koldust, kinek kilétét még a hű ember előtt is titkolták, vezesse be a városba, hadd kolduljon ott magának valami eleséget.

Mikor Odysseus és Eumaios a palota elé érkeztek, már kihallatszott a mulatók zaja és Phémios éneke. A kapuban hevert Odysseus vén kutyája, Argos, elhanyagoltan és senkitől számba nem véve. Most felemelte fejét és fülét hegyezte; a hű kutya húszévi távollét után is ráismert gazdájára, a farkát csóválta, de már nem tudott gazdája elé menni. Odysseus meghatottan morzsolt szét egy könnycseppet a szemében, titokban, hogy meg ne lássa Eumaios, s bementek a palotába. A szegény Argos meg éppen csak megérte, hogy húsz év múltán még egyszer lássa gazdáját, s azzal kiadta páráját.

Bent a palotában Télemakhos, aki szintén jelen volt a lakmározók között, magához intette Eumaiost, s vele küldött valami harapnivalót Odysseusnak és biztatta, hogy járja körül koldulva a vendégsereget. Odysseus illendően megköszönte, térdére fektette a koldustarisznyát, az ételt arra helyezte és úgy falatozott. Majd sorjában körüljárta a vendégeket, mindenki adott neki valamit, csak Antinoos utasította el gőgösen.

Pénelopé is meghallotta, hogyan bánt Antinoos a házukhoz érkezett idegennel s nagyon haragudott érte. Felhívatta szobájába Eumaiost, hogy kérdezze az idegen felől és vele izenjen érte: bizonyosan sokfelé megfordult, hátha tud valami hírt Odysseusról. S miközben Pénelopé házuk hű emberének arról beszélt, hogy ha Odysseus hazatérne, fiával együtt hogyan állna bosszút a gonosz kérőkön, felhallatszott lentről Télemakhos hangos tüsszentése. A tüsszentés jó előjel, boldogan figyelmeztette rá a királyné Eumaiost. Lement Eumaios az idegenért, de ez visszaüzent vele: várjon, amíg a nap lemegy, hogy ne keltsen feltűnést a kérők között, ha hírt visz a királynénak. Helyeselte az okos Pénelopé és bevárta az estét, Eumaios pedig elköszönt még Télemakhostól és visszatért estére a karámba.

De megjött a helybeli koldus, a híres nagyevő. Arnaiosnak hívták, mármint ezt a nevet adta neki anyja születésekor, de az ifjak mind csak Irosnak, azaz "Iris úrnak" nevezték, mert ő hordta szét a híreket és az üzeneteket, akárcsak Iris istennő az istenek között. Ez rátámadt Odysseusra és el akarta kergetni a háztól, ahol ő régibb jogon szokott kéregetni. De Odysseus nem hagyta magát. Meglátta Antinoos, hogy összekapott a két koldus, nagyot nevetett és még biztatta is őket a viadalra.

Hamarosan földhöz vágta Odysseus a nagytermetű, lomha Irost, még a szájából is ömlött a vér és a fogai kihullottak. Aztán kivonszolta, miközben a kérők majd hogy halálra nem nevették magukat. Mikor visszajött Odysseus, nagy nevetés közt ünnepelték a győztest benne, és Antinoos feléje nyújtotta a versenydíjat, a töltött kecskebendőt.

Pénelopé is lejött két cselédje kíséretében az emeletről, s amint megállt a tetőzetet tartó oszlop mellett, fényes fátylát tartva arca elé, elbűvölte a kérőket csodálatos szépségével. Télemakhost feddette először, hogy részt vesz a kérők mulatságain és eltűrte az otromba tréfát a házában menedéket kereső idegennel. Aztán a kérőket leckéztette, háza méltósága felett őrködve. Boldogan hallgatta okos feleségét Odysseus. A kérők elszégyellték magukat, szolgáikat hazaszalajtották, hogy hozzanak drága ajándékokat Pénelopé számára, de azért együtt maradtak akkor is, mikor a ház asszonya visszavonult szobájába az emeletre.

Odysseus ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy a teremből kihordják a fegyvereket. Míg ezeket a közeli kamrába hurcolta Télemakhos és Odysseus, Athéné tartott aranymécsest. Télemakhos csodálkozva nézte, hogy telnek meg fénnyel a falak. Aztán Télemakhos nyugodni tért.

Pénelopé ekkor kérdezte ki az idegent férje felől. Odysseus most Idomeneus testvérének, a krétai Minós király unokájának adta ki magát, s elmondta, hogy Krétában vendégül is látták Odysseust és biztos hírt hallott felőle: most Dódónába megy, hogy hazatérése előtt Zeus tölgyeitől kérjen jóslatot. Pénelopé sírva hallgatta az idegent, és nem is sejtette, hogy akit siratott, az ült mellette. S hogy vendégszerető háza szégyenben ne maradjon, megparancsolta szolgálóinak, lássák el mindennel a jó hír hozóját és mossák meg langyos vízzel a sok vándorlásban elfáradt lábát. Odysseus vonakodott a szolgálók segítségét igénybe venni: legfeljebb egy öreg cselédnek engedné, hogy a lábához érjen. Ekkor Pénelopé Odysseus öreg dajkájának, Eurykleiának adott parancsot.

Örömmel szolgálta ki Eurykleia az idegent, hiszen annyi vendég fordult meg a háznál, de egy sem hasonlított még ennyire Odysseusra.

- Mondták ezt már mások is, anyóka - mondta erre Odysseus, hogy elhárítsa a gyanút. És háttal ült a tűznek, hogy meg ne lássa a lábán a dajka a régi sebhelyet. Hanem Eurykleia alighogy behozta az üstöt s hideg vizet kevert el benne meleggel, s kezébe vette, hogy megmossa az idegen lábát, meglátta a sebhelyet. Eleresztette erre a lábat, hogy az az üstbe ütődött, és a langyos víz kiborult. Könnyel teltek meg a hű cseléd szemei és felkiáltott:

- Bizony, hogy Odysseus vagy, gyermekem, ó, hogy előbb fel nem ismertelek! - S már Pénelopéhez lépett volna, hogy hírül adja neki, hogy megjött a férje, de Odysseus a torkára szorította kezét, s míg Athéné elfordította Pénelopé figyelmét, megfenyegette.

De felelt Eurykleia:

- Gyermekem, nem kell hogy megfenyegess engem, hiszen tudod, hogy megbízható vagyok, s ha kell, hallgatni fogok, keményen, mint a kő. Hanem mást mondok: ha az isten a kezedre adta a kérőket, én majd sorban megmondom neked, hogy melyik cseléd lett hűtlen hozzád.

- Azt már majd magam is kitapasztalom, anyóka - felelt Odysseus -, te csak őrizd meg a titkot és a többit bízd az istenekre.

Reggelre kelve Eurykleia költögette a szolgálókat, sürgetve, hogy takarítsák ki a házat, mossák el az edényeket és hozzanak friss vizet. A férficselédek fát hasogattak, a leányok is hamar meghozták a vizet a forrásból. Velük jött Eumaios is, a derék kondás, s most is volt néhány jó szava a szerencsétlen idegenhez. Hozta a hitvány Melanthios, a régi gazdához hűtlen kecskepásztor is a kecskéket a kérők lakomájához, s amint meglátta Odysseust, gyalázkodó szóval illette. Philoitios, aki kénytelen-kelletlen egy meddő tehenet s néhány hitvány kecskét hozott a hívatlan vendégek parancsára, részvevő szavakkal fordult hozzá. Gazdájára, Odysseusra gondolt, aki, ha ugyan él, talán szintén ilyen nyomorultul bolyong. Mert a koldusban ő sem ismerte fel jó gazdáját, aki még mint gyermeket rendelte őt a gulya mellé.

Jöttek a kérők is, hamarosan megtelt velük a terem. Télemakhos is megjött a népgyűlésből. Odysseus számára a küszöb mellé hitvány széket és asztalkát tétetett, s szigorú szóval fordult a kérőkhöz, hogy ma nem fogja tűrni a házában menedéket kereső idegen bántalmazását. De az elbizakodott férfiak féktelen kedvével nem lehetett bírni, durva hahotájuk nem ült el. Télemakhos egyre csak atyját nézte és leste, hogy az mikor küldi már a gyalázatos kérők ellen.

Ezen a napon Pénelopé behozatta Odysseus íját a terembe és így szólt a kérőkhöz:

- Hallgassatok rám, ti büszke kérők, kik itt esztek-isztok örökké a soká elmaradó férfi palotájában, s azt mondjátok, hogy más szándék nem vezetett ide, csak engemet akartok feleségül venni. Hát eljött az idő! Az isteni Odysseus íját teszem elétek; aki legkönnyebben tudja felajzani, és a nyilat mind a tizenkét balta fokán keresztüllövi, azt fogom követni, elhagyva e házat, ahol fiatal éveim elteltek, ezt a szép és gazdag palotát, de tudom, álmomban sem fogom soha elfelejteni.

Eumaios sírva tette a kérők elé a nehéz íjat; Philoitios, a marhapásztor is sírva fakadt, mikor ráismert szegény gazdája fegyverére.

Télemakhos felállította a baltákat, gödröt ásva mindegyik számára a padló agyagjában, és mérőzsinórt feszített ki, hogy egyenesen álljanak. Próbálgatták a kérők, de hiába próbálták. Egymás után vették kézbe Odysseus óriási íját, de nem bírták kifeszíteni, és érezniük kellett, hogy mennyivel hitványabbak Pénelopé férjénél.

Eközben Odysseus félrevonult a két hűségesnek bizonyult szolgával.

- Philoitios gulyás és Eumaios kondás, mondanék valamit, vagy tovább titkoljam? Tudnátok-e Odysseust segíteni, ha hirtelen hazahozná valamelyik isten közétek? A kérők mellé állnátok-e, vagy Odysseus mellé? Szóljatok, ahogy a lelketek sugallja!

- Zeus atya, ha teljesítenéd ezt a kívánságomat, hogy hazavezesse valamelyik isten azt a férfit miközénk, meglátnád, mekkora erő van a két kezemben! - fohászkodtak a hű szolgák, mire Odysseus felfedte kilétét.

Sírt a két hű szolga örömében, és csókolták a kezét, a vállát, ahol érték. Elsírdogáltak volna ott estelig is, de Odysseus lecsendesítette őket, nehogy valaki még így találjon rájuk. Aztán megbeszélték a teendőket, hogyan tartsák távol a szolgálókat, s adott jelre hogyan zárják el az ajtókat. S hogy feltűnést ne keltsenek, egyenként tértek vissza a terembe.

Akkor már kimerültek a kérők a hiábavaló próbálgatásban. Antinoosnak eszébe jutott, hogy a városban éppen Apollón ünnepét üli a nép - újhold volt aznap - s gondolta, talán a nyilas isten nem engedi, hogy még az ünnep napján is íjat feszítsenek, az ünneptől távol maradva. Azt javasolta, hogy aznap ne is próbálkozzanak többé, hanem másnap reggel mutassanak be áldozatot Apollónnak, s akkor majd az isten ad erőt az íj felajzásához.

De most Odysseus kérte, hogy engedjék, hadd próbálja meg ő is az erejét rajta. Hiába utasították el felháborodottan a kérők: más koldus még oda sem mer hallgatni arra, hogy mit beszélnek az urak az asztalnál. Pénelopé ragaszkodott hozzá, hogy teljesítsék az idegen kérését.

Odysseus kezébe vette, megforgatta és jobbról, balról nézegette kedves régi íját, hogy nem kezdte-e ki a szú, amíg ő a hazájától távol bolyongott. Csodálkozva látták a kérők hozzáértő mozdulatait. Gondosan megtapogatta és megpendítette az ideget, mint mikor mesteri énekes pengeti a lant húrjait. S zengő hangot adott az ideg, a fecske énekéhez hasonlót. Elszontyolodtak a kérők, amikor meghallották. Megdördült az ég, és Odysseus örült, hogy kedvező jelet küldött le neki Kronos fia. S vette a nyilat, mely ki volt már készítve az asztalon - a többi a tegezben hevert - , ráhelyezte az idegre és elpattintotta. Repült a sebes nyíl s nem tévesztette célját, mind a tizenkét balta fokán keresztülhatolt.

Pénelopét már előbb felküldte Télemakhos az asszonyszobába, a cselédeket is ügyesen eltávolították. S ekkor Odysseus intett Télemakhosnak, az gyorsan vette a kardot és a dárdát, és Odysseus mellé lépett.

Odysseus ledobta magáról rongyait és az ajtóhoz ugrott, kezében az íjjal, s a nyilakat mind a lába elé öntötte a tegezből. És odakiáltott a kérőknek:

- Hát ez az íjverseny baj nélkül megtörtént, most másfajta célpontot keressünk, csak megadja most is a sikert Apollón!

Antinoos éppen az aranyserleg felé nyúlt, hogy igyon; őt vette célba elsőnek Odysseus, s talált most is a nyíl, Antinoos holtan vágódott el. Megvetően mérte végig a rémült kérőket Odysseus tekintete:

- Ti kutyák, nem gondoltátok, hogy még visszatérek valaha Trója alól, ezért mertétek pusztítani az én házamat, s míg magam is élek, feleségem kezét mertétek megkérni, nem félve az istenektől sem, akik a széles égben laknak, sem az emberek bosszújától. De most elérkezett a vég mindannyiatokra.

Amíg a nyilakból tartott, avval vette sorjában célba mindegyiket, mire az elfogyott, Télemakhos hozott fegyvert a kamrából atyjának, magának és a két hű cselédnek. De a kamra ajtaját a nagy sietségben nyitva feledte, s Melanthios a kérők számára is hordta ki a fegyvereket. Mikor észrevették, Eumaios és Philoitios megkötözték a kecskepásztort, de addigra már tizenkét kérő állt teljes fegyverben. Ám hiába voltak ők többen, Odysseus ellen semmire sem mentek, mert Pallas Athéné jött le az Olymposról, hogy kedveltjét megvédje. Senki sem maradt életben a kérők közül. A hűtlen szolgákat és szolgálókat halállal büntették, a legkegyetlenebb halállal Melanthiost. De Phémios életét megkímélte Odysseus, hiszen ő csak kényszerűségből mulattatta a kérőket énekével, s mint az isteni ének tudója, az istenek oltalma alatt állt. A kérőket kiszolgáló Medón számára Télemakhos kért kegyelmet, mert Medón is mindig törődött vele gyermekkorában.

Akkor Télemakhosszal Eurykleiát hívatta Odysseus. Vértől szennyesen találta gazdáját a hű dajka, mint oroszlán a nyáj közepén; már-már felujjongott, amikor a porba hullva látta a gonosz kérőket, de Odysseus leintette:

- Csendesebben örülj, vénasszony, türtőztesd magad és ne ujjongj, mert bűn volna a megölt férfiak felett dicsekedni. Ezeket a Moira, az isteni végzet győzte le és saját gonosz tetteik, mert senkit sem becsültek a földön, sem jó embert, sem rosszat, akárki érkezett is közéjük. - S számon kérte Eurykleiától, hogy az asszonycselédek közül ki lett hűtlen hozzá és a családjához.

Ujjongó kacagással ment fel a vénasszony az emeletre, hogy megvigye a hírt úrnőjének. De nem hitt a szavának Pénelopé:

- Anyó, az istenek elvették az eszed, még te is csak gúnyolsz gyászomban, hogy ilyen kósza hírt hozol és felébresztesz édes álmomból! Azóta sem aludtam így, hogy Odysseus útra kelt a szörnyű Ilios felé.

Odysseust ezalatt megfürösztötte Eurynomé, a hű gazdasszony, és megkente bőségesen olajjal és szép ruhákba öltöztette. Athéné istennő szépséget öntött rá, nagyobb lett és teltebb, s fejéről göndören omlottak le hajfürtjei, mint a hyakinthosvirág. A halhatatlan istenekhez volt hasonló, mikor kilépett a fürdőmedencéből. Úgy ült a trónszékbe, feleségével szemben. Most már inkább ismerte volna fel a férjét Pénelopé, mint a durva koldusgúnyában, de húsz keserves esztendő óvatosságra intette.

- Hát vess az udvaron ágyat nekem, anyó - mondta Odysseus Eurykleiának - , mert látom, kemény vas ennek az asszonynak a szíve.

Mostanra hagyta Pénelopé az utolsó próbát s így toldotta meg férje parancsát:

- Vigyétek ki az ágyat az udvarra a hálószobából, amelyet ő maga épített, s vessétek meg neki, gyapjútakaróval, fényes lepedővel.

De közbeszólt Odysseus:

- Ó asszony, nehéz parancsot adtál. Ki vihette valaha is máshová az én ágyamat? Halandó ember nem, ha még olyan erős, akkor sem, hiszen a földbe van gyökerezve a lába. Hatalmas olajfa nőtt házunk sövényén belül, vastag volt a törzse, mint valami oszlop. A köré építettem hálószobámat, letörtem az olajfa lombos koronáját, törzsét körülgyalultam ágylábnak és a fölé faragtam, arannyal, ezüsttel, elefántcsonttal díszítve a nyoszolyát, és bíborral befestett bőrszíjat feszítettem ki rajta.

Ellágyult erre Pénelopé, térde megroggyant, aztán sírva futott Odysseus felé, két kezével átölelte nyakát, fejét megcsókolta és így szólt:

- Ne haragudj rám, Odysseus, hiszen te vagy a legokosabb minden ember között. Az istenek mértek ránk nyomorúságot, ők irigyelték el tőlünk, hogy mindig egymás mellett maradjunk, együtt élvezzük fiatalságunkat és úgy érkezzünk az öregség küszöbéhez. Bocsásd meg, hogy nem fogadtalak szeretettel, csókkal, mihelyt megláttalak, de mindig borzadva féltem, hogy valaki rászed, csalfa szóval, mert sokan vannak, akik ármányt szőnek. De nyoszolyánk titkát csak mi ketten tudtuk, meg egyetlen hű cselédem, akit anyám adott velem, mikor hozzád jöttem feleségül.

Sírtak mind a ketten. Mint mikor a hajótörött a szennyes habokban úszva végre partot ér és a szárazföldre léphet, olyan várva vártan érkezett meg férje Pénelopénak. Még a rózsás ujjú Hajnal is sírva találta volna őket, ha Pallas Athéné mást nem gondolt volna. Már vége felé közeledett az éjszaka, de az istennő megnyújtotta és az aranytrónusú Éost feltartóztatta az Ókeanosban, s nem engedte, hogy befogja gyorslábú lovait, Lampost és Phaëthónt, akik a fényt hozzák az embereknek.

Ezalatt Eurynomé megvetette a nyoszolyát, a hű hitvestársak nyugovóra tértek. Alig bírtak betelni a boldogsággal, annyi mindent tudtak egymásnak beszélni. Pénelopé arról, hogy mennyi bajban volt része idehaza, Odysseus arról, hogy mennyit szenvedett bolyongása közben, mennyi várost látott és hányféle nép szokásait ismerte meg. Végre elaludtak, s mikor Athéné úgy gondolta, hogy eleget aludtak, küldte a Hajnalt, hogy hozza a fényt az embereknek.

Felkelt Odysseus, elbúcsúzott hitvesétől, felkeltette Télemakhost meg a gulyást és a kondást. Felfegyverkeztek mind a négyen és elhagyták a palotát. Akkor már világos volt mindenütt a földön, de őket sötét éjszakába burkolva vezette ki Athéné a városból.

Hermés a bűvös aranyvesszővel hívogatta kifelé a halott kérők lelkeit. Mint a denevérek a barlang mélyén, suhogva röpdöstek, amerre Hermés vezette őket. Az Ókeanos folyása és a Fehérszikla, a Nap kapui és az álomképek népe mellett suhantak el, és megérkeztek az asphodelos-rétre, ahol a többi halottak lelkei is laknak.

Odysseus és Télemakhos pedig a kondással és a gulyással kiértek a mezőre, Laërtés jól gondozott gazdaságához. Odysseus előreküldte a többieket a mezei lakba, maga pedig felkereste öreg édesatyját a kertben. Idegennek, Odysseus vendégbarátjának adta ki magát először. Sírva

fakadt Laértés, mikor a fiáról hallott, s a föld porát szórta ősz fejére. Odysseus nem bírt alakoskodni tovább, őt is a sírás fojtogatta már, átölelte atyját és megcsókolta:

- Itt vagyok, atyám, én magam, hagyj fel a sírással!

De a húszesztendős távollét után most Laërtés is bizonyságot kért.

Odysseus megmutatta a sebhelyet a lábán, és előszámlálta a kertben a fákat, melyeket atyja még gyermekkorában ajándékozott neki: tizenhárom körtefát, tíz almafát, negyven fügefát és ötven sor szőlőtőkét.

Ekkor megroggyant az aggastyán térde és a szíve megremegett, felismerte e jelekről a fiát és átölelte boldogan. Csak a kérők rokonaitól félt, mikor meghallotta, hogy mi történt előző nap a palotában. De Odysseus megnyugtatta és bevezette a házba, ahol addigra ételt készítettek Télemakhos és a pásztorok. Most már hagyta Laërtés, hogy megfürössze, olajjal megkenje és királyi ruhákba öltöztesse vén cselédje, s mikor kilépett a fürdőmedencéből, Szebbé és nagyobbá tette őt Athéné. Megjött közben Dolios is, Laërtés öreg vincellérje a fiaival, akik kerítésnek való ágakért jártak az erdőn. Ezek mind fegyverbe öltöztek, Odysseus, Télemakhos, a kondás, a gulyás, Dolios hat fia, sőt maga Laërtés és Dolios is, mert a végső szükség ősz fejüket is harcra kényszerítette.

Jött is már a kérők rokonsága ellenük, mert addigra már szétment a véres lakoma híre.

Hanem az Olymposon mást határoztak az istenek: béküljenek ki és felejtkezzenek el a szenvedett sérelmekről, s szeressék most már egymást Ithaka lakói, mint azelőtt, hogy Plutos: a "Gazdagság" és Eiréné: a "Béke", lakozzanak a szigeten. Leküldte Zeus Athénét; ez már amúgy is menni akart, mert aggódott Odysseusért. És az istennő teremtett, Mentór képében, békét Ithaka lakói között.

A görög tragédia mítoszai

A görög tragédia Dionysos ünnepének szertartásaiból, Dionysos kísérőinek, satyrosoknak öltözött emberek karénekéből alakult ki. A satyrosok kecskelábú és egyébként is kecskebakhoz hasonlóan elképzelt lények. Tehát a satyrosok kara is kecskebőrt öltött magára és azért nevezték ezt az ünnepi karéneket "kecskebakéneknek", tragódiának (latinosan: tragoediának), a görög tragos ("kecskebak") és ódé ("ének", "óda") szavakból.

A hagyomány szerint Thespis hozta be azt az újítást, hogy egy színész feleljen a kar énekére s mert a görög nyelvben hypokritész="felelő", azért a színészt is hypokritésnak nevezték. Ezzel az újítással alapította meg Thespis a görög tragédiát, s csak a későbbi fejlődés hozta magával, hogy két, majd három színész is lehetett a kóruson kívül egyszerre a színpadon. E tragikus előadások tárgyát eleinte Dionysos megrázó szenvedései tették: a halandó Semelé fia csak nagy szenvedések után jutott az Olymposra és már anyjának, Semelének a mítosza is Dionysos megjelenésének kegyetlen oldalát, a felszabadult nagy szenvedélyek megsemmisítő erejét mutatja.

Sikyón városában történt először, i. e. a VI. században, hogy Dionysos ünnepén a színielőadások nem Dionysos mítoszát ábrázolták, hanem Adrastos sorsát, tehát oly mítoszt, mely már kapcsolatban áll a thébai mondakörrel. Ez a mondakör pedig, Oidipus király tragikus sorsával a középpontban, egyike azoknak, melyek a görög tragikus költőket később is a legállandóbban foglalkoztatták. Adrastos argosi király volt, kinek azt a tanácsot adta a jóslat, hogy két leányát oroszlánhoz és vadkanhoz adja feleségül. Történt egyszer, hogy Polyneikés, Oidipus fia, kit testvére Eteoklés űzött el Thébaiból, Argosba érkezett, és ugyanekkor menekült ide Tydeus, Oineus fia, ki gyilkosság bűne miatt volt kénytelen elhagyni hazáját, Kalydónt. Viharos éjszaka volt, az argosi király vendégszerető házának pitvarában húzta meg magát a két földönfutó, de a fekvőhely felett összekaptak. Adrastos hallja a lármát, kijön s meglátja a két idegent, az egyiknek oroszlán, a másiknak vadkan lenyúzott bőre volt a kacagánya. Erre eszébe jutott a királynak a jóslat; idősebb leányát Polyneikéshez, a fiatalabbat Tydeushoz adta, s megígérte két vejének, hogy visszasegíti őket hazájukba. Így szervezte meg a hét vezér hadjáratát Thébai ellen; Kalydónra már nem került sor, mert Thébai alatt Tydeus is elesett. A hét vezér közül csak Adrastos menekült meg; szárnyas lova, az Areión kiragadta a halálos veszedelemből, hogy tíz évvel később új hadat gyűjtsön Thébai ellen, most már az előző hadjárat vezéreinek gyermekeivel, az epigonokkal. Az epigonok ("utódok") be is vették Thébai városát, de Adrastos fiát vesztette a harcban és efölött érzett bánata őt is megölte.

Eleinte ellenérzéssel találkozott a Dionysos-mítosz ilyenforma helyettesítése, később általánossá vált, és éppen ez tette lehetővé Athénben a görög tragédia nagyszabású kifejlődését. De ha Dionysos életét és szenvedéseit más mondai tárgyak pótolhatták is, a színjátszás mindvégig kapcsolatban maradt Dionysos istentiszteletével. A színház Athénben egy régibb Dionysos-szentély szomszédságában épült, s maga is Dionysos templomának számított. A tragikus előadások mindig Dionysos nagy ünnepére estek, verseny formájában, melyen a bemutatott tragédiák versengtek az elsőségért. Egy költő egyszerre négy összefüggő darabbal, ún. tetralogiával vett részt a versenyen; az első három volt a szorosabb értelemben vett tragikus trilogia, melyhez egy vidámabb, a satyrosok durva komikumának is teret engedő negyedik, az ún. satyrjáték csatlakozott. A fejlődés folyamán ebbe az utolsó darabba szorult a Dionysost kísérő satyrosok kara, de maguk a tragikus mítoszok is mind a szenvedélyeket felszabadító Dionysos lysios uralmát mutatták. A tragédia hősei, ha már nem a bortól részegek többé, megrészegültek a vér vagy a halál közeli látásától, "Hadés bakkhosai", mint Héraklés Euripidés Őrjöngő Héraklés c. drámájában, vagy megrészegültek a szerelemtől, a bosszú vágyától, vagy

akár a testvéri szeretettől, de mindenesetre szenvedélyük ragadja őket magával, semmi korlátot, semmi melléktekintetet el sem ismernek többé.

Thespis és az első tragédiaköltők darabjai nem maradtak ránk, a hanyatlás korának késői termékei sem, csupán a virágkor, az i. e. V. század három legnagyobb tragédiaköltőjének színművei, de ezekből is csak a legkiválóbb, legérettebb mesterművek: Aiskhylostól és Sophoklestől hét-hét tragédia, Euripidestől tizenhét tragédia és egy satyrjáték. Ezeken kívül Euripidés művei között szerepel még egy Rhésos c. tragédia is, melynek hitelességét azonban kétségbe vonják. Ez volna tehát az egyetlen görög tragédia, mely nem a nagy triász egyik tagjától, hanem valamelyik ismeretlen athéni költőtől származik. Más tragédiákból csak a véletlen őrzött meg itt-ott néhány soros töredékeket, főként olyan sorokat, melyeket későbbi görög vagy római írók idéztek. Sophoklés egy satyrjátékának, a gyermek Hermés marhalopását feldolgozó Nyomkeresőnek már századunk elején fedezték fel összefüggő, nagyobb töredékeit, amelyekből kis híján az egész össze volt állítható. Egyéb töredékek közül emeljük ki még Aiskhylos Hálóval halászók c. satyrjátékát, melyről a legújabb, 1932-ben, illetőleg csak 1941-ben közzétett papiruszleletek alapján alkothatunk az eddiginél jóval határozottabb képet magunknak; a tengerre kitett Danaénak és fiának, Perseusnak Seriphos szigetére érkezését jelenítette meg derűs és gyöngéd színekkel.

A ránk maradt tragédiák közt egyetlenegy van csak, melynek tárgya Dionysosmítosz. Ez Euripidés Bakkhánsnők c. darabja. Thébaiban, Dionysos szülővárosában, Semelé atyja, Kadmos, öregségében unokájának, Pentheusnak, Agaué fiának adta át az uralmat. Kadmos isteni unokája, Dionysos ekkor már bejárta Ázsiát és visszatért hazájába, hogy görög földön is tisztelőket szerezzen magának. De Thébai királya, Pentheus eltiltotta népét Dionysos tiszteletétől, mire a követelő erővel fellépő isten őrjöngést küld Thébai asszonyaira, főleg anyja, Semelé nővéreire, Agauéra, Autonoéra és Inóra. A Kithairón hegyén őrjöngő mámorral tisztelik az istent mint mainasok, az ősz Kadmos és Teiresias jós is, repkénykoszorút fűzve homlokukra, a thyrsost suhogtatják. Pentheus megdöbbenten látta a rajongókat és városa régi nyugalmát akarva helyreállítani, szigorú parancsban tiltotta el az ismeretlen és zavaros istentiszteletet. A bakkhánsnők ellen poroszlóit küldte s főleg az új isten tiszteletét terjesztő Dionysos-papot kereste halálra, mert nem ismerte fel a papban magát az istent. S mikor a Kithairón hegyére megy a király, hogy titkon meglesse az őrjöngő asszonyokat, saját anyja, Agaué felfedi rejtekhelyét, őrületében oroszlánnak nézi és megöli. Az őrjöngő asszonyok élén diadalmámorban hozta fia fejét Agaué, s csak atyja szavaiból értette meg szörnyű tettét. Thébai lakói így ismerték meg Dionysos erejét, mely szörnyű kegyetlenséggel fordul azok ellen, akik nem akarják elismerni. Euripidést közvetlen tapasztalatok tanították meg arra, hogy a vallási fanatizmus milyen elvakult gyűlölettel veszi üldözőbe azt, aki a felvilágosult értelem nevében lép fel ellene. Filozófus barátja, Prótagoras, vallásgyalázási pörnek esett áldozatul, s a költő maga is hasonló üldözés elől önkéntes számkivetésben keresett menekülést.

Aiskhylos, a nagy tragikus triász legidősebb tagja, a maga darabjait "Homéros gazdag asztalán szedett morzsáknak" nevezte. Homéros elsőbbségének ebben a saját érdemét szerényen kisebbítő elismerésében van annyi igazság, hogy egyfelől az Ilias költője a szenvedélyek festésében méltó mestere a nagy tragikus költőknek, másfelől pedig a görög tragédiának is uralkodó tárgya a trójai mondakör, elsősorban ennek olyan mozzanatai, melyekre a homérosi eposzokban csak utalás történik.

Euripidés egyik Iphigeneia-drámája (Iphigeneia Aulisban) az aulisi kikötőben játszódik, hol egybegyűlt a Trója ellen készülő görög hajóhad, de nem tud útnak indulni, mert napokon át hiába várnak kedvező szelet. Kalkhas jóslata értelmében Agamemnón, a fővezér, saját leányát kénytelen feláldozni a görögök közös érdekéért Artemisnek. Az istennő ugyan elragadta az oltárról a leányt és egy szarvast küldött helyébe, hogy azt áldozzák fel neki, mert nem akarta, hogy a nemes leány vérével szennyezzék be az oltárát. Ekkor kedvező szél támadt, az istennő jó hajózást adott a görögöknek, de Iphigeneia sorsa felől nem hallottak többé. Klytaimnéstra nem is hitte, hogy Iphigeneia megmenekült a haláltól. Csak azt látta, hogy Menelaos felesége, a hűtlen

Helené miatt éppen az ő leányát kellett feláldozni és elkeseredettsége Agamemnón ellen fordult, kinek eddig az ideig hű felesége volt.

Míg Agamemnón Trója alatt harcolt, Klytaimnéstra férje unokatestvérével, Aigisthosszal uralkodott Argosban és Mykénében. Agamemnón hazatérését Aiskhylos Agamemnón című tragédiája (az Oresteia címen ismert trilógia első darabja) mutatja be. Klytaimnéstra színlelt örömmel fogadja tízéves távollét után hazatérő férjét, bíborszőnyeget teríttet a harci szekérről lelépő hős lábai elé. De az öröm túláradó szavai mélyén csalárdság húzódik meg; Klytaimnéstra csak a palotába csalogatta férjét, hogy rabnőjével, Priamosnak Trója alól elhurcolt jóslelkű leányával, Kassandrával együtt megölje. Az argosi polgárok előtt még védekezni is mer az elvetemült asszony, gőgös öntudattal hivatkozik arra, hogy csak leányáért, Iphigeneiáért állt bosszút Agamemnónon. Bűntársa, Aigisthos is fellép, s önigazolásul Pelops két fiának szörnyű vetélkedését hozza fel: Agamemnón atyja, Atreus úgy állt bosszút Aigisthos atyján, Thyestésen, hogy Thyestés gyermekeit megfőzte és feltálalta a mit sem sejtő atyának. Most Thyestés fia, Aigisthos fog uralkodni Atreus fia helyett, Agamemnón hűtlen feleségével. De Argos népe nem hódol be nekik: hazavárják Agamemnón fiát, Orestést, aki Phókis királyánál, Strophiosnál nevelkedik.

Az Oresteia második része: az Áldozók. Orestés Strophios fiával, Pyladésszel érkezik Argosba és atyja sírjára helyezi áldozat gyanánt hajfürtjét. Ugyanekkor Élektra, Agamemnón és Klytaimnéstra leánya is italáldozatot hoz a szolgálók élén atyja sírjára. Találkozik a két testvér, Orestés megismerteti magát nővérével, aki mint kis gyermeket látta őt utoljára. Megegyeznek abban, hogy titokban tartják Orestés megérkezését és cselvetéssel állnak bosszút atyjukért, akit cselvetéssel öltek meg. Orestés bezörget a palotába, Klytaimnéstra jön elébe. Orestés vándornak adja ki magát, aki útjában a phókisi Strophiosszal találkozott és az bízta meg, hogy Orestés halálát adja hírül Argosban. Klytaimnéstra alig tudja örömét leplezni, csak dajkája siratja el igaz szívvel Orestést. Klytaimnéstra éppen őt küldi Aigisthosért, hogy ez - férfi a férfitól - teljes bizonyosságot szerezzen az idegentől fia haláláról. Aigisthos is biztosat akar tudni, hiszen Orestés halála híre a fenyegető bosszú szorongató előérzetétől szabadítja meg, de hamarosan halálos sikoltás hallatszik ki a házból: Orestés végzett vele. Orestés megdermedten jön elő, Aigisthos megölése után alig elviselhető feladat nehezedik reá: most már anyján kell megbosszulnia atyja halálát, a kíméletlen bosszút Apollón isten parancsolta meg neki. Orestés megöli anyját, de utána elborzad saját tettétől, hiába mondja jogosnak a nép, mely ujjong, hogy Argos megszabadult a "két sárkánytól". Szörnyű alakokat lát maga körül, feketébe öltözött nőket, hajukba kígyók fonódnak. Az argosi nők hiába vigasztalják, hogy csak a kezéhez tapadt friss vér zavarta meg a lelkét. Látja, amit senki sem lát, nincs maradása, és elindul Delphoiba, a vérbűntől feloldozó istenség, Apollón szentélye felé, miközben az argosi nők a Pelopidák szörnyű végzetéről énekelnek, mely immár a harmadik nemzedékben pusztít. - Lényegében ugyanez a tárgya Sophoklés és Euripidés egy-egy Élektra c. tragédiájának, csakhogy ezekben nagyobb szerep jut a bosszú végrehajtásában a királyleánynak, aki valósággal szolgasorba süllyedve - Euripidésnél paraszttal kötött házasságba kényszerítetten epedve várta már éveken át a szabadító testvért.

Aiskhylos Oresteiája az egyetlen hiánytalanul ránk maradt görög drámai trilógia. Befejező részének, az Eumeniseknek tárgya az erinnysektől (a köztudatba átment latin szóval a fúriáktól) üldözött Orestés felmentése. Az erinnysek, mint kutyák az üldözött vadat, kergetik az anyagyilkost; Orestés Delphoiba menekül előlük, Apollón védelmébe veszi és Athénbe kíséri, hogy itt Pallas Athéné ítéljen Orestés és az Átok-istennők között. De az istennő sem vállalja, hogy maga döntsön az irtózatos perben, az attikai nép kiválasztottjaira bízza, akiket Arés szent ligetében, az Areios pagosban hívott össze - és ezzel a tettével az istennő alapította meg Athén legfőbb törvényszékét, az areiopagost. Szavazásra kerül a sor, a többség dönt, de ha egyenlő számmal oszlanak meg a szavazatok, az felmentést jelent. Két világnézet küzd meg az areiopagos előtt: Orestésben az erinnysek csak az anyagyilkost, az "új istenek" az atyjáért bosszút álló fiút látják. Egy szó többséggel már-már elítélik, de Pallas Athénéé az utolsó szavazat, mely kiegyenlíti a szavazatokat, és ezáltal felmenti Orestést. A legyőzött erinnysek most Athén városán akarják

kitölteni bosszújukat, de Pallas Athéné kiengeszteli őket. A maga városában, Erekhtheus házában isteni tiszteletet ígérve nekik, áldássá fordítja az átkot. Így lesznek Athénben az átok és a bosszú istennői: Eumenisek, azaz "jóakaratú" istennők.

Euripidés Orestésében emberi üldözés alól nyer feloldozást Orestés. Itt Argos népe sújtja kiközösítéssel Orestést és a bosszú végrehajtásában őt segítő nővérét. Nagybátyjuktól, Menelaostól várnak segítséget, de ez nem áll melléjük, kivált, mikor az agg Tyndareós, Klytaimnéstra atyja is megjelenik és bosszúval fenyegeti azt, aki leánya gyilkosát védi. A nép határozata Orestést és Élektrát halálra ítéli; Pyladés is meg akar halni velük, de Apollón megmenti őket a haláltól, sőt Menelaosszal és Argos népével is kibékíti. A kibékülést megpecsételi, hogy Orestés Menelaos leányát, Hermionét veszi nőül, míg Pyladés Élektrát.

Euripidés Iphigeneia a taurosok között c. tragédiája szintén Orestés feloldozását mutatja be. Orestésnek Apollón adta azt a jóslatot, hogy az erinnysek üldözésétől akkor fog megszabadulni, ha elhozza a skythákkal szomszédos taurosoktól Artemis égből hullott szobrát. Orestés Pyladés kíséretében érkezik, a taurosok papnőjük elé hurcolják őket, mert itt az a törvény, hogy minden idegent Artemis Diktynna oltárán kell feláldozni. A papnő: Iphigeneia, kit a levegőn át a taurosok közé hozott évekkel ezelőtt Aulisból az istennő, s kinek most az a feladata, hogy az áldozatra szánt embereket előkészítse, beszentelje. De Iphigeneia irtózik kegyetlen hivatásától, fájó szívvel emlékszik vissza a görög ünnepekre és csak az alkalmat lesi, hogy menekülhessen. Mikor kitudódik, hogy az előtte álló idegenek egyike Orestés, és meghallja, hogy mi járatban érkezett ide, Iphigeneia, kijátszva a taurosok királyát, Thoast, kezében az Artemis-szoborral boldogan menekül Orestés és Pyladés kíséretében a taurosok földjéről.

A trójai háborúval kapcsolatos más mondarészletek is foglalkoztatják a görög tragikus költőket, ha nem is olyan állandóan, mint Agamemnón családjának a sorsa.

Sophoklés két tragédiája foglalkozik magával a trójai háborúval: az Aias és a Philoktétés. Az elsőben a salamisi Aias, Telamón fia forral bosszút Atreus fiai ellen, mert az elesett Akhilleus fegyvereit nem neki, hanem Odysseusnak ítélték. Pallas Athéné őrültséget bocsát Aiasra, hogy a barmokat nézze görög vezéreknek, ezeket mészárolja le az őrjöngő hős a görög vezérek helyett. Odysseus éppen akkor jelenik meg Aias sátránál kémlelődni, mikor ez az egyik barmot hurcolja befelé, vetélytársát, Odysseust látva benne. Odysseus ezalatt részvéttel nézi a szerencsétlen hős megalázó helyzetét. Mikor Aias öntudata kitisztul, megszégyenülten látja a lemészárolt barmokat, elbujdosik a salamisi hajók mellől, elbúcsúzik a világtól, távoli hazájától, Héliostól, a forrásoktól, a folyóktól és a mezőktől, mert szégyenét nem tudja túlélni. Félrehúzódva az emberektől kardjába dől, és már holtan talál csak rá asszonya, Tekméssa. De még az asszony és a gyermek, a kis Eurysakés gyásza sem lehet zavartalan, Atreus fiai halálában sem engesztelődnek meg az ellenük törő hős iránt. Aias féltestvére, Teukros őrzi a holttestet és követeli a halott jogát, a végső tisztesség megadását, de Agamemnónt és Menelaost csak Odysseus szavai békítik ki. Odysseus, Aias nemes ellenfele, meggyőzi Agamemnónt, hogy a halottban nem ellenséget, hanem a görögök egyik legnagyobb hősét kell látnia. Csak ekkor engedi meg a fővezér Aias eltemetését. - A Philoktétés cselekménye Trója ostromának utolsó szakaszára esik. Philoktétést még a Trója felé vezető úton tették ki a görögök Lémnos szigetén, mert kígyómarásból származó sebe elviselhetetlen bűzt árasztott. Kilenc esztendőt töltött a szerencsétlen ember teljes elhagyatottságban a szigeten, átkait szórva a vezérekre, Atreus két fiára, és kivált Odysseusra, aki annak idején kitételét javasolta. De a görögök Priamos , fiának, Helenosnak jóslatából megtudják, hogy csak Héraklés íjának és nyilainak birtokában fogják bevenni Tróját. Ezeket Héraklés Philoktétésre hagyta örökül, amiért az Oita hegyén meggyújtotta a máglyát, mely Héraklést elviselhetetlen kínjaitól megszabadította. Philoktétést nem lehetett szépszerével kiengesztelni. Odysseus elvállalta, hogy megszerzi csellel Héraklés íját és nyilait. Akhilleus fiával, Neoptolemosszal, akit csak atyja halála után, az ostrom végéhez hozott el Skyros szigetéről, Lémnos szigetére megy, maga a háttérben marad s Neoptolemost kitanítja, hogy milyen hazugsággal nyerje meg Philoktétés bizalmát. Az ifjúban, mikor már-már birtokba vette a kívánt fegyvereket, jobb érzése kerekedik felül, szégyelli megcsalni a szerencsétlen beteget, megvallja, hogy Odysseus küldte és a görögök győzelme kedvéért akart bizalmába férkőzni, hogy Héraklés

íját és nyilait ellophassa. De amit nem ért el erőszak és amit nem engedett az ifjú Neoptolemos becsületérzése csellel megszerezni, ahhoz Héraklés parancsa segíti a görögöket. Felhőbe burkoltan megjelenik Héraklés, már mint emberek közt megjelenő isten, és megparancsolja Philoktétésnek, hogy a gyűlöletet félretéve, segítsen a végzetet betölteni: menjen Trója alá, a jóslat által megkövetelt íjjal és nyilakkal. - Trója pusztulása és Hektór árván maradt fia, a kis Astyanax kegyetlen megöletése áll Euripidés Trójai nők c. drámája középpontjában; a Hekabé és Andromakhé címűek hősnői is Hektór megalázó görög rabságba hurcolt anyja és felesége. Az Ilias egyik epizódját bővíti ki az a Rhésos c. tragédia, amely szintén Euripidés művei között szerepel. Hőse Rhésos, a trójaiak segítségére siető thrak király, a Strymón folyó és Terpsikhoré múzsa gyermeke, akit Odysseus és Diomédés ölnek meg, mikor éjnek idején mint kémek lopóznak a trójai táborba. - Euripidés Helené c. darabjában Helené mítoszának egy Homérosénál későbbi változatát találjuk. Paris nem Helenét, Zeus és Léda leányát, hanem annak csak hasonmását szöktette meg, s míg a görögök kilenc éven át a vélt Helenéért harcoltak, maga Helené Egyiptomban tartózkodott, ahonnét, Próteus fiának, Theoklymenosnak a kezéből, hazatérő útjában menti meg Menelaos.

A trójai mondakörrel áll még kapcsolatban az egyetlen egész terjedelmében ránk maradt satyrdráma is, a Kyklóps, Euripidéstől. Tárgya az Odysseia egy epizódja, az egyszemű, emberevő óriás megvakítása. A kart a satyrosok szolgáltatják, akik úgy kerültek Polyphémos szigetére, Szicíliába, hogy, mikor Dionysost a tyrrhén kalózok elrabolták, az öreg Silénos vezetésével mindenfelé keresték elveszett urukat. Polyphémos rabságban tartotta és csak Odysseus szabadította ki őket is.

Mint láttuk, a tragikus költőket a trójai mondakörből is az az anyag érdekli elsősorban, melyben egy átokkal terhelt család, ez esetben a Pelopidák, Pelops ivadékai, nemzedékről nemzedékre húzódó sötét végzetét mutathatják be. Még egy családról tud a görög mondavilág, melynek tragikus sorsához újra meg újra visszatértek a tragédiaköltők. Ez Thébai uralkodó háza, a Labdakidák családja, melynek történetéből ismét Aiskhylos, Sophoklés és Euripidés egyaránt merítettek.

Labdakos fia, Laios, Thébai királya azt a jóslatot kapta, hogy fia keze által fog meghalni. Ezért, mikor fia született, bokáját átszúrta és kitétette a Kithairón hegyére. De szolgája Polybos korinthosi király pásztorának adta át a fiút s Polybos sajátjaként nevelte fel. Átszúrt bokájáról Oidipusnak, "dagadtlábú"-nak nevezték. Mikor felnőtt, valami szóbeszéd jutott a fülébe, mely gyanút ébresztett benne, hogy nem Polybos gyermeke. Elment Delphoiba, hogy Apollónt kérdezze meg szülei felől. Ugyanebben az időben Laiost is újra nyugtalanította a régi jóslat, ő is Delphoi felé indult, hogy a jóshelyen kérdezősködjék kitett fia után. Útközben találkoztak egymással. Laios kocsisa rákiáltott Oidipusra, hogy térjen ki a király elől, de Oidipus büszkén ment tovább. Szó szót ért, Laios is kocsisa védelmére kelt, mire Oidipus felgerjedt dühében, nem is sejtve, hogy atyjával áll szemben, megölte. Mikor Thébai elé érkezett, a város határában éppen a Sphinx pusztított. Ez az oroszlántestű, de szép női fejjel bíró szörnyeteg rejtvényt adott fel Thébai polgárainak és addig követelte, hogy emberáldozatot vessenek eléje, amíg nem akad valaki, aki rejtvényét megoldja. Laios sógora, Kreón, aki a király halála után átvette Thébai uralmát, kihirdette, hogy nővérét, Laios özvegyét, Iokastét adja nőül ahhoz, aki válaszol a Sphinx kérdésére: "Mi az, ami reggel négy lábon, délben két lábon, este három lábon jár?" Oidipus megfejtette a talányt: ez az ember, aki gyermekkorában, az élet reggelén, négykézláb mászkál, férfikorában két lábon jár, agg korában botjára, mint harmadik lábra támaszkodik. A Sphinx megszégyenülten vetette magát a mélységbe a szikláról, a város megszabadult a gyilkos szörnyetegtől és megszabadítóját ültette Laios trónjára. Oidipus öntudatlanul bűnt bűnre halmozott: atyját megölte, anyját feleségül vette s négy gyermeke is született tőle, két fiú, Eteoklés és Polyneikés meg két leány, Antigoné és Isméné. De az istenek büntetésül dögvészt küldenek a városra, melynek királya ilyen szörnyű bűnöket követett el.

Itt kezdődik Sophoklés Oidipus király c. tragédiája. Thébai népe most, a dögvész idején is, királyától várja a segítséget, aki a Sphinx pusztításainak is véget vetett egykor. Oidipus sógorát, Kreónt küldte Delphoiba s ez már hozza is Apollón válaszát: a dögvész nem múlik el addig, míg

Laios gyilkosa el nem veszi méltó büntetését. Oidipus vállalja a gyilkos kinyomozását és átkot mond arra, aki tovább is rejtegeti , és minthogy ő maga a gyilkosság idejében nem lakott még Thébaiban, a vénektől kérdezi meg Laios halálának körülményeit. És hívatja Teiresiast, a vak jóst. Az tudja a valót, de fél kimondani, s csak akkor veti Oidipus szemébe a gyilkosság vádját, mikor ez már a vonakodó jóst gyanúsítja. Oidipus most Kreónt vádolja, hogy felbérelte ellene Teiresiast, és bűntelensége tudatában nyugodtan folytatja tovább a nyomozást. De minden lépéssel csak önmaga körül húzza szorosabbra a hurkot, biztonsága meginog, míg végre kétséget nem tűrő bizonyossággal tárul elébe a való: ő ölte meg Laiost, ő Laios fia és saját anyjával él bűnös házasságban. Minden összeomlik körülötte; Iokasté öngyilkos lesz, mikor megtudja az igazságot, és Oidipus kiszúrja önnön két szemét, mert ezek után nem akarja többé látni a napvilágot.

A földönfutóvá vált vak Oidipus szörnyű életének kibékítő végét Sophoklés Oidipus Kolónosban c. tragédiájában látjuk. Athén közelében, Kolónosban, az Eumenisek szent ligetébe érkezik Oidipus, hűséges vezetője, leánya, Antigoné karján. Thébaiból való száműzetéséhez saját két fia is hozzájárult, mert szégyellték atyjuk bűnét. A szerencsétlen apa azt az átkot mondja a fiúkra, hogy egymás keze által essenek el. Mikor Kolónosban meghallja a fülemülék énekét és megtudja, hogy az Eumenisek ligetébe tette lábát, boldogan érzi, hogy szenvedései már véget érnek, mert Apollón jóslata szerint az Eumenisek ligetében fog meghalni. A város polgárai el akarják űzni onnét, mert a szent területre lépni sem szabad, de Théseus király megvédi a szerencsétlen idegent saját polgáraival szemben, éppen úgy, mint Kreón fegyveres csapatával szemben. Ugyanis Eteoklés elűzte Polyneikést, ez most szövetséges haddal közeledik Thébai felé, és a jóslat annak a városnak ígérte a győzelmet, melynek földjén Oidipus hamvai nyugosznak. Ezért Kreón erővel is vissza akarja hurcolni Thébaiba Oidipust, de Théseus király megvédi a szerencsétlen aggastyánt és két leányát Kreón erőszakosságától. Oidipus Athént akarja megajándékozni azzal az áldással, melyet hamvai biztosítanak. Théseusszal félrevonul, mert halálát csak az athéni királynak szabad látnia s csak neki szabad ismernie a helyet, ahol magába fogadja a föld. Két leányát Théseus akarja pártfogásába venni, de Antigoné és Isméné Thébaiba sietnek, hogy megkíséreljék a testvérháború feltartóztatását.

Oidipus átkának teljesedésével, a testvérháborúval Aiskhylos Heten Thébai ellen és Euripidés Phoinikiai nők c. tragédiái foglalkoznak. Eteoklés száműzi fivérét, Polyneikést, de ez apósa, Adrastos segítségével hadjáratot szervez szülővárosa ellen. A Thébai ellen támadó hét vezér közül csak Adrastos menekül élve, Thébai felszabadul az ostrom alól; Euripidésnél Kreón fiának, Menoikeusnak önfeláldozása menti meg. De Oidipus átka teljesül: a várost védő Eteoklés és a hazája ellen támadó Polyneikés egymás kezétől esnek el. Az elsőt hazája védelmében érte a halál, őt az egész város halottjának tekinti, de Polyneikés hazájára hozta az ellenséget, s Kreón, aki Eteoklés halála után átveszi az uralmat, temetetlenül hagyja a hazaárulót és halállal fenyegeti azt, aki el merné temetni. Antigoné testvéri szeretete nem tud különbséget tenni testvér és testvér között. Dacol Kreón tilalmával és eltemeti Polyneikést. Sophoklés Antigonéja halállal lakol ezért, de Haimón követi mátkáját a halálba, és evvel atyját, a törvénynek kíméletlenül érvényt szerző Kreónt is szerencsétlenné teszi.

Euripidés Oltalomkeresők c. tragédiájában Adrastos és a gyászoló anyák kérnek és nyernek segítséget Théseustól, mert Kreón nemcsak Polyneikést, hanem a Thébai ellen harcoló hősöket mind temetetlenül akarja hagyni.

A tragikusoknál Héraklés mítosza is a nemzedékről nemzedékre öröklődő ősbűnnel terhelt családok mondái közé sorakozik. Euripidés Őrjöngő Héraklésében Héra Lyssát, az őrült "düh" istennőjét küldte Héraklés ellen, és a féktelen erejű hős őrületében saját gyermekeit Eurystheus gyermekeinek nézte és anyjukkal, Megarával együtt megölte. Mikor szörnyű tettének tudatára ébredt, minden reá szakadt szerencsétlenség kútfejét abban látja, hogy atyja, Amphitryón - mert Euripidésnél Zeus mellett halandó atyját is gyermeki tisztelet illeti meg Héraklés részéről - véletlenül megölte apósát, Élektryónt, Alkméné atyját. Hasonló a helyzet ugyancsak Euripidés Hippolytosában is. Hippolytos Théseus fia az amazón Antiopétól vagy Hippolytétól. Mostohaanyja, Phaidra, Théseus ifjú felesége szerelmes Hippolytosba - ez Aphrodité büntetése,

mert Hippolytos csak Artemist tisztelte -, s mikor visszautasításra talál, öngyilkos lesz és az ártatlan Hippolytost vádolja be búcsúlevelében Théseusnál. Mikor Théseus meghallja, hogy felesége öngyilkos lett, ő is azt az ősét keresi, akinek bűne az ő családja életét is feldúlta.

Héraklés halála: Sophoklés Trakhisi nők c. tragédiájának tartalma. Héraklés felesége Déianeira, kinek kezéért Akhelóos folyamistennel kellett a hősnek egykor megvívnia. Oineus leánya boldogan lett a hős felesége, de most már szomorúan emlegeti fel régi boldogságát és a trakhisi nők karának panaszolja gondjait, sötét előérzetét. Mikor pedig megtudja, hogy férje Eurytos leánya, Iolé kedvéért dúlta fel Oikhaliát, féltékenyen hasonlítja össze a maga hervadó szépségét a hadból visszatérő Héraklés által előre küldött fogoly királyleány viruló fiatalságával és eszébe jut a varázsszer. Évekkel korábban, mikor úton voltak, az Euénos folyónál Héraklés belegázolt a vízbe, míg hitvesét az ott révész-szolgálatot teljesítő Nessos kentaur vette a vállára. A kentaur szerelemre gerjedt a fiatalasszony iránt, de Déianeira rémült sikoltására Héraklés lelőtte a lernai hydra epéjébe mártott mérges nyíllal. Már haldoklik Nessos, mikor azt a tanácsot adja Déianeirának, hogy fogja fel kiömlő vérét és őrizze meg gondosan, mert ha úgy érzi majd egyszer, hogy Héraklés elhidegült iránta, csak az ő vérével kell bekennie Héraklés ingét és e varázsszer ismét számára fogja biztosítani férje szerelmét. Most megfogadta Déianeira Nessos tanácsát s már el is küldte férje elé az így előkészített inget, mikor észrevette, hogy a gyapjúdarab, mellyel bekente azt, lángot vetett és felemésztődött. Már késő minden aggodalom: Nessos még halála után is kegyetlen bosszút tudott állni. A mérgezett ing elviselhetetlen kínokat okoz a legyőzhetetlen hősnek. Mikor Déianeira megtudja, hogy mit tett, néma fájdalomban vonszolja el magát az asszonyok közül és önkezével vet véget életének. Héraklés szörnyű kínjában már a halált kívánja, végül fiát, Hyllost megesketi, hogy felviszi az Oita hegyére, ott máglyára rakja és halála után ő veszi feleségül Iolét.

Héraklés utódainak sorsával foglalkozik Euripidés Héraklidák c. tragédiája. A hős halála után gyermekei élete ellen tört Eurystheus. Ezek Athénbe menekülnek, ahol Théseus fia, Démophón veszi oltalmába őket. Eurystheus haddal támadja meg Athént, Démophón a háborút is vállalja a nála oltalmat kereső idegenekért. De a jóslat a háború szerencsés kimenetelét ahhoz köti, hogy egy nemes hajadont áldozzanak fel Persephonénak. Makaria, Héraklés leánya önként adja életét testvéreiért.

Aiskhylos Leláncolt Prométheusa az emberek rettenthetetlen titán pártfogójának kegyetlen büntetését tárja elénk. Zeus parancsára, mert az emberszerető titán tüzet lopott az emberek számára, Skythiában, emberektől nem lakott pusztaságban láncolja a sziklafalhoz Héphaistos, két segítőjével, Kratosszal és Biével, az "Erő"-vel és az "Erőszak"-kal. Erre vetődik őrült bolyongásában Ió, az argosi királyleány, akit Zeus szerelme és Héra féltékenysége üldöz végig a földkerekségen. Zeus tehénné változtatta a leányt, de Héra a Föld "mindent látó" ezerszemű fiát, Argost rendelte melléje őrizőül. Kegyetlen pásztorát megölte ugyan Hermés - az "Argos-ölő" (Argeiphontés) -, de Ió ezután sem tud megpihenni, a Héra által rábocsátott bögöly fullánkja hajszolja Egyiptomig, ahol Zeus kezének érintésétől fog meggyógyulni. Megrendítő, amikor Zeus kíméletlen férfiasságának e két áldozata találkozik: Prométheus, akit Zeus hatalmi féltékenysége sújtott és Ió, akinek Zeus szerelme dúlta fel az életét. - Ugyancsak Aiskhylos Oltalomkeresők c. tragédiájában Ió Egyiptomban született fiának, Epaphosnak a leszármazottai, Danaos ötven leánya keresnek oltalmat ősanyjuk hazájában, Argosban, mikor nagybátyjuk, Aigyptos ötven fia erőszakkal feleségül akarja venni őket.

Az argonauták mondakörének tragikus végkifejletét adja elő Euripidés Médeiája. Iasón hálátlanul megfeledkezik arról, hogy Médeia segítségével szerezte meg az aranygyapjat, szerelme elhidegül iránta, elhagyja és újra nősül. De Médeia irtózatos bosszút áll. Az új menyasszonynak, Glaukénak (vagy Kreusának) színlelt kedvességgel nászruhát küld, de a méregbe áztatott ruha halálra égeti a szerencsétlent. S hogy atyjukon bosszút álljon, saját gyermekeit is megöli és sárkányfogaton a levegőn át távozik Korinthosból Athénbe, ahol Aigeus király fogadja be a szerencsétlen nőt, akit csalódása sodort bűnbe. - Euripidés Alkéstisének hősnője viszont maga a női önfeláldozás. Mikor Apollónt Zeus parancsa földi szolgaságra kényszerítette egyszer, Admétos király nyáját legeltette. S mert Admétos méltányos gazdája volt

az isteni pásztornak, Apollón azzal jutalmazta, hogy a Moirák az ő közbenjárására elengedték Admétos halálát, ha hozzátartozói közül valaki helyette megy a halálba. Sem apja, sem anyja nem mondanak le még hátralevő rövid életükről, hogy fiukat kiváltsák vele a halálból, de Admétos ifjú hitvese, Alkéstis feláldozza magát. Jön is már éles kardjával Thanatos, a "Halál", Alkéstis elbúcsúzik családjától és a házi tűzhely istennőjétől, Hestiától, és meghal. Már a temetése folyik, mikor Admétos hálás vendégbarátja, Héraklés megtudja, hogy mi történt és erőszakkal elragadja Thanatostól a zsákmányt. Alkéstis visszatér az élők közé, csak fel kell még oldozni halálnak szentelt, révült állapotából és három nap múlva a hangja is megjön újra a csönd országából visszanyert asszonynak. - Apollón mítoszaival függ össze Euripidés Ión című tragédiája is. Ión Apollón istennek és Kreusa athéni királyleánynak gyermeke, az iónok törzsének hérós epónymosa, "névadó hőse".

Valamennyi ránk maradt görög tragédia közül az egyetlen, melynek tárgya nem mítosz, hanem egykorú esemény: Aiskhylos Perzsák c. darabja. De a történeti eseménynek, saját nemzedéke sorsdöntő nagy élményének, a görög-perzsa háborúnak a költő mitológiai színezetet ad ebben a drámában is. Tárgya a salamisi és a plataiai ütközet, de nem a görög diadal, hanem a perzsa tragédia oldaláról ábrázolva. Dareios özvegye és Xerxés anyja, Atossa királyné aggódva várja haza fiát Susába. Jön is már a követ a gyászhírrel: a görögök győztek, a perzsa hajóhad megsemmisült Salamisnál, Xerxés útban van hazafelé. Atossa és a vének most Dareios árnyékához fordulnak; Dareios megjelenik a szellemidézésre. Ő a halottak bölcsességével tudja, hogy Xerxésnek bűnös gőgjéért kellett lakolnia, mert azzal, hogy hidat vert a Helléspontoson, mikor-seregét átvezette Európába, a tenger istenére vetett igát. A mérték, az isteni rend által kijelölt határok tiszteletben nem tartása: ez a forrása Xerxés bukásának. Dareios már többet tud, mint a hírnök: Plataiainál Xerxés szárazföldi hadát is tönkreteszik a görögök. Xerxés ruhái rongyokban fognak lógni, mikor hazaérkezik a perzsa fővárosba. Atossa a palotába megy, hagy új ruhával jöhessen megtépett fia elé. Közben megérkezik Xerxés. Keservesen számlálja elő veszteségeit, a vének vele keseregnek, és jajveszékelve kísérik Atossához.

A híd, amellyel Xerxés "leigázta" a Hellés pontost, Poseidón és általában a természet örök rendjét kifejező istenek ellen lázadó ember gőgjének, a tragikus világfelfogás értelmében az embert törvényszerűen romlásba döntő hybrisnek a megnyilvánulása. És egyben olyan jelkép, amelynek segítségével elsősorban emeli a költő a mítosz rangjára saját nemzedéke történeti tapasztalatát. De ha Aiskhylos a Perzsák c. tragédiában a Dionysos-színpad követelményei szerint mitológiai színezetet ad az egykorú eseménynek, hadd mutassunk rá másfelől arra, hogy a görög tragédiában a mitológiai cselekmény is mindig az egykorú valóságot, a görög rabszolgatársadalom fejlődését és ellentmondásait, sőt nemegyszer az athéni demokrácia fénykorának és nagy válságainak konkrét politikai küzdelmeit tükrözi. Az Orestés-mítosz, tudjuk már, a matriarchátus legyőzését, a patriarchális nemzetiségi rend diadalát tükrözi elsődlegesen; Aiskhylos az ősi mitológiai hagyományt úgy dolgozza fel, hogy egyben a költő állásfoglalását is kifejezze az i. e. V. század közepe tájának egyik kiélesedett politikai kérdésében, a múltból örökölt, arisztokratikus hagyományú, de Aiskhylos meggyőződése szerint a demokrácia intézményei sorában sem jelentőséget vesztett legfőbb igazságszolgáltató és ellenőrző testület, az Areiopagos értékelésében.[36] Sophoklés Antigoné c. tragédiája a thébai mondakört egyebek közt arra is felhasználja, hogy a zsarnoki önkénnyel a nép akaratát szegezze szembe, a régi rendet védő törvénnyel szemben a társadalom fejlődésével együtt fejlődő erkölcsi érzék fölényét hirdesse. Euripidés már az i. e. V. század utolsó harmadában, a peloponnésosi háború idején, az Oltalomkeresőkben Athén mitikus királyának, Théseusnak az ajkára adja az athéni demokrácia immár a nép akaratát kifejező, a nép érdekét védő törvényeinek a dicséretét. És az ilyen példák szinte vég nélkül volnának szaporíthatók. Sőt, a görög tragédia kultikus szerepe - helye a Dionysos-ünnep szertartásai között - azt sem gátolta meg, hogy a tragikus költők alkalomadtán a mítosz tanulságait a vallás hagyományaival egyenesen szembefordítsák. Így pl. Aiskhylos

[36] Vö. többek között G. Thomson: Aischylos és Athén. Budapest 1958. 280 l. és főleg Th. Sinko: De consilio populari in Aeschyli tragoediis conspicuo. Studia antiqua Antonio Salac septuagenario oblata. Pragae 1955. 77-81. l.

Prométheusdrámájában a Zeusszal dacoló titán az istenektől magát függetlenítő emberi öntudatot képviseli, Euripidés Bakkhánsnői pedig egyenesen a vallási fanatizmus pusztító, minden emberi kapcsolatot szétszaggató, alapjában embertelen jellegét leplezi le a görög felvilágosodás filozófiája, a szofisztika szellemében.

A görög istenek Rómában és a római mitológia

A római nép fejlődésének még kialakulatlan, kezdeti stádiumában ismerkedett meg a görög világgal. Mint minden téren, vallási téren is elfogadta a görögséget tanítómesterének, és mint minden téren, vallási téren is önmagát a görögséghez mérve, a görög szellemmel és a görög szellemért való küzdelemben alakította ki a maga sajátos formáit. Ezért a római istenek és a római hősmondák vázlatos bemutatásában is aránylag nagy helyet kell hogy elfoglaljon a görög istenek és a görög mítoszok római befogadtatásának az ismertetése. Sőt, első tekintetre szinte azoknak látszik igazat adni ez a megállapítás, akik a római mitológia létezését is tagadják.

A másik szempont, mely mindenesetre érthetővé teszi azt a tőlünk egyébként távol álló állásfoglalást, hogy a rómaiak a görögökkel szemben, mint mondják, szellemüknek "gyakorlatiasabb" iránya folytán, mitológia alkotására képtelenek voltak, a római religio értelmezéséből következik. Religio, a római vallásosság jellemző szava, ellentétben a mitológiának a képzelőerőt felszabadító alaptermészetével, a megkötöttségre utal bár eredetileg semmi köze a religare, a. m. "megkötni" igéhez amellyel már a vallást a materialista filozófia szempontjából bíráló római költő, Lucretius kapcsolatba hozta. Ami a szó etimológiáját illeti, a modern nyelvtudomány inkább Ciceróval ért egyet. E szerint a religio szó a negligere, a. m. "elhanyagolni", "semmibe venni", "nem törődni valamivel" igének ebben a jelentésben korán feledésbe merült ellentétéből (re-ligere) képzett elvont főnév; eredetileg a. m. "komolyanvétel", "lelkiismeretes törődés valamivel". Ennek megfelelően a római vallást a rítus jellemzi a legtökéletesebben: a szigorúan megszabott keretek (hely, idő, mozdulatok, formulák stb.) között érvényesülő vallási cselekmény. A "kinyilatkoztatást" a klasszikus ókor mindkét népe a természet ihlető közelségében, források mellett, ligetek hűs árnyán, barlangok sejtelmes mélyén lakó, zengő szavú istennőknek, a nymphákkal rokon Múzsáknak tulajdonította. De míg pl. Hésiodos Múzsái a világ keletkezését, az istenek születését, tehát a mítosz nyelvén kifejezett világtényeket, s az istenek nemzedékrendjében a világtények összefüggésrendszerét tárták fel, a római Múzsák - a Camenák - Numa mondájában éppen úgy, mint a római múzsavallást megújító Horatiusnál, elsősorban az emberi cselekvés normáit közlik.

A mítosz, bár a vallással közös eredetének megfelelően a valóság fantasztikus visszatükrözése maga is, a képzelet szülte isteneket mint természet és társadalom valóságainak magas fokú általánosításait a típusalkotás művészi módszerével fejleszti tovább, s cselekedeteikben, egymáshoz és az emberekhez való viszonyukban a valóság korán felismert törvényszerűségeit ábrázolja. A religio viszont a képzelet szülte istenekkel szemben az ember kötelességeit állapítja meg és dolgozza ki, gyakran aprólékoskodó gonddal. Kétségtelen, hogy a görögök vallásának is megvolt a maga konzervatív oldala, de egészben véve szabadabb szárnyalást engedett a tőle hovatovább függetlenedő mítosznak, míg a rómaiak vallása a religio több kicsinyes szabályát foglalta magában és követelőbb erővel érvényesítette azokat.

Mindamellett az érintett két szempont egyikéből sem következik kényszerítő erővel a római mitológia tagadása. A római mitológia kétségbevonhatatlan függése a görögtől mindössze azt teszi kötelességünkké, hogy egy-egy mitológiai képzet vándorlásának útját, fejlődésének, alakulásának mikéntjét is figyelemmel kísérjük: nem lesz ritka a tapasztalat, hogy egy-egy mitológiai kép olyan jelentésváltozáson megy keresztül a szemünk láttára, amely a görög formát vitathatatlanul italiai tartalom hordozójává avatja. Ezt a folyamatot különben gyakrabban lesz alkalmunk megfigyelni, mint azt a közkeletű tételt igazolni, hogy a római istennév, eredeti italiai tartalmát teljesen elfeledtetve, a többé-kevésbé rokontermészetű jövevény istenségre ruháztatnék. Timaios, az i. e. III. században élő szicíliai görög történetíró, kinek különben a görög mondakincs italiai vonatkozásainak a kiaknázásában mindenkinél nagyobb szerepe volt, a szicíliai Arethusa forrás görög eredetét hangoztatja, szerinte a peloponnésosi Alpheios folyó,

miután Askadián és Olympián keresztülhaladt, a föld alá búvik s a tenger alatt jut el a négyezer stadium távolságra fekvő Szicília szigetére, hogy ott újra felszínre bukkanjon; hosszú föld alatti útján is magával hozza néha, áradás idején, olympiai eredetének jele gyanánt, az áldozati állatok trágyáját, vagy az ünnepi szertartásokhoz tartozó aranyedényt. Polybios, Timaiosnak a racionalisztikus történeti kritika szempontjából bizonyára legszigorúbb bírálója, tagadja ugyan Arkadia és Szicília ilyen föld alatti összeköttetését. De ki tagadhatja a görög pásztorélet szicíliai kifejlődésében az arkadiai tényezők jelenlétét, s ki ne fogadná el a szicíliai Arethusa Múzsákat ihlető forrásvizét megkapó szimbólum gyanánt, szimbólumául annak a folyamatnak, mely a görög szellem eszmecsíráit Italia földjén bontakoztatta ki, nemegyszer éppen olyan esetekben, amikor görög talajon - mint az Alpheios búvópatakja - alig is jutottak érvényre?

Ami pedig a religio és mitológia viszonyát illeti, annyit csakugyan el kell ismerni, hogy a római mitológia általában kevésbé vált a vallástól függetlenné, mint a görög, összeköttetése az állam vallási intézményeivel tartósabb és szorosabb. A római mitológiában a vallási szokások, liturgikus mozzanatok stb. okát magyarázó ún. aetiologiai elemek ezért lépnek inkább előtérbe, s ezért találkozunk a mitológia perifériáin aránylag sűrűn egyenesen a religio igazolására alkalmas legendákkal.

A római religiónak jellemző vonása, hogy a jósjelekben megnyilatkozó isteni akarat negligálását piaculumnak, engesztelést vagy bűnhődést követelő bűnnek tekinti. Ilyen jósjel mindenekelőtt a prodigium, a természet rendjében beálló valamely feltűnő változás, rendellenesség, mellyel az istenek kéretlenül és váratlanul figyelmeztetik valamire az embereket. Etruszk mintára, szabályozott formák között következtettek a jövőre a haruspexek az áldozati állat beléből, az augurok a madarak röptéből, megjelenésük irányából, számszerűségéből és viselkedésük egyéb vonatkozásaiból. Egyébként az etruszk jövendőmondás áltudományának, amellyel a haruspexek még Cicero korában is ámíthatták a római népet, megvolt szintén a maga eredetmondája. Egyszer egy földműves, így beszélte a hagyomány, Tarquinii etruszk város határában a szokottnál mélyebbre szántott ekéjével és a barázdából hirtelen felbukkant Tages, Juppiter unokája és a Föld fia. Külső megjelenése gyermekre, de érett bölcsessége már csodálatos születése pillanatában öregre vallott. Az eke elé fogott ökröt vezető szolga riadt kiáltására egész Etruria összecsődült és Tages a sokaság füle hallatára kinyilatkoztatta tanításait, amelyeket a jelenlevők írásba foglaltak és ezek a feljegyzések szolgáltak a haruspexek tudományának az alapjául.

Targuinius Priscusnak, Róma ötödik királyának, minden oka megvolt rá, hogy a prodigiumot tiszteletben tartsa, hiszen mint egy korinthosi görög száműzött Etruriában nevelkedett fia, csodálatos jelenésre hivatkozva igazolta jogosultságát Róma trónjára, majd prodigiumra hivatkozott utódjának kijelölésénél is. Rómába vezető útján fejéről állítólag sas ragadta el a kalapját, majd egy darabig a magasban repülve vele, visszahelyezte a fejére; utóbb, már királyi házában, olthatatlan, de semmit el nem emésztő láng jelent meg egy gyermeknek, Servius Tulliusnak a fején, látható jeléül annak, hogy ő lesz egykor Róma hatodik királya. A madárjóslat (augurium vagy auspicium) megbecsülésére a legenda szerint mégis egy csodálatos esemény tanította. A római népnek a városalapító Romulus által megállapított három tribusához, a Ramnes, Tities és Luceres törzséhez - így beszéli el Livius - további centuriákat akart csatolni. De korának hírneves augurja, Attus Navius, arra hivatkozva, hogy Romulus annak idején madárjóslat alapján intézkedett, a madarak új megkérdezése nélkül semmi változtatást nem tartott megengedhetőnek. Haragra lobbant az ellentmondáshoz nem szokott király s gúnyosan fordult az augurhoz: "No hát, te isteni ember, tudd meg a madaraktól, hogy megtörténhetik-e az, ami most az eszemben jár!" Az madárjóslatot tartott és igenlő választ hozott. "Márpedig én arra gondoltam" - vetette oda diadalmasan a király -, "hogy te a késsel a köszörűkövet fogod elvágni. Fogd hát ezeket és tedd meg, amit a madaraid megtehetőnek mondtak!" És az augur fogta és elvágta késsel a köszörűkövet.

De sem eredetiségének viszonylagosabb mértékével vagy korlátozottabb értelmével, sem pedig pusztán a religio alá rendelésével nem emeltük ki még azt a vonást, mely a római mitológiát a görögtől a leghatározottabban megkülönbözteti. Maga az a religio is, amelytől a római mitológia

legalább olyan mértékben függ, mint a görög mitológiától, megkívánja, hogy sajátos természetét szemügyre vegyük, mert súlyos és a római vallástörténet terén sok félreértést okozó tévedés volna azt hinni, hogy a rítus merev kötöttségeiben kimerül. Számos példa mutatja a religiónak a római állami élettel való szoros és sokoldalú kapcsolatát. Így, mikor i. e. 300 körül a támadó gallok magát az "Örök Várost" is feldúlták, a római nép körében olyan hangok hallatszottak, hogy az üszkös romok fáradságos újjáépítése helyett költözzenek át mindnyájan a néhány évvel korábban elfoglalt Vejibe. Róma egyik legnagyobb fia, M. Furius Camillus, az utolsó percben száműzetéséből hazatérve, előbb az ellenséggel, majd saját polgárai hűtlenségével szemben védte meg a várost. Augustus történetíró kortársa, Livius, ki e fordulatot mindenesetre a maga kora szemszögéből ítéli meg, kiemeli, hogy Camillus leginkább vallási jellegű érveivel bírta maradásra és a város serény újjáépítésére a kishitű polgárokat.

Az a beszéd, amelyet ebben a helyzetben Camillus ajkára ad Livius, egyike a római vallástörténet legtanulságosabb emlékeinek. "Miért is szereztük vissza ezt a várost?" - kérdezi keserűen a város megmentője. - "Miért is ragadtuk ki a megszálló ellenség kezéből, ha most, hogy visszafoglaltuk, magunktól hagyjuk el? Míg a galloké volt a győzelem, bár az egész várost elfoglalták, a Capitoliumot és a fellegvárat mégis a római istenek és a római emberek tartották kezükben és lakhatták tovább; most, hogy a rómaiak győztek és a várost visszafoglalták, a fellegvár és a Capitolium is magára fog maradni? Hogy nagyobb pusztulást hozzon erre a városra a kedvező fordulat, mint amilyet balszerencsénk hozott? Az én meggyőződésem szerint még ha nem volnának is olyan vallási megkötöttségeink, amelyeknek az alapjait a város alapjaival együtt rakták le és kézről kézre adták át a nemzedékek, olyan közvetlenül nyilatkozott meg a mi napjainkban az istenség jelenléte a római történelemben, hogy az istentisztelet mindennemű elhanyagolása az emberek részéről megengedhetetlen. Hiszen nézzétek csak az egymás után következő esztendők akár kedvező, akár kedvezőtlen eseményeit s azt fogjátok találni, hogy minden sikerült azoknak, akik az isteneket követték, minden balul ütött ki azok számára, akik az istenekkel nem törődtek... Látva az isteni akarat tiszteletének és elhanyagolásának ezeket a súlyos jeleit az emberi viszonyokban, mit gondoltok, polgárok, mekkora gyalázat az, amire a korábbi bűn és bűnhődés hajótöréséből még alig kiemelkedve készülünk? Van egy városunk, amelynek alapítása az isteni akarat megkérdezése mellett történt, nincs benne egyetlen hely sem, amely ne volna tele a religióval és az istenekkel: az ünnepi áldozatokra a napok sincsenek pontosabban megállapítva, mint a helyek, amelyeken bemutatásra kell kerülniök. Ezeket az isteneket mind, az állam és a családok isteneit, el akarnátok hagyni, polgárok?"

A római istenek megjelenését az emberek között sokkal gyakrabban határozza meg a hagyomány a valóságos történelem adataival, mint a görög istenek epiphaniáját. A római vallásosság uralkodó vonása a történelemben megmutatkozó erők tisztelete. Ebből következik, hogy a római mitológiának időrendje van, s ez az időrend nagyjából azonosítható az italiai, majd a római történelem időrendjével; jobbára ez a történetiség a keret, amelyben elismerésre talál az istenség. Ebben a történeti keretben jutnak értelmezéshez gyakran a legtisztábban mitikus természetű istenalakok is, mint pl. Anna Perenna alakja, kiben a tavasztól tavaszig, évről évre újjászületető és elöregedő, közben a föld népét a vegetáció bőségével tápláló természetet kell látnunk, már akár az "év" jelentésű latin szóval (annus) függ össze a neve, ahogy régebben magyarázták, akár, ahogy újabban hiszik, mint a görög Démétér neve is, a föld anyai természetére utal[37]. A római történetiség keretébe egyszerre két ponton is beleilleszkedik: az egyik értelmezés a honalapítás mondakörében, Aeneas környezetében ad alakjának történeti jelentést, a másik már a köztársaság korai osztályharcával, a patríciusok és a plebejusok küzdelmével hozza kapcsolatba. Ez utóbbi mint jellegzetesen plebejus hagyomány öröklődik tovább, szemben a Menenius Agrippa alakját az uralkodó osztály érdekének megfelelően előtérbe állító patrícius hagyománnyal. Ilyenformán mosódnak el a római mítosz határai a monda vagy a legenda felé.

[37] Vö. F. Altheim: Terra mater. Giessen 1931.

A római mitológia képzeletjárásának alapvetően történeti irányával függ össze az is, hogy magyarázatában nagyobb szerephez juttathatjuk az euhémerizmust, mint a görögöknél. Az is igaz, hogy a római mondaanyag, sőt javarészt a szorosabb értelemben vett római mitológia is már erősen euhémerisztikus szűrőn keresztül jutott el hozzánk, sőt már a latin költészet klasszikusaihoz is, legalábbis attól kezdve, hogy Ennius, a "római költészet atyja", latin nyelven is feldolgozta Euémeros híres könyvét az istenek emberi, a mítoszok történelmi eredetéről. Ami a görögök szemében az istenek olymposi trónja döntögetésének számított - a felvilágosodás szempontjából, az a rómaiaknál az uralkodó osztály erkölcsi eszményeinek a legmagasabb piedesztálra helyezését jelentette - az állam ideológiai biztosítékait erősítve. Ez a különbség a görög filozófusok negatív - a mitológiának ellentmondó - és a római költők pozitív - a történeti öntudatot ébresztő vagy éppen apologétikus - euhémerizmusa között magában véve is indokolná a római mitológia önálló feldolgozását. Még akkor is, ha valóban egyetlen istennevet sem tudnánk felhozni, mely ne görög képzetnek adna római köntöst, egyetlen mitikus motívumot sem ismernénk, mely a görög mitológia példaadására ne árulkodnék. Aeneas mondáiról is elmondható, hogy "morzsák csupán Homéros gazdag asztaláról", sőt a rómaiak ősét is bizonyára Italia görög telepesei látták benne először, de a Trója alól menekülő hős Rómában lett Juppiter Indiges néven istenné. Romulus és Remus mondájához is könnyű a görög mitológiából keresni párhuzamokat - a legszembetűnőbb Tyró ikreinek, Peliasnak és Néleusnak a története, kiket szintén isteni atyjuk (Poseidón) szent állata (a ló) táplál. De csak a rómaiak vallásos érzése emelte a Városalapítót isteni atyja, Mars mellé, mint a római nép isteni tökéletességben megjelenő képviselőjét, nevében is a római polgárok egyik sokféleképpen magyarázott nevére ("Quirites") utaló Quirinust. Több ez, mint a görög hérósz-kultusz, azt lehet mondani, hogy ilyen esetekben a mítosznak nem kívülről ráerőszakolt magyarázata, hanem veleszületett tendenciája bizonyos értelemben euhémerista jellegű.

A rómaiak történeti emlékezete Janusban és Saturnusban látta a legrégibb italiai isteneket, Saturnus ünnepén, a Saturnaliában a legrégibb római vallásos intézményt. Janus és Saturnus közös uralmát őskor és történeti kor határán látták. A római vallástudomány egy késői képviselője, Macrobius tudósít arról, hogy Saturnus templomának oromzatát tritónok díszítették. És miért? Marcrobius legalábbis úgy tudja, mert e tritónok farka elmerült a talajban, mint ahogyan a Saturnus uralkodása előtti idő elvész a meg nem szólaltatható némaságban. Saturnustól kezdve van hangja az eseményeknek, azaz az ő említésével kezdődik a történelem.

Hamisítatlan euhémerizmus, azaz nem a római mitológiára jellemzőnek talált, immanens euhémerisztikus tendencia, hanem a mítosz lényegét félreismerő tudákos okoskodás az, ha Janusban és Saturnusban az ősidők együtt uralkodó két halandó királyának a mitológia által megőrzött emlékezetét keresik. Az Ennius által meghonosított Euémeros racionalizmusát követték azok a római tudósok, akik Janus kétarcú ábrázolásában a mindenre ügyelő, előre-hátra tekintő, megfontolt király szimbolikus jellemzését látták csupán, s Janusnak az ajtókkal való kapcsolatát azzal magyarázták, hogy az ő igazságos uralkodása alatt minden ház biztonságban volt. Saturnus temploma állami kincstárul szolgált: a római euhémeristák szerint azért, mert abban az időben, amikor Saturnus uralkodott Italia felett, nem fordult elő lopás az országban.

Csakhogy Janus és Saturnus elsősége még nem a történelem, hanem a mítosz időrendjére vonatkoztatandó. Nem azért állnak ők az italiai istenek élén, mintha valaha is bizonyítani tudta vagy akarta volna valaki, hogy náluk régibb istensége, az övékénél korábban elismert kultusza vagy ünnepsége nem volt ismeretes Italiának. Egyszerűen azért állnak ők mindennek a kezdetén, mert ez a kezdeten-állás istenalakjuknak leglényegesebb vonása. Saturnus a maga mitológiai lényege szerint az emberiség történeti fejlődése egészének, Janus pedig minden egyes időszakasznak és minden új vállalkozásnak a kiindulópontja; Saturnus római ünnepe, a Saturnalia is az emberiség kezdeti állapotának boldog aranykorát idézi fel, s bizonyos mértékig az őskommunizmus emlékét intézményesíti.

Az érintett mozzanatok mindegyikének vannak görög előzményei. Mégis, valamennyit többé vagy kevésbé a rómaiaknak a görögökénél sokkal határozottabb időélménye fejlesztette tovább. Saturnust forrásaink szinte kivétel nélkül a görög Kronosszal azonosítják. Kronost, az aranykori

nemzedék istenét, tudjuk, fia, Zeus taszította le trónjáról, a mítosz legáltalánosabban ismert változata szerint egyenesen a Tartaros mélyére. De Rómában e mítosz folytatása szerzett nagyobb népszerűséget magának, az, amelyik a trónjavesztett ősistent Italiába vezeti, hogy ott meghosszabbítsa az aranykor életét. Italia aranykorisága: eredetileg maga is görög mítosz, s azoknak a mítoszoknak a sorába tartozik, melyek a görögség szemhatárának a széleit boldog jámborságban élő mesés törzsekkel népesítették be. Ilyen mitikus peremnépek már Homérosnál a Napkeletre és Napnyugatra lakó aithiopsok, kik az isteneket látják lakomáikon vendégül, ilyenek többek között a messze északon otthonos hyperboreusok, akiket Apollón látogat meg; a hívogató messzeség káprázta boldogságával kecsegtette az ott elsőnek megtelepülő görög gyarmatosokat Italia is, melyet egyenesen Hesperiának, az Esthajnal vagy a Napnyugat országának is neveztek, és csodálatos termékenységű kertnek képzeltek. Ennek a mítosznak a szempontjából Janus, Hesperia királya, aki befogadja a számkivetett Saturnus istent, nem is más, mint az isteneket vendégelő jámbor mitikus peremnép képviselője. Ebből következik, hogy az a mítosz, mely szerint Janus király szívesen látja a hajón érkező Saturnust és önként megosztja vele az uralkodást, nem keletkezhetett másutt, csak Görögországban, melynek Dél-Italia gyarmatosítása előtt földrajzi látókörét határolta nyugat felől Italia. A mitológia földrajzában az ilyen távolság kétértelmű: Italia és a hozzácsatlakozó Szicília a peremvidéknek a túlvilággal érintkező halálosságát mutatja pl. azokban a mítoszokban, amelyek Odysseust vezetik el ide. Már az Odysseiának a halál határán járó kalandjait is erre a tájra volt szokás jobbára lokalizálni; egy későbbi mítosz szerint végül halálát is Italiában lelte a szerencsés hazaérkezés után új kalandokra induló hős. Az ilyen földrajzi mítoszok természetéhez tartozik, hogy abban a mértékben, amint az új felfedezések kijjebb tolják az ismert vagy éppen gyarmatosított területek határait, a mitikus peremvidékek is egyre jobban kitolódnak valamennyi égtáj irányában. A mitikus Nyugat szerepét is Italiától Hispania vagy éppen az Atlanti-óceán szigetei vették át idővel, s ha Saturnus italiai tartózkodásának a mítosza megmaradt volna egyszerűen görög mítosznak, bizonyára nem tapadt volna meg a rejtelmességét a történelmi érintkezések során levetkőző Italiához. Csakhogy addigra már a görög gyarmatosoktól, kiknek vállalkozó kedvét duzzasztotta eleinte a mesés boldogsággal kecsegtető, de egyben halálos kalandokra hívó messzeség mitikus kétértelműsége, átvették a mítoszt az italiaiak, s a jellegzetes "peremnép-mítosz", a mitikus kép érintetlensége mellett, tökéletes jelentésváltozáson ment keresztül, amennyiben az anyaföldben megkapaszkodó római hazaszeretetnek adott mitológiai formát.

Saturnus női párjáról is ezzel kapcsolatban kell szólnunk. Kronos felesége Rhea, kivel görögök is, rómaiak is azonosították a kisázsiai istenanyát, Kybelét. Így Kronos és Saturnus azonosítása folytán a rendszerező teológiának Kybelét kellett Saturnus mellé állítania. Csakhogy ettől eltérő hagyománnyal is találkozunk, olyannal, amely szerint Saturnus felesége Ops, a Föld egyik segítő, anyai megnyilatkozása, kihez úgy imádkoztak, hogy a földre ültek és a földet érintették meg kezükkel. Saturnus, feleségével együtt, a földművelés, a gabonatermesztés és a gyümölcstermelés kezdeményezőjének számított, s egyik attributumában, mely eredetileg Kronos megcsonkíttatásának volt az eszköze, a földműves isten jellemző eszközét, sarlót vagy szőlőkést láttak. Bizonyára ez sem volt minden görög előzmény nélkül, hiszen pl. Kyrénében, az afrikai görög gyarmatvárosban is Kronos ünnepén friss fügekoszorút hordtak az ünneplők a fejükön és mézes lepényekkel ajándékozták meg egymást, mert a méz és a gyümölcs feltalálóját tisztelték az istenben. De Italiában - mint mondták: "Saturnus földjén" bontakozott ki teljesen az istennek ez a vonatkozása, az italiaiak szülőföldjük jótevőjét, a Földanya méltó párját tisztelték Saturnusban. Saturnus nemesítette először oltóággal a gyümölcsfákat s ezzel párhuzamosan az emberek életmódját is megszelídítette, a műveltség alapjait vetette meg. Azt olvastuk az aranykorról, hogy a földművelést még nem ismerte, az aranykori boldog ősállapot embere beérte azzal, amit a föld szűzies érintetlenségében önmagától megtermett. Logikai ellentmondás tehát az, hogy ugyanez a Saturnus, aki az embereket a földművelésre megtanította, az aranykor életét is meghosszabbította puszta jelenlétével Italiában. Mitológiai szempontból éppen ez az ellentmondás értékes a számunkra, mert meggyőzően mutatja, hogy itt nem pusztán a görög mítosz tudós-tudákos latinizálásáról van szó, hiszen ez esetben a mitográfus elkerülhette volna az ellentmondást. A görög mítosz aranyfüstje alatt az italiai mítosz parasztibb anyagát

tapinthatjuk ki: Saturnus italiai mítoszában a föld szeretete és az italiai föld szeretete fonódik egybe, s az aranykor mítosza a görög bukolika artemisi-pásztori világa után az italiai földműves kultúra saturnusi világában kap új helyet és értelmezést. A görög műveltség természetesen mitológiai vonatkozásban is tartotta annyira bűvöletében a legjobb rómaiakat, hogy pl. olyan nagy latin költő is, mint Vergilius, előbb a Bucolica görög keretében fejezte ki a visszatérő aranykor egyébként keleti jövendölések által is táplált reményét, s csak utóbb találta meg a földművelés és az áldott italiai föld dicséretében az aranykor józanabb-parasztibb, s egyszersmind sajátosabban latin kifejezését. Annak az idyllnek a megvalósítása, melyet a Georgica ígér, nem feltételez semminemű kozmikus változást, csupán a római nép visszatérését az élet egyszerű paraszti formáihoz, s ragaszkodást Italia szent földjéhez, a termőföldhöz és a szülőföldhöz, amelyet a költő most jellemzően "Saturnus földjének" (Saturnia tellus) nevez. Augustus korának aranykor-mítoszáról kell majd más összefüggésben is szólnunk, de már itt utalhatunk Vergilius főművének, az Aeneisnek azokra a soraira, melyekben Saturnus boldog napjainak, Latium külön aranykorának a visszahozatalát és az egész világra való kiterjesztését várja Augustustól.

Saturnus kora társadalmi vonatkozásban azt az ősállapotot jelenti, amelyben nem volt még magántulajdon, nem voltak társadalmi különbségek s nem ismerték a háborút. Saturnus templomának aerarium gyanánt való szereplését azzal is magyarázták, hogy az ő idejében még minden közös volt, annak, ami ebből az ideális vagyonközösségből megmaradt, már mint az állami kincstárnak, Saturnus templomában van a helye. Saturnus decemberi ünnepének, a Saturnaliának is megvolt a mintája a görög Kroniában, melyet állítólag Athénben is megünnepeltek, de annyi bizonyos, hogy a görög ünnep sem népszerűségben, sem jelentőségben nem volt a rómaihoz fogható. A Saturnalia a saturnusi társadalmi eszményt valósította meg, legalábbis az ünnep szűkre szabott időhatárain belül, minden év decemberének 17-től 21-ig vagy éppen 24-ig. A Saturnalia tartama alatt nem volt szabad háborút kezdeni, sem büntetést végrehajtani, s az aranykori egyenlőség emlékére az ünnepi lakomán urak és szolgák egymás mellett ültek, sőt az urak szolgálták ki a szolgákat. Igaz, a cliensek némelykor az ünnep alkalmából olyan pazar ajándékokkal halmozták el a patronusaikat, hogy az ünnep már-már nyomasztó súllyal nehezedett a szegényebbekre; a szegény nép védelmében eljáró Publicius tribunus javaslatára ekkor határozatba ment, hogy a szegényebbek a gazdagabbaknak csak viaszgyertyát ajándékozhatnak. Így olvasta ezt régi írásokban a már említett Macrobius, ki a IV. és V. sz. fordulója körül a Saturnaliáknak külön könyvet szentelt; a viaszgyertyáknak a téli napforduló tájára eső ünnepén igen természetes a szerepük, s így valószínű, hogy a szociális célzatú reform nem új tárgyi elemet vezetett be a népszokásba, hanem az ünnepnek éppen egyik jellegzetes mozzanatát hagyta - új értelmezéssel - érintetlenül.

A Saturnalia első napját éppen két hét választotta el Janus ünnepétől, az újévtől. S ha Saturnus ünnepe az emberiség ősállapotának csak az idők végén visszatérő idyllikus boldogságát, a történeti lét kezdetét és végpontját idézte fel évről évre, Janus ünnepe az örökké megújuló, örökké újra kezdődő, évről évre mindent elölről kezdő és mindent megújító idő élményét állította előtérbe. Január 1-nek mint az év kezdetének a római köztársaság korában különös nyomatékot adott, hogy erre a napra esett fényes külsőségek között az új consulok hivatalbaiktatása a Capitoliumon. Mert Janus minden kezdet, minden elindulás, minden bejárat istene. Két arca van: előre és hátra tekint egyszerre, a bejáratoknál látja azt is, ami kívül, azt is, ami belül van, s ünnepén, az esztendő első napján, a múltat és a jövőt egyformán számon tartja. Mint az ajtók őre figyeli a bejövőket és figyeli a távozókat, megnyit és bezár, kezében kulcsot tart és két ellentmondó mellékneve, Patulcius, a "megnyitó" és Clusius, a "bezáró" mögött ugyanaz a kétarcú istenség rejtőzik. Hasonló neveket visel két női kísérője is: Antevorta, az "előreforduló" és Postvorta, a "hátraforduló".

A rómaiakat saját vallásos képzeteiknek nemcsak kifejezésében, hanem értelmezésében is segítette, ha valamelyik görög isten plasztikus alakjával hozhatták kapcsolatba. Jellemző, hogy Róma vallásos intézményeinek "poeta doctus"-a, Ovidius, azért mondja problematikusnak Janus isteni lényegét, mert Görögország nem tud hozzá hasonló istenséget felmutatni. S még ezek után

sem tudja másként értelmezni, mint hogy a görögök Khaosával azonosítja. Már előbb néhány évtizeddel Nigidius Figulus egyenesen a görög kultuszból vezette le Janus alakját, utalva arra, hogy Apollónt is tisztelték Thyraios melléknévvel, mint az ajtó istenét, s hogy Apollón nővéréhez, Artemishez, kit a rómaiak Dianának, "ragyogó"-nak neveztek, a név hímnemű formáját feltételezve, könnyen párosítható egy Dianus nevű isten, mely Dianához való viszonyát (s a név jelentését) tekintve, éppen úgy azonosítható (Phoibos) Apollónnal, mint hangalakja szerint Janusszal; Janus két (sőt kivételesen a négy világtáj felé forduló négy-) arcúságát illetőleg Diana-Hekaté háromarcú ábrázolásaira is lehet utalni. E régi magyarázatnak ma is akadnak hívei, ami magában véve még nem is hibáztatható feltétlenül. Nagyobb hiba, ha ebből is a mellett az álláspont mellett kovácsolnak érvet, hogy római mitológia nincs, mert mindez a görög mitológia puszta másolata. Janus esetében is legfeljebb ha arról lehet szó, mint Saturnus esetében: a görög forma segítette kifejezéshez az itáliai hagyományt.

Ha Saturnusszal kezdődik az emberiség története, Italia története a római mitológia szerint akkor kezdődik, amikor Janus, Italia ősi istenkirálya befogadja országába Saturnust. A felmérhetetlen, történelem előtti mozdulatlansághoz ekkor járul az idő mozzanata, aminthogy a mítoszok allegorikus tartalmának kihüvelyezésére törekvő filozófusok szerették is Kronos nevét a görög khronos, a. m. "idő" szóval azonosítani. Eredetileg Cámesesszel uralkodott Latium felett Janus, kiről az egész vidék a Camasene nevet kapta, míg Janus nevét az ősi város, Janiculum, majd a Janiculus halma viselte. Már egyedül uralkodott Janus, amikor hajón megérkezett Saturnus; Janus nemcsak hogy szívesen látja a száműzött királyt, hanem az uralkodást is megosztja vele, népe javára, mert Saturnus a földművelés bevezetésével megveti a történelmi lét alapjait Italiában. Ennek az ősi frigynek az emléke gyanánt értelmezték, hogy a legközönségesebb római pénz, az as előlapján többnyire a kétarcú Janus, hátoldalán pedig Saturnus hajója volt látható, vagy ha nem, a pénzzel "fej vagy írást" játszó gyermekek Rómában akkor is a "fejet vagy a hajót" emlegették. Íme, a gyermekek játéka, mint a régiség hiteles tanúja: lusus testis vetustatis.

Saturnus jelenléte tehát Italiában az idő rendező elve alá helyezett műveltséget teremtette meg, mint a történeti lét alapját. Természetesen az ilyen absztrakt megfogalmazásnak megvannak a maga veszélyei: a mítosz nem történetfilozófia, aminthogy egyáltalán nem is elvont fogalmakkal dolgozó filozófia. Csakhogy a római mítosz elsősorban a történelem mítosza, a történelem mítoszává alakítja át gyakran a görögségtől készen átvett természetmitológiai képet is, s hogy a mítosz sajátosan római jelentéséről fogalmat adjunk, kénytelenek vagyunk néha a mitológiai képek közvetlen nyelvét a magunk fogalmi nyelvére fordítani. Csak avval legyünk tisztában, hogy ezzel a mítosz jelentését ki nem merítettük, legfeljebb utaltunk rá, s nem helyettesítettük, legfeljebb az értelem oldaláról előkészítettük a mitikus kép megközelítését, aminek inkább a műalkotás, mint egy filozófiai tézis megértéséhez kell hasonlónak lennie.

De a történelem nemcsak kulturális fejlődés és éppen nem a barbárságból kiemelkedő nép háborítatlan, idyllikus földműves műveltsége. A küzdelmet az italiai történelembe Aeneas (Aineias) hozza, Trójából, mely a háború nagy mitikus paradigmáját látta a falai alatt. Mert Aeneas mitológiai funkciója nemcsak az, hogy új hazát szerez a hazájukat vesztett trójai isteneknek, hanem az italiai történelem kibontakozása során az is, hogy jelenlétével megosztja az italiai ősnépeket. Diomédés, a trójai háború után Italiában megtelepült görög hős, ki már Trója alatt szemtől szemben állt Aeneasszal, elborzadva látja, hogy a trójai háború most Italia földjén fog folytatódni, megzavarva Saturnus országának aranykori nyugalmát. S ha utána békét is teremt a frigy, amelyet Aeneas köt Italia népeivel, s amely az új nép születésére vezet, az aranykort végképp felváltja a történelmi lét véres küzdelmekkel terhes változatossága; a régi boldogságból legfeljebb a paraszti életforma őriz meg valamit, amit úgy magyaráztak néha, hogy Italia parasztjai Saturnus ősi népének a maradékai.

Mikor Aeneas az állami kultusz középpontjában álló Penateseket elhozta Trójából, Italia ősi istenei közé telepített újakat, anélkül, hogy az italiai vallásosság korábbi megnyilatkozásait háttérbe akarta volna szorítani. A római ősmondának ez az eleme a római vallásos magatartás egyik legjellemzőbb, a római vallástörténet folyamán nemegyszer megfigyelhető vonatkozását fejezi ki: új meg új kultuszok intézményesítése sohasem irányul a réginek a kiszorítására. Az új

istenek térhódítása egészen a kereszténység fellépéséig sohasem jelent annyit, hogy a régi istenekkel szemben kell teret nyerniök, éppen ellenkezőleg, az ősibb jogot élvező kultuszok rendszerében kell elhelyezkedniök, a régebben elismert istenekhez és kultuszokhoz való viszonyukban kell a helyüket megtalálniok. Camillus, már idézett beszédében, büszkén hivatkozott arra, hogy a rómaiak idegen isteneket is hoztak át Rómába és újak tiszteletét vezették be, anélkül, hogy a régi vallási kötelességekről megfeledkeztek volna. A római mondák nagy összecsapásainak tipikus fordulata sem a szemben álló ősnépek egyikének a másikat megsemmisítő győzelme, hanem a küzdő felek kiegyezése után két-két ősnép (trójaiak és italiaiak, majd rómaiak és szabinok) egybeolvadása.

Ilyen természetű mondák történeti magva némelykor vallástörténeti vonatkozásban is kiolvasható a régészeti leletekből. Az ásatások alapján is elkülöníthető az első római község két alaprétege, mondjuk így: a római eredet-hagyományok latinjai és szabinjai, az egymás után betelepülő két törzs, amelyek közül az első elhamvasztotta halottait, a másik a holttestet elégetés nélkül a földbe temette. A temetkezésnek e két ellentétes formája két homlokegyenest ellenkező vallási felfogásnak felel meg. A halotthamvasztók számára a halott, lényegét és erejét vesztve, az élők életéből véglegesen eltávozott, míg az elhantolók a halottat visszahelyezik a Földanya ölére, ahonnét minden élő eredt s ahol nemcsak nyugalmat talál, hanem ereje új felfokozásában is részesül. A római vallástörténet legelső hitelesen megállapítható tényének a mai tudomány e kétféle vallásosság kiegyenlítődését tartja. E kiegyenlítődés nyomán Rómában a halotthamvasztás volt az uralkodó temetkezési mód, de a Földanya: Tellus vagy Terra Mater tisztelete sem szorult soha háttérbe, sőt, a görög Démétér sok tekintetben hasonló kultuszától erősítve, mitológiai vonatkozásban is határozottan kidomborodott. Találkoztunk már a Földanya két italiai alakváltozatával, Ops és Anna Perenna alakjával. Opsról azt halljuk, hogy ő segíti az életbe az újszülöttet, sőt hogy ő veszi először anyai keblére, hogy táplálja, de Anna Perenna maga is a Numicius folyóban leli halálát. Márpedig azok az istenségek, amelyeket halni enged a mítosz, általában lényegük szerint alvilági-halálos természetűek. Így jut kifejezésre a Földanya tápláló termékenysége mellett másik oldala: a halállal való kapcsolata is. Még szembetűnőbb ez Diva Angerona alakjánál, ki a halál birodalmának némaságát fejezi ki ajkára helyezett ujjával, s ezáltal valósággal mitológiai szinonimája Dea Mutának, a "néma istennőnek" vagy Mater Larumnak, a "Larok anyjának", kiről fogunk még hallani. Dea Dia néven viszont mint a mező termékenységének az istennőjét tisztelte a Földanyát a fratres arvales, "mezei testvérek" tizenkét tagú testülete; e nagytekintélyű papok homlokukon fehér szalaggal: infulával és fejükön kalászkoszorúval végezték szertartásaikat, s homályos értelmű, ősi énekükben a Larokról is megemlékeztek. Bona Dea decemberi ünnepére az állam első emberének a házánál gyűltek össze a római asszonyok, éjnek idején, hogy a "jó istennőnek" a föld és a család termékenységéért, az egész nép jólétéért mutassanak be áldozatot; a férfiak - akárcsak Démétér Thesmophoria nevű ünnepén Athénben - ki voltak zárva a szertartásból.

A latiumi tájék, ahol Aeneas partot ér, Vergilius Aeneisében is a "hely védőszellemének", a genius locinak a jelenlétét érezteti. S Latinus király isteni ősének, Saturnus fiának, Picusnak a palotájában fogadja a jövevényt. A római patrícius házak elmaradhatatlan díszét alkották a család elhalt őseinek viaszképmásai (imagines); a nemzetségi kultusznak ezeket a velejáróit vetíti vissza a messzi múltba Vergilius, mikor ezeket az ősszobrokat Latinus király környezetében is elképzeli. Az már azonban, hogy kiknek a képmásaival találkozik itt Aeneas, jól tájékoztat minket legalábbis arról, hogy Vergilius kora - ez a Róma vallási régiségei iránt a vallási reform gyakorlati szempontjából is erősen érdeklődő korszak - kikben vélte Italia ősi isteneit felfedezni. Saturnus és Janus képmásai mellett - kiknek az italiai vallástörténet élére helyezésén most már mi sem csodálkozhatunk - Sabinus atya foglal itt helyet, aki különben Saturnus funkcióin is megosztozik, amennyiben Vergilius szerint ő ültetett elsőnek szőlőt s ezért szőlőkést tart a kezében, s itt van Picus, a híres lófékező király, kit Circe (Kirké) varázsolt harkállyá. Sabinusról vagy Sabusról más forrásokból tudjuk, hogy a szabinok ősük gyanánt tisztelték, és legfőbb istenüknek, az utóbb Herculesszel azonosított Semo Sancusnak a fiát látták benne. Picust maga Vergilius Faunus atyjának, Latinus király nagyatyjának mondja, s attributumai gyanánt a görbe kürtöt (lituus), a kurta köpenyt (trabea) és a kerek pajzsot (ancile) említi; átváltozását

Ovidius beszéli el részletesen, az italiai mondát - melyben Circe alakja már mindenesetre Italiába lokalizált görög mitikus alak - a jobbára görög átváltozási mítoszok (metamorphoses) közé illesztve. A harkály (picus) különben, mint Mars isten szent madara, Róma alapítási mondáiban is helyet kap, mint a gyermek Romulusnak és Remusnak elhagyatottságukban egyik táplálója, az ismertebb farkas mellett.

Az italiai vallásosság történeti rétegeződését tudatos művészettel ábrázoló Aeneisben a másik őstelepes öreg király környezetének is megvannak a maga vallástörténeti tanulságai: Euander maga görög származású - arkadiai -, de anyja, Carmenta, a Múzsa sajátosan italiai változata; az ünnep, melyet Aeneas érkezésekor ünnepel, Hercules egy jellegzetesen italiai kalandjában: a barlanglakó, emberevő óriás, Cacus megölésében találja aetiologiai legendáját. A Juppiter elől Italiába menekült Saturnus mítosza Italia külön aranykorát biztosítja Euander szemében is, s ugyanő Nestór módjára, elmúlt ifjúsága hősi kalandjait emlegetve fel, Herulus királyt említi, kit legyőzött és a Tartarusba küldött, bár isteni anyja, Feronia - kiben megint csak a Földanyára ismerhetünk – háromszor adta vissza életét.

Ősitaliai istenség az őse Aeneas legfőbb italiai ellenfelének, Turnusnak is: Pilumnus. Turnus genealógiájában, mint annyiszor máskor, jól ismert görög mítosz folytatódik italiai területen, italiai helyi színezettel gyarapodva. Eszerint Danae ládájával Italia földjére vetődött, Pilumnusszal együtt felépítette Ardeát, s az italiai istennel kötött frigye révén ősanyja lett Turnusnak. Az elsősorban történeti szempontú római mitológiában ez a genealógiai hagyomány, mely Turnus családfáját argosi eredetűnek mutatja, arra szolgál, hogy Turnus és Aeneas szembenállásában is az ősi görög-trójai ellentétet domborítsa ki. Így aztán voltaképpen a trójai háború plántálódik át Saturnus boldog Italiájába.

Mégis, a trójai háború görög mítoszához közvetlenül kapcsolt római történelem a religio befolyása alatt alakuló római mitológiai hagyományban nemcsak véres háborúk sorozatának, hanem egyben a vallási intézmények fokozatos kibontakozásának is mutatkozott. Róma hegemóniájának a kialakulása előtt az önálló törzsekbe szerveződő latinok összetartozására csupán a minden tavasszal ismétlődő szövetségi ünnep, a Feriae Latinae figyelmeztetett. Az ünnepi áldozatot Juppiter Latiaris templomában mutatták be, a Mons Albanuson. Az ünnep színtere ez maradt akkor is, amikor Alba Longa vezető szerepét már régen magához ragadta a fiatalabb Róma, melyet Alba Longa elűzött királyának, Numitornak az unokája, Romulus alapított, a hagyományos számítás szerint i. e. 753-ban.

Szent cselekménynek számított maga a városalapítás is, de az első szorosabb értelemben vett istentiszteleti rendelkezéseket is Rómában a városalapító Romulusra vezette vissza a hagyomány. Az istentisztelet rendjét állítólag albai módra szabta meg, csupán Hercules kultuszában fogadta el az Euander által alapított görög szertartást. Ő építette még az első templomot is Rómában, Juppiter Feretrius tiszteletére a caecinai Acro felett aratott győzelem emlékére. Az isten melléknevet is evvel hozta kapcsolatba a mondai etimológia: a saroglyán (latinul feretra) vitték volna a templom helyén állt ősi tölgyfához az ellenség elesett vezéréről szedett zsákmányt, az ún. spolia opimát. Az istenek akaratának tulajdonították, hogy Romulus példaadó ősmozdulata sem utánzás nélkül nem maradt, sem mindennapivá nem szürkült. A római történelem folyamán még kétszer fordult elő, hogy vezérnek vezérről szedett zsákmányát, spolia opimát helyezhettek el Juppiter Feretrius templomában: i. e. 428-ban A. Cornelius Cossus Veji legyőzött királyának, Tolumniusnak, i. e. 222-ben M. Claudius Marcellus az insuberek vezérének, Viridomarusnak a fegyverzetét hozta el ide.

Romulusig vezette vissza a hagyomány Juppiter Statornak, a "megállító" istennek a kultuszát is. Mikor már a bűnös szűz, Tarpeia árulása folytán a szabinok a római fellegvárba hatoltak, s a rómaiak az ellenség kezdeti sikerei folytán fejüket vesztve hátráltak, a Palatium előtt Romulus így fohászkodott: "Te, istenek és emberek atyja, legalább innét tartsd távol az ellenséget: vedd el a rémületet a rómaiakról és a csúfos futást állítsd meg. Én pedig megfogadom, hogy itt templomot szentelek neked mint Juppiter Statornak, ez emlékeztesse az utókort arra, hogy a te segítő jelenléted mentette meg a várost." S mint aki megérezte, hogy kérése meghallgatásra

talált, a nép felé fordult, ellentmondást nem tűrő, határozott kijelentéssel: "Rómaiak, a legjobb és legnagyobb Juppiter (Juppiter Optimus Maximus) parancsolja, hogy megálljunk és innét kezdjük újra a harcot!" Ez volt az az ütközet, amelyben az újult erővel harcba induló rómaiak csak azért nem semmisítették meg ellenfelüket, mert asszonyaik, a szabin nők, akiknek elrablása miatt indítottak háborút rokonaik a rómaiak ellen, közbevetették magukat és békét szereztek atyáik: a szabinok és férjeik: a rómaiak között, hogy a békekötés végül is a két nép eggyéolvadására vezessen.

Juppiter Eliciusnak már Romulus utóda, Numa Pompilius állított oltárt a Mons Aventinuson, mint mondták, azért, hogy jósjeleket csalogasson ki ezáltal az istenségtől (latinul elicere, a. m. "kicsalogatni"). De ami a békeszerető Numa számára áldás forrása lehetett, a méltatlan utódra halálos veszedelmet hozott. Tullus Hostilius, Róma harmadik királya, miután egész életét háborúskodással töltötte, ereje fogytán az istenekhez fordult. Járvány ütötte fel a fejét a városban, maga a király is megbetegedett, s ekkor, mint Livius írja, "testével együtt szelleme is megtört, s ugyanaz az ember, ki előbb semmit sem tartott kevésbé királyinak, mint vallási szertartásokra fordítani figyelmét, kisebb-nagyobb babonáknak szolgáltatta ki magát és a népet is eltöltötte vallásos aggodalmakkal. Az emberek már széltében azokat az állapotokat kívánták vissza, amelyek Numa uralkodása alatt állottak fenn, s meg voltak győződve arról, hogy beteg testükre egyetlen orvosság maradt csak hátra: ha az istenektől kieszközlik a békét és a bocsánatot. A hagyomány szerint maga a király Numa feljegyzéseit ütötte fel, s amikor ebben Juppiter Eliciusnak szentelt titokzatos ünnepi áldozatokról olvasott, elrejtőzött, hogy ezeket az áldozatokat bemutassa. De nem tartotta meg a szertartás végrehajtásánál a szent szabályokat, s így nemcsak hogy nem részesült semmi égi jelenésben, hanem Juppiter, akit bosszantott ez az álszent vallásosság, villámával sújtotta őt és így házával együtt elégett."

Numa Pompilius és Tullus Hostilius között a religio szempontjából nemcsak a ritus ismerése vagy nem ismerése volt a különbség, hanem az, hogy utóbbi egész életét vérontással töltötte, míg Numát békés uralkodása a papi funkciók elvégzésére is alkalmassá tette. Livius egyenesen úgy tudja, hogy Numa a különböző papi tisztségeket, főleg Juppiter főpapjáét, a flamen Dialisét éppen azért szervezte, mert úgy vélekedett, hogy utódai közül többen fognak a harcos Romulusra, mint saját magára hasonlítani. Aminthogy Aeneas sem érhetett a trójai háború vérétől szennyezett kézzel az istenekhez - ezért kellett menekülésükben Anchisesre bíznia a Penateseket - s a Biblia szerint is ezért maradt a harcos Dávid fiára, Salamonra - ki már nevében is a Béke fejedelmének mutatkozott - a szentély felépítése.

A monda szerint Numa Pompiliusnak Pythagoras görög filozófus volt a mestere. Ezt a hagyományt már a római történetírók is cáfolták; Livius megjegyzi, hogy Pythagoras száz évvel később élt, mint Numa. Mégsem érthetetlen, hogy Numa államszervezésében Pythagoras tanításait látták megvalósulva. Pythagoras volt az, ki egy dél-italiai görög városban, Krotónban Múzsa-templom felállítását javasolta, hogy az biztosítsa az egyetértést a polgárok között. A római Múzsák a Camenák, és Numa Pompilius a Camenák szavára hivatkozott az állam belső rendjét biztosító vallási intézkedéseiben. S az ő uralkodásának az eredményeit összegezheti úgy a történetíró, hogy a szomszédok, kik kezdetben mindannyiuk békéjét féltették a Romulus által alapított várostól, utóbb olyan tiszteletet éreztek iránta, hogy Rómát, mely egészen az istenek szolgálatának szentelte magát, erőszakkal megsérteni bűnnek tartották.

Italiai helyi hagyományok a görög mítoszt folytatják a Dianának szentelt ariciai völgyben, ahol Egeria nympha, Numa Pompilius kedvese volt a forrás istennője. Emlékezhetünk Hippolytos mítoszára, melynek a görögség számára Euripidés tragédiája adott végérvényes alakot. Italiában, az Aricia tó környékén folytatását is ismerték a mítosznak: Artemis-Diana kedveltjét ártatlanul elszenvedett kínhalála után Apolló fia, Aesculapius (Asklépios) új életre támasztotta. A gyógyító istent ezért sújtotta le villámával az élet és a halál jogai felett egyaránt őrködő Juppiter, az újjászületett Hippolytos pedig az italiai Virbius néven rejtőzködik és részesül helyi kultuszban az Aricia völgyében. Hippolytos halálára céloz a tapintatos megszorítás: Ovidius úgy tudja, hogy lovakkal nem szabad e vidékhez közeledni. Ebben a környezetben, vagy más hagyomány szerint Rómában, a porta Capena melletti ligetben Egeriát a Camenák: a római Múzsák veszik körül,

tanácsadó, ihlető sugallatukkal; Numa titkon találkozott Egeriával, s ilyenkor az istennő közvetítette halandó férjéhez a Camenák oktatásait. Egeria és a Camenák, majd egyéb italiai jós istenségek - mint Picus és Faunus - mítoszai adták meg Numa Pompilius intézkedéseinek a kinyilatkoztatás hitelét.

Numának tulajdonították mindenekelőtt a Janus-templom építtetését. Janus minden kezdet istene; ő indítja útnak a háborúba készülő sereget, és a Janus-templom várja haza kitárt kapuval a hazatérő katonákat; ezért csak béke idején lehet zárva, ha harcban áll Róma, éjjel-nappal nyitva van. Róma viszontagságos története folyamán csak ritkán zárták be a Janus-templomot: Numa Pompilius békés uralkodása alatt, az első pún háború befejezése után és háromszor Augustus idejében, először nem sokkal azután, hogy i. e. 31-ben az actiumi győzelem véget vetett a polgárháborúnak. Úgy látszik, Nero sem akart Augustus mögött elmaradni, legalábbis az uralkodása idején vert pénzek jelképei között fel-feltűnik a bezárt Janus-templom képe.

Ugyancsak Numa határozta meg azokat a napokat, melyeken a közügyek intézése szünetelt; ezek voltak a "tilos napok", dies nefasti, szemben a dies fastival. És ő alapította a legfontosabb papi testületeket, így pl. a Vesta-szüzek intézményét. Vesta, a házi tűzhely istennője, az ember állandó letelepülésének biztosítéka. Minden család egy-egy tűzhely körül lakott, melyen a tűznek nem volt szabad soha kialudnia; a város polgárságának, mint egy nagy családnak, közös tűzhelye is volt. Ennek a közös tűzhelynek, mely Vesta kör alakú templomában égett, az őrizetére rendelték a hat Vestaszüzet. A Vesta-szüzeket Róma legelőkelőbb családjaiból választotta ki a főpap, a pontifex maximus, és a kiválasztott leányokat már gyermekkoruktól fogva szent hivatásukra nevelték. Tekintélyük rendkívül nagy volt, kegyelemkérő szavukat még a halálra ítélt bűnös érdekében is meghallgatták. De ha kialudt a szent tűz, a gondatlan papnőt halállal büntették érte.

Numa alapította a háború istene, Mars Gradivus tiszteletére a Salius papok tizenkét tagból álló testületét is. A monda szerint uralkodásának nyolcadik esztendejében az égből hullott egy pajzs (ancile) a király palotájába, és Egeria azt a jóslatot adta, hogy Róma addig fog fennállni, amíg ezt az égből hullott pajzsot megőrzik. A király tizenegy példányban készíttette el az ancile mását, úgy, hogy a tizenkét pajzs közt senki sem tudta volna felismerni az igazit. A tizenkét pajzs őrizetére tizenkét papot rendelt, akik kétszer az esztendőben - márciusban és októberben - ugráló, táncoló mozdulatok között vitték körül a városban a pajzsokat, ezért hívták őket Saliusoknak (salire = ugrani).

Már a királyok félig mondákba vesző korában ismerkedtek meg először a rómaiak görög istenekkel, kivált mikor a Tarquiniusok személyében etruszk származású királyok uralkodtak fölöttük. Az etruszkokhoz az italiai görög gyarmatok közvetítettek görög műveltséget, a rómaiakhoz viszont az etruszkokon keresztül jutott számos mitológiai motívum s többek között Héraklés és a Dioskurosok tisztelete. Héraklést Rómában Herculesnek hívták s a mondateremtő képzelet különös kedvvel időzött küzdelmes útjainak italiai vonatkozásai mellett. Géryón teheneinek elhajtása után pusztította el az Italia saturnusi világának ellentmondó ősitaliai óriást, Casust. Ugyanekkor tanította meg Italia őslakóit arra, hogy az emberáldozat barbár szokását szelídebbre cseréljék és az alvilág urának, Disnek, emberi fejek helyett kis álarcokat mutassanak be áldozatul. A Dioskurosok, Kastór és Polydeukés nevének latinos formája: Castor és Pollux. Ez utóbbiakkal együtt tisztelték Rómában Juturna nymphát. A Dioskurosok temploma a Forum Romanumon állt és az a legenda fűződött hozzá, hogy a Regillus tó mellett i. e. 499-ben vívott ütközet emlékére alapították, mert Castor és Pollux hozták meg a győzelem hírét Rómába, és fáradt lovaikat a Forum Romanumon a Juturna forrás vizében itatták meg. Camilla mondájának eredeti környezetét viszont egy újabb keletű megállapítás szerint illyr közvetítéssel Italiába került görög mítoszok tették, hogy utóbb - mint Juturna alakját is - a római honfoglalási mondák vonják a maguk körébe; római szempontból már mindenesetre italiai hagyománynak számított[38].

[38] Vö. F. Altheim: Messapus. Archiv für Religionswissenschaft. 1931. 29. l.

Dél-Italia görög gyarmatai felől terjedt el Phoibos Apollón, latinosan Phoebus Apollo tisztelete Rómában. Apollón italiai tiszteletének középpontja Cumae, ahol a Sibylla barlangja van. Apollón tiszteletével együtt szereztek tekintélyt az ún. Sibylla-könyvek, e homályos értelmű görög jósversek, melyekből külön e célra szervezett papi testület olvasott ki Róma válságos napjaiban útmutatást. E Sibylla-könyveket a hagyomány szerint az utolsó római királynak, Targuinius Superbusnak adta át a cumae-i Sibylla. Az etruszk származású uralkodó Apollón szentélyébe, Delphoiba is küldött alkalomadtán jóslatért. Phoebus Apolló nővérének, Dianának, már elődje, Servius Tullius épített templomot: Diana holdistennő is, de nemcsak a holdhoz való vonatkozása rokon a görög Artemisszel, hanem abban az időben, melyből közvetlenül ellenőrizhető forrásaink vannak, már mindenesetre egészen azonos vele. Még Juppiter is, kinek a görög Zeus patérrel, "Zeus atyával" való rokonsága részben már közös indogermán eredetükből folyik, külön római fejlődését feladva, legalábbis az irodalomban, egészen a görög isten alakjával azonosul. Ám a kultusz, különböző melléknevekkel - mint pl. Pistor, vagy a már említett Féretrius, Stator, Elicius - kapcsolatban a római történelemben megnyilatkozó istenség gyanánt tiszteli. Mikor pedig a Capitolium hegyén templomot épít Tarquinius Superbus annak a Juppiternek, ki már a görög Zeus vonásait olvasztotta magába, az egyetemes világrend görög istene sajátosan római értelmezést kap: Juppiter Capitolinus tisztelete hovatovább a világ rendjét jelentő római világbirodalom egységének az ideológiai kifejezése. "Juppiter, mikor fellegvárából kitekint a világba, semmit sem talál, amit nézzen, csak rómait." Zeus a görögöknél is, mint láttuk, a határok istene volt, a borkos, az "eskü" és a herkos, a "sövény" őre egyaránt. Juppiter Capitolinus templomában is megvolt a helye Terminusnak, a "határ" istenségének, s hogy megvolt a helye, azt olyan "megokoló", ún. aetiologiai monda magyarázza, mely egyszersmind Terminus lényegét, az elmozdíthatatlanságot is kifejezi. Mikor Juppiternek szenteltek templomot a Capitoliumon, minden istenszobrot elhordtak onnét, csak Terminust nem lehetett helyéből kimozdítani.

A Sibylla-könyvek elismertetésével és a felügyeletükre rendelt görög műveltségű papi testülettel egyszerre kaput nyitott a római államvallás úgyszólván valamennyi görög istennek. Ha valami nagy csapás érte, csodálatos előjel, ún. prodigium nyugtalanította Rómát, a Sibylla-könyvekhez fordultak tanácsért. I. e. 500 körül kérdezték meg először a Sibylla-könyveket, mikor Rómát rossz termés és ennek nyomán éhínség sújtotta. 496-ban a Sibylla-könyvek parancsára fogadják meg, hogy templomot építenek a föld bőségét biztosító görög isteneknek, Démétérnek, a kenyéráldás és Dionysosnak, a bor istenének. Démétért a római Ceresszel, Dionysost Liberrel azonosították, vagy pedig egyik görög melléknevének latinos formájával Bacchusnak hívták, míg a Dionysost kiegészítő női istenséget Liberának. Hasonlóan hozatják el 293-ban egy pusztító járvány idején az epidaurosi Asklépiost, illetőleg azt a kígyót, melyet a gyógyító istenség - Apollón fia - megjelenési formájának tartottak. Asklépiost latinosan Aesculapiusnak, leányát, Hygieiát, az "Egészség"-et Salusnak nevezték; az ő kíséretéhez tartozik a görögül Telesphorosnak nevezett törpe halál-démon is, aki a mindent elrejtő halál jelképét, a csuklyát viseli, és aki éppen ezért a római provinciák kőemlékein többször felbukkanó "csuklyás géniusszal", genius cucullatusszal rokonítható.

I. e. 367-ben Concordiának, az "Egyetértés"-nek szentelnek templomot a Forum Romanumon, miután a patríciusok és plebejusok harca nyugvópontra jutott. Az első pún háború bizonytalanságai közben Spesnek, a "Remény"-nek, Syrakusai bevételekor Honosnak, a "Tisztesség"-nek 216-ban e katonai lázadás után ismét Concordiának. Van arra is példa, hogy az emberi cselekvés sikertelen, torz vagy zavaros voltából valamely istennek tulajdonított, illetőleg vele azonosított erő hiányára következtetnek, s ez a hiányérzet követeli az isten tiszteletének bevezetését. 217-ben, a trasimenusi csatavesztés után, a Sibylla-könyvek megkérdezésére megfogadták, hogy Mensnek, az "Értelem"-nek állítanak templomot, mert a csatavesztést a józan értelem hiányának a meggondolatlanságnak tulajdonították. Ilyesmitől vallástörténeti szempontból nem választhatók el azok az esetek, amikor a prodigium után a Sibylla-könyvek egy-egy görög isten állami elismerését követelik. A hiányérzet, mely egy-egy isten felismerésére és elismerésére vezet, a római nép története során merült fel, de a hiányérzet kielégítésére a görögöknél találnak legtöbbször követhető példaképet.

217-ben már a "tizenkét" nagy görög isten (dódekatheon) tiszteletére rendezhetnek ünnepet Rómában.

E tizenkét istent a rómaiak így nevezték: Juppiter (Zeus), Juno (Héra), Neptunus (Poseidón), Minerva (Pallas Athéné), Mars (Arés), Trenus (Aphrodité), Apollo, Diana (Artemis), Vulcanus (Héphaistos), Ilesta (Hestia), Mercurius (Hermés) és Ceres (Démétér). Vagy ahogyan a római költészet egyik nagy úttörője, Ennius - sorrendjüket a hexameter követelményei szerint alakítva s ehhez képest "Juppiter" rövidebb alakját (Iovis) használva - versbe szedte e neveket:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

A római mitográfusok szemében a görög mitológia valósággal zárt rendszernek számított, s a maguk feladatának azt tekintették éppen, hogy ebben a rendszerben keressék meg a római mitológia minden mozzanatának a helyét. De a fejlődés ilyen iránya sem tette teljesen lehetetlenné pillanatnyi politikai szükségletet kielégítő új istenségek elismertetését. A gallok betörését - beszéli az egyik ilyen új istenség bevezetését igazoló legenda - csodálatos szózat adja előre hírül. A nép egyszerű fia a Nova Vián - "új úton" - haladva, a Palatinus hegy lábánál Vesta ligete felől, az éj csendjében hangot hall, mely az emberi hangnál tisztább csengéssel figyelmezteti, hogy jelentse a magistratusoknak a gallok közeledését: "A falakat és a kapukat állítsák helyre, mert ha nem ügyelnek, Róma elesik." De nem hederítettek erre, az isteni figyelmeztetésben részesülő Caedicius alacsony származása miatt. A csapás be is következett, Brennus, a gallok győzelmes vezére már ki is mondta a félelmetes jelszót: Vae victis, "jaj a legyőzötteknek", amikor Camillus határozott fellépése fordított a balszerencsén. Akkor aztán gondoskodás történt a figyelembe nem vett isteni megnyilatkozás kiengeszteléséről: Aius Locutiusnak a Szózatos Beszélőnek templomot szenteltek. De az új istenalakon a plasztika hiánya jelzi a görög formaadás elmaradását.

Természetes, hogy a rómaiak sokkal inkább tekintették ellentmondást nem tűrő rendszernek a görög mitológiát, mint maga a mitológiát megteremtő görög képzelet. Az italiai mitológiának olyan mozzanatai, amelyek sehogyan sem voltak összhangba hozhatók evvel a rendszerrel, gyakran járhattak rosszul. Ezért ment szinte teljesen feledésbe egy jellegzetes italiai istennő, Nerio, ki mint Mars női megfelelője sok rokon vonást mutatott Pallas Athénével, de míg ez szűz, amazt, bár csak nehéz küzdelmek után s mint a sovány adatokból sejthető, talán nőrablás árán feleségül vette Mars. A görög Aphroditéval, itt-ott Arés női párjával, éppen harcias természete folytán, mégsem volt teljesen azonosítható, ezért funkciói Minerva és Venus között oszlottak meg, mitológiai lényege elhomályosult, s az eredetileg nevével kapcsolatos mitikus vonások elvesztették szerves összefüggésüket. Már csak modern rekonstrukció - H. Usener német vallástörténész sok tekintetben úttörő tanulmánya - állíthatta elénk az istennő egykor élettől duzzadó alakját. Neve (Nerio, Nerienis, Neria vagy Neriene) alighanem "bátort" vagy éppen "bátorságot", "férfiasságot" jelentett a szabin nyelvjárásban; Mars szerelemre gyulladt iránta s egy öreg anyóka, az itáliai mitológiának más összefüggésben is egyik legjellemzőbb alakja, Anna Perenna segítségét kéri; ez előbb kijátssza a szerelmes ifjú istent, a menyasszonyi fátyol leple alatt magát csempészi a nász-szobába; a csúffá tett isten végül is elrabolja a szeretett leányt. A szabin nők mondája olyan előadásban is ránk maradt, ahol Nerio elrablása mitikus előkép gyanánt szerepel. Hersilia, aki a nőrabló rómaiak vezérének, Romulusnak jut, sorsával megbékélve és rokonait is kibékülésre ösztönözve, így imádkozik: "Neria, ki Marsé vagy, hozzád könyörgök, adj békét, add meg, hogy áldott legyen a mi nászunk, amely a te férjed terve szerint történt, hogy minket, hozzád hasonlóan, mint szüzeket elraboljanak s így szerezzenek gyermekeket maguknak és övéiknek, jövendő nemzedéket a hazának." Az állam hivatalos istentiszteletein a görög istenek uralma érvényesült és az irodalom meg a művészet a római nevek alatt a görög mitológiát tette magáévá. Ezért használhattuk fel mi is görög mítoszok forrásai gyanánt több ízben a római költőket, Catullust, Vergiliust, Ovidiust, Valerius Flaccust és Claudianust. Ezért szerepelhetnek könyvünk illusztrációi között például Pompejiben vagy egyebütt Italiában talált, legtöbbször különben görög művészek kezétől eredő vagy görög műalkotásokat másoló emlékek.

De az egyszerű földműves nép nem cserélte fel újakkal ősi isteneit, akiktől az áldást várta családi életére, a vetésre, a gyümölcsre, a nyájra. Consus, a földbe rejtett gabonaszemet oltalmazó isten, Silvanus, az erdők, Nemestrinus, a ligetek istene, Pales, a legelők istene vagy istennője. Külön istennő védi a marhákat: Bubona, a méhest: Mellonia, a gyümölcsfákat: Pomona. Még a trágyázásnak is van istene: Stercutus vagy Sterculius, akit hol Saturnusszal, hol Picumnusszal azonosítanak. Priapus, a kertek durva tréfákat kedvelő őre, már görög elképzelés - Hermés-Mercurius fia -, igaz, hogy Italiában sokkal nagyobb népszerűségre tett szert, mint hazájában. A görög Pannal azonosítható Faunus, az állatvilág istene, és Florát, a növényvilág, a virágok istennőjét is meg lehet görög névvel nevezni: Khlóris, a. m. "Zöldellő", "Viruló", Zephyrosnak, a virágzást segítő langyos szélnek volt a hitvese. A költőknek mind a kettő alkalmat nyújt arra, hogy a görög szabású magas mitológiának italiai színezetet adjanak. Faunus jós istenség és atyja Latinus királynak. - Flora Mars születésének egy olyan mítoszában jut szerephez, amelyet a görög Arésszal kapcsolatban legalábbis a ránk maradt források nem említenek: csodálatos virágot nyújt át Junónak s a virág illata teszi anyává az istennőt. Mars születése a római naptár szerint március 1-re esett, Juno találkozását Florával kilenc hónappal korábban, a legdúsabb virágzás havának, júniusnak 2. napjára teszi Ovidius. - A növényvilág évszakos változásaival hozták kapcsolatba Vertumnus vagy Vortumnus alakjának változékonyságát; a váltakozó évszakokon kívül a kereskedelem is - Mercurius mellett - az ő hatáskörébe tartozott, és tudni vélték, hogy az etruszkoknál egyenesen főistennek számított. - Talán már kelta hatásra terjedt el a császárkorban az istállókat védő istennő, Epona tisztelete.

Külön istenségek intézik a családi élet minden egyes mozzanatát, irányítják féltő gonddal a kis gyermek fejlődését. Partula segíti az anyákat, Ops vigyáz az újszülött gyermekre, Vagitanus segíti az élet első jeléhez, a síráshoz, mihelyt világra jön, Cunina ringatja a bölcsőt, Rumina adja az anyatej bőségét, Cuba fekteti ágyacskájába a bölcsőből kinőtt gyermeket, Ossipago erősíti csontjait, Fabulinus tanítja beszélni, Iterduca vezeti az úton és Domiduca hozza haza.

Különben is a családdal, a házi tűzhellyel kapcsolatban őrizte meg Róma görög műveltségű uralkodó osztálya is a legszívósabban az ősi vallásos hagyományokat. A házi tűzhely védő istenségei a Penates (mindig többes számban) és a Lar Familiaris, a család, a familia istene, eredetileg az elhalt ős jóságos szelleme. A családfő születése napján a Geniushoz, a családnak életet adó istenséghez imádkoztak. Minden férfi mellett áll ilyen genius, míg az asszonyok életét végig kísérő istenek a junók.

Az elhalt ősök lelkei a manes, vagy di manes, a "jóságos istenek", kik a föld mélyén laknak, egy mély verem, a mundus legalján, mely háromszor az évben feltárul, s ilyenkor a halottak meglátogatják az élőket. Megjelenésüknek két oldala van, mint larok, jótékony szellemek, mint larvák vagy lemurok, ijesztő kísértetek. A "Larok anyja", a Néma Anya Istennő, Dea Muta, az alvilági mocsarak nymphája. Ezeket az ősi halálképzeteket azonban az irodalomban meglehetősen háttérbe szorították a görög alvilágmítoszok. A költőknél a latin Orcus egészen azonos a görög Hadésszal, az alvilági birodalommal. Az alvilág urai: Hadés vagy Plutón, kinek latin neve Dis, Dis pater vagy Pluto, meg a felesége, Persepboné, kit latinosan Proserpinának neveznek.

Anna Perenna

Március idusán Anna Perenna ünnepe van. Nem messze a Tiberis partjától mulat ilyenkor a nép a friss pázsiton, ki-ki a párjával iddogál a fűben heverészve. Jobbára szabad ég alatt töltik a napot, de van, ki sátrat ver, vagy lombos ágakból rak kunyhót magának, vagy egyszerűen nádszálakból összerótt állványra feszíti ki a tógáját. A nap is süti őket, a bor is melegíti belülről s tüzes jókedvükben annyi évet kérnek maguknak, mint ahány poharat kiürítenek. S ha csak a kiürített poharak számát nézné az ember, olyik egyenesen Nestór éveit itta ki, vagy éppen Sibylla korát biztosította magának. Dalolnak is, a kezükkel csapkodva hozzá, a boros edényt a középre állítják és nehézkes táncot lejtenek körötte: kiöltözött a leány, de haja kibomlik, amíg ott kering. Tántorog mind, mire hazatér, akikkel csak szembetalálkoznak, nevetik őket, de elismerik, hogy ők aztán igazán boldogok.

Ki az az istennő, kinek ünnepét így ülik meg Rómában? Többféle magyarázatot tud rá a hagyomány.

Alighogy eltemették a szerencsétlen Dido királynőt, kit elemésztett a szerelem lángja, mely Aeneas iránt gyulladt a szívében, és elemésztett a máglya, melyet ő maga gyújtott meg maga alatt: betörtek a numidiaiak a gazdátlanul maradt országba.

- Hát mégis bejutok Dido szobájába, ahonnét annyiszor kiutasított, kezét megtagadva tőlem - mondta fennhéjázva Numidia királya, Hiarbas.

A tyrusiak, kiknek Dido Karthagót építette, szétszaladtak; utóbb magának a királynőnek a húga, Anna is menekülésre kényszerült.

Sírva búcsúzott el Anna a falaktól, amelyek nővére parancsára épültek s felkereste még egyszer, utoljára, a drága hamvakat. Hajának egy fürtjét vágta le síri áldozatul; az olaj, melyet a sírhantra öntött, forró könnyeivel keveredett. Háromszor mondott istenhozzádot és háromszor csókolta meg a hamvvedret: mintha csak szegény nővérét szorította volna magához.

Aztán, társaival együtt, hajóra szállt, szomorúan tekintve vissza nővére elhagyott városára.

Melite termékeny szigetének tartott, mert régi vendégbarátság szálai fűzték a sziget királyához, Battushoz. Ez igaz részvéttel hallgatta meg a két nővér szomorú sorsát:

- Kicsiny föld az enyém, de tekintsd a magadénak - mondta, s nem is tagadta volna meg soha a menedéket a száműzöttől, ha nem kellett volna Dido és Anna gonosz testvérének, Pygmalión tyrusi királynak a hatalmától tartania.

Három esztendő múltán Pygmalión haddal jelent meg, hogy kikövetelje Annát.

- Mi nem szoktunk fegyverhez - mondta a békeszerető király Annának. - Fuss innét és mentsd meg életedet, ahogy tudod.

Így aztán megint a szél és a hullámok játékára bízta könnyű hajóját a száműzött: hiszen nincsen tenger, melynél ne lenne kegyetlenebb a testvére. Camere mezeje felé vette útját s már nem jártak messze a céltól, mikor a kedvező szél elmaradt és a vitorlavászon megereszkedett.

- Hasítsátok evezőkkel a vizet - adta ki a jelszót a kormányos.

Már éppen bevonni készültek a vitorlát, amikor hirtelen déli szél kapott a hajóba. Hiába erőlködött a kormányos, a nyílt tengerre sodródtak és eltűnt ismét a szemük elől a föld, amelyet egyszer már megpillantottak. Hullámok csapódtak a deszkához, mélyről örvénylett a tenger, s nyeldeste a fehér tajtékot a mélység. A vihar lett úrrá minden ügyességen, már a kormányos sem a kormánylapáttól, hanem az imádságtól remélt segítséget. Dagadó habokon hánykolódott a hazátlan phoeniciai királylány s könnyes szemét ruhájával takarta el. És boldognak mondta

halálában is Didót és mindenkit, aki bárhol a világon mégiscsak földet tudhatott maga alatt. Végül is a laurentumi parthoz verte a szél a már hasznavehetetlen deszkákat.

Ekkor már a jámbor Aeneas uralkodott Latiumban, Latinus leánya kezével az öreg király országát is elnyerte s a két népet: a trójait és a latint uralma alatt egyesítette.

Éppen a nászajándékba kapott parton járt meztelen lábbal Aeneas, csak a hű Achates osztotta meg magányát az úton. Meglátta a céltalanul bolyongó Annát és nem akart hinni a szemének:

- Hogy is kerülhetett volna ő Latinus földjére? - tűnődött magában, de Achates hangosan felkiáltott:

- Ez Anna!

Saját neve hallatára a száműzött is felemelte tekintetét s meglátva, kikkel áll szemközt, nem tudta, mit tegyen, maradjon-e, meneküljön-e s a föld mily rejtekében keressen menedéket? Nővérének szerencsétlen sorsa lebegett a szeme előtt. Észrevette ezt Aeneas, őt is könnyekre indította Dido emléke és így szólította meg a remegő nőt:

- Anna, esküszöm a földre, melyet már akkor nekem ígért a Végzet, amikor nálatok jártam, s az istenekre, akik akkor is velem voltak s akiknek itt szereztem új székhelyet, hogy ők voltak azok, akik sokszor szememre hányták, hogy Karthagóban töltöm el a drága időt. De arra nem gondoltam, hogy az erőslelkű asszonynak halálát okozhatja a bánat. Ne is mondd, hogy történt: magam is találkoztam vele és láttam sebeit alvilági utamon. Te pedig, akár a te elhatározásod, akár valamely isten hozott a mi partjainkra, fogadd el mindazt a jót, amit az én országom nyújthat neked: neked is és Dido emlékének is sokkal tartozom.

Hitte e szavakat Anna, meg aztán nem is volt más reménye, amibe kapaszkodjék, s elbeszélte hosszas bolyongásait Aeneasnak. S amint tyrusi pompába öltözve belépett a királyi lakba, így mutatta be némán hallgató házanépe előtt Laviniának Aeneas:

- Jámbor okom van rá, kedves feleségem, hogy ezt az idegen asszonyt reád bízzam: mint hajótörött az ő kenyerét ettem és az ő segítségét élveztem. Tyrusból származott s a libyai parton volt országa, kérlek, szeresd úgy, mint ahogyan jó testvér a testvérét szereti.

Mindent megígért Lavinia, s vélt sérelmét elnyomva csak titokban duzzogott. Még nem volt tisztában vele, hogy mit fog tenni, de a féltékenység nem hagyta nyugodni s azon törte fejét, hogy miként álljon bosszút.

Éjszaka volt, s Anna előtt álmában Dido véres árnya jelent meg.

- Fuss innét, habozás nélkül hagyd el ezt az átkozott házat! - mondta, s amíg beszélt, fájdalmasan nyikorogtak a szélben az ajtók.

Felugrott Anna s kiugrott az alacsony ablakon a mezőre; maga a félelem tette vakmerővé. Tunicáját nem volt ideje felövezni sem; megriadtan futott, mint őz, ha a farkasok üldözik. A Numicius folyó fogadta be hullámai közé.

Közben, őt keresve, nagy lármával verték föl a földeket: a folyó partjáig tudták követni lábnyomait. Akkor elcsendesedve, megállította vizei folyását a Numicius, s magának az eltűnt nőnek a hangját vélték hallani:

- A szelíd Numicius nymphája lettem, s mert az örök folyóban rejtőzködöm, Anna Perenna: az Örök Folyamat lesz a nevem ezentúl.

Mások mást beszéltek.

Egykor régen, amikor még nem voltak tribunusok, akik jogait megvédjék, a szegény nép kivonult a Szent Hegyre, s nem akart visszatérni a Városba, amíg a patriciusok nem teljesítik kívánságait. De elfogyott az élelem, amit magukkal vittek s nem jutottak Ceres emberi táplálóknak szánt ajándékához, a kenyérhez.

Volt ott egy öreg anyóka, a Róma határában fekvő Bovillaeből, azt hívták Annának. Szegény, de nagyon dolgos kezű asszony volt, ki ősz haját szalaggal leszorítva, reszketeg kezével paraszti lepényeket gyúrt. Még gőzölögtek, amikor reggelenként kiosztotta a népnek. Ez tartotta a lelket a népben. S mikor aztán céljához ért a küzdelem s a patríciusok és plebejusok között helyreállt a béke, örök emlékjelet állítottak Annának, amiért szükségében megsegítette a népet.

Ovidius: Fasti III. 523-674. sorok

Picus

Picus, Saturnus fia, király volt Italiában. Szépséges ifjú volt, és messze földön ő nevelte a legjobb lovakat. A latiumi erdők dryasai mind őt kísérték szemükkel, amerre járt, s az italiai folyók, az Albula, a Numicius, az Anio, az Almo, a Nar és a Farfarus nymphái is vetélkedtek szerelméért. Janus és Venilia leányát, Canens nymphát választotta ki valamennyi közül az ifjú király, Canenset, kinek már neve is (a. m. "éneklő") ritka szép hangjára utalt: erdőket és sziklákat megindítani, vadakat megszelídíteni, folyamokat feltartóztatni, madarakat röptükben megállítani tudott vele. A Mons Palatinuson született a nympha s alighogy felserdült, Picusnak adta kezét. S amíg ő énekelt, férje kint járt az erdőn, sebes lova hátán a vadkanokat űzni.

Megtörtént egyszer, hogy ugyanabba az erdőbe jutott vadászat közben Picus, amelyikben a Nap leánya, Circe éppen varázsfüvet keresett. Az istennő a bokrok mögül leste meg az ifjút és elbámult rendkívüli szépségén, még a szorgosan gyűjtögetett füveket is kiejtette kezéből meglepetésében. Már-már előlépett a bokorból, hogy megvallja szerelmét, de Picust gyors lova tovaragadta és körülözönlötték csatlósai.

- De bizony - mondta magában az istennő -, ha jól ismerem magamat, ha nem tűnt el minden varázserő a füvekből, s ha nem hagynak cserben ráolvasó mondókáim, nem fogsz megszökni előlem, még ha a szelek szárnyán járnál sem.

Azzal testtelen árnyékot formált ki vadkan alakjára s meghagyta neki, hogy a király szemei előtt fusson s tűnjön el az erdő sűrűjében, ott, ahol a szorosan egymás mellett álló fák között nem nyílik lovakkal járható ösvény. Úgy is lett: Picus kitartóan üldözte a remek zsákmánynak vélt árnyékot, majd mikor az erdő sűrűjéhez értek, leugrott a ló habosan izzadó hátáról s gyalog követte tovább az erdő mélyén a hiú reményt. Ezalatt Circe is belefogott varázsmondókájába és ismeretlen istenekhez imádkozott ismeretlen énekkel, amellyel magának a fehér Holdnak az arcát is zavarossá teszi s atyja, a Nap feje köré is ittas fellegeket tud gyűjteni. Varázsénekére elsötétedett most is az ég, és ködöket bocsátott ki magából a föld: vaksötét ösvényeken tapogatózott Picus kísérete s a király személye testőrök nélkül maradt.

Csak erre várt Circe.

- Szemeidre, melyeknek foglyul estek az enyéim, és szépséges alakodra kérlek - szólította meg a magára maradt ifjú királyt -, gyógyítsd meg tüzemet s fogadd el apósodnak a Napot, meg az én isteni személyemet se vesd meg gőgösen.

De Picus keményen és röviden visszautasította:

- Akárki vagy, én nem lehetek a tiéd. Másé már a szívem, s én nem fogom idegen szerelemmel megsérteni a frigyet, amíg a Végzet megőrzi nekem Janus leányát, Canenset.

Többször is próbálkozott még Circe, de mindig hiába.

- Nem viszed el büntetlenül - mondta végül haragosan - és nem is jutsz vissza többé Canenshez.

Kétszer nyugat felé fordult és kétszer kelet felé háromszor megérintette botjával az ifjút és három varázséneket mormolt. Elfutott az ifjú, de maga is csodálkozott, mikor azt érezte, hogy a szokottnál is gyorsabban halad. Majd meglátta saját testén a tollakat. Méltatlankodva vette észre, hogy a latiumi erdők új madara lett belőle s haragjában kemény csőrével a fák kérgén ejtett sűrű sebeket. Királyi köpenyének bíbor színét megtartották a tollak, az arany kapocs, mely köntösét összetartotta, aranyló pehellyé lett a nyaka körül, de különben semmi más nem maradt meg belőle, csak a neve: picusnak, azaz harkálynak nevezték őt továbbra is az emberek.

Mire a köd eloszlott, felverték az erdőt a Picust kereső emberek, de királyukat nem találták meg többé, csak Circével találkoztak s ezért rajta követelték vissza az elveszettet. Már-már fegyvereikkel szorongatták, mikor Circe ismét varázslatához fordult. Felidézte az Éjszakát és az

Éjszaka isteneit, az Erebust és a Chaost s hosszas üvöltözéssel Hecatéhoz imádkozott. Hát kimozdult helyéből az erdő, felnyögött a föld, véreső áztatta a réteket, rekedten morajlottak a kősziklák, a kutyák ugattak, a talaj megtelt undorító kígyókkal, és a néma halottak lelkei röpdöstek a levegőben.

Elkábította a csodálatos látvány Picus kíséretét s mielőtt magukhoz térhettek volna, mindegyiküket különböző állatokká varázsolta el Circe.

Szemével-lelkével ezalatt hiába várta haza férjét a hűséges Canens és hiába küldte szerteszét szolgáit az erdőben keresésére. Keservesen megsiratta, félőrülten bolyongott a latiumi mezőkön. Hat napot és hat éjszakát töltött el így, megállás nélkül, s anélkül, hogy egy falatot is vett volna magához. Hegyeket-völgyeket bejárt, amerre éppen a véletlen vezette, míg végül a Tiberis partján elnyomta a fáradtság.

Ott leheveredett és bánatában énekelni kezdett, mint a hattyú, mely halála óráján énekel utolszor és legszebben. Valósággal felolvadt a bánatban és lassanként eloszlott a levegőben. De a hely, ahol ez történt, sokáig őrizte emlékezetét: Canensnek nevezték a nympha nevéről a régi Camenák.

Ovidius: Metamorphoses XIV. 320-434. sorok

Pomona és Vertumnus

Egy sem volt Latium dryasai között, aki több gondot szentelt volna a kerteknek, vagy aki buzgóbban ügyelt volna a fák gyümölcsére, mint Pomona. Nem is járt az erdőn vagy a folyók körül, csak a mezőket szerette mindig és a szelíd gyümölcsöt termő ágakat. Kezében görbe szőlőkést tartott, avval vágta vissza a túlburjánzó ágakat, vagy a felhasított kéregbe oltóágat ültetett, ő is öntözte meg, ha kellett, a szomjú gyökereket.

A kert volt egyetlen szerelme; Venust nem ismerte és nem is akarta ismerni. Hogy magányát senki meg ne háboríthassa, gondosan bezárta mindig a kertajtót belülről. Így aztán nem tudták megkörnyékezni sem a satyrok, sem a faunok, sem Silvanus, az erdő istene, sem Priapus, ki a kert tolvajait riogatja.

Mindegyiknél jobban szerette Pomonát Vertumnus, de bizony ő sem volt szerencsésebb a többinél. Pedig hányszor hozott kosarában ért kalászokat, durva aratónak öltözködve! Máskor friss fűszál akadt a haja közé, mint annak, aki szénát forgatott. Gyakran ösztökét vitt kemény kezében, mintha csak most fogta volna ki a járomból az ökröket. Szőlőkéssel a kezében kertész vagy vincellér volt maga is: lomb egyengetője, szőlő megmetszője. Létra is volt vele, mintha most akarná megszedni a fákat. Kardjával katonát, horgászó botjával halászt mutatott, mindig új alakban jelent meg s minden alakváltozásával Pomonához keresett bejárást, hogy legalább látásában gyönyörködjék.

Egyszer aztán öreg anyókának öltözött, fehér vendéghaját halántéka körül tarka szalaggal kötötte le és botra támaszkodva lépett be a kertbe. Megcsodálta a gyümölcsöst, görnyedő háttal kuporodott le a földre és felnézett az ősz terhe alatt roskadozó ágakra.

Szemben éppen egy szilfa vonta magára a figyelmet ragyogó szőlőfürtökkel. Megcsóválta fejét és szólt következésképpen:

- Állna csak magányosan szőlőinda nélkül ez a fatörzs, senki ügyet sem vetne rá, hacsak a lombja kedvéért nem. De a szőlőtő is, ha nem párosítottad volna a szilfával, bizony csak a földön heverne. S téged nem indít meg a példa: kerülöd a páros életet. Pedig rosszul teszed. Helenának sem volt több kérője; Penelopénak sem. Bár elfordulsz tőlük, ezren is kérik a kezedet, férfiak, istenek, félistenek, ahányan csak lakják az albai hegyeket. De te, ha eszed van s hallgatsz rám, az öreg anyóra, aki mindenkinél jobban szeret téged: csak egyet választhatsz férjedül, Vertumnust. Higgyél nekem: ő maga sem ismerheti magát jobban, mint én, én tudom, hogy ő nem kószál nyughatatlanul a nagyvilágban, beéri a kertek szerény világával, s nem is olyan, mint a többi kérő, hogy csak meglát valakit és mindjárt beleszeret. Te vagy az ő első és utolsó szerelme, csak neked szenteli minden esztendejét. Tedd még hozzá, hogy fiatal és a természet minden ajándékával meg van áldva s bármit is kérsz tőle, minden szavad parancs és minden parancsodat boldogan teljesíti. Meg aztán a kedvtelésetek is ugyanaz: amiért te fáradsz, boldog jobbjában tartja már a gyümölcsöt. De most nem törődik sem a fák gyümölcsével, sem a föld édes füveivel, semmivel, csak veled, könyörülj hát rajta.

Még bőbeszédűen példát is hozott fel az anyóka arra, hogy hogyan bűnhődik az, aki elzárkózik a szerelem elől; lám a kegyetlen Anaxareté is kővé vált, mert nem hallgatta meg a szerelmes Iphist.

- Ezekre gondolj, leányom - hajtogatta -, ne légy már ilyen makacs, és kövesd azt, aki igazán szeret. Úgy kímélje meg a tavaszi fagy a gyümölcsfáidat s úgy ne cibálják meg a szelek sem, amikor éppen virágoznak.

De nem ment semmire a sok beszéddel az anyóka. Ekkor félredobta Vertumnus a maskarát s mint mikor a felhő szétszóródik a nap körül, egyszerre csak ott állt Pomona előtt a szépséges ifjú. Most már erővel is megölelte volna a leányt, de bizony nem volt itt erőszakra szükség: a leány is menten beléje szeretett és boldogan ment Vertumnushoz.

Ovidius: Metamorphoses XIV. 623-771. sorok

Dea Muta

Szerette Juppiter Juturnát, a nymphát, és a nagy istenhez méltatlanul sokat szenvedett ettől a szerelemtől. Majd az erdőben, a mogyoróbokrok közt rejtőzött a leány, majd a testvéri habokra ugrott az isten elől.

Összehívta végül Latium valamennyi nympháját Juppiter és így szólt hozzájuk:

- Saját magától irigyli a boldogságot a ti nővéretek. Mindkettőnknek egyszerre tehettek szolgálatot, mert ami számomra a legnagyobb gyönyörűség, a ti nővéreteknek sem lesz kárára. Álljátok csak útját, mikor a part szegélyén suhan végig, hogy ne meríthesse tagjait a folyó hullámaiba.

Így beszélt az isten és ráhagyták a Tiberis nymphái. De volt egy közöttük, Lara, kinek már a neve is hibájára vallott: Lalának, "Fecsegőnek" hívták eredetileg.

Mondta is neki gyakran Almo, a folyamisten:

- Gyermekem, fékezd nyelvedet - de ez nem fékezte.

Most is, mihelyt elérte nővérének, Juturnának a habjait, szólt hozzá:

- Kerüld a partokat! - és elismételte előtte Juppiter szavait. Sőt még Junót is felkereste s mint aki sajnálja a kijátszott hitvest, vele is közölte:

- Juturnát, a naiast, a vizek nympháját, szereti a férjed.

Haragra gerjedt Juppiter, s amivel a nympha nem tudott mértékletesen élni: a nyelvét kitépte és hívta Mercuriust:

- Vezesd az alvilági lelkekhez ezt a leányt; az méltó lakása az örökké hallgatóknak. Nympha lesz ott is, de az alvilági mocsár nymphája.

Juppiter parancsa teljesedésbe megy; útközben egy liget fogadja be kettejöket és a nympha megtetszik kísérőjének. Mercurius erővel megragadja; amaz szavak helyett csak tekintetével könyöröghet, néma szájával hiába igyekszik beszélni.

Mercurius asszonya lett a Néma Istennő és ikrei születtek: ők azok, akik a keresztutakat őrzik és akik a Város felett virrasztanak örökké: a Larok.

Ovidius: Fasti II. 583-616. sorok.

Camilla

Mikor a Penatesek számára új hazát kereső Aeneas ellen szövetkeztek az italiaiak, seregükben, a volscusok élén egy hőslelkű leány harcolt: Camilla. A szelekkel állta a versenyt ez a leány s ha a vetés felett futott végig, könnyű lábai alatt meg sem görbült a kalász, ha a tengeren át vette útját, meg sem nedvesítették fürge talpait a hullámok.

Gyermekkora óta Diana istennő viselte a gondját.

Atyja, Metabus, a volscusok királya volt, de zsarnoki gőgje miatt elűzte ősi székhelyéről, Privernumból a nép. A menekülő király csak kicsi leánykáját vitte magával. Ölében gyermekével, az erdőség felé futott: üldözői mindenünnen dárdákat dobáltak utána.

Egyszer csak a megáradt Amasenus folyó állta el az útját. Belevetette volna magát a habokba mindjárt, de féltette édes terhét. Végül is fakéregbe pólyálta a csecsemőt, úgy kötötte jó szorosan hatalmas dárdájára s míg jobbjában meglóbálta, így imádkozott:

- Erdők úrnője, szűz Diana, neked ajánlom fel kicsiny leányomat; tekintsd magadénak, míg a bizonytalan levegőre bízom az életét!

Így szólt és elhajította a dárdát; csobogtak a habok és a rohanó folyó felett elzúgó dárda nyelén baj nélkül átjutott a túlsó partra Camilla. Addigra nyomukban volt már az üldöző csapat, de Metabus a folyóba vetette magát és átúszott rajta. Odaát a parti pázsitba fúródott dárdát kitépte a talajból és megmenekülésükért felajánlotta fogadalmi ajándék gyanánt Dianának.

Nem volt hajlék, amely befogadta, nem volt város, amely falai közé bocsátotta volna, de vad természete neki sem engedte volna meg, hogy baráti jobbot nyújtson bárkinek is. Kietlen hegyekben élt magányos pásztori életet. Itt, az erdő sűrűjében, vadak tanyáján nevelte fel leányát, egy kancának a tején.

Alighogy lábára tudott állni a gyermek, éles hegyű hajító fegyvert adott a kezébe s gyönge vállára nyilakkal töltött tegezt és íjat függesztett. Hajában nem hordott arany fejéket, nem öltözött hosszú nőies ruhába, tigris bőrét vette a fejére, úgy, hogy végig befedte a hátát. Fiúk sem bánhattak volna ügyesebben dárdával, parittyával: a strymoni darvat és a fehér hattyút röptében találta el.

Hiába kívánták menyüknek az etruszk városokban az anyák: neki nem kellett más, csak a szűz Diana szolgálata, nem adta fel leányságát és nem hagyott fel a vadászat örömeivel. Mikor aztán a trójaiak partraszállása megosztotta Italia népeit, Camilla az Aeneas ellen hadat vezető Turnusszal lépett szövetségre. Ott volt Laurentum védői között is.

A döntő ütközet előtt Diana istennő szent kíséretéből Opist küldte le hozzá.

- Kegyetlen háborúba készül a kedves leány - mondta a nymphának. - Menj le Latiumba, fogd ezt a nyilat, s aki kedveltemnek szent testét megsebzi, legyen bár trójai vagy italiai, vérével fog megbűnhődni érte. A szegény leány testét pedig s fegyverét, amelyet nem hagyok zsákmányul esni, felhőbe burkolva magam viszem haza, hogy hazájában emeljenek neki sírhalmot.

A Laurentumért folytatott küzdelemben a város védői közül senki sem tüntette ki magát jobban bátorságával, mint a leány. A volscusok csapatát vezette; közvetlen környezetét, háborúban és békében egyaránt, hű társnői tették ki: Larina, Tulla, Tarpeia, kik hozzá hasonlóan szűz leányok voltak.

Gyorslábú lován hol itt, hol ott termett és biztos fegyverével egymás után vette célba a trójaiak és a velük szövetséges etruszkok legjobbjait. Hiába tett próbát csellel is a liguriai Aunus fia, hogy megmeneküljön előle.

- Nem a te érdemed, hanem a lovadé, amit elértél eddig - intézte ügyesen a leány hiúságához a szavait. - Állj ki gyalogosan velem viadalra, majd meglátod, kinek lesz kárára a csélcsap dicsőség.

Haragosan szállt le erre lováról Camilla, meztelen kardjával gyalogosan állt ki viadalra. Ekkor a ravasz liguriai hirtelen megfordította és sarkantyúba kapta lovát, azt hitte, így elmenekülhet Camilla elől.

De a leány gyalogosan is utolérte, mint sólyom a galambot, megragadta a ló zabláját és végzett a cselszövővel. Az egy Arruns követte mindenütt a szemével és leste az alkalmas pillanatot, hogy megállítsa félelmetes rohanását.

Már Chloreust vette űzőbe Camilla, Chloreust, ki egykor Cybele papja volt Phrygiában: női kapzsiságában megkívánta a pap arany fegyverzetét és arannyal terhelt ruháit. Se látott, se hallott az ígérkező ritka zsákmány örömében.

Sietett kihasználni a kedvező helyzetet Arruns, fogta fegyverét és közben így imádkozott:

- Soracte szent hegyét oltalmazó felséges istenünk, Apollo, kinek tiszteletére fenyőágakból gyújtunk máglyát s mint a te jámbor tisztelőid bízó hittel megyünk keresztül a parázson, add meg mindenható Atya, hogy az én fegyverem törölje el ezt a gyalázatot. Nem zsákmányra vágyom, dicsőségemet is más tetteim fogják biztosítani, csak ezt a nyavalyát irthassa ki az én kezem, s visszatérek minden dicsőség nélkül is szívesen őseim városába.

Meghallotta Apollo az imádságát, s egyik felét teljesítette, a másikat szétszórta a szelekbe. Megadta, hogy Arruns dárdája terítse le Camillát, de nem engedte Arrunsot sem hazatérni többé.

Észre sem vette Camilla a dárdát, mely kioltotta életét. Hirtelen elhagyta arcát a piros szín, csak annyi ideje volt még, hogy leghívebb társnőjéhez, Accához így szóljon.

- Eddig bírtam, nővérem, most keserves seb hozza meg a véget és körös-körül minden sötét homályba borul. Fuss innét, és vidd meg üzenetemet Turnusnak: töltse be az én helyemet is a harcban s védje meg a várost a trójaiaktól. Immár élj boldogul - mondta még s a gyeplőt kiengedve a kezéből, a földre roskadt.

De Arrunsnak nem sikerült megmenekülnie. A közeli hegyekből figyelte úrnője parancsára a küzdelmet Opis. Felsóhajtott, mikor meglátta Camilla halálát.

- Kegyetlenül megbűnhődtél szegény leány, amiért a trójaiakat magad ellen ingerelted s nem használt neked az sem, hogy Dianát tisztelted az erdőn, velünk vadászgatva. De még így sem hagy el Diana s halálod nem marad megbosszulatlan.

A hegy lábánál állott ősidők óta Dercennus király sírhalma hatalmas földhányással; onnét célzott a nympha, s mire meghallotta a nyíl suhanását Arruns, már testébe is fúródott a vashegy. Mire végsőt sóhajtott, társai már riadtan szaladtak szét, mindenről megfeledkezve a mező ismeretlen homokjában hagyva az elesettet.

Opis pedig, miután elvégezte, amit rábízott Diana, szárnyain felemelkedett az Olympusra.

Vergilius: Aeneis XI. 498-867. sorok

Cacus

Geryon megölése után Hercules arra a vidékre hajtotta a csodálatosan szép teheneket, ahol később Róma épült. Maga előtt terelve a gulyát, átúszott a Tiberisen, majd a jó füves területen leheveredett, hogy az állatok is legeljenek és ő maga is kipihenje az út fáradalmait. Evett-ivott, végül elnyomta az álom.

Lakott azon a vidéken egy hatalmas erejű pásztor, Cacusnak hívták. Megtetszettek ennek a ritka szép állatok, elhatározta, hogy ellopja őket, amíg gazdájuk alszik. De tudta, hogy ha a barlangjába terelné a gulyát, a lábnyomok elárulnák. Ezért, csak a legszebbeket válogatva ki, farkuknál fogva vonszolta őket a barlangba.

Hajnalodott, mikor Hercules felébredt. Észrevette a hiányt, kereste az elveszett állatokat, de hiába. Elment a barlangig, de ott azt látta, hogy a lábnyomok kifelé vezetnek a barlangból, s ez annyira megzavarta, hogy felhagyott a kereséssel; legalább a megmaradtakat akarta biztonságosabb vidékre terelni.

Hát amint tereli őket tovább, a tehenek, egyik is, másik is, bőgni kezdtek elmaradt társaik után. Erre azután azok is feleletet adtak a barlangból, ahová be voltak zárva, mire Hercules is felfigyelt.

Visszament a barlanghoz, ott Cacus elállta az útját, de Hercules fogta buzogányát s a tolvaj hiába hívta segítségül a pásztorokat, Hercules végzett vele.

Ebben az időben azon a vidéken a Görögországból menekült Euander uralkodott. Nem annyira a királyi hatalom tette őt uralkodóvá, mint inkább nagy tudománya: a betűket is ismerte, amin a faragatlan pásztori nép nem győzött eléggé csodálkozni. De még ennél is jobban tisztelték anyja, Carmenta kedvéért, akit istennőnek tartottak, s akitől a jövendőt kérdezték, mielőtt a Sibylla is Italiába jött.

A nagy csődületre kijött Euander is, látta, hogy az idegen körül tolonganak a megriadt pásztorok s az idegen nem is tagadja, hogy Cacust ő terítette le buzogányával. De nemcsak a tettet, hanem a tett okát is hallotta s észrevette mindjárt azt is, hogy az idegen termete az emberinél magasabb és fenségesebb. Az, kérdezősködésére, meg is mondta nevét, és megnevezte atyját meg hazáját.

- Üdvözlégy, Juppiter fia, Hercules - mondta erre Euander. - Anyám, az istenek igazmondó tolmácsa jósénekben hirdette nekem, hogy te az égilakók számát fogod egykor gyarapítani s itt ezen a tájon oltár is fog állni a tiszteletedre, melyet a földkerekség leghatalmasabb nemzete a Legnagyobb Oltárnak fog nevezni s amelyet a te szolgálatod fog megszentelni.

Jobbját nyújtotta Hercules és kijelentette, hogy az oltár felavatásával elfogadja a jóslatot és be fogja tölteni a végzetet.

Ott mindjárt, a nyájból a legszebb tehenet választva ki, be is mutatták az első áldozatot Herculesnek, a Potitiusok és a Pinariusok közreműködésével. Ez a két család volt akkoriban a legelőkelőbb azon a vidéken.

Történetesen úgy esett, hogy a Potitiusok mindjárt kéznél voltak; az áldozati állat belsőrészeit mindjárt elébük tették. A Pinariusok csak utóbb érkeztek a lakomához. Ebből aztán megmaradt az a szokás, hogy a Pinariusok, amíg csak fennállt a nemzetségük, soha nem ehettek az ünnepi állatok belsőrészeiből. A Potitiusok, miután Euander kitanította őket, ennek a szertartásnak a papjai voltak sok-sok nemzedéken át, míg aztán, átadva a család papi szolgálatát arra rendelt hivatalos személyeknek, a Potitiusok egész nemzetsége kihalt.

Livius: Ab urbe condita. l. 7. fejezet.

A római hősmonda

A régiségnek meg kell adni a jogot ahhoz, hogy az emberi dolgokat isteni vonatkozásokkal keverve tegye a városok kezdeteit fenségesebbekké - mondja Livius nagy történeti munkája élén, melyben Róma történetét "a Város alapításától fogva" a maga koráig beszéli el. A városalapítás előzményeire és az alapításra magára vonatkozó hagyományokat ugyan inkább a költészethez ítéli méltónak, mint a történetíráshoz, de - kritikai érzékét római önérzetével mérsékelve - ezeket sem megerősíteni, sem megcáfolni nem akarja. Inkább azt hangsúlyozza, hogy ha valaha is volt nép, amely joggal vezethette vissza eredetét az istenekre, a római nép dicsősége ezt különösen érthetővé teszi, s azok a nemzetek, amelyek elszenvedik maguk felett hatalmát, azt is nyugodtan nézhetik már, hogy ősének Mars istent tekintse.

Az italiai (és szicíliai) városalapítások mondái nagy részének közös vonása, hogy a trójai mondakörhöz kapcsolódnak. E mondákban Magna Graecia településtörténetének halvány emléke is megcsillan; a Dél-Italiát gyarmatosító görögök vagy ősidőkben a messze Nyugatra szakadt rokonaikat, vagy az ősi ellenség maradékait fedezték fel Italia lakosságában, talán aszerint, amint ezek barátságos vagy ellenséges magatartást tanúsítottak a betelepülőkkel szemben. Már Hésiodos úgy tudja, hogy Latinos, a latinok hérós epónymosa, Odysseus és Kirké gyermeke; más források szerint Arpit a görög Diomédés, Pataviumot a trójai Anténór alapította. A trójai háborúnál is korábbi, de trójai alapítás a szicíliai Egesta vagy Segesta: mikor Laomedón hitszegésének büntetésére Poseidón tengeri szörnyet támasztott Trója ellen, Hippotés Szicíliába szöktette ; a szűz leányok húsára áhítozó szörnyeteg elől a leányát. Ez a leány, Egesta egy szicíliai folyamistennek, Krimissosnak (Crinisus) lett a felesége és anyja Akestésnek, ki utóbb az ő nevére alapított várost.

A trójai mondakör valamennyi italiai vonatkozású folytatása közül legnagyobb jelentőségre Aeneas (Aineias) mondája emelkedett, amelynek teljes kiképzésében jóval több része van a görög rendszerezők mitográfiai okoskodásainak, mint a népi képzeletnek. De minden jel szerint korán, már e teljes kiképzés előtt, gyökeret vert Italiában, ahová még az i. e. VIII-VII. század görög gyarmatosai hozhatták; annyi bizonyos, hogy újabban Etruria területéről i. e. a VI. században készült Aeneas-ábrázolások kerültek elő.

Aeneas mondája közvetlenül kapcsolódik Homéroshoz. Az isteni származású Aineiasra, Priamos oldalági rokonára az Iliasban mondja ki a jóslat, hogy Priamos házának elbukása után ő fog uralkodni a trójaiak felett. Olyan hagyományok is voltak, amelyek Priamus és Aeneas háza között régi vetélkedést feltételeztek, és Akusilaos görög logographus i. e. 500 körül egyenesen azt állította, hogy a trójai háborút Aphrodité idézte fel, mert ismerte a jóslatot, amely Priamus után az ő fiának biztosította az uralmat. Úgy látszik, eleinte az Ida lejtőjére korlátozták a trójaiak Aeneas uralma alatt folytatódó életét, de pl. i. e. 500 körül egy szicíliai görög költő, Stésikhoros is Hesperiába vezeti el Aeneas útját, s nem sokkal később Hellanikos már egyenesen Rómába. Timaios, a nagy hatású szicíliai görög történetíró szerint a görögök a város védelmében végsőkig kitartó néhány trójai hősnek szabad elvonulást engedtek s azt is megengedték, hogy ki-ki vigyen magával vagyonából annyit, amennyit elbír. A többiek arannyal, ezüsttel rakták tele magukat, de Aeneas öreg atyját vette a vállára. A görögökben tiszteletet ébresztett a fiúi szeretet e szép megnyilatkozása s megengedték neki, hogy forduljon vissza még egyszer s vigye el házából azt, amit akar. Aeneas ekkor sem a kincsekhez nyúlt, hanem a házi isteneket ragadta ki a romok közül. Evvel érdemelte ki, hogy a trójai nép maradékát az új hazába elvezethette.

Timaios hatásának már része volt benne, hogy a rómaiakban gyökeret vert trójai származásuk tudata; már i. e. a III. századtól kezdve ennek politikai konzekvenciáit is több ízben levonták, így pl. amikor Akarnania függetlenségének a biztosítására követeket küldenek az aitóliai

szövetséghez, arra való hivatkozással, hogy az akarnaniaiak megérdemlik a rómaiak támogatását, mert annak idején a görögök közül csak ők nem vettek részt a trójai háborúban. Különösen Róma egyik legelőkelőbb nemzetsége, a gens Julia tisztelte Aeneasban, illetőleg ennek fiában, Iulusban, az ősét; még Julius Caesar is ezen a jogcímen lépett fel mint Ilium pártfogója, s fogadott fia, Augustus császár is ezért látta szívesen, hogy Vergilius éppen Aeneast állította eposza középpontjába.

Vergilius az Aeneas-mondák feldolgozása során múlt, jelen és jövő hatalmas képeiben a római történelem és Augustus politikai törekvései között teremt összefüggést; vallástörténeti szempontból is szemmel látható az a törekvése, hogy a római mitológia valamennyi rétegét egyesítse s nem rendszerbe, hanem egységes művészi kompozícióba foglalja. A Trója alól menekülő Aeneas révén a római-latin honalapítás mondája a legközvetlenebbül kapcsolódik a görög mitológiához, s a homérosi Olympos isteneit is könnyű felismernünk Juppiter és Juno, Venus és Mars, Mercurius és Neptunus nevei alatt. De a Soracte hegyén kultuszban részesülő Apollo már Soranus italiai farkasistenségre utal, s az Actiumi Apollo olyan beállításban szerepel, ahogyan az Antoniust és Kleopátrát legyőző Augustus szerette a saját pártfogójának feltüntetni. Aeneas mondai alakja is - állítólagos utódainak Julius Caesarig és Augustusig folytatódó sorával - belenő a római történetiségbe. A trójai Penatesek, amelyeket Aeneas hoz Latiumba, az állami kultuszt állítják előtérbe, az új környezetet viszont, amelybe Trója hazájukat vesztett isteneit telepíti, Italia ősi istenei az italiai religio kötéseivel szentelték meg. S azok az események, amelyeknek a középpontjában Aeneas áll, nemcsak a római államiság megalapítására vezetnek, hanem a római liturgia aetiologiai mondái is benne rejlenek. Maga Aeneas alapítja meg pl. a Parentalia kegyeletes ünnepét, amikor atyja sírján mutat be halála évfordulóján áldozatot. Ugyancsak őt oktatja ki feltűnő nyomatékkal Helenus az áldozati rítusnak a késő unokákat is kötelező szabályára: ha áldozatot mutat be, fedje be fejét bíbor köntösével, nehogy a szent cselekmény közben ellenséges arc tűnjék a szemébe a zavaró előjelként. Az Aeneis genealogiai szempontja sem annyira arra szolgál, hogy Augustust Venus istennő leszármazottjaként mutassa be, mint inkább, hogy a római történelmet valóban in nuce, Aeneast mint utódai hosszú sorozatának az ősét s ezáltal a lombos tölgyfát mintegy csírájában, a történelmet a fejlődés lehetőségeiben mutassa be.

Magát ezt a genealógiát, valamint az Aeneas-monda egyéb részleteit is Vergiliustól itt-ott eltérően adja elő Livius. Így pl. szerinte Latinus, a latiumi ősnép, az aborigines királya megtudva Aeneas előkelő származását, szövetségre lépett vele s hozzá adta leányát, Laviniát; a háttérbe szorított Turnus már Aeneas és Latinus, trójaiak és aborigines felbonthatatlan szövetségével szemben veszít csatát, amelyben a győztes szövetség vezére, Latinus király elesik. Livius azt a kétséget is közli, mely Iulus és Ascanius azonosságához fér; tud olyan megoldást is, amely szerint Iulus, Creusa még Trójában született fia volt a gens Julia őse, míg Ascanius, Aeneas és Lavinia fia lett volna Alba Longa megalapítója. Ascanius fia volna ezek szerint az erdőben született Silvius, Silviusé Aeneas Silvius, ezé Latinus Silvius, majd sorban Alba, Atys, Capys, Capetus, Tiberinus (a folyó névadója), Agrippa, Romulus Silvius, Aventinus és Proca következtek Alba Longa trónján. Procának két fia közül az ifjabbik, Amulius elűzi a trónról a jogszerű örököst, Numitort. Vergiliusnál Ascanius és Iulus azonosságához szó sem fér; Aeneas és Lavinia fia Silvius, az alba-longai dinasztia őse; a Romolusig vezető alba-longia királyok közül Vergilius csak Procát, Capyst, Numitort és Silvius Aeneast említi még.

Hogy az elűzött Numitornak magva szakadjon, egyetlen leányát, Iliát, vagy más változat szerint Rhea Silviát Amulius Vesta papnőjének adta, mert ezek nem mehettek férjhez. De a Vesta-szűznek Mars istentől ikrei születtek, Romulus és Remus. A kegyetlen Amulius ekkor Numitor leányát a Tiberis folyóba dobatta, de a folyó istene, Tiberinus atya, karjaiban felfogta és a feleségévé tette. A király parancsára az ikreket is a folyóba kellett dobni, de a szolgák szíve megesett rajtuk, a csecsemőket a part menti kiöntésben helyezték el. A teknő alatt, amelyben feküdtek, elapadt a víz, és egy farkas táplálta őket. Így talált rájuk Faustulus pásztor, aki feleségével, Acca Larentiával felnevelte Mars isten gyermekeit. Ők alapították Rómát, illetőleg Romulus, kinek a madárjóslat rendelte az elsőbbséget. S mikor az alulmaradt Remus kicsinylőleg

átugrotta az épülő város falait, Romulus haragjában megölte. A rómaiak, történelmük válságos óráiban, Remus ártatlanul kiömlött vérének, a város alapításakor elkövetett testvérgyilkosság bűnének a büntetését látták a csapásokban.

Aeneas

Messze-messze, szemben az italiai partokkal, állt régen egy város, Karthago, tyrusi gyarmatosok alapították. Az egész földkerekségen ezt a várost szerette a legjobban Juno, még szülőföldjénél, Samos szigeténél is többre becsülte. Itt tartotta fegyvereit és díszes szekerét, s már az ősidőkben azt a tervet melengette szívében, hogy ha a Végzet megengedi, ez a város legyen úrrá a nemzetek felett. De meghallotta, hogy trójai vérből hatalmas új nép fog születni, mely felforgatja majd egykor a tyrusi várakat: így görgetik a sorsot a Végzet istennői, a Parcák.

Ettől félt az istennő, meg aztán a régi háborúról sem feledkezett meg, amelyet kedves görögjeiért viselt Trója előtt, s nem hullottak ki emlékezetéből a korábbi sérelmek sem, melyekért az egész trójai népet meggyűlölte, kivált Paris ítélete, mely semmibe vette - Venus szépségével szemben - az ő alakját, s az a megbecsülés, amelyben egykor Ganymedest részesítette az ő rovására Juppiter. Ezért a maroknyi trójait, akiket meghagyott a görögök fegyvere, most ő akadályozta meg sokáig abban, hogy eljussanak Latiumba. Sok évig kellett bolyonganiok.

Már-már azt hitték, hogy útjuk végéhez közelednek. Szicília szigete is csaknem eltűnt már a szemhatárról, boldogan feszítették vitorláikat a szélnek és a hajók ércorrával szelték a tenger habjait. De Juno észrevette őket és szívében olthatatlan gyűlölettel így szólt magában:

- Hát nekem kell engednem? Hát tiltja a Végzet, hogy távol tartsam a trójaiak királyát Italiától? Pallas Athéné felgyújtotta a görög hajókat az egyetlen Aias bűne miatt, de én, az istenek királynéja, Juppiter nővére és hitvese egy személyben, annyi éve küzdök hiába a trójaiakkal. Ki fogja, ezt látva, imádni már Juno isteni hatalmát, vagy térdet hajtva ki fog áldozatot hozni oltáraimra?

Égő haragjában felkereste Aeolus királyt, ki hatalmas barlangjában tartotta féken a szeleket.

- Aeolus - szólította meg könyörögve a szelek királyát Juno -, neked adott arra hatalmat Juppiter, hogy elcsitítsd és hogy felkavard a hullámokat. A Tyrrheni-tengeren az én ellenségeim hajóznak: magát Iliumot, a legyőzött isteneket, Trója Penateseit viszik át Italiába. Önts erőt a szelekbe, merítsd víz alá a hajókat, üss szét a hajósok között és szórd szét testeiket a tengeren. Kétszer hét szépséges nympha áll a szolgálatomban, a legszebb valamennyi között Deiópeia: őt adom neked jutalmul, hogy feleséged legyen örök időkre és szép gyermekekkel ajándékozzon meg téged.

Juppiter hitvesének a kívánsága parancs volt Aeolus számára. Szigonya végét belevágta a hegy oldalába; ahol nyílás támadt, csapatostul rontottak ki a barlang mélyéről a szelek, neki a tengernek, Eurus, Notus és a zivataros Africus egyszerre, és hatalmas hullámokat gördítettek a partok felé. A férfiak hangos kiabálása összevegyült az evezők nyikorgásával. A felhők hirtelen elrejtették az eget a trójaiak szeme elől; fekete éjszaka feküdt a tengerre. Megdördültek az ég sarkai, sűrűn villámlott és minden a halál jelenlétével fenyegetett.

Megdermedtek Aeneas tagjai s két tenyerét a csillagok felé emelve így kiáltott:

- Háromszor boldogok, akik Trója falai alatt a harcban eshettek el!

Alighogy kimondta, zúgó északi szél vágott elölről a vitorlába, a hullámokat a csillagokig emelte, az evezők összeroppantak, a hajó megingott és oldalával fordult a haboknak, a vízár meredek hegy gyanánt tornyosodott fel. Az egyik hajót, amelyen a hűséges Orontes volt a lyciai szövetségesekkel, Aeneas szeme láttára kapta hátba egy hatalmas vízár: a kormányos kibukott és fejjel előre zuhant a tengerbe, a hajót háromszor forgatta meg egy helyben a hullámzás, míg elnyelte az örvénylő forgatag. Itt-ott feltűnt még az áradatban egy-egy úszó ember, fegyverek, deszkák és a szétszóródott trójai kincsek. De már Ilioneus erős hajóját, a hős Achatesét, Abasét és az ősz Aletesét is kikezdte a vihar, hasadékaikon keresztülszivárgott a víz.

Közben észrevette Neptunus a vihart s kiemelte fejét a habokból, hogy körülnézzen. Szétszóródva látta Aeneas hajóhadát, a trójaiak közül sokat elborítottak már a hullámok: tudta a tenger istene, hogy Juno haragja okozta mindezt.

- Hát már ennyire elbíztátok magatokat, hogy az ég és a föld nyugalmát az én megkérdezésem nélkül merészelitek megháborítani? - ripakodott rá a szelekre. - Ellátnám a bajotokat, ha nem volna sürgősebb, hogy a felzaklatott hullámokat lecsendesítsem. De máskor nem viszitek majd el ilyen könnyen. Most szedjétek a lábatokat és mondjátok meg a gazdátoknak: nem neki jutott a tenger birodalma meg a háromágú szigony osztályrészül, de nekem.

Így szólt, de kimondott szónál is gyorsabban megszelídítette a dagadó tengert, szétszórta a fellegeket és visszahozta a ragyogó napot. Cymothoe, Nereus leánya, és Triton segítik le az éles szirtekről a hajókat, maga Neptunus is a szigonnyal, és utat nyit a hatalmas homokzátonyok között s kocsijának könnyű kerekeivel siklik tova a habok tetején.

Aeneas és társai kimerülten keresték a legközelebbi partot, és Libya tájaira vetődtek. Egy védett öbölbe futottak be, melynek szomszédságában a nymphák édesvizű forrásokat rejtő barlangja nyílt. Hét hajó gyűlt ide mindössze; vágyódtak már nagyon a szárazföld után a trójaiak, kiszálltak a partra és kimerülten hevertek le a homokba. Achates első gondja volt, hogy tüzet csiholjon. Fáradtak voltak ugyan mind, de azért kihozták a megmaradt gabonát a hajókból, ki a kézimalmot is és az elázott szemeket megszárogatták, majd az őrléshez fogtak.

Ezalatt Aeneas felhágott az egyik sziklacsúcsra és onnét nézett szét, a tenger színét fürkészve, hogy nem pillantja-e meg valahol a hiányzó trójai hajókat. De hajó nem mutatkozott a szemhatáron, csak három szarvast pillantott meg a parton, s a három szarvas mögött egész csorda legelészett a völgyben.

Űzőbe vette Aeneas a csordát és nem nyugodott addig, amíg nyilaival le nem terített hét szarvast, a hajók számának megfelelően. Akkor aztán visszatért a kikötőbe és kiosztotta társai közt a zsákmányt. Töltött mindegyiknek a borból is, mellyel a trójai származású Acestes ajándékozta meg őket, amikor elindultak Szicíliából, és így vigasztalta őket:

- Társaim, hiszen már láttunk azelőtt is nehéz időket, szenvedtetek el már súlyosabb bajokat is, majd csak meghozza ennek is a végét az isten. Szedjétek össze bátorságtokat: egyszer talán még erre is szívesen fogtok visszaemlékezni. Annyi nehéz kalandon át Latium felé törekszünk, ahol hazát jelölt ki számunkra a Végzet: isteni rendelés, hogy ott szülessen újjá Trója.

Míg így beszélt, saját fájdalmát elnyomta és derűs arcot igyekezett mutatni társainak. Azok hozzáláttak a szarvasok elkészítéséhez, majd ettek és ittak s miután éhségüket elverték, hiányzó társaikat emlegették. Azt sem tudták, élnek-e, halnak-e, kivált Aeneas siratta Orontest, Amycust, Lycust, Gyast és Cloantbust.

Juppiter is lenézett az égből s végighordozva a földkerekségen, Libyára vetette tekintetét. Könnyes szemmel lépett hozzá Venus és megszólította:

- Hatalmas Juppiter, mit vétett ellened az én fiam, Aeneas, mit vétettek a trójaiak, hogy Italia miatt az egész földkerekség van elzárva előlük? Hiszen te magad ígérted, hogy a római nép fog származni tőlük, mely az egész világot fogja törvényei alatt tartani - mi téríthetett el ettől, atyám? Pedig én evvel vigasztaltam magamat Trója pusztulásáért, s most ilyen sorsra jutnak ők is. Bezzeg Antenornak sikerült a görögök elől megmenekülve partot érni az illyr öbölben, megalapíthatta Pataviumot s most békében élhet, míg Aeneas, aki tőled magadtól származik, ki van szolgáltatva az egy Juno haragjának s nem juthat el Italiába. Hát ez a jámborság jutalma, így adod meg nekünk a hatalmat, amelyet ígértél!

Rámosolygott az emberek és az istenek atyja a viharos eget felderítő tekintettel s csókkal érintette leánya ajkát.

- Ne félj, Cytherea - nyugtatta meg -, nem változott a tiéid végzete. - És feltárta az istennő előtt a jövőt: a harcokat, amelyek Aeneasra Italiában várnak, Aeneas fiának, Ascanius-Iulusnak alba-longai városépítését, majd utódjának, Romulusnak a városalapítását és Rómának az egész világot

lenyűgöző nagyságát. Aeneas utódja lesz, az Iulustól származó gens Juliának tagja az az Octavianus, akinek uralkodása meghozza a várva várt békét. E béke záloga, hogy a római történelem küszöbén testvérvért ontó Romulus megbékél Remusszal és jele a földön, hogy a Janus-templom ajtaja bezárul...

Küldte is már Juppiter Mercuriust, hogy készítse elő Dido királynőnél Aeneas érkezését, nehogy zárt ajtókra találjanak a menekülő trójaiak Karthagóban.

A kegyes Aeneas, gondban átvirrasztott éjszaka után, elhatározta, hogy hajnalra kelvén, kitapasztalja, emberek vagy vadak lakják-e a vidéket, ahová a vihar vetette őket. A hajókat a parti fák sűrűjébe rejtette; csak a hű Achatest vette maga mellé kísérőül.

Az erdő közepén anyja jelent meg Aeneas előtt, de vadászó leánynak öltözve: vállán íj függött, haját a szél lebegtette, meztelen térde fölött csomóra volt kötve lenge ruhája.

- Mondjátok meg, ifjak - szólította meg őket -, nem találkoztatok-e itt a vadkan nyomát űző nővéreimmel?

- Hírét sem hallottam nővéreidnek - felelte Aeneas - s azt sem tudom, téged minek nevezzelek? Istennőnek mutat tekinteted s hangod, Phoebus nővérének, vagy valamelyik nymphának. Légy boldog és segíts a mi bajunkon, bárki is vagy, mondd meg legalább, hogy hol vagyunk, mert ismeretlenül bolyongunk itt, ahová a vihar sodort. Oltárodon fogunk majd hálaáldozatot bemutatni.

De ezt már elhárította magától Venus:

- Nem vagyok méltó ilyen tiszteletre: a tyrusi lányok szokása az, hogy tegezt viselnek és magas bíbor sarut kötnek a lábukra. - Aztán készségesen felelt Aeneas kérdéseire: phoeniciai gyarmatváros ez, pún királyság, melyen a Tyrusból testvére elől elmenekült Dido királynő uralkodik. A királynő menekülését is elbeszélte: Sychaeus volt Dido férje, nem volt senki, kinek több földje lett volna Phoeniciában, de a király Pygmalion volt, Dido fivére. Ez, nem törődve nővére szerelmével, kapzsiságból orvul megölte Sychaeust, s még titkolta is gaztettét mindaddig, amíg a szerencsétlen nőnek álmában meg nem jelent férje árnyéka, hogy felfedje halála titkát s Didót is gyors menekülésre szólítsa fel. Sokan voltak, akik gyűlölték Pygmaliont, vagy akiknek okuk volt félni a zsarnoktól: ezek Didóhoz csatlakoztak, megrakták kincsekkel a hajókat. - Sychaeus, a halottak mindentudásával, rejtett kincsekre is figyelmeztette hitvesét -, végül is Libyába érkeztek, ahol földet vásároltak. Hiarbas, Libya királya el akarta ugyan űzni előbb a jövevényeket, de mikor Dido kincseiért csupán annyi földet kért cserébe, amennyit egyetlen bika bőrével lehet körülkeríteni, hogy kipihenjék az út fáradalmait: szívesen belement a vásárba. Arra nem gondolt, hogy a phoeniciaiak szíjakra hasítják a bika bőrét s így hatalmas területet tudnak vele körülkeríteni. Már épül is rajta az új város: Karthago.

Csak ezek után kérdezte meg, mindentudását leplezve az istennő:

- Hát ti kik vagytok, honnan jöttök és hová igyekeztek?

És felelt Aeneas:

- Trójából jövünk, ha ugyan hallottad hírét e régi városnak: én vagyok Aeneas, az ellenség kezéből kimentett isteneket hozom magammal, Italiában keresek új hazát. Húsz hajóval szálltam tengerre, anyám, ki istennő, mutatta az utat, s alig hét hajóm menekült ki a viharból. Most ismeretlenül járom Afrika pusztáit: Európa és Ázsia egyaránt kivetett magából.

Nem hagyta tovább panaszkodni Venus.

- Bárki vagy - szólt közbe -, nem hiszem, hogy az égiek gyűlölete kísért volna ide, a púnok városába. Folytasd csak utadat a királynő küszöbéig. Elveszett társaidat és hajóidat is visszakapod, mert nemhiába tanítottak engemet a madárjóslásra szüleim. Nézd csak e tizenkét fehér hattyút: sas vette üldözőbe őket, de már földet érnek, játékosan verdesnek szárnyukkal és énekszóba kezdenek. Így érnek vagy értek máris kikötőbe a hajók, csak menj tovább, amerre ez az út vezet.

Szólt és sarkon fordult: akkor rózsaszínű fényben csillant meg a nyaka, s hajának ambrosiás fürtjei isteni illatot árasztottak, ruhája egyszerre a lábáig omlott s távozó léptei elárulták az istennőt. Mikor Aeneas felismerte anyját, elsuhanó alakja felé kiáltott:

- Miért vagy te is kegyetlen hozzám, hogy fiadat annyiszor csalod meg káprázatokkal? Miért nem válthatunk szót egymással úgy, mint anya gyermekével?

Sűrű ködderel vette körül az istennő a két férfit, hogy útjukban senki se tartsa fel őket, maga pedig boldogan tért vissza paphusi szentélyébe.

Útközben Aeneas megcsodálta a hatalmas építkezéseket s a serény munkások közé elegyedve - ő mindent láthatott, de őt magát a csodálatos ködfal mindenki elől eltakarta - felsóhajtott:

- Ezek már boldogok, hiszen már városuk falai emelkednek.

A város közepén, árnyékos berekben, állt már Juno temploma. Itt vigasztalódott meg először Aeneas, mikor a templom falain a trójai háború jeleneteit, s ezekben a saját alakját is felismerte.

- Van-e még hely a világon - szólt Achateshez -, amely ne volna tele a mi szenvedéseink hírével? Íme itt van Priamus: itt is megadják hát a dicső tett jutalmát és van, aki megilletődött lélekkel ejt könnyeket a halandó sors felett. Ne félj már: a trójaiak híre neked is meghozza a menekülést.

Még be sem telt a sok csodálatos látnivalóval Aeneas, mikor megjelent a templomban, nagy csapat ifjútól kísérve, a szépséges Dido és leült a trónszékbe, hogy törvényt lásson és kiossza az építkezés munkáját.

Egyszer csak azt látja Aeneas, hogy nagy csődülettel körülvéve közelednek Antheus, Sergestus, Cloanthus és még több trójai, akiket már elveszettnek hitt, mikor a tengeren a sötét örvény elragadta őket szemei elől.

Ő is, Achates is megrendülten nézték, első örömükben szerették volna megragadni megkerült társaik jobbját, de a szokatlan helyzet megzavarta őket. A ködfelhő védelme alatt maradtak és úgy lesték ki, hogy mi lett a sorsuk, mily parton hagyták hajóikat és mi járatban jöttek ide. Mindegyik hajó képviselve volt a küldöttségben: oltalomért könyörögni jöttek a templomba, a királynő elé. Ilioneus adta elő a kérést; az ő szavaiból tudta meg Aeneas is, hogy tőle elsodródott társainak hajóit Libya lakói nem engedik kikötni. De mikor a királynő meghallotta, hogy hajótörött trójaiak vannak a hajókon, akik Aeneas vezetésével Italia felé törekedtek, megígérte támogatását:

- Vessétek ki a szívetekből a gondot, trójaiak. Imént alapított országom nehéz helyzete kényszerít arra, hogy a határokat gondosan őriztessem. De ki ne tudna Aeneas népéről és Trója városáról? Bárcsak királyotok is itt volna: megbízható embereim fogják felkutatni az egész partvidéket, hátha őt is valamerre ide vetette ki a vihar.

Alighogy ezt kimondta, szétoszlott a ködfelhő Aeneas és Achates körül. Ott állt Aeneas, mindenki szeme láttára, arca és vállai istenekre emlékeztettek. A királynő felé fordult:

- Itt van, akit kerestek - mondta váratlanul. - Én vagyok a trójai Aeneas, megmenekültem a libyai tenger habjaiból. Neked, ki egymagad könyörültél meg Trója kimondhatatlan szenvedésein s házadba és városodba fogadsz be minket, mindenünkből kifosztott földönfutókat, mi nem tudjuk meghálálni jóságodat. Az istenek adják meg méltó jutalmadat s bárhová szólítson a sors, tudni fogom, hogy mivel tartozom neked. - Aztán társaihoz lépett s egymás után ölelte meg őket.

Dido már atyja házánál hallotta Aeneas hírét; most első meglepetéséből magához térve, szíves vendégszeretettel fogadta az isteni származású hőst fényes királyi lakában s társainak is küldött a hajókhoz húsz bikát, száz sertést és száz bárányt az anyajuhokkal.

Aeneast nem hagyta nyugodni az apai szeretet. Achatest küldte le a hajókhoz Ascaniusért s Trója megmaradt kincseiből is felhozatott vele néhány, asszonyok kedvére való ragyogó darabot.

Venus sem nyugodott, Cupidot rávette, hogy Ascanius alakját öltve magára jelenjék meg Dido lakomáján és titkon élessze fel a szerelem tüzét a királynőben Aeneas iránt. Örömmel

engedelmeskedett anyjának Cupido, szárnyait levetette, míg Ascanius tagjaiba szelíd álmot öntött az istennő és gyöngéden vitte ölében a cyprusi Idaliumba, ahol a majoránna édes illatával teli árnyékos ligetben rejtette el. Azalatt Cupido zavartalanul elvégezhette a rábízott feladatot.

Lakoma közben a púnok egyaránt megcsodálták Aeneas ajándékainak pazar gazdagságát és fiának csodálatos szépségét. Maga Dido is elragadtatva vette ölébe a gyermeket s az Ascaniusnak hitt Cupido a mit sem sejtő királynő szívében szerelmet ébresztett Aeneas iránt. Sychaeust már lassan-lassan el is felejtette. Borral teletöltött aranykehellyel kezében kérte az isteneket, hogy a tyrusiak és a trójaiak késő unokái egyaránt örömmel emlékezhessenek vissza erre a napra.

Késő éjszakáig lakomáztak együtt: hallgatták Iopast, az énekest és beszélgettek hosszan, miközben a szerencsétlen Dido valósággal itta magába a szerelmet. A trójai háború részléteiről kérdezgette vendégét.

- Mondj el mindent - kérlelte végül -, elejétől fogva mondd el a görögök cselvetéseit, a tiéid sorsát és a te bolyongásaidat. Hiszen hét álló esztendeje járod a világot.

Elhallgatott erre mindenki és figyelmesen nézett maga elé. Aeneas elkezdte magas kerevetén:

- Kimondhatatlan fájdalom megújítására kényszerítesz, királynő. Meg aztán a lehanyatló csillagok is inkább az álomra biztatnak már. De ha olyannyira vágyol megismerni sorsunkat s hallani Trója végső küzdelmét, bár visszaborzad bennem a lélek az emlékezéstől, elkezdem. - És elbeszélte Trója utolsó óráit, a trójai faló történetét, Sinon cselét, s meg nem hallgatott Laocoon kínhalálát. Magát Aeneast a szörnyű éjszakán a harcban elesett Hector árnyéka látogatta meg álmában; e látomás világosította fel küldetéséről:

- Fuss innét, istennő gyermeke, ragadd ki magadat a lángok közül. Az ellenség ellepte már a falakat; Trója leomlott. Megtettük, amit tehettünk a házáért és Priamusért: ha erős kézzel meg lehetne védeni a várat, az én jobbom is megvédte volna. De házi isteneit reád bízza Trója: ők legyenek kísérőid végzetes utadon, számukra keress falakat! - Így szólt Hector árnya és kezében a szentélyből kihozta Vesta szalagokkal díszített szobrát és az örökké égő tüzet.

Hirtelen támadt harcizaj vetett véget a látomásnak; Aeneas felriadt s a háztetőre sietett fel, hogy onnét nézzen szét. Akkor szeme elé tárult a görögök álnoksága. Égett a város; Deiphobus háza össze is omlott már, a szomszéd Ucalegon házába kapott a láng; a Sigeioni hegyfok körül pirosra festette a tűz a tenger habjait. Fegyvert ragadva sietett le Aeneas is a többi közé, de már szembe jött vele Panthus, Apolló papja, kezében a szentségekkel és Trója legyőzött isteneivel, kicsiny unokáját vonszolva maga után, hogy legalább azokat helyezze el Anchises még biztonságosabbnak látszó házában.

- Eljött a végső nap, voltunk csak trójaiak: a kegyetlen Juppiter a görögök kezére játszott át mindent - kiáltotta kétségbeesetten Aeneas felé Panthus. Az tovább rohant, a fegyverek és a lángok közé.

Hű bajtársaival találkozott; elszántan vették fel a reménytelen küzdelmet a falakat elárasztó görögökkel, míg végre Achilles fia, Pyrrhus, akit Neoptolemusnak is neveztek, a királyi palota falát beszakította és Priamust megölte. Az agg király meggyalázott holtteste Aeneasnak magával tehetetlen ősz atyja, Anchisest, hitvesét, Creusát és kicsiny gyermekét, Iulust juttatta az eszébe. Anyja, Venus is megjelent megint s feltárta előtte a történések halandó szeme előtt máskor rejtve maradó rugóit: Trója menthetetlen, mert az istenek harcolnak ellene.

Aeneas szót fogadott anyjának, menekülésre szánta el magát s visszatért családjáért. De Anchisesnek elég volt egyszer túlélnie hazája pusztulását, amikor Hercules dúlta fel a hitszegő Laomedon Trójáját.

- Ti, akiknek nem tört még meg ifjúi erőtök, meneküljetek innét. Ha azt akarták volna az égiek, hogy én tovább éljek, megoltalmazták volna hazámat. Búcsúzzatok el tőlem és hagyjatok magamra: meg tudok halni egyedül is, lesz ellenség, aki megkönyörül rajtam és aki megkívánja azt, ami rajtam van. Úgyis gyűlölnek az istenek és senki sem látja hasznomat, mióta Juppiter

villáma sújtott. - És hiába sírtak Aeneas, Creusa s a kis Ascanius, nem tudták elhatározása megmásítására bírni.

- Azt hiszed, atyám, hogy itt tudnálak hagyni? - mondta elkeseredetten Aeneas. Ha Trója romjait családod romlásával akarod tetézni, legyen: jön Pyrrhus, Priamus gyilkosa, ki atyja szeme láttára öli meg a gyermeket és az oltár előtt az atyát. De én visszamegyek a harcolók közé, legalább nem halunk meg bosszulatlanul mindnyájan.

Már fegyvereihez nyúlt ismét Aeneas és indulni akart. De útját állta hitvese, a kis Iulust tartva feléje:

- Ha a halálba mégy, mi is megyünk veled, de ha van még mit remélni fegyvereidtől, először ezt a házat védd meg velük. Mert kire marad különben a kicsiny Iulus, kire atyád, és kire én, akit valaha hitvesednek mondtál?

Betöltötte a házat a szegény nő kiáltozása. De hirtelen csodálatos jel mutatkozott. Szülei karjai között a kicsiny Iulus fejebúbján könnyű fénykoszorú jelent meg, ártatlan lángokkal nyalta körül lágy hajfürtjeit és halántékát. Rémülten fogtak az oltáshoz, forrásvizet hoztak a hajfürtök között bujkáló tűzre. De Anchises atya felderülve emelte szemét a csillagok felé és tenyereit az égre tartva imádkozott:

- Mindenható Juppiter, tekints le reánk, s ha megérdemeljük, nyújtsd segítségedet és e csodajeleket erősítsd meg.

Erre megdördült bal felől, és csillag hullott az égből, az éjszaka árnyain át hosszú fénycsóvát húzva maga után. A háztető felett elsuhanva az Ida hegyi erdőben tűnt el, fénylő barázdájával jelezve az útját; messze határ kéntől füstölgött a nyomában.

Ekkor már Anchises is felemelkedett:

- Most már nem szabad késlekedni: megyek, amerre vezettek. Atyai istenek, ti őrizzétek házamat, ti őrizzétek meg unokámat. Tőletek jött ez a jósjel és a ti isteni hatalmatokban van Trója. Engedek én is a sorsnak s már nem vonakodom az úttól, megyek veled, fiam.

Aeneas vállára vette béna atyját, kezénél fogva vezette a kis Iulust; Creusa néhány lépésnyi távolságból követte. A szentségeket és a házi szentély isteneit, az ősi Penateseket Anchises tartotta kezében, mert Aeneas csak az imént tért meg a harcból: vérrel szennyezett kezei nem illethették az isteneket mindaddig, amíg élő vízzel le nem mosta őket. Szolgáiknak a város szélén álló Ceres-templomnál adtak találkozót.

Soha görög fegyver meg nem ijesztette a hőst idáig, de most, vállán atyjával, kezén gyermekét vezetve, minden szellőre megriadt. Már-már kiértek a városból, mikor háta mögött lábdobogást hallott, s atyja is fegyverek csillogását vélte látni. Mellékutakra tértek, de ekkor Creusa elmaradt mögülük: csak Ceres templománál vette észre Aeneas a fájdalmas veszteséget.

Fiát, atyját és a trójai Penateseket társaira bízta Aeneas, akiket ott talált a megbeszélt helyen, s maga visszarohant a városba. Ott látnia kellett a szörnyű pusztítást, amit a gőgös ellenség véghezvitt, de Creusát hiába kereste s hiába szólította nevén újra meg újra.

Végül is Creusa árnya jelent meg előtte: mintha magasabbra nőtt volna alakja a megszokottnál. Aeneas torkán elakadt a szó; Creusa fordult hozzá vigasztaló szavakkal:

- Miért adod át magadat az őrült fájdalomnak, édes férjem? Az istenek akarták így, hogy ne követhesselek. Előtted hosszú út áll, a Tiberis partján királyság és királyi hitves vár reád, hagyj fel már a könnyekkel kedves Creusádért. Nem hurcolnak el engem a trójai rabnők között a görögök, Venus menye vagyok, s most az istenek anyja, Cybele tart maga mellett ezen a vidéken. Élj boldogul és szeresd mindig a kettőnk gyermekét.

Háromszor akarta átölelni Aeneas, s háromszor siklott ki kezei közül Creusa alakja, mint a könnyű szellő, mint a szárnyas álom.

Visszatért a Ceres templománál hagyott társaihoz; meglepetve látta, hogy távolléte alatt mennyire megnövekedett a száműzetést vállaló menekültek csapata. Hajnalig már mind megszállták a kapukat a görögök, többé se ki, se be nem mehetett rajtuk trójai. Aeneas már nem is tehetett egyebet, mint hogy övéivel a hegyekbe húzódott.

Ott hajókat ácsoltak maguknak, s amint a nyári időszak beköszöntött, tengerre szálltak, könnyes szemmel véve búcsút a földtől, amelyen egykor Trója állott.

A thrák partokon kötöttek ki először; Aeneas már itt város alapítására gondolt. Áldozattal akarta kezdeni; a közeli som- és myrtusbokrokról szedett lombos ágat, hogy befedje vele az istenek oltárait. De a leszakított myrtuságból vér csöpögött és hang hallatszott a lomb közül:

- Miért bántasz még te is, Aeneas? Ne szennyezd be a rokonvér bűnével jámbor kezedet, mert az én vérem hull az ág nyomán. Polydorus vagyok, akit itt öltek meg; menekülj te legalább e kegyetlen országból!

Így értesült Aeneas rokonának, Polydorusnak szomorú sorsáról. Priamus király ezt a legkisebb fiát vendégbarátjához és vejéhez, a thrák királyhoz küldte át, hogy legalább ő meneküljön meg, ha Trójának el kell pusztulnia. De Polymestor - mert így hívták a királyt - megszegte hitét: mikor hírül vette a görögök győzelmét, megölte a gyermeket, hogy a vele adott trójai kincseket magának szerezze meg.

Aeneas, miután megadta a végső tisztességet szerencsétlen rokonának, sietve elhagyta népével Thraciát. Delus szigeténél pihentek meg ismét; itt Anius, a sziget királya és Apollo papja, Anchises régi barátja szívesen látta őket. Apollo szentélyében jóslatot is kaptak:

- Bátor trójaiak, az a föld, ahonnét őseitek származtak, boldogan fogad vissza keblére. Keressétek anyátokat: ott fog uralkodni Aeneas háza, gyermekeinek gyermekeiben, hosszú nemzedékeken keresztül.

Anchines Krétára magyarázta a jóslatot: onnan került Trójába hatodik őse, Teucer. Áthajóztak tehát Kréta szigetére és ott rakott városfalakat Aeneas. De itt is csodálatos jelek akadályozták meg a letelepedést: halálthozó év köszöntött rájuk, sorvasztó betegség támadta meg az embereket és a mezők is kiszáradtak.

Már-már visszafordultak, hogy ismét a delusi Apollótól kérjenek tanácsot, mikor éjszaka ragyogó fényárban megjelentek Aeneas szeme előtt a trójai istenek, akiket ő mentett ki a város lángjai közül. Maguk a Penatesek világosították fel, hogy Apollo nem Krétát, hanem Itáliát értette a trójaiak őshazáján, ahol Priamus és Anchises közös őse, Dardanus, Juppiter és Electra fia született. Most már Anchises is emlékezett Kassandra homályos szavaira, melyek a trójaiak jövőjével Hesperiát, a Nyugat mesés országát hozták kapcsolatba, de akkor még senki sem vette komolyan a jövőbe látó leány jóslatát.

Az új jóslatban megnyugodva, újra a tengerre bízták hajóikat. Irtózatos vihar érte utol őket, három nap és három éjszaka nem látták sem a napot, sem a csillagokat, Palinurus, a kormányos sem tudott tájékozódni.

Negyednapra a Strophades szigetcsoportjához értek; kikötöttek és a parton őrizetlenül legelésző állatokból áldozati lakomát csaptak. Ám az undorító hárpiák, mint egykor Phineus királyt, őket is megakadályozták abban, hogy ételüket elköltsék. Sőt, mikor a trójaiak fegyverhez nyúltak, hogy a hárpiákat elzavarják, ezeknek egyike, Celaeno (Kelainó) kegyetlen jóslattal rémítette el őket:

- Juppiter Phoebusnak, Phoebus meg énnekem nyilatkoztatta ki: el fogtok ugyan jutni Italiába, de nem építhettek várost mindaddig, amíg az éhség nem kényszerít benneteket, hogy az asztalt is megegyétek!

Innét menekülve szerencsésen hajóztak el a görög szigetek között és a görög partvidék mellett. Az epirusi Buthrotumban trójaiakkal találkoztak: Helenus, Priamus jóstehetségű fia uralkodott itt, Hector özvegyével, Andromachéval. A kegyetlen Pyrrhus, Achilles fia hurcolta őket ide, aztán, rabszolga rabszolgával, egybekeltek, de Pyrrhus halála után csodálatosképpen Helenus lett ezen

a vidéken a görögök királya s az elpusztult Trójáért itt keresett kárpótlást, új hazája folyóját is Simoisnak, a fellegvárat Pergamumnak és Iliumnak nevezte emlékeztetőül.

Helenus és Andromache szívesen látják Aeneasékat; Helenus jóslatot is mond: ott fognak útjuk céljához érni, ahol a folyó partján fehér emsét fognak találni, harminc fehér malacával. S lelkére köti Aeneasnak, hogy kerülje Italia Görögország felé forduló keleti partját, óvakodjék a Scyllától és a Charybdistól, engesztelje ki Juno istennőt, és ha Cumaeba ér, kérjen jóslatot a Sibyllától.

Gazdagon megajándékozta mindegyiküket Helenus, Andromache, a szegény kis Astyanaxra emlékezve, Ascaniusnak adott saját kezével hímzett ruhákat.

Megfogta Helenus tanácsát Aeneas, Italiát nyugati partja felől igyekeztek megközelíteni. Hogy a Scyllát és Charybdist is elkerüljék, Szicília szigetét is körülhajózták. Drepanumban meghalt Anchises: fájdalmas veszteség, melyre sem Helenus, sem a kegyetlen Celaeno jóslata nem készítette elő Aeneas hűséges gyermeki szívét.

- Innét aztán a ti vidéketekre vetett az isten - fejezte be útja elbeszélését Aeneas.

Dido királynőt akkor már nem hagyta nyugodni a szerelem. Reggelre kelve nővérének, Annának panaszolta:

- Mióta meghalt szegény férjem s mióta elvesztettük hazánkat, isteni vendégünk az első, aki lelkem békéjét megzavarta. Ám nyeljen el előbb a föld, mintsem hűtlen lennék első szerelmemhez - tette hozzá, de akkor már kitörtek könnyei.

Hanem a hű nővér megnyugtatta háborgó lelkiismeretét:

- Az istenek kezét, Juno közreműködését látom abban, hogy éppen ide sodorta a vihar a trójai hajókat. Mennyire hozzájárulna városunk nagyságához egy ilyen nász! Irigy szomszédok nézik az épülő falakat s testvérünk gyűlölete is háborúval fenyeget. Hogy fog emelkedni a pún dicsőség, ha a trójai fegyverek védik!

Felkeresték a templomokat, áldozatokat mutattak be az isteneknek, de a jósok nem tudták ezúttal kiolvasni a jövőt az áldozati állatok beleiből.

Meglátta Juno a magasból Dido szenvedéseit, látta azt is, hogy a város építése sem halad azóta.

- No hiszen - támadt Venusra haragosan -, ugyan szép diadalt arattál fiaddal együtt. Nagy dicsőség, hogy két isten csellel egyetlen asszonyt legyőzött. Elérted, amit akartál, ég már a szerelem tüzében Dido; még utóbb mi ketten is szövetségre lépünk, hogy a közös nép felett közösen uralkodjunk!

- Ki volna olyan esztelen, hogy visszautasítsa békejobbodat? - hagyta rá Venus. - Csak kérdés, Juppiter akarja-e, hogy a tyrusiak és trójaiak egy néppé egyesüljenek?

- Ezt bízd csak rám. - És megbeszélték, hogy mikor Aeneas és Dido vadászni mennek az erdőre, hirtelen zivatar érje utol őket s majd úgy intézik lépéseiket az istennők, hogy, míg a kíséret szétszéled, Aeneas és Dido ugyanabban a barlangban húzza meg magát a zivatar elől; ott ülnek majd titkos nászt és jelen lesz Juno, a házasság istennője, hogy a titkos nász érvényét biztosítsa.

Úgy is lett, ahogy a két istennő megbeszélte.

Csakhogy Fama, a hír szárnyon járó istennője, kinek ahány toll csak borítja a testét, annyi éber szeme, annyi folyton figyelő füle, és ugyanannyi szája és nyelve van, egyszeribe telebeszélte Libya minden városát és újsággal: hogy megjött a trójai vérből származó Aeneas s a szép Dido az egész telet vele tölti. Hiarbashoz, a gaetulusok királyához is eljutott az események híre.

Ez éktelen haragra gyulladt, hiszen mikor Dido Afrikába érkezett, tőle vásárolt földet, ő pedig a menekült tyrusi királynő kezét is megkérte. De őt, Juppiter Ammon fiát, visszautasította, hogy most a partjára vetődő idegennel élje világát. Méltatlankodva emelte fel szavát Juppiterhez, kinek vagy száz templomot épített, száz oltárt állított fel birodalmában.

- Mindenható Juppiter, látod-e mindezt, vagy hiába félünk villámokat forgató jobbodtól és csak úgy vaktában cikáznak a tüzek a felhőkben, s nincs jelentősége a mennydörgésnek sem, amelyet keltenek?

Meghallgatta a gaetulusok királyának panaszát Juppiter, Karthago felé fordította tekintetét, majd Mercuriust küldte le:

- Menj, fiam, és vidd le parancsomat a küldetéséről megfeledkező Aeneasnak: neki Italiát kell kormányoznia és az egész világ számára kell törvényeket szabnia. Azt üzenem neki, hogy szálljon hajóra rögtön.

Szót fogadott Mercurius s lábára csatolva szárnyas aranysaruját, Karthagóba sietett. Aeneas akkor már tyrusi bíborban pompázva Dido városának az építését vezette; a királynő ajándékozta neki a válláról leomló palástot és a jáspissal kivert kardot is.

Egyenesen Aeneas felé tartott az istenek követe.

- Egy asszony kényére-kedvére Karthago városát építed s a magad kötelességéről megfeledkezel. Juppiter küldött hozzád a fényes Olymposról, ő izeni neked: mi keresnivalód a libyai mezőkön? Ha már nem törődöl a magad dicsőségével, tekintsd Ascaniust: őt illeti Italia birtoka, őt a római föld!

Így szólt és eltűnt a halandó szemek elől Mercurius.

Aeneasnak minden haja szála égnek állt, a hang elakadt a torkán, úgy megrendítette az isteni jelenés. De kész volt engedni az istenek parancsának, s már égett is a vágytól, hogy távozzék a földről, amelyen olyan édes órákat töltött. Csak nem tudta, hogyan közölje Didóval elhatározását. Ezért titkon adta ki az utasítást hű társainak, hogy készítsék elő a hajókat az indulásra. Azok boldogan engedelmeskedtek.

Csakhogy a királynő szerelmes szívét nem lehetett elaltatni. Észrevette a készülődést és szenvedélyes szavakkal tett szemrehányást Aeneasnak:

- Mit várhatok még az élettől, ha te elhagysz? Gonosz testvérem, Pygmalion fogja lerombolni városomat, vagy Hiarbas hurcol fogságba, a gaetulusok királya, kit éppen avval haragítottam magamra, hogy neked adtam kezemet. Még ha gyermekem született volna tőled, s egy kis Aeneas játszana királyi udvaromban, kinek arcocskáján a te vonásaidra ismerhetnék mindig, nem érezném magamat ilyen elhagyatottnak.

Aeneasnak is fájtak e szavak, de küldetésének felébredt öntudata nem engedte tovább tétovázni. Még nővérét küldi utoljára a hajókhoz a királynő:

- Mondd meg a kegyetlen Aeneasnak, hogy várjon legalább kedvezőbb szeleket: nem kívánom többé, hogy mondjon le a kedvemért Latiumról, csak annyi időt kérek tőle, amennyi elég lesz, hogy megtanuljak sorsomba beletörődni.

De Aeneas hajthatatlan maradt.

A szegény Dido a halált kívánta magának. Éjszakai látomások is megerősítették ebben: Sychaeus hívó hangját vélte hallani. De hogy Anna figyelmét elterelje erről, derűs arckifejezést erőltetett magára.

- Tudom már a módját - újságolta tettetett reménykedéssel -, hogy hogyan szerezzem vissza, vagy legalább hogyan felejtsem el örökre a szeretett férfit. Egy massyl papnő, a hesperisek templomának őre, ígéri, hogy varázslattal segít rajtam, csak te rakd máglyába mindazt, ami Aeneastól itt maradt: a hálószobában elhagyott fegyvereit, levetett ruháit, s közös hitvesi ágyunkat.

Anna gyanútlanul engedelmeskedett és a megrakott máglya mellett a papnő az alvilág isteneit: Erebust, Chaost és a háromarcú Hecatét szólította.

Éjszaka volt és minden élőlény szelíd álom ölén nyugodott. Csak Didót nem hagyta pihenni a harag és a szerelem.

Aeneast viszont, ki az útrakész hajón nyugodtan aludt már, Mercurius isten ébresztette fel álmából, hogy ne hagyja a kedvező szelet kihasználatlanul. Fellármázta erre társait Aeneas és kiadta a parancsot az indulásra; kardjával vágta el a hajókat tartó köteleket. Teljes erejükkel estek az evezőknek mindnyájan. Mire kivilágosodott, Dido már hiába kereste szemével palotája ablakából a kikötőben a hajókat, csak a távolban látta őket tovasiklani.

- Hát elmégy? - kiáltott, kétségbeesetten verve a mellét. - És nincs senki a városban, aki üldözőbe vegye a hitszegőt? Hallgassatok meg istenek, s ha már el kell érnie a Végzettől rendelt partokat Aeneasnak, legalább ott fogadják egy vakmerő nép súlyos harcai, legyen elválasztva Iulustól, lássa övéi csúfos halálát s ha - méltatlan feltételek mellett - végre békét szerezhet, ne tudja élvezni sokáig. S az ő népét és az én népemet örök gyűlölet válassza el, amíg támadni fog a pún utódok között valaki, aki bosszút áll értem az unokáin.

Azután fellépett a tegnap rakott máglyára, és megtalálva benne Aeneas kardját, felkészült a halálra.

- Éltem s azt az utat, melyet a sors kiszabott nekem, végigjártam. Szép várost alapítottam és senki sem lett volna nálamnál boldogabb, ha a trójai hajók nem kötöttek volna ki partjainkon. Most bosszulatlanul halok meg, hadd haljak meg mégis - s e szavakkal Aeneas kardjába dőlt. Kísérete már vérében találta.

Végigfutott a városon a gyászhír; keserves jajszóval sietett haldokló testvéréhez Anna.

- Hát ezért kellett, hogy saját kezemmel segítsek neked a máglyát összehordani? Miért nem vittél legalább engemet is magaddal a halálba?

Háromszor emelkedett fel a szerencsétlen Dido és háromszor hanyatlott vissza. Nehezen halt meg, mert idő előtt akart meghalni. Végül is megszánta Juno a magasban és elküldte Irist. Ez, a szivárvány ezer színében csillogó szárnyakkal, megállott a haldokló fejénél, hajának egy fürtjét levágva Disnek, az alvilág urának szentelte áldozatul és magát Didót: a lelket, eloldotta testétől.

A trójai hajók ekkor már messze jártak s csak a távolból látta Aeneas, amint a szerencsétlen Dido máglyájának a fénye visszaverődött a falakon.

Már csak a tengert és az eget látták mindenütt, amikor elsötétedett az ég. Palinurus, a kormányos vette észre legelőször a közeledő vihart s ő adta Aeneasnak a bölcs tanácsot, hogy engedjenek a szél megváltozott irányának s fordítsák hajóikat Szicília felé.

Így kerültek vissza Acesteshez, ki egyszer már vendégül látta őket Szicíliában s ki most sem tagadta meg bőkezű vendégszeretetét tőlük.

Éppen egy esztendő telt el azóta, hogy eltemették Szicília földjén Anchisest; mintha csak az istenek intézték volna úgy, hogy Aeneas atyja hamvainál ünnepelhesse kegyelettel a szomorú évfordulót.

A megérkezést követő reggelen összehívta népét, Acestes is csatlakozott az ünneplőkhöz. Anyja szent fájának, a myrtusnak a lombjával fedte be halántékait Aeneas, a többiek is követték, két serleg színbort hintett a földre, két serleget friss tejjel, kettőt az áldozati állat szentelt vérével, majd bíborszínű virágokat szórt a sírra és így fohászkodott:

- Üdvöz légy, szentséges atyám, legyetek üdvözölve, ismét felkeresett hamvak, atyám szelleme, síri árnyak! Hát nem adta meg a sors, hogy veled keressem fel Italia határait, a végzet által nekünk rendelt mezőket s Ausonia még ismeretlen folyóját, a Tiberist.

Alighogy kimondta, hétszeresen tekergőző kígyó csúszott elő a szentélyből, az oltárok között, szelíden kóstolgatva az áldozati ételeket, majd eltűnt a sírhalom mögött. Aeneas nem tudta, hogy a hely geniusát vagy atyja szellemét tisztelje-e a kígyóban, de mindenesetre az atyja tiszteletére rendezett áldozati szertartást annál nagyobb fénnyel igyekezett megtartani.

A kilencedik napon aztán megkezdődtek azok a nagyszabású ünnepi versenyjátékok, melyeket Aeneas a trójaiak és a szicíliaiak között Anchises emlékezetére hirdetett. Az evezős versenyt, melyen Cloanthus Portunusnak, a kikötők istenének a segítségével győzött, a versenyfutás, majd az ökölvívás és a célbalövés követte. Végül az ifjú Ascanius mutatta be társaival a római ifjúság által később is "Trójának" nevezett lovas harcjátékot.

Még tartottak a játékok, amikor Juno leküldte az égből a hajókhoz Irist. Itt az asszonyok külön siratták Anchisest, mikor megjelent közöttük Iris és az egyik trójai öregasszony, Beroë képében rábeszélte őket, hogy a hajók elégetésével vessenek véget a céltalan bolyongásnak. A sok hajózásban kimerült asszonyok hallgattak a szóra és Neptunus oltárairól vett tűzcsóvákat dobtak a hajókra.

Messziről meglátták a füstöt a férfiak: félbeszakadt az ünnepi játék és mindenki a hajókhoz sietett. Aeneas imájára Juppiter esőt bocsátott alá és a tűz elállt. Négy hajó addigra már elpusztult, de a többi megmenekült.

A bölcs öreg Nautes akkor azt a tanácsot adta Aeneasnak, hogy válassza el a minden veszedelmet elviselni kész bátor férfiakat a kishitűektől; csak a bátrakat vigyék tovább, a kishitűeket az asszonyokkal együtt hagyják hátra Acestesnél. Éjszakai álmában Anchises is megjelent Aeneas előtt, atyja szelleme is arra intette, hogy fogadja meg Nautes tanácsát.

- Csak a legbátrabb szívű, válogatott ifjakat vidd magaddal Italiába, mert kemény népet kell ott legyőznöd - hangoztatta Anchises s egyszersmind azt is meghagyta fiának, hogy keresse fel majd a Sibylla segítségével az alvilágban.

Úgy is tett Aeneas: Acestes még örült is a népnek, melynek így királya lehetett s a hátramaradt trójaiak számára alapított városnak, mely róla az Acesta nevet kapta.

Ezalatt Venus Neptunus segítségét kérte fia számára. A tenger istene meg is ígérte a tengerből született istennőnek, hogy most már Aeneas háborítatlanul fogja elérni Italia partjait: csupán egyetlen áldozatra vár a tenger, valamennyiök megváltása gyanánt.

Ez az egyetlen áldozat Palinurus volt, a máskor óvatos kormányos, kit ezen az úton elnyomott éjszaka az álom a kormány mellett: álmában beleesett a tengerbe. Aeneas megkönnyezte és maga vette át a vezetést.

Így siklott Aeneas hajója Cumae partvidéke felé.

Kikötöttek és Aeneas felkereste Apollo templomát, melyet Daedalus épített, amikor Minos fogságából megmenekült. A sziklaoldalban hatalmas barlang, ennek száz nyílásán keresztül adott Apollo papnője, a Sibylla jóslatot, amikor az istenség megszállotta.

- Add, hogy a trójai balsors ne kísérjen tovább - imádkozott Apollóhoz Aeneas, majd a Sibyllához fordult: - Csak ne bízd a falevelekre a jóséneket, nehogy a rohanó szelek játékszere gyanánt szétrepüljenek: mondd el te magad a jóslatot, kérlek.

És a Sibylla, akin csak apránként vett erőt a keblét elöntő istenség, habzó szájjal ilyen feleletet adott:

- Te, aki a tenger annyi nagy veszélyén láboltál keresztül - de a szárazföldön még nagyobbak várnak - el fognak jutni Laviniumba a trójaiak - ezért nincs mit aggódnod -, de még azt fogják kívánni, hogy bár ne jutottak volna el. Háborúkat, irtózatos háborúkat látok s a Tiberist látom vértől megáradni. Latiumban már megszületett az új Achilles, az is istennő gyermeke, s Juno sem szűnik meg a trójaiakat üldözni, míg te, szorult helyzetedben, ki tudja, hány nemzet, hány város segítségét nem fogod kérni Italiában. A bajt ismét idegen asszony fogja hozni a trójaiakra. Csak te ne hátrálj meg, ha baj ér: a szabadulás útja, amit a legkevésbé hinnél, görög város felől nyílik meg számodra.

Így szólt a Sibylla, de Aeneast nem rémítették el a homályos szavak: mindenre el volt készülve. Csak egyet kért még a Sibyllától: mutassa meg az alvilágba vezető utat, hogy eleget tegyen apja meghagyásának.

A Sibylla ellátta tanácsokkal. Valahol az erdő mélyén egy aranyág rejtőzködik, ezt kell megtalálni mindenekelőtt, mert az alvilág királynéja, Proserpina ezt várja ajándékba az érkezőtől. S ha leszakítják a fáról, nő helyére másik, ugyancsak aranyból, de leszakítani nem tudja más, csak akit a Végzet szólít. Még egy kegyeletes tartozására is figyelmeztette a Sibylla Aeneast: egyik bajtársa fekszik temetetlenül a parton, annak adja meg a végtisztességet, mielőtt az alvilági útra vállalkozni mer.

Szomorú gondokkal töltötték el e szavak Aeneast; hű kísérőjével, Achatesszel együtt töprengtek azon, hogy kire célozhatott a Sibylla. Akkor aztán megtalálták a parton Misenus holttestét. Misenus Hector kürtöse volt, majd Hector halála után Aeneashoz csatlakozott. Akkor is a tenger partján kagylókürtjét próbálgatta, az isteneket szólítva versenyre büszkeségében, s a féltékeny Triton, a tenger kürtöse merítette alá a sziklák között a habokban.

Mindnyájan megsiratták, majd elszéledtek az erdőn, hogy fát gyűjtsenek a halotti máglyához. Aeneas is velük ment s közben a szemével az aranyágat kereste a fák között.

Egyszer csak két galamb - anyjának, Venusnak kedves madarai - jelent meg a feje fölött, azok vezették el az aranyághoz. Aeneas boldogan szakította le a fáról, amelyre a két galamb reászállt.

Ezalatt a többiek megtették az előkészületeket Misenus temetésére. A szertartás végeztével maga Aeneas gondoskodott arról, hogy méltó síremlék álljon hamvai felett a hegyfokon, melyet az utókor róla nevezett el Misenumnak.

Akkor aztán a barlang előtt, a fekete tónál, ahol a sötét üreg mérges kigőzölgései még az arra tévedt madarakat is megölték, Aeneas a Sibylla által előírt áldozatokhoz látott. Az áldozatokat éjszaka mutatták be az alvilág isteneinek, majd hajnal hasadtával Aeneas, csupán a Sibylla által kísérve, bátran belépett az alvilág avernusi kapuján.

Sűrű sötétségben, félelmetes árnyak között haladtak tovább, és eljutottak az alvilági folyókhoz, az Acheronhoz, Cocytushoz, Styxhez. Itt találták Charont. Az alvilág révésze válogatott a csónak felé tolongó lelkekben: csak azokat vette fel, akiknek testét eltemették már, a temetetleneknek száz évig kell előbb bolyonganiok. Szomorú csoportjukban felismerte Aeneas Orontest, majd Palinurust.

Charon Aeneast is fel akarta tartóztatni, de a Sibylla felmutatta az aranyágat, melyet ruhája alá rejtve hozott magával.

Szemben már ugatott rájuk a Cerberus, de mikor a Sibylla az alvilágot őrző eb nyakán ágaskodni látta a kígyókat, bódítószerrel átitatott mézes pogácsát vetett oda neki. Ez mind a három száját egyszerre tátotta a falat után, majd hatalmas testével elterült a barlangban. Így semmi sem tartóztatta fel többé Aeneas útját.

Hallották is mindjárt a csecsemőkorban meghalt lelkek nyöszörgését, majd az igazságtalanul halálra ítéltek és az öngyilkosok következtek. Minos, az alvilág bírája jelölte ki helyüket. A gyászoló mezőkön laknak azok, akiket szerencsétlen szerelmük emésztett el: itt bolyongott az erdőben friss sebével Dido királynő.

- Te szegény Dido - szólította meg Aeneas könnyezve -, hát igazat mondott a hír, és én voltam akaratlan oka szomorú halálodnak.

De Dido hátat fordított és Aeneas elől az árnyékos berekbe sietett, ahol első férje, Sychaeus várta szerelemmel. Aeneas megrendülten kísérte tekintetével eltűnő alakját.

Dis palotája felé vezette Aeneast a Sibylla; a küszöbön elhelyezte az aranyágat, friss vizet hintett magára, úgy jutott a kapun túlra, ahol viruló szép tájak, a boldog ligetek tárultak szeme elé. Itt tanyáztak azok, akik a hazáért haltak, akik tiszta lelkű papok voltak, amíg éltek, akik jámbor költők voltak és Phoebushoz méltó volt minden szavuk, vagy akik a művészetek feltalálásával tették az életet nemesebbé, egyszóval mindazok, akik kiérdemelték, hogy emlékezzenek rájuk az emberek: mindezek halántékát hófehér szalag övezi. Musaeus, az őskor énekese, kit nagy tömeg

vett körül s ki vállal magaslott ki mindenki közül, igazította útba az Anchisest kereső jövevényeket.

Anchises atya viruló völgy mélyén éppen a napvilágra felmenni készülő lelkek: unokáinak hosszú sora felett tartott szemlét. Amint meglátta Aeneast, két kezét kinyújtva, könnyes szemmel szólította meg:

- Hát megjöttél mégis, kegyeleted legyőzte a kemény utat, láthatlak és hallhatom hangodat!

Háromszor tárta ki Aeneas a karját, hogy atyját megölelje, de háromszor siklott ki kezei közül az árnyék, mint a könnyű szellő, mint a szárnyas álom.

Körülötte a Lethe partján nyüzsögtek a lelkek, mint ahogyan a rét megtelik zsongással, mikor derült nyáridőben a tarka virágokra ülnek a méhek és a fehér liliomok körül donganak. Ezek voltak az ezeréves alvilági szenvedéssel előbbi életük minden testiségétől megtisztult lelkek, akiknek a Lethe vizéből kellett feledést inniok, mielőtt új életet kezdenek.

Már ott tolongtak Aeneas utódai is. Anchises egy magas halomról mutatta meg az eljövendő nemzedékeket. Silvius nyitja meg a sort, Aeneasnak már Italiában születendő késői gyermeke, kit száműzött anyja, Lavinia erdőben nevel királlyá s királyok ősévé. Köztük van Romulus, Róma alapítója, itt van már Iulus leszármazottja, Augustus is, ki vissza fogja hozni Latiumba az aranykort, mely Saturnus idejében virult. Így vonultak el sorjában a római történelem nagyjai, kik megvalósítják Róma hivatását: hatalommal kormányozni a népeket, törvényt szabni a békének, megkegyelmezni a meghódolóknak, de háborúval igázni le az ellenszegülőket.

Az alvilágjárás után Aeneas visszatért társaihoz s a part mentén hajózva Caieta kikötőjéhez érkeztek. Itt aztán horgonyt vetettek.

Ez a kikötő Aeneas hű dajkájáról, Caietáról kapta a nevét, ki éppen itt halt meg: Aeneas kegyeletes szertartással temette: el őt, mielőtt továbbhajóztak. Circe földjét érintették: messziről hallották a Nap leánya által állatokká varázsolt emberek panaszos hangjait, de Neptunus kedvező szelet adott, hogy ne kelljen kikötniök sem a veszélyes partokon.

Hajnalra már megpillantották a Tiberis torkolatát. Sűrű liget árnyéka borult rá, tarka madarak éneke simogatta fölötte az eget: boldogan hajózott be az öblöllé szélesedő torkolatba társaival Aeneas.

Latiumban ekkor az agg Latinus, Faunus istennek és Marica nymphának fia uralkodott, immár hosszú évek óta békességben. Fia nem volt a királynak, csak hajadon leánya, Lavinia, kinek a kezéért valósággal versengtek az italiai ifjak. Kivált Turnus, a rutulusok szép, fiatal királya kérte a kezét, s Amata királyné is azt szerette volna legjobban, ha hozzáadhatta volna a leányát. De ennek különböző jósjelek állták az útját.

Állt egy szent babérfa a királyi palota közepén: maga Latinus király találta, mikor a város alapjait megvetette, Apollónak ajánlotta fel, körülvette fallal, és róla, a laurusról nevezte el népét laurenseknek. Ennek a koronáját hirtelen rajzó méhek lepték el: nem tudni, honnét jöttek nagy zúgással a levegőn keresztül. E csodálatos jelenségből azt olvasták ki a jósok, hogy messze idegenből jött férfinak lesz a felesége Lavinia.

Máskor meg, amint atyja mellett állva éppen az áldozati tüzet gyújtotta meg az oltárokon, úgy látszott, mintha haja és ruhája fogott volna tüzet és egész teste füstbe és lángba borulva a háztetőre szórta volna a szikrákat. Ebből a látomásból pedig arra következtettek, hogy nagy háborút fog még hozni a népre.

A királyt is nagyon nyugtalanították ezek a jóslatok, ezért felkereste atyjának, Faunus istennek a jóshelyét, az Albunea kénes forrása alatt elterülő berekben. Egész Italiából jártak ide kétségeikben feleletért az emberek. Aki áldozni ajándékokat hozott s aztán a levágott juhok kiterített gyapjára feküdt le éjszakára, álmában csodálatos jelenségeket látott és különös hangokat hallott: beszélgetést folytatott az istenekkel és az Avernus mélyén magát az Acheront szólíthatta meg.

- Gyermekem, ne add leányodat latiumi emberhez feleségül - hallotta a berek mélyéről Latinus király. - Messze idegenből jön a leánykérő, kinek vére a mi nevünket a csillagokba fogja emelni, s kinek unokái az egész földkerekséget fogják a lábuk előtt látni.

Fama, a hír istennője már egész Italiában szétvitte ezt a jóslatot, mire a trójai hajók kikötöttek Latium partjain.

Aeneas, Iulus és a többi vezér egy magas fa árnyékában dőltek le és egyszerű lakomát készítettek maguknak. Tönkölyből sütött lepényre helyezték a vad gyümölcsöt s mikor a gyümölcs elfogyott, a lepényt is kikezdték fogaikkal.

- Még utóbb az asztalt is megesszük éhségünkben - mondta jókedvűen Iulus. Ez juttatta eszébe Aeneasnak a jóslatot: ott ér véget bujdosásuk, ahol az éhség arra kényszeríti majd őket, hogy az asztalt is megegyék.

- Üdvöz légy föld, melyet nekem szánt a Végzet, s legyetek üdvözölve Trója hű Penatesei! Itt van az otthon, ez a hazánk! - s halántékát lombos ággal koszorúzva az istenekhez fordult imájával; elsőnek a hely geniusát, Tellust: a földet, a vidék nymphájját és a még ismeretlen folyóvizeket szólította.

Másnap kitapasztalták a vidéket és Aeneas száz követet küldött ajándékokkal és a békés szándék jelével: olajágakkal a királyi palotába. Míg azok odajártak, hogy megszerezzék Latinus király jóindulatát, maga a tengerparton megkezdte a városfalak megalapozását.

Latinusnak már megvitték a hírt, hogy ismeretlen öltözetű, hatalmas termetű férfiak érkeztek. Az ősz király isteni elődjének, Picusnak a palotájában fogadta a követeket.

- Ha a vihar sodort ide titeket - mondta kegyesen -, ne vessétek meg a latinok vendégbarátságát: Saturnus népe ez, melynek törvényekre sincs szüksége ahhoz, hogy igazságos legyen.

Aeneas követei nevében Ilioneus felelt a királynak:

- Nem véletlen vihar, nem is eltévesztett csillag vezetett ide, hanem hazánkat elvesztve, utunk céljául tűztük ki ezt a várost. Az Európát és Ázsiát egymás ellen hajszoló viharból menekülve ősi isteneink számára keresünk szerény székhelyet s partot, amely nem rejt gonosz szándékot, vizet, levegőt, mely mindenki számára szabadon áll. Nem leszünk méltatlanok birodalmadhoz és nem vallod kárát, ha befogadsz minket. Más nemzetek is szerettek volna szövetségre lépni velünk, de minket a Végzet parancsa hajtott, hogy a te földedet keressük fel. Innen származott a trójaiak őse, Dardanus: Apollo parancsolta, hogy mi keressük fel újra a Tiberist és a Numicius forrás szent gázlóit. - Azzal kiteregette Aeneas ajándékait, a Trója lángjai közül kimentett kincseket: Anchises arany serlegét, Priamus királyi pálcáját, a trójai nők keze munkájával készült ruhákat.

Latinusnak is eszébe jutott a jóslat.

- Megadjuk, amit kérsz, trójai - mondta kitörő örömmel -, csak jöjjön el maga Aeneas is hozzám, szövetségünk jeléül hadd érintsem jobbját. Addig is vigyétek hírül neki az én izenetemet: van egy hajadon leányom, kiről jóslatok hirdették, hogy messze idegenből fog férjet kapni. Ha nem csal sejtelmem, ő az, akit a Végzet ígért.

Gyalog jöttek Aeneas követei, de lovon tértek vissza: Latinus gazdagon felszerelt fényes szőrű paripát ajándékozott mindegyiknek. Aeneasnak pedig egy szekeret küldött, mely elé a Nap ménjétől származó pár volt befogva.

Fájdalom hasított Juno szívébe, mikor meglátta, hogy Aeneas már várost épít.

- Ha nem tudom megnyerni célomnak az égieket, az Acheront mozgatom meggondolta magában és lement az alvilágba Allecto fúriához. - Te mentsd meg becsületemet - mondta az Éjszaka gyűlöletes leányának. - Zavard meg a megkötött frigyet, hiszen te az egyetértő testvéreket is egymás ellen tudod fordítani.

Amatát kereste fel mindenekelőtt Allecto s hajából egy kígyót dobott a királyné keblére, az eltöltötte méreggel.

- Hát a jöttment trójai felesége legyen Lavinia? - fordult panaszos haraggal férjéhez a királyné. - Nem köt az ígéret, melyet Turnusnak tettél? Ha már Faunus atyád parancsa kényszerít s idegenből vársz vőt magadnak, gondold meg, hogy idegen földnek számít mindaz a terület, mely nem tartozik a te királyi hatalmad alá, meg aztán, ha jól megnézzük, Turnus nemzetsége is Mycenaeből származik, ősei Inachus és Acrisius.

Mikor pedig látta, hogy Latinus nem hajt a szóra, veszett dühvel szaladt az erdőre, vitte magával leányát is, hogy elrejtse kérője elől, s hívta maga után az asszonyokat.

- Halljátok meg, latin anyák, ha jámbor lelketek nem fordult el még egészen a szerencsétlen Amatától, ha titeket is mardos a gond, hogy az anyák joga veszendőbe megy: oldjátok meg a szalagokat hajatokban s üljetek velem orgiát az erdőben Bacchus tiszteletére.

Miután Latinus háza békességét feldúlta, a rutulusok székvárosába, Ardeába ment a fúria, itt az alvó Turnust lázította harcra az új vetélytárs ellen. Majd a tengerparton keltett zavart, ahol Iulus vadászgatott. Itt a kutyákat uszította egy szarvasra: a szarvast Tyrrhusnak, Latinus király pásztorának a fiai még anyja tőgyéről ragadták el egykor s aztán nővérkéjük, Silvia nevelte fel gyöngéd gondoskodással, úgy, hogy a szarvas egészen megszelídült, úrnője kezéhez és asztalához szokott, s egész napi bolyongásából éjszakára mindig megtért a pásztor meghitt hajlékába.

Ezt a szarvast hajtották fel a kutyák a folyó partján, ahová friss vízre járt. Iulus sem volt rest, fegyverével célba vette és eltalálta a szép állatot. Az szegény hazavitte sebét és fájdalmában panaszos hangokkal töltötte be a házat. Silvia segítségül hívta a pásztori népet, azok - mert Allecto mérge lappangott az erdő néma csendje mélyén - egyszeribe ott termettek, ki üszkös gerendával, ki csomós fütykössel. Összecsaptak a trójaiakkal s csakhamar Tyrrhus legnagyobb fia, Almo, trójai nyíltól találva elesett. Hasonló sors érte Galaesust, Ausonia leggazdagabb emberét, kinek töméntelen nyája volt és a földjén is száz eke szántott egyszerre. Az okozta vesztét az igazságszerető öregnek, hogy békítő szándékkal állt a küzdők közé.

Büszkén jelentette Junónak Allecto az eredményt. De ezt már az istennő is megelégelte és visszaküldte az alvilágba a fúriát. A többit már maga is el tudta végezni.

Jöttek a városba a pásztorok, hozták magukkal az ifjú Almo és az agg Galaesus holttestét, hogy Latinus király is lássa és cselekedjék. Jött Turnus is és még növelte a zavart, azt hangoztatta, hogy a trójaiakat befogadják az országba, sőt a királyi családot is megfertőzik velük, míg őt elűzik a palota küszöbéről. Jöttek azok a férfiak is, kiktől Amata királyné hívása az erdőbe ragadta el asszonyaikat s mindnyájan a háború megindítását követelték Latinustól. Az nem akart elállni a szövetségi hűségtől, melyet csak az imént fogadott Aeneasnak, de nem tudott gátat vetni a szenvedélynek. A felelősséget Turnusra hárítva bezárkózott palotájába.

Juno maga tárta ki a Janus-templomot - Latinus király erre nem volt rávehető - s evvel megadta a jelet a háborúra. Az italiai városokban erre lázas készülődés támadt: Atina, Tibur, Ardea, Crustumeri és Antemnae lakói fegyvert kovácsoltak.

Harcra készen fel is vonultak már Turnus szövetségesei, elsőnek Mezentius jött, az istentelen etruszk király, jobb apát érdemlő fiával, Laususszal, majd Hercules fia, Aventinus; a két tiburi iker, Catillus és Coras; Praeneste alapítója, Caeculus, Vulcanus isten fia, Messapus, Neptunusé és a többiek, fejjel magaslott ki valamennyi közül Turnus, a rutulusok királya. A volscusok csapatát egy leány, Camilla hozta.

Laurentum várából adott jelet a háborúra Turnus. Diomedes városába is küldtek követet, hogy az, mint görög alapítás, nyújtson segítséget a görögök régi ellenségei, a trójaiak ellen folytatott háborúban.

Aeneas is látta a harci készülődést és nem hagyták éjszaka sem pihenni a gondok: Ekkor Tiberinus, a Tiberis folyó istene bukkant fel a nyárfák között, fején nádkoszorúval. Ő adta azt a tanácsot, hogy a közeli Pallanteum arkadiai származású királyával, Euanderrel lépjen szövetségre, aki már régóta áll ellenséges viszonyban a latinokkal. Megújította a jóslatot a

folyamisten, hogy ott fog Aeneas városa emelkedni, ahol fehér emsére találnak harminc fehér malacával s figyelmeztette Aeneast, hogy engesztelje meg imával és áldozatokkal leghatalmasabb ellenfelét, Junót. Azzal eltűnt a folyó mély medrében.

Aeneas nem tudott aludni tovább, a felkelő nap sugaraira tekintett s markába vizet vett a folyóból, úgy fohászkodott a laurentumi nymphákhoz és magához Tiberinus atyához:

- Te, ki könyörültél a mi nagy bajunkon, mindig és mindenütt tisztelni foglak és ünnepelni ajándékaimmal, Hesperia vizeinek szarvat viselő fejedelme. Csak legyen továbbra is mellettem segítő hatalmad és váltsd be ígéretedet.

Alighogy kimondta, már meg is pillantotta a Tiberis partján a fehér emsét a harminc fehér malaccal; ezt áldozta fel Juno oltárán engesztelésül. A Tiberis pedig elcsitítva habjait, jó utat biztosított Aeneasnak, aki néhány társával maga hajózott el Euandernek a későbbi Róma helyén épült városába.

Euander éppen Hercules évenként visszatérő ünnepét ülte aznap népével, annak emlékére, hogy a Geryones-kalandból megtérő félisten megszabadította a környéket Cacustól, a barlanglakó óriástól. Aeneast, kiben régi vendégbarátjának a fiára ismert, szívesen látta társaival együtt az ünnepi asztalok mellett s megkötötte vele a szövetséget.

Az éjszakát a szinte aranykori egyszerűségben élő Euander szerény hajlékában töltötték, majd reggel útjára bocsátotta Aeneast az agg király, egyetlen fiát, Pallast adva vele, négyszáz katonával, a szövetség biztosítéka gyanánt. Ennél nagyobb fegyveres segítség dolgában az etruszkokhoz utasította, kiknek istentelenségéért és zsarnoki kegyetlenségéért elűzött királya, Mezentius, Turnus táborában tartózkodott s ezért elszánt szövetségesekre számíthatott bennük Turnus ellenfele.

Már Agylla felé közeledett Aeneas, amerre Tarchonnak, az etruszkok vezérének megerősített tábora állt. Ekkor jelent meg a felhők között ragyogó fehérségben Venus: ajándékot hozott fiának, Aeneasnak, gyönyörű fegyverzetet, melyet férje, Vulcanus készített el az istennő kérésére. Különösen a pajzs díszítése volt pazar: ragyogó domborműveiben a jövendőt tudó isten a római történelmet ábrázolta, Ascanius-Iulus utódait, kezdve Romulus és Remus gyermekségén egészen az actiumi ütközetig, melyben Octavianus Augustus a Kleopatrával szövetkezett Antoniust, de az emberi cselekvések mögött maga az actiumi Apollo Kelet formátlan isteneit, magát a Neptunusra és Venusra és Minervára fegyvert emelő egyiptomi istent, a kutyafejű Anubist győzte le.

Míg mindkét oldalon a harci készülődések folytak s Aeneas még távol járt újonnan épült városától, Juno Irist küldte el Turnushoz, hogy gyors elhatározásra: Aeneas távollétének kihasználására ösztönözze. A trójaiak, meglátva Turnus csapatának közeledését, a falak mögé zárkóztak; mint az éhes farkas a juhakol előtt, úgy kereste a rést a falakon Turnus. Mikor látta, hogy hiába, dühét másfelé fordította: tűzcsóvát ragadott és társait is arra biztatta, hogy gyújtsák fel a trójaiaknak a parton veszteglő hajóit.

De Cybele, kinek Ida-hegyi erdejében vágta a szálfákat a hajók építéséhez Aeneas, már előbb megszerezte azt a kiváltságot számukra Juppitertől, hogy mihelyt a trójaiaknak nem lesz már szükségük a hajókra, változzanak tengeri nymphákká. Turnus fellépése eszébe juttatta az istenek anyjának, hogy elérkezett a megígért nap; megjelent és irtózatos hangon kiáltott a két szemben álló sereg felé:

- Kár fegyverkeznetek hajóitok megvédésére, trójaiak! Előbb fogja felégetni Turnus a tengert, mint e szent fenyőfákat. Nektek pedig tenger istennői - fordult a hajókhoz -, anyátok parancsolja, hogy a parttól magatokat eloldva menjetek utatokra.

Erre a hajók mind elszakították a kötelet, mely a parthoz kötötte őket, s delfinek módjára vágódtak orrukkal a hullámokba s mire felbukkantak, szépséges leánnyá vált mindegyik.

- Legalább hajók nélkül maradtak s így a tengeren át sem tudnak többé elmenekülni a trójaiak - mondta Turnus s ezt is a saját győzelme biztos jelének vette. S a várost körülzáró táborban nagy lett a vigasság.

A falak mögött a trójaiak nagy gondban voltak, mert nem tudták, hogyan értesítsék Aeneast szorult helyzetükről. Két jó barát, Nisus és Euryalus, kikre éppen a kapu őrizete volt bízva, vállalkozott rá, hogy életük kockáztatásával keresztülvágják magukat a rutulusok táborán és hírt visznek Aeneasnak. Az álomtól és bortól elnehezült ellenség között útjukban nagy pusztítást vittek végbe, fényes zsákmányt ejtettek, de már a táboron kívül Volscens jött velük szemben, háromszáz lovassal.

Euryalus imént zsákmányolt sisakja megcsillant az éjszakában, Volscens észrevette őket, s míg Nisus az erdőbe menekült, Euryalust a nehéz zsákmány a futásban is akadályozta. De mikor messziről meglátta Nisus, hogy hűséges barátjának az életére tör Volscens, előrontott a bokrok sűrűjéből.

- Itt vagyok én, tőlem indult ki ez a terv - kiáltotta. - Az égre esküszöm nincs és nem is lehet más bűne ennek az ifjúnak, mint hogy túlságosan szerette szerencsétlen barátját.

Euryalus vére addigra elfolyt már, nyaka hátrahanyatlott, mint a bíbor virág bágyad a halálba, ha az ekevas ér a tövéhez. Nisus még bosszút állt érte Volscensen, aztán maga is holtan roskadt barátja fölé.

Aeneas, mit sem sejtve arról, hogy az Italiában újjászülető Trójának már védekeznie kellett elszánt támadóival szemben, Pallasszal együtt az etruszkok vezérénél, Tarchonnál járt. Az etruszkok örömmel léptek vele szövetségre, mert régi jóslat ígérte, hogy idegenből jött vezér fogja őket győzelemre vinni. Dolgát elvégezve, a Tiberisen visszafelé fordította hajóját, ekkor már új szövetségesei kísérték, Pallas, Euander fia és az etruszkok harminc hajót megtöltő segélycsapata.

Éjszaka volt; a saját hajóján maga Aeneas tartotta kezében a kormányt. Egyszer csak a tengeri nymphák kartáncát pillantotta meg.

- Virrasztasz, isteni Aeneas? - szólította meg egyikük, Cymodocea. - Virrassz is és ereszd meg a vitorlákat. Mi vagyunk az Ida-hegyi fenyők, egykor a te hajóhadad, most a tenger nymphái. - S elmondta, hogyan és miért változtatta nymphákká a hajókat Cybele, hogyan támadta meg Turnus a trójaiakat és milyen szorongatott helyzetben van Ascanius a többiekkel.

Aeneas Cybeléhez fohászkodott s kiadta a parancsot társainak, hogy legyenek felkészülve a harcra. Reggelre meglátta már távolból a trójaiak szorongatott városát, az ő közeledését is észrevették a trójaiak a falakról és örömrivalgásban törtek ki. Aeneas fejét aranyló láng vette körül: csodálatot ébresztett ez a látvány az italiaiakban, de Turnus bátorságát és önbizalmát nem csökkentette.

Turnus az újonnan érkezők partraszállását akarta megakadályozni; ez heves összecsapásra vezetett, mindkét oldalon elszántan harcoltak. Két hős ifjú került szembe egymással: Pallas és Lausus. Turnus nővérének, Juturna nymphának a tanácsára Lausus segítségére sietett.

Hiába fohászkodott atyja isteni vendégbarátjához, Herculeshez segítségért Pallas, a hős ifjú Turnus dárdájától találva elesett. Turnus a holttestet visszaadta az arkadiaiaknak, de pompás fegyverzetét, súlyos, domborműves övét zsákmányul ejtette és büszkén magára öltötte.

Nem feledkezett meg Aeneas arról a szíves vendégszeretetről, mellyel idegen létére Euander fogadta. Pallas haláláért menten bosszút akart állni, csakhogy Turnust kiragadta a harcból Juno, és őseinek várába, Ardeába vitte.

Utána Mezentius került a harcok középpontjába; Aeneas súlyos sebet mért rá, amit látva Lausus, atyja oltalmára sietett. Laususnak idáig fonták a fonalát a Parcák, Aeneas megölte, majd maga is megsiratta a nemes ifjút.

Mezentius ezalatt a Tiberis partján mosogatta sebét s közben sűrűn küldözgette vissza a küzdők közé embereit, hogy hírt hozzanak a fiáról, míg végre a halott Lausust hozták el hozzá társai, pajzsukra emelve. Mezentius porral hintette be ősz haját:

- Hát annyira ragaszkodom az élethez, hogy gyermekem élete árán is tudok tovább élni? - kiáltotta -, s nem törődvén többé mély sebével, visszatért a harcba, hogy Aeneast keresse meg fegyverével. S mikor elesett Aeneas kezétől, csak egy kérése volt:

- Ne akadályozd meg, hogy elföldeljék testemet. Tudom, hogy saját népem keserű gyűlölettel vesz körül; védj meg te halálom után az ő dühüktől és engedd, hogy gyermekemmel közös sírba temessenek.

Másnap hajnalban Aeneas egy lombja fosztott tölgyre függesztette Mezentius fegyvereit, győzelmi jeléül Mars tiszteletére. Azután elbúcsúzott bajtársaitól, kik vérük árán szereztek hazát a trójaiaknak Italiában, s az ifjú Pallas tetemét, a hősi halálhoz méltó tisztelettel körülvéve, válogatott férfiakból álló kísérettel küldte haza Euanderhez. Közben a latinokkal tizenkét napra fegyverszünetet kötöttek, hogy a halottakat mindkét oldalon eltakaríthassák.

Még tartottak a gyász napjai, amikor visszatértek Laurentumba a Diomedeshez küldött követek, dolguk végezetlen. A görög hős, aki Trója alól nem tért haza többé ősei földjére, hanem Apuliában alapított új várost - Arpit -, megtagadta, hogy a trójaiaknak az istenek által oltalmazott maradékai ellen kössön szövetséget, sőt a latinoknak is azt a tanácsot adta, hogy kérjenek békét tőlük.

A királyi palotában, Latinus király trónja körül gyűlést tartva hallgatták meg a vezérek Diomedes üzenetét, az agg király is szívesen állt volna a békére s hajlandó volt a trójaiaknak megtelepedésre alkalmas területet kijelölni országából.

Turnus régi ellenfele, Drances, ezt kevesellette s azt kívánta, hogy a béke megpecsételésére leánya kezét is ajánlja fel Aeneasnak. Ha Turnus ragaszkodik Laviniához, álljon ki ő párviadalra a trójai hőssel, de ne kívánja, hogy az ő kedvéért egész Latium elpusztuljon.

- Mindig sokat beszélsz, Drances, amikor erős kart kíván a háború - támadt rá haragos szavakkal Turnus, ki hallani sem akart arról, hogy békét kérjenek, de kész volt Aeneasszal párviadalra kiállni.

Csakhogy addigra már vége volt a fegyverszünetnek s Laurentumban még szavakkal vetélkedtek, amikor Aeneas már támadásra indult a város ellen.

- Hát ti csak gyűlésezzetek és üljetek meg, a békét dicsérve, míg ők fegyverrel rontanak országunkba - mondta diadalmaskodva Turnus s már sietett is a város elé s gyorsan elrendezte a város védelmére a szövetséges csapatokat.

Ezalatt bent a falak mögött az öreg Latinus önmagát vádolta, hogy nem fogadta be veje gyanánt Aeneast. Megtelt az egész város készülődéssel, a kapukat igyekeztek eltorlaszolni, az anyák a királyné körül csoportosultak: a fellegvárba, a városvédő istennő templomába vittek ajándékokat. A könyörgőkkel ment Lavinia is, a nagy veszedelem akaratlan okozója, szemérmesen sütve le szemét.

A város előtt kifejlődött harcban Camilla tüntette ki magát legjobban; a trójaiakkal szövetkezett etruszkokat Tarchon korholó szavai alig tudták visszatartani attól, hogy megfutamodjanak, míg aztán a hőslelkű leány is elesett, hogy Diana istennő küldöttje álljon bosszút haláláért.

Az erdőben éri Camilla halála híre Turnust; visszafordul a város felé, szinte egyszerre ér a falak alá Aeneasszal s már-már össze is csapna a két vezér, ha közben be nem estelednék. Így aztán mind a két oldalon visszavonulnak a táborba.

Reggel jelentette Turnus Latinusnak, hogy kész kiállni párviadalra Aeneasszal: legyen Lavinia a győztes felesége. Hiába mondta az öreg király, hogy vannak hozzá méltó eladó leányok többen is még Latiumban: adják Lavinia kezét a béke zálogául a messziről jött kérőnek, kit a jóslatok is már régóta ígértek, s ne tegyék ki sem a latin nép sorsát, sem Turnus fiatal életét a biztos pusztulásnak. Hiába tartóztatta sírva Amata királyné is, Turnus azokat a szélsebes lovakat fogta kocsijába, melyeket Boreas felesége, Oreithya adott még ősének, Pilumnus istennek, s azt a kardot vette magához, melyet maga Vulcanus kovácsolt atyjának, Daunusnak, a Styx vizébe

mártva a még izzó vasat. A másik oldalon Aeneas is felöltötte fegyverzetét, melyet anyja ajándékozott neki.

Látta a Mons Albanus csúcsáról a készülődést Juno s Turnusért aggódva, így szólította meg ennek nővérét, Juturnát, a forrás nymphájját, kit Juppiter szerelme avatott istennővé:

- Tudod, hogy a latin leányok közül, akiknek Juppiter szerelmében részük volt, csak téged szerettelek s az égben is szívesen adtam helyet neked. Megmondom előre, milyen szomorúság vár rád, engemet ne vádolj aztán. Amíg csak lehetett, meg is oltalmaztam Turnust és a ti falaitokat, de most már a végzet, amellyel szembeszállni készül, meghaladja bátyád erejét: közeledik a nap, melyet a Parcák kiszabtak neki. Menj, és próbáld meg, hogy mit tehetsz testvéredért.

Könnyekre fakadt Juturna és a mellét verte öklével. De Juno leintette:

- Nincs idő sírásra. Siess, és ha lehet, ragadd ki testvéredet a halálból.

Ezalatt a szemben álló felek Aeneas és Latinus esküjével megpecsételték a szerződést.

Felkészültek Aeneas és Turnus párviadalára, melynek a királyok esküje értelmében Lavinia kezéről kellett döntenie.

De akkor már Juturna járt a rutulusok között, egyik hős bajtársuk, Camers alakját öltve magára s nyugtalanságot keltett a soraikban.

- Nem szégyellitek magatokat? - korholta őket. - Mindannyiatok helyett ezt az egy életet teszitek kockára? Talán kevesebben, vagy gyöngébbek vagyunk a trójaiak, arkadiaiak és etruszkok egyesült seregénél? Ha mindnyájan kiállnátok, alig jutna egy is belőlük mindegyikünkre. De így Turnusé lesz minden dicsőség, ha győz, ha pedig elesik, mireánk örök szolgaság vár!

Azokba is harci kedvet öntött ez a beszéd, akik már örültek a békének. Még égi jel is járult hozzá: sas csapott le a magasból a parti madarak közé és egy gyönyörű hattyút ragadott el, de ekkor a többi madár sűrű rajban kezdte üldözni és áldozata elengedésére kényszerítette. Ezt Tolumnius, a madárjós is jóra magyarázta:

- Felismertem az isteneket - ujjongott. - Én, én megyek elöl, ragadjatok fegyvert, mindnyájan, egy szívvel-lélekkel szabadítsátok ki királyotokat a veszedelemből és meglássátok, hogy fog menekülni a partjaitokat pusztító jövevény! - S ezzel már el is hajította a dárdát, így zavarva meg az imént kötött szerződést.

Az arkadiai Gylippusnak kilenc fia volt Aeneas szövetségesei között; ezek egyikét találta el a vaktában kiröpített fegyver. Bosszúért rohantak a latinokra a testvérek s egyszeribe véres harc gomolygott ismét. Maga Latinus riadtan vitte vissza a városba az isteneket, a jelenlétükben kötött szerződés megszegése őket is gyalázatba borította. Hiába nyújtotta fegyvertelen karját népe felé már a jámbor Aeneas:

- Hová rohantok? Fékezzétek haragotokat! Már megkötöttük a szerződést és meghatároztuk a feltételeket: én vívok meg egymagam Turnusszal, ne féljetek!

De engesztelő szavait elnyelte a zűrzavar s egy nyílvessző őt magát is megsebezte. A másik oldalról Turnus már kegyetlen harci szenvedéllyel rohant Aeneas népe ellen. Aeneast vérző sebével Ascanius és a hű Achates vezették el. Apolló kedveltje, Iapyx próbálta meggyógyítani, de még a nyilat sem tudta kihúzni a sebből, mindaddig, amíg Venus, sötét felhőkbe burkolózva, nem hozott rá titkon a krétai Ida hegyéről ezerjófüvet. Akkor aztán elállt a vérzés és a fájdalom, a nyíl hegye magától engedett a gyógyító kéznek.

- Hozzátok már gyorsan fegyverét a hősnek - kiáltotta Iapyx. - Mert nem az én kezem, hanem isteni kéz szerzett gyógyulást neked, és jelöl ki nagyobb feladatra, Aeneas!

Még búcsút vett fiától Aeneas:

- Tőlem bátorságot tanulj, de szerencsét másoktól - és fegyverét felöltve visszatért a küzdők közé. Körötte irtózatos méreteket öltött már a harc, elesett már Tolumnius augur is, aki elsőnek zavarta meg a fegyverszünetet dárdájával. Aeneas egyre csak Turnust kereste szemével, de Turnus harci szekerét Juturna, kocsisa alakját öltve magára, egyre csak eltérítette útjából.

Mintha csak Juppiter akarta volna, hogy trójaiak és italiaiak ilyen kegyetlen küzdelemben mérkőzzenek meg egymással, mielőtt örök szövetség egyesítené őket. Végül is Aeneas szépséges anyjának sugalmazására, kiadta a jelszót:

- Ha nem adják meg magukat, még ma magát e háború okát, Latinus székvárosát lerombolom s füstölgő tetőit a földdel teszem egyenlővé! Hozzátok gyorsan a tűzcsóvákat s kérjétek számon a megszegett szerződést!

Nagy riadalom keletkezett erre a városban; Amata királynét halálba kergette az önvád, Lavinia és Latinus gyászba öltöztek. A gyász hangjai Turnushoz is eljutottak a falakról, s Juturna sem tudta többé visszatartani a veszedelemtől.

- Győz már a Végzet, nővérem - mondta Juturnának, kit felismert a kocsis alakjában is. - Ne is tartóztass, hadd menjek, amerre isten és a kegyetlen Fortuna hívnak. S visszatérve a küzdők közé, a város falai alatt találkozott végre Aeneasszal.

Összecsapott a két vezér, de Turnus kardja eltörött. A közelben egy Faunusnak szentelt olajfa állt; a trójaiak kivágták mint alkalmatlan akadályt. Most azonban gyökereivel visszatartotta Aeneas dárdáját. A félelemtől már-már eszét vesztve így imádkozott Turnus:

- Faunus, könyörgök hozzád, szánj meg, s te jóságos Földanya, tartsd vissza a vasat, hiszen mindig megadtam a nektek járó tiszteletet, míg Aeneas népe szentségtelenít meg titeket e háborúval.

Nem is tudta kirántani a beakadt dárdát Aeneas mindaddig, amíg Juturna újjal nem pótolta Turnus eltörött fegyverét. Akkor aztán Venus is kiszabadította a gyökerek közül Aeneas dárdáját, s a két hős megint egymásnak rontott.

Fényes felhőből nézte Juno a küzdelmet. Juppiter lépett hozzá és szemrehányást tett neki azért, hogy nem tud belenyugodni a végzetbe s Juturnát is leküldte a reménytelen harcba.

- Végéhez ért a játék. Szárazon és vízen üldözhetted a trójaiakat, a háború kimondhatatlan tüzét is felgyújthattad és megalázhattad a királyi házat és gyászt keverhettél a menyegző örömei közé, de megtiltom, hogy tovább menj!

Szemét lesütve felelt Juno:

- Hát felhagyok a küzdelemmel. Csak egyet kérek még, aminek nem állják útját a Végzet korlátai: ha már megpecsételik boldog násszal a szövetséget, ne kelljen nevüket trójaira cserélni a latinoknak s ne kelljen nyelvüket vagy ruházatukat megváltoztatniok. Maradjon Latium annak, ami volt, uralkodjanak az albai királyok nemzedékről nemzedékre, s a rómaiak jövendő hatalmát az italiai bátorság biztosítsa. Elbukott, ne álld útját, hogy nevében is elbukjék immár Trója.

Ebbe Juppiter is beleegyezett.

- Megtartják ősi nyelvüket és szokásaikat Ausonia lakói, marad a név, ahogyan volt, mint rész az egészbe illeszkedik, úgy települnek közéjük a trójaiak. A vallási szertartások rendjét magam fogom megszabni, különben mindnyájukat egy ajakkal latinokká fogom tenni. Az a nép, amelyik így fog származni az ausoniai vérből, meglátod, minden ember, sőt minden isten fölé fog jámborságában emelkedni, s egy nemzet sem lesz a földkerekségen, mely hozzá hasonló tiszteletben fog téged is részesíteni.

Elhagyta erre Juno a felhőt, Juppiter pedig az egyik fúriát küldte el Turnushoz. Az, vésztjósló halálmadár alakjában, elriasztotta Juturnát testvére mellől.

- Hát ilyen ajándékot kaptam szerelmemért? - zokogott Juturna, haját tépve, arcát körmével felszaggatva, mellét öklével verve, mert megértette a halál elháríthatatlan közelségét. - Ha nem

adott volna Juppiter örök életet nekem, legalább elkísérhetném az árnyak közé szerencsétlen testvéremet. Ó, hogy nem nyílhat meg elég mélyen a föld ahhoz, hogy engemet, istennő létemre, az alvilági lelkek közé befogadjon.

Így szólt s betakarva fejét kék leplével, sűrű sóhajtások között eltűnt a folyó mély hullámaiban.

Turnust szorongó halálfélelem fogta el, amikor sem nővérét, sem kocsiját nem látta többé maga mellett; a halálos magány érzése minden erejét megzsibbasztotta. Szemtől szemben állt Aeneasszal s az teljes erejéből feléje hajította dárdáját. A dárda Turnus combját találta el, mire ez térdre rogyott s könyörögve nyújtotta jobbját Aeneas felé.

- Így érdemlem - mondta -, használd ki szerencséd. De ha egy szegény apa sorsa meg tud indítani - hiszen neked is volt aggódó atyád: Anchises -, könyörülj Daunus ősz haján és adj vissza engemet az enyémeknek. Győztél s a latinok is láthatták, hogy a legyőzött könyörögve nyújtja ki kezét; a te hitvesed lesz Lavinia, de tovább ne menj a gyűlöletben.

Már-már megkegyelmezett ellenfelének Aeneas, mikor megpillantotta vállán Pallas zsákmányul ejtett fegyverszíját. Ez visszaidézte emlékezetébe a kegyetlen fájdalmat, amelyet a kedves ifjú halálán érzett s haragra gyúlva felkiáltott:

- Te hű barátaimról leszedett fegyverekben még azt reméled, hogy megmenekülhetsz előlem? Pallas méri rád ezt a halálos sebet! - És evvel elvette életét.

Vergilius: Aeneis

Romulus és Remus

Korán reggel kiment a folyó partjára Silvia, a Vesta-szűz, hogy friss vízben mossa meg a templom szent eszközeit: ringó léptekkel haladt a szelíd lejtésű part felé és fején hordozta az agyagkorsót. Amikor odaért, letette az edényt, maga leült a földre, hogy megpihenjen egy kissé, keblét a szél felé tárta és megigazgatta zilált hajfürtjeit. És amíg ott pihent, az árnyékos füzek, a csicsergő madarak és a víz könnyed csobogása álmot idéztek szempilláira.

Meglátta Mars és megszerette, és a leány nem tudta, hogy álmában az isten ölelte meg. Mire felébredt, Mars magzatait hordta szíve alatt. Egy fűzfának támaszkodva rebegte:

- Vajha szerencsés lenne az álmom! Ott álltam az oltár mellett, a gyapjúszalag leesett homlokomról és két pálmafa nőtt ki belőle. Az egyik magasabb volt, mint a másik, dús ágaival az egész földet betakarta és lombozatával a csillagokig ért fel. De nagybátyám ki akarta vágni mind a kettőt -- a szívem megremegett, amikor ezt láttam. Mégis, Mars madara, a harkály és farkas megvédte mindkettőt.

Így szólt Vesta papnője, közben megtelt tiszta vízzel a korsó, s bár ereje megfogyatkozott, Silvia fölemelte.

Romulus és Remus anyja lett Silvia, mire kitelt az ideje. Amikor megtudta ezt a kegyetlen Amulius, aki bátyjának, Numitornak, Silvia apjának a királyságát bitorolta, megparancsolta szolgáinak, hogy öljék a Tiberis folyóba az újszülötteket. De a víz habjai visszariadtak a bűntől és gyöngéden kitették a szárazra a kisfiúkat. És farkas szoptatta őket és harkály hordott nekik eleséget, amíg rájuk nem talált Faustulus, a derék pásztor, aki feleségével, Acca Larentiával felnevelte mindkettőt.

Mikor tizennyolc éves lett a két ifjú, már ők osztottak igazságot a pásztorok között. Bátran szembeszálltak a rablókkal és az elhajtott barmokat hazaterelték. Majd megölték Amuliust és visszaadták nagyapjuknak a királyságot Alba Longában.

Ovidius: Fasti III. 11-68. sorok

*

Romulus és Remus elhatározta, hogy új várost alapítanak. Madárjóslatra bízták annak eldöntését, hogy melyikük rakja a falakat. A Palatinus halmára ment fel Romulus, az Aventinusra Remus, és onnét lesték a madarak repülését. Remusnak hat madár jelent meg, de Romulusnak tizenkettő, s így őt illette meg a városépítés joga.

Pales ünnepén kezdték meg a munkát. Árkot ástak és gabonaszemeket szórtak beléje, majd földet hordtak rá a szomszédos telekről, és a betemetett árok fölé emelték az oltárt, amelyen hamarosan kigyulladt az áldozati tűz lángja. Ezután hófehér bikát és hófehér tehenet fogva ekéje elé, barázdát húzott Romulus, avval jelölte ki a városfal helyét, és így imádkozott:

- Juppiter, Mars atya és Vesta anya, ti segítsetek e város alapításánál! Legyen hosszú életű a város és uralkodjék az egész földkerekségen!

Juppiter kedvező jelt adott: bal felől mennydörgött és villámlott. Hamarosan állt a városfal. Celer vezette a munkát, akit Romulus jelölt ki erre, meghagyva neki:

- Gondod legyen rá, hogy senki át ne ugorja a falakat: aki ilyet merészelne tenni, azt add át a halálnak!

Nem tudva ezt Remus, kicsinyelni kezdte az alacsony falakat:

- Ez volna alkalmas arra, hogy megoltalmazza a népet? - és azzal már keresztül is ugrott a falakon.

Celer az ásóval halálra sújtotta, s mikor ezt megtudta Romulus, elnyelte könnyeit, gyászát a keblébe rejtette, hogy példát mutasson:

- Így merje az ellenség átugorni az én falaimat! - mondta. De Remus végtisztességén kitört visszafojtott fájdalma, csókkal illette testvérét és úgy búcsúzott el tőle, akinek akaratlanul okozta halálát. Vele együtt sírtak Faustulus és Acca és a város jövendő polgárai.

Ovidius: Fasti IV. 811-855. sorok

Quirinus

Miután Mars atya, a fegyverek ura látta már az új falakat s a sok háborút, melyet Romulus keze vezetett győzelemre, ily szavakkal fordult Juppiterhez:

- Biztosítva van már a római birodalom hatalma, nem szorul többé az én vérem szolgálatára. Add vissza az apának a fiát; ha már elveszett a másik, ő lesz az, aki önmagáért is, Pemus helyett is megmaradt nekem. "Lesz egy, akit te fogsz majd az ég kékjébe emelni" - te ígérted ezt nekem, s Juppiter szavának nem szabad meghiúsulnia.

Helyeselt Juppiter s bólintására megrendült a világ mindkét sarka és megmozdította Atlas is a vállát az ég súlya alatt.

Azon a helyen, ahol régente a Kecske mocsár terült el, éppen igazságot osztott népének Romulus. Egyszer csak eltűnt a nap és elborították az eget a gyülekező fellegek és nagy záporeső kerekedett. Az egyik oldalról mennydörgött, a másikon villám szakította meg a mennyboltot. Mindenki menedéket keresett, s a riadalom közepette a király a csillagok felé tört atyja, Mars isten harci szekerén.

Mikor észrevették, hogy Romulus eltűnt, meggyászolták s már-már a nép véneit vádolták a gyilkossággal. Talán gyökeret is vert volna ez a vélekedés, hiszen ők vették körül utoljára a törvényt ülő királyt.

De történt, hogy éppen Alba Longa felől jött Proculus Julius, éjnek idején, ragyogó holdvilág mellett, hogy fáklyára sem volt szüksége.

Hirtelen mozgás támadt, bal felől megremegett a sövény - ő ijedten hátralépett és minden haja szála égnek állt - s az út közepén szépségesen, emberi mértéknél magasabb termettel, bíborszegélyű tóga pompájában Romulus jelent meg előtte és így szólt:

- Tartsd vissza a gyásztól Róma polgárait, a Quiriteseket, ne sértsék könnyeikkel az én isteni mivoltomat. Tömjént hozzanak inkább s engesztelje jámbor tömeg az új istenséget, Quirinust, atyám művészetét, a fegyverforgatást pedig kitartóan folytassák.

Ily parancsot adott a mennybe ragadott és Quirinus néven isteni rangra emelkedett Romulus. Proculus Julius összehívta a népet és elismételte előttük a parancs igéit. Templom épült az új istennek s évről évre február 17-én a Quirinalia ünnepét szentelték az ő tiszteletének. Róma egyik halmát, amelynek északnyugati oldalán a Quirinus-templom állott, szintén Quirinus dombjának: Collis Quirinalisnak nevezték el.

Ovidius: Fasti II. 481-512. sorok

Kelet istenei nyugaton

Bár a görög műveltség sajátos vonásai a görög nép történeti fejlődése során alakultak ki és elsősorban e történeti fejlődés jellemző tényei tükröződnek benne, már a kréta-mykénéi kortól fogva keleti hatásokat is befogadott; az átvett elemeket azután páratlan eredetiséggel fejlesztette tovább. Kelet és Nyugat korai érintkezéseinek egyik legfontosabb hídfőállása Kypros szigete, ahol már i. e. a II. évezred vége felé görög telepesek békés szomszédságában éltek a föníciai jellegű őslakossággal. A föníciaiak mozgékony hajói sem csak keleti árucikkeket, hanem szellemi javakat is közvetítettek Nyugat felé. Nem véletlen, hogy Aphrodité istennő tiszteletének éppen Kypros vált egyik nevezetes középpontjává és más kultuszhelyei is nagy számmal találhatók a föníciai hajók által érintett szigeteken és tengerparti városokban. Föníciai közvetítéssel szövődnek Aphrodité alakjába a babilóni Istár istennő vonásai; fiatalon meghalt, de évről évre a növényzet megújulásával együtt feltámadó kedvese, Adónis is éppen úgy, mint a szicíliai pásztorok által megsiratott Daphnis, a babilóni Dumuzi vagy Tamuz görög változatának tekinthető; Dumuzi is fiatalon meghalt pásztor volt, akárcsak Daphnis; Istár szerette és követelte vissza a Halál országától, legalábbis az év egy részére, mint Adónist Aphrodité.

Az a kis-ázsiai partszegély, amely utóbb a görög kultúra nagy kezdeményezéseinek, az epikus költészetnek, majd az ión filozófiának a forrásvidéke lett, i. e. a II. évezredben a szomszédos hettiták befolyása alatt állt. A hettita birodalom legnagyobb kiterjedése idején Kelet felé Mezopotámiával érintkezett s kultúráján - a vallás és a mitológia tekintetében is - felismerhetők a babilóni hatás nyomai. A kisázsiai görögök még a felbomló hettita birodalom néptöredékeinek a közvetítésével ismerkedhettek meg ennek a keverék műveltségnek az emlékeivel, a hettita mitológiával is. Erre vall többek között, hogy a hettita birodalom népeinek csak nemrégiben megfejtett ékírásos szövegei között olyan epikus töredékek találhatók, amelyek szerint három istennemzedék - Anu, az Ég ura, Kumarbi és Tesub, a Vihar-isten - ugyanolyan erőszakos cselekmények útján váltja fel egymást, mint a görög mitológiában Uranos, Kronos és Zeus.

A görög thériomorfizmus elhalványodott emlékeit frissíti fel az Egyiptom állatalakú isteneivel való megismerkedés, különösen a Nílus deltájában létesült görög kereskedőváros, Naukratis felemelkedésétől, i. e. a VI. századtól, majd a következő században a görög-egyiptomi érintkezések további megélénkülésétől fogva. Ez ad új időszerűséget a tehén-alakban bolygó Iónak, aki a Nílus partján szüli meg gyermekét, Epaphost, s akinek már Hérodotos az egyiptomi Isis istennővel rokon vonásait hangsúlyozza; a "történetírás atyja" általában az egyiptomi és a görög istenek azonosságát igyekezett kimutatni. I. e. az V. századtól kezdve a görögöknél nagy tekintélyt élvezett Ammón szentélye a libyai pusztaság egyik oázisában; a hol "rejtőzködő", láthatatlan lénynek elképzelt, hol kosszarvakkal ábrázolt egyiptomi jósistent Zeusszal azonosították (Zeus Ammón); egy tudósítás szerint Pindaros is írt himnuszt a tiszteletére. Egyiptom meghódítása után Macedoniai Alexandros ("Nagy Sándor") is felkereste jóstemplomát a mai Sziva-oázisban; Ammón papjai ekkor a hódítót az istenség fiának nyilvánították.

Az Alexandros keleti hódításaival kezdődő ún. hellénisztikus kornak jellemző vonása volt a görög és a keleti kultúrák bizonyos kiegyenlítődése, amelyet az Alexandros korai halála (i. e. 323) után hamarosan részeire bomló birodalom görög uralkodói állami érdekből is támogattak. Az így kialakuló keverék-forma, különösen vallástörténeti vonatkozásban, a szinkrétizmus. Ez főleg az Alexandros által saját nevére alapított egyiptomi fővárosban, Alexandriában szembetűnő. Itt a Ptolemaiosoknak sikerült tartós görög uralmat biztosítaniuk, amelynek ideológiai alátámasztása érdekében tervszerűen törekedtek az egyiptomi és a görög vallás összeegyeztetésére. Már a dinasztiaalapító Ptolemaios Sótér, egykor Alexandros hadvezére, ilyen feladattal hívta udvarába a magát Eumolpostól származtató eleusisi papi család egyik tagját, Timotheost, akinek bizonyára része volt abban, hogy Isis mítoszába és talán kultuszába is

hovatovább Démétér vonásai vegyültek. Egyenesen ennek a görög papnak tulajdonítja a hagyomány Sarapis (Serapis) isten egyiptomi tiszteletének a megalapítását, de valószínűbb, hogy ebben az esetben is régi egyiptomi kultuszról van szó, amelynek csupán szinkretisztikus, a görög és az egyiptomi lakosság számára egyaránt elfogadható vonásainak a kialakítása fűzhető a Ptolemaiosok reformtörekvéseihez.

A hellénizmus vallási viszonyai nagymértékben megkönnyítették a keleti istenek római térhódítását, de az első lépést ezen a téren a rómaiak - egyébként görög forrásokból táplálkozó - eredetmondája segítette elő. Annak a hagyománynak az alapján, hogy Róma az Aeneas által megmentett trójai Penateseket őrizte, a rómaiak új Iliumot is láttak fővárosukban. S mint a trójaiak vélt utódai, Ilium újjáépítését is kegyeletes kötelességüknek érezték, hogy újjászülessék az elpusztult város, mint a phoenix, az a csodálatos keleti madár, mely, mikor megöregszik, elég és hamvából újjászületik mindig.

Trójai eredetük hite indította a rómaiakat először egy keleti istenség állami elismerésére. A Sibylla-könyvek a második pún háború idején a kisázsiai Ma vagy Kybelé istennő befogadásától tették függővé a rómaiak győzelmét. Az istennő, kit Magna Maternek, "Nagy Anyának" és az "istenek anyjának" is hívtak, és a görög Rheával, Kronos (a rómaiaknál: Saturnus) feleségével azonosítottak, az Ida hegyén is tiszteletben részesült. Attalus pergamoni király engedélyével hozták el Pessinusból a hatalmas fekete követ, melyhez az istennő jelenlétét fűzték, templomot építettek számára és tiszteletére versenyjátékokkal egybekötött ünnepet rendeltek. Ebben az esetben a rómaiak trójai romantikája a keleti istennőt bizonyos fokig a kegyelet jogcímén fogadtatta el. Más keleti istenekkel szemben azonban ugyanebben az időben kezd védekezni az államvallás a mos maiorumra, az "ősök szokásának" tiszteletben tartására hivatkozva. Az ősi regilio mértéktartó méltóságát féltő rómaiak szemében utóbb Kybelé kultusza is visszatetszést keltett az istennő öncsonkító kedvesét, Attist követő papok, az ún. gallusok eksztatikus szertartásaival. Csakhogy a római világbirodalom határainak kiterjedésével ez a védekezés nem sokáig tud gátat vetni a keleti vallások érvényesülése elé. A császárkorra már Minucius Felix jellemzése áll: minden nép a saját isteneit tiszteli, az eleusisiak Cerest, a phrygiaiak Magna Matert, az epidaurosiak Aesculapiust, a kaldeusok Baalt, a szírek Astartét, a taurosok Dianát, a gallok Mercuriust, de Róma az egész világ isteneit tiszteli. Sok híve volt Rómában is Isisnek, az egyiptomi istennőnek, Osiris feleségének és Hóros anyjának; a pannóniai Savariában, a mai Szombathelyen is nagyszabású templomát tárták fel a legújabb ásatások.

Főleg az idegen eredetű zsoldos katonaság terjeszti el mindenütt a maga isteneit, néha, mint pl. a Kommagene tartománybeli Doliche város istene, Juppiter Dolichenuf esetében, római istenek neve alatt: barbár isteneknek ilyen "római értelmezése" az interpretatio Romana. A szír katonaság terjeszti el Atargatis istennő kultuszát, kit Dea Syriának neveznek; a Perzsiához közel eső Kommagenéből származó, illetőleg ott is állomásozó zsoldosok a perzsa eredetű Napisten, Mithras tiszteletét, kinek Óbuda határában, Aquincumban is van temploma. - Ugyancsak perzsa befolyásra emelkedik isteni rangra az Idő, melynek önmagába visszatérő ciklikus jellegét érzékeltető szimbóluma a saját farkába harapó kígyó, ez a perzsa Zrván, kit görögül Aión, latinul Aevum néven tiszteltek és gyakran Kronos-Sarurnusszal azonosítottak. Tudjuk, Saturnus az aranykor istene: az időnek az Aión-kultuszban is kifejezésre jutó körszerű elképzelése nagymértékben megerősítette azt a várakozást, mely Saturnus boldog korszakának a visszatérése kapcsán remélte a világ békéjét. A messiási kort hirdető zsidó próféciák is keveredtek utóbb a görög Sibylla-jóslatok közé. Talán hozzájárult ehhez az is, hogy a római naptár a szombatot Saturnus napjának nevezte, s így a saturnusi korszak könnyen volt az "örök szombat" elképzelésével azonosítható.

Így telítődött újra keleti elemekkel az az aranykor-mítosz, amelyet a görögök is Keletről vettek át az archaikus korban, s amelyet a rómaiak már joggal tekintettek Hésiodosra visszavezethető görög hagyománynak. A polgárháborúk idején és azon túl is, már ebben az újabb keleti átvételekkel felújított alakjában nyújtott vigasztalást a rabszolgatársadalom elnyomottjai, de a saját hatalmi pozíciójában megingott uralkodó osztály számos tagja számára is. Hésiodos a maga paraszti józanságában tudja, hogy az a kor, melyben ő él, keserves "vaskor", sok a baj az emberek

között, de azért a bajok mellé jót is adnak az istenek. A teljes romlás, az erkölcsi züllés legalsó foka nála csak mint jövendölés szerepel és éppen olyan csodálatos jelenségnek számít, mint pl. az, ha ősz hajjal születnek az emberek. Az emberiségnek ilyen végletes leromlása lesz az előjele, hogy az a korszak is, amelyben a költő él, a végéhez közeledik, és felváltja majd valami új, mint ahogyan az aranykort az ezüstkor váltotta fel. A világ korszakainak római költője, Ovidius, a császárkor elején, a maga korában látja minden romlás és gonoszság megvalósulását, és nem osztozik azoknak a költőtársainak a reményében, akik az új aranykor közeli eljövetelét hirdették. Holott ilyenforma visszahajlást a kezdet boldogságához Hésiodos is ismert, ezért sóhajt fel a vaskorról szólva, hogy bárcsak ne kellene most élnie, hanem vagy előbb halt volna meg, vagy csak ezután születne. A római polgárháború utolsó korszakában és Augustus principátusa idején sokan a világ teljes megromlása után visszatérő aranykor hitében vigasztalódtak; ennek az aranykornak a beköszöntését Vergilius - többek között a Sibylla-könyvek által is közvetített keleti messianisztikus jóslatokat és Theokritosnak a gyermek Héraklésről szóló pásztorkölteményét egyaránt szem előtt tartva - egy csodálatos gyermek születésével hozta kapcsolatba. Utóbb az aranykor megvalósítását remélték minden új császártól a véres háborúk után az aranykor békéjére áhítozók, vagy egyenesen az új aranykor megvalósítójának tüntette fel őket a tényleges helyzettel nem számoló hízelgés. Ezért láttak "új Herculest" a császárokban, Herculest, kinek már bölcsőjében megjósolta Teiresias, hogy békességet fog szerezni a világnak, és akkor majd nem bántja a farkas az őzborjat.

Kétségtelen, hogy a legnagyobb római költők egyikének, Vergiliusnak akaratlanul is része volt a császárok istenítésének, az ún. császárkultusznak az előkészítésében. Fel lehetett használni ilyen irányban pásztorkölteményeit is, különösen a gyermek születéséről szóló IV. eclogát (az aranykor-mítosz ébrentartásában egyébként a szicíliai pásztorköltészetnek is fontos szerep jutott). De része volt a császárkultusz előkészítésében nagy eposzának, az Aeneisnek is. Ez ugyanis Aeneas menekülését, bolyongását és Latiumba érkezését úgy adja elő, hogy a jóslatok és Aeneas pajzsának domborművei már a jövőt is megmutatják: az Aeneastól származó Julius-nemzetségnek, Julius Caesar fogadott fiának, Augustusnak az aranykori békességet biztosító uralmát.

Az Augustus-kori békét a kereszténység is tudta a maga szempontjából értékelni: az egyházi irodalom Jézus Krisztus művét látja ebben is, ő akarta, hogy már születését a békesség fénye világítsa meg. De avval az állásponttal, hogy Augustus, a pogány császár, az örök békét teremthette volna meg, már gúnyolódik a legenda. Eszerint Apollo azt a jóslatot adta, hogy Augustus békéje addig fog fennállni, amíg a szűz fiat szül. Tehát örökké - mondták a rómaiak és oltárt állítottak "az örök Békének", amely Jézus születésének az éjszakáján leomlott. Még csak annyit, hogy ez az oltár, az Ara Pacis, valóban megépült s a római művészet nemesen klasszicizáló, Vergilius költészetével kongeniális alkotása. Viszont az aranykormítoszt semmi sem csúfolhatta meg jobban, mint hogy szimbólumait a római köztársaság végleges bukása után a hivatalos és kötelező hízelgés a legvérengzőbb zsarnokokra is alkalmazhatta, s hogy utóbb a mítosz evangéliumi változataiból is a feudalizmussal szövetséges egyház új bilincseket tudott kovácsolni az elnyomott és kizsákmányolt dolgozók öntudata számára.

Cybele

Trója környékén, Dindymos és Cybele (Kybelé) hegyein, valamint a forrásoktól öntözött kies Idán szeretett lakni az Istenek Anyja. Mikor aztán Aeneas az italiai mezőkre hozta át Tróját, kis híja volt, hogy az istennő is követte a szentségeket vivő hajókat. De megértette, hogy még nem jött el az ideje annak, hogy Latium számára követelje a Végzet az ő isteni jelenlétét s ezért ottmaradt a megszokott vidéken.

Idők múltán, amikor hatalma teljében már öt évszázadot tudott maga mögött Róma és egy leigázott világ fölé emelte fejét, a Sibylla-könyvekbe tekintett a pap és ott ezeket olvasta:

- Az Anya hiányzik: az Anyát keresd fel, római! S mikor megjön, tiszta kéz fogadja!

Az atyák nem értették a homályos jóslat kétértelmű kijelentéseit, nem tudták, ki az Anya, aki hiányzik és hogy merre kell őt keresni. Apollo, kinek a tanácsát kikérték, így felelt:

- Az Istenek Anyját fogadjátok be magatok közé: az Ida hegyén találhatjátok fel őt!

Előkelő követeket küldtek el érte.

Phrygiában Attalus volt akkor a király: ez először megtagadta a rómaiak kérését. De megrendült hosszas morajlással a föld és szentélyének mélyén megszólalt maga az istennő:

- Én akartam, hogy eljöjjetek értem. Haladéktalanul bocsáss utamra, amelyre önként lépek. Róma méltó arra, hogy minden isten oda költözzék.

Megijedt a király a hang hallatára:

- Hát menj - mondta az istennőnek. - A miénk maradsz úgy is, hiszen Róma is phrygiai ősökre vezeti vissza az eredetét.

Erre a megszámlálhatatlanul sok szekerce dönteni kezdi a fenyőket, ugyanazokat, amelyekből egykor a menekülő Aeneas hajóit is ácsolták. Ezernyi kéz fog össze, s csakhamar készen áll a beégetett díszítményekkel az öblös hajó az Égi Istenek Anyjának a befogadására.

Az istennő nyugodt biztonsággal siklott végig fiának, Neptunusnak habjain, át a Hellespontuson, a görög szigetek között. Italia déli partjait megkerülve, Szicília mellett is elhajózott, úgy érkezett végül a Tiberis torkolatához.

Az ostiai kikötőbe kijött eléje egész Róma: a lovagok, a senatus és a köznép, kivonultak a matrónák is, leányaikkal és menyeikkel, kivonultak a szent tűz őrizetére rendelt Vesta-szüzek is.

Kötelekkel akarták felvonni a folyó medréből a messziről érkezett hajót, a kötél megfeszült, a férfikarok belefáradtak, de az alig mozdult. Teljes erejét adta mindenki a húzásba, a tetterős kezek lendületét hangos kiáltozások kísérték. De a hajó mozdulatlanul állt, mint sziget a tenger közepén. A csodálatos jelre szinte földbe gyökerezett a férfiak lába.

Volt ott egy asszony, Clandia Quinta, kinek szépsége sem volt méltatlan előkelő származásához. Tiszta életű asszony, de kétségbe vonták tisztaságát, méltatlan szóbeszéd kezdte ki jóhírét és hamis vádakkal illették. Csinos öltözete, díszes hajviselete ; és pergő nyelve ellene szóltak a rideg vének előtt. A maga igazában biztos lélek csak nevette a hazug pletykát, de az emberek szívesen hiszik el másról a rosszat.

Most e megbélyegzett asszony, elkülönülve a tisztes anyák seregétől, két kezét a folyó tiszta vizével merte tele. Háromszor hintette meg vele fejét, háromszor tárta ki kezét az égnek, aki csak látta, azt hitte, eszét vesztette. Lógó hajjal térdre ereszkedett, tekintetét az istennő képmására függesztette s száját ilyen szavakra nyitotta:

- Hallgasd meg, kegyes istennő, az istenek termékeny ölű anyja, hallgasd meg az előtted leborulva könyörgő imáját. Kétségbe vonják ártatlanságomat; ha te is elítélsz, elismerem, hogy megérdemeltem és kész vagyok halállal bűnhődni. De ha bűntelen vagyok, te fogod igazolni az én életemet és a magad tisztaságában engedni fogsz e tiszta kéznek.

Így szólt és alighogy megérintette a kötelet, meg is mozdította. Megindult az istennő, követte az asszonyt és az ő dicséretét tette nyilvánvalóvá azáltal, hogy követte. A nép örömujjongása felhatott a csillagokig.

A Tiberis-könyökig jutottak fel így.

Megjött az éjszaka. Tölgyfa törzséhez kötötték a kötelet, ettek-ittak, s aztán átadták magukat a könnyű álomnak.

Megjött a hajnal. Eloldották a tölgyfa törzsétől a kötelet, de előbb a hevenyészett oltár tüzére tömjént hintettek. A megkoszorúzott hajó előtt még munkába nem fogott, érintetlen és hibátlan üszőt áldoztak.

Ott, ahol a sebes vizű Almo folyik a Tiberisbe, bíborba öltözött ősz pap az Almo vizében fürösztötte meg az istennőt és a szent tárgyakat. Közben társai ujjonganak, fújják a mámorító sípot és verik az elpuhult kezek a dobot.

A menet élén Claudia halad: most ünnepli a boldog tömeg, hogy az istennő tett tanúságot életének tisztasága mellett. Maga az istennő kocsin vonul be a város kapuján, a Porta Capenán; útközben mindenütt friss virággal szórják tele a kocsija elé fogott teheneket.

Ovidius: Fasti IV. 249-346. sorok

Isis és Osiris

Titkon tartotta meg menyegzőjét Kronosszal Rhea, de Hélios, a mindent látó Nap észrevette és átkot mondott rá, hogy ne legyen hónap, sem pedig esztendő, amelyben világra hozhatná gyermekeit. Hermés, aki maga is szerette az istennőt, Selénével, a Hold istennőjével ostáblázott egyszer és a játékban elnyerte minden napnak a hetvened részét, e töredék napokat öt egész nappá egyesítette s mint toldaléknapokat csatolta a tizenkét harmincnapos hónapból álló év 360 napjához. Ez az öt nap, amely kívül áll az éven és a hónapokon, az istenek születésnapja.

Az elsőn született Osiris. Mikor megszületett, isteni hang jelentette, hogy a mindenség ura a világra jött. Egy Pamylés nevű ember Thébában éppen vizet merített, amikor hangot hallott Zeus temploma felől, mely meghagyta neki, hogy hirdesse fennszóval: megszületett a nagy király, a jótevő Osiris. Ő is nevelte fel Osirist, mert rábízta Kronos s az ő tiszteletére jött szokásba a Pamylia ünnepe.

A második napon született Arnéris, akit némelyek Apollónnal azonosítanak, mások az Idősebb Hórosnak neveznek, a harmadikon Typhón, ki erőszakos természetét már születése percében kimutatta. A negyedik napon született Isis, az ötödiken Nephthys, akit a Végnek vagy Aphroditének, vagy a Győzelemnek is neveznek. Osiris és Aruéris atyja Hélios volt, Isis atyja Hermés, Typhón és Nephthys atyja pedig Kronos. Nephthys Typhónnak lett a felesége, Isis és Osiris pedig már születésük előtt szerették egymást.

Amint király lett Osiris, megszabadította az egyiptomiakat szűkös és szinte állati életmódjuktól, megmutatta a földművelést, törvényeket adott nekik és megtanította őket az istenek tiszteletére. Majd elindult, hogy az egész földet megszelídítse, miközben fegyverre alig volt szüksége, rábeszéléssel, józan érvekkel nyerte meg az embereket, s az ének és a zene bűvöletével kötötte magához. Ezért azonosítják a görögök Dionysosszal.

Míg Osiris távol járt, csak Isis ébersége akadályozta meg Typhónt abban, hogy mindenféle újításokat vezessen be. Mikor azonban Osiris már hazatérőben volt, ármányt szőtt ellene Typhón, hetven két férfi volt a cinkostársa és egy aithiopiai királynő, név szerint Asó.

Mértéket vett titokban Osirisról s teste hossza szerint készített egy szép, gazdagon díszített ládát, s azt bevitte a lakomára. Tetszett mindenkinek a láda s körülcsodálták, Typhón, mintha csak tréfálkoznék, kijelentette, hogy annak ajándékozza a ládát, aki éppen ki tudja tölteni, ha belefekszik. Meg is próbálta sorjában mindenki, de senki sem illett bele, míg végül Osiris feküdt a ládába. Akkor aztán odafutottak Typhón cinkostársai, rádobták a ládára a fedelet, lezárták kívülről szögekkel s a tetejébe még forró ólmot is öntöttek. Úgy vitték ki a folyóhoz és a tanitisi Nílus-torkolat tájékán vetették a tengerbe.

A Khemmis környékén lakó Panok és Satyrosok tudták meg először és ők adták tovább a szomorú hírt; ezért nevezik ma is páni félelemnek a hirtelen támadt tömegriadalmat.

Amint Isis értesült férje sorsáról, levágott egy fürtöt a hajából és gyászruhát öltött magára, majd hosszú bolyongásba kezdett, Anubis kíséretében, aki ugyanúgy őrzi az isteneket, mint ahogyan a kutyák az emberekre vigyáznak. Akivel csak találkozott Isis, tanácstalanságában mindenkinél kérdezősködött. Még az apró gyermekeknél is tudakozódott a láda felől. Úgy esett, hogy éppen ezek látták és meg is mutatták neki a folyamtorkolatot, amerre Typhón barátai a tengerbe taszították a ládát. Azóta gondolják az egyiptomiak, hogy a gyermekeknek jóstehetségük van s különösen azokból a szavakból vonnak le következtetéseket a jövőre, amelyeket csak úgy vaktában mondanak ki, miközben a templomok udvarán játszadoznak.

Megtudta továbbá Isis a hír isteni leheletétől, hogy Byblos vidékén vetette ki a partra a ládát a tenger s szép gyöngéden egy hangabokor alá tette ki a hullámverés. A hangabokor hirtelen gyönyörű hajtást eresztett, a hajtás egészen rövid idő alatt csodálatosan nagyra nőtt, körülnőtte

és egészen eltakarta a ládát. Byblos királya is megcsodálta a szokatlanul nagyra nőtt hangát, kivágta a törzset, mely észrevétlenül rejtette magában a koporsót, és palotájában tetőtartó oszlop gyanánt alkalmazta.

Byblosba érkezvén, a forrás mellett ült le az istennő, hitvány öltözetben és kisírt szemekkel. Nem elegyedett senkivel sem beszélgetésbe, csak a királyné szolgálóihoz volt nyájas és szeretetre méltó, még a hajukat is befonta és bőrüket eltöltötte avval a jó illattal, amelyet ő maga árasztott magából. Mikor meglátta a királyné a szolgálókat, őt is vágy fogta el az idegen asszony után. Így került Isis a királyné meghitt környezetébe, s lett a királyfi dajkája. A király különben Malkandrosnak hívták, a királynét pedig Astarténak, mások szerint Saósisnak vagy Nemanusnak.

Úgy táplálta Isis a gyermeket, hogy az ujját dugta a szájába, éjnek idején pedig tűzben tisztítgatta halandó alkatrészeitől a testét. Ő maga pedig fecske alakjában röpdöste körül az oszlopot és sirató éneket mondott. Egyszer aztán a királyné megleste és felsikoltott, amikor meglátta a tűzön a gyermeket, így fosztotta meg saját gyermekét a halhatatlanságtól. Az istennő pedig kinyilatkoztatta magát és elkérte a tetőtartó oszlopot.

Akkor aztán könnyűszerrel kifejtette a hanga törzséből a ládát, s az üres oszlopot vászonba burkolva és myrrhával behintve átadta a királyi családnak, mely Isis byblosi templomában nemzedékről nemzedékre nagy tisztelettel őrizte a fatörzset. Azután a koporsó fölé hajolva dermesztő jajveszékelésbe tört ki, úgy, hogy hallatára meghalt a király kisebbik gyermeke. A nagyobbikat elvitte magával s a koporsót hajóra téve, útnak indult. S mert útközben hajnalra kelve a Phaidros folyó zord szelet támasztott, haragjában az istennő kiszárította a medrét.

Amint egyedül maradt, kinyitotta a ládát és arcát a halott arcára téve, csókolta és siratta. De a gyermek, aki vele együtt jött el Byblosból, hangtalanul előrelépett és tanúja lett Isis gyászának. Az istennő ezt észrevette, hátrafordult és haragos pillantást vetett a gyermekre, aki rémületében meghalt. Mégis, az istennő kedvéért tiszteletet nyert halálában is a byblosi királyfi; mondják, hogy ő az a Manerós, akit a lakomákon énekeikben említenek az egyiptomiak.

Isis és Osiris gyermeke, Hóros, Butóban nevelkedett. Mikor útnak indult Isis, hogy gyermekét felkeresse, a ládát elhelyezte valahol. De Typhón, aki éjnek éjszakáján szaglászott utána, a holdvilágnál ráakadt. Felismerte Osiris testét, feldarabolta tizennégy részre és szanaszét elhajigálta.

Papirusz-csónakban indult újra Osiris keresésére Isis, mihelyt megtudta, mi történt megint, és áthajózott a mocsarakon. Egyiptom földjén több Osiris-sírt tartott számon a kegyeletes hagyomány, vagy azért, mert Isis mindenütt sírhalmot emelt, ahol egy-két részét feltalálta, vagy azért, mert több képmást készített róla s azokat egyenként más és más városoknak adta, egyrészt, hogy minél több város részesítse tiszteletben Osirist, másrészt, hogy Typhón zavarba jöjjön, ha egyszer, Hóros felett mégis diadalmaskodva, Osiris igazi sírját akarná felkutatni.

Akkor aztán feljött Osiris az alvilágból, hogy felkészítse fiát, Hórost a küzdelemre. Először is megkérdezte tőle, hogy mit tart a legszebb dolognak. Mire így felelt Hóros:

- Elégtételt szerezni apámnak és anyámnak, ha méltatlanságot szenvedtek.

A második kérdés ez volt:

- Melyik állatnak veheti legtöbb hasznát az, aki háborúba megy?

- A lónak - felelte Hóros.

Csodálkozott Osiris, hogy miért nem inkább az oroszlánt mondta, de Hóros megmagyarázta: az oroszlán használhat ugyan annak, aki segítségére szorul, de a ló arra jó, hogy utolérje vele és megsemmisítse az ember a menekülő ellenséget. Mindezek hallatán megörült Osiris, mert látta, hogy már kellőképpen készen áll Hóros a harcra.

Még át is pártoltak többen Hóroshoz, így Typhón kedvese, Thuéris is, akit Hóros mentett meg egyszer üldözőjétől, egy kígyótól. A harc több napig tartott, végül is Hóros győzött. De Isis,

akinek megkötözve adta át Typhónt, nem ölte meg ezt, hanem feloldotta és útjára bocsátotta. Így még két ízben kellett Hórosnak Typhónnal megküzdenie.

Plutaarkhos: De Iside et Osiride XII-XIX.

Aión barlangja

Valahol messze, a mi értelmünk számára járhatatlan, az istenek számára is alig megközelíthető távolságban van egy rejtett barlang, az esztendők zordon anyja, a mérhetetlen Időnek a lakása, mely hatalmas öléből bőségesen küldi s oda visszavárja a korokat. A barlangot istensége csendes erejével mindent elemésztő kígyó öleli körül, melynek pikkelyei örökzölden csillognak s mely saját farkába harap, néma tekergőzésével tartva számon minden kezdetet.

Az előcsarnok ajtajában hosszú életű, nemes tekintetű női alak ül és őrködik: a Természet, s minden tagjába röpdöső lelkek kapaszkodnak. Tiszteletre méltó aggastyán jegyzi fel a nem mulandóságra szánt törvényeket, ugyanő számítja ki a csillagok útját, ő szabja ki a pályáját és határozza meg megmásíthatatlan idejét mindennek arra, hogy éljen s a kitűzött feltételek szerint kell elpusztulnia mindennek. Ő ellenőrzi, hogy mit hoz a világra Mars bizonytalan és Juppiter szilárd biztonságú útja; mennyire térjen ki a Hold gyorsiramú és a Saturnus nehézkes ösvénye, mennyit bolyongjon ragyogó útján Cythera istennője, Venus vagy Phoebus cyllenei kísérője, Mercurius.

Ennek a barlangnak a küszöbén áll meg Phoebus Apollo, a ragyogó Nap; Természet úrnő jön eléje s az aggastyán is a büszke sugarak felé hajtja ősz fejét, felpattannak maguktól a nehéz ajtószárnyak, megnyílik a mélységes szentély és az Idő székhelye minden titkával együtt feltárul. Itt vannak elhelyezve a századok, melyek mindegyike más és más fémre vall: ott tolonganak az érckorok, itt a rideg vaskor, amott az ezüstkor fehéren fénylő századai. A palota elkülönült sarkában, a Föld számára nehezen elérhetően, ott állnak a vörhenyessárga évek, mint valami aranyszínű nyáj, innét választ ki egyet, mégpedig a legszebbet, a Nap, hogy Stilicho - a consullá választott hadvezér - nevét rója bele. Akkor aztán meghagyja a többinek, hogy az egész aranyszínű nyáj ezt az évet kövesse, és így beszél hozzájuk:

- Íme, itt a consul, kinek a kedvéért mindeddig halogattuk az aranykor megjelenését. Menjetek most, évek, melyek után már rég áhítoznak a halandók. Hozzatok nemes erőket magatokkal, virágozzatok ki ismét emberi tehetségeket, vidítsátok borral a szíveket, ontsátok bőségben a gabonát. A nagy és a kis Göncöl között ne leheljen fagyot sziszegve a Kígyó, s a Medve se hozzon mértéktelen hideget. Ne fújjon dühében tüzet az Oroszlán, a Rák hónapja ne járjon perzselő szárazsággal, s a Vízöntő se bánjon olyan pazarlóan az esővel, hogy a mag elázzék tőle a földben. Az aranygyapjas Kos rózsás szarvából árasszon termékeny tavaszt a földre, s ne verje el jégesővel a duzzadó olajbogyót a Skorpió. Az őszi csírázást segítse a Szűz, és enyhébben ugasson az elnehezülő szőlőskertekre a Kutyacsillagzat.

Szólt és sáfrányszínű sugárkévéjével ment is már a harmattól áztatott kertek felé, meghitt völgyébe, amelyet lángpatak vesz körül, amerre a Nap lovai legelnek. Hosszú haját s szárnyas lábú lovai sörényét illatos koszorúkkal köti le: egyfelől Lucifer, másfelől Aurora díszíti fürtjeit s a gyeplő mellett ott mosolyog az aranyesztendő, már az új consul nevét mutatva messziről.

- Megfordul a világ sarka, s az újra kezdődő pálya élére égi naptárukba Stilicho nevét írják a csillagok.

Claudianus: De laudibus Stilichonis II. 424-476. sorok

Mítosz és mese

Augustus korának, a római irodalom aranykorának költői után már csak kivételesen lép a szemünk elé a klasszikus mitológia eleven hagyományra valló, önmagához hűnek maradó változékonysággal. Előbb a rabszolgatársadalom általános válsága ingatja meg az alapjait annak a valóságtisztelő, az ember nagyságát elismerő magatartásnak, amely a mítoszban kifejezésre jut, azután az egyház üzen hadat névleg a "pogány" isteneknek, de valójában az emberi öntudat szabadságának és az életörömnek. De mint a legkifejezőbb szimbólumok készlete tovább él: "titáni küzdelem", "gigászi harc", "tantalusi kínok", "sisyphusi munka" stb., stb. valósággal a szókincséhez tartoznak minden európai nyelvnek. A mitológiának ilyen természetű felhasználása már a késői antik költőknél és szónokoknál kialakul.

S van még egy lehetősége a mítosz továbbélésének. Az európai társadalom középkori fejlődése során megszűnik az a "mitológiai viszony a természethez", amit Marx a görög művészet feltétele gyanánt jelölt meg, egyelőre még távolról sem "a természeti erők feletti valóságos uralom" folytán, hanem mert a természet rendjének mitologikus felfogása helyében a természet törvényeit felfüggesztő csoda követel magának feltétlen elismerést. Ezen felül az egyház ellenőrzése szervezettebb szigorral vet gátat a saját mitologikus eredetű képzetkincse szabad variálásának irodalomban és művészetben, mint azt az antik vallás intézményei tehették a mitológiát továbbfejlesztő költőkkel és művészekkel szemben. A mítosz tehát csak a kevésbé ellenőrzött területeken folytathatja a maga lappangó életét, elsősorban a népmesében, de emellett a mítosz hagyományait keresztény bevonattal csak felületesen átszínező legendákban is, gyakran az egyházi ellenőrzéstől magukat függetlenítő, népi jellegű eretnek mozgalmak keretében. Már a görög filozófia meséknek bélyegezte az istenekre vonatkozó költői hagyományokat - az ő megvető szóhasználatukból való tulajdonképpen a mítosz kifejezés is, ami eredetileg "szót", "beszédet", "szóbeszédet", "mesét" jelent. S éppen ez a szóhasználat is bizonyítja, hogy "mítosz" és "mese" a görög mitológia virágzása idején sem teljesen azonos fogalmak; amabban nagyobb mérvű a valóság törvényeinek a tiszteletbentartása, emebben a nagyobb fokú hiszékenységbe humor is, játékosság is több vegyül. A kettő között már az ókorban állandó áramlás, és ennek megfelelően átmeneti formák figyelhetők meg. Természetesen nem minden mítoszból lett mese, azt sem állíthatjuk, hogy minden mese valamikor mítosz volt, de kétségtelen, hogy van mítosz, mely már az ókorban mesévé lett. Már a Homéros olymposi világrendje által háttérbe szorított ősmitológiai képzetek (Kyklóps, Kirké stb.) mint mesemotívumok élnek tovább az Odysseiában, maga Homéros magas fokú művészi tudatossággal utal erre, amikor a róluk szóló történeteket Odysseusnak, a "messziről jött embernek" elsőszemélyes elbeszéléseibe illeszti és egyben élesen megkülönbözteti őket az énekesnek a hitelesség nagyobb igényével fellépő hősdalaitól.

Természetesen ez sem jelentheti azt, hogy a mesét általában és minden körülmények között a hitelét vesztett mitológia bomlási termékének tartsuk csupán. A mesemondás sajátos tevékenységével már korán számolni kell; a "népmese" mint a paraszti osztály jellegzetes epikus művészete az ókorban különösen az attikai vígjáték népi motívumai között érzékelhető kézzel foghatóan. Viszont a mese szerkezeti törvényei - hármas tagoltság és más hasonlók - nemcsak a paraszti mesemondáshoz kötve jelentkeznek, jórészt a kötetlenebb formájú elbeszélések szóbeli hagyományozásában alakultak ki, mint az adott formavázon belül szabadon rögtönző előadás korlátja és megkönnyítője egyszerre; ezért - sokszor még a "végérvényes" költői megfogalmazást megelőzően - a mítoszban is érvényesülhettek. De mindenesetre, a népmesei szerkezeten túl a népi szemléletre való motívumok egész sora bizonyítja, hogy a dolgozó nép képzeletének alkotásai még az uralkodó osztály jellegzetes genealógiai hagyományai közé is bejutottak; ilyen pl. a legkisebb fiúnak és a kenyérsütő királynénak a szerepe a Perdikkas-mondában. Számolni

kell, alighanem már a legrégibb időkben, a "dajkamese" szerepével is, a görög graódés mythos és a latin anilis fabula ilyen értelemben "vénasszony-mese": elsősorban gyermekek szórakoztatására, megvigasztalására, álomba ringatására szolgálhatott. (Platón már i. e. a IV. században - a gyermeklélek fogékonyságára hivatkozva - kiválasztásukat hatóságilag akarja szabályozni.)

A hitelét vesztett mitikus mese legszebb antik példája Amor és Psyche meséje. Psykhé görög szó, és annyit jelent: "Lélek"; megszemélyesítését gyakran pillangószárnyakkal ábrázolták. Amor, a "Szerelem" ifjú istene, ugyanaz a rómaiaknál, mint Erós a görögöknél. A lélek, melynek a szerelem kegyetlen oldaláról mutatkozik meg előbb, és a halált is vállaló küzdelmekkel kell kiérdemelnie, hogy égi jegyesével, magával a Szerelemmel örök boldogságban egyesüljön: eredetileg mélyértelmű, valószínűleg keleti hatásra tovább fejlődött mítosz. Apuleius, az i. sz. II. századában élt szellemes római író számára azonban már nem több mesénél. Az aranyszamár vagy másként Átváltozások (Metamorphoses) c. regényébe szövi, maga is anilis fabulának, "vénasszonymesének" mondja, és egy öregasszony ajkára adja, aki a rablók fogságába került kétségbeesett leányt vigasztalja vele. Ez már nem mítosz és Apuleius finom érzékére vall, hogy a mítosz helyett szívesebben ad - a népköltészet máig élő motívumait tudatosan felhasználó - mesét; mint allegóriát. Az isteneket mind római nevükön nevezi, Erós helyett Amort, illetőleg Cupidót, Aphrodité helyett Venust, Démétér helyett Cerest mond stb., de a leány nevét meghagyja görögül Psychének. Nem mintha a mítosz allegorikus értelmezésére egyáltalán nem gondolna, hanem azért, mert érzi, hogyha Psychét is "Anima"-ra latinosítaná, a színes mese, mely már elvesztette mitikus értékét, menthetetlenül tudákos allegóriává szürkülne. Ironikus hanghordozása is inkább a mítosz hitelét rombolja, mintsem az eleven elbeszélés meseszerűségét, amelyben szemmel láthatólag öröme telik.

Perdikkas

Argosból bujdosott az illyrek földjére három testvér, Gauanés, Aëropos és Perdikkas, az illyrek földjéről azután tovább vándoroltak felső Makedóniába és elérkeztek Lebaia városába. Ott aztán a király szolgálatába álltak, a legidősebb fiú a lovakat, a középső a marhákat és a legkisebbik a kecskéket és a juhokat őrizte. Valamikor régen a királyok is szűkösen éltek, nemcsak a nép, és így maga a királyné sütötte a kenyeret a legényeknek. Hát miközben sütötte, a legkisebb béresgyereknek, Perdikkasnak a kenyere mindig kétszeresére nőtt meg. Amikor észrevette ezt a királyné, jelentette az urának. Ez nem vette tréfára a dolgot, hanem valami nagy esemény előjelét látta benne s magához hívatta a három testvért és felszólította őket, hogy hagyják el az országát. De azok kijelentették, hogy egy tapodtat sem mennek innét, amíg ki nem adja nekik a király a bérüket, amelyet megszolgáltak.

Éppen besütött a nap a tetőnyíláson, az istentelen király arra mutatott és így szólt:

- Ott van, nektek adom, az legyen a béretek!

A két idősebb testvér, Gauanés és Aëropos megrökönyödve hallgatták, de a legkisebb fiú elővette a kését és körülkanyarította vele a palota padlóján azt a helyet, ahová a nap sugarai vetődtek.

- Elfogadjuk, uram királyom, amit adsz nekünk - mondta, s azzal háromszor a keblébe merte bele a napsugarakat és két bátyjával együtt eltávozott.

Így ezek elmentek, de a király egyik tanácsosa figyelmeztette a királyt arra, hogy mit tett a legkisebb fiú és hogy nem ok nélkül tette, amit tett. Hallván ezt a király, haragra gerjedt és lovasokat küldött a három legény után, hogy azok pusztítsák el őket.

Van egy folyó azon a vidéken, ennek még századok múltán is mint megmentő istennek mutattak be áldozatot a három testvér utódai. És méltán, mert amint a három testvér átkelt rajta, ez a folyó úgy megáradt hirtelen, hogy a lovasok nem tudtak már átkelni. A legények pedig Makedónia más vidékén telepedtek meg, Midas kertjének közelében, ott, ahol magától terem a rózsa, s hatvan szirma van mindegyiknek, és illatosabb minden másnál. Azt mondják, hogy ebben a kertben fogta el egyszer Midas király az öreg Silénost, aki azután a természet titkos bölcsességét tárta fel előtte; a kert felett emelkedik a Bermios nevű hegy, amelyet a hó tesz járhatatlanná.

Először ezt a vidéket vették birtokba a testvérek, majd egész Makedóniát uralmuk a alá hajtották. Perdikkas szerezte meg a jogot erre, amikor Makedónia napját fogadta el bér gyanánt a királytól.

Ez a Perdikkas a hetedik ükapja volt Alexandros királynak - Nagy Sándor ősének.

Hérodotos VIII. 137-139.

Amor és Psyche

Volt egyszer egy király meg egy királyné. Volt nekik három leányuk. Egyik szebb volt, mint a másik, de a legkisebbik olyan gyönyörű volt, hogy azt nyelv nem tudná elmondani.

Messze földről jártak csodájára a legkisebb királykisasszony szépségének és már azt beszélték az emberek, hogy Venus, a szerelem és a szépség istennője szállt le közéjük. És nem is fűztek többé koszorút Venus oltárára, hanem minden virágot a királykisasszony lábai elé szórtak.

Megharagudott ezért az igazi Venus és méltatlankodva csóválta a fejét:

- No nézzék, még evvel a halandó kisasszonykával fogok isteni méltóságomon osztozni. De ezt már nem tűrhetem tovább!

És hívatta gyorsan a fiát, a szárnyas kis istent, a pajkos, vakmerő Amort. Elvitte abba a városba, ahol a királykisasszonyék laktak, és megmutatta neki Psychét, mert hogy el ne felejtsem, így hívták a legkisebb királykisasszonyt.

- Nézd csak - mondta Venus Amornak, ha igazán szereted anyádat, ezt a leányt kell megbüntetned, mert szépsége elhomályosítja az én szépségemet. Lőj szívébe egyet fürge nyilaidból, lobbantsd szerelemre, mégpedig a leghitványabb, a legszerencsétlenebb férfi iránt a világon. Legyen megvetett, legyen koldusszegény, vagy akár nyomorék, csak ne legyen párja a szerencsétlenségben annak, akit megszeret.

Így szólt Venus és elbúcsúzott forró csókkal a fiától, és visszatért a tengerbe. Rózsás lábaival alig érintette a lágy habokat, és a tenger örvényei elcsitultak. Így várta be kíséretét, és nem is kellett sokáig várakoznia: jöttek a nereisek, karban énekelve és jöttek a tritonok. Az egyik zengő kagylóján trombitált, a másik lágy selyemmel védte a nap heve ellen az istennőt, a harmadik tükröt tartott eléje, ketten pedig gyorsan befogták magukat az istennő kocsijába és a tenger színén futottak vele.

Psyche mit sem sejtett az egészből. Csak búsult, búslakodott odahaza, mert mindenütt beszéltek ugyan a szépségéről, de nem jött el érte sem király, sem királyfi, de még valami jóravaló közember sem kérte meg a kezét. Két nénjét már régen feleségül vették királyi kérők, de Psyche, aki a legszebb volt közöttük, még mindig csak otthon kuksolt és siratta magányos szépségét.

Gondolta a király: tán valami isten keze lesz a dologban. Mert ő is büszke volt legkisebb leánya szépségére és váltig csodálkozott, hogy nem akad kérő. Nem is tanakodott sokáig, felkereste Apollo híres miletosi jóshelyét, hogy imádsággal és áldozatokkal kérjen tanácsot és férjet a leányának.

Apollo így felelt a király kérdésére:

- Magas hegy csúcsára vidd a leányodat, de előbb sirasd meg, mint kedves halottat, és öltöztesd díszbe, mint szépséges szép menyasszonyt. Mert ne remélj emberi vőt magadnak. Egy kegyetlen szörnyeteg fog eljönni a leányodért, aki szárnyra kelve a magasba emelkedik, az egész világot leigázza és még magát Juppitert is elrémíti fegyverével.

Szegény király, nagybúsan ment haza, hogy elmondja feleségének a jóslatot. Sírás, jajgatás verte fel napokig a házat, akkor aztán hozzáláttak, hogy megtegyenek mindent, ahogyan Apollo parancsolta.

Menyegzői pompát öltött a palota, de gyászéneket játszottak a fuvolán és az éneklő násznép hangja zokogásba fulladt. A szegény kis Psyche menyasszonyi fátylával a könnyeit törülgette és az egész város vele sírt. De az isteni parancsnak engedni kellett.

Kikísérték Psychét a hegyre, vele ment az egész násznép, vele a szegény szülők is. Még Psyche vigasztalta őket:

- Miért gyötritek még keserves zokogással is szomorú öregségteket? Miért hullattok könnyet és miért tépitek tisztes ősz hajatokat? Akkor kellett volna siratnotok, amikor mindenki új Venusnak nevezett, mert már tudom, érzem, szertelen szépségemért kell most bűnhődnöm. De vigyetek gyorsan a hegy csúcsára, minek is habozni, minek halogatni, ha egyszer úgyis meg kell lennie?

Meggyorsították lépteiket, felkísérték a leányt a hegy csúcsára, ott egy kősziklán magára hagyták és könnyeikkel oltották el a menyegzői fáklyát. Hazament az egész násznép, hazamentek a szerencsétlen szülők is, és otthon a királyi palota legsötétebb zugába húzódtak, mert legkisebb leányuk elvesztése után a napot sem akarták látni többé.

Psyche pedig ott sírdogált a kőszikla tetején és egész testében reszketett a félelemtől. De jött a nyugati szél, a szelíd Zephyrus, és gyöngéden játszott a leány ruhája redőivel, a lágy selymet lassan mint hajóvitorlát duzzasztotta nagyra, úgy emelte fel őt, és vitte a hegy lejtőjén lefelé. Úgy fektette szépen egy elrejtett völgyben virágos pázsitágy jó puha ölébe.

*

Annyi sírás-rívás után a harmatos fűben elaludt Psyche. Álmából frissen ébredt fel és mindjárt jobbkedvű volt.

Akkor nézett csak körül, s hát szeme-szája tátva maradt a csodálkozástól, annyi szépet látott.

Hatalmas lombos fák vették körül a ligetet és a közepén kristálytiszta forrás bugyogott. Hát még ami a forrás mellett volt! Királyi palota, de akinek szeme van, láthatja, hogy nem emberi kéz emelte. Aranyoszlopok citromfából és elefántcsontból faragott mennyezetet tartottak, a falakról ezüstből öntött állatok fogadták a belépőt. A padlót is fényes drágakövekből kirakott színes mozaik borította, a kis Psyche lába itt is, ott is gyémánton és igazgyöngyön taposott. Ahova csak nézett, minden ragyogott, ablakra sem volt szüksége a palotának, hogy világos legyen, mert a sok-sok arany pótolta a napfényt.

Ennyi minden szépség csalogatta befelé, úgy, hogy Psyche a végén még félni is elfelejtett. Ment előre bátran, minden zugba betekintett, és annyi kincset látott egy rakáson, amennyiről még csak nem is álmodott soha. S váltig csodálkozott, hogy ezt a rengeteg kincset sem lakat nem rejti, sem ember nem őrzi.

De még csak arra sem ért rá, hogy kedve szerint kicsodálkozza magát, s hallja ám, hogy a nevén szólítják. Körülnéz, de senkit sem lát, csak a testtelen hangot hallja:

- Miért csodálkozol a temérdek kincsen, asszonyunk? Hiszen a tiéd mind. Menj csak a hálószobádba, pihend ki magadat nyoszolyádon, aztán, ha úgy tetszik, végy üdítő fürdőt. Mi, akiknek csak a hangját hallod, vagyunk a cselédeid, nem lesz ránk panaszod, mire megfürödtél, királyi asztalod is terítve lesz.

Meg is volt mindene, amit csak szeme-szája megkívánt. Aludt, majd az álmot kimosta szeméből, s akkorára már a roskadásig megrakott asztal mellé ülhetett. Kedvére evett-ivott, majd a lakoma után láthatatlan énekes dalolt és láthatatlan művész láthatatlan citerán játszott hozzá.

Így telt el a napja, csupa gyönyörűségben. Este aludni tért, és éjszaka volt már, amikor valami szelíd, zengő hangot hallott közeledni. Ismeretlen férje jött.

Vele volt hajnalig, de napkölte előtt eltávozott mindig. Így ment ez nap mint nap. Psyche sohasem látta férjét, csak a hangját hallotta, és ez a hang volt magányos élete boldogsága.

Eközben szülei szüntelen nagy gyászban tovább öregedtek. Idővel eljutott Psyche eltűnésének a híre a szomszéd országokba is, meghallották Psyche nénjei is, és talpig gyászba öltözködve siettek szüleik vigasztalására.

Ezen az éjszakán így szólt Psychéhez láthatatlan hitvese:

- Édes Psyche, kedves feleségem, nagy veszedelem fenyegeti boldogságunkat. Nénéid kutatnak utánad, el fognak jönni arra a hegycsúcsra is, ahonnan elhozattalak. Ha majd hallod jajveszékelő

szavukat a hegyről, ne felelj nekik, mert máskülönben nekem nagy szomorúságot okoznál, magadra pedig szörnyű veszedelmet idéznél elő.

Psyché megígérte, hogy úgy lesz, amint férje kívánta.

De a következő napot nagy sírás-rívás közt töltötte szegényke. Most érezte csak börtönben magát, hogy el van zárva minden emberi társaság elől, s még tulajdon édes nénjeit sem láthatja, és nem vigasztalhatja meg őket, amikor éppen őérte gyászolnak. Nem kellett aznap Psychének sem az üdítő fürdő, sem étel, sem ital, egész nap csak könnyeit hullatta, míg végre estére álomba sírdogálta magát.

Megjött éjszakára hitvese is, könnyes arcát magához ölelte és így dorgálta szelíd szomorúsággal:

- Hát ezt ígérted nekem, kis Psyche? Hogyan bízhatok már benned ezután, ha éjjelnappal csak sírdogálsz és még a karjaim közt sem hagysz fel vele? Tedd hát, amit akarsz, engedj veszedelmes kívánságodnak, de majd gondolj vissza intő szavaimra a késő bánat idején.

Könnyel, könyörgéssel így csikarta ki Psyche férje engedélyét, hogy vendégül lássa nénjeit és érte való gyászukban megvigasztalja őket. Férje ráadásul azt is megengedte, hogy ajándékozza meg őket arannyal, drága ékszerrel, amennyivel csak akarja. Csak arra az egyre figyelmeztette, hogy ne engedjen semmiben testvérei tanácsának, ne kutassa soha szentségtörő kíváncsisággal hitvese kilétét, mert különben el kellene válniok örökre.

Psyche megköszönte férje engedékenységét és megígérte, hogy úgy lesz, amint férje akarja.

- Inkább százszor is meghaljak, mintsem tőled elváljak - tette hozzá, könnyeit felszárítva.

*

Mire kivilágosodott, Psyche férje újra eltűnt.

Reggelre kelve már ott álltak a sziklán Psyche nénjei, jajgattak keservesen, és siratták Psychét, hogy a hegyek is mind az ő nevét visszhangozták.

Lent a völgy mélyén Psyche is meghallotta, kifutott a palota elé és felkiáltott:

- Ne sírjatok, ne gyászoljatok tovább, mert itt vagyok én, akit sirattok!

Hívatta Zephyrust, s mert férje még az éjszaka megengedte, vele hozatta le, lengő szelek szárnyán, nénjeit a szikla tetejéről.

No, volt öröm, amikor találkoztak. Ölelték, csókolták egymást.

- Gyertek be, nézzétek meg az otthonomat is - hívogatta Psyche a nénjeit a palotába. S megmutatott nekik mindent, meg is kínálta őket mindenféle jóval, mert a láthatatlan cselédek ekkorára már megterítettek.

De ha örültek is eleinte a testvérek annak, hogy megtalálták elveszettnek hitt húgocskájukat, látva a nagy pompát, a sok drága kincset, felébredt szívükben a gonosz irigység. Persze, kíváncsiak is voltak nagyon, hogy ki lehet ennek a csodálatos palotának az ura, kicsoda Psyche hitvese? Kérdezték is eleget Psychét, de az nem feledkezett meg férje tilalmáról. Eleinte kitérően válaszolgatott, de nénjei nem hagytak fel a tolakodó kérdésekkel.

Erre kénytelen volt füllenteni szegényke, és azt mondta, hogy szép fiatal férfi az ura, pelyhező szakállka köríti az állát, és ritkán van itthon, mert erdőn-mezőn vadászik. S hogy hazugságon ne érjék, most már sietett túladni a kedves vendégeken. Adott nekik arany ékszereket, drágakővel díszített nyakláncokat, amennyit csak elbírtak, és hívatta gyorsan Zephyrust, hogy úgy, amint hozta, vigye vissza őket.

Útközben egészen erőt vett rajtuk az irigység.

- Hja, hiába, ilyen igazságtalan a szerencse - kezdte el az egyik. - Hát való ez? Egyazon szülők gyermekei vagyunk, királyleányok vagyunk mind a hárman, s mi, az idősebbek, szüleinktől távol, idegen országban, valósággal cselédei vagyunk férjünknek, s ez, a legkisebbik, egy isten felesége.

S láttad, ugye, testvér, mennyi tömérdek kincs van a palotájában, mennyi arany nyaklánc, mennyi fényes ruha, mennyi ragyogó gyöngy! Hát még, ha igaz, amit az ura szépségéről beszél! S talán isteni férje még őt is istennővé fogja tenni, ő legalább máris fennhordja az orrát, mintha istennő volna. És én, szerencsétlen, kuksolhatok otthon kopasz, vén férjem mellett, aki az egész házat zárva tartja.

- Hagyd el - folytatta a másik -, tudja ezt Psyche is, azért bánt úgy velünk, mint hitvány cselédekkel. Vagy talán nem láttad, milyen gőgösen beszélt, milyen gyorsan tuszkolt ki minket a házából, egy-két fukar kézzel odavetett ékszerrel szúrva ki a szemünket? Élni sem akarok tovább, ha bosszút nem állok a gyalázatért! Tarts velem, fogadom, kiforgatom még őt ebből a nagy boldogságból.

Mindjárt meg is beszélték, hogy semmiről sem szólnak senkinek. Elrejtették a sok kincset, amit Psychétől kaptak ajándékba, megtépték ruháikat, vörösre dörzsölték szemüket, és nagy sírás-rívással tértek vissza szüleikhez.

A szegény öreg királyi pár szívében is kiújult a régi gyász és együtt siratták Psychét keserves zokogással. A gonosz leányoknak volt szívük tovább titkolni, hogy megtalálták Psychét.

Aztán hazamentek, ki-ki a maga urához, és tovább szőtték-szövögették gonosz tervüket Psyche ellen.

Ezen az éjszakán így szólt Psychéhez a férje.

- Látod-e, milyen veszedelem fenyeget ismét? Ha nem vigyázol most kettőzötten, bizony utol is ér. Gonosz testvéreid most azon tanakodnak, hogy hogyan tehetnék tönkre a boldogságunkat, és eljönnek, rábeszélni, hogy lesd meg titkon az arcomat. De mondom neked, ha meglátod egyszer; utoljára láttál, sőt a hangomat sem fogod hallani többé. Ezért ha itt lesznek megint a gonosz boszorkák, szóba se állj velük, vagy ha már erre nem visz rá a lelked, legalább ha rám kerül a szó, ne is hallgasd meg őket. Mert tudd meg, gyermeked lesz nemsokára, és ha titkunk titok marad, ő is isten lesz, de ha elárulod, halandó.

Mikor meghallotta Psyche ezt az ígéretet, nem tudott hova lenni örömében, boldogságában.

De jöttek a nénjei, hozta őket a szárnyas Zephyrus, bár nem nagyon szívesen, de mit tehetett volna egyebet, ha egyszer Psyche így parancsolta.

Hogy hízelgett a két boszorka, hogy tettették magukat! A kis Psyche bizalmát nem volt nehéz megnyerniök.

Kínálgatta őket mindenféle jóval, láthatatlan énekeseit is hívatta. hogy mulattassák nénjeit, azok meg csak szőtték-szövögették a hálót csalfa beszédükkel. Megint kikérdezték töviről hegyire, hogy milyen a férje? öreg-e, fiatal-e? A kis együgyű már elfelejtette, hogy mit füllentett a múltkor, és azt mondta zavarában, hogy a térje megrakott hajókon járja a világot, drága kincsekkel kereskedik, egyébiránt nem éppen fiatal, de nem is öreg még, egy icipicikét őszül már a haja.

S hogy bele ne keveredjen a hazugságba, megtömködte gyorsan drágaságokkal a markukat és sietve rábízta őket férje szolgájára, a lenge Zephyrusra.

Most járt csak a szájuk hazamenet:

- No mit szólsz testvérem, az ostoba liba újabb hazugságaihoz? Tisztelt férje ura ugyan gyorsan öregszik. Múltkor még ifjú volt, pelyhező szakállal, most pedig már őszül a haja. Vagy hazudik Psyche, vagy nem látta soha a tulajdon férjét, de annyi szent, hogy nekünk meg kell tudnunk az igazat. Mert, ha Psyche maga sem láthatja, akkor nyilván isten, és akkor én megpukkadok az irigységtől.

Nem is mentek haza, ki-ki a férjéhez, csak a szüleiknél szálltak meg a közelben éjszakára, és másnap reggel siettek ismét a hegycsúcsra, s a magányos szikláról a nyugati szél szárnyán egyenesen Psychéhez.

- Szegény kis húgocskánk - rontottak rá tettetett jósággal -, te csak gondtalanul élsz itt egymagadban, s nem is sejted a veszedelmet, ami rád vár. Jó, hogy mi résen vagyunk. Mert megtudtuk, hogy kiféle a te urad: sem ember, sem isten, hanem egy óriási gonosz mérges kígyó. Emlékezz csak vissza Apollo jóslatára: olyan kegyetlen lény lesz a te férjed, akitől még maga Juppiter is félni fog. Parasztok meglesték, amint hazatért este, gonosz kígyó, aki csak azt várja, hogy meghízzál, s menten bekap téged, és ha fiacskád lesz, őt is veled együtt. Az már a te gondod, hogy hallgatsz-e jó testvéreid tanácsára, vagy az undok kígyó mellett maradsz-e inkább. Mi megtettük testvéri kötelességünket avval, hogy figyelmeztettünk.

Szegény kis együgyű Psyche, végigborsózott erre a rémület a hátán, elpárolgott a fejéből férje minden intelme, és megfeledkezett a saját ígéreteiről is. Gyámoltalanul simult a nénjeihez:

- Jaj, ne hagyjatok el engemet a bajban, mert bizony igazat mondhattak nektek a parasztok. Meg kell most vallanom, sohasem láttam a férjemet, csak a hangját hallom, mert mindig éjjel jön, s mire kisüt a nap, hirtelen eltávozik. S mindig avval hitegetett, hogy nagy baj lenne abból, ha kíváncsi lennék egyszer az arcára. Jaj, adjatok tanácsot, mit tegyek, hová forduljak?

Összevillant gonoszul a két boszorka tekintete, hiszen ez az éppen, amire vártak. Egymás szájából vették ki a szót, úgy hadarták gyorsan az ármányos tanácsot:

- Vigyél magaddal estére élesre kifent kést a hálószobádba és készíts ki jó előre égő olajmécsest, de född be cseréppel, és vigyázz, hogy mindent óvatosan rejts el. S mikor jön a kígyó, és érzed leheletén, hogy már mélyen alszik, te csússz le az ágyról, vedd le a cserepet az olajmécsesről, úgy vágd le a gonosz kígyó fejét a késsel, mert a sötétben elhibáznád. Ne félj, mi is itt leszünk a közeledben, és ha végeztél a kígyóval, nekünk lesz gondunk rá, hogy hozzád illő emberi férjet keressünk neked.

Mondták, de bizony kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy mellette maradjanak. Mikor már elég mérget csepegtettek szavukkal Psyche szívébe, siettek, mert féltek az isten bosszújától. Menten hajóra szálltak és meg sem álltak hazáig.

Psyche egyedül maradt gondjával, bánatával. Hitte is, nem is nénjei beszédét, egyik percben gyűlölte a gonosz kígyót, másik percben szerette sosem látott, szépbeszédű urát. Sokáig habozott, hogy kire hallgasson, férje tilalmára, vagy testvéreire. De megjött az este, és Psyche úgy tett, amint testvérei tanácsolták.

Megjött az éjszaka, s az éj sötétjében megjött Psyche ura is, el is aludt nemsokára. Ekkor Psyche összeszedte minden erejét, fogta a kifent kést, levette a cserepet a mécsesről, ezt az ágya fölé tartotta, és nézte, nézte, hogy ki fekszik mellette az ágyon. Ugyan kit látott ott? Minden kegyetlen lény közül a legszebbet, a legkedvesebbet, magát Venus fiát, Cupidót, a Szerelmet. Ott aludt az édes isten, édesen mosolyogva álmában. Láttára még a mécses lángja is vidámabban lobogott és a kés gonosz pengéje megvillant.

Psyche, szegény, elsápadt, és bűnbánóan roggyantak meg a térdei. Már maga ellen fordította volna a kést, de szerencsére kihullott reszkető kezéből. Az ágy előtt térdelt aléltan, és csak az térítette magához, hogy az isteni arc szépségében gyönyörködhetett. Nem is tudott betelni a nézésével.

Látta aranyszőke, illatos hajának elszabadult fürtjeit, amint körülvették tejfehér nyakát és rózsás kerek arcát. Egyik fürt erre állt, a másik amarra, göndör, tiszta arany, fényük mellett a mécses halványan pislogott. Vállán harmatosan ragyogtak a szárnyak, most azok is pihentek, hanem könnyű fehér pelyhük mégis folyton lengedezett.

Az ágy előtt hevert az íj és a tegez, tele hegyes nyíllal. Kíváncsian nézte Psyche kedves ura fegyvereit, kezébe vett egyet a nyilakból és saját ujján próbálta ki, hegyes-e? Kiserkedt a vére, a kis tudatlan önmagát sebezte meg Amor iránt olthatatlan szerelemmel. Tele szerelemmel borult Amor fölé, elhalmozta forró csókjaival, sietett velük, mert félt, hogy az közben felébred.

De az olajmécses - talán irigységből, talán, mert ő sem tudta megállni, hogy a szárnyas isten szépséges testét meg ne érintse - egy csepp forró olajat csöppentett az isten jobb vállára.

Riadtan ugrott fel Amor, s amint kinyitotta szemét, tisztában volt mindennel és egyszeriben elröpült Psyche karjai közül. Hiába kapott utána Psyche, hiába ragadta meg lábát, feltartóztathatatlanul röpült tovább. Psyche kétségbeesetten rogyott a földre s a szerelmes isten nem tudta elhagyni szó nélkül a kedvesét:

- Együgyű kis Psyche, hát ezért szegültem ellene teérted anyám parancsának? Mert ő azt kívánta, hogy a föld leghitványabb embere iránt gyújtsak szerelmet a szívedben. Hát ezért tartottalak meg magamnak, ezért választottalak hitvesemnek, hogy te gonosz kígyónak tarts, és a fejemet akard levágni? Látod, látod, hiába intettelek, gonosz testvéreid jó tanácsaira hallgattál. Meg is bűnhődnek majd érte kegyetlenül a boszorkák, hanem tégedet csak avval büntetlek, hogy eltávozom tőled.

Így szólt, s szárnyaival a magasba emelkedett.

Psyche erőtlenül hevert még a földön. Szemével követte, ameddig csak tudta, ura repülését, és sírt keservesen. Aztán, hogy eltűnt a szemei elől, elvánszorgott a legelső folyóhoz és a habok közé vetette magát. De a folyó tudta, hogy az isten hitvesével van dolga: gyöngéden kitette virágos partjára, a jó puha fűbe.

Véletlenül éppen ott üldögélt a parton Pan, a kecskelábú pásztoristen. Szelíd szóval vigasztalta a leányt:

- Hallgass rám, kislány, mert igaz, hogy csak egyszerű pásztor vagyok, de már öreg vagyok, sokat tapasztaltam. Ha jól látom, szerelmes vagy, annyi az egész, attól még nem kell meghalni. Hagyj fel a szomorúságoddal, inkább azt nézd, hogy mivel engesztelhetnéd ki Cupidót, mert mi tagadás benne, ő bizony egy kissé el van kapatva.

Megköszönte Psyche a pásztoristen tanácsát és folytatta útját. Útközben betévedt abba az országba is, ahol idősebbik nénjének a férje uralkodott. Felkereste nénjét és ezt mondta neki:

- Emlékszel még, néném, hogy mit tanácsoltatok nekem? Hát én bizony úgy is tettem, amint mondtátok, de mikor az ágyhoz emeltem a mécsest, a gonosz kígyó helyett csodálatos szépet, magát Venus szép fiát találtam.

Néztem, néztem soká, kezemben a mécses, és véletlenül egy csepp a forró olajból a vállára csöppent. Felriadt álmából, és ahogy meglátott, kezemben a kifent acéllal, rám szólt haragosan: "Takarodj mellőlem, helyedbe idősebb nénédet fogom most feleségül venni." Hívatta is rögtön Zephyrust, és az kivitt a palotájából.

Még jóformán be sem fejezhette szavait Psyche, gonosz nénje sebtiben faképnél hagyta, valami hazugsággal elköszönt a férjétől, hajóra szállt, onnan ész nélkül rohant a hegycsúcs magányos sziklájára. Valami szél csak fújdogált, azt hitte, hogy a Zephyrus, akit Cupido isten küldött el érte.

- Fogadj hát magadhoz, méltó hitvesedet, Cupido - kiáltotta - és te Zephyrus, vidd el új úrnődet uradhoz - s azzal kiterjesztett karokkal zuhant a mélybe. Menten ízzé-porrá zúzódott a sziklán.

Nem soká váratott magára a másik gonosz testvér bűnhődése sem. Psyche tovább bolyongott, és eközben eljutott abba az országba is, ahol kisebbik nénje lakott. Annak is azt mondta, amit az elsőnek, az is hitte szentül, hogy ő lesz csak méltó hitvese Amornak. S ő is ízzé-porrá zúzódott a sziklán.

Psyche pedig kereste, kereste tovább elveszett urát.

De Cupido anyja házában nyomta az ágyat és gyógyítgatta sebét, amit az olajcsepp égetett a vállán.

A szép fehér sirály vitte meg a hírt Venusnak, hogy betegen fekszik a fia. De tudott még ennél is nagyobb újságot a fecsegő madár:

- Az egész világ beszéli már, hogy Cupido a hegyek közt szerelmeskedik, Venus meg csak a tengerben fürdőzik mindig, s közben elvadulnak a népek, mert a szép szerelmet, a hitvesi

hűséget, a nemes bátorságot és mindent, ami gyönyörű és kívánatos, nekik kellene elhinteniök a földön.

Ilyeneket fecsegett a szép fehér sirály Venus fülébe.

- Úgy, a kis ártatlan, hát már kedvese van? - csattant fel haraggal Venus. - Mondd meg gyorsan, egyetlen hűséges cselédem, ki az a leány, aki elcsábította? Legalább egy nympha, vagy az egyik hóra, vagy a kilenc múzsa karából az egyik, vagy talán az én kíséretemből, a három gratia közül valamelyik?

- Nem tudom, ki lehet, csak annyit hallottam, hogy Psychének hívják - felelte a sirály.

Erre futotta csak el igazán a méreg az istennőt:

- Psyche? Talán bizony, aki szépségével az én szépségemet borítja homályba? Hát azt hitte a gézengúz, hogy ezért mutattam meg neki Psychét?

Nem is késlekedett tovább, feljött a tengerből, és sietve felkereste aranypalotáját. Hát a sirály igazat beszélt: ott feküdt Cupido az ágyon. Már a küszöbről rátámadt Venus.

- Hát szép dolog az, amit cselekszel? Így hallgattál anyád szavára? Még gyermek vagy jóformán, és már asszonyon jár az eszed, és a hátam mögött éppen azt a halandó királyleányt veszed feleségül, akit azért bíztam rád, hogy büntesd meg kegyetlenül? No megállj, gézengúz, megbánod te még ezt! Elveszem a szárnyaidat, elveszem az íjat, a tegezt a nyilakkal, és odaadom egyik cselédem fiának, ő lesz majd a fiam is helyetted, mert te nem érdemled meg.

S még forrt benne a harag, amikor, az ajtót is becsapva maga mögött, elhagyta a fiát. Így találták őt Ceres és Juno.

- Ejnye - mondták neki -, miért vonod össze ilyen haragosan a szemöldöködet szép fényes szemeid fölött?

- Éppen jókor jöttök - felelte nekik Venus -, hiszen bizonyosan már ti is hallottátok házam gyalázatát. Segítsetek megtalálni a szökevény Psychét, fiam uram feleségét.

Persze Ceres és Juno tudtak már a dologról.

- Ugyan, ugyan, mi rosszat követhetett el a fiad? Hogy megszerette a szépséges Psychét és feleségül vette? Ez a világ rendje, hiszen már legénysorban volt, és csak te hiszed, hogy mindig gyermek marad.

De engesztelő beszédükkel csak olajat öntöttek a tűzre. Venus, látva, hogy a rajta esett sérelmet nem is veszik komolyan, faképnél hagyta őket is, és visszament a tengerbe.

Ezalatt Psyche éjjel-nappal csak az urát kereste, hogy kiengesztelje őt, s ha már méltatlan rá, hogy a felesége legyen, legalább mint utolsó cselédjét ne kergesse el magától.

Útközben egy templomot látott, gondolta, oda is betekint, hátha éppen abban lakik az ő ura. És sietve lépett a templomba. Hát csak kévéket látott, kövér kalászokat halomban, aratókoszorút, sarlót, kaszát és mindenféle aratószerszámot nagy rendetlenségben, ahogy az aratók sebtiben lerakták. Psyche mindent szépen rendbe rakosgatott.

Látta mindezt Ceres, a kegyes istennő - mert az ő templomába tévedt be Psyche -, és már messziről így szólt hozzá:

- Szegény kis Psyche, halálra keres Venus, tűvé teszi érted az egész világot, és te arra is ráérsz, hogy az én templomomat takarítsd?

Psyche az istennő lábaihoz omlott, sírt-sírt keservesen, és a földet seperte kibomlott hajával. Úgy kérte Cerest:

- Kalászt hozó, áldást osztó szent jobbodra kérlek, ne kergess el magadtól, hadd húzzam meg magamat itt a kévék között néhány napig, amíg megenyhül irántam Venus kegyetlen haragja, vagy legalább amíg kipihenem kissé a hosszú bolyongást.

De mondta Ceres:

- Rokonom Venus, és régi barátság fűz hozzá, akárhogy is sajnállak, nem rejtegethetem szökevény cselédjét.

Sírva vánszorgott tovább Psyche Juno templomához. Letörli könnyeit s úgy könyörög befogadásért Juppiter hitveséhez.

De Juno is elkergette:

- Sajnállak, kis Psyche, de a menyem Venus, és mindig édes leányom gyanánt szerettem, meg aztán, hiába, szökevény rabszolga vagy, nem adhatok szállást neked.

Kihez fordulhatott volna ezek után Psyche? Gondolta, még legjobb, ha önként jelentkezik Venusnál, majd elválik, mi lesz, s titokban azt is erősen remélte, hogy anyja házában Cupidót is feltalálhatja. De nagyon-nagyon félt Venus kegyetlen büntető kezétől és sokáig noszogatta magát, amíg összeszedett annyi bátorságot, hogy Venus szeme elé mert kerülni.

Gúnyosan nevetett Venus, amikor meglátta Psychét, amint a hosszú bolyongástól halálra fáradva, és a félelemtől reszketve megállt előtte.

- Végre, hogy eszedbe jutott anyósod üdvözlésére jönni! - fogadta szigorúan összehúzott szemöldökkel. - Vagy talán uradat akartad meglátogatni, aki most is az ágyat nyomja még attól a sebtől, amit te okoztál neki? No de ne félj semmit, jó anyósod leszek, megtanítalak illendőségre.

Azzal hívatta cselédeit, korbácsot adott a kezükbe, hogy lássák el Psyche baját. Akkor aztán újra maga elé hívatta és így szólt hozzá:

- Ne gondold, hogy igazán a felesége vagy a fiamnak. Hiszen nem kapott apai beleegyezést a házasságkötéshez, és így egyszerűen a cselédem vagy, megértetted? És ha nem fogadsz szót, meglátod, mi lesz.

És eléje szórt egy garmada magot, búzát, árpát, kölest, mákot, borsót, lencsét és babot, jól összekeverve.

- Cselédeim közt is te vagy az utolsó, ha nem dolgozol, enni sem kapsz. Látod ezt a halmot? Estére kiválogasd belőle és rakd külön halomba a hétféle magot; mire hazajövök, meglegyen!

Hozzá sem kezdett a szegény kis Psyche a munkához, úgyis tudta, hogy nem készülne el vele estére, de talán sohasem, olyan rengeteg halom volt előtte. Csak ült, üldögélt és nem tudta, mitévő legyen.

De egy kis hangya megszánta, és szólt menten a szomszédainak: - Jertek, jertek, hangyák, a Földanya apró gyermekei, jertek, segítsük meg Cupido asszonykáját!

És jöttek a hangyák minden zugból, csak úgy hullámzottak a szobában, és hamarosan szétválogatták a magokat. Psychének csak néznie kellett.

Este megjött Venus és csodálkozva látta, hogy meg volt téve, amit parancsolt. Egy darab száraz kenyeret vetett oda a menyének, azután aludni tért.

Ezalatt Cupido erős zár alatt volt. Őriztette Venus, hogy el ne hagyja szobáját, nehogy pajkos kalandra indulva újra, sebe rosszabbra forduljon, s nehogy véletlenül találkozzék Psychével. Így közös tető alatt voltak és mégsem láthatták egymást.

Másnap korán reggel hívatta már Psychét Venus, hogy újabb parancsot adjon.

- Látod azt a berket a folyó partján? Aranyszőrű juhok legelésznek ott pásztor nélkül. Azt parancsolom most, hogy abból a fényes gyapjúból hozz nekem aranypelyhet.

Örömest ment Psyche, gondolta, ha ott vész, legalább vége lesz ennek a nyomorúságnak. De a folyóparton a zizegő nádszál ezt susogta a fülébe:

- Várj csak, várj csak, Psyche, ne menj most az aranyszőrű juhok közelébe. Ilyenkor a nap forró tüze megvadítja őket, feldöfnének kemény szarvukkal, ha meglátnának. Délutánig várj csak, míg alábbhagy a hőség, bújj el addig a nagy platánfa mögé és várd meg, amíg megpihennek a bokrok tövében. Fennakad gyapjukból a tüskéken elég, s akkor te odalopózhatsz, csak az ágakat kell megráznod és hullani fog az aranypehely az öledbe.

Úgy is tett Psyche, és estére meghozta az aranypelyhet Venusnak.

- Azt hiszed, nem tudom, ki segített? - vetette oda haragosan Venus, és új parancsot adott. - Látod azt a hegycsúcsot a szikla fölött? Ott ered egy sötét forrás, mely fekete habjaival az alvilági folyót, a Cocytust táplálja. Abból hozz jéghideg vizet nekem. - És egy kristályból faragott kis korsót adott a kezébe.

Elindult Psyche, meg is találta a fekete forrást. De itt látta csak, hogy milyen kegyetlenül nehéz az, amit Venus parancsolt. Kiálló sziklából megközelíthetetlen magasságban eredt a forrás és vadul rohant a mélybe, s mellette - mellette két sziszegő sárkány őrködött örökké éber szemekkel.

Csobogtak, locsogtak a fekete habok, innen is, onnan is Psychét riogatták.

- Szaladj el! - mondta az egyik. - Mit akarsz? - kérdezte a másik. - Hova mégy? - Ide nézz! - Menekülj! - Elpusztulsz! - és így tovább. A szegény kis Psyche majdhogy kővé nem vált ijedtében.

Szerencse, hogy arra repült éppen Juppiter nagy sasmadara.

- Szegény kis együgyű Psyche - mondta neki a sasmadár -, csak nem reméled, hogy sikerülni fog neked akár csak egy cseppet is vinned ebből a forrásból? Hát nem tudod, hogy még az istenek is visszaborzadnak tőle? - És elvette a kristálykorsót Psychétől, a szikla alá repült, úgy fogta fel a lefelé zuhanó habokat, és megtöltötte a korsót. Mérgesen sziszegett ugyan a két sárkány, de a sasmadár azt füllentette, hogy Venus egyenesen őt küldte a vízért, és erre megszelídültek.

Boldogan vette át a sastól a tele korsót Psyche, és vitte Venusnak. De Venusnak még ez sem volt elég.

- Fogd ezt a szelencét - mondta, be sem várva, hagy Psyche egy kissé kipihenje magát. - Menj vele az alvilágba, és kérd meg Proserpinát a nevemben, hogy adjon bele legalább egy napi porciót a szépségkenőcséből, mert az enyém elfogyott, amíg beteg fiamat ápoltam, kenegettem. De aztán siess vele, mert nekem sürgősen az Olymposra kell mennem, a többi isten közé.

Most már látta Psyche, hogy Venus mindenáron el akarja őt emészteni. Gondolta, felmegy egy magas toronyba és onnan leugrik. De megszólalt a torony:

- Szegény kis Psyche, még mi nem jut az eszedbe? Igaz, ha leugrasz rólam, és összetöröd magadat, lejutsz az alvilágba, a halott lelkek közé, de soha többé nem tudnál feljönni onnét. Jól figyelj ide inkább. Nincs messze innét Lakedaimon, onnét meg csak egy lépés a Tainaron hegyfoka. Ott már akárki megmutathatja neked az alvilág bejáratát. Látsz majd egy ösvényt, nyugodtan menj végig rajta, és eljutsz az alvilág királyi palotájához. Csak ne menj üres kézzel. Jobb kezedben is, bal kezedben is vigyél egy-egy mézeskalácsot, a szádban pedig két pénzdarabot. Mikor már elég messze mentél az ösvényen, látni fogsz egy sánta csacsit, meg egy hozzá illő sánta lovászt, aki kérni fog téged, hogy segítsd fel a farakást a csacsi hátára. De te ne is felelj, hanem csak menj tovább egyenesen. Eljutsz egy folyóhoz, Charonnak hívják rajta a révészt, ő átvisz téged is csónakján a túlsó partra, ha megfizeted a révpénzt. Csak a szádat kell kinyitnod, ő már megtalálja benne a neki járó viteldíjat. A folyó habjaiból egy öregember fog felágaskodni hozzád, hogy segítsd be magad mellé a csónakba, de te ne törődj vele. A túlsó parton öregasszonyok fognak elég jönni, és kérni fognak, hogy segíts egy kicsit nekik a fonásban, de te ne is hallgass rájuk. Mert Venus küldte mindezeket eléd, hogy nekik segítve, kiengedd kezedből a mézeskalácsot. De ha csak egyiket is elvesztenéd, nem jutnál fel többé a napvilágra. Háromfejű óriási kutya áll őrt Pluto palotája előtt, ez a Cerberus, de ha jól tartod az egyik mézeskaláccsal, beenged Proserpinához. Az alvilág királynéja szívesen fog látni, lágy kerevetre ültetne, mindenféle jóval kínálna. De te csak ülj a földre szerényen, és kérj inkább egy darabka kenyeret

magadnak, és úgy mondd el, hogy mi járatban vagy. Amint tele lesz a szelence, fordulj vissza rögtön, add a háromfejű óriáskutyának a másik mézeskalácsot, hogy kiengedjen a palotából, add Charonnak a másik rézpénzt, hogy visszahozzon a folyó innenső partjára, és menj visszafelé azon az ösvényen, amelyiken jöttél. Csak egyre figyelmeztetlek: ne jusson eszedbe fölnyitni a szelencét, hogy megnézd, mi van benne.

Nem is késlekedett Psyche, úgy tett, amint a torony tanácsolta. Vitte kezében a két mézeskalácsot, szájában a két pénzdarabot. Találkozott is csakugyan a sánta csacsi sánta gazdájával, ágaskodott feléje az öregember is, hogy felsegítse maga mellé a csónakba, jöttek eléje a szövő-fonó öregasszonyok is, de Psyche nem is hederített rájuk. Az egyik pénzdarabbal kifizette a révpénzt, a mézeskaláccsal elaltatta a háromfejű óriáskutyát, és így bejutott Proserpinához. Nem fogadta el a díszes ülést, sem a sokféle jót, amivel az alvilág királynéja kínálta, hanem a földre ült, egy darabka kenyeret kért, és úgy mondta el, hogy miért küldte őt Venus. Meg is kapta, amit kért, visszaútban odaadta a másik mézeskalácsot is a Cerberusnak, a másik révpénzt is Charonnak és így feljutott újra a napvilágra.

Hanem ekkor erőt vett rajta a kíváncsiság, és felnyitotta a szelencét. De nem volt abban szépségkenőcs egy szemernyi sem, hanem telidesteli volt alvilági mélységes mély álommal. Felszállt az álom a szelencéből, végigömlött Psyche tagjain, mire Psyche nyomban elaludt.

Szerencse, hogy Cupidónak ekkorára már behegedt a sebe. Vágyódott már ő is nagyon Psyche után, és hiába zárta rá az ajtót az anyja, mert kirepült az ablakon. Meg is találta Psychét, éppen jókor, mert már nem hiányzott sok ahhoz, hogy örökre elaludjon. De Cupido ledörzsölte róla az álmot és újra a szelencébe gyűjtötte, Psychét pedig egy icike-picikét megszúrta a nyila hegyével, hogy felébredjen.

- Látod, látod, kis kíváncsi - mondta neki Cupido, mikor végre kinyitotta a szemét -, kis híja volt, hogy örökre el nem aludtál. De most gyorsan vidd meg anyámnak, amit rád bízott, a többit majd meglátjuk aztán. - És Psyche szóhoz sem juthatott, mert Cupido már elrepült előle könnyű szárnyain.

Psyche pedig frissen ment tovább, és elvitte Venusnak Proserpina ajándékát.

Most már jó volt minden, Cupido meggyógyult, és most már senki sem tudta a kis huncutot visszatartani, vagy eltéríteni attól, amit a fejébe vett. Egyenesen felment az égbe, és ott megállt Juppiter előtt.

Juppiternek sem kellett sok, megcirógatta Cupido pofácskáját, és megígérte, hogy amit csak kér, mindent megtesz neki. Azzal el is küldte Mercuriust, hogy hívja össze tanácsba az isteneket.

- Ismeritek mindnyájan Cupidót, a kis huncutot, hiszen mindnyájatoknak volt már bajotok vele. De most ő jutott bajba; szerelmes egy kislányba, sőt titokban már feleségül is vette őt. Nosza, adjuk össze őket mi istenek itt az égben annak rendje és módja szerint, akkor aztán próbáljon Venus a mi határozatunkon másítani.

Helyeselték az istenek és Mercurius ment is mindjárt, hogy felhozza Psychét is az égbe. Akkor aztán meg is ülték az ünnepélyes lagzit, ott volt Juppiter is Junóval, meg a többi istenek sorjában, maga Bacchus töltötte a nektárt a poharakba, csak Juppiternek volt külön pohárnoka: Ganymedes. A lakodalmi ebéd Vulcanus tüzén főtt, az asztalt a hórák, az évszakok szépséges istennői szórták tele virággal, a gratiák balzsamos illatot árasztottak az égi termekben, és a múzsák énekeltek.

Apollo játszott a citeráján és Venus - mit tehetett volna egyebet - maga is táncolt fia ura lakodalmán.

Így most már elszakíthatatlanul Amor felesége lett Psyche. Nemsokára született is egy szépséges szép leánya, akit mi, emberek, Gyönyörűségnek hívunk.

Apuleius: Metamorphoses IV. 28-VI. 24.

Tartalomjegyzék

A MÍTOSZOK EREDETE, FEJLŐDÉSE ÉS JELENTŐSÉGE
1. Mítoszok és mitológiai jelképek
2. Mitológiai irányok
3. A vallás és a mitológia a marxizmus-leninizmus megvilágításában
4. Az összehasonlító mitológia mai jelentősége
A világ teremtése
A fából faragott asszony
A vízözön
Sámson
Amiran
Völundr, a kovács
Lippo és Tapio
Csodaszarvas
Dzsingisz
Az Ég Királynője
Szadko
A múzsák
Orpheus és Eurydiké
Arión
Pindaros

A VILÁG KELETKEZÉSE (KOZMOGONIA)
ÉS AZ ISTENEK SZÜLETÉSE (THEOGONIA]
Az emberi műveltség
Mómos
Pandóra
A világ korszakai
A Vízözön
Deukalión és Pyrrha

AZ OLYMPOS
Gigantomakhia
Philémon és Baukis

ZEUS ÉS HÉRA
Európé
Perseus

PALLAS ATHÉNÉ, ARÉS ÉS HÉPHAISTOS
Arakhné
Daidalos és Ikaros

APOLLÓN ÉS ARTEMIS
Apollón születése
Daphné
Melampus
Kyréné
Niobé
A kalydóni vadászat
Aktaión

APHRODITÉ
Ankhisés
Pygmalión

Narkissos és Ékhó
Héró és Leandros

HERMÉS
Hermés első tettei
Hermés és a favágó

POSEIDÓN ÉS A TENGER ISTENEI
Akis és Galateia
Théseus és Minós
Phrixos és Hellé
Az Argonauták
Melanippé

DÉMÉTÉR ÉS HADÉS
Persephoné elrablása
A másvilági igazságszolgáltatás

DIONYSOS
Dionysos és a kalózok
Ariadné
Érigoné

HÉRAKLÉS
Héraklés és Eurystheus
A gyermek Héraklés
A kithairóni oroszlán
Orkhomenos
A tizenkét munka

HOMÉROS ÉS A TRÓJAI MONDAKÖR
A trójai háború
Odysseus hazatérése

A GÖRÖG TRAGÉDIA MÍTOSZAI
A GÖRÖG ISTENEK RÓMÁBAN ÉS A RÓMAI MITOLÓGIA
Anna Perenna
Picus
Pomona és Vertumnus
Dea Muta
Camilla
Cacus

A RÓMAI HŐSMONDA
Aeneas
Romulus és Remus
Quirinus

KELET ISTENEI NYUGATON
Cybele
Isis és Osiris
Aión barlangja

MÍTOSZ ÉS MESE
Perdikkas
Amor és Psyche